

НІККОЛО
МАК'ЯВЕЛЛІ

ФЛОРЕНТІЙСЬКІ
ХРОНІКИ

•
ДЕРЖАВЕЦЬ

НИККОЛО МАК'ЯВЕЛЛІ

ФЛОРЕНТІЙСЬКІ ХРОНІКИ

ДЕРЖАВЕЦЬ

NICCOLÓ MACHIAVELLI

LE ISTORIE
FLORENTINE

IL PRINCIPE

НІККОЛО МАК'ЯВЕЛЛІ

ФЛОРЕНТІЙСЬКІ
ХРОНІКИ

•
ДЕРЖАВЕЦЬ

Переклав з італійської
Анатоль Перепадя

Київ
ОСНОВИ
1998

Нікколо Мак'явеллі (1469-1527) — титан італійського Відродження, філософ і мислитель, історик і письменник.

"Флорентійські хроніки" (написані 1521-1527, видані 1532) викладають історію Флоренції, починаючи з доби Давнього Риму і закінчуючи встановленням синьйорії Медічі 1434 року.

У трактаті "Державець" (написаний 1518, виданий 1532), мета якого "привести народ до створення нової держави", автор, будучи реалістичним політиком республіканського напрямку, намагається пізнати загальні закони політичного життя, трактує роль, місце і значення державця, володаря, зверхника в Європі та Італії XVI ст. Причому мак'явеллізм, тобто приписувані Мак'явеллі погляди, далеко не відповідають смислу його вчення.

Перекладено за виданнями:

Niccolò Machiavelli. Le istorie Florentine. Firenze.

Felice Le Monnier, 1848;

Niccolò Machiavelli. Il Principe. Milano, 1870.

**Sponsored by the OSI-Zug Foundation with the contribution of
the Center for Publishing Development of the Open Society
Institute — Budapest and the International Renaissance
Foundation — Kyiv.**

**Це видання підтримане Фондом "OSI-Zug" спільно
з Центром видавничого розвитку Інституту відкритого
суспільства (Будапешт) та Міжнародним фондом
"Відродження" (Київ)**

**Видавництво складає подяку добродієві Павлу Скаленку
за підтримку у виданні цієї книжки.**

НІККОЛО МАК'ЯВЕЛЛІ ТА ЙОГО ЕПОХА

Італійський політик, філософ, історик, письменник, поет та комедіограф Нікколо Мак'явеллі особливої слави зажив своїм знаменитим твором "Державець". Починаючи з 1532 р., цю працю перекладали й видавали багато разів різними мовами — німецькою, французькою, англійською, шведською, голландською, датською, іспанською, польською, чеською, болгарською, угорською, російською. Тепер читачі мають можливість познайомитися з блискучим перекладом славнозвісного твору Мак'явеллі українською мовою.

Важко перелічити всіх мислителів та державних діячів, які зачитувалися "Державцем" — від одного з перших теоретиків ранньобуржуазного вчення про державу та право Юста Ліпсія в XVI ст., ідеї якого знайшли відбиття в курсах, що їх читали спудеям Києво-Могилянської академії, аж до мислителів та державних діячів сьогодення. У 1960 р. в Бостоні вийшла друком хрестоматія під назвою "Мак'явеллі — цинік, патріот чи політолог?", в якій було зібрано всі висловлювання цього державного діяча. Назва повною мірою відтворює всю суперечливість розуміння ідей мислителя. І все ж таки одне незаперечне — він геній, який зміг вперше сформулювати ідею національної державності та показати механізм управління нею.

У наші дні ці питання набули надзвичайної гостроти та актуальності. Особливо це стосується нашого державного буття. Щоб краще збагнути його, українці звертаються як до досвіду політичного життя різних країн, так і до вивчення теоретичних засад сучасної політики.

Варто при цьому врахувати те, що всі ці засади спираються на концепції, свого часу висловлені Мак'явеллі, без знання яких неможливе розуміння сутності сучасного світового полі-

тичного процесу. Тому необхідно звернутися до автентичного тексту праць Мак'явеллі й спробувати досягнути його з позицій сьогодення.

Однак це неможливо зробити, не застосувавши методології "ментального" підходу, коли будь-яке суспільне явище розглядається в контексті всієї специфіки конкретної історичної епохи.

В історії людства ніколи не було легких часів. І все ж таки є в ній особливо трагічні та суперечливі періоди. Саме в таку епоху й жив Мак'явеллі. І саме ця епоха відбилася в тій складності й певній суперечливості положень, що були висловлені в його працях.

Так, передусім слід відзначити політичну нестабільність, що характеризувала державне життя Флорентійської республіки, громадянином якої був Мак'явеллі. Як відомо, на відміну від Англії, Франції та Німеччини, Італія, що опинилася між двома постійно ворогуючими могутніми силами — імперією та папством, не створила політичної єдності. Вишикає таке собі строкате поєднання держав — від незалежних економічно Флоренції та Венеції й до напівфеодального Неаполя. Всі вони були значно тісніше пов'язані зі своїми сировинними базами та ринками збуту за межами Італії, ніж одна з одною. Усе це породжувало нескінченні збройні сутички між Флоренцією, однією з типових торгово-промислових республік Італії, та близькими й далекими сусідами — зокрема Римом, Романією, Венецією, Ломбардією, Сицилією.

Невелике місто охоплене активним політичним життям. "У Флоренції політиками були всі... Не завжди у Флоренції політичний досвід набувався в спокійних умовах, іноді його доводилося засвоювати під дзвін мечів, під гуркіт будинків, що завалювалися, під жахливе калатання дзвонів у диму пожеж, серед змов і революцій, — свідчить відомий дослідник творчості Мак'явеллі А. Дживилегов. — А в мирні часи політика зливалася з веселощами, з карнавальними піснями й наспівами танцюристів. Політика пропизувала все. Мак'явеллі нею упивався".

У такому бурхливому світі й минало життя Мак'явеллі. Він народився 3 травня 1469 р. в невеличкому маєтку Мон-

* Дживилегов А. Предисловіє. У кн.: "Никколо Маккиавелли." — М.—Л., Academia, 1934. — Т. I. — С. 24.

теспертолі в аристократичній родині з середніми статками. Про аристократичне походження свідчить герб, із зображенням блакитного хреста, в кожній з кіпців якого забито срібний цвях. Саме цвях і був символом родини, адже цвях італійською мовою — *chiavello*, звідси — *machiavello* — “дошкульний цвях”. Це мало підкреслити силу роду, який уміє постояти за себе.

По якомусь часі родина Мак'явеллі переїжджає до Флоренції, де батько працював законодавцем. Широка освіченість Нікколо, постійне читання творів класиків античності — римських в оригіналі та грецьких у перекладі, ознайомлення за допомогою батька з основами юридичної науки та практики — все це сприяло тому, що він замолоду проявив себе як досвідчений політик і здобув авторитет серед громадян Флоренції. У віці двадцяти дев'яти років його обирають на засіданні Великої ради (уряду республіки Флоренція) на посаду другого канцлера.

Це була дуже висока урядова посада. Починаючи з XI-XIII ст., у Франції, Німецьких землях та в Італії формується інститут канцлерів, які зобов'язані були забезпечувати всю внутрішню та зовнішню діяльність держави.

З огляду на свій фах, канцлери мали володіти великим обсягом спеціальних знань — досконало знати мови, закони, архівну справу, іноземні звичаї, дипломатію. А це, в свою чергу, сприяло їхній власній творчій діяльності — нерідко вони ставали авторами політичних та історичних праць, хроніграфів тощо.

У Флорентійській республіці, на чолі якої стояв виборний керівник (звичайно це був учений-гуманітарій, широко відомий своїми науковими працями), було дві канцелярії. Канцелярію Синьйорії очолював перший канцлер — канцлер республіки, який займався в основному зовнішньополітичними справами. Друга ж канцелярія керувала внутрішніми справами республіки, на чолі її стояв найголовніший канцлер — другий канцлер. З 18 червня 1498 р. саме цю посаду зайняв Мак'явеллі й протягом чотирнадцяти років самовіддано працював для блага республіки. Упродовж цих років Мак'явеллі написав безліч листів (так, у Флорентійському державному архіві їх налічується понад чотири тисячі); урядових розпоряджень, військових наказів, державних проектів. Він здійснив тринадцять військово-дипломатичних поїздок до різних держав, був організатором та учасником кількох військових кампаній,

ініціатором народного ополчення. Коли Мак'явеллі виповнилося тридцять три роки, він одружився з Марієтти Корсіні й потім усе життя піклувався про свою родину (він мав п'ятеро дітей — чотирьох синів та одну доньку).

До нас дійшла характеристика Мак'явеллі тих років, дана його сучасником. Оскільки після смерті Мак'явеллі за наказом Ватикану були спалені не тільки його твори, але й усі його портрети, то це свідчення надзвичайно цінне: "Мак'явеллі був середнього зросту, худий, з надзвичайно жвавими очима, темним волоссям, маленьким носом, невеликою головою, широким чолом, з майже завжди стиснутими вустами. Весь його зовнішній вигляд свідчив про те, що це тонкий спостерігач і мислитель. На його вустах завжди грала саркастична усмішка, надаючи йому вигляду неупередженого, розважливого, дошкульного чоловіка. Мак'явеллі мав дуже розвинуту уяву, яка часто захоплювала його й заносила так далеко, що він іноді здавався абсолютним мрійником. Відразу після обрання він узявся вірно служити батьківщині з усією пристрастю давнього флорентійця, натхненного поганством та республіканським Римом. Якщо він і не був цілковито задоволений тодішньою формою правління, то все ж мав неабияке задоволення від того, що скінчилася тиранія Медічі та владарювання ченця (мова йде про Джироламо Савонаролу — релігійного, політичного реформатора, після страти якого на місце другого канцлера Великою радою Флоренції було обрано Мак'явеллі. — А.Б.). Безперечно, спілкування з Марчелло В'єрджіліо (першим канцлером Синьйорії, професором Флорентійського університету. — А.Б.) було надзвичайно корисним для його занять; цілком можливо, що він, крім того, відвідував і деякі лекції свого старшого колеги".

Саме в ці часи сформувалися основні засади наукової творчості Мак'явеллі. Вони зводилися до намагання оцінювати конкретні події крізь досвід інших народів та держав.

Крім зовнішніх конфліктів, Італія часів Мак'явеллі переживала внутрішні труднощі, пов'язані з тим, що зміцніли національні держави — Іспанія, Португалія, Франція, Англія, де королівська влада, спираючись на підтримку міського насе-

* П. Виллари // Нікколо Маккиавелли. История Флоренции. — Л., 1973. — С. 353.

лення, створила всі умови для розвитку торгового, фінансового та промислового капіталу, й цим самим сприяла витісненню італійських купців із земель, де вони віками панували. Ослабленню італійських земель сприяла також і політика Ватикану, який не був зацікавлений у їхній єдності, намагаючись створити умови для подальшого маневрування перед загрозою гуманістично-ренесансних явищ.

Даремно Мак'явеллі закликав до єднання всіх італійських земель перед небезпекою іноземного загарбання. Засліплені власною гординою, породженою переконанням у своїй культурній вищості, та ідеєю прямої спадкоємності щодо Риму та Греції, італійські держави й далі ворогували між собою, чим сприяли розгрому Італії, в тому числі й падінню Флорентійської республіки. Після розгрому іспанськими військами французів при Равенні в квітні 1512 р. й жахливої різанини, яку вони вчинили, гонфалоньєр (голова Флорентійської республіки) тікає з Флоренції. Відновлюється Синьйорія Медічі. Мак'явеллі спочатку висилають з міста, а 1513 р. арештовують, кидають до в'язниці й піддають тортурам (його підтягували на диби й завдали шість ударів батогом). Із в'язниці він вийшов завдяки амністії, у зв'язку з обранням на папський престол Джованні Медічі, який прийняв ім'я папи Лева X.

Ці переслідування були пов'язані з тим, що Мак'явеллі мав дружні стосунки з групою змовників проти тиранії Медічі. Змова була невдалою. Це була змова таких собі "книжників", далеких від уміння здійснювати конкретну політику. Так, один із змовників примудрився навіть загубити аркуш з іменами вісімнадцяти учасників, яких невдовзі й схопили. Організаторів змови — Паоло Босколі та Агостіно Каппоні — було страчено.

Мак'явеллі разом із сім'єю переселяється до свого невеличкого маєтку в сільській місцевості — Сант-Андреа в Перкусіно. Розташований біля придорожного готелю на шляху до Риму, цей маєток дістав назву "Готельчик" ("Альбергаччо").

Позбавлений у віці сорока чотирьох років прибутків та всіх посад, Мак'явеллі тяжко переживає це. Він живе життям, ритм якого описує в листі від 10 грудня 1514 р. до свого друга Віталі: "Я встаю зі сходом сонця і йду до гаю подивитися на роботу лісорубів, які вирубують мій ліс, звідти прямую до струмка, а потім до птахоловного току. Я йду з книжкою в кишені — або з Данте чи Петраркою, або з Тібуллом чи Овідієм.

Я читаю про їхні любовні інтриги та пригоди, згадую те, що сам пережив, і деякий час насолоджуюсь цими згадками. Потім заходжу до корчми, що при великій дорозі, розмовляю з подорожанами, розпитую про новини з батьківщини, прислухаюся до їхніх розмов та приглядаюся до різних уподобань і фантазій людей. Тим часом настає обідня пора, і я сідаю зі своєю сім'єю за скромну трапезу... Після обіду знову повертаюся до корчми, де звичайно вже сидять корчмар, м'ясник, мельник та цегельник. З ними я проводжу решту дня, граючи в карти... Коли настає вечір, повертаюся додому і йду до своєї робочої кімнати. На порозі скидаю селянський одяг, геть забруднений. Вбираюся в розкішне світське вбрання й вирушаю до великих людей давнини. Привітно ними зустрінутий, я споживаю те, до чого придатний і для чого народжений. (Йдеться про спілкування з книжками античних філософів, поетів, мислителів. — А.Б.). І мені не соромно розмовляти з ними, питати про причини їхніх вчинків, а вони охоче мені відповідають. Через чотири години я не відчуваю втоми, забуваю всі страждання, не помічаю злиднів, мене не лякає смерть, і я весь поринаю в цей забутий світ”.

Саме в цей період відбувається формування Мак'явеллі як мислителя. Цьому сприяв той трагічний факт, що Флоренція втратила геніального практика в політиці, штовхнувши його на шлях теоретичної діяльності.

Відомо, що сучасники давали високу оцінку Мак'явеллі як політику. В ці роки він отримує ряд пропозицій — зайняти місце секретаря кардинала Просперо Колонна в Римі, стати на службу до французького монарха. Але Мак'явеллі, патріот Флоренції, не може прийняти ці пропозиції від її ворогів.

Важко виділити певні етапи творчості Мак'явеллі, бо він водночас займався всім, що й створило те широке розмаїття його праць, — про це свідчать самі назви творів: “Державець” (1513), “Роздуми про першу декаду Тіта Лівія” (1513-1516), “Діалоги, або Роздуми про нашу мову” (1514-1516), “Золотий осел” (1516-1517), “Бельфагор”, “Мандрагора” (1518), трактат “Про військове мистецтво” (1519-1520), “Роздуми про засоби упорядкування справ у Флоренції після смерті герцога Лоренцо” (1520), “Опис подій у місті Луцці” (1520-1525), комедія

* *Алексеев А. С.* Маккиавелли как политический мыслитель. — М., 1880. — С. 110-111.

“Кліція”, “Флорентійські хроніки” (1520-1525), переклад байок Плавта та інші.

Кожен з творів Мак'явеллі має свою неповторну цінність. Так, у комедії “Мандрагора” автор довів до завершення стильові особливості, характерні для “Комедії про скриню” (1508 р.) Лодовіко Аріосто та комедії “Калаandro” (1513 р.) кардинала Бабієні. Саме тому Мак'явеллі вважається засновником сучасної комедіографії.

Маловідомими, але, на наш погляд, важливими з позицій аналізу становлення мислителя й теоретика, є літературні твори Мак'явеллі. Крім “Мандрагори”, комедія “Кліція” відкриває нам ще один бік його творчості — глибокий зв'язок з римською драматургією. Разом з тим у сюжеті “Кліції” відтворено одну з сторінок життя Мак'явеллі — його “любовний шал” до співачки та актриси Раффакапі Салютаті. Комедійність невесела — змальовуючи себе в образі старого залицяльника Нікомаха (в імені якого простежується аббревіатура імені Нікколо Мак'явеллі), висміюючи його (а фактично самого себе), автор змальовує суперечливість “потoku життя”.

В єдиному своєму новелістичному творі “Бельфагор” Мак'явеллі підкреслює зло реального життя — чорт, познайомившись із земними конфліктами й трагедіями, проситься назад у пекло. Там спокійніше, ніж на землі.

У поетичних творах, чотирьох капітоло (невеличких поемах, які характеризуються сатирично-бурлескними мотивами) — “Про невдячність”, “Про долю”, “Про пиху”, “Про випадок” — можна простежити становлення основних ідей тих творів, які прославили його ім'я — “Державець” та “Флорентійські хроніки”.

І все ж усе літературна творчість Мак'явеллі нерозривно пов'язана і певною мірою підпорядкована Мак'явеллі-політику: практику та теоретику.

Початки його теоретичних пошуків припадають на 1513 р., коли він розпочав “Роздуми про десять книжок Тіта Лівія”. Мак'явеллі поставив перед собою завдання: в діалозі з мудрими співбесідниками, починаючи від Платона й Арістотеля, сформулювати для себе свої власні максими. Але, коли з'являється надія повернутися до практичної політичної діяльності, він перериває роботу над “Роздумами” (було написано вісімнадцять

розділів, останні завершено лише в 1522 р.).

Саме надія на повернення до “живої” політики змусила Мак'явеллі написати славнозвісного “Державця”, який мав прислужитися новим володарям Флоренції, давши їм своєрідну програму управління державою.

І хоч за часів Мак'явеллі ця тема була досить модна, однак саме в нього вона набула такого звучання, що стала, можна сказати, вічною. Тому до “Державця” в XVI-XVII ст. зверталися по допомогу в дипломатичному та політичному мистецтві; у XVIII ст. — в історіографічному плані; а в XX ст. — як до класичної праці з політології.

Це стає зрозумілим, коли розглянути основні ідеї праці Мак'явеллі. Центральною серед них є проголошення могутності та сили людини, її розуму, знань та волі, що й робить її творцем Деміургом, здатним змінювати світ відповідно до власних потреб та планів.

Адже саме це розуміння людського буття проголосила епоха Мак'явеллі, епоха титанів Відродження. Відбувається різкий перехід від статичного середньовічного світобачення до визнання вічної рухливості й навіть внутрішньої неупорядкованості, конфліктності світу. Принцип авторитаризму зберігається, але він втрачає, так би мовити, монархічний (“монологічний”) характер. На зміну йому приходять республіканський принцип, коли авторитетними стають не тільки біблійні істини, але й античні авторитети та східна мудрість (певний поліфонізм). І єдине, що абсолютне в цьому вічно рухливому світі — це універсальна людина, наділена безмежними пристрастями, що й становить її найбільшу цінність.

Саме сила пристрастей, ламаючи будь-яку мораль, стає мірилом людського буття, його найвищого змісту. І це зрозуміло. Людина — творець, орієнтована на земні, можна сказати, “тілесні” цінності, відкидала усталені норми моралі, в епоху Відродження нерозривно пов'язані ще й з мораллю клерикально-християнською, бо пові моральні засади ще тільки формувалися.

І можна сміливо зазначати, що біля джерел цієї нової моралі одним із перших стояв Нікколо Мак'явеллі. Адже до “Державця” існувало поняття вірності Богу, князю, королю, синьйорові, а Мак'явеллі перший проголосив ідею *stato* — ідею Батьківщини.

Власне, звідси його зацікавлення політичною проблематикою. Мак'явеллі проголосив ідею єдності Італії значно раніше від того часу, коли окремі народи Європи, усвідомивши свою національну ідентичність, стали на шлях національно-визвольної боротьби, відомої як "Весна народів" (1848 р.). Оцінюючи значення заклику Мак'явеллі до національної єдності, видатний італійський поет кінця XIX ст. Джозуе Кардуччі зазначає: "Я — Італія велика і єдина. І виховав мене Нікколо Мак'явеллі!"

Як же з цим узгодити високу оцінку єдиної монархічної влади, якої сповнені сторінки "Державця"? Це стає зрозумілим, коли згадати, що монархічна влада протиставлялася сваволі побілітету, земельній аристократії та папству і була, фактично, шляхом до республіканського ладу. За часів Мак'явеллі питання політичного ладу опинилися в центрі уваги відомих мислителів та діячів Флоренції, які пропонували різні політичні системи. Так, Гвіччардіні обстоював ідею олігархічної республіки, О. Джанотті та Паруто — конфедерацію республік. Мак'явеллі ж проголосив ідею регіональної абсолютистської держави, створеної на основі Флорентійської республіки.

Це та основна мета, яку обґрунтовує Мак'явеллі. Але він не обмежується її формулюванням. У "Державці" він детально розробляє методи досягнення поставленої мети. Тут уперше виділено суто політичну діяльність в окрему сферу і розглянуто її особливості.

Ця діяльність, як вважає Мак'явеллі, спрямована на завоювання та утримання влади будь-якою ціною. А це можна здійснити, розмежувавши сфери політики та моралі.

Якщо згадати, що державу протягом сторіч розглядали як втілення волі Божої та божественної мудрості так само, як і моралі, то визнання людської природи державності цілком закономірно має певною мірою протиставляти політику та мораль. Мораль залишається виразником волі Божої, політика ж — проявом людської волі. Це й стало тим змістовним внеском, який був продиктований ренесансним світобаченням: "Фортуна розпоряджається однією половиною наших дій, але дозволяє нам управляти другою половиною". Ця свобода "управління" проявляється, за Мак'явеллі, в умінні узгодити свої вчинки з фортуною. Оскільки ж фортуна мінлива, то мудрість державця полягає в тому, що він має повсякчас шукати такого

способу дії, який би відповідав часу та обставинам або ж порядку речей. Це й визначає успіхи чи неуспіхи державця. Моральним стає все те, що дає можливість досягнути успіхів будь-якою ціною.

Це, певною мірою, пояснює ту суперечливість моральних оцінок, які наводить Мак'явеллі у своїй праці і які покликає відіграти роль "прикладів" для показу тих шляхів, що їх повинен обирати державець залежно від ситуації.

Обґрунтування республіканських ідей Мак'явеллі завершує на сторінках "Флорентійських хронік". Ця праця, замовлена йому флорентійським університетом, який тоді очолював Джуліо Медічі, писалася протягом 1520-1525 років, за умови виплати авторові 100 флоринів щорічно, а відтак була вручена папі Климентові VII. У ті часи міста-держави замовляли вченим написання своїх історій. Відомі хроніки Віллані, Стефані, Каппоні, "Декади" Бйондо, "Історія Флоренції" Кавальканті, "Флорентійська історія" Поджо Браччоліні та інші праці.

Мак'явеллі викладає історичні факти не завжди послідовно, у нього є велика кількість помилкових оцінок. Але, як каже відомий дослідник західноєвропейської середньовічної історіографії О. Л. Ванштейн, "Місце, яке займає Мак'явеллі в історіографії, визначається не фактичним змістом його праць, а оцінками окремих явищ та загальною історичною концепцією, сприйняттям минулого та засобами, за допомогою яких минуле стає на службу інтересам сьогодення".

Зрозуміло, що історіографічні принципи Мак'явеллі аж ніяк не вписувалися в ті історіософські концепції, які були провідними в творчості письменників та мислителів середньовіччя і присвячувалися питанням про співвідношення світської та духовної влади, влади папи, імператора тощо. У всіх подібних дослідженнях ставилося завдання — накреслити шлях до вічності, отож земні проблеми були підпорядковані цій концепції.

Це знову ж таки не збігалось з політичними роздумами Мак'явеллі. Тим більше, що він з самого початку відокремлює політику від релігії, надаючи останній певного "інструментального" змісту — так, поняття Бог, пекло, рай, за Мак'явеллі,

* Ванштейн О. Л. Западноевропейская средневековая историография. — М.—Л., 1964. — С. 279.

мають викликати страх.

Разом з релігією він відокремлює від політики право, яке в середньовіччі спиралося на принципи християнської догматики.

Зрештою, Мак'явеллі був носієм релігійного індиферентизму, характерного для мислителів його часу. Дух вільних досліджень, негативне ставлення до середньовічних ідеалів, у тому числі й до моральних норм, було характерною рисою інтелектуального життя тогочасної Італії.

Однак не можна погодитися з тим, що Мак'явеллі стояв на позиціях прийняття аморалізму. Він, скоріше, зайняв позицію стороннього спостерігача, що виявилася у факті "опісового" ставлення до вчинків політичних діячів, про які він розповідав на сторінках своїх праць.

Особлива цінність "Флорентійських хронік" у тому, що автор започатковує нове історіографічне світобачення. Певна річ, ми звикли до розуміння нерозривного зв'язку зовнішніх та внутрішніх політичних факторів, але слід пам'ятати, що Мак'явеллі перший сказав про це. Стоячи біля витоків буржуазної науки, Мак'явеллі розробив програму величезної історичної ваги, органічно пов'язав свою теорію з практичними вимогами дійсності, з ідеями прогресу.

Загалом "Флорентійські хроніки" охоплюють не лише історичні події Італії, але й висвітлюють політичну історію міжнародних відносин у Західній Європі. Це чітко виражено в самій структурі праці.

Так, перша книга присвячена політичній історії Давнього Риму, хоч і охоплює період до XV ст. У трьох наступних розглядається історія Флоренції аж до встановлення Сильйорії Медічі в 1434 р. У другій частині, яка складається з 4-х книг, досліджується історія правління Медічі в XV ст.

Таким чином, можна відзначити, що "Флорентійські хроніки" — це блискучий пам'ятник політичної думки пізнього Відродження, історико-філософське дослідження розвитку національного республіканського ладу.

Це була остання праця Мак'явеллі.

Усунення Медічі від влади та запровадження у Флоренції республіканського режиму зродили в Мак'явеллі надію на повернення до практичної політичної діяльності. 1526 р. він організував у Флоренції Магістрат оборони, головним адміністратором та канцлером якого його й призначили, а син

Бенедетто став його помічником.

Але в 1527 р. Рим було взято й розгромлено іспанськими військами, а у Флоренції відбулися вибори до Великої ради.

Роки страждань та зневіри виснажили Мак'явеллі. Важко було впізнати того веселого молодого чоловіка, портрет якого ми наводили вище, у цьому передчасно постарілому чоловікові: "Груди кістляві, постать трохи згорблена. Обличчя худе. Погано голені, запалі щоки. Очі сидять глибоко, дивляться не уважно й неспокійно, але в них багато затаєної думи, і вони здатні спалахувати поривами рішучості та завзяття. Багато дум і під високим зморщеним чолом із залисинами. Рот великий, облямований численними зморшками, в яких ховаються великі та малі душевні болі, туга, розчарування. Вуста хтиві; якщо на них заграє усмішка, вона буде насмішкувата, недовірлива, зла, цинічна і навряд чи добродушна. Ніс — довгий, гачкуватий, з тонким вислим кінцем. Голова мислителя, людини справи, невеселого епікурійця, Мефістофеля в мініорі. На гравюрі немає фарб, і так стає шкода, що обличчя одного з найвидатніших людей Італії та Європи не увічне пензлем великого майстра: а скільки ж було навколо нього в усі відтинки його життя".

Таким був Мак'явеллі, коли балотувався на посаду канцлера Флорентійської республіки в 1527 р.

На жаль, за якихось п'ятнадцять років у настроях та політичних уподобаннях флорентійців відбулися разючі зміни; від того, коли вони високо оцінили діяльність, патріотизм Мак'явеллі та його відданість Флоренції, і до того, коли, переживши тиранію Медічі й повернувшись до ідеї республіки, вони почали цінувати не стільки її велич як центру культури, мистецтва та освіти, скільки стабільність ситого життя. До нас дійшли окремі висловлювання членів Великої ради на адресу Мак'явеллі. "Мак'явеллі провадить життя, невідповідне звичаям і нерелігійне, він їсть скоромне в день святої п'ятниці, чи хтось його бачив на проповідях?" — запитував один із "батьків міста". Другий: "Він сидів у шинку, гірше того — в бібліотеці, читав старі книжки. Не хочемо філософів! Геть філософів!" — "Геть вчених! Батьківщина потребує людей благонадійних, а не вчених, — заявив представник одного із знатних родів

* *Виллари П.* Нікколо Маккиавелли и его время. — СПб., 1914. — Т. I. — С. 20.

Флоренції Леона Альбіцці. — Мак'явеллі історик... він насмішний і ставить себе понад усіма". За Мак'явеллі проголосувало 12 чоловік, проти — 555. Геніального політичного теоретика, талановитого практика і полум'яного патріота не сприйняли сучасники, як це часто буває з тими, хто значно випереджає свій час.

Невдовзі по тому Мак'явеллі помер — чи то від пневмонії, чи то від апендициту.

Те, до чого він марно прагнув за життя — визнання теоретичної та практичної цінності його політичних програм, приходить до нього після смерті й протягом століть викликає до себе постійний інтерес. Наслідком цього є навіть поява поняття "мак'явеллізм", у яке вкладають зміст, далекий від того, що насправді обстоював мислитель.

Протягом 450 років цей термін набував різного змістового навантаження. Єдине, що не змінювалося, — негативне сприйняття самого поняття, яке в основному асоціювалося з виразом "мета виправдовує засоби".

Фактично ж творцями мак'явеллізму від самого початку були клерикальні кола — в матеріалах Тридентського собору в спеціальному меморіалі було сказано, що "Державець" написаний "рукою сатани" (1546), а 1559 р. всі твори Мак'явеллі було внесено до "Списку заборонених книжок". У 1592 р. папський дипломат у Східній Європі єзуїт Антоніо Поссевіно, що працював над довершенням релігійної унії спочатку в Москві, а пізніше в Україні (1581-82 рр.), не заглиблюючись у самий твір Мак'явеллі, написав супроти нього трактат; через п'ять років після цього іспанський чернець П'єтро Рибаданейра в книзі "Про релігію й добродійства християнських державців, проти Мак'явеллі" заперечує несумісність релігії з політикою. Протягом всього XVII ст. клерикальні кола вели активну боротьбу з політичними ідеями Мак'явеллі.

Саме цей наступ клерикалів і породив поняття "мак'явеллізм", а сам автор книг "Державець" та "Флорентійські хроніки" здобув репутацію людини жорстокої, аморальної, без честі й совісті. Наступ прихильників папства на ідеї, висловлені Мак'явеллі, зрозумілий, якщо згадати, що політика

* Максимовский В. Новые книги о Маккиавелли // Архив Маркса и Энгельса. — М., 1930. — Кн. 5. — С. 460.

Ватикану на той час була спрямована на боротьбу проти становлення єдиної італійської національної держави. Це лише один бік питання, а другий — протидія появи світських знань та їх відокремленню від “теологічної науки”, як називалося богослов'я в ті часи.

Перше місце серед світських знань Мак'явеллі відводить моралі, що її він розглядав як певну сукупність інтересів, виховуваних у співжитті громадян у державі. Саме мораль покликана навчити останніх вважати загальнодержавне благо за вище мірило своїх вчинків.

Звідси — детальна розробка питань управління державою, показ сутності “ремесла” політика.

Мак'явеллі поставив нерозв'язну за його часів проблему — поєднання норм високої особистої моралі й успіху в політиці. Пізніше це добре визначив Гегель: “... не може бути й мови про вибір засобів, гангренозні члени не можна лікувати лавандовою водою. Стає, при якому отрута, вбивство з-за рогу стали звичайною зброєю, неможливо усунути м'якими заходами протидії. Життя, що ледь жевріє, відродиться завдяки насильницьким діям”.

І хоч методика управління державою, запропонована Мак'явеллі, неприйнятна, сама проблема — міра співвідношення раціонального та ціннісного: політики, права й моралі — вічна, вона й тепер є надзвичайно актуальною, набувши характеру загальнолюдського, глобального й разом з тим зорієнтованого на неповторну цінність кожної людської особистості.

В XIX-XX ст. спостерігається новий злет зацікавленості політичними ідеями Мак'явеллі. Так, починаючи з Ф. Ніцше й завершуючи сучасними соціологічними концепціями М. Вебера й Ж. Сореля, знову постала “проблема Мак'явеллі” — різниця між “уявленням про політичну діяльність” і практикою цієї діяльності та її результативністю.

А ось ідея про роль активної, діяльної особистості лягла в основу “теорії еліт”, яка вишикла на межі XIX-XX ст. серед італійських соціальних філософів (Г. Моска, В. Парето, Р. Міхельс).

Після другої світової війни знаменитий соціолог Дж. Бйорнхем очолив у США “мак'явеллістський напрям”, під-

* Гегель. Политические произведения. — М., 1978. — С. 152.

триманий Р. Міхелсом, Г. Ласауелом та іншими. Прибічники цього напрямку поставили перед собою завдання розглянути еліту як сукупність певних "ремісників"; механізми, якими вона користується в управлінні; методи та засоби, які вона застосовує для досягнення своїх цілей.

Представники "неолітичної школи" (П. Бакрак, Т. Дай, Х. Зейглер, Г. Домхоф та ін.), що сформувалася наприкінці 60-х — на початку 70-х рр., послуговуються ідеями Мак'явеллі, ставлячи та розглядаючи питання, пов'язані з виявленням особливостей боротьби між тією елітою, яка вже стоїть при владі, та тією, яка прагне до неї.

Ідеї лідерства особистості, здатної виробити в собі якості, потрібні для виконання відповідних соціальних ролей, розробляють, орієнтуючись на ідеї, свого часу висловлені Мак'явеллі, соціальні філософи, що тяжіють до психології, — Ж. Піаже, Д. Рісмен, Е. Фром.

Постійно звертаються до творчості Мак'явеллі й сучасні соціологи та політологи, ставлячи та розглядаючи проблеми корупції, бюрократії, політичного прогнозування.

Для нас, певна річ, особливий інтерес становить резонанс ідей Мак'явеллі в Україні. Та оскільки майже всі проблеми української історії й культури тільки тепер починають ґрунтовно досліджуватися, питання про поширення ідей Мак'явеллі в Україні можна розглядати лише опосередковано. Так, відомо, що в першій половині XVII ст. Петро Могила привіз в Україну твори Мак'явеллі. Неодноразово цитував Мак'явеллі Іоаникій Галятовський.

Проте це питання цілком закономірне, зважаючи на те, що зв'язки України з Італією були започатковані з давніх часів, а в XIV-XV ст. вони починають значно зростати, коли в Україні активно поширюються гуманістичні та реформаційні ідеї. Це було пов'язане з тим, що багато молодих людей з України навчалися в італійських університетах Падуї, Флоренції, Рима, Болоньї, Феррари. Деякі з них залишилися в інших країнах і стали вченими зі світовим ім'ям (Юрій Котермак з Дрогобича, Павло Русин з Кросна, Станіслав Оріховський, який працював поза межами України близько 20-ти років, та ін.); "З кафедр Кракова й Болоньї, Падуї й Відня, — відзначає російський вчений І. Є. Голенищев-Кутузов, — вихідці з українських степів комен-

тували античних авторів". Але більшість поверталася в Україну, несучи знання світової культури.

Це підготувало той розвій духовної культури в Україні, який ми спостерігаємо в XVI-XVII ст. Це був період становлення національної самосвідомості. Відбувався він завдяки формуванню світської й гуманістичної культури, нерозривно пов'язаної з тими процесами, які відбувалися в передових європейських державах.

Поширенню ідей гуманістичної культури сприяло й те, що, починаючи з XV ст., у відповідь на посилення національного та релігійного тиску з боку Польщі, на території України формується активний соціальний рух, який сприяє формуванню національної самосвідомості. А вона з давніх часів спиралася на певні ментальні особливості, в основі яких лежить культурний поліфонізм — толерантність і терпимість щодо інших культур та народів. Саме це відзначав М. Костомаров: "Південноруси споконвіку звикли чути у себе чужу мову й не сахатися людей з іншими обличчями та іншими уподобаннями... Південноруси, які отримали свою віру від греків, не засвоїли тої неприязні до західної церкви, що виникла в Греції. В південноруських містах Греки, Вірмени, Жиди, Німці, Поляки, Угри знаходили вільний притулок... Цей дух терпимості, відсутність національної зарозумілості, перейшов згодом у характер козацтва й залишився в народі досі"*.

За цих умов поширювалися ідеї ренесансних гуманістів насамперед через навчальні заклади — спочатку це була Острозька академія, що її викладачі удосконалювали свої знання в університетах Європи, передусім в Італії — Кирило Лукаріс отримав освіту в Падуї та Венеції, Діонісій Палеолог — у Римі. Пізніше до навчальних закладів долучилася Києво-Могилянська академія. Її засновник Петро Могила з самого початку взяв орієнтацію на тогочасну гуманітарну освіту. Тому професори академії знайомили студентів не лише з теологією та античністю, але й глибоко висвітлювали писання італійських гуманістів епохи Відродження, зокрема Марсіліо Падунського, Франческо Петрарки, Джованні Боккаччо, Галілео

* *Голенищев-Кутузов И. Е.* Гуманизм у восточных славян (Украина и Белоруссия). — М., 1963. — С. 6-7.

** *Костомаров Н. И.* Две русские народности. — Киев—Харьков, 1991. — С. 47-48.

Галілея, Тассо.

Серед цих авторів ми знаходимо й ім'я Нікколо Мак'явеллі. Ідея сильної особистості була близька й зрозуміла Петрові Могилі, який своєю діяльністю реалізував її. Проте він не приймає ідеї Мак'явеллі про необхідність сильної світської влади державця — адже тоді треба було б визнати зверхність польського короля, проти влади якого Петро Могила повсякчас виступав.

У системі поглядів Теофана Прокоповича — “голови вченої дружини” Петра I, ідея спільної влади державця стає основою.

Якщо врахувати те, що інтелігенція України, до якої належало й духовенство, загалом “розчинилася” в чужих політично-державних програмах, то відшукати ідеї “національної єдності”, проголошені Мак'явеллі, ми можемо лише в тих документах, які стосувалися козацького руху — це козацькі літописи Самовидця, Григорія Граб'янки, Самійла Величка.

І все ж те, що виокремлює проблему розуміння “Державця” в Україні — це поєднання політичних і моральних критеріїв. Адже для українців, завдяки їхньому менталітету, було неприйнятним проголошення аморалізму державця. Це добре усвідомлювали видатні діячі на ниві політичної національної боротьби — Б. Хмельницький, І. Мазепа та ін. Вони широко сприяли розвитку освіти й національної церкви. І кожен з них спирався не тільки на високий рівень знань світової культури та політики, але й на вічні моральні цінності народу, про що маємо чимало свідчень.

Повертаючись до Мак'явеллі, треба зазначити, що його творчість потребує постійної уваги — слід прислухатися до рекомендацій, які він пропонує, викладаючи суть “ремесла політика” в своєму “Державці”. Чого варта лише думка про необхідність державця бути завжди здатним до нескінченних змін і політики, і ситуацій, і дій, бути, якщо потрібно, і “левом”, і “лисицею”. А хіба можна відкинути думку Мак'явеллі про те, що “Про розум державця передусім судять з того, яких людей він до себе наближає; якщо ці люди віддані та здібні, то можна завжди бути впевненим у його мудрості”.

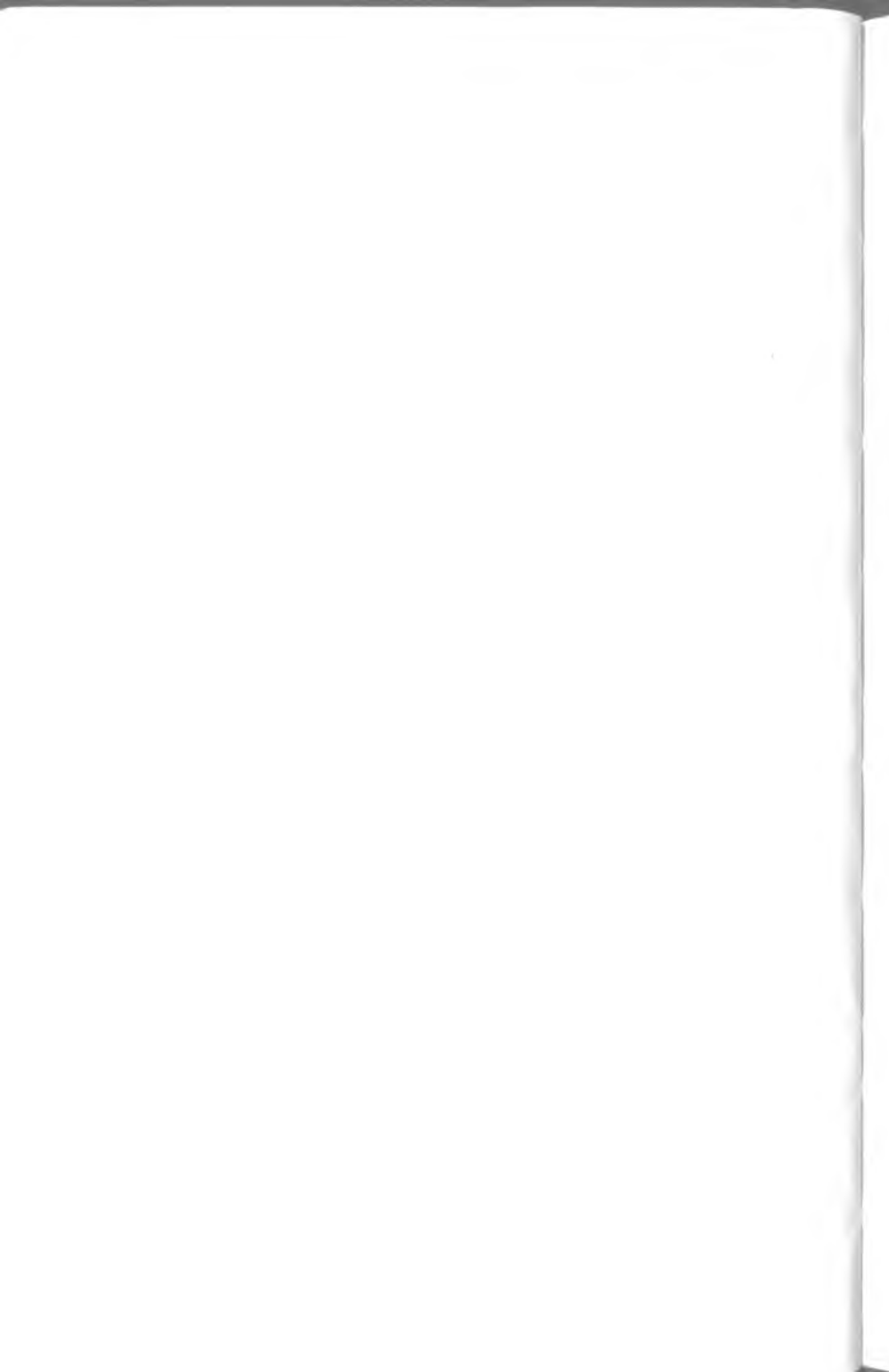
І найголовніше, що робить Мак'явеллі близьким для багатьох народів, які в наші дні стали на шлях розбудови власної державності, — це той палкий заклик, з яким звернувся він

свого часу до співвітчизників: "Італія ж, втрачаючи останні сили, чекає на того, хто вилікує її рани... Як сповнена вона прагнення та готовності стати під спільне знамено, коли б тільки знайшлося, кому його пронести!"

Ада Бичко

ФЛОРЕНТІЙСЬКІ ХРОНІКИ

**Найсвятішому і найблаженнішому
отцю, панові нашому Климентові Сьомому**

*його покірник
Нікколо Мак'явеллі*

Оскільки Ваша Святість, найблаженніший і найсвятіший отче, ще до свого обрання доручили мені описати життя-буття та справи народу флорентійського, то я з усією горливістю і вмінням, що їх мені дали природа і житейський досвід, спробував уволити Вашу волю. У своєму викладенні дійшов до тих часів, коли по смерті Лоренцо Медічі Пишного змінилося саме лице Італії, а що подальші події грандіозністю й величчю своєю вимагають і писань у душі високому, зміркував, що слушно було б звести все досі мною викладене в одній книзі й піднести її Вашій найсвятішій щасливості, аби Ви змогли зажити плоди моєї праці, вирощені з посіяного Вами зерна. Читаючи ці сторінки, Ви, Ваша найсвятіша блаженність, насамперед узрите, від яких тільки напастей і від яких можновладців залежала доля італійських держав після занепаду Римської імперії на заході, побачите, як верховні понтифіки, венеційці, королівство Неаполітанське і герцогство Міланське перші зажили честі й потуги в нашому краю, добачите, як Ваша батьківщина, скинувши завдяки своєму поділу імператорську кормигу, залишалася поділеною, поки нарешті здобула урядування в затінку Вашого дому. І оскільки Ваша найсвятіша блаженність найпаче наказали мені описувати подвиги Ваших предків так, щоб було видно, який я далекий

від будь-яких лестощів (бо якщо чути від людей щирі хвали Вам приємно, то удаване й запобігливе величання Вам завжди буде не до вподоби), я побоююся, коли б часом, розводячись про доброту Джованні, мудрість Козімо, людяність П'єро, пишноту й обачність Лоренцо, не накликав від Вашої святості докору в недотриманні Ваших указівок. А втім, я тут можу виправдатися як перед Вами, так і перед тими, кому писання мої припали б не до смаку, як недостовірні. Бо, виявивши, що спогадитих, хто колись оповідав про Ваших предків, надто хвалебні, я мусив або показати їх такими, якими побачив, або нічого не сказати про них, як роблять заздрісники. Якщо ж за їхніми славетними діяннями крилося честолюбство, супротивне, як дехто вважає, загальному добру, то я, не узрівши його, не повинен на ньому спинятись. Бо я в усьому своєму викладенні ніде не пробував ні заличкувати негідний вчинок машкарою доброчинності, ні очорнити достохвальну справу, зроблену буцімто з протилежною метою. Те, наскільки я далекий від лестощів, показують усі розділи мого літопису, і найпаче привселюдні виступи або особисті міркування, як прямі, так і непрямі, де вдача того, хто говорив, виявлялася цілком одверто в його висловах і в усій його поведінці. Чого я цураюся, то це лайки, бо вона нічого не додає до статечності й достовірності хроніки. Кожен, хто читатиме мою повість неупереджено, може переконатися в моїй безсторонності хоча б з того, як небагато я говорю про батька Вашої святості. Причина тут — його недовгий вік, через що слави він не зажив, а я не міг піднести його. А проте великі й славетні діяння започаткував саме він, бо породив Вашу святість. Якраз ця заслуга перевищує подвиги його предків і примножить йому більше віків слави, ніж років життя, що їх відібрала йому лиха недоля. Принаймні я, найсвятіший

і найблаженніший отче, намагався в цих моїх писаннях, не приоздоблюючи істини, догодити всім, та, певне, не догодив нікому. Якщо це так, то я не дивуюся, бо гадаю, що, ведучи хроніку своєї доби, не дошкулити багатьом просто годі. Одначе в похід я вирушаю з веселим серцем, сподіваючися, що, піднесений і виплеканий щедротами Вашої блаженності, знайду також підмогу й оборону в потужній раті Вашої найсвятішої кмітливості. Тим-то з усією моєю звитягою і вірою, які не покидали мене ніколи в моїй праці, вестиму далі мої писання, якщо тільки не позбудуся життя або заступництва Вашої святості.

ОДАВТОВОЕ СЛОВО

Завзявшись описувати життя-буття та справи народу флорентійського, звершені ним у себе і поза собою, я збирався почати хроніку з року 1434 народження Христового, з того відтинку, коли рід Медічі, заходами Козімо та його батька Джованні, перебрав провід у Флоренції більше, ніж хто інший. Бо я гадав, що месер Леонардо Аретіно і месер Поджо, двоє славетних дієписців, розповіли якнай докладніше про все, що діялося доти. Проте згодом я пильно вчитався в їхні писання, прагнучи дослідити, як саме і яким робом описуються події, і ступити їм услід, щоб догодити нашим читальникам. І тут побачив, що в описі війн, ведених флорентійцями з чужими державцями і народами, вони справді дуже докладні, а от щодо цивільних чвар і внутрішньої незгоди та наслідків і того, і того вони багато чого замовчали, а дещо тільки коротко згадали, отож у такому викладі читальники не здобудуть ні пожитку, ні втіхи. Як на мене, вони так зробили тому, що ці події видалися їм дрібними і недостойними пам'яті поколінь, або тому, що боялися образити тих, кого під час оповіді їм довелося б гудити. Такі причини (даруйте мені на слові, панове дієписці) здаються мені принизливими для великих людей. Бо коли в історії щось може припасти до вподоби або виявитися повчальним, то це докладний опис подій, і коли якась наука корисна громадянам, які правлять республікою, то це пізнання обставин, які призводять до гризні й міських чвар, аби городяни, навчені гірким досвідом інших,

уміли триматися єдності. І коли приклади того, що коїться в будь-якому панстві, можуть нас хвилювати, то приклади нашої республіки зачіпають нас дужче й навчають більше. І коли в якійсь республіці точилися неабиякі чвари, то найбільші були саме флорентійські. Бо в більшості інших панств це обмежувалося звичайно якоюсь незгодою, котра залежно від обставин або збільшувалась, або призводила до загибелі, зате Флоренція, не обмежуючись однією, викликала їх безліч. У Римі, як це всім відомо, після вигнання королів пішли чвари між нобілями й плебсом і не припинилися аж до розпаду імперії. Так було і в Афінах, і в усіх інших республіках, які тоді пишали. Проте у Флоренції спершу починали гризтися нобілі, потім нобілі і пополани і, нарешті, пополани і плебс. До того ж нерідко траплялося, що серед тих, хто брав гору, виникав розкол. Колотнеча не раз вела до таких смертовбивств, вигнання, загибелі цілих родин, яких не знавало жодне відоме в історичних аналах місто. І воістину, на мій погляд, ніщо не показує величі нашого міста так очевидно, як його внутрішній розбрат, адже його цілком вистачило б на те, щоб зруйнувати найбільшу і наймогутнішу республіку. А проте наша республіка від нього знай зростала. Громадяни її були наділені такою звагою, вони підносили себе і свою батьківщину з такою силою духу, що навіть ті, хто переживав такі напасті, своєю звагою більше примножували славу Флоренції, ніж самі чвари і розбрат могли її підірвати. І, безперечно, якби Флоренція, визволена з-під імператорської кормиги, змогла здобути таку форму правління, яка забезпечила б їй єдність, я навіть не знаю, яке панство, сьогочасне і старожитнє, перевищувало б її: стільки б досягла вона в ратному ремеслі і в мирних справах. Адже відомо, що не встигла вона вигнати своїх гібелінів у такій кількості, аж вони заповнили всю Тоскану й Ломбардію, як під

час війни з Ареццо і за рік до Кампальдіно гвельфи разом з тими, хто залишився, могли наwerbувати в місті тисячу двісті важкоозброєних вояків і дванадцять тисяч піхотинців. А потім у війні проти Філіппо Вісконті, дука Міланського, коли флорентійці мусили витратити кошти, а не діяти оружно (зброї тоді вони не мали), вони витратили три з половиною мільйони флоринів; по завершенні війни, невдоволені умовами миру і прагнучи показати потугу свого міста, вони облягли Лукку. Ось тому я не можу збагнути, чому цей розбрат у місті не заслуговує на докладну розповідь. Якщо ж вищезгаданих славетних письменників утримувало побоювання ущербити пам'ять тих, про кого довелося б писати, то вони схилили в цьому і лише показали, як мало знають про людське себелюбство і незмінне прагнення людей увічнити імена власні та своїх предків. Забули вони про те, що багато хто, кому не випала нагода прославити себе якоюсь доброю справою, намагалися стати відомими через речі недостойні. Не здогадалися вони також, що звершення, величні самі по собі, як, наприклад, усі діяння політичні й державні, хоч би як їх вести, хоч би до якої мети вони приводять, завше, мабуть, дають діячам більше шани, ніж хули. Взявши це до уваги, я передумав і вирішив почати свій літопис від виникнення нашого міста. І все ж, не бажаючи збиватися на манівці, я хочу докладно оповідати тільки життя нашого міста аж до МССССXXXIV року, а про зовнішні справи говоритиму лише остільки, оскільки це стане доконечним для розуміння справ внутрішніх. У розділах після МССССXXXIV року візьмуся дрібно описувати і те, і те. А для того, щоб у цій історії були зрозуміліші всі періоди, які вона зачіпає, я, перш ніж писати про Флоренцію, викладу, яким чином Італія потрапила під руку тих, хто нею тоді правив. Ці події, як усеіталійські, так і флорентійські, і складуть перші чотири

книги. В першій оповідатимуться коротко речі, які мали місце в Італії по занепаду Римської імперії і до МССССXXXIV року. Друга охопить період від виникнення Флоренції до війни з понтифіком після вигнання дука Афіньського. Третя закінчиться МССССXIV роком, смертю короля Неаполітанського Владислава. У четвертій ми дістанемося до МССССXXXIV року і, починаючи з цього періоду, розлого викладемо все, що діялося у Флоренції й за її межами аж до нинішніх часів.

КНИГА ПЕРША

З М І С Т

I. Навала варварів на Римську імперію. — II. Франки і бургунди дають ім'я Франції і Бургундії, гунни — Хунгарії, англи — Англії. — III. Вторгнення гуннів і вандалів в Італію. — IV. Королівство Теодориха та остготів. — V. Виникнення нових мов: викликані цим великі зміни у світі. — VI. Смерть Теодориха, через що імператор Юстиніан, запалений надією, посилає Велізарія, щоб він вигнав готів з Італії. Тотіла заволодає майже всією Італією, але, розбитий Нарсесом, який заступив Велізарія на чолі імператорського війська, вмирає, і з його смертю закінчується панування готів. — VII. Імператор Юстин запроваджує в Італії новий порядок правління і призначає екзарха у Равенні. — VIII. Нарсес підбиває лонгобардів на захоплення Італії, а ті, захопивши країну, поділяють її на тридцять герцогств. Розамунда. — IX. Піднесення влади понтифіків. — X. Папа звертається по допомогу до французького короля Піпіна проти лонгобардів. Передача Піпіном нових земель папі. — XI. Карл Великий розбиває лонгобардів. Відновлення Західної імперії. — XII. Імперія переходить до германських правителів. — XIII. Спосіб правління і поділ італійських держав. — XIV. Миколай II доручає обрання пап кардиналам. — XV. Олександр II відлучає від церкви Генріха II і змушує на вимогу його підданців благати папу простити його. Гвельфи і гібелліни. — XVI. Норманни засновують королівство Неаполітанське. — XVII. Урбан II вирушає до Франції і закликає там іти у Перший хрестовий похід. Орден єрусалимських рицарів і храмовників. Нещасливий кінець хрестових походів. — XVIII. Графиня Матильда вмирає, залишивши свої володіння Церкві. Фрідріх Барбароса. Його суперечки з Олександром III. Це змушує лонгобардів об'єднатися проти нього. — XIX. Убивство Томи Бекета. Король Англії признається до вини. Фрідріх мириться з папою. Його смерть. — XX. Королівство Неаполітанське переходить до дому Свевів. Створення ордену домініканів і францисканів. — XXI. Початок піднесення дому д'Есте. Розкол міста і синьйорів на гвельфів і гібеллінів. Фрідріх II. — XXII. Смерть Фрідріха II, який заповідає володіння своєму синові Конрадіну. Володіння переходить під опіку незаконного сина Фрідріха Манфреда. Ворожнеча між Манфредом і Церквою, через яку папа Урбан IV закликає до Італії Карла Анжуйського і віддає йому королівство Сицилії і Неаполя. Битви біля Беневенто і під Тальякоццо. — XXIII. Підступна політика пап, спрямована на те, щоб тримати в покорі Італію. — XXIV. Сицилійська вечерня. — XXV. Імператор Рудольф продає незалежність багатьом італійським містам. — XXVI. Рішення папи Боніфация VIII про святкування ювілеїв. Климент V переносить святий престол до Авиньйона. Генріх Люксембурзький прибуває до Італії з наміром об'єднати її й примирити. Він безуспішно облягає Флоренцію і вмирає в Буонконвенто у розпал свого походу. — XXVII. Вісконті приходять до влади в Мілані й виганяють звідти торріанів. Джан Галеаццо — перший дук Міланський. — XXVIII. Людовік

Баварський і король Чехії Іоанн прибувають до Італії. Ліга італійських міст проти Іоанна і папи. — **XXIX**. Виникнення Венеції, її зростання і за-непад. — **XXX**. Чвари між Бенедиктом XII та імператором Людовіком. — **XXXI**. Кола ді Рієнці, римський трибун, намагається вернутися до колишнього ладу республіки. — **XXXII**. Відзначення ювілеїв зводиться до 50 років. Королева Джованна дарує Авіньйон Церкві. Кардинал Егдія д'Альборнос відновлює в Італії владу пап. Війна між генуезцями та венеційцями за володіння островом Тенедос. Перше застосування артилерії в Італії. — **XXXIII**. Розкол у Церкві, в Неаполі та Ломбардії. — **XXXIV**. Наймані війська. Венеційці забирають Верону. — **XXXV**. Чвари між папою Інокентієм VII і римським народом через вольності. Церковний собор у Пізі. — **XXXVI**. Церковний собор у Констанці і кінець тривалої схизми між антипапами Григорієм XII, Бенедиктом XIII і Іоанном XXIII. — **XXXVII**. Філіппо Вісконті знову заволідає Міланом. — **XXXVIII**. Королева Неаполітанська Джованна II і її інтриги. — **XXXIX**. Політичне становище Італії всередині XV віку.

I

Людність на північ від рік Рейну і Дунаю, в районах благодатних і родючих, плодиться так швидко, що частина її мусить часто покидати рідні землі й шукати нові місця пробування. Коли якийсь такий край хоче позбутися перенаселення, його мешканці поділяються на три частини так, щоб кожна частина складалася з однакової кількості родовитих і неродовитих, багатих і бідних. Потім частина, якій випадає жереб, вирушає шукати своєї долі у світ, а дві інші, позбувшись третьої, користуються й далі нажитим добром. Саме ця людність і зруйнувала Римську імперію, чому сприяли самі ж імператори, які покинули Рим, свою давню столицю, і перебралися до Константинополя, послабивши тим західну частину імперії, оскільки вони пильнували її нині менше й дозволили її грабувати як своїм підданцям, так і своїм ворогам. І справді, на те, щоб сплюндрувати таку могутню імперію, зведену на крові стількох відважних людей, потрібна була чимала підлота державців, чимала зрадливість підданців, чимала потуга і завзяття загарбників; отже, її занепастило не одне плем'я, а об'єднані сили багатьох племен. Перші з цих північних країв, ті, хто виступив проти імперії після кімврів, погромлених Марієм, римським громадянином, були вестготи, чия назва і їхньою, і нашою мовою означає — західні готи. Після зіткнень на границі імперії вони з дозволу імператорів отаборилися

на довший час на річці Дунай і хоча з різних причин і в різний час чинили наскоки на римські провінції, а проте потуга імператорської руки весь час упиняла їх. І останній, хто зв'язно узяв над ними гору, був Теодосій; він настільки підгорнув їх під себе, що вони відмовилися обирати короля, а, вдовольнившись його для них щедротами, жили під його зверхністю й билися під його корогвами. Але по кончині Теодосія його сини Аркадій і Гонорій успадкували імперію, проте не успадкувавши ні його зваги, ні фортуни; а зі зміною державця змінилися й часи. Теодосій поставив на чолі трьох частин держави трьох правителів: Руфіна на Заході, Стилїхона на Сході, а Гільдона в Африці. Зі смертю імператора всі троє вирішили не тільки правити в своїх володіннях, а й добитися їхньої незалежності. Гільдон і Руфін наклали головою, не встигнувши звершити задумане, а Стилїхон зумів приховати свої плани краще: по-перше, він спробував втертися в довіру нових цезарів, а по-друге, так розладнати правління в своєму краю, щоб йому було легше прибрати його до рук. З метою підбити вестготів проти цезарів, він порадив перестати виплачувати їм заслуженину. До того ж, щоб викликати в імперії ще більшу колотнечу — бо цих ворогів здалося йому не досить — він заходився підбурювати бургундів, франків, вандалів та аланів, а також північні племена, які вже рушили підбивати нові землі, нападати на римські провінції. Отож-бо вестготи, позбавлені належної їм данини і запалені бажанням помститися за кривду, обрали своїм королем Аларіха, вдерлися в імперію і після низки подій напали на Італію, загарбавши і спустошивши Рим. Здобувши цю перемогу, Аларіх сконав, а спадкоємець його Атаульф узяв собі за жону Плацидію, цезарську сестру, і поріднившись з цезарями, згодився піти на поміч Галлії та Іспанії, які зазнали нападу, з причини, згаданої вище, вандалів, бургундів, аланів та франків. Зрештою вандали, які захопили цю частину Іспанії, так звану Бетику, і не зуміли відбити нападу вестготів, були покликані Боніфацієм, правителем Африки, зайняти цю провінцію, залюбки пішли на це, а Боніфацій був радий цій допомозі, бо боявся, що цезарі помстяться йому за його зраду. Так вандали осіли в Африці під началом свого короля Гензеріха. Тим часом цезарем став син Теодосія Аркадій. Він так занедбав справу Заходу, що всі північні племена вирішили міцно осісти на підбитих землях.

II

Так, вандалаи запанували в Африці, алани і вестготи в Іспанії, а франки і бургунди не тільки захопили Галлію, але й дали своє ім'я підбитим краям, тож один край став називатися Францією, а другий — Бургундією. Ці ратні звитяги спонукали й інші племена втрутитися в поділ імперії. Інше плем'я, так звані гунни, загарбало Паннонію, провінцію на протилежному березі Дунаю, яке, прибравши ім'я цих гуннів, почали називатися Хунгарією. На цьому напасті не закінчилися: цезар, гнаний звідусіль, аби зменшити число своїх ворогів, заходився укладати угоди то з вандалами, то з франками, а це лише примножувало владу і вплив варварів і підривало імперію. Таким чином острів Британія, який тепер називається Англією, теж зазнав такої напасти. Ось чому бритти, налякані тими племенами, які загарбали Францію, і не бачачи ніякого захисту з боку цезаря, закликали на допомогу англів, один з германських народів. Англи на чолі зі своїм королем Вортігерном залюбки відгукнулися і спершу боронили бриттів, а потім вигнали їх з острова, осіли там, і він почав називатися за їхнім ім'ям Англією. Проте корінні мешканці, втративши свою батьківщину, мусили злодіячити і хоча не здолали оборонити свого рідного краю, поклали собі загарбати чужий. Вони перевезлися зі своїми родинами через море, захопили приморські землі і дали цій країні назву Бретань.

III

Гунни, які заволоділи, як ми вже згадували, Паннонією, об'єдналися з іншими племенами, як-от гепідами, герулами, турингами та остготами (так іменуються їхніми мовами східні готи), і рушили на пошуки нових країв. Вдертися у Францію їм не пощастило, бо її захищали інші варвари, тому вони напали на Італію під орудою свого царя Аттіли, який саме убив свого брата Бледу, щоб правити одноосібно. З цієї причини він став усемогутнім, а Андаріх, гепідський цар, і Веламір, остготський цар, поробилися його підданцями. Вступивши до Італії, Аттіла взяв в облогу Аквилею. Облога ця, хоча ніхто інший йому не заважав, тривала два роки, і за цей час він сплюндрував увесь довколишній край і розпорочив

усіх його мешканців. Тоді ж, як ми ще писатимем далі, пішов початок Венеції. Після здобуття й руїни Аквілеї та багатьох інших міст він повернув на Рим, проте плюндрувати його не став, зглянувшись на благання верховного понтифіка, до якого пройнявся таким благоговінням, що навіть пішов з Італії й повернувся до Австрії, де й сконав. З його кончиною Веламир, остготський цар, і правителі інших племен зі зброєю повстали проти його синів Генріха та Уріха, і одного забили, а другого вигнали з його гуннами за Дунай, на батьківщину. Остготи і гепіди осіли в Паннонії, а герули й турипги на тому боці Дунаю. Коли Аттила пішов з Італії, західний цезар Валентиніян надумав відновити імперію, і щоб йому було зручніше захищатися від варварів, він покинув Рим і переніс свою столицю до Равенни. Напасті, які випали на долю західної імперії, спричинилися до того, що цезар, мешкаючи у Константинополі, передавав не раз владу на Заході іншим особам, вважаючи її справою небезпечною і коштовною. Нерідко також без усякого його дозволу римляни, бачачи себе кинутими напризволяще, для захисту від ворогів обирали самі собі цезаря, а то, бувало, й якийсь самозванець захоплював владу в імперії. Так, скажімо, по кончині Валентиніяна на трон сів Максим, цей римлянин змусив Євдокію, вдову по імператорові, одружитися з ним. Євдокія була імператорського коліна і шлюб з простим громадянином вважала для себе образою. Бажаючи помститися за наругу, вона таємно запросила до Італії Гензеріха, царя вандалів і правителя Африки, розтлумачивши йому, як легко й вигідно заволодіти імперією. Той, спокусившись на здобич, прибув, застав Рим кинутим напризволяще, силюндрував його і пробув там два тижні. Потім він загарбав і спустошив інші краї італійські, і його військо, обтяжене величезними трофеями, подалося разом з ним до Африки. Римляни, повернувшись до свого міста, по смерті Максима проголосили цезарем римського громадянина Авіта. Відтоді в Італії сталося чимало подій, на троні побувало багато цезарів, і нарешті Константинопольська імперія дісталася Зенонові, а Римська — Орестові та його синові Августулові, який посів підступно престол. Поки вони силкувалися утримати владу силоміць, герули й турипги, що мешкали, як я вже казав, по смерті Аттила за Дунаєм, об'єдналися під орудою свого полководця Одоакра й напали на Італію. На місця, покинуті ними,

одразу ж прийшли лонгобарди — теж північне плем'я, — очолювані їхнім царем Кодогою, які стали, як ми ще розповімо, останньою карою Італії. Отож увійшовши в Італію, Одоакр переміг і вбив Ореста біля Павії, а Августул утік. Після цієї перемоги Одоакр для того, щоб у Римі змінилася не тільки влада, а й сама її назва, прибрав титул не цезаря, а короля римського. Він став першим з правителів племен, що кочували тоді по Римській імперії, який осів назавжди в Італії. Бо всі інші, чи то побоюючись, що їм не утриматися на престолі, оскільки східний цезар міг легко подати підмогу Одоакрові, чи то з іншої якої прихованої причини, завжди тільки спустошували Рим, а оселялися в якійсь іншій країні.

IV

У той період давня Римська імперія була під зверхністю кількох державців: Зенон правив у Константинополі і панував над усією східною імперією, остготи царювали в Мезії й Паннонії, вестготи, свеви та алани в Гасконії та Іспанії, вандалі в Африці, франки й бургунди у Франції, герули й туринги в Італії. Остготське королівство дісталось тоді Теодорихові, Веламіровому небожеві. Занриязнений близько зі східним цезарем Зеноном, він написав йому, що його остготи, чия звага була вища від інших племен, мають куди менші ставки і вважають це за кривду; що йому вже годі утримувати їх у межах Паннонії і, отже, бачачи, що їм треба дати дозвіл озброїтися й шукати нових земель, він доводить це до відома цезаря, щоб той запобіг їхньому походу, поступившись їм якимсь краєм, де б їм жилося достойніше й легше, ніж досі. І от Зенон, почасти зі страху перед загарбниками, почасти прагнучи вигнати Одоакра з Італії, надав Теодорихові право рушити проти останнього і захопити Італію. Той негайно виступив з Паннонії, де залишив дружнє йому плем'я гепідів, вдерся в Італію, убив Одоакра та його сина, прибрав за його прикладом титул короля італійського і заснував свою столицю в Равенні, з тих самих мотивів, які спонукали ще Валентиніяна вчинити так само. І в ратних, і в мирних трудах Теодорих виявився мужем небуденним, у битвах він завжди брав гору, а за мирного часу ущедряв благодією свої міста і народи. На нових землях він порозселяв остготів разом з їхніми ватаж-

ками, аби ті очолювали їх при сутичках і панували над ними в мирному житті. Він розбудував Равенну, відновив Рим і повернув римлянам усі їхні привілеї, крім військових. Не вдаючись до зброї, самою міццю свого авторитету, він тримав усіх варварських царів, які поділили між собою імперію, у її межах. Щоб легше було заступати шлях до Італії новим варварським ордам, він побудував земляні вали і замки між берегом Адріатичного моря та Альпами. І якби ці численні заслуги не були наприкінці його життя потьмарені його жорстокістю, виявленою до тих, кого він вважав змовниками, як, наприклад, розправою над Сіммахом та Боецієм, цими святими, пам'ять його стала б гідна всякого пошанування. Адже його доблесть і великодушність уберегли не лише Рим та Італію, а й інші краї західної імперії від постійних ударів, яких завдавали своїми наскоками варвари, піднесли їх, відновили добрий лад і майже мирне проживання.

V

І справді, якщо Італія та інші провінції під ударами варварів зазнали страшної напасти, то це було в часи від Аркадія і Гонорія до Теодориха. Бо якщо зважити на те, скільки шкоди завдає будь-якій республіці чи монархії зміна державця чи способу правління, навіть коли до цього причетні не зовнішні сили, а тільки горожанські чвари, якщо переконуєшся, що найменші зміни можуть принести загибель навіть наймогутнішій республіці чи монархії, то легко можна уявити, як потерпали Італія та інші римські провінції, де змінювалися не лише уряди чи державці, а й закони, звичаї, сам спосіб життя, віра, мова, вбрання, імена. Адже навіть не всіх цих напастей, а кожної зокрема досить, щоб вжахнути найзагартованішу людину. А що ж воно діється, коли випадає бачити їх навч і терпіти на своїй шкурі! Все це викликало і руїну, і появу та розростання багатьох міст. Стерті були з лиця землі Аквілея, Луні, К'юзі, Пополонія, Ф'єзоле і безліч інших. Заново повстали Венеція, Сієна, Феррара, Аквіла й інші селитьби та замки, яких я задля стислості хроніки не згадуватиму. З дрібних виростили в великі Флоренція, Генуя, Піза, Мілан, Неаполь та Болонья. До цього слід додати руїну й відновлення Рима, а також інших міст, занепалих і відроджених. Унаслідок усіх

цих руйнацій та напливу нових племен виникають нові мови, — от якими заговорили у Франції, Іспанії, Італії: злиття рідної мови племен з мовою давнього Риму створило нову манеру спілкування. До того ж змінилися назви не лише країв, а й озер, річок, морів та імена людей. Бо у Франції, Італії, Іспанії звучала нині сила нових назв, геть-то відмінних від колишніх: так, скажімо, По, Гарда, острови Архіпелагу, не згадуючи вже багато інших, здобули нині інші назви, добряче спотворені проти давніх. Людей стали називати не Цезар чи Помпей, а П'етро, Джованні й Матео. Але з усіх цих змін найвідчутнішою була зміна віри, бо дивам нової релігії протистояла звичка до давньої, і від їхнього зіткнення пішли між людьми колотнеча і прикрий розбрат. Якби християнське віровчення було єдине, то менше було б незгоди, але змагання між церквами грецькою, римською, равеннською, ба більше — між еретичними сектами й католиками всіляко колотили миром. Приклад цьому Африка, яка потерпіла куди більше від визнання вандалами аріанської ересі, ніж від їхньої природної хтивості й жорстокості. Биті безперервним лихом люди видавали очима своїми страшенну тугу своїх душ, оскільки, окрім того зла, яке вони мусили терпіти, більшість їх не могла просити Божої помочі, упованням на яку живуть найубогіші, адже багато хто з них не відав до пуття, якого Бога благати, і так і гинули в убозстві, позбавлені всякої оборони й надії.

VI

Ось чому Теодорих заслужив чимало похвал, перший поклавши край усім цим напастям. За тридцять вісім років свого правління в Італії він так підніс її вгору, що де й поділися колишні війни й розрухи. Проте зі смертю Теодориха влада перейшла до Аталариха, сина його дочки Амаласунти, і невдовзі ще не приспана недоля знову накликала на Рим тяжкі випробування. Бо Аталарих скоро помер після свого діда, влада перейшла до його матері, і вона стала жертвою Теодата, якого залучила, щоб той допомагав їй правити. Теодат убив її і проголосив царем себе, проте остготи зненавиділи його за цю зраду. Тоді цезар Юстиніан перейнявся надією вигнати їх з Італії. Він призначив для цього походу воєначальником Велізарія, який недавно вигнав вандалів з Африки і підкорив

цю провінцію, прилучивши її до імперії. Отож Велізарій захопив Сицилію і, перевізшись звідти до Італії, підкорив Неаполь і Рим. Готи, звинувативши в цьому краху свого царя Теодата, убили його, і на його місце обрали Вітігеса, якого після кількох сутичок узяв в облогу в Равенні Велізарій і полонив. Але не встиг Велізарій докінчити розгром, як Юстиніан відкликав його, а натомість поставив Іоанна і Віталія, яким бракувало як його зваги, так і шляхетності. Таким чином готи піднеслися духом і обрали царем Гільдобальда, веронського державця, але той незабаром загинув, і трон дістався Тотілі, який погромив військо цезаря, відвоював Тоскану і Неаполь, отож у руках цезаревих воєначальників залишалася лише остання держава, відбита Велізарієм. Після чого Юстиніан знову покликав Велізарія до Італії, одначе, прийшовши туди з погано озброєними загонами, Велізарій не тільки не зажив нової слави, але й утратив набуте раніше. Справді, поки Велізарій був зі своїми людьми в Остії, Тотіла перед його очима загарбав Рим і, побачивши, що йому не пощастить ні утриматися там, ні безпечно відступити, зруйнував майже все місто, вигнав мешканців, захопив із собою сенаторів і, нехтуючи Велізарія, повів свої загани в Калабрію назустріч тим військам, які поспішали з Греції на допомогу Велізарієві. Одначе той полководець, побачивши Рим кинутим напризволяще, вдався до заходу, гідного всякої хвали: ввійшов у зруйноване місто, відбудував якнайхутчій його мурі і повернув до осель його мешканців. Одначе в цьому шляхетному заході йому не повелося. Юстиніана в цей час тіснили парф'яни, він знову відкликав Велізарія, і той, виконуючи розпорядження свого державця, кинув Італію на ласку Тотіли, який знову ввійшов у Рим. Проте цього разу Тотіла не лютував так, як раніше, — навпаки, зглянувшись на благання святого Бенедикта, вельми шанованого тоді за свою незмірну святість, він навіть надумав відбудувати Рим. Тим часом Юстиніан замирився з парф'янами і вже був зібрався послати нові загани на допомогу Італії, але в цьому йому перешкодили слов'яни, нові народи, які прийшли з півночі, переправилися через Дунай і вдерлися в Іллірію і Тракію, отож Тотіла зумів захопити майже всю Італію. Нарешті Юстиніан перемиг слов'ян і послав в Італію армію під началом євнуха Нарсеса, воєначальника дуже здібного, який, ввійшовши в Італію, розгромив і вбив Тотілу.

Недобитки готів, розпорошені після поразки, зібралися в Павії і проголосили царем Тею. Нарсес же, здобувши перемогу, захопив Рим і нарешті під Ночерою розгромив Тею й убив його. Після цієї звитяги в Італії зникла й згадка про готів, які царювали там сімдесят років від Теодориха до Теї.

VII

Але перш ніж Італія позбулася готів, помер Юстиніан, а його спадкоємець, син Юстин, за порадою своєї дружини Софії, відкликав Нарсеса з Італії і замість нього послав туди Лонгіна. Той ступив у слід своїх попередників і зупинився в Равенні, а крім того, запровадив в Італії новий спосіб правління; не призначаючи, як це робили готи, провінційних правителів, він послав в усі міста, в усі поселення окремих начальників, так званих дуків. За такого ладу Рим не дістав жодних привілеїв. Були розпущені консули й сенатори, чії назви ще залишалися до цього часу, влада зосередилася в дука, який щороку призначався з Равенни, і Рим перетворився на римське герцогство. Так равеннський намісник цезаря, правлячи цілою Іт-лією, здобув титул екзарха. Такий поділ сприяв занепаду Італії, а також її окупації лонгобардами.

VIII

Нарсес був страшенно обурений тим, що цезар позбавив його влади над провінцією, здобутою його звагою і кров'ю. А тут ще й Софія не тільки образила його, відкликавши, а й доточила до цього кпини: мовляв, він у неї попряде, як інші євнухи. І от нарешті розсатанілий Нарсес підмовив лонгобардського царя Альбоїна, який верховодив тоді в Паннонії, напасти на Італію. Лонгобарди, як уже згадувалося, захопили придунайські землі, покинуті герулами й турингами, коли тих новів на Італію їхній цар Одоакр. Там вони й залишалися, поки царем їхнім не став Альбоїн, муж лютий і зухвалий. Вони перейшли на чолі з ним Дунай, ударили на Гунимунда, гепидського царя, який панував у Паннонії, і розбили його. В полон до них потрапила царева донька Розамунда. Альбоїн узяв її за жінку і посів трон у Паннонії. І мав він таку запеклу душу, що звелів зробити з черепа Гунимунда чашу, з якої

пив на честь своєї перемоги. Запрошений до Італії Нарсесом, з яким вони заприятювалися у боях проти готів, він полишив Паннонію гуннам, які повернулися, як ми вже казали, зі смертю Аттілі на свою батьківщину. Вступивши до Італії, він побачив, що вона роздроблена, і одним ударом захопив Павію, Мілан, Верону, Віченцу, всю Тоскану, а так само й більшу частину Фламінії, званої нині Романьєю. Такі численні й швидкі успіхи заповідали йому, здавалося, перемогу над усією Італією. На radoшах він справив у Вероні учту і під хмелем звелів піднести цариці Розамунді вина, налитого в череп Гунимунда; цариця, сидячи навпроти, теж бенкетувала. При цьому він заявив гучно, аби вона почула, що хай вона на radoшах вип'є зі своїм батьком. Заява ця була їй як гострий ніж у серце, і донька завзялася помститися. Знаючи, як Алмахільд, такий собі шляхетний лонгобард, палкий і юний, кохає одну її служницю, вона домовилася зі служницею підлаштувати так, щоб Алмахільд переночував з нею, з царицею, а не з полюбовницею. От цей Алмахільд, домовившись про побачення, прийшов у темний pokій і ліг з Розамундою, думаючи, що обіймає її служницю. Потому як діло дійшло до skutку, цариця відкрилася й запропонувала одне з двох: або він уб'є Альбоїна й візьме в обладу назавше і її, і царство, або його скарає на горло той-таки Альбоїн як зневажника царського ложа. Алмахільд погодився умертвити Альбоїна. Але доконавши цього вбивства, вони побачили, що влади їм не захопити, і до того ж почали побоюватись, як би їх не вбили лонгобарди, які Альбоїна любили. Тим-то, прихопивши з собою царську скарбницю, вони втекли в Равенну до Лонгіна, який їх прийняв з честю. На той час помер цезар Юстин, і троп посів Тиберій, який, бувши втягнутий у парфянську війну, не міг чимось допомогти Італії. Тут Лонгін подумав, що це зручна нагода стати з допомогою Розамунди та її скарбу лонгобардським і всеіталійським царем. Він поділився задумом з нею і умовив убити Алмахільда і одружитися з ним, Лонгіном. Вона погодилася, і ось, коли Алмахільд після лазні захотів пити, Розамунда подала йому чару з отруєним вином. Він відпив з чари до половини, зненацька відчув, як йому рве нутроці, зрозумів, у чому річ, і змусив Розамунду допити рештки. Так незабаром і він, і вона сконали, і Лонгін утратив надію стати царем. Лонгобарди тим часом зібралися в Павії, яка стала столицею

їхнього царства, і обрали царем Клефа. Клеф відновив Імолу, сплюндровану Нарсесом, зайняв Ріміні й майже весь край аж до Рима, але в цьому переможному поході умер. Цей Клеф поводився так жорстоко не лише з чужинцями, а й зі своїми лонгобардами, тож вони зненавиділи царську владу і поклали собі більше не обирати царя, а призначити тридцять дуків і передати їм кермо правління. Ця постанова спричинилася до того, що лонгобарди так і не захопили всієї Італії, їхня влада сягала не далі Беневента, а Рим, Равенна, Кремона, Мантуя, Падуя, Монселіче, Парма, Болонья, Фаенца, Форлі, Чезена почасти відбивалися від них тривалий час, а почасти так ніколи й не підпали під їхню зверхність. Бо безцарів'я підривало войовничість лонгобардів, коли вони знову почали обирати царів, то, заживши уже волі, поробилися не такими слухняними та схильнішими до розбрату. Через це спершу стали рідшими їхні перемоги, а потім вони взагалі відступили з Італії. Оскільки лонгобарди попали в скруту, римляни й Лонгін зуміли домовитися з ними: кожна зі сторін склала зброю і вирішила вдовольнитися тим, що мала.

ІХ

У цей період верховні понтифіки вбилися в силу більшу, ніж будь-коли. Перші спадкоємці святого Петра за святість свого життя і творені ними чудеса були такі шановані люди і своїм прикладом так поширили віру Христову, що державці наvertsалися до неї, аби припинити колотнечу, яка панувала у світі. Оскільки цезар, охрестившись, переїхав з Рима до Константинополя, Римська імперія, як ми вже казали, ще дужче занепала, але зате Римська Церква набагато зміцніла. А проте до наскоку лонгобардів уся Італія була під зверхністю цезарів, або царів, і понтифіки не мали тоді іншої влади, ніж та, яку давала їм вселюдська пошана до їхнього життя і вчення. В усьому іншому вони самі слухалися цезарів і царів, які іноді карали їх на горло, а іноді передавали їм кермо правління. Але найбільше зміцнив їхній вплив у італійських справах готський цар Теодорих, коли переніс свою столицю до Равенни. Ось чому Рим залишився без державця, і римляни задля своєї безпеки дедалі частіше віддавалися під зверхність пап. А проте влада ця тоді ще зросла не вельми, Римська Церква

прагнула лише, щоб вона, а не Равенна відіграла першу роль. Але нашествя лонгобардів і розкол Італії додали духу папі, бо папа став нібито римським головою, константинопольський цезар і лонгобарди шанували його, а отже, римляни за посередництвом папи могли не як підданці, а як партнери домовитися і з лонгобардами, і з Лонгіном. Так папи залишалися приятелями то лонгобардів, то греків, і їхня вага від цього лише зростала. А далі почався занепад східної імперії, якій мав місце за імператора Іраклія. Слов'янські народи, про які ми вже писали, знову вдерлися в Італію і, підкоривши її, дали їй нову назву — Словенія. Інші частини цієї імперії зазнали нашествия спершу персів, потім сарацинів, які прийшли з Аравії під орудою Мухаммеда, і, нарешті, — турків. Рим утратив Сирію, Африку, Єгипет, і папа, бачачи безсилля імперії, вже не міг удатися до неї по допомогу. З другого боку, потуга лонгобардів усе зростала, понтифікові треба було шукати нових спільників, і він звернувся за підтримкою до Франції та її королів. Отож усі війни, які на той час провадили в Італії варвари, були переважно спричинені римськими першосвящениками, і всі варвари, які її дерли на шматки, були не раз ними ж таки й закликані. Так само вони поводяться й досі, і саме через це Італія залишається подрібненою і безсилою. Ось чому, викладаючи події, які відбувалися з тих часів і до наших днів, ми вже писатимемо не про загибель імперії, уже геть розчавленої, а про вбивання в колодочки верховних понтифіків та інших державців, які панували в Італії до приходу Карла VIII. Ми побачимо, як папи, спершу вдаючись до церковного відлучення у поєднанні з індульгенціями, а потім, крім відлучення, ще й до зброї, стали грізними і побожно шанованими, а потім через лихе використання і тієї, і тієї зброї, міць першої звели внівець, а через другу стали залежними від ласки тих, хто їм допомагав.

Х

Одначе вернімося до нашої хроніки. Коли папський трон посів Григорій III, а лонгобардський цар Айстульф, сам лонгобард, усупереч усім укладеним угодам захопив Равенну і пішов війною на папу. З уже згаданої причини Григорій, не покладаючись на константинопольського цезаря через його

слабкість і не вірячи слову лонгобардів, яке вони не раз ламали, звернувся по допомогу до Франції до Пипіна II, який з дука австраського і брантського виріс до франкського короля завдяки не стільки власним високим прикметам, скільки доблестям свого батька Карла Мартелла і свого діда Пипіна. Це саме Карл Мартелл, як був правителем королівства, розбив сарацинів у пам'ятному бою під Туром на березі річки Луари, поклавши там не менше двохсот тисяч ворогів. Так син Пипін і зробився батьковими заслугами королем цього панства. Папа Григорій, як ми вже згадували, послав до нього по допомогу проти лонгобардів. Пипін обіцяв цю допомогу, але переказав папі, що спершу хотів би з ним побачитися і виявити належну йому пошану. Отже, Григорій вирушив до Франції, проїхав землі своїх ворогів лонгобардів, і при цьому ніхто йому не перепиняв шлях з пошани до віри. У Франції король віддав Григорію честь-хвалу і послав до Італії свої загоони, які облягли лонгобардів у Павії. Айстульф мусив просити миру, і франки пішли на перемови з ним на прохання папи, який не вимагав голови свого ворога, він хотів, щоб той тільки охрестився і жив собі далі. За цим пактом Айстульф зобов'язувався вернути Церкві усі захоплені в цієї землі, але як тільки Пипінові підданці вернулися до Франції, Айстульф укладене замир'я порушив. Папа знову звернувся по допомогу до Пипіна, який удруге послав армію в Італію, погромив лонгобардів, захопив Равенну і всупереч волі грецького цезаря віддав її папі вкупі з іншими землями, що були у віданні його екзархату, додавши до цих володінь ще й Урбіно та Марку. Але Айстульф при передачі цих земель сконав, і лонгобард Дезидерій, який був дуком тосканським, узявся до зброї, щоб захопити владу, і попросив допомоги в папи, обіцяючи йому свою дружбу. Той підтримав його, змусивши інших правителів поступитися. На перших порах Дезидерій залишався вірний своєму слову і передавав верховному понтифіку землі, як про це було домовлено з Пипіном. Константинопольські екзархи більше не потикалися до Равенни, нею правили за волею римського першосвященика.

XI

Незабаром Пипін помер, і на троні його заступив син Карл, той самий, який величчю своїх звершень заслужив

наймення Великого. Папувати на той час став Теодор I, який розсварився з Дезидерієм і був обложений ним у Римі. Тоді папа попросив допомоги у Карла, який перейшов через Альпи, обложив Дезидерія в Павії, полонив його разом з синами й відіслав бранцями у Францію. Потім він вирушив до Риму провідати папу і там заявив, що папа яко намісник Божий на землі не може ставитися на суд людський; римський же першосвященик і народ римський проголосили Карла цезарем. Таким чином Рим знову дістав цезаря на Заході, але нині уже не папа потребував, як раніше, підтримки цезаря, а цезар потребував підтримки папи при обранні. В міру того як цезар утрачав свої привілеї, вони переходили до Церкви, і завдяки цьому її влада над правителями світськими щодень міцніла. В Італії лонгобарди перебували вже двісті тридцять два роки і від італійців різнилися тільки назвою. Карл надумав — це було за папства Лева III — запровадити в Італії лад і погодився на те, щоб вони осіли в краю, де з'явилися спочатку, і щоб цей край називався Ломбардією. А щоб змусити їх шанувати римське наймення, він звелів, аби суміжна з ними частина равеннського екзархату відтоді називалася Романьєю. До того ж сина свого Пипіна він проголосив італійським королем з тим, щоб його юрисдикція сягала аж до Беневента; інші землі належали грецькому цезареві, з яким Карл уклав угоду. Тим часом понтифікат обійняв Пасхалій I, і ось парохі римських церков, щоб наблизитися до папи і мати змогу обирати його, надумали піднести свою владу пишним титулом і почали називатися кардиналами. Вони присвоїли собі великі привілеї, і то такі великі, що римський народ перестав брати участь у виборі понтифіків й що нині лише зрідка папа обирався не з їхнього числа. Коли помер Пасхалій, проголосили вони папою Євгенія II з парафії Санта Сабіна. Тому в Італії, оскільки вона опинилася в руках франків, змінилися почасти спосіб і лад правління. А все тому, що папська влада взяла гору над світською і що франки ввели в ній титули графів і маркграфів, як ото перед тим Лонгін, екзарх равеннський, запровадив звання дука. Коли потім папою став римлянин Оспорко, він побажав переіменити таке простацьке ім'я і назвався Сергієм, відтоді повівся звичай, за яким римські першосвященики по своєму обранні почали змінювати ім'я.

XII

Тим часом помер цезар Карл, передавши трон своєму синові Людовікові. По кончині ж останнього між синами його пішли такі чвари, що на час онуків франкський рід утратив імперію, яка перейшла до германських зверхників: першим германським цезарем став Арнольф. Через колотнечу дім Каролінгів утратив не лише імперію, а й королівство Італійське. Оскільки в силу знову вбилися лонгобарди, вони заходилися гнітити папу і римлян. Більше не бачачи, до якого державця звертатися по допомогу, першосвященик мусив проголосити італійським королем Беренгарія, дука фріульського. Ці події підохотили гушнів, замешканих у Паннонії, вдертися до Італії, але, погромлені Беренгарієм, вони повернулися до Паннонії, тобто до Угорщини, як нині вони іменували цю провінцію. У Греції в цей час цезарем став Роман, який забрав престол у Константина, котрий поставив його на чолі армії. Дізнавшись про це, Апулія і Калабрія, які були, як ми вже говорили, під зверхністю цієї імперії, вчинили заколот, і Роман, обурений їхнім виступом, дозволив сарацинам вдертися в ці землі, які ті й захопили, після чого сарацини спробували напасти на Рим. Проте римляни, оскільки Беренгарій у цей час відбивався від гушнів, обрали своїм полководцем Альбериха, дука Тосканського, і завдяки звазі його врятували Рим від бусурманів. Останні, знявши облогу, звели на горі Гаргапо фортецю, звідки панували над Апулією й Калабрією і шарпали інші італійські землі. Отже, для Італії настали найсмутніші часи: з боку Альп їй загрожували гушні, з боку Неаполя сарацини, і це лихоліття тривало за панування трьох Беренгаріїв, які сідали на трон поспіль. Хиталися основи Церкви й папської влади; папа не знав, до кого звернутися по допомогу, оскільки західні правителі гризлися між собою, а східні були зовсім безсилі. Араби сплюндрували місто Геную і все узмор'я, але ці самі знегоди піднесли Пізу, куди втікали племена, вигнані з рідних місць. Події ці відбувалися близько дев'ятсот тридцять першого року християнського літочислення. Але коли імператором став Отон, син Генріха і Матильди, дук Саксонський, муж обачний і тямовитий, папа Агапій закликав його прийти в Італію і визволити її від ярма Беренгаріїв.

XIII

На той час Італія була розколота так: Ломбардія належала Беренгарію III і його синові Альбертові, Тосканою й Романшею правив намісник західного цезаря, Апулія і Калабрія підгорталася почасти грецькому цезареві, а почасти сарацинам. У Римі щороку вельможне панство обирало двох консулів, які й орудували там за давнім звичаєм, і при них був префект за мирового суддю, до того ж рада з дванадцяти радників, які щороку призначали правителів у кожне володіння і їхні міста. Папа і в Римі, і в усій Італії мав більший чи менший вплив, залежно від того, наскільки він підходив під ласку цезарів чи тих, хто був у цьому панстві найдужчий. Цезар Отон прийшов в Італію, забрав королівство у Беренгаріїв, які царювали тут п'ятдесят п'ять років, і повернув верховному понтифіку його колишню гідність. Цезар мав сина й онука, які теж, як і він, звалися Отонами і які змінювалися потім на троні один по одному. За Отона III римляни прогнали з міста папу Григорія V, Отон одразу ж допоміг йому і знову вернув до Рима, а папа, щоб покарати римлян, позбавив їх права обирати цезаря і доручив обрання його шести германським правителям: трьом духівникам, єпископові Майнцькому, Трирському і Кельнському, і трьом світським — державцям Бранденбурзькому, Пфальцьському і Саксонському. Сталося теє року тисяча другого. Зі смертю Отона III германські властители обрали цезарем Генріха II, дука Баварського, який після дванадцяти років панування зрештою коронувався на папу під ім'ям Стефана VIII. Генріх та його дружина Симеонда вели найсвятіше життя, про що промовляють безліч храмів, які вони вщедрили своєю благодією або навіть будували, як, наприклад, базиліка Сан Миньято, неподалік від Флоренції. Генріх II сконав тисяча двадцять четвертого року, трон перейшов до Конрада Швабського, а від того — до Генріха III. Останній прийшов до Рима, бо у Церкві існувала схизма між трьома папами, прогнав їх усіх і підтримав обрання Климента II, який вінчав його цезарською короною.

XIV

Італією правили тоді почасти народні магістрати, почасти державці, почасти цезарські намісники, головний з яких, що

верховодив над усіма іншими, називався Канцлером. З державців найсильнішим був Готфрид, одружений з графинєю Матильдою, дочкою Беатрисы, сестри Генріха II. Це подружжя мало в посіданні Лукку, Парму, Реджо, Мантую і все те, що тепер іменується Патримонієм. Верховні понтифіки знай мусили тоді воювати з честолюбними намірами римського народу, який спершу скористався папською владою для того, щоб скинути ярмо цезарів; потім, щоб перебрати зверхність у місті і панувати як йому заманеться; відтак він раптом став запеклим ворогом понтифіків, і вони зазнали від цього народу більше кривд, ніж від будь-якого християнського монарха. У ті часи, коли папи, погрожуючи відлученням від Церкви, нагадали страху цілому християнському Заходу, народ римський бунтував проти папського престолу і обидва ці суперники тільки й намагались, щоб урвати одне в одного владу й пошану. Тоді папство перейшло до Миколая II, і як Григорій V позбавив римлян права обирати цезаря, так Миколай II забрав у них змогу вінчати папу, захотівши, щоб надалі це робили кардинали. Але цього здалося йому замало, і він, змовившись із властителами, які царювали нині в Калабрії та Апулії, з причини, про яку мова попередю, змусив усіх урядовців, посланих римлянами по всіх їхніх володіннях, присягнути папі, а декого він навіть скинув з посади.

XV

Зі смертю Миколая II Церква розкололася, бо ломбардський клер не захотів слухатись Олександера II, обраного в Римі, і зробив Кадала Пармського антипапою. І от Генріх, якому посилення папської влади було ненависне, спробував умовити папу Олександера відмовитися від престолу, а кардиналів зібратися в Германії для обрання нового понтифіка. Оскільки цей властитель і був перший, кому довелося відчутися на собі весь тягар духовної кари, бо папа скликав у Римі собор і позбавив Генріха імператорського й королівського берла. Деякі італійські племена тягли руку за папою, інші за Генріхом, це й поклато початок розколу на гвельфів і гібеллінів, тож, коли припинились варварські наскоки, Італію вже не роздирали горожанські війни. Виклятий Генріх мусив на вимогу свого народу з'явитися в Італію і, босий і уклінний,

благати прощення у папи. Це сталося тисяча вісімдесятого року. Одначе невдовзі потому між папою і Генріхом знову стався розбрат. Генріх знов був виклятий і рушив на Рим загони зі своїм сином, також Генріхом, який з допомогою римлян, ненависників папи, обложив його в фортеці. Проте з Апулії поспішив на допомогу папі Робер Гвіскар, і Генріх, не чекаючи на нього, відступив у Германію. Самі лише римляни затялися, тому Робер спустошив місто, знову обернувши Рим у руїни, які довелося відбудовувати кільком понтифікам. Оскільки від цього Робера народилося королівство Неаполітанське, мені здалося незайвим описати тамтешній народ та справи його.

XVI

Між нащадками Карла Великого, як уже згадувалося, виник розбрат, який дав змогу новим північним племенам, так званим норманнам, вдертися до Франції й захопити в ній цілий район, відтоді й іменованій за їхньою назвою Нормандією. Частина цього племені прийшла в Італію тоді, коли там панували Беренгарії, сарацини та гунни, і підбила деякі землі в Романьї, вийшовши звиятно з усіх цих воєн. Один з норманських князів, на ймення Танкерд, породив кількох синів, з котрих особливо проявив себе Вільгельм, на прізвисько Залізна Десниця, і Робер Гвіскар. Коли трон носів Вільгельм, колотнеча в Італії пішла на спад, проте Сицилію ще утримували сарацини і щодня чинили паскоки на італійське узмор'я. Тоді Вільгельм змовився з державцями Капуї і Салерно, а також з Мелорхом, памісником грецького цезаря в Апулії та Калабрії, висадитися в Сицилії і, взявши гору, поділити захоплену здобич і панство між собою на чотири рівні частки. Цей захід завершився успішно, сарацинів було вигнано, і Сицилія звільнена, після цієї перемоги Мелорх таємно викликав з Греції армію і заволодів усім островом від імені цезаря, попаювавши тільки луп. Вільгельм цим був дуже незадоволений, але, відклавши помсту до зручнішої нагоди, поїхав з Сицилії вкупі з властителями Салерно і Капуї. Як тільки вони розлучилися з ним, повернувшись до себе додому, Вільгельм, замість вертатися до Романьї, повів свої загони в Апулію, зненацька захопив Мельфі і, попри опір сил грецького

цезаря, підгорнув під себе майже всю Апулію і Калабрію; в цих провінціях на час папи Миколая II царював брат його Робер Гвіскар. Не зумівши домовитися зі своїми небожами про поділ спадщини, Робер звернувся до посередництва папи, на що папа залюбки пристав, розраховуючи дістати з Робером підпору як проти германських цезарів, так і проти зухвальства римського народу. Ці розрахунки, як ми вже переконалися, виправдалися, коли на прохання Григорія VII Робер прогнав Генріха з Рима і приборкав римлян. Роберові спадкували його сини, Роджер і Вільгельм, які прилучили до своїх володінь іще Неаполь і всі землі між Неаполем і Римом, а потім і Сицилію, державцем якої проголосив себе Роджер. Але коли Вільгельм подався до Константинополя женитися до імператорської доньки, Роджер напав на братові володіння й захопив їх усі. І пишаючись усіма цими здобутками, він спершу проголосив себе італійським королем, але потім, обмежившись титулом короля Апулії і Сицилії, став першим, хто дав ім'я і лад цьому королівству, яке ще й донині існує в давніх своїх кордонах, хоча кров і раса мінялися не раз, бо коли перевівся норманський рід, трон посів німецький, потім французький, після того арагонський, а сьогодні на острові порядкують фламандці.

XVII

Коли папську тіару надів Урбан II, римляни зненавиділи його. Відчуваючи загрозу для себе від цієї колотні, що підривала Італію, він задумав вельми сміливу справу. Він вирушив з усіма своїми духівниками до Франції, зібрав в Оверні силу-силенну люду і заходився проповідувати проти бусурманів. Він так запалив тих, хто зібрався, що вони ухвалити рушити в Азію на сарацинів, цей похід разом з наступними подібними походами дістав назву хрестового, бо всі його учасники значилися червоним хрестом на своєму одягові і на зброї. Очолили цей похід Готфрид, Евстахій і Болдуїн Бульйонські, графи Булоні, і такий собі Петро Пустельник, неабияк почитуваний за свою мудрість і святість; чимало царів і племен підтримували цей захід своїм капшуком, а безліч осіб приватних вирушило своїм коштом без ніякої винагороди. Такий сильний релігійний дух був тоді у людей, запалених прикладом

своїх ватажків. Спершу ця справа завершилася дуже успішно, бо вся Мала Азія, Сирія і частина Єгипту перейшли до рук християн. Саме тоді й зародився закон єрусалимських рицарів, який панує ще й нині й утримує острів Родос, цю єдину цитадель проти невірних. Виник також закон храмовників, який скоро занепав через розбещеність його членів. Так у різний час сталося чимало розмаїтих подій, в яких прославилися і численні племена, і окремі особи. В хрестові походи ходили королі Франції, Англії, а з племен венеційці, пізанці й генуезці зажили в них чималої слави. Отож це змагання точилося з різним успіхом аж до часів сарацинського владителя Саладіна. Його звага, а також чвари серед християн занести зрештою їхню зажиту спочатку славу, і через дев'яносто років їх було вигнано з тих місць, які вони так доблесно й вдало відвоювали.

XVIII

Зі смертю папи Урбана тіара дісталася Пасхалію II, а цезарем став Генріх IV. Останній прибув до Рима, прикинувшись папним другом, а потім посадив папу з усім духовництвом у в'язницю і пообіцяв випустити їх на волю лише під умовою, що він верховодитиме германською Церквою як йому заманеться. На той час, відписавши всі свої статки Церкві, померла графиня Матильда. Після кончини Пасхалія II і Генріха IV владу перебирало багато пап і цезарів, аж доки на папський трон сів Олександр III, а на цезарський — Фрідріх Швабський, іменований Барбаросою. І до тих пір римські першосвященики не дуже мирили ні з римським народом, ні з цезарями, а за Барбароси незгода ще виросла. Фрідріх проявив себе добрим воєначальником, але він був такий бундючний, що не збирався хоч чимось поступитися верховному понтифіку. Проте після свого обрання він приїхав до Рима на коронацію, а потім любісінько повернувся до себе в Германію. Але в такому доброму гуморі він був недовго, бо скоро повернувся до Італії, щоб приборкати ворохобників на деяких землях Ломбардії. На той час сталося так, що кардинал Сан Клементе, родом римлянин, посварився з Олександром, і деякі кардинали обрали його папою. Як на те цезар Фрідріх отаборився тоді під Кremoю, от Олександр і поскаржився

йому на антипапу, а той відповів, щоб обидва явилися до нього, а він уже визначить, хто ж із них папа. Олександрові така відповідь не сподобалася, він бачив, що Барбароса тягне руку за антипапою, тому викляв його, а сам утік до короля французького Філіппа. Тим часом Фрідріх, воюючи в Ломбардії, захопив і сплюндрував Мілан, через що Верона, Падуя і Віченца об'єдналися проти спільного ворога. В розпал цієї війни сконав антипапа, і Фрідріх поставив на його місце Гвідо Кремонського. А в цей час римляни, скориставшись відсутністю папи й скрутою, в яку потрапив цезар у Ломбардії, знову почали заправляти в себе в Римі й підгортати під себе ті землі, в яких бачили своїх підданців. Тускуланці відмовилися їх слухатися, і римляни рушили всім натовпом на них. Проте їм подав допомогу Фрідріх, і вкупі з ним тускуланці вчинили римському війську такий розгром, що відтоді Рим перестав бути багатим і людним містом. Тим часом папа Олександр повернувся до Рима, гадаючи, що може почувати себе безпечно через ненависть римлян до Фрідріха і безліч ворогів, яких той мав у Ломбардії. Та Фрідріх, попри все, взяв в облогу Рим, хоча Олександр, не дждавшись його, утік до апулійського короля Вільгельма, єдиного зі смертю Роджера спадкоємця цього королівства. Проте Фрідріх мусив через чумний мор зняти облогу і повернутися до Германії. Тоді об'єднані проти нього ломбардці, щоб тримати під загрозою Павію і Тортоні, де стояли цезарські загони, звели цитадель, яка могла стати головною підпорою в цій війні, і охрестили її Алесандрією на честь папи Олександера і на ганьбу Фрідріху. Сконав також антипапа Гвідо, а натомість обрано Іоанна Фермського, котрий перебував під захистом цезарських загонів у Монтеф'ясконе.

XIX

Поки відбувались усі ці події, папа Олександр вирушив у Тускул: його закликали мешканці цього міста у сподіванні, що він відборонить їх від римлян. Туди ж до нього приїхали посланці Генріха, короля Англії, які мали переказати, що король зовсім не причетний до вбивства блаженного Томи, єпископа Кентерберійського, в чому його винували чутки. Тим-то папа послав до Англії двох кардиналів з'ясувати істину

в цій справі. Хоча вони не змогли встановити, що король доклав руку до цього вбивства, обурені цим підлим злочиним і тим, що убієнного не пошановано як слід, вони наклали на короля покуту: Генріх мав скликати всіх баронів королівства і привселюдно просити перед ними прощення, до того ж негайно послати двісті солдатів до Єрусалима й тримати їх там рік, а також дати обітницю, що не пізніше ніж через три роки він сам вирушить туди на чолі найсильнішого війська, і, нарешті, ще — скасувати все, що ухвалено при його владі на шкоду вольностям духівників, і дозволити будь-якому зі своїх підданців, хай би хто він був, скаржитися в Рим. На все це Генріх пристав; так найпотужніший монарх уліг вимозі, що її сьогодні вважала б ганебною будь-яка приватна особа. А проте, хоча папа користувався такою владою над володарями найвіддаленіших країв, він не міг убрати в шори римлян остаточно; вони були проти, аби він залишався в Римі, хоча він і запрягався втручатися тільки в справи духовні. Так перед багатьма чим ловиш дрижаки на відстані куди більше, ніж зблизька. Тим часом Фрідріх повернувся до Італії. І поки він готувався до нових сутичок з папою, всі його прелати й барони попередили його, що зречуться його, якщо він не замиритися з Церквою. Отож довелося йому колінкувати перед папою у Венеції, де між ними й укладено замир'я. За пактом папа позбавив цезаря всякої влади над Римом, а своїм спілником проголосив Вільгельма, короля сицилійського й апулійського. Та Фрідріхові без війни обійтися було годі, і тому він рушив в Азію, щоб вдовольнити у змаганні з Магометом своє честолюбство, яке не могло ніяк усититися у змаганні з намісником Христовим. Але, вийшовши на береги річки Цидни, він так замилувався прозорістю її води, що йому закортіло скупатися; через цю легковажність і поплатився головою. Так річкові води принесли магометанам більше пожитку, ніж папське викляття християнам: ті тільки розпалювали гонор цезаря, а ці поклали йому край.

XX

Після загибелі Фрідріха папі зоставалося лише приборкати затятих римлян. По вельми тривалих суперечках про обрання консулів дійшли згоди про те, що обиратиме консулів,

як і перше, народ, але консули зможуть обійняти посаду не раніше, ніж запрягнуться слухатися Церкви. Дізнавшись про угоду, антипапа Іоанн утік у Монте Альбапо, де невдовзі й помер. На той час сконав також і Вільгельм, неаполітанський король, і папі закортіло захопити це королівство, добре що єдиним спадкоємцем Вільгельма зостався Танкред, його незаконний син. Однак барони відмовилися визнати папу й зажадали, щоб Танкред став королем. Тоді панував Целестин III, який, сподіваючись вирвати королівство з рук Танкреда, зробив так, щоб цезарем став Генріх, Фрідріхів син. Він пообіцяв йому королівство Неаполітанське для того, щоб Церква могла повернути собі належні їй землі. Щоб полегшити справу, він узяв з монастиря уже підстаркувату Вільгельмову доньку Констанцію й одружив її з Генріхом. Так королівство Неаполітанське, засноване норманнами, перейшло від них до німців. Цезар Генріх, зробивши спершу лад у Германії, приїхав до Італії зі своєю дружиною Констанцією і чотирилітнім сином Фрідріхом і за виграшки захопив владу, бо Танкред уже помер, і від нього зосталося лише немовля, на ймення Роджер. Невдовзі сконав у Сицилії Генріх, і в королівстві йому спадкував Фрідріх, а цісарська влада дісталася Отонові, дуку саксонському, завдяки заходам папи Інокентія III. Однак ще не встиг Отон коронуватися, як усім на подив назвався папським ворогом, підкорив Романью і звелів ударити на Неаполітанське королівство. За це папа викляв його, отож усі відцуралися від нього, і цісарем обрано Фрідріха, короля Неаполітанського. Фрідріх приїхав до Рима на коронацію, проте папа відмовився вінчати його, злякавшись його потуги і сподіваючись вигнати його з Італії, як перед тим Отона. Обурений Фрідріх рушив до Германії і, пішовши війною на Отона, розбив його. Поки все те діялось, Інокентій помер. Він зажив слави багатьма звершеннями і, крім усього іншого, заклав у Римі шпиталь Святого Духу. Йому спадкував Гонорій III, за якого було засновано закон святого Домініка, а також 1218 року закон святого Франциска. Цей римський першосвященик вінчав Фрідріха, якому Іоанн, нащадок Балдуїна, царя Єрусалимського, який ще перебував в Азії з рештками християн, дав за жінку свою дощку. За віно він узяв і титул царя Єрусалимського. Ось чому всі неаполітанські королі носять звання ще й царів єрусалимських.

XXI

В Італії тоді було заведено так: римляни вже не призначали консулів, а натомість передавали владу то одному, то кільком сенаторам; до того ж усе ще існувала ліга, яку створили проти Фрідріха Барбароси ломбардські міста Мілан, Бреша, Мантуя, Віченца, Падуя і Тревізо. Цісаря підтримували Кремона, Бергамо, Парма, Реджо, Модена і Тренто. Інші міста й замки Ломбардії, Романьї і Тревізької марки виступали то за одну, то за другу сторону, як до обставин. За Оттона III приїхав до Італії такий собі Еццеліно, і тут у нього народився син, від якого появився другий Еццеліно. Той, будучи тяжко багатим і сильним, зійшовся з Фрідріхом II, який, як уже згадувалося, зробився папиним ворогом. З поміччю і за сприяння Еццеліно Фрідріх прийшов до Італії, захопив Верону і Мантую, зруйнував Віченцу, узяв Падую і розгромив армію об'єднаних земель, а потім подався в Тоскану. Тим часом Еццеліно підгорнув усю Тревізьку марку. Проте Феррари він не захопив, оскільки її боронили Аццоне д'Есте і панські загони в Ломбардії. Тільки-но з Феррари було знято облогу, римський першосвященик зробив її своїм леном і віддав Аццоне д'Есте, і правителі, які пішли від того, сидять там і сьогодні. Фрідріх, зупинившись у Пізі, побажав підкорити Тоскану і при цьому, виявляючи своїх друзів і недругів, посіяв страшну колотнечу, яка занастила Італію, бо всюди наплодилася велика кількість гвельфів і гібеллінів; гвельфами іменувалися прибічники Церкви, а гібеллінами — прихильники імператора. І вперше ці назви пролунали в Пістої. Покинувши Пізу, Фрідріх заходився звідусіль вдиратися на церковні землі й спустошити їх. Папа, не знайшовши іншої ради, проголосив хрестовий похід на нього, як ото його попередники проти бусурманів. І Фрідріх, боячись, коли б його, бува, не відцурались усі прихильники, як це сталося з Фрідріхом Барбаросою та іншими його предками, завербував на службу чимало сарацин. Щоб дужче прихилити їх до себе і до того ж мати в Італії підпору, якій панські відлучення були б нестрашні, він передав їм почерське володіння, зміркувавши, що, маючи якийсь пристановище, вони служитимуть йому ліпше й вірніше.

XXII

Панство перейшло до рук Інокентія IV. Страх його перед Фрідріхом був такий великий, що він вирушив до Генуї, а відтак у Францію, де влаштував у Ліоні собор, на який зібрався приїхати і Фрідріх. Але йому перешкодив бунт у Пармі. Виведений з себе провалом своїх починань, він подався в Тоскану, а звідти в Сицилію, де й помер. У Швабії в нього зостався рідний син Конрад, а в Апулії позашлюбний, на ім'я Манфред, якого він зробив дуком Беневентським. Конрад приїхав до Неаполя сісти на престолі, але помер там, і по ньому спадкоємцем зостався малий Конрадин, який був у Германії. Манфред спершу захопив це панство як опікун Конрадина, а відтак, пустивши чутку про його кончицу, коронував себе проти волі папи і неаполітанців, яких змусив визнати себе силоміць. Поки все це діялося в королівстві, гвельфи і гібелліни гризлися між собою в Ломбардії. Одними верховодив папський легат, другими Еццеліно, який підгорнув під себе майже всю Ломбардію по той бік По. Поки точилася війна, проти нього повстала Падуя, і він вирізав дваадцять тисяч падуанців, але й сам сконав ще до завершення війни у віці вісімдесяти років, і з його смертю всі землі, підкорені ним, визволилися. За прикладом своїх предків король Неаполітанський Манфред дихав лихим духом на Церкву і постійно наганяв на тодішнього папу Урбана IV великого холоду. Це тривало поти, поки верховний понтифік не проголосив проти нього хрестовий похід і поїхав у Перуджу чекати загонів. Побачивши, що людей збирається мало, що вони слабкі і прибувають з великим запізненням, він подумав, що для перемоги над Манфредом потрібне істотніше підкріплення. Він звернувся по допомогу й сприяння до Франції, передав сицилійське і неаполітанське королівство Карлові Анжуйському, братові Людовіка, короля Франції, і закликав його до Італії посісти трон у королівстві. Але перш ніж Карл приїхав до Рима, папа сконав, а місце його зайняв Климент IV, за якого Карл і прибув до Остії з тридцятьма галерами, наказавши іншим своїм загонам рушити на Італію пішки. Поки він перебував у Римі, римляни, щоб піднести його, надали йому титул сенатора, а папа надав йому інвеституру на королівство, зобов'язавши щороку виплачувати Церкві п'ятдесят

тисяч флоринів; окрім того, він видав декрет, за яким ні Карл, ні хтось інший не можуть обиратися на імператора одночасно. Карл виступив проти Манфреда, погромив його і вбив під Беневентом, заволодівши Сицилією і королівською короною. Проте Конрадин, якому батько відписав це панство, зібравши в Германії чимало вояків, вступив до Італії, щоб дати Карлові бій, який і мав місце під Тальякоццо. Одначе розбитий вщент, він непомітно втік, але згодом потрапив у полон і загинув.

XXIII

В Італії панував мир, поки папою не обрано Адріана V. Карл усе ще залишався в Римі і правив ним як сенатор. Папа, відмовляючись терпіти його владу, поїхав жити до Вітербо і покликав в Італію цісаря Рудольфа проти Карла. Отак верховні понтифіки чи то з ревності до віри, чи то з себелюбства постійно закликали до Італії чужинців і починали нові війни. Тільки-но вони підносили якогось володаря, одразу ж каюлися в цьому і зводили його зі світу, так нестерпно було для них, щоб у провінції, панувати над якою вони були безсилі, царював хтось інший. Державці теж від цього потерпали непомалу, бо, воювали папи чи утримувалися, але вони завжди брали гору, якщо тільки не вдавалося якось схитрувати, як було з Боніфацієм і деякими іншими, яких цісарі, розігруючи з себе приятелів, зуміли полонити. Проте Рудольф до Італії не приїхав, бо стала на заваді війна, яку він провадив проти короля Богемського. Адріан помер, і папство обійняв Миколай III з роду Орсіні, муж вельми хоробрий і честолюбний, який вирішив будь-що підірвати владу Карла. Він підохотив цісаря Рудольфа нарікати на те, що Карл тримав у Тоскані свого намісника, аби підсобляти гвельфам, яких він зі смертю Манфреда реабілітував. Карл поступився цісареві, відкликав своїх намісників, і папа послав до Тоскани свого небожа, кардинала, щоб той панував там іменем цісаря. На віддяку за цю ознаку пошани цісар повернув Церкві Романью, забрану у неї його попередником, і папа поставив дуком Романи Бартольдо Орсіні. Відчувши себе досить сильним, щоб змагатися з Карлом, Миколай III позбавив його сенаторського титулу і оприлюднив декрет про те, що жоден царський нащадок не може віднині стати римським сенатором. Він виношував також задум віді-

брати у Карла Сицилію, і з цією метою він змовився з королем Педром Арагонським, але змова ця завершилася успішно лише за його спадкоємця. Хотілося йому до того ж посадити на трон ще двох своїх рідних, одного на ломбардський, а другого — на тосканський, аби вони відборонили Церкву від німців, які прагнули б напасти на Італію, і проти французів, зверхників у цьому королівстві. Одначе він помер, забравши в могилу ці свої задуми. Це був перший папа, який відверто висловив честолюбні прагнення і який намагався нібито задля величі Церкви ущедрити своїх родичів благами й почестями. Увесь цей час, про який ми розповідали, згадувати про небожів і взагалі панських родичів не випадало, зате нині літопис наповниться ними так, що нам доведеться писати про папських сиців. І якщо досі понтифіки намагалися робити їх впливовими державцями, то тепер їм залишається тільки передавати понтифікат своїм нащадкам у спадок. А втім, сказати по щирості, створені ними панства існували до останнього часу вельми недовго. Понтифіки здебільшого жили коротким вік, через що їхня розсада не могла закоренитися. Якщо це і вдавалося, то паростки коріння пускали кволеньке і, позбавлені підтримки, під першим же сильним вітром усихали.

XXIV

Спадкоємцем згаданого папи став Мартин IV. Родом француз, він тягнув руку за Карлом, котрий на віддяку за це послав свої загоны у Романью, щоб приборкати тамтешніх бунтівників проти папи. Коли вони отаборилися під Форлі, звідар Гвідо Бонатто порадив люду вдарити по них у підказаному ним місці, отож усі французи або потрапили в полон, або шаклали головою. Під цей час вдалася змова, підлаштована Миколаєм III і королем Педром Арагонським, і сицилійці перебили всіх французів, які були на острові; острів одразу захопив Педро, проголосивши, що Сицилія належить йому через дружину його Констанцію, Манфредову дочку. Карл за своїми приготуваннями до того, щоб повернути острів під свою зверхність, помер, а спадкоємець його Карл II сидів у цей час у полоні на Сицилії. Щоб дістати волю, він мусив поклястися повернутися в полон, якщо протягом трьох років папа не дасть згоди передати Сицилійське королівство арагонському роду.

XXV

Цісар Рудольф, замість приїхати до Італії і примножити там славу імперії, послав туди свого посланця з повноваженнями домовитися з містами, які захотіли б викупитися від цісаря на свободу. Багато італійських міст пішли на це і, діставши волю, геть-то змінили свій спосіб життя. Цісарський трон посів Адольф Насауський, а папський — П'єтро дель Мурроне під ім'ям Целестина, який, будучи пустельником вельми святого життя, через півроку зрікся папської тиари, і тоді папою було обрано Боніфация VIII. Небеса, які знали, що настане день, коли Італія вижене французів та німців і залишиться в руках самих італійців, проте не побажали, щоб папи, навіть коли їм не перешкоджатимуть заальпійські чужинці, зміцнили свою владу і вміло користувалися нею, допустили, щоб у Римі піднеслися два могутніх роди — Колонна і Орсіні, які завдяки своєму впливу і покровенству могли раз у раз підривати папську владу. Усвідомлюючи це, папа Боніфаций поклав собі знищити рід Колонна і тому не тільки викляв його, а й проголосив проти нього хрестовий похід. Хоча це й завдало йому якогось ущербку, але ще згубнішим було для Церкви, бо зброя відлучення, така услішна, якщо нею боронили віру, притупилася, коли себелюбство повернуло її проти самих християн. Ось так і вийшло, що надмірне прагнення понтифіків уситити свою хіть поступово обеззброювало їх. До того ж папа позбавив двох кардиналів з роду Колонни кардинальського звання. Ш'ярра, голова цього дому, таємно утік з Рима, потрапив у полон до каталанських піратів, і його прикували до галери. Але в Марселі його впізнали і послали до короля Філіппа Французького, якого Боніфаций викляв і позбавив королівського сану. Зміркувавши, що явна війна з римськими першосвященниками завершується або поразкою, або наражає на велику небезпеку, Філіпп поклав собі піднятися на хитрощі. Прикинувшись, ніби прагне замиритися з папою, він пишком відправив Ш'ярру до Італії, а той, діставшись до Ананьї, де стояв Боніфаций, скликав уночі своїх прихильників і половив його. І хоча ананьїчани незабаром визволили папу, образа для намісника Христового була таким ударом, що він рішився ума і сконав.

XXVI

Саме Боніфаций ухвалив 1300 року постанову про відзначення ювілею, розпорядившись, щоб його надалі святкували кожні сто літ. На той час звада між гвельфами й гібеллінами спалахнула на повну силу. Оскільки цісарі кинули Італію напризволяще, багато італійських міст визволилось, але чимало з них стали жертвою тиранів. Папа Бенедикт вернув прелатам з роду Колонни кардинальську шапку і знову прийняв французького короля Філіппа до лона Церкви. З його смертю папою став Климент V, який, будучи французом, переніс папську столицю до Франції, року 1305. Тим часом помер Карл II, король Неаполітанський, якому спадкував його син Роберт, а цісарський трон дістався Генріху Люксембурзькому, який приїхав до Рима на коронацію, хоча папи там не було. Приїзд цей викликав у Ломбардії переполох, бо він повернув в Італію всіх вигнанців, як гвельфів, так і гібеллінів. Проте обидві сторони гризлися між собою й далі так занекло, що провінцію цю шматувала безперервна війна, яку цісар, попри всі намагання, виявився безсилий припинити. Він поїхав з Ломбардії й рушив генуезьким шляхом на Пізу, де намагався відвоювати Тоскану у короля Роберта. Тут йому не поталачило, і він подався до Рима, де провів лише кілька днів, бо Орсіні, яким підсобляв Роберт, вигнали його звідти, і він повернувся до Пізи. Щоб воювати з Тосканою успішніше і відбити її у Роберта, він намовив Федеріго, короля Сицилії, напасти на неї, але саме в той час, коли він розраховував захопити Тоскану й забрати у Роберта трон, він помер, а спадкоємцем його в імперії став Людовік Баварський. Під той час папська влада перейшла до Іоанна XXII, і за його папства цісар не припиняв нагінки на гвельфів і Церкву, які обороняли переважно король Роберт і флорентійці. Так і пішли ті війни, які Вісконті провадили в Ломбардії проти гвельфів, а Каструччо з Лукки в Тоскані проти флорентійців. Та оскільки рід Вісконті дав початок герцогству Міланському, одній з п'яти держав, на які досі розкололася Італія, я гадаю, що слід докладно описати його корені.

XXVII

Коли в Ломбардії виникла згадана вже ліга міст для оборони від Фрідріха Барбароси, Мілан, воскреслий зі своїх

руїн і перейнятий наміром помститися за заподіяні йому кривди, пристав до цієї ліги, яка дала відсіч Барбаросі і на певен час пожвавила у Ломбардії діяльність церковної партії. Поки точилися ці війни, в Мілані особливо вбився в силу дім Делла Торре, і слава його все зростала, тоді як цісар у цій провінції мав владу дуже незначну. Проте коли в Італію прийшов Фрідріх II, а гібеллінська партія заходами Еццеліно посилилася, прибічники гібеллінів почали виявляти себе в усіх містах. У Мілані за ними тягли руку Вісконті, котрі й зуміли вигнати з міста Делла Торре. До речі, поневірялись на чужині вони недовго: між цісарем і папою дійшло до порозуміння, щоб повернути їх на батьківщину. Та коли папа зі своїм двором поїхав до Франції, а Генріх Люксембурзький прибув до Італії, щоб вінчатися в Римі, в Мілані його зустріли Маттео Вісконті і Гвідо Делла Торре, які тоді очолювали ці роди. Тут Маттео й спало на думку скористатися приїздом цісаря, щоб прогнати Гвідо. Він гадав доскочити свого за виграшки, адже Гвідо стояв на боці, ворожому цісареві. Слушною нагодою він вважав нелюбов народу до німців через чинений ними гвалт; він нишком заходився підбадьорювати краян і підмовляв їх узятися до зброї й скинути з себе кормигу цих варварів. Коли, на його думку, все було досить гарно підлаштовано, він доручив одному зі своїх вірників зірвати бунт, і от зненацька міланська людність підняла зброю проти всього, що носило німецьке ймення. Тільки-но зчинився заколот, Маттео зі своїми синами й озброєними людьми поквапився до Генріха і попередив, що розрух здійняли Делла Торре, які, не вдовольняючись тим, що в Мілані вони перебувають приватно, скористалися нагодою нашкодити йому, аби прислужитися італійським гвельфам і захопити владу в місті. Але він, Генріх, може не турбуватися: якщо треба його захистити, то їх, Вісконті і його прихильників, буде цілком достатньо для запоруки його безпеки. Генріх легко повірив усьому, що сказав Маттео, злучив свої сили з силами Вісконті, і вони разом ударили на загони Делла Торре, що діяли в різних кінцях міста, приборкуючи бунт, перебили всіх, кого могли, а інших вигнали з міста, забравши їхнє майно. Так Маттео став володарем Мілана. Його спадкоємцями стали Галеаццо й Аццо, а їхніми — Лукіно і Джованні. Джованні став у місті архієпископом. Лукіно ж сконав раніше за нього, і спадкоємцями були

Бернабо і Галеаццо. Та незабаром помер і Галеаццо, зоставивши сина-одинака Джан Галеаццо, іменованого Графом Вертю, який по смерті архієпископа підступно убив свого дядька Бернабо і залишився в Мілані єдиним державцем. Він перший і прибрав титул дука. Синами його були Філіппо і Джованні Марія Анджелло, останній скоро поліг від рук міланського люду. Він залишив державу Філіппо, який не мав, одначе, мужеського роду, через що влада від дому Вісконті перейшла до дому Сфорци, а як і чому так сталося, ми розповімо окремо.

XXVIII

Та вернімося до того, чого я відбіг. Цісар Людовік, щоб підняти ролю своєї партії і за одним разом вінчатися на царство, прийшов до Італії. У Мілані він захотів злупити грошики з міланців, удаючи, ніби намагається вернути їм волю, і запроторив усіх Вісконті до в'язниці. Одначе невдовзі на вимогу Каструччо Луккського він повипускав їх. Потім подався до Рима і, щоб збільшити в Італії розрух, посадив антипапою П'єтро делла Корбару, сподіваючись з допомогою його слави та загонів Вісконті підірвати ворожу йому партію в Тоскані і в Ломбардії. Одначе Каструччо сконав, і для Людовіка це стало початком краху, бо Піза і Лукка збунтувалися і пізанці випроводили антипапу у Францію до папи у полон, оскільки цісар, втративши надію чогось добитися в Італії, повернувся до Германії. Та не встиг він забратися геть, як Іоанн, король Богемії, прибув до Італії на заклик брешійських гібеллінів і захопив Брешу і Бергамо. А що наскок цей стався зі згоди папи, хоча той і вдавав, ніби обурений, болонський легат підсобив йому, гадаючи, що це добрий спосіб перешкодити цісареві повернутися до Італії. З цієї причини ситуація в Італії геть-то змінилася. Флорентійці і король Роберт, бачачи, що легат підтримує виступ гібеллінів, стали ворогами всіх, кого легат і богемський король вважали друзями. І нині, незважаючи на уподобання гвельфів і гібеллінів, багато хто з властителів, серед яких були Вісконті, делла Скала, мантуанський Філіппо Гонзага, державці Каррари та Есте, об'єдналися між собою. Папа всіх їх викляв. Богемський король, нажаханий цією сіллкою, повернувся до себе додому набрати більшу військову потугу, і хоча знову повернувся до

Італії з численнішими загонами, йому прийшлося непереливки. Спонтелічений таким опором, він повернувся в Богемію на велику досаду легата, залишивши свої залоги лише в Реджо і Модені й припоручивши Парму Марсілію і П'єро деї Россі, які були в цьому місті дуже впливові. Після його відступу до ліги прилучилася Болонья, і всі її учасники поділили між собою чотири міста, які все ще тягли руку за Церквою: Парма дісталася делла Скалі, Реджо — Гонзازی, Модена — роду д'Есте, Лукка — флорентійцям. Проте захоплення цих земель спричинило чимало збройних сутичок, які змогло спинити лише втручання Венеції. Може здатися дивним, що, розповідаючи про численні події, які відбувалися в Італії, ми досі не згадали про венеційців, адже їхня республіка роллю своєю і впливом заслуговує на славу більше за всі інші італійські князівства. Отож, щоб не дивувались і не питали, яка цьому причина, мені доведеться вернутися далеко назад, щоб кожен дізнався і про виникнення Венеції, і про обставини, які заваджували їй довший час бути в гущі італійських справ.

XXIX

Коли цар гуннів Аттіла отаборився під Аквілеєю, її мешканці довгий час чинили йому опір, але нарешті, втративши надію, покинули місто і, хто міг, зі своїми манатками, які зуміли забрати, осіли на скелястих безлюдних островах Адріатичного узбережжя. Падуанці, побачивши, як і до них підбирається пожарище, злякалися, що Аттіла, підкоривши Аквілею, піде і на їхнє місто. Позбиравши всі свої найкоштовніші пожитки, вони попереносили їх в одне місце біля того самого узбережжя, так зване Ріво-Альто, куди перепроводили також жінок, дітей і старих; в Падуї залишилася тільки молодь, щоб захищати місто. Там же осіли й мешканці Монселіче та інших сусідніх пагорбів, пойняті тим самим страхом перед напасниками. Коли ж Аквілея упала і Аттіла сплюндрував Падую, Монселіче, Віченцу і Верону, падуанці й найзаможніші переселенці zostалися жити в лагунах під Ріво-Альто, де людиність цієї провінції, названої колись Венецією, приєдналася до них, гнана тими самими напастями. Так під тиском обставин вони покинули благодатні й родючі місця й почали жити

на ґрунтах ялових, диких і позбавлених будь-яких вигод. А проте така сила людей, зібраних в одному місці, незабаром зробила його не тільки придатним, але й сприятливим для життя. Вони запровадили свої закони, лад і убезпечили себе серед напастей і руїни, яких зазнала Італія, завдяки чому потуга їхня і слава примножилися. До цих перших пересельців приєдналися і багато мешканців міст Ломбардії, які повтікали від жорстокості Клефа, лонгобардського царя, від чого місто розрослося ще більше. Отож у часи Пипіна, франкського царя, коли він на прохання папи прийшов вигнати з Італії лонгобардів, при укладенні угоди між ним і грецьким цісарем з'ясувалося, що дуки Беневентські і венеційці не коритимуться ні тому, ні тому, а зможуть тішитися повною незалежністю. Окрім того, нестатки, що змусили цей люд жити серед води, присилювали їх подумати й про те, як їм, безземельним, достойно прожити на морі. Їхні судна рушили в плавання по всьому світу, а місто наповнювалося розмаїтим крамом, якого потребували громадяни інших країн, які й почали навідувати і збагачувати Венецію. Довгі роки венеційці не думали про інші завоювання, окрім тих, які могли б підсобити їхній торгівлі: з цією метою вони здобули кілька портів у Греції і в Сирії, а за послуги, надані французам у перевезенні їхніх загонів до Азії, дістали у власність острів Кандію. Поки вони провадили таке життя, їхнє імення було грізне на морях і шановане в цілій Італії, отож їх нерідко обирали арбітрами в різних суперечках. Ось чому, коли між співниками виникла незгода при розділі підкорених земель, вони звернулися до Венеції, і вона віддала Бергамо і Брешу роду Вісконті. Проте з плином часу самі венеційці захопили Падую, Віченцу і Тревизо, а потім Верону, Бергамо і Брешу, а також інші міста в королівстві і в Романьї, і, поійняті хіттям все більшої потуги, стали жахати не лише італійських властителів, а й чужоземних. Наприкінці всі об'єдналися проти них, і одного дня вони втратили володіння, які придбали протягом стількох років коштом величезних зусиль. І хоча в останній час вони повернули собі дещо з утраченого, однак колишньої потуги і слави їм відзискати не пощастило, і живуть вони, як і інші італійські панства, лише ласкою інших.

XXX

Коли папську тіару надів Бенедикт XII, то побачив, що втратив усі свої володіння в Італії. Побоюючись, як би їх не захопив цісар Людовік, він вирішив заприятелювати з усіма, хто окупував землі, які раніше належали імперії, щоб вони підсобили йому в обороні Італії від зазіхань цісаря. Ось він і оприлюднив декрет, за яким усі тирани, які заволоділи ломбардськими землями, проголошувалися законними володарями, але незабаром по тому сконав, і папою став Климент VI. Цісар, побачивши, як гойно папа роздає землі імперії, не побажав поступитися йому в гойності і одразу проголосив усіх узурпаторів церковних земель їхніми законними державцями, які царювали у своїх містах з цісаревої згоди і дозволу. З цієї причини Галеотто Малатеста з братами поробилися державцями Ріміні, Пезаро і Фено, Антоніо да Монтефельтро — Марки та Урбіно, Джентіле да Варано — Камеріно, Гвідо да Поленте — Равенни, Сінібальдо Орделаффі — Форлі та Чезени, Джованні Манфреді — Фаенци, Лодовіко Алідозі — Імоли і ще багато інших — сили інших земель, отож не зоставалося майже в усіх володіннях Церкви міста без володаря. Ось чому аж до папства Олександера VI Церква залишалася послабленою. Новий папа відновив її владу уже в наші дні, після повалення нащадків узурпаторів. Коли цісар видав свою дарчу, він перебував у Тренто, і скидалося на те, що він лаштується ввійти в Італію. Це спричинило в Ломбардії збройні сутички, під час яких Вісконті опанували Пармою. В цей час помер Роберт, король Неаполітанський, залишивши по собі тільки двох онук, дочок його сина Карла, уже тоді покійного. На смертній постелі він звелів, що влада перейде до старшої онуки, Джованни, під умовою, що вона одружиться з його небожем, угорським царем Андрієм. Прожила Джованна за своїм мужем недовго, бо незабаром звела його зі світу й віддалася за другого свого родича, князя Тарантського Людовіка. Проте угорський цар Людовік, Андріїв брат, щоб помститися за вбивство Андрія, рушив військо на Італію і вигнав з королівства царицю Джованну та її мужа.

XXXI

Під той час сталася одна вікопомна у Римі подія. Такий собі Нікколо, Лоренців син, канцлер Капітолія, повиганяв з

Рима сенаторів і, прибравши титул трибуна, очолив Римську республіку. Скориставшись давніми звичаями, він запровадив таку пошану до законів та високих прикмет, що послів до нього засилали не лише прилеглі землі, а й ціла Італія. Давні провінції, бачачи, як відроджується Рим, попідводили голови, хто з побоювання, а хто в надії вшанувати його. Проте Нікколо, попри свою добру славу, сам зрікся своїх намірів; розчавлений непосильним для нього тягарем, він нишком утік, дарма що ніхто його не виганяв, до богемського короля Карла, який указом папи, всупереч Людовіку Баварському, був обраний цісарем. На віддяку Карл послав до понтифіка Нікколо під вартою. Незабаром потому такий собі Франческо Барончеллі, за прикладом Нікколо, захопив владу трибуна і вигнав з Рима сенаторів. Щоб розправитися з узурпатором, папа не придумав нічого іншого, як випустити Нікколо на волю, послати його в Рим і знову поставити трибуном. Таким чином Нікколо обійняв владу і звелів убити Франческо. Однак, пакликавши на себе ненависть роду Колонни, він сам був незабаром убитий, і сенатори знову прийшли до влади.

XXXII

Тим часом угорський цар, поваливши царицю Джованну, повернувся у свої володіння. Але папа, бажаючи мати сусідом Джованну, а не цього царя, зробив усе можливе, щоб вернути її на царство, під умовою, щоб Людовік, її муж, обмежився титулом князя Тарантського, а не вінчався на короля. Настав рік 1350, і папі спало на думку, що ювілей, святкований за ухвалою Боніфация VIII кожні сто літ, можна відзначати кожне п'ятдесятиліття, і він оприлюднив декрет про це. Вдячні за таку благодію, римляни згодилися з тим, щоб він прислав до Рима чотирьох кардиналів з метою реформувати міське правління і призначити потрібних папі сенаторів. До того ж папа проголосив князя Тарантського Людовіка королем Неаполітанським, і на віддяку цариця Джованна подарувала Церкві своє спадкове володіння — місто Авіньйон. На той час номер Лукіно Вісконті, і єдиним державцем Мілана залишився архієпископ Джованні, який навоювався з Тосканою та своїми сусідами і неабияк зріс на силі. Після смерті його спадкоємцями стали двоє небожів, Бернабо і Галеаццо, але Галеаццо

скоро сконав, залишивши по собі сина Джан Галеаццо, який і поділив стерню влади зі своїм дядьком Бернабо. Тоді цісарем став Богемський король Карл, а напою Інокентій VI, який послав до Італії кардинала Егідія іспанського походження, який діяв так доблесно, що зумів вернути Церкві пошану до її влади не лише в Романьї і в Римі, а й у цілій Італії. Він знову повернув Болонью, окуповану архієпископом Міланським, змусив римлян узяти за сенатора одного чужинця, якого папа мусив щороку призначати в Рим, склав почесну умову з родом Вісконті, розгромив і полонив англійця Джона Гоквуда, який на чолі чотирьох тисяч англійців воював у Тоскані на боці гібеллінів. Папський трон посів Урбан V, і він завдяки таким успіхам задумав одвідати Італію та Рим, куди прибув також цісар Карл. Пробувши в Римі чотири місяці, Карл повернувся у своє царство, а папа — в Авіньйон. Після смерті Урбана папська влада перейшла до Григорія XI, але оскільки сконав також і кардинал Егідій, колишня колотнеча знову пішла по Італії, весь час спричинювана племенами, які об'єдналися проти роду Вісконті. Папа прислав до Італії нового легата на чолі з шістьма тисячами бретонців, а потім прибув до Італії і сам зі своїм двором і осів остаточно в Римі. Сталося це року 1376. Папство перебувало у Франції сімдесят один рік. Незабаром потому остаиний пана номер, і натомість обрано Урбана VI. Одначе десять кардиналів вважали це обрання незаконним, зібралися в Фонді й проголосили папою Климента VII. Тоді ж таки генуезці, які жили вже роки під зверхністю роду Вісконті, збунтувалися, і між ними та венеційцями через острів Тенедос виникли запеклі сутички, в яких брала участь на тому чи на тому боці ціла Італія. Тоді ж таки уперше застосовано гармати — нову зброю, винайдену німцями. Хоча спершу гору брали генуезці, які кілька місяців облягали Венецію, успіх випав на долю венеційців, і замирення відбулося 1381 року заходами верховного понтифіка.

XXXIII

У Церкві, як ми вже згадували, сталася схизма. Цариця Джованна тягла руку за папою-схизматиком, через що Урбан закликав Карла, дука Дураццо, нащадка неаполітанських королів, заявити свої права на Неаполь; Карл і сів там на троні, а

цариця мусила рятуватися втечею до Франції. Французький король, обурений цим неподобством, послав до Італії Людовіка Анжуйського, щоб повернути цариці трон у Неаполі, вигнав Урбана з Рима і посадив там антипапу. Проте Людовік ще на початку цього походу сконав, його люди порозбрідалися і поверталися до Франції. Тоді папа прибув до Неаполя й ув'язнив там дев'ять кардиналів, прихильників Франції та антипапи. Потім він затаїв злобу на короля, який відмовився посадити одного його небожа державцем Капуї, але вдав, ніби не вельми зважає на цю відмову, і попросив короля поступитися йому для проживання містом Ночерою. Там він поставив фортеці й заходився лаштуватися до війни, щоб забрати у короля його панство. Але король узяв в облогу Ночеру, і папа мусив тікати в Геную, де він і розправився з ув'язненими кардиналами. Звідти він повернувся до Рима, де посадив двадцять нових кардиналів, щоб додати пишноти своєму двору. Тоді ж таки Карл, король Неаполітанський, вирушив до Угорщини, де його обрано царем; трохи переогодом він там помер, залишивши в Неаполі свою дружину з двома діточками, Владиславом та Джованною. Під цей час Джан Галеаццо Вісконті убив свого дядька Бернабо і перебрав на себе всю владу у Мілані. Але навіть усієї Ломбардії йому виявилось мало, він побажав прилучити до неї Тоскану, проте сконав саме тоді, коли вже готувався підгорнути її під себе і вичатися на італійського короля. Урбанові VI спадкував Боніфаций IX. Антипапа Климент VII також помер в Авіньйоні, і папський трон посів Бенедикт XIII.

XXXIV

Тоді в Італії перебувало чимало найманих вояків — англійців, німців, бретонців, їх приводили туди чужоземні державці, приходячи до Італії, або посилали першосвященики, коли вони були в Авіньйоні. До послуг цих найманців удавалися всі італійські можновладці, які гризлися між собою, поки з'явився Лодовіко да Кунео, романьйолец, який наwerbував загіт італійців, які прибрали ймення святого Юрія. Звага і дисципліна цього загону затьмарила славу найманих військ і повернула її італійцям. Відтоді італійські володарі, воюючи між собою, стали користуватися лише своїми найманцями.

Між папою та римлянами пішла звада, і пана вирушив до Ассізі і залишався там до ювілею 1400 року. Римлянам це було вигідно, щоб ювілейного року папа був у Римі, тим-то вони знову згодилися прийняти посадженого папою сенатора-чужинця і допустили, щоб першосвященик зміцнив замок Святого ангела. Повернувшись на цій умові до Рима, він, з метою збагатити скарбницю Церкви, звелів, щоб річний прибуток з кожного вакантного бенефіція надходив до папської скарбівни. Зі смертю Джана Галеаццо, дука Міланського, залишилося двоє синів, Джованні Марія Анджело і Філіппо, але держава ця розкололася на частини. В подальших заколотах Джованні Марія Анджело наклав головою, а Філіппо на якийсь час опинився за ґратами Павійської фортеці, де йому пощастило вціліти завдяки вірності й хитрості коменданта. Серед тих, хто позахоплював міста, приналежні його батькові, був і Гульєльмо делла Скала. Йому довелося тікати під захист Франческо да Каррари, державця Падуї, який допоміг йому знову устаткуватися в Вероні; але ненадовго, бо за розпорядженням названого Франческо його отруєно, і місто саме здалося тому. Але тоді віченційці, які жили собі любесенько під зверхністю роду Вісконті, почали побоюватися піднесення Падуї і перекинулися до венеційців, які рушили на Франческо війною і спершу відбили в нього Верону, а відтак і Падую.

XXXV

Тоді ж таки помер папа Боніфаций, і обрано Інокентія VII. Народ звернувся до нього з суплікою повернути фортеці, також відновити вольності, у чому папа відмовив, і тоді народ закликав на допомогу Владислава, Неаполітанського короля. А втім, скоро вони замирилися, і папа, що був утік до Вітербо зі страху перед народом, повернувся до Рима, де зробив свого небожа Лодовіка графом Марки. Потім він помер, і папський престол перейшов до Григорія XII, під умовою, що він зречеться папства, якщо зречеться своїх намірів антипапа. Щоб уволити волю кардиналів і покласти край схизмі в Церкві, антипапа Бенедикт приїхав до Портовенере, а Григорій до Лукки, де почалися перемови. Проте вони зірвалися, отож кардинали одного і другого папи зречлися їх, і Бенедикт вирушив до Іспанії, а Григорій до Риміні. Ну, а

кардинали при сприянні Балтасара Косси, кардинала і легата Болоньї, зібрали в Пізі церковний собор, на якому обрали папою Олександера V. Новообраний папа одразу ж викляв короля Владислава, а його володіння передав Людовіку Анжуйському, отож вони вкупі з флорентійцями, генуезцями та венеційцями, а також болонським легатом Балтасаром Косою напали на Владислава й забрали у нього Рим. Але в розпал цієї війни Олександр помер, і папою проголошено Балтасара Коссу, який прибрав імення Іоанна XXIII. Той одразу поїхав з Болоньї, де його обрано, і подався до Рима, об'єднавшись там з Людовіком Анжуйським, який прибув з загонами з Провансу. Вони зішлись в бою з Владиславом і погромили його, одначе через похибку кондотьєрів узяти гору не змогли, отож король незабаром знову зібрав потугу і ще раз захопив Рим, змусивши папу тікати до Болоньї, а Людовіка до Провансу. Обдумуючи, як йому підірвати потугу Владислава, папа з цією метою спробував підлаштувати так, щоб цісарем обрано Сигизмунда, короля угорського. Він умовив його прибути до Італії, зустрітися з ним у Мантуї, і там вони ухвалили зібрати вселенський собор і припинити схизму в Церкві, щоб вона, вже об'єднана, могла приборкати супостата.

XXXVI

На той час пап було троє: Григорій, Бенедикт і Іоанн; змагання між ними підривало Церкву й уймало її честі. Всупереч папі Іоанну містом собору обрано Констанцу в Германії. Хоча після кончини короля Владислава відпадала причина, за якою папа надумав зібрати цей собор, зректись своєї обіцянки приїхати на нього він уже не міг. Його привезено в Констанцу, там він через кілька місяців усвідомив, що схибив, і був спробував утікати, але його кинуто за ґрати і змушено зректись папства. Григорій, один з антипап, надіслав своє зречення, а другий, Бенедикт, який зректись не побажав, був засуджений як еретик. Зрештою, покинутий своїми кардиналами, він теж мусив зректись. Собор проголосив нершо-священником Оддоне з дому Колонни, який прибрав ім'я Мартиана V, і так Церква об'єдналася по тому, як сорок років папська влада була у кількох верховних понтифіків.

XXXVII

Філіппо Вісконті, як ми вже згадували, сидів тоді за ґратами в павійській фортеці. Але на той час сконав Фачіно Кане, який, скориставшись ломбардськими розрухами, опанував Верчеллі, Алессандрією, Новарою і Тортоною і збив чималі статки. Але, будши бездітним, він відписав свої маєтки жоні своїй Беатриче і звелів друзям подбати про те, щоб вона віддалася за Філіппо. Ставши дуже впливовим завдяки цьому шлюбу, Філіппо знову захопив Мілан і все ломбардське герцогство. Відтак, щоб віддячитись за такі великі щедроти, як це роблять майже всі потужники, він звинуватив Беатриче в перелюбстві і вбив її. Коли ж його влада зовсім зміцніла, він, вволяючи волю батька свого Джана Галеаццо, став подумувати про нашествя на Тоскану.

XXXVIII

Владислав, король Неаполітанський, вмираючи, залишив сестрі своїй Джованні, окрім королівства, ще й значне військо під орудою талановитих італійських кондотьєрів, серед яких вирізнявся Сфорца да Котиньйола своєю неабиякою звагою. Королева, бажаючи зняти з себе ганебне звинувачення в тім, що при ній завжди такий собі Пандольфелло, якого вона виховала, одружилася з Якопо делла Маркою, французом королівського коліна, під умовою, що він вдовольниться званням князя Тарантського, а корону і державне берло віддасть їй. Проте вояки, як тільки він прибув до Неаполя, проголосили його королем, через що між подружжям пішла велика звада, в якій переважала то одна, то інша сторона. Одначе зрештою стерно влади перебрала королева, яка незабаром почала ворогувати з римським першосвящеником. Тоді Сфорца задумав підлаштувати все так, щоб вона опинилася в його лабетах, і тому зненацька заявив про свою відмову служити їй. Так вона несподівано опинилася беззбройна, і їй нічого не залишлось, як тільки вдатися по допомогу до Альфонса, арагонського і сицилійського короля, якого вона всиновила, і взяти на службу Браччо да Монтоне, воєначальника славетного не менше, ніж Сфорца, та ще й ворога папи, в якого він захопив Перуджу й деякі інші землі, приналежні до Церкви.

Незабаром потому вона замирилася з папою, проте Альфонс Арагонський, побоюючись, як би вона не поставилася до нього так, як колись до мужа, заходився нишком прибирати до рук фортеці. Взаємні підозри у них знай посилювались, аж доки між ними почалися збройні сутички. З допомогою Сфорци, який знову повернувся до неї на службу, королева подужала Альфонса, вигнала його з Неаполя, скасувала засиновлення й усиновила натомість Людовіка Анжуйського. На цьому ґрунті пішли нові війни між Браччо, який тягнув руку за Альфонсом, і Сфорцою, який підтримував королеву. Під час цієї війни Сфорца на переправі через річку утонув, отож-бо королева залишилася без війська знову і позбулася б трону, якби її не виручив Філіппо Вісконті, дук Міланський, який змусив Альфонса повернутися до себе в Арагон. Проте Браччо, не збентежений тим, що Альфонс кинув його, воював з королевою й далі. Він узяв в облогу Аквілу, але тут папа, бачачи у висуненні Браччо шкоду для Церкви, взяв до себе на службу Франческо, сина Сфорци, той зненацька наскочив на Браччо під Аквілою, розгромив його військо і вбив його. Від Браччо залишився тільки його син Оддоне, папа забрав у нього Перуджу, але залишив його володарем Монтоне. Та невдовзі він поліг у бою в Романьї, де воював на службі у флорентійців, отож з усіх побратимів Браччо вцілів лише один, Нікколо Піччініно, який зажив чималою ратної слави.

XXXIX

Оскільки я вже довів свою хроніку до періоду, який я означив із самого початку, і оскільки найголовніше з того, про що мені залишилося написати, пов'язане з війнами флорентійців та венеційців проти Філіппо, дука Міланського, про які піде мова, коли почнемо оповідь саме про Флоренцію, я уриваю свою хроніку і лише нагадаю про становище в Італії, її володарів і про війни, які в ній точилися до того часу, до якого ми дійшли. Якщо згадати про найбільші володіння, то королева Джованна правила королівством Неаполітанським, Маркою, Патримопієм святого Петра і Романьєю. Але частина цих земель була під зверхністю Церкви, частина підкорялася законним правителям або тиранам, які захопили там владу. Так Феррара, Модена і Реджо належали роду д'Есте, Фаенца —

роду Манфреді, Імола — Алідозі, Форлі — Орделаффі, Ріміні й Пезаро — Малатесті, а Камеріно — дому Варано. Частина Ломбардії підкорялася дуці Філіппо, частина — венеційцям, бо всі дрібніші володіння в цій провінції було знищено, окрім герцогства Мантуанського, де панував дім Гонзаги. Більша частина Тоскани належала флорентійцям, своїми законами жили тільки Лукка і Сієна, причому Лукка перебувала під орудою Гвініджі, а Сієна залишалася вільною. Генуезці то тішилися цілковитою свободою, то потрапляли в залежність або від французьких можновладців, або від роду Вісконті, ниділи безславно й ходили серед наймізерніших панств. Жоден з цих головних державців не мав власного війська. Дук Філіппо замкнувся в своєму палаці і не витикав носа нікуди, усі його війни вели довірені воєначальники. Венеційці, як тільки їхні погляди звернулися до суходолу, самі зреклися зброї, якою зажили такої слави на морях, і слідом за іншими італійцями поставили на чолі своїх загонів чужинців. Папа, котрому воювати духовний стан не дозволяв, і королева Джованна Неаполітанська яко жінка з необхідності вдавалася до того, що інші державці робили з недоумства. Тій же необхідності улягали й флорентійці: знать їхня полягла в горожанських розрухах, республіка перейшла до людей, привчених торгувати, які ратну справу і фортуна в ній передоручили іншим. Отож італійські збройні сили були в руках або дрібних володарів, або вояків, які при стерні правління не стояли; перші вербували рекрутів не для примноження своєї слави, а лиш з тим, щоб забагатіти або забезпечитися, другі, з пелюшок виховані для ратної справи і нічому іншому не навчені, тільки на неї й могли розраховувати, шукаючи собі багатства й честі. Серед них найбільше уславилися тоді Карманьйола, Франческо Сфорца, Нікколо Піччініно — учень Браччо, Аньйола делла Пергола, Лоренцо і Мікелетто Аттендолі, Тарталья, Якопаччо, Чекколіно Перуджійський, Нікколо да Толентіно, Гвідо Торелло, Антоніо даль Понте ад Ера, і ще багато їм подібних. До них треба додати уже згаданих дрібних володарів та ще римських баронів Орсіні й Колонна, а також синьйорів і шляхтичів королівства Неаполітанського й Ломбардії, всі вони зробили ратну справу своїм ремеслом і ніби змовилися між собою поводитися так, щоб очолювати заgonи супротивних сторін і по змозі приводити ці сторони до загибелі. Зрештою вони

так зневажили ратне ремесло, аж навіть пересічний отаман, проявивши бодай якусь подобу давньої зваги, зумів би ганьбою вкрити їх на превеликий подив нерозумної шанувальниці їхньої — Італії. В моєму літописі згадуватиметься далі чимало про цих нікчемних державців та їхні ганебні війни, але, перш ніж удатися до цих подробиць, мені треба, як я обіцяв, вернутися назад і розповісти про походження Флоренції, аби кожен збагнув, яке становище було цього міста в ті часи і як вона серед усіх тих нападів, яких зазнала Італія тисячу років, вижила і квітне нині.

КНИГА ДРУГА

З М І С Т

I. Звичай старожитніх республік закладати нові держави та його переваги. — II. Виникнення Флоренції та її назва. Зруйнована царем Тотілою і відбудована Карлом Великим. Флорентійці захоплюють Ф'єзоле. — III. Перша звада в самому місті, викликана месером Буондельмонті, який, давши слово одружитися з однією дівчиною з роду Амідєї, не дотримав його й побрався з дівчиною з роду Донаті (1215), з цієї причини Буондельмонті був убитий, і в місті через те, що одні стали на бік Уберті, а інші на бік Амідєї, пішли розбрат і збройні сутички. — IV. Фрідріх II Швабський підтримує Уберті, а Буондельмонті тягнуть руку за Церквою. У Флоренції, як і в усій Італії, виникають партії гвельфів і гібеллінів. Гвельфів виганяють з Флоренції, але після смерті Фрідріха вони домовляються з гібеллінами, вертаються на батьківщину, і обидві партії збираються запровадити новий спосіб правління в місті (1250). — V. Флоренція поділяється на шість частин — сестьєр, з двома старійшинами на чолі кожної сестьєри. Капітан громадян і подеста обираються з числа чужинців. Загони охорони з корогвами, двадцять у місті і сімдесят шість у сільських округах. — VI. Могуть, якої Флоренція досягає за нового ладу. Нові виступи гібеллінів, через які їх виганяють з Флоренції. Гвельфи зазнають поразки в битві на берегах річки Арбії від війська Манфреда, короля Неаполітанського (1260). — VII. Рада гібеллінів в Емполі. Фаріната дел'є Умберті виступає на раді проти того, щоб руйнувати Флоренцію. — VIII. Папа Климент IV підтримує флорентійських гвельфів і дарує їм свій прапор. Гвельфи з допомогою Карла Анжуйського посилюють свій вплив (1266), з цієї причини гібелліни вирішують залучити людину на свій бік, вдаввшись до нових заходів. Вони поділяють громадян на дванадцять цехів, сім старших і п'ять молодших (молодших згодом зросло до чотирнадцяти), і кожному цеху дають посадову особу і знамено. — IX. Граф Гвідо Новелло, вікарій короля Манфреда у Флоренції, через податі, якими він хотів обкласти флорентійців, стає вигнанцем. — X. Гвельфи повертаються у Флоренцію і запроваджують новий лад у місті. Обрано дванадцять начальників, так звана рада довірених, ця рада складається з 80 громадян, а колегія складається з 120 пополанів, усі разом вони складають Спільну раду. Створено також раду з 120 чоловік пополанів і нобілів, яка ухвалює остаточні постанови в усіх справах і призначає всіх посадових осіб у республіці. Папа Григорій X виявляє бажання вернути у Флоренцію гібеллінів. Папа Миколай II намагається послабити владу Карла Анжуйського. — XI. Месер Латіно, імперський легат, повертає гібеллінів у Флоренцію і приводить цю партію до влади (1280). Цехи висувають спершу трьох, а потім шістьох пріорів для правління республікою. Битва під Кампальдіно (1289). — XII. Створення особливого Гонфалоньєра правосуддя, якому передано тисячу збройних людей під 20 прапорами (1293). — XIII. Джано делла Белла запроваджує у місті новий лад на користь народу. Йо-

го ворожнеча з Корсо Донаті. Він іде в добровільне вигнання. — XIV. Сутички між пополанами і нобілями. — XV. Нові правила в управлінні державою. Арнольфо ді Лапо закладає підмурок Палацу синьйорії і нових тюрем (1298). — XVI. Нові чвари між Черкі й Донаті. Виникнення партій Білих і Чорних у Пістої. Месер Корсо Донаті очолює партію Чорних у Флоренції, а месер Вієрі деї Черкі — партію Білих. — XVII. Папський легат, посланий у Флоренцію, викликає ще більший розбрат, наклавши на місто інтердикт. — XVIII. Донаті та інші прибічники чорних вигнані за породою Данте Аліг'єрі. — XIX. Папа посилає Карла Валуа, який був при його дворі, у Флоренцію. Внаслідок його діяльності Донаті повертається додому, а Черкі тікають. Папський легат Маттео д'Аквапарта даремно силкується досягти примирення, після чого йде з Флоренції, наклавши на місто за непослух новий інтердикт. — XX. Данте Аліг'єрі йде на вигнання разом з партією Білих (1302). — XXI. Негожі вчинки Корсо Донаті. Нікколо да Прато папський легат у Флоренції. Розрухи. Пожежа біля Орто Сан Мікеле і Нового ринку. — XXII. Нові реформи у Флоренції. Взяття замку Стінке. Корсо Донаті повертається до Рима. — XXIII. Корсо стає на суд і засуджений. Він захищається від присуду зі зброєю в руках. Але його переймають біля монастиря Сан Сальві і вбивають. — XXIV. Генріх Люксембурзький безуспішно облягає Флоренцію, потім умирає в Буонконвенто (1313). — XXV. Флоренція потрапляє на 5 років під владу Роберто, короля Неаполітанського, війна з Угуччоне закінчується його поразкою. Місто скидає владу короля Неаполітанського і робить барджелло Ландо да Губбіо, якого за його жадібність і лютість виганяють. Нові реформи — XXVI. Війна флорентійців з луккійцями на чолі з Каструччо Кастракані. Рада добрих мужів. — XXVII. Нобілі в самому місті і вигнанці пробують знову зруйнувати Флоренцію. — XXVIII. Нові політичні установи. — XXIX. Флорентійці, рушивши на Каструччо, зазнають поразки біля Альтопашо. — XXX. Готьє, дук Афіньський, являється у Флоренцію як намісник Карла, дук Калабрійського. Нові установи в державі. Створюються дві ради: одна з 300 пополанів, друга з 250 грандів і пополанів, перша дістає назву Ради народу, друга — Ради комун. — XXXI. Людовік Баварський. Німці вдираються в Лукку. Смерть Каструччо. Повінь у Флоренції. — XXXII. Змова Барді і Фрескобальді викрита і придушена. — XXXIII. Флорентійці купують Лукку, але Лукка переходить під владу Пізи. — XXXIV. Змова з дуком Афіньським, щоб заволодіти флорентійською Синьйорією. — XXXV. Народ проголошує дук Афіньського дожиттєвим володарем Флоренції (1342). — XXXVI. Його невдале правління. — XXXVII. Його виганяють (1343). — XXXVIII. Багато міст і земель, приналежних до Флоренції, повстають, проте флорентійці своїми розумними діями зуміли зберегти своє панування. — XXXIX. Місто поділяється на карт'єри, на чолі кожної карт'єри має бути три члени Синьйорії, натомість число членів Синьйорії збільшено до 12: 8 членів Синьйорії, чотири пополани і чотири гранди. Сутички між народом і грандами, внаслідок чого останні були вигнані з палацу і влада залишилася в руках народу. — XL. Виступ Андреа Строцці на підтримку грандів. — XLI. Народ після кривавої сутички з грандами повністю їх громить. — XLII. Новий порядок у державі. Народ поділяється на людей маєтних, середніх достатком і немаєтних. Маєтні висувають двох членів Синьйорії, з середнім

достатком — трьох і немає — теж трьох; гонфалоньєр же призначається з кожного з них по черзі. Пам'ятний чумний мор у Флоренції, про який розповів Боккаччо (1348).

I

Серед великих і дивовижних звершень, старожитнім республікам і князівствам притаманних і тепер забутих, заслуговує на увагу звичай закладати скрізь нові землі й нові міста. Бо ніщо так не варте діяння доброго державця або добре упорядкованої республіки, а також більшого пожитку для будь-якої провінції, ніж закладини нових земель, де люди дістають змогу надійно оборонятися і порати безпечно свої лани. Колись робити це було легко, бо старожитні мали звичку посилати в краї підбиті чи безлюдні нових мешканців — утворюючи так звані колонії. Завдяки цьому не лише виростили нові краї, але звияжцеві було легше правити підбитими землями, пустовщина залюднювалася, і людність провінції розселялася по ній краще. А це вело до того, що, заживаючи більші життєві блага, люди плодилися швидше, були в наступі на ворога завзятіші, а в обороні стійкіші. Оскільки така поведенція сьогодні через лихе правління республіками і князівствами перевелася, чимало провінцій занепало, адже тільки такий лад забезпечував міць імперії та розмноження її людності. Міць досягається завдяки тому, що колонія, закладена державцем у вперше підкорених краях, — це своєрідна цитадель, пильний вартовий для утримання чужинців у послузі. Без цього жодна провінція не може замешкуватися цілком, з розумним розселенням мешканців. Бо не всі землі в ній однаково родючі й однаково благодатні, що веде в одному місці до перенаселення, а в іншому до безлюддя, і якщо не спосіб переселити люд звідти, де його подостатком, туди, де його брак, уся провінція зведеться ні на що: місця, де малолюддя, все більше пустішають, місця, де перенаселення, убожіють. Оскільки усунути таке безладдя сама природа не в силі, тут потрібно докласти рук: нездорові краї стають сприятливішими для людності, коли в них осідає сила-силенна людей, які, пораючи землю, роблять її плодючішою, а, розпалюючи костри, очищають повітря. Свідченням може бути Венеція, розташована в місцевості болотистій і нездоровій: переселення туди значної кіль-

кості людей уздоровило її. Піза через отруйні випари в повітрі не мала достатньої кількості мешканців, поки Генуя та її узбережжя не зазнали нашестя сарацинів. Через це нашестя в Пізу переселилося чимало вигнанців зі своєї батьківщини, і вона зробилася людною й могутньою. Відтоді як перевівся порядок закладати колонії, важче стало утримувати завойовані краї, нелюдні краї не заселяються, а перепаселені не можуть позбутися надміру людей. Ось чому у всьому світі, а надто в Італії, так багато країв, якщо порівнювати їх з давніми часами, збезлюдніли. А все це було і залишається наслідком того, що в державців немає прагнення до справжньої слави, а в республіках ладу, гідного хвали. Колись закладини колоній часто сприяли виникненню нових міст і постійній розбудові виниклих раніше. До таких міст належить Флоренція, витoki якої пішли від Ф'езоле, а розбудову її забезпечили колоністи.

II

Видима річ, як це засвідчили Данте та Джованні Віллани, що мешканці Ф'езоле, розташованого на шпилі гори, щоб зробити ринки його велелюдніші й доступніші всім, хто хотів приїхати туди зі своїм крамом, ухвалили, що торгівля вестиметься не на горі, а на рівнині, між підніжжям шпиля і річкою Арно. Ці ринки, як на мене, спричинилися до спорудження поблизу перших будов: крамарям потрібні були сховища для краму, і з часом ці сховища стали капітальними будинками. Згодом, коли римляни, перемігши карфагенян, убезпечили Італію від наскоків чужинців, число цих споруд значно зросло. Адже люди животіють у притузі хіба лише з біди, і якщо страх перед війнами змушує їх селитися в місцині дикій і неприступній, то як загроза для них минеться, вони, зваблені вигодами, ще охітніш обживають місцини благодатніші й гостинніші. Безпека, яку принесла Італії добра слава Римської республіки, примножила вже почату розбудову житла, і скоро тут виникло містечко, спершу назване Вілла-Арніна. Потім у Римі пішли громадянські війни, спочатку між Марієм і Суллою, потім між Цезарем і Помпеєм, а відтак між Цезаревими убивцями і тими, хто хотів помститися за його смерть. Спершу Суллою, а по ньому трьома римськими громадянами, які після помсти за Цезаря поділили між собою трон, у Ф'езоле

спрямовано колоністів, які майже всі замешкали на рівнині біля вже закладеного містечка. Збільшення людності настільки примножило число споруд і городян і такий цивільний лад запанував у городку, що він уже міг вважатися одним з італійських міст. Що ж до походження назви Флоренція, то тут думки розходяться. Одні виводять її з Флорина, ватажка колоністів, інші вважають, що спершу мовилося не Флоренція, а Флуенція, оскільки городок розкинувся біля річки Арно, і наводять свідоцтво Плінія, який говорить: флуенційці живуть біля ріки Арно. Твердження це може бути й неслухним, бо в тексті Плінія пишеться про те, де мешкали флорентійці, а не як вони називалися. Вельми ймовірно, що саме слово "флуенційці" описка: так, Фрондин і Корнелій Тацит, сучасники Плінія, називають міста та його мешканців Флоренцією і флорентійцями, бо вже за Тіберія ними правили так само, як і іншими італійськими містами. А Корнелій передає, що до цісаря від флорентійців було послано посланців прохати про те, щоб води К'яни не заливали їхній край. Навряд щоб одне й те саме місто носило дві назви водночас. Тим-то я гадаю, що воно завжди називалося Флоренцією, хоч би звідки прийшла ця назва, а також, що воно, хай би що спричинило його закладни, з'явилося в часи Римської імперії і вже за перших імператорів згадувалося в літописах. Коли імперію плюндрували варвари, Флоренція зазнала руїни від рук остготського царя Тотіли і через двісті п'ятдесят років знову воскресла заходами Карла Великого. Відтоді до року 1215 від Різдва Христового вона жила, поділяючи в усьому долю тих, хто царював тоді в Італії. Нею спершу правили Карлові нащадки, потім Беренгарій і наприкінці германські цісарі, як ми це показали в нашій загальній хроніці. На той час флорентійці не могли ні піднятися, ні звершити щось вікопомне через потугу тих, кому корилися. А проте року 1010, у день святого Ромула, вельми почитуваного ф'єзоланцями, флорентійці захопили і зруйнували Ф'єзоле, вчинивши так або зі згоди цісаря, або в такий час, коли між смертю одного цісаря і обранням іншого людність здобуває якусь волю. Але далі в міру того як в Італії вбивалися в силу римські першосвященики і слабла влада германських цісарів, усі землі цієї провінції вельми легко переставали слухатися державця. Так, від року 1080, коли Італія була роздerta між прибічниками Церкви і прибічниками

імператора Генріха III, флорентійці утримували єдність до 1215 року і підкорялися переможцям, не шукаючи нічого, окрім порятунку. Та як у тілі людському що більше за давня хвороба, то вона небезпечніша й смертніша, так і у Флоренції городяни пізніше за інших поділилися на дві ворожі партії, та зате й більше потерпіли від цього розколу. Причина першої звади відома, оскільки про неї широко розводилися Данте та інші письменники. Але написати бодай коротко про неї треба й мені.

III

1215. Серед наймогутніших родин у Флоренції найвпливовішими були Буондельмонті та Уберті, а за ними йшли Амідеї і Донаті. Одна донна з сім'ї Донаті, багата вдова, мала доньку надзвичайної вроди. Вона збиралася одружити її з месером Буондельмонті, молодим кавалером і головою роду Буондельмонті. Чи то з недбальства, чи то з певності, що поспішати ні до чого, вона свого задуму не відкрила нікому, аж це виявилось, що месер Буондельмонті бере одну дівчину з дому Амідеї. Донну взяла досада, а проте вона все ще сподівалася, що врода її доньки може розбити цей шлюб, доки його не взято. Якось вона побачила, що месер Буондельмонті один, без почту, підходить до її оселі, і притьмом зійшла вниз, ведучи за собою доньку. Коли молодик проходив повз них, вона кинулася до нього назустріч, кажучи: "Я дуже рада, що ви женитеся, хоча призначала вам за жінку мою дочку". І тут вона, відчинивши двері, показала йому дівчину. Кавалер, побачивши, яка гожа ця юнка, і зміркувавши, що родовитістю і віном вона не поступається тій, яку йому суджено, запалав такою жагою здобути її, що, забувши вже про дану ним обітницю, про зневагу, якою було б її ламання, і про лихо, яке б він на себе стягнув, відказав: "Якщо ви призначали мені свою доньку, я б виявився невдячником, зрікшись її, поки я ще вільний". І не гаючи часу він справив весілля. Справа ця, тільки-но впливши на люди, неабияк обурила дім Амідеї, а також Уберті, пов'язані між собою кровними узами. Вони зібралися разом з іншими своїми родичами і постановили, що стерпіти таку образу було б ганьбою і що помститися месерові Буондельмонті можна лише одним — його убивством.

Щоправда, дехто серед присутніх згадав про лихо, яке може викликати така помста, але тут Моска Ламберті заявив, що хто довго обмірковує справу, ніколи нічого не зробить, і завершив свій виступ відомим висловом: "Справі кінець". Вчинити убійництво вони доручили Мосці, Стьятті Уберті, Ламбертуччо Амідєї та Одеріго Фіфанті. Вранці на Великдень усі четверо сховалися в оселі Амідєї між Старим мостом і Санто Стефано. Коли месер Буондельмонті верхи на білому коні перевозився через річку, гадаючи, що забути кривду так само легко, як зламати дану обітницю, вони наскочили на нього біля підмурку мосту під статуєю Марса і вбили. Це вбивство розколело все місто навпіл, одні підтримували Буондельмонті, інші — Уберті. І оскільки обидві родини мали свої фортеці, вежі і збройних людей, то воювалися між собою цілі роки, але ні ті, ні ті не зуміли вигнати противника. Ворожнеча їхня теж не закінчилася миром, хіба що іноді вщухала замиреннями. Так вони, залежно від розвитку подій, то трохи заспокоювалися, то розпалювалися знову.

IV

Чвари ці роздирали Флоренцію аж до воцаріння Фрідріха II (1246), який, будучи королем Неаполітанським, поклав собі парощувати свою потугу для боротьби з Церквою і, щоб зміцнити свою зверхність над Тосканою, підсобив Уберті та його поплічникам, які з його допомогою повиганяли Буондельмонті. І ось наше місто поділилося, як це сталося з усією іншою Італією, на гвельфів та гібеллінів. Тут здається незайвим нагадати, які родини були в одній партії, а які в другій. Отож руку за гвельфами тягли Буондельмонті, Нерлі, Россі, Фрескобальді, Моцці, Барді, Пульчі, Герардіні, Форабоскі, Баньєзі, Гвідалотті, Саккетті, Маньєрі, Лукардезі, К'ерамонтєзі, Компьйобезі, Кавальканті, Джандонаті, Джанфільяцці, Скалі, Гвальтеротті, Імпортуні, Бостікі, Торнаквінчі, Векк'єтті, Тезінгі, Аррігуччі, Альї, Сіці, Адімари, Вісдоміні, Донаті, Пацці, Делла Белла, Ардінгі, Тедальді, Черкі. На бік гібеллінів стали Уберті, Маншеллі, Убріякі, Фіфанті, Амідєї, Інфангаті, Малесніні, Сколарі, Гвіді, Галлі, Капп'ярді, Ламберті, Сольданьєрі, Чіпріяні, Тоскі, Ам'єрі, Палерміні, Мільйореллі, Пільї, Баруччі, Каттані, Аголанті, Брунелескі, Капонсаккі, Елізеї, Абаті, Те-

дальдіні, Джьокі, Галігаї. До того ж до одної і другої партії цих домів нобілів пристали роди пополанів, отож майже все місто роз'їдали їхні чвари. Вигнані з батьківщини гвельфи знайшли притулок в краю Горішнього Валь д'Арно, де вони мали більшу частину своїх фортець, і там вони відбивалися від своїх ворогів як тільки могли. Але після смерті Фрідріха ті з флорентійців, які мали добрий достаток і тішилися великою довірою людності, подумали, що краще об'єднати городян, ніж руйнувати Флоренцію, підтримуючи розкол. Діяли вони так успішно, що гвельфи, вдаривши лихом об землю, верпулися, а гібелліни зустріли їх щиро (1250). Після цього замирення вони постановили, що наспіла зручна нагода на те, щоб запровадити таке урядування, яке забезпечило б їм свободу, і підготуватися до оборони, поки новий цісар не вб'ється в колодочки.

V

Отож вони поділили місто на шість частин і обрали дванадцять громадян, по двоє від кожної сестъери, які справляли урядування, звалися вони старійшинами і щороку переобиралися. Щоб усунути кожну причину для ворожнечі, яка породжується черговими судовими ухвалами, призначалося, причому з числа чужинців, двоє суддів, один так званий Капітан, а другий Подеста, їм були підсудні всі кримінальні й цивільні справи, які виникали між громадянами. А що жоден лад не виживе без охорони, набрали двадцять збройних загонів у місті і сімдесят шість у сільській місцевості. До цих загонів було приписано всю молодь, і кожному молодому громадянину належало являтися при зброї під своє знамено, коли флорентійці закликатимуться до зброї наказом Капітана чи старійшин. Кожен загін мав значок, що пасував до озброєння; так, арбалетники носили свої значки, а щитоносці свої. Щороку на Зелені свята новим затяжцям дуже врочисто вручалися корогви і ставилися нові воєначальники. Щоб надати пишноти своєму війську і водночас дбаючи про те, щоб кожен, хто відступив, швидко знайшов місце збору і міг знову вдарити на ворога, флорентійські громадяни ухвалили, що за військом має їхати колісниця, запряжена парою волів у червоних попонах, а на ній повинно маяти червоно-біле знамено. Під час

виступу війська у похід цю колісницю викочували на Новий ринок і урочисто передавали ватажкам народу. А щоб усі заходи здавалися ще пишнішими, флорентійці завели дзвін, названий Мартінеллою, в який дзвонено протягом місяця перед військовим походом, щоб дати цим змогу ворогам приготуватися до оборони. Стільки зваги мали ці люди в своєму серці і стільки великодушності, що підступний напад на супротивника, який нині вважається шляхетним і мудрим вчинком, тоді мали за зраду і підступ. Дзвін цей возився в таборі, правлячи засобом подавати гасло варті і за кожної іншої служби.

VI

Оцим військовим і цивільний ладом і утримували флорентійці свою свободу (1256). Годі уявити собі, в яку силу й міць убилася Флоренція за найкоротший час. Вона не лише стала на чолі цілої Тоскани, але й рахувалася серед перших італійських міст, і хто знає, якої величі вона б сягала ще, якби її не шарпали так часто нові й нові чвари. За такого ладу флорентійці прожили десять років, і за цей період змусили укласти лігу з ними пістойців, аретинців та пізанців. Повертаючися з табору під Сієною, вони захопили Вольтерру і зруйнували ще кілька замків, переселивши їхніх мешканців до Флоренції. Всі ці передузяття звершено на пораду гвельфів, сильніших, ніж гібелліни, яких народ ненавидів за їхню пихату поведенцію в часи, коли вони врядували у місті під зверхністю Фрідріха II; партію Церкви городяни любили більше, ніж партію цісаря, оскільки з допомогою Церкви сподівалися відстояти свободу, а під зверхністю цісаря боялися її втратити. Проте гібелліни не могли спокійно примиритися, що в них вирвано владу, і чекали тільки на слушну нагоду знов утвердитися нагорі. Їм здалося, що така нагода лучилася, коли Манфред, Фрідріхів син, посів Неаполітанське королівство і цим неабияк підважив міць Церкви (1257). Вони змовилися таємно з ним, щоб знову захопити кормило правління, проте їм не вдалося діяти аж так секретно, щоб усі їхні каверзи не стали відомі старійшинам. Рада притягла до відповіді дім Уберті, але ті, замість послухатися, взялися до збої й забарикадувалися по своїх оселях. Обурений народ озброївся і з допомогою

гвельфів повиганяв їх усіх з Флоренції і змусив шукати притулку в Сієні (1258). Звідти вони звернулися по підтримку до Манфреда, короля Неаполітанського, і завдяки хитрощам месера Фарінати дельї Уберті загонали цього короля вчинили флорентійцям таку різанину на берегах річки Арбії, що їхні недобитки рятувалися втечею не до Флоренції, яку вважали для себе втраченою, а до Лукки.

VII

Манфред послав на допомогу гібеллінам свої загонали під орудою графа Джордано, мужа вельми досвідченого в ратному ремеслі. Після перемоги він захопив з гібеллінами Флоренцію, підгорнув місто під зверхність Манфреда, поскасовував усі урядовців і поскасовував усі постанови, в яких давалася взпани їхня свобода. Все це було вчинено брутально й збудило ненависть усієї людності, чия ворожість до гібеллінів загострилася так, що це згодом спричинилося до цілковитої їхньої загибелі. Державні справи змусили Джордано повернутися до Неаполя, і королівським намісником у Флоренції він залишив графа Гвідо Новелло, володаря Казентіно. Останній скликав в Емполі раду гібеллінів, де всі дійшли висновку, що для утримання в Тоскані зверхності гібеллінінської партії треба зруйнувати Флоренцію, бо всі городяни підтримують гвельфів, і самої Флоренції буде достатньо, щоб партія Церкви знову вбилася в силу. Проти такого жорстокого присуду, ухваленого такому шляхетному місту, не протестував жоден громадянин, окрім месера Фарінати дельї Уберті, який відверто став в обороні міста, твердячи, що витратив чимало зусиль і зазнав чимало небезпек лиш на те, щоб жити на батьківщині, що нині не хоче відкинути те, до чого так поривався і що послано йому долею, а навпаки, радше стане для тих, у кого наміри інші, таким самим ворогом, яким він був для гвельфів; якщо ж хтось із присутніх боїться своєї батьківщини, хай спробує занастити її, бо він зі свого боку виступить в її обороні з такою звагою, яка надихала його, коли він виганяв гвельфів. Месер Фаріната був людиною великодушною, чудовим вояком, ватажком гібеллінів і користувався неабиякою пошаною у Манфреда. Його виступ поклав край цим спробам, і гібелліни стали обмірковувати інші способи утримати владу.

VIII

Гвельфи, які повтікали до Лукки й були вигнані звідти луккезцями, наляканими графовими погрозами, поперебирались до Болоньї. Звідти їх покликали пармські гвельфи на поміч проти своїх гібеллінів, яких вони переважили своєю звагою, здобувши за це всі володіння гібеллінів. Заживши знову в достатку й гонорі і довідавшись, що папа Климент закликав Карла Анжуйського скинути Манфреда з трону, вони послали до понтифіка послів, пропонуючи свою допомогу (1266). Папа не лише зустрів їх як друзів, але й подарував їм свою корогву, під якою відтоді гвельфи завжди йшли на бій і яка й досі піднімається у Флоренції. Відтак Карл забрав у Манфреда корону, і той помер. Після цього втручання флорентійські гвельфи посилили свій вплив, а гібелліни зацпали. Отож ті з них, хто вкупі з Гвідо Новелло урядував у Флоренції, надумали, що їм непогано було б якоюсь благодією підкупити народ, який вони раніше нещадно гнобили. Проте цей засіб, який приніс би їм пожиток, коли б вони були вдалися до нього перш ніж мусили так учинити, згнітивши серце, нині не лише не підсобив їм, а довів їх до загибелі. А проте вони думали пригорнути народ до себе, повернувши йому частку тих прав і тієї влади, які в нього забрано. Вони обрали тридцять шість народних обранців і доручили їм і двом закликаним болонським шляхтичам реформувати міську управу. Ця рада на першому засіданні ухвалила поділити ціле місто на цехи й призначити на чолі кожного цеху магістрата, який і вів би всі справи своїх підлеглих. До того ж кожен цех дістав корогву, під якою мали збиратися озброєні члени цеху, тільки-но виникне така потреба у Флоренції. Спершу таких цехів було дванадцять, сім старших і п'ять молодших. Але потім число молодших зросло до чотирнадцяти, отже, всього їх стало, як і нині, двадцять один. Тридцять шість реформаторів запровадили ще й інші приписи на пожиток усім громадянам.

IX

Граф Гвідо для утримання вояків оподаткував флорентійців, але це викликало такий спротив, що він не зважився

добиватися цього силоміць. Гадаючи, що влада його хитається, він викликав до себе гібеллінських ватажків, і вони поставили силоміць забрати у народу те, що так необачно йому дали. Вони озброїлися, і коли їм здалося, що настала зручна нагода, і рада Тридцяти Шести зібралася, вони самі зчинили колотнечу, отож тридцять шість обранців перелякалися і поховалися в своїх оселях. Але одразу з'явилися цехові загони, та ще й при зброї. Довідавшись, що граф Гвідо зі своїми прихильниками перебував в Сан Джованні, вони отаборилися біля Санта Трініта і постріляли на чолі війська месера Джованні Сольданьєрі. Граф і собі, з'ясувавши, куди рушив народ, виступив йому навперейми. Народ же не тільки не втік від сутички, а й кинувся на ворога. Там, де сьогодні лоджія Торнаквінчі, загони зійшлися; граф зазнав поразки, і багато його людей паклали голову. Він уже й сам потерпав, як би впочі супротивник, скориставшись панікою серед його прихильників, не вдарив на нього і не убив його. І це так сильно вразило його уяву, що він подумав, не шукаючи іншої ради, не битися далі, а тікати, і всупереч поради ватажків своєї партії відступив зі своїми людьми до Прато. Як тільки він відчув себе беззахисним, страх його де й подівся, він визнав свій промах і, поклавши собі виправити його спозаранку, уже на світанні рушив знову на Флоренцію, щоб з боєм удертися до міста, покинутого ним так легкодухо. Але з цим йому не поталанило: вигнати силоміць його з міста народу було б нелегко, але не пустити назад не коштувало великих зусиль. Так відійшов, як непишний, він до Казентіно, а гібелліни поховалися в своїх фортецях. Народ узяв гору, і на радість усіх, кому була дорога республіка, ухвалено об'єднати місто й закликати назад усіх городян, позоставалих за містом, як гібеллінів, так і гвельфів. Так повернулися на батьківщину гвельфи після шести років вигнання, а гібеллінам ще раз подаровано провину і дозволено вернутися на батьківщину (1267). А проте народ і гвельфи ненавиділи їх, як і раніше, оскільки останні не могли забути про своє вигнання, а народ добре пам'ятав їхнє тиранство, коли гібелліни справляли своє урядування. Отож і ті, і ті держали камінь за пазухою й далі. Поки Флоренція жила таким життям, пішла поголошка, що Конрадин, Манфредів небіж, іде з армією сюди, щоб захопити Неаполь. Гібелліни знову сповнилися надії вернутися до кормила правління, а гвельфи, розваживши про те, як їм

захистити себе від ворогів, попросили Карла допомогти їм при поході Конрадина. Коли підійшли загони Карла, гвельфи настільки посмілишали, що гібелліни вжахнулися і ще за два дні до вступу Манфреда повтікали з міста, хоча їх звідти ніхто й не виганяв.

Х

По втечі гібеллінів флорентійці запровадили новий лад в урядуванні. Обрано дванадцять голів, які засідали в магістраті на два місяці, і називалися вони не старійшинами, а Добрими мужами, потім раду довірених з вісімдесяти громадян, так звану Креденцу, і, нарешті, сто вісімдесят пополанів, по тридцять душ від сестьєри, які разом з Креденцою і Дванадцятьма Добрими мужами склали Спільну Раду. Запроваджено також іще одну раду в складі ста двадцяти городян пополанів і нобілів, яка ухвалювала остаточні постанови у всіх справах, розглянутих іншими радами, й відала призначенням урядовців республіки. Потому як запроваджено це врядування, партію гвельфів зміцнили ще більше, ввівши магістрати та інші установи, що дало їм змогу ліпше боронитися від гібеллінів. Майно гібеллінів поділили на три частини: першу взяли до скарбниці комуни, другу віддано магістратурі партії, званій капітанською, третю роздано гвельфам як відшкодування за завданий їм ущербок. Папа, — так само, щоб підтримати гвельфську Тоскану, — поставив короля Карла імперським намісником Тоскани. Таким чином флорентійці завдяки цьому новому урядуванню підтримали свою славу, бо в місті панували закони, а поза ним надійно діяло його військо. Та ось умер римський першосвященик, і після суперечок, що тривали цілих два роки, папою обрано Григорія X (1271), який довго мешкав у Сирії і перебував там і під час обрання. Ось чому він розумівся на змаганні між партіями, але ставився до них не так, як його попередники. Спинившись дорогою до Франції у Флоренції, він вважав, що добрий пастир має досягти єдності серед городян, і заходився проводити це в життя, отож флорентійці погодилися прийняти гібеллініських синдиків і домовитися з ними про їхнє повернення на батьківщину (1273). І хоча договір між ними укладено, гібелліни так нині потерпали, що повернутися відмовилися. Папа

поставив це на карб місту і, впавши в гнів, викляв Флоренцію, відлучення тяжіло над нею, поки Григорій X був живий; після його смерті новий папа Інокентій V знову благословив флорентійців (1275). Потім почалося папство Миколая III, представника орсінського коліна. Оскільки понтифіки все ще боялися всіх, хто вбивався в силу в Італії, навіть якщо він був ставлеником самої Церкви, і одразу ж силкувалися такого якось присадити, через що в Італії тривала вічна колотнеча й траплялися раз у раз перевороти: впливового можновладця боялися і висували супроти нього іншого, поки ще слабкого, але як тільки той ставав на ноги, його починали лякатися і намагалися приборкати. Ось чому королівську владу було забрано у Манфреда і передано Карлові, який теж став викликати страх і прагнення занепасти його. Миколай III, рухомий цими спонуками, діяв дуже успішно і з допомогою цісаря позбавив Карла вікарства у Тоскані, пославши в цю провінцію свого легата месера Латіно на посаду імперського намісника.

XI

Флоренція була тоді в становищі дуже плачевному, оскільки гвельфський нобілітет розперезався і зовсім не боявся магістратів. Щодня відбувалися смертовбивства та інші гвалти, а тих, хто коїв це, покарати було годі, бо вони ходили серед улюбленців того чи того нобіля. Ватажки посполанів вирішили, що для приборкання цього нахабства незле буде вернути вигнанців; легат скористався цією нагодою, щоб утихомирити місто, і гібеллінів було повернуто (1280). Кількість правителів, яких було спершу дванадцяттеро, збільшено до чотирнадцяти, по семеро від кожної партії, вони мали урядувати рік і призначатися за розпорядженням папи. Флоренція правилася таким чином два роки, потім папську тіару надів Мартин, родом француз, який повернув королю Карлові всю владу, забрану в того Миколаєм. У Тоскані одразу ж спалахнула партійна боротьба, бо флорентійці взялися до зброї проти імперського ставленика, а щоб позбавити влади гібеллінів і загнuzдати вельмож, запровадили ще раз нове правління. Йшов рік 1282, коли цехи зі своїми ватажками і загонами заявили в місті про себе. Свій вплив вони вжили на те, щоб змінити полі-

тичний лад. Замість чотирнадцяти правителів мало обиратися лише троє: вони називалися пріорами, правили республікою два місяці і могли бути і пополанами, і грандами, аби тільки вони торгували чи ремісничували. Після перших двох місяців кількість правителів зростає до шести, так щоб від кожної сестъери їх було по одному, і так тривало до року 1342, коли місто було поділено на картъери, а кількість пріорів зростає до восьми, хоча за цей час обставини іноді змушували збільшувати її до дванадцяти. Ця магістратура, як показав час, призвела до цілковитого краху нобілів, бо обставини спершу давали змогу народові вилучати їх з Ради, а потім і зовсім проганяти. Нобілі з самого початку примирилися з цим, оскільки були роз'єднані, вони так завзято відтіснили один одного від влади, що зовсім утратили її. Раді цих магістратів віддали палац, де вона постійно збиралася, тоді як перше всі засідання і наради магістратів відбувалися в церквах. До того ж їм дали почесну варту та іншу обслугу, щоб їх належне величати. І хоча вони спочатку іменувалися тільки пріорами, цині для надання їм більшої пишноти вони почали називатися синьйорами. На деякий час у Флоренції запанував спокій; скориставшись цим, городяни пішли війною проти Ареццо, цього гонителя гвельфів, здобувши перемогу під Кампальдіно (1289). Оскільки місто залюднювалося й багатіло, довелося розбудовувати кільце міських мурів до теперішніх меж. Перший міський мур охоплював лише простір від Старого мосту до Сан Лоренцо.

XII

Війни поза містом і мир у самій Флоренції звали внівець міські партії гібеллінів і гвельфів. Залишалася непримеренною сама ворожнеча, цілком природна для всіх держав, ворожнеча між вельможами та народом, бо народ хоче жити законами, а вельможі намагаються ним верховодити, і тому погодитися їм між собою годі. Поки гібелліни викликали в усіх страх, ця ворожнеча не виходила паяв, але тільки-но вони зазнали поразки, вона одразу ж далася взнаки. Дня не минало, щоб когось з пополанів не було скривджено, загладити цю кривду закони і магістрати були безсилі, бо кожен нобіль з допомогою родичів і приятелів міг легко тягатися з пріорами і капітанами.

Тоді найдужчі цеховики, щоб покласти край таким неподобствам, ухвалили, щоб кожна повообрана Синьйорія призначала гонфалоньєра правосуддя, мужа з пополанів, якому б давалася тисяча озброєних чоловіків з приписаних до двадцяти цехових загонів і який з їхньою поміччю і під своєю корогвою чинив би правосуддя щоразу, як його запросять пріори чи капітани. Першим гонфалоньєром обрано Убальдо Рuffолі (1293). Він розгорнув свою корогву і зруйнував дім Галетті за те, що хтось із їхніх родичів убив у Франції свого пополана. Цехи могли легко запровадити такий лад через те, що нобілі завжди гризлися між собою, і до них дійшло, як їх узято під зябра, лише тоді, коли побачили усю крутість заходів проти них. Спочатку вони перелякалися непомаду, але скоро вернулися знову до безчільності, бо мали в Синьйорії свою руку і легко могли перешкодити гонфалоньєрові справляти своє урядування. Крім того, позивач мав приводити свідків учиненої йому кривди, але нікого, хто зголосився б свідкувати проти нобілів, не знаходилося. Отож незабаром Флоренція повернулася до тих самих надуживань, і пополани зазнавали, як і раніше, кривди від знаті, бо судочинство точилося по-вільно, а присуди не виконувалися.

XIII

Пополани не знали, на яку ступити, доки Джано делла Белла, чоловік панського ложа, але палкий поборник свободи рідного міста, не підняв цехових ватажків на міські реформи. За його намовою вони вирішили, що гонфалоньєр повинен засідати разом з пріорами і мати під своєю орудою чотири тисячі людей. До того ж нобілів позбавили права належати до Синьйорії, зробили родичів лиходія запізваними й ухвалили, що для присуду у справі досить того, що всі про злочин знають. Ці закони, названі Установами справедливості, дали народу велику перевагу, але породили люту зненависть до Джано делла Белли: потентати не могли подарувати йому знищення їхньої зверхності, а багаті пополани були заздрісні, бо їм здавалося, що влада його надмірна. Як на те, трапилася відповідна нагода, волею фортуни пополан поліг у бійці, де брало участь багато нобілів і серед них месер Корсо Донаті. Це був зух над зухами, тому смертовбивство приписано йому.

Ось чому його затримав народний капітан, але так справа повернула (чи то месер Корсо не провинився, чи то капітан побоювався його засудити), що його виправдано. Виправдання суду народові не сподобалося до того, що він узброївся і посунув до дому Джано делла Белли вимагати, щоб він добивався виконання ним же запроваджених законів. Джано прагнув, щоб месер Корсо здобув по заслuzі, тим-то він закликав народ не скласти, як мав на думку більшості вчинити, зброю, а йти до Синьйорії, нарікати на кривосуддя й просити її ухвалити справедливу постанову. Одначе народ обурився ще більше і, вважаючи, що капітан завдав йому кривди, а Джано делла Белла умив руки, рушив не до Синьйорії, а до капітанового палацу, захопив його і сплюндрував. Цей акт гвалту розлютив усіх громадян, ті, хто бажав загибелі Джано, поставили все йому на карб. А що в новій Синьйорії засідав один його ворог, його обвинувачено перед капітаном у підбурюванні народу до бунту. Поки тривало слідство в його справі, народ знову узявся до зброї і, підійшовши до оселі Джано, зголосився подати йому допомогу проти синьйорів та проти його недругів. Проте Джано не побажав ні скористатися цим проявом народної симпатії, ні віддавати свою голову до рук магістратам, бо побоювався як хиткості тих, так і зловорожості тамтих. І ось, аби не дати ворогам змоги шкодить йому, а друзям завдати ущербку батьківщині, він пішов на вигнання, гадаючи цим самим поступитися заздощам недругів, позбавити флорентійців страху, якого вони перед ним зазнавали, і покинути місто, яке з ризиком для життя і на превелику силу звільнив від ярма можновладців. Отож вигнання його було добровільне (1295).

XIV

Після його від'їзду нобілітет знову загорівся надією відзискати колишні свої пільги. Розваживши, що біда їхня криється в розколі, нобілі цього разу домовилися між собою і послали двох посланців до Синьйорії, яку вважали на своєму боці, прохаючи бодай про якесь пом'якшення введених проти них драконівських законів. Тільки-но про це стало відомо, пополани стурбувалися, що Синьйорія й справді може вдовольнити прохання нобілів; незгода устремлінь нобілів з

підозрами пополанів спричинилися до збройних сутичок. Нобілі під орудою трьох верховод месера Форезе Адімарі, месера Ванні деї Моцці і месера Джері Спіні закріпилися в трьох місцях: у Сан Джованні, біля Нового ринку і на г'яцца деї Моцці. Пополани з силами більшими зібралися під своїми значками біля Палацу синьйорів, який стояв тоді неподалік від Сан Проколо. Народ, настроений проти Синьйорії, послав до синьйорів своїх шістьох делегатів, щоб вони засідали разом. Поки ті і ті готувалися до бою, хтось із числа пополанів і нобілів вкупі з деякими духівниками, які мали добру славу, покладали собі добитися замирення. Нобілям вони нагадали, що коли їх позбавлено колишніх привілеїв і запроваджено проти них закони, то до цього спричинилися їхній гонор і лихе врядування; що братися тепер до зброї, аби силоміць повернути собі те, що в них забрано через чвари і негідну поведінку, означало б для них запасти батьківщину і загнати себе в ще тісніші суточки; що пополани і масою, і багатством, і навіть силою своєї ненависті перевищують їх; і що, нарешті, їхній побільський чин, який ставить нібито їх над усіма іншими людьми, за них не воюватиме, і коли бійці зйдуться врукопаш, виявиться тільки порожнім дзвоном, геть-то недостатнім на те, щоб їх порятувати. З другого боку, народ вони закликали зрозуміти, що вкрай необережно висувати непомірні вимоги, а ворогів доводити до нестями, бо хто перестає уповати на благо, той не убоїться ніякої напасті, що цей нобілітет той самий, який у війнах з ворогами рідного міста поклав Флоренцію вічною славою, і що тому негарно і несправедливо переслідувати його так жорстоко; що нобілі легко мирилися з утратою в державі найвищих посад, але ж не могли стерпіти того, що за нинішніми законами кожен може банітувати його за межі рідного краю. Куди краще було б утихомирити їх і таким чином змусити скласти зброю, ніж поклатися на випадок і сточити бій, розраховуючи на чисельну перевагу, бо не раз бувало, що мале військо било велике. Думки в народі поділилися: багато хто вважав, що слід битися, бо рано чи пізно доведеться на це йти, а вже ліпше зараз, ніж тоді, коли ворог подужчає. Якби, пом'якшивши закони, можна було утихомирити нобілів, була б рація так учинити, але гонор їхній такий, що вони не вгамуються, доки їх до цього не присилують. Але інші, розважливіші й мудріші,

гадали, що коли пом'якшувати закони не коштує великої праці, то не доводити справу до рукопашної вельми істотно. Їхня думка взяла гору, і, отже, ухвалено, що віднині для позову проти нобіля потрібні свідки.

XV

До зброї не дійшло, одначе обидві сторони залишилися при своїх обопільних підозрах і дбали про укріплення фортифікацій і озброєння. Народ перелаштував владу, зменшивши число представників у Синьйорії, звідки виведено тих синьйорів, які розпиналися за нобілів. На чолі її zostалися народні ватажки роду Манчіні, Магалотті, Альтовіті, Перуцці і Черретані. Зміцнивши республіку, подбали про те, щоб оточити синьйорів більшою пишнотою й надійніше їх убезпечити: з цією метою року 1298 закладено підмурок Палацу синьйорії, а перед ним розбили площу, розібравши оселі роду Уберті. Водночас почато мурування нових в'язниць. Споруди ці завершені всього за кілька років. Зроду наше місто не було в кращому й благодатнішому стані, ніж тоді, бо зроду так не заселялося, не збагачувалося і так не славилось. Городян, здатних носити зброю, нараховувалося не менше тридцяти тисяч душ, а підданців по інших містах не менше сімдесяти тисяч. Ціла Тоскана була під зверхністю флорентійців, або підкоряючись їм, або заручившись їхнім союзом. Хоча підозрілість і ворожість не перевелися в стосунках між нобілями та пополанами, вони не породжували якогось лиха, і всі жили мирно й дружно. І якби цей мир не порушувався новими чварами, його не підважили б паскоки зовнішніх ворогів, бо місто вже перестало боятися цісаря, а також своїх банітів і воно могло на рівних змагатися з іншими італійськими папствами. Але удару, якого воно могло не боятися зовні, завдано йому всередині.

XVI

(1300). У Флоренції існувало двоє родів — Черкі і Донаті, славних своєю знатністю, багатством і могуттю. У Флоренції і в контадо вони сусідували, що приводило до деякого тертя між ними, але не такого вже поважного, щоб доходило до зброї. І, можливо, обопільна ворожість не мала б жодного

наслідку, якби її були не загострили нові мотиви. До перших пістойських родин належали й Канчельєрі. Одного разу Лоре, син месера Гульєльмо, і Джері, син месера Бертаккі, обидва представники цього роду, посварилися за грою, і Лоре легко поранив Джері. Цей випадок засмутив месера Гульєльмо, який, гадаючи сумирністю загладити сварку, тільки підігрів її, коли намовив сина піти до батька пораненого й перепросити його. Батька Лоре послухався, однак цей людський вчинок аж ніяк не зачепив зашкарублї душі месера Бертаккі, який звелів своїй челяді схопити Лоре і на більшу ганьбу в кориті для годівлі утяти йому руку. При цьому він вирік: "Вертай до свого батька і скажи йому, що рани гоять залізом, а не словами!" Ця жорстокість так обурила месера Гульєльмо, що він наказав усім своїм озброїтися для помсти, а месер Бертаккі теж узявся до зброї, щоб боронитися. Ось так і пішла звада не лише в цій родині, а й по цілій Пістойї. А що предок усіх Канчельєрі був месер Канчельєре, який мав двох жінок, з котрих одна іменувалася Б'янка, та партія, на які розпався цей дїм, що походив від Б'янки, почала називатися білою, а друга, просто навсуїр їй, прибрала означення чорних. Між обома суперниками почали сточуватися бої, було чимало смертовбивств і сплюндрованих осель. Замирення у них ніяк не виходило, хоча вони знемагали в цих сутячках, і нарешті захотїлося їм або покласти край колотнечі, або посилити її, залучивши на свій бік і інших. Тим-то вони прибули до Флоренції, де чорних, заприятелених з Донаті, підтримав месер Корсо, ватажок цього сімейства. Тоді білі, щоб заручитися сильною підпорою проти Донаті, звернулися до месера Вері деї Черкі, мужа, пічим не нижчого від месера Корсо.

XVII

Новий привід для каламутні, вишклий у Пістойї, підсилив давню ворожнечу між Черкі і Донаті, і вона стала такою явною, що прїори та інші добромисні громадяни сполошилися, чи не дійде до застосування зброї і чи не розколе це все місто навпіл. Ось чому вони звернулися до римського першосвященника, благаючи його ужити своєю владою для припинення цього розбрату засіб, якого самі так і не знайшли. Папа викликав до себе месера Вері і звелів йому замиритися з Донаті.

Тут месер Вері удав здивування й заявив, що ніякої ворожнечі між ними нема і в заводі і що замиренню має передувати війна, а ніякої війни не ведеться, і тому йому дивно, з якої речі миритися. Так месер Вері й поїхав з Рима, не взявши на себе жодних зобов'язань, а зненавида тим часом виросла так, що тепер досить було краплі, щоб море розлилося. Був місяць травень, а в цей час свята у Флоренції відзначаються масовим гулянням. Кілька молодиків з дому Донаті зі своїми приятелями, ідучи верхами неподалік від Санта Трініта, спинилися подивитися на танок жінок. Тут наспіло кілька душ з роду Черкі, також з цілим почтом нобілів. Вони, не відаючи, що попереду Донаті і побажавши й собі глянути на розвагу, пробилися своїми кінями в перші лави, змівши на шляху верхівців Донаті. Донаті, образившись, оголили клинки. Черкі віддали віть за віть, і молодь роз'їхалася лише тоді, як завдала й дістала чимало ран. Ця сутичка спричинилася до великого лиха, бо все місто, як простолюд, так і гранди, розколалося навпіл, і партії прибрали найменування білих і чорних. Партію білих очолювали Черкі, і їх підтримали роди Адімарі, Абаті, частина родів Тозінгі, Барді, Россі, Фрескобальді, Нерлі й Манеллі, геть усі Моцці, Скалі, Герардіні, Кавальканті, Малеспіні, Бостікі, Джандонаті, Век'етті та Арігуччі. До них причаляло і чимало пополанських фамілій укупі з присутніми у Флоренції гібеллінами. Отож через силу-силенну своїх білі майже врядували в місті. З другого боку, чорних очолив Донаті, і з ними всі з тих вищезгаданих родів, хто відмовився тягнути руку за білими, а також усі з родин Пацці, Бісдоміні, Маньєрі, Баньєзі, Торнаквінчі, Спіні, Буондельмонті, Джанфільяцці, Брунеллескі. До того ця пошесть пішла не тільки по місту, але заповітрила й контадо. Ось чому партійні капітани і всі гвельфи та ревнителі республіки почали потерпати, як би цей новий розлам не занастив усього панства і не воскресив гібеллінської партії, і ще раз послали до папи Боніфация, прохаючи щось придумати, якщо той не хоче, щоб Флоренція, цей надійний щит Церкви, загинула чи попала гібеллінам у лабеті. Тоді папа послав у Флоренцію легатом Маттео д'Аква-спарту, португальського кардинала. Партія білих, з огляду на свою масовість, не дуже налякана його приїздом, почала інтригувати проти нього. Обурений, він поїхав з міста, наклавши на Флоренцію інтердикт, посіявши в ній ще більші чвари, ніж спостерігалися до його прибуття.

XVIII

Таким побитом зростала у флорентійців напруга, і як на те маса представників дому Черкі і дому Донаті зустрілися на одному похороні. Вони заходилися перелаюватися між собою, потім почубилися, одначе все поки обмежилося ворохохобнею. Коли всі повернулися домів, Черкі надумали наскочити на Донаті й рушили на них патовпом, але завдяки звазі месера Корсо їх відкинуто, і майже всі вони дістали поранення. Все місто стало до збої, Синьйорія і закони були безсилі проти люті можновладців, а паймудріші й найзразковіші громадяни жили, опановані страхом. Донаті та їхні прихильники мали більше причин потерпати, бо вони були слабкіші, і от, щоб залагодити справу, месер Корсо порадився з іншими ватажками чорних і з партійними капітанами, і вони домовилися, гадаючи, що це приборкає білих, просити папу прислати принца королівського коліна, щоб він реформував Флоренцію. Про це зібрання і про ухвалену на ньому постанову пріорам донесла супротивна партія, виставивши її як змову проти свободи. Оскільки і та і та партія були озброєні, Синьйорія, заохочена толковими порадами Данте, одного з її тодішніх засідателів, ухвалила озброїти флорентійців, до яких прилучилася основна маса мешканців контадо. Отож партійні ватажки мусили зложити зброю, після чого месера Корсо Донаті та багато кого з чорних банітовано за межі міста (1301). Щоб показати свою безсторонність, розпорядженням Синьйорії вигнано також декого з білих, які, до речі, незабаром вернулись додому під тим чи іншим поважним приводом.

XIX

Месер Корсо та його люди, знаючи, що папа за них, вирушили до Рима й переконали його в тім, про що йому вже писали. При папському дворі був тоді Карл Валуа, брат французького короля, проїздом у Сицилію, куди його закликав неаполітанський король. І папа, зглянувшись на прохання флорентійських банітів, вирішив скористатися нагодою і послав Карла до Флоренції, оскільки можна було спокійно пливати по морю. Отож Карл прибув туди, і хоча білі, тодішні верховоди, ставилися до нього з підозрою, як до гвельфського

ватажка і папського посланця, вони перешкоджати його приїзду не зважилися. Ба навіть більше, вони, щоб здобути його прихильність, дали йому цілковиту волю порядкувати в місті як йому заманеться. Діставши таку владу, Карл одразу ж узброїв усіх своїх друзів і прибічників, а це заронило в людності підозру, чи не замажується він на їхню свободу, і от усі позамикалися в своїх оселях, налаштувалися діяти оружно, тільки-но Карл рушить. Черкі і ватажки білої партії, які деякий час очолювали республіку, своєю пиндючністю будили до себе загальну ненависть. Тим-то месер Корсо та інші вигнанці з чорних зухвало постановили повернутися до Флоренції, знаючи напевне, що Карл і партійні капітани за них. І хоча всі городяни, побоюючись Карла, були озброєні, месер Корсо та інші вигнанці в супроводі численних спільників увійшли до Флоренції безперешкодно. Незважаючи на численні заклики до месера Вері Черкі перейняти їх зі зброєю, той відмовився, заявивши, що виклик кинуто народу флорентійському і давати відсіч мусить саме народ. Одначе вийшло все навпаки: народ залюбки зустрів чорних замість карати їх, і месеру Вері самому довелося рятуватися втечею. Бо месер Корсо, вдершись до міста через браму Пінті, закріпився біля Сан П'єтро Маджоре неподалік од своєї домівки, а потім він, підтриманий друзями і пополанами, які прагнули змін, спочатку повипускав на волю всіх, хто сидів у в'язниці за державні та кримінальні переступи. Він змусив синьйорів вернутися в свої житла уже приватними громадянами, провів вибори з числа пополанів і чорної партії, які п'ять днів плюндрували оселі проводу білої партії. Черкі та інші сектантські правителі, побачивши, що Карл і більшість народу проти них, відступили й поховалися в своїх фортецях. Відмовившись попервах дотримуватися порад папи, вони нині мусили просити його про допомогу, доводячи, що Карл замість об'єднати флорентійців лише викликав у місті новий розлам. Тоді пана знову послав туди своїм легатом месера Маттео д'Акваспарту, який зумів примирити Черкі і Донаті, зміцнивши примирення новими шлюбними узами. Але легат прагнув, щоб білі справляли уряд, а чорні па це не пішли, і папський посланець поїхав геть незадоволений і розлючений, наклавши на місто за непослух інтердикт.

XX

Отож у Флоренції уживалися тепер дві партії, і кожна залишалася невдоволена; чорні тим, що ворожа партія вернулася в місто і могла знову знищити їх і відвоювати владу, а білі тим, що їх усе ще позбавлено як влади, так і привілеїв. До цих цілком зрозумілих джерел досади і підозри долучилися ще й нові кривди (1302). Месер Нікколо Черкі вирушив з почтом приятелів у свої володіння, але біля Понте ад Афріко на нього наскочив Сімонє, син месера Корсо Донаті. Бійка точилася дуже завзята і завершилася для обох суперників сумним наслідком, бо месер Нікколо наклав головою, а Сімонє тієї ж ночі помер від ран. Ця нещасна okazія знову збурила ціле місто, і хоча в ній більше провишилися чорні, зверхники взяли їх під захист. Ще не ухвалено постанови в цій справі, як викрито змову, вчинену білими з месером П'єро Ферранте, Карловим бароном, з метою захоплення влади. Викрити її допомогли знайдені листи від Черкі до барона, дарма що багато хто вважав, що листи підробив і сфальшував Донаті, гадаючи з їхньою допомогою змити пляму, яка заплямувала їх з убивством месера Нікколо. А проте всіх Черкі і їхніх поплічників з партії білих, а серед них і поета Данте, засуджено на вигнання, майно їхнє skonфісковано, а будинки сплюндровано. Вони розпорошилися врзнобіч укупі з багатьма гібеллінами, які причадили до них, у пошуках нової роботи і нової долі. А ось Карл, доконавши те, для чого його послано до Флоренції, повернувся до папи, аби взятися до своїх справ на Сицилії. Але там він показав себе не толковішим і не кращим, ніж у Флоренції, отож він, поклавши кистьми чимало своїх людей, вернувся, як непришній, до Франції.

XXI

(1304). Після від'їзду Карла додому життя у Флоренції точилося досить тихо-мирно. Тільки месер Корсо не знаходив собі місця, бо йому здавалося, що він не на тому стану, як йому належить: папували тоді пополани і, на його думку, республікою заправляли ті, хто значно поступався йому. Всього у полоні таких почуттів, він надумав заличкувати пристойним приводом негожість своїх душевних поривань. Він паплю-

жив громадян, які відали міською скарбницею, оскаржуючи їх у трипканні громадських коштів і вимагаючи виводити їх на чисту воду й карати. Ці оскарження підтримували ті, хто жив такими самими нечестивими прагненнями, а також силою-силенною інших, які з темпоти своєї вірили, що месером Корсо двигает любов до батьківщини. Проте папложені месером Корсо городяни, користуючись підтримкою народу, всіляко боролися. Чвари зайшли так далеко, що люди, пере-пробувавши всі законні заходи, вирішили взятися до зброї. На одному боці стояв месер Корсо з месером Лоттьєрі, єпископом флорентійським, багатьма грандами й деякими попо-ланами, на другому засідателі Синьйорії і більша частина людності, отож у цілому місті раз у раз спалахували сутички. Побачивши, яка небезпека загрожує їм, синьйори послали за виручкою до луккезців, і от усі луккезці поквапилися до Флоренції. Завдяки їхньому втручання прийшло втихоми-рення, колотнеча ущухла, народ зберіг свої закони і свободу, але розправлятися з заводіями не став. До відома папи дійшло про флорентійські розрухи, і, щоб покласти їм край, він послав туди своїм легатом месера Нікколо да Прато. Муж, добре відомий своїм високим становищем, освіченістю й людяністю, він одразу ж завоював таку довіру, що легко добився у місті права запровадити свій державний лад. Бувши гібеллінського коліна, він прагнув того, щоб повернути на батьківщину бані-тів. Але насамперед він спробував здобути прихильність людно-сті й з цією метою відновив колишнє посполите рушення, яке підсилило неабияк пополанів і послабило грандів. Коли легатові здалося, що народові вже догодили, він поклав собі домогтися повернення банітів. Він брався на всякі способи, але нічого не виходило, і нарешті зверхники почали ставитися до нього з такою підозрою, що він із серцем облишив Фло-ренцію і повернувся до верховного понтифіка. А Флоренція так і залишилася роздерта чварами та ще й під інтердиктом. Місто шарпала не тільки ця незгода, а й ворожнеча між попо-ланами і грандами, гібеллінами і гвельфами, білими і чорними. Все місто було при зброї і стало ареною сутичок, оскільки від'їзд легата принав не до шмиги всім, хто прагнув повернення вигнанців. Перші завели сварку Медічі і Джульї, які грали в одну дудку з легатом і вимагали повернення заколотників. Отже, бійки точилися майже в усіх куточках Флоренції. Ці

напасті підсилила ще й пожежа. Спершу загорілося біля Орто Сан Мікеле, в домі Абаті, потім вогонь перекинувся в будинки Капонсаккі, які згоріли дотла разом з будинками Маччі, Амьєрі, Тоскі, Чіпріяні, Ламберті, Кавальканті і всім Новим ринком. Потім полум'я шугонуло до брами Санта Марія, яка теж згоріла дощенту, і, повернувши до Старого мосту, пожерло оселі Герардіні, Пульчі, Амідєї та Лукардезі і ще стільки інших, що згорілих будов нараховувалося понад тисячу сімсот. Найпоширенішою думкою щодо цих пожеж було те, що вони виникли випадково під час якоїсь сутички. Але дехто запевняв, що підпал зробив Нері Абаті, пріор Сан П'єтро Скераджо, людина свавільна й зловорожа; бачачи, що люди повністю захопилися чубаниною, він, мовляв, надумав спровоцити таку каверзу, якій люди, заклопотані зовсім іншим, ніяк не можуть зарадити. А щоб йому легше повелось, він підпалив житло своїх родичів, де його схопити за руку ніхто б не здогадався. Так року 1304 в місяці липні Флоренція узялася вся вогнем. Серед усього цього неладу лише месер Корсо Донаті не ставав до зброї, бо вважав, що так йому буде куди легше стати посередником між обома партіями, коли, навоювавшись досхочу, вони захо-чуть укласти мир. Вони й справді припинили побоїще, але радше вситившись учиненим злом, ніж прагнучи миру й згоди. Завершилося це все тим, що ворохобників так і не вернули, а їхні партійні прихильники послабшали від цих збройних змагань.

XXII

Легат, повернувшись до Рима і дізнавшись про нові розрухи у Флоренції, почав переконувати папу, що коли той хоче об'єднати Флоренцію, йому слід викликати до себе дванадцять перших громадян її, оскільки як тільки забракне поживи для всього цього зла, його неважко буде і геть-то зжити. Римський першосвященик послухався цієї поради, і викликані ним громадяни, серед яких був і месер Корсо Донаті, скорилися його розпорядженню. Тільки-но вони виїхали з Флоренції, як легат повідомив банітів, що головних правителів у місті немає і пора уже їм повертатися. Тоді баніти, об'єднавшись, рушили до Флоренції, прорвалися через ще недобудовані мури в місто і добралися до площі Сан Джованні. Гідне

уваги, що ті, хто допіру змагався за повернення вигнанців, коли ті, беззбройні, просилися слізно на батьківщину, нині повернули свою зброю проти них, побачивши, що вигнанці озброїлися і хочуть пробитися силоміць у місто. Бо громадянам міста загальне благо стало дорожче за їхні особисті інтереси, і вони, злучившись до гурту, відкинули прибульців назад. Прибульцям не пощастило доскочити свого, оскільки частину своїх людей вони залишили в Ластрі і не схотіли чекати на месера Толозетто Уберті, який мав підійти до них із Пістойї з трьома сотнями комонників. Бо вони думали, що візьмуть гору не стільки міццю, скільки навальністю. В таких заповзяттях буває, що від проволоки втрачаєш слухну нагоду, а від стрімкості не встигаєш зібратися з силою. Після втечі ворохобників Флоренція знову вернулася до колишніх чвар. Щоб забрати владу в дому Кавальканті, народ силоміць відбив у них родове володіння — замок Стінке, розташований у Вальді-Греве. Оскільки всі, кого захоплено в цьому замкові, стали в'язнями побудованої недавно темниці, цій новій споруді дали назву замку, звідки їх попривозили, і ця назва Стінке дійшла до наших днів (1307). Потім перші особи республіки відновили народні загони і видали цим загонам, які раніше носили цехові корогви, нові значки. Ватажки цих загонів почали називатися хорунжими — гонфалон'єрами компаній та колегами синьйорів, їм належало підсобляти Синьйорії у разі якогось заколоту оружно, а мирного часу порадою. Двом колишнім ректорам додано ще й езекутора, який разом з хорунжими мав тримати в руках зухвалих грандів. Тоді ж таки помер папа, і месер Корсо вкупі з іншими громадянами повернулися до Рима, і життя точилося б тихо-мирно, якби бунтівничий дух месера Корсо не викликав у місті нового бешкету. Прагнучи слави, він завжди висловлював думки, протилежні тим, які поділяли зверхники, і щоб завоювати симпатію людності, ставав на той бік, куди схилявся люд. Тим-то він завжди виходив в отамани, коли виникали розбіжності чи затівалися пові виступи, і до нього зверталися всі, хто бажав домогтися чогось незвичайного. Через це він зробився ненависним багатьом з найшанованіших городян, і зненавида ця загострилася так, що в партії чорних почався розлам, бо месера Корсо підтримувала міць і авторитет приватних осіб, а супротивники його спиралися на державу. Але його особа була оточена сьайвом

такої могуті, що всі його боялися. І от щоб позбавити його народної любові, ужито найпідступнішого для цього способу: пущено поголоску, що він рветься у тирані, а переконати в цьому будь-кого було неважко, бо він жив зовсім не так, як живуть приватні громадяни. Думка ця ще посилилася, коли він одружився з дочкою Угуччоне делла Фаджали, партійного ватажка гібеллінів і білих, людини, вельми впливової в Тоскані.

XXIII

Це породичання, тільки-но про нього стало відомо, додало отухи його ворогам, і ті підняли проти нього зброю. З цього ж таки приводу народ не тільки не став його боронити, але у більшині своїй прилучився до його супротивників. Ворогів його очолювали месер Россо делла Тоза, месер Пацціно деї Пацці, месер Джері Спіні і месер Берто Брунеллескі. Вони зі своїми поплічниками і більшиною людності зійшлися, озброєні, біля Палацу синьйорії, за розказом якої месерові П'єро Бранці, народному капітанові, передано письмове обвинувачення месера Корсо в тім, що він з допомогою Угуччоне рветься в тирані. Потім його було притягнуто до суду і заочно засуджено як ворохобника (1308). Між оскарженням і присудом не минуло й двох годин. Потому як присуд ухвалено, засідателі Синьйорії в супроводі народних загонів, які виступили під корогвами, рушили затримати засудженого. Месер Корсо, зі свого боку, нітрохи не злякавшись ні того, що його кинуте напризволяще друзями, ні винесеного йому вироку, ні влади синьйорії, ні сили-силенної ворогів, укріпив свою оселю, сподіваючись утриматися в ній, доки на виручку йому не наспіє Угуччоне, по якого він послав. Довкола домівки його і на прилеглих вулицях зведено барикади, які боронили його оружій прихильники так завзято, що посполитий люд, дарма що переважав чисельністю, не зумів удертися туди. А проте зачіпка сталася кривава, з обох сторін убито і поранено чимало. Тоді люд, бачачи, що на видноті чогось досягнути годі, захопив суміжні з оселею Корсо будинки, проламав мури і впав на оборонців таким робом, який важко було передбачити. Месер Корсо, бачачи, що його обступлено звідусіль, і не покладаючись більше на підмогу Угуччоне, вирішив, оскільки пере-

могти годі, бодай урятуватися. Очоливши разом з Герардо Бордоні загін найдоблесніших і найвірніших своїх друзів, він зненацька ударив на ворога, з боєм прорвався крізь їхні лави і вибрався з міста крізь браму Кроче. Проте за ними погналися, і на березі Аффріко Герардо загинув від руки Боккаччо Кавіччулі. Месера ж Корсо наздогнали й захопили комонні каталонці, солдати, найняті Синьйорією. Але коли його везли назад до Флоренції, він, не бажаючи бачити своїх ворогів-звитяжців і терпіти від них паругу, скочив з коня, упав додолу, і його заколов охоронець; тіло його підбрали ченці Сан Сальві і поховали без усяких гонорів. Так закінчив свої дні месер Корсо, якому батьківщина його і партія чорних завдячують і добрим, і лихим, і якби душу його не шарпали так пристрасті, то й пам'ять по ньому була б щасливіша. А проте він заслуговує того, щоб належати до числа найславетніших громадян нашого міста. Щоправда, палажка його вдача змусила і батьківщину, і партію, в якій він був, забути про його заслуги, і ця палажка вдача звела його зі світу, а батьківщині і партії завдала чимало лиха. Угуччоне, який поспішав рятувати свояка, довідався в Ремолі про те, що на месера Корсо піднявся весь посполитий люд. Збагнувши, що допомогти йому годі і він тільки нашкодить собі, Угуччоне, не підсобивши своякові, повернув назад.

XXIV

Загибель месера Корсо, яка сталася року 1308, поклала край чварам, і в місті запанував мир доти, доки не стало відомо, що цісар Генріх вступив в Італію з усіма флорентійськими ворохобниками (1312), яким він пообіцяв повернути їх на батьківщину. Тут зверхники зміркували, що ліпше було б мати менше ворогів, а для цього треба б скоротити їхнє число. Ось чому вирішено повернути всіх ворохобників, окрім тих, кому закон забороняв персонально повернення. Таким чипом на вигнанні зосталася більшіна гібеллінів і деякі з партії білих, а серед них Данте Аліг'єрі, сини месера Вері Черкі і Джано делла Белли. До того ж відправлено посланців до короля Неаполітанського Роберта з проханням про допомогу. Зробити його своїм спільником їм не пощастило, тоді вони передали йому на п'ять років зверхність над містом з

тим, щоб він боронив їх як своїх підданців. Цісар обрав в Італії шлях на Пізу і через Маремму дійшов до Рима, де він року 1312 вінчався на царство. Поклавши потім підгорнути під себе флорентійців, він рушив на Флоренцію через Перуджу та Ареццо й отаборився біля монастиря Сан Сальві за одну милю од міста. Там він марно простояв п'ятдесят днів, утративши надію на спробу повалити тамтешній лад і рушив на Пізу, де домовився з сицилійським королем Фрідріхом про спільне завоювання Неаполітанського королівства. Він повів своє військо в похід і коли вже сподівався на близьку перемогу, а король Роберт боявся розгрому, в Буонконвенто його ждала кончина (1313).

XXV

Десь трохи згодом Угуччоне делла Фаджола спершу захопив Пізу, а відтак Лукку, куди його впустила гібеллінська партія, і за сприянням цих міст завдав сусідам чималого спустошення. Щоб обезпечити себе, флорентійці попросили короля Роберта прислати до них його брата П'єро очолити їхні зағони. Тим часом Угуччоне без упину вбивався в усе більшу силу і, діючи то гвалтом, то ошуканством, заволодів багатьма фортецями у Валь д'Арно і Валь ді Ньеволе. Коли ж він обложив Монте Катіні, флорентійці вирішили, що треба допомогти цьому місту, щоб вогонь не пожер увесь їхній край. Зібравши чимале військо, вони вдерлися в Валь ді Ньеволе, де й зійшлися врукопаш з Угуччоне (1315) і після запеклого бою зазнали поразки. П'єро, брат короля Роберта, наклав головою, і навіть тіла його не розшукали, а з ним лягло понад дві тисячі вояків. Та й Угуччоне звитяга далася дуже й дуже нелегко, він утратив одного свого сина і багатьох отаманів. Після цієї поразки флорентійці укріпили всі землі довкола міста, а король Роберт послав їм за капітана графа д'Андріа, прозваного графом Новелло. Через його поведінку, а може, тому, що флорентійцям притаманно бути вічно невдоволеними і сваритися з будь-якого приводу, все місто, попри війну з Угуччоне, поділилося на друзів і недругів короля. Ватажками непримиренних стали месер Сімонє делла Тоза, дім Магалотті і ще деякі попогани — вони були в більшості в проводі. Вони будь-що добивалися, щоб по отаманів та вояків послали спершу у

Францію, потім у Германію, щоб потім дістати змогу вигнати з Флоренції графа, королівського ставленика. Одначе їм тут не повелось, і вони нічого не досягли. І все ж не облишили своїх замірів і, позбавлені змоги знайти потрібного мужа у Франції чи в Германії, виявили його в Губбію. Прогнавши графа, вони закликали Ландо да Губбію на ексекутора, або барджелло, і передали йому всю повноту влади над громадянами. Людиною він виявився хтивою і жорстокою. З багатьма вояками обходив він увесь край, знищуючи всіх, на кого вказували йому ті, хто його обрав. Зухвалість його дійшла до того, що він карбував фальшиву монету флорентійським чеканом, і ніхто не зважився заперечити (1316), — в таку силу він убився через флорентійські чвари. Справді велике й безталанне місто: ні пам'ять про колишню гризню, ні страх перед Угуччоне, ні королівська влада не могли згуртувати його, і воно опинилося нині в найскрутнішому стані, плюндроване зовні Угуччоне і шарпане зсередини Ландо да Губбію. Друзями короля і ворогами Ландо та його поплічників були родини нобілів і заможних пополанів, усі гвельфи. Проте держава опинилася в руках їхніх супротивників, і тому виявляти свої симпатії їм було б дуже небезпечно. Одначе, поклавши собі скинути таку плюгаву тиранію, вони секретно написали королю Роберту з проханням поставити графа Гвідо да Баттіфолле своїм намісником у Флоренції. Король притьмом дав про це наказ, і, хоча Синьйорія була проти короля, ворожа партія не зважилася заперечити, оскільки граф був наділений неабиякими високими прикметами. А проте влада його залишалася невелика, бо Синьйорія і хорунжі загонів підтримували Ландо та його партію. І поки Флоренція переживала всі ці халепи, в ній була проїздом дочка германського короля Альберта (1317), яка їхала до свого мужа, сина короля Роберта Карла. Друзі короля звеличили її й почали нарікати на скруту, в якій пині опинилося місто, і на сваволю Ландо та його клеветів. Їм повелось в цьому так, що до від'їзду принцеси, її власними заходами і посланнями короля, флорентійці замирилися, а Ландо був усунений від влади і висланий назад у Губбію, ситий награбованим і кров'ю флорентійців. При реформації уряду Синьйорія продовжила ще на три роки зверхність короля, а що до Синьйорії вже обрано семеро ставлеників Ландо, то дообрано ще сімох засідателів

серед королівських друзів. Так у Синьйорії якийсь час засідало тринадцять магістратів, але потім їхнє число зменшилося до семи, як і давніше.

XXVI

Тоді ж Угуччоне втратив зверхність над Луккою та Пізою, і Каструччо Кастракані, луккезький громадянин, став синьйором (1321). Цей молодик, дуже завзятий і зважливий, за малий час вийшов на правителя всіх тосканських гібеллінів. З цього приводу флорентійці, відкинувши на кілька років свої громадянські чвари, спершу задумалися, як же стримати висунення Каструччо, а коли всупереч їхній волі міць того зросла, — як їм від нього відбиватися. А щоб Синьйорія могла ухвалювати зваженіші постанови й діяти розумніше, обрано дванадцять громадян, поіменованих Добрими мужами, без поради й згоди яких синьйори не могли вирішити щось важливе. Під той час добіг кінця термін Синьйорії короля Роберта, і місто, яке стало державцем саме по собі, повернулося до свого заведеного ладу зі знайомими ректорами і магістратами, а єдність його забезпечував неабиякий страх перед Каструччо. Цей синьйор після численних військових походів на державців Луніджани узяв в облогу Прато (1323). Флорентійці поклали допомоги відстояти це місто, позакривали свої крамнички і пішли до нього посполитим рушенням, зібравши двадцять тисяч піхоти і тисячу п'ятсот кінноти. Щоб підірвати міць Каструччо й підсилити своє військо, синьйори ухвалили, що кожен бунтівничий гвельф, який допоможе боронити Прато, дістане по завершенні кампанії право повернутися на батьківщину. Численність цього війська і навальність, з якою воно просувалося вперед, так снаптеличили Каструччо, що він, аби не спокушати долю в бою, відступив до Лукки. Аж тут у флорентійському таборі між нобілями і посполитим людом знову пішла звада. Посполиті хотіли гнатися за Каструччо й остаточно розгромити його. А нобілі ратували за повернення назад, бо, мовляв, досить уже того, що Флоренція наражала себе на небезпеку задля оборони Прато. Звичайно, чипити так, казали вони, було необхідно, але нині, коли діло зроблено, нема чого ризикувати і ставити на карту багато чого ради не такого вже великого виграшу. А що

домовитися було годі, розв'язати справу передано до Сильйорії, але там вишикла та сама суперека. Коли про це стало відомо в місті, людність повалила на площі, почавши відверто лаяти грандів, через що палякані побілі відступилися. Однак постанова довести війну до перемоги запізнилася і не збрала одностайних голосів, бо ворог уже відкотився без перепою до Лукки.

XXVII

Посполитий люд був так обурений грандами, що Сильйорія надумала для підтримання заведеного ладу і для свого святого спокою зламати дану вигнанцям обіцянку. Ті, передбачаючи відступництво, вирішили випередити події і ще до повернення війська прийшли до міських рогаток, щоб увійти першими. Проте флорентійці пильнували, задум вигнанців не вдався, і їх відкинули назад ті, хто зоставався в місті. Тоді вони поклали собі дістати добром те, чого їм не вдалося силою, і послали до Сильйорії своїх восьмеро делегатів, аби ті нагадали сільйорам про дану обіцянку, про небезпеку, на яку вони допіру наражались, розраховуючи на обіцяну їм віддачу. Обіцянку Сильйорії побілі вважали обов'язковою, бо вони їй собі підтвердили її банітам, тим-то вони будь-що домагалися сповнення даного слова, однак їхня поведінка, через що не було покінчено з Каструччо, так обурила цілу Флоренцію, що їхнє заступництво за банітів провалилося на велику шкоду і ганьбу місту. Багато хто з побілів, повстаючи проти відмови Сильйорії, поклали собі силою добитися того, чого їм не пощастило домогтися умовляннями та просьбами: вони змовилися з вигнанцями, що ті зі зброєю в руках підйдуть під міські мури, а вони зі свого боку озброяться, аби допомогти їм у місті. Але цю змову викрито ще до того, як настав умовлений день, отож вигнанці побачили все місто озброєним і готовим дати відсіч прибульцям, і так залякали змовників всередині міста, що ті не зважилися взятися до зброї. Мусили і ті, й ті зректися свого наміру, піймавши облизня. Після відступу вигнанців постало питання про покару тих, хто змовився з ними; але, хоча на винуватців могли вказати всі, жодна душа не зважилася не те що оскаржити їх, а навіть назвати по імені. Тим-то ухвалено дійти до істини без жодних побоювань,

і з цією метою вирішили, що на засіданні ради кожен напише імена злочинців і секретно передасть свою цидулку капітанові. Отож оскаржено месера Америкго Донаті, месера Тег'яйо Фрескобальді і месера Лотерінго Герардіні, але суддя у них знайшовся милосердніший, ніж, може, заслуговував їхній злочин, і вони відбулися лише сплатою пені.

XXVIII

Розгардіяш, виниклий у Флоренції, коли ворохобники підійшли до рогаток, засвідчив, що народним компаніям одного командира було недостатньо. Тим-то ухвалено, що надалі кожен загін вестимуть три-чотири ватажки, що кожен хорушжий матиме двоє-троє підлеглих, так званих пенноньєрів, і все для того, щоб у тому разі, коли вистачатиме не цілої компанії, а тільки частини її, ця частина могла виступити під орудою свого начальника. Далі сталося те, що звичайно буває в усіх республіках, коли нові обставини касують давні настанови і натомість запроваджують інші. Перше Синьйорія оновлювалася вряди-годи, пині ж синьйори та їхні колеги, свідомі своєї міці, поламали цей лад, узявши на себе право визначати, хто в ній засідатиме в наступні сорок місяців. Імена цих нових засідателів кидалися в торбу і кожних два місяці витягалися звідти. Але ще до того, як минали сорок місяців, оскільки багато хто з громадян боявся, що їхні імена до торби не потрапили, доводилося додавати нові імена. Звідси пішов звичай загодя опускати в урну всіх магістратів як у самому місті, так і поза ним задовго до того, як завершаться повноваження давніх, і таким робом імена нових магістратів були вже відомі тоді, коли справували врядування їхні попередники. Така виборча процедура потім дістала назву виборів за жеребкуванням. Оскільки вдавалися до такого жеребкування кожних три роки, а то й через п'ять, здавалося, що в такий спосіб місто позбавляється зайвих хвилювань і усувається всякий привід для колотнечі, немипучої з виборами кожного магістрата через велику кількість претендентів. Не знайшовши нічого ліпшого, зупинилися саме на такому порядку обрання, але при цьому якось проочили ті істотні хиби, які крилися в цій не дуже великій перевазі.

XXIX

Був рік 1325, коли Каструччо, взявши Пістойю, вбився в таку силу, що флорентійці, побоюючись його піднесення, вирішили напасти на нього і вирвати це місто з-під його рук, поки він ще міцно не всівся. Вони навербували з числа флорентійців і з числа їхніх спільників двадцять тисяч піхоти і три тисячі кінноти, отаборилися цим військом біля Альпашо, аби захопити його і перешкодити ворогові підсобити Пістойі. Флорентійці зуміли захопити це місто, а потім рушили на Лукку, розорюючи довкілля. Проте нерішучість, а головне двоєдушність капітана не дали змоги закріпити здобутки. За капітана у них був месер Раймондо ді Кардона. Він укмітив, як легковажать флорентійці своєю свободою, як вони вручають її то королю, то легатам, то зовсім незначним людям, і надумав, що як його поставлять на чолі війська, то він зможе за виграшки стати і їхнім володарем. Він не раз нагадував їм про це, кажучи, що коли в самому місті він не дістане тієї влади, яку вже має над загонами, то йому не домогтися послуху, конче потрібного капітанові. А що флорентійці на це не пристали, він байдикував, марнуючи час, який зате використовував Каструччо, бо до нього поспішала підмога, обіцяна Вісконті та іншими ломбардськими тиранами. Коли ж він осильнів, месер Раймондо, який через свою двоєдушність не пробував його розбити, нині з нерішучості своєї не зумів навіть урятуватися. Поки він поволі пробирався зі своїм військом вперед, Каструччо напав на нього неподалік від Альпашо (1325) і розгромив у запеклій битві, в якій полягло або потрапило в полон чимало флорентійців і, між іншим, і сам месер Раймондо. Так за його двоєдушність і нерішучість доля наслала на нього кару, якої він заслужив від флорентійців. Усіх тих напастей, які Флоренція зазнала від Каструччо після його перемоги, не перелічити. Каструччо знай лише грабував, громив, підпалював, захоплював людей, бо кілька місяців, не зустрічаючи опору, безчинствував зі своїми загонами в домівках флорентійців, які втішалися бодай тим, що врятували саме місто.

XXX

А проте духом вони знизилися не настільки, щоб не шкодувати грошей, готуючи укріплення, не вербувати нові

збройні загопи, не посилати до друзів по заповомогу. Одначе всього цього було недостатньо для достойного опору такому супостату. Зрештою їм довелося обрати своїм синьйором Карла, дука Калабрійського і сина короля Роберта, аби він виявив ласку їх оборонити, бо ці володарі, призвичаєні царювати у Флоренції неподільно, прагнули не дружби її, а послуху. Проте Карл воював тоді в Сицилії і не міг сам прибути до Флоренції і взяти провід, а тому послав туди Готьє, родом француза і дука Афіпського, який як намісник синьйора узяв у посідашя місто і почав ставити магістратів на свій розсуд. А проте поводився він цілком гідно, що не вельми в'язалося з його вдачею, і завоював пародну симпатію. Відвоювавшись у Сицилії, Карл на чолі тисячі верхівців прибув до Флоренції і вступив у неї в лишні року 1326, а це привело до того, що Каструччо уже не міг вільно плюндрувати флорентійський край. І все ж добру славу, якої зажив Карл діями поза містом, він скоро утратив у самому місті, якому союзники заподіяли таких утрат, яких воно не зазнало від супостата, бо Синьйорія нічого не могла розв'язати без погодження з дуком, і він протягом року вигріб з міста чотиреста тисяч дукатів, хоча за угодою мав право не більше ніж на двісті тисяч; цим здирством він або його батько займалися мало не щодня. До цієї халепи доточилися ще нові прикроші й нові вороги. Гібелліни Ломбардії настільки стурбувалися появою Карла в Тоскані, що Галеаццо Вісконті та інші ломбардські тирани золотом і обіцянками залучили до Італії Людовіка Баварського, обраного всупереч волі папи цісарем. Він вдерся в Ломбардію, звідти рушив на Тоскану, де з підмогою Каструччо захопив Пізу (1327), а звідти, награбувавши золота, пішов на Рим. З цього приводу Карл, боючись за свої володіння, покинув Флоренцію, залишивши там свого намісника месера Філіппо да Саджинето. Каструччо після відступу цісаря захопив Пізу, але втратив Пістойю, яку в нього відбили флорентійці, змовившись з пістойцями. Каструччо отаборився під цим містом і облягав його з такою звагою і завзяттям, що флорентійці, хоч як старалися допомогти Пістойї, нападаючи то на обложників, то на володіння Каструччо, не змогли ні силою, ні хитрощами змусити його зректися задуманого, так люто поривався він покарати пістойців і взяти гору над флорентійцями. Пістойя мусила визнати його зверхність, але ця звияга стала для нього такою ж славетною, як і плачевною, бо, повернувшись до Лукки,

він невдовзі помер (1328). А що фортуна рідко вщедряє благом чи вражає безголов'ям, не доточивши і нового блага, і нового безголов'я, то так і сталося, що в Неаполі тоді ж таки сконав Карл, дук Калабрії і синьйор Флоренції. Отож флорентійці неждано-негадано майже водночас спекалися і зверхності одного, і остраху перед другим. Визволившись, вони взялися реформувати місто: скасували всю систему колишніх рад, а натомість запровадили дві нові ради, першу в складі трьохсот самих посполанів і другу в складі двохсот п'ятдесяти і грандів, і посполанів. Перша дістала назву Ради народу, друга — Ради комуни.

XXXI

Цісар, прибувши до Рима, поставив там антипапу і вжив чимало заходів, спрямованих проти Церкви; багато з них він здійснив, але багато було й безуспішних. Зрештою він поїхав з Вічного Міста, як непришнний, і повернувся до Пізи (1329), де вісімсот німецьких верхівців, чи то чимось невдоволені, чи то позбавлені заслуженини, обурилися проти нього й укріпилися на Монтек'яро над Черульйо. Останні, як тільки цісар подався з Пізи в Ломбардію, захопили Лукку і вигнали звідти Франческо Кастракані, залишеного там імператором. Розраховуючи нажитися на цій здобичі, вони запропонували флорентійцям купити це місто за вісімдесят тисяч флоринів, у чому вони за порадою месера Сімоне делла Този дістали відмову. Така постанова була б для нашого міста дуже корисна, якби флорентійці її дотримувалися, та незабаром їхній настрій змінився, що й спричинило чимало лиха. Бо коли це місто можна було дістати мирним робом і за вельми вигідну ціну, вони від цього відмовилися, а коли їм його захотілося і вони ладні були брязнути капшуком, було вже пізно. Це й стало підставою того, що Флоренція ще раз змінила свій устрій на величезну шкоду собі. Коли флорентійці відмовилися купити Лукку, її придбав за тридцять тисяч дукатів генуезець Герардіно Спінолі. Як правило, люди не дуже беруть те, що їм дається легко, зате спалахують хтивістю до того, чого їм зась. Тільки-но стало відомо про оборудку, зроблену месером Герардіно, і про виплачену малу ціну, як посполитий люд флорентійський запалився жагою дістати Лукку, лютуючи і на самого

себе, і на тих, хто наравляв утриматися від покупки. Поклавши забрати силоміць те, що відомився купити, він послав свої загопи шарпати і плюндрувати луккезькі володіння. Тим часом цісар покинув Італію, а антипанау за ухвалою пізанців відправлено бранцем до Франції. Зі смертю Каструччо 1328 року і до 1340 флорентійці між собою жили тихо-мирно, ведучи тільки зовнішні справи та ще воюючи в локальних війнах у Ломбардії через прихід туди Іоанна, короля Богемського, і в Тоскані за приєднання Лукки. Місто прикрасилося новими спорудами, і за порадою Джотто, найславетнішого тоді маляра, зведено вежу Сан Репарату. Року 1333 в деяких куточках Флоренції через те, що води Арно піднялися на дванадцять ліктів вище, ніж щороку, сталася повінь. Було поруйновано чимало мостів і будинків, а проте ціною великих зусиль і коштів усе було відновлено.

XXXII

Але настав 1340 рік і приніс нові підстави для колотнечі. Зміцнювати й підтримувати свою владу пайвпливовіші громадяни уміли двома способами. Перший полягав у тім, щоб усіляко скорочувати при жеребкуванні кількість нових магістратів з тим, щоб жереб випадав завше їм або їхнім друзям. Другий полягав у тім, щоб заправляти обранням ректорів і, отже, мати в їхній особі прихильних засідателів. Цим, другим способом вони так дорожили, що їм уже не вистачало двох ректорів, і вони іноді протягували ще й третього. І ось цього року їм пощастило додати ще одну людину — месера Якопо Габріеллі да Губбіо під титулом канітана варті і дати йому всі повноваження над іншими громадянами. Останній з метою догодити всім зверхникам чинив усілякі кривди. Серед скривджених були месер П'єтро Барді і месер Барді Фрескобальді, побілі, а тому, природно, люди гонористі, тож вони не схотіли допустити, щоб чужинець з доброго дива, вислужуючись перед кількома можновладцями, чинив їм кривду. Щоб помститися, вони змовилися проти нього і проти зверхників, і в змові взяло участь багато побільських домів і дехто з посполитих, котрим тиранство начальства було не до шмиги. Задум їхній зводився до того, щоб зібрати у своїх домівках велику силу озброєного люду і спозаранку другого дня після врочистих

поминок Усіх святих, коли кожен молитиметься у храмі за упокій душі своїх близьких, розправитися з капітаном і першими особами в державі, а потім, обравши нову Синьйорію, реформувати устрій. Та коли йдеться про заміри вельми небезпечні, їх звичайно дуже докладно обговорюють і сповняти не квапляться, а тому ці змови, які вимагають час для здійснення, здебільшого розкриваються. Один із змовників, месер Андреа де Барді, зважаючи цю справу, більше потерпав карою за неї, ніж упивався надією на помсту. Він відкрився своєму своякові Якопо Альберті, Якопо доніс про все пріорам, а ті попередили увесь уряд. Загроза насувалась, бо день Усіх святих був не за горами, і ось багато громадян, зійшовшись у палаці і бачачи, що длатися небезпечно, зажадали, щоб Синьйорія розпорядилася бити на сполох, закликаючи народ стати до зброї. За гонфалоньєра був Тальдо Валоні, а одним з синьйорів Франческо Сальв'яті. Барді їм доводився родичем, і бити на гвалт їм зовсім не хотілося, тому вони заявили, що озброювати народ через кожну дрібницю необачно, бо коли влада в руках юрми, стримати її годі, і ніколи з цього нічого путнього не виходило, що розпалити пристрасті легко, а погасити їх важко, і що ліпше, мабуть, спершу розібратися, чи це справді змова, і покарати заводяк, притягнувши їх до відповідальності, ніж ставити на каргу благо Флоренції, уживши за звичайнісінькою кляузою такі круті заходи. Але цих речей ніхто не слухав, синьйорів погрозами і образами змушено дзвонити на гвалт, і на звуки дзвона позбігалися на площу озброєні громадяни. Зі свого боку, Барді і Фрескобальді, побачивши, що їхню змову викрито, надумали або перемогти зі славою, або з честю полягти і теж стали до зброї, розраховуючи на успішну оборону в тому куточку міста за річкою, де стояли їхні оселі. Вони укріпилися на мостах, бо сподівалися на підмогу побілів, що мешкали в контадо, та інших своїх друзів. Одначе тут вони схилили, оскільки пополани, з того самого куточка міста, що й вони, виступили на захист Синьйорії. Обскочені звідусіль змовники покинули мости і відступили на вулицю, де проживали Барді, найкращу для оборони, і там відбивалися завзято. Месер Якопо да Губбіо, знаючи, що вся ця змова проти нього і потерпаючи за свою шкуру, розгубився і стояв ні в сих ні в тих неподалік від Палацу синьйорії в кільці своєї варти. Проте інші ректори, чия вина була менша, виявляли

більшу звагу, а надто подеста, який звався месер Маффео деї Марраді. Він подався на бойовище, перехопився безстрашно через міст Рубаконте назустріч мечам Барді і показав знаками, що хоче з ними говорити. Цей муж викликав своїми високими прикметами та іншими цнотами в усіх таку пошану, що бій як стій урвався і його почали уважно слухати. Словами розважливими, але стурбованими він засудив змову, показав, на яку небезпеку вони наражаються, якщо не поступляться такому народному пориву, обнадіяв їх на те, що їх уважно вислухають і виявлять до них поблажливість, пообіцяв, що сам наполягатиме на тому, щоб з огляду на їхнє обурення на них зглянулися. Відтак, повернувшись до синьйорів, він заходився переконувати їх, щоб вони не домагалися перемоги, проливаючи кров своїх громадян, і нікого не засуджували, не вислухавши. І діяв він так успішно, що Барді і Фрескобальді зі своїми покинули місто і поїхали без перешкод до своїх замків. Після їхнього відходу посполитий люд роззброївся, і Синьйорія обмежилася тим, що притягла до суду лише тих родичів Барді і Фрескобальді, які взялися до зброї. Щоб підірвати їхню воєнну міць, у Барді викуплено замки Мангона і Вернія, оприлюднено закон, за яким громадянам заборонялося мати укріплені замки ближче ніж за двадцять миль від Флоренції. Через кілька місяців упали голови Ст'ягті Фрескобальді та ще багатьох його родаків, оголошених ворохобниками. Проте зневаги і погрому домів Барді та Фрескобальді можним здалося не досить. Як часто буває з людьми, які тим дужче надуживають своєю владою і тим зухвалішають, що більше ця влада, вони, вже не вдовольняючись одним капітаном варти, який дошкуляв усього місту, поставили ще одного для контадо з величезними повноваженнями, так щоб люди у них на підозрі не могли жити не лише в Флоренції, а й на інших її землях. Тим самим вони так під'юдили проти себе всіх нобілів, що ті ладні були задля помсти і самі запродатися, і місто продати кому завгодно. Вони чекали тільки нагоди, і вона скоро трапилася, а вони скористалися нею якнайкраще.

XXXIII

У розпал цієї великої колотнечі, яка шарпала Тоскану і Ломбардію, місто Лукка перейшло під руку Мастіно делла

Скали, синьйора Верони (1341), який хоч і мав за угодою передати Лукку флорентійцям, не зробив цього; він гадав, що, пануючи в Пармі, він може утримати також і Лукку, і тому знехтував даним словом. Флорентійці, бажаючи помститися, у спілці з Венецією повели проти нього таку нещадну війну, що він був мало не втратив усі свої статки. Одначе єдиною перевагою, яку вони здобули, була втіха від того, що вони погромили Мастіно, бо венеційці, пактуючи, як усі, зі слабкішими за себе самих, захопивши Тревизо і Віченцу, замирилися окремо з ворогом, а Флоренція вхопила шилом патоки. І все ж за якийсь час Вісконті, володарі Мілана, забрали у Мастіно Парму, і він, гадаючи, що Лукку йому нині не утримати, надумав продати її. Покупцями виступили флорентійці і пізанці, і в ході торгу пізанці побачили, що флорентійці, як багатші, заломлять їх. Тоді вони надумали взяти Лукку силоміць і з допомогою Вісконті отаборилися під нею. Але флорентійці не здалися, провели з Мастіно оборудку, виклавши частину грошей готівкою, а на решту видавши зобов'язання, і послали трьох представників, Надо Ручеллаї, Джованні ді Бернардіно Медічі та Россо ді Річчардо Річчі, щоб вступити в посідання майном. Вони зуміли пробитися в Лукку силою, і осілі в цьому місті люди Мастіно передали його їм. Проте облоги пізанці не припинили і чого тільки не робили, щоб захопити Лукку; флорентійці ж силкувалися змусити їх облогу зняти. Після тривалої війни, в якій флорентійці втратили свої гроші і дістали ганьби, бо їх було вигнано, Лукку прибрали до рук пізанці. Утрата цього міста, як завжди в таких випадках буває, нацькувала флорентійський посполитий люд проти можновладців, і він лаяв їх на всіх площах, закидаючи їм скупість і нездарність. Попервах війну доручено вести двадцяти громадянам, які поставили месера Малатесту да Ріміні капітаном. Командував він операціями і невміло, і нерішуче, а тому королю Робертові Неаполітанському послано прохання про допомогу. Король послав до Флоренції Готьє, дука Афінського, який з призову небес, уже грізних від передчуття лиха, приїхав саме тоді, коли луккське передузяття зазнало краху (1342). Зібрання Двадцяти, бачачи народне обурення, подумало, що обрання нового капітана сповнить людей повими надіями і це призначення або стримає зовсім, або пригасить їхній гнів проти нього. А щоб тримати їх у страхові і дати ду-

ку Афінському таку владу, щоб він зумів боронити його успішніше, воно поставило його спершу охоронцем, а потім капітаном озброєних загонів. Гранди через викладене вже вище тримали камінь за пазухою, а проте багато хто з них зблизився з Готьє тоді, як він від імені Карла, дука Калабрійського, правив Флоренцією. Тут вони й ухвалили, що пора, жертвуючи державою, згасити полум'я їхньої зненавиди і що народ, їхній вічний кривдник, можна здолати лише одним: віддати його під зверхність державця з тим, щоб той, добре обізнаний з доблестю однієї партії і свавіллям другої, першу нагородив, а другу убрав у шори. До цього слід доточити й сподівання на ті блага, яких вони заслужать за їхнє сприяння, коли дук вийде на володаря. Тим-то вони не раз вступали з ним у таємні стосунки й радили йому взяти на себе всю владу, обіцяючи підсунути йому всім, що від них залежить. У цьому до них підпряглися деякі пополанські доми, як, наприклад, Перуцці, Аччаюолі, Ангеллезі та Буонаккорсі; заборгувавши кругом і позбавлені чим розплатитися, вони зазіхали пині на чуже, сподіваючись, що, допомігши поневолити батьківщину, вони скинуть ту неволю, якою загрожували їм позичкодавці. Честолюбне дукове серце загорілося від цих умовлянь жагою влади і могуті. Бажаючи зажити слави суворого правдолюбця і завоювати народну любов, він позвав до суду тих, хто вів луккійську війну, стратив месера Джованні Медічі, Наддо Ручеллаї та Гульєльмо Альтовіті, а інших, багато кого, засудив до вигнання чи грошової пені.

XXXIV

Страти нажахали громадян середнього стану і припали до душі лише грандам і плебсу, оскільки перші побачили в цьому розплату за всі кривди, заподіяні їм від посполитого люду, а другі взагалі любили просто зловтішатися. Коли дук робив обхід міста, його гучно хвалили за великодушність, і кожен привселюдно закликав його виводити злочинців на чисту воду й карати. Зібрання Двадцяти важило з кожним днем усе менше й менше, зате посилювалася влада дука і страх перед ним. Усяк, щоб показати йому свою відданість, малював на причілках своїх осель його герб, отож, щоб вийти в державці, йому бракувало тільки титулу. Думаючи, що

віднині для нього вже немає нічого недосяжного, він натякнув Синьйорії, що для державних інтересів уся повнота влади йому просто-таки необхідна, і оскільки з цим згодне все місто, він гадає, що й Синьйорія не проти. Синьйори, уже давно передчуваючи руїну республіки, від цього домагання схвилювалися непомалу і хоча знали, чим це їм загрожує, відповіли, не бажаючи зрадити своєї батьківщини, одностайною рішучою відмовою. Дук, зводячи на очі всім свою релігійність і гуманність, зупинився в монастирі братів-міноритів Санта Кроче. Приступаючи до здійснення свого зловорожого заміру, він розпорядився читати по всіх усядах заклик до народу зібратися завтра в його присутності на площі Санта Кроче. Цей заклик злякав Синьйорію ще більше, ніж попередні його ораторії, і вона згуртувала довкола себе тих громадян, які, на її думку, любили батьківщину і свободу беззавітно. Знаючи, яка потуга в дука, вони покладали собі тільки умовляти його і спробувати, бо чинити опір було годі, змусити його передумати або ж якось пом'якшити його владу. І ось деякі синьйори пішли до дука, і один із них повів таку річ: "Ми прийшли до вас, синьйоре, на ваш виклик, а також за вашим розпорядженням зібратися всі народом, бо певні, що ви прагнете дещо незвичайно домогтися того, чого ми не побажали дати вам законним шляхом. Ми аж ніяк не збираємося чинити опір вашим задумам, ми тільки хочемо показати, якою важкою буде для вас та поша, яку ви вирішили завдати на себе, аби ви завжди згадували про наші поради і про поради, зовсім їм протилежні, від людей, які дбають не про вашу вигоду, а про вгамування своєї злості. Ви намагаєтеся поневолити місто, яке завжди жило вільно, оскільки влада, передана колись від вас королям неаполітанським, була співдружністю, а не поневоленням. Чи ж уявляєте ви собі, як важить для такого міста і як солодко лунає в ньому слово "свобода"? Слово, якого ніякій не здолати силі, не стерти часові, не заступити жодній чесноті. Подумайте, синьйори, якої треба потуги, щоб таке місто уярмити. Прибульців вам буде недостатньо, а покластися на городян ви не зможете, оскільки теперішні ваші люди, які похпили вас на цей шлях, як тільки розгромлять з вашою підмогою своїх ворогів, одразу ж візьмуться за вас, щоб верховодити самим. Плебс, цей ваш нинішній спільник, дуже зрадливий і хиткий і залежний від обставин, отож будь-якої миті

все місто може стати ворожим до вас, потягнувши до ями і себе, і вас. Проти цього безголов'я немає ніякого ліку, бо захистити свої володіння можуть лише державці, в яких небагато недругів і їх можна легко знешкодити, розправившись з ними чи вигнавши. Але коли ненависть повсюдна, убезпечити себе годі, бо не знаєш, звідки ждати лиха, а коли всіх боїшся, довірится не можна нікому. Рятуючись від біди, накликаєш на свою голову ще більшу загрозу, бо всі, кого скривджено, дихають ще лихішим духом і домагаються розплати ще завзятіше. Убити любов до свободи час безсилий, бо вона так часто поривала за собою тих багатьох городян, які її солодкості самі зроду не заживали, але вона дорога їм з пам'яті, переданої батьками, і якщо вони зуміли знову визволитися, бо боронили свою волю з великим завзяттям, зневажаючи всяку небезпеку. А в тому разі, коли батьки не заповіли їм бодай цієї пам'яті, свобода увічнена в громадських будинках, у місцях, де діють магістрати, в вівісках вільних установ, в усьому тому, що покликане розвивати громадську свідомість. Що ж ви збираєтеся зробити, що дорівнювало б свободі вільного життя чи могло б вгасити бажання людей повернути нинішні положення? Ні, нічим ви цьому не зарадите, навіть якби прилучили до цієї імперії всю Тоскану і щодня входили до цього міста тріумфатором після звитяги над нашими ворогами, бо ця слава була б вашою, а не їхньою славою, і флорентійці придбали б не підданців, а побратимів у неволі, що поневолило б їх ще більше. І навіть якби ви були найсвятішою і найдоброзичливішою людиною, найправеднішим судією — для народної любові всього цього замало. А як цього, на вашу думку, достатньо, то ви помиляєтеся, бо для того, хто жив вільно, всякі вериги обтяжливі і будь-які пута сковують його. До того ж насильний устрій доброму державцеві не може товаришити, і вони неминуче або уподібняться, або один знищить другого. Тим-то вам залишається тільки одна рада: або правити цим містом нещадною залізною рукою, для чого часто бракує цитаделі, варті, спільників, або обмежитися тією владою, яку ми вам передали, до чого вас і закликаємо, нагадуючи вам, що міцна тільки та влада, якої слухаються добровільно. Не рвітьесь ж у полуді своєї дрібної амбіції до місця, де вам не розсіється і звідки вище не піднятися, через це ви приречені рано чи пізно впасти, на ваше і наше страшне безголов'я”.

XXXV

Занеклої дукової душі ця промова аж ніяк не зворушила. Він відповів, що його мета не відбирати міську свободу, а навпаки, повернути її, бо рабські тільки ті міста, де панує розгардіяш, а згуртовані міста вільні. І якщо Флоренція під його рукою здихається сектантського суперництва, особистих амбіцій і ворожнечі, це поверне їй, а не уб'є свободу. І пошу цю він бере на себе не з честолюбства, а зглянувшись на блання вельми багатьох громадян, і тим-то їм, синьйорам, треба примиритися з тим, що влаштовує інших. А щодо погроз, на які він себе паражає, то йому байдуже, бо лише нікчема зрікається благодії, побоюючись зла, і тільки страхополох кидає славетне передузяття, якщо не певний успіху. І він сподівається на ділі незабаром переконати всіх, що йому довіряли замало і побоювалися його забагато. Синьйори, бачачи, що вони навряд чогось доможуться, домовилися назавтра вранці скликати всю людиність на площі і від її імені передати дуку владу на один рік на тих самих умовах, на яких її вже передано Карлові, дуку Калабрійському. 8 вересня 1342 року дук у супроводі месера Джованні делла Този, усіх своїх спільників та багатьох інших громадян прийшов на площу і разом з синьйорами піднявся на трибуну, як називають флорентійці сходи, які ідуть до Палацу синьйорії, звідки людиність й прочитано умови, встановлені поміж Синьйорією та дуком. Коли дійшли до того пункту, за яким влада передавалася останньому на один рік, народ загукав: "Дожиттево!" Коли месер Франческо Рустікеллі, один із синьйорів, піднявся, щоб промовою своєю втишити юрму, слова його урвав ще гучніший репет, отож за народною волею дука обрано зверхником не на рік, а дожиттево. Після чого патови підхонив його, підняв і поніс по площі, скандуючи його ім'я. За звичаєм начальник палацової варти, коли синьйори виходили, замикався у палаці. Тоді уряд цей справував Ріньєрі ді Джотто. Підплачений дуковими приятелями, він впустив дука в палац без усякого супротиву, а злякані й оганьблені синьйори розійшлися по домівках. Палац зазнав пограбування від дукової челяді, народну корогву подерто, а на причілку палацу вивішено значок дука. Всі ці події викликали безмірну журбу й сум добрих громадян і величезну радість тих, хто на них пішов з темпоти чи зловорожості.

XXXVI

Наділений тепер усією повнотою влади, дук, щоб усунути від урядування тих, хто завжди відстоював свободу, заборонив синьйорам збиратися в палаці й надав їм приватний особняк; він забрав корогви у хорунжих народних компаній, скасував Постанови справедливості, передбачені проти грандів, повищував в'язнів, повернув вигнанців дому Барді та Фрескобальді і заборонив усім носити зброю. Аби ліпше відбиватися від внутрішніх ворогів, він примирився з зовнішніми, при чому вельми задобрих аретинців та всіх інших підданців Флоренції, уклав мир з пізанцями, хоча його закликали як володаря вести з ними війну, ліквідував зобов'язання, видані куццям, які позичили республіці гроші на ведення луккської війни, збільшив колишні податки і запровадив нові, позбавив синьйорів усякої влади. За ректорів у нього стали месер Бальйоне з Перуджі та месер Гульєльмо з Ассізі, які вкупі з месером Череттьєрі Бісдоміні й були його радниками. Він брав з громадян великі побори, суд чинив неправий, а суворість звичаїв і людяність, які він удавав, перевелися на пиху й жорстокість. Отож багато хто з грандів і пополанської шляхти опинилися під загрозою грошової пені, смерті та всіякого гніту. А щоб поза містом його врядування було не краще, ніж усередині, він поставив для контадо шість ректорів, які гнобили й грабували селян. Гранди були в нього під підозрою, хоча майже всі тягли за ним руку, і він вернув багатьох банітів. Він не міг повірити, щоб шляхетні душі, які нерідкі серед шляхти, були вдоволені його зверхністю. Тому він загравав із плебсом, сподіваючись з його поміччю і на вістрі чужих списів підтримувати тиранію. Коли настав травень, місяць, який у народі святкують усякими урочистостями, він звелів набрати з плебсу і дрібного люду збройні компанії, яким дав гучні назви, роздав корогви й гроші. З них одні урочисто крокували по місту, а інші вітали їх з великою помпою. Всюди пішла чутка про піднесення дука, до нього потяглися французи, а він роздавав їм посади як тим, на кого міг цілком покластися. Отож незабаром Флоренція не тільки стала вотчиною французів, але й почала навіть переймати їхні звичаї і строї, оскільки і чоловіки, і жінки, занедбавши свої порядки, робили все по-французьки без усякого сорому. Та найбільше

обурював гвалт, який він та його клевети безчільно дозволяли собі щодо жінок. Ось так і жили флорентійці, обурено спостерігаючи, як підупадає велич їхньої держави, як розхитується лад, як переводиться закон, псуються звичаї, топчеться всяка пристойність. Ті, хто ніколи не бачив пишноти царських атрибутів, не могли без уболівання спостерігати, як по місту парадує дук, оточений пішим і кінним почтом. А для того щоб їх пік іще більший сором, вони мусили бити поклони тому, кого найбільше ненавиділи. До цього ще долучався страх, породжений частими стратами й постійними поборами, які шарпали і плюндрували місто. Обурення і страх люду були добре відомі дуку, і сам він теж боявся, а проте вдавав, що вірить у народну любов до нього. Як на те, Маттео Мороццо, чи то щоб доскочити його ласки, а чи щоб відвернути від себе біду, доніс про змову, яку вчиняли проти нього рід Медічі та ще дехто з громадян. Одначе дук не тільки не почав слідства в цій справі, а натомість стратив ганебною смертю викажчика. Ця страта відбила в усіх, хто ладен був попереджати його про загрозу, всяке бажання робити це і віддала його на ласку тих, хто домагався його погибелі. Він велів відрізати язика Бертоне Чіні за те, що той привселюдно обурювався його поборами; замордований цією операцією, Бертоне помер (1343). Народний гнів і ненависть до дука виростили ще більше, оскільки громадяни, привчені і робити, і говорити вільно геть усе, що хотіли, не могли стерпіти, щоб їм зв'язували руки й затикали рота. Обурення й ненависть дійшли до того, що не лише флорентійці, які хоч і не зуміли зберегти свободи, не терпіли рабство, але навіть найупослідженіший люд запалав би бажанням відвоювати волю. І от сила-силенна громадян усякого стану вирішила або накласти головою, або визволитися. Громадяни з трьох сторін, трьох станів — гранди, пополани та ремісники, — вчинили три змови. Їхня спільна ненависть до дука мала ще й свої особливі причини, так нобілі обурювалися тим, що до влади їх так і не допущено, пополани тим, що вони її позбулися, а ремісники — утратою заробітку. Архієпископом флорентійським був Аньоло Аччаюолі, який спершу підносив у своїх казаннях дукові подвиги і цим прихилив па його бік людність. Та коли він побачив дука самодержцем і спізнав на собі його тиранію, то вирішив, що той зрадив батьківщину, і, аби свій гріх спокутувати, поклав

собі, що рука, яка завдала рану, повинна й зцілити її. Тим-то він очолив першу й найдужчу змову, в якій брали участь також Барді, Россі, Фрескобальді, Скалі, Альтовіті, Магалотті, Строцці й Манчіні. Другу очолювали месери Манню і Корсо Донаті, а з ними заодно Пацці, Кавіччулі, Черкі та Альбіцці. На чолі третьої сили стояли Антоніо Адімарі, і в ній брали участь Медічі, Бордоні, Ручеллаї та Альдобрандіні. Останні замислили спершу вбити дука в домі Альбіцці, куди, як вони гадали, він прийде на храм святого Іоанна спостерігати за перегонами. Проте там він не появився, і задум цей провалився. Затіяли вони і напасти на нього під час прогулянки по мосту, але це було вельми важко, бо дук виїжджав завжди добре озброєний і в супроводі сильного конвою і до того ж завжди вирушав деінде, отож не знати було, де на нього чатувати. Підкидалася думка і про вбивство дука в Раді, але там навіть після його погибелі вони опинились би в руках його варті. Поки змовники випошували всі ці задуми, Антоніо Адімарі відкрив їхні плани декому зі своїх сієнських друзів з метою дістати від них підмогу, назвавши їм деяких змовників і переконуючи, що все місто готове визволятися. Один з сієнців і собі повідомив про це месерові Франческо Брунеллескі, не з тим, щоб зробити донос, а тому, що вважав його учасником змови. І ось месер Франческо, чи то зі страху за свою шкуру, чи то з ненависті до деяких змовників, відкрив усе дукові, який звелів схопити Паголо дель Мадзеку й Сімонє да Монтеранполі. Ті повідали йому, хто такі змовники й скільки їх; дук ужаснувся, йому порадили не арештовувати їх, а тільки викликати на допит, бо, якщо вони повтікають, вигнання позбавить його від зайвого галасу. Тоді дук викликав Антоніо Адімарі, який, покладаючись на спільників, явився до дука і був затриманий. Месер Франческо Брунеллескі і месер Угуччоне Буондельмонті порадили дукові прочесати всі землі і всіх захоплених у полон повбивати, але цю пораду він відкинув, вважаючи, що проти такої ворожої сили загонів у нього недосить, і ухвалив іншу постанову, яка, якби її провести в життя, позбавляла б його від ворогів і зміцнила б його владу. Дук мав звичку викликати до себе громадян на свій вибір, щоб радитися з ними в державних справах, він склав список із трьохсот громадян і послав до них посланців нібито з викликом на раду: насправді він задумав, зібравши їх у себе,

повбивати або кинути за ґрати і таким робом спекатися їх. Проте арешт Антоніо Адімарі і розпорядження про збір війська, що годі було втаїти, сполошили громадян, а надто змовників, і найодважніші їти до дука відмовилися. А що вони всі ознайомилися зі списком, то й узнали своїх однодумців і підохотили одне в одному рішучість краще загинути оружно, ніж дати себе погнати на різню, як те бидло. Отож бо скоро всі три групи відкрилися одна одній, і ухвалею наступного дня, 26 лишня 1343 року, викликати на Старому ринку розрухи, а потім озброїтися і закликати людність визволятися.

XXXVII

Назавтра, вдаривши на сполох, змовники згідно з розпорядженням стали до зброї, весь народ з криками “Свобода!” теж озброївся, і кожен став у стрій у себе в кварталі під корогвами народних компаній, які пишком рихтували змовники. Всі голови родів нобілів та пополанів посходилися і дали присягу боронити одне одного, а дука вбити. До них не прилучилися тільки Буондельмонті й Кавальканті та ще ті чотири дома пополанів, які допомагали посісти дукові престол, останні, об’єднавшись з різниками та іншим підлим плебсом, позбігалися зі зброєю на площу і виступили в його обороні. Тільки-но зчинилася колотнеча, дук засів у палаці, а його посіпаки, які перебували в різних куточках міста, впали на коней і ринули на площу, але дорогою їх переймали і вбивали. Проте на площу зуміли прорватися біля трьохсот вершників. Дук вагався — битися йому з ворогом на площі чи оборонятися в палаці. Однак Медічі, Кавіччулі, Ручеллаї та інші роди, потерпілі від дука найбільше, теж побоювалися, що коли він виїде на площу, багато з повсталих знову перейдуть на його бік, і, щоб запобігти такому його наскоку й примножити свої лави, вони об’єдналися й удерлися на площу. При їхній появі посполиті прибічники дука, побачивши, що їм непереливки, а фортуна дука зрадила, теж вирішили зрадити його і приєдналися до співгромадян, крім месера Угуччоне Буондельмонті, який увійшов у палац, і месера Джанноццо Кавальканті, який з частиною своїх людей відступив до Нового ринку. Там він заліз на лаву і почав закликати тих, хто поспішав зі

зброєю на площу, виступити в обороні дука, причому всіляко залякував людей, прибільшував дукові сили і погрожуючи розправою тим, хто завзявся на свого володаря. Бачачи, що ніхто за ним не йде, але й не затикає йому рота, і що він даремно пнеться зі шкури, він поклав собі більше не важити головою і замкнувся в себе вдома. Сутичка на площі між народом і дуковими людьми тим часом переросла в ціле побоїще, і хоча останнім за палацовими мурами відбиватися було легше, вони зазнали поразки, одні з них здалися на ласку переможця, інші поховалися в палаці. Поки на площі билися, Корсо та месер Америкго Донаті з частиною народу вдерлися в Стінке, спалили папери подести та державної скарбниці, сплюндрували дім ректорів і перебили всіх дукових попихачів, які навинулися під руку. Дук і собі, побачивши, що площу втрачено, і все місто в руках його ворогів, і підмоги чекати годі, спробував відвоювати народну любов якимись шляхетними звершеннями. Він велів привести до себе в'язнів, з ласкавими словами випустив їх на волю і висвятив на рицаря Антоніо Адімарі, всупереч бажанню останнього. Він розпорядився зняти свій значок з причілку палацу і замінити його гербом флорентійського народу. Та всі ці поступки, запізнілі й недоречні, оскільки їх вирвано силоміць і подаровано з нехиттю, зарадили йому мало. Роздосадуваний, він сидів обложений у своєму палаці, бачачи, що, пориваючись до багатьох благ, утратив усе і що через кілька днів доведеться йому загинути від голоду чи від заліза. Громадяни, щоб відновити лад, зібралися в Сан Репараті і обрали чотирнадцять громадян, половина гранди, а половина пополани, яким разом з єпископом вони надали всіх повноважень для реформування флорентійської держави. Обрали також шестеро чоловік — справувати владу подести, поки їх не змінить той, кого поставлять згодом. Тим часом до Флоренції прибула сила-силенна людей на допомогу народові, і серед них сієнці з шістьма послами, людьми, вельми шанованими у себе на батьківщині. Вони пробували стати за посередників між народом і дуком. Одначе народ відмовився слухати щось про переговори, доки йому не дадуть на суд і розправу месера Гульєльмо із Ассізі та його сина, а також месера Череттьєрі Бісдімоні. Дук на це ніяк не згоджувався, але тут йому почали погрожувати інші обложені вкуні з ним у палаці, і він мусив поступитися перед

силою. Безперечно, лють у серцях людей куди гостріша і рани куди глибші, коли точиться боротьба за відновлення свободи, ніж коли її відстоюють. Месер Гульєльмо та його син попали до рук численних ворогів, а син цей був майже хлопчик, якому не виповнилося ще вісімнадцяти років. А проте ні молодість його, ні безневинність, ні врода не врятували його від люті натовпу. Ті, хто не міг різати батька й сина, поки вони були живі, чикрижили їх мертвих і, не наситившись ударами заліза, рвали їхні тіла пальцями. А щоб наситити помстою всі свої почуття, вони, навітавшись їхніми зойками, видовиськом їхніх ран, вгородившись у їхню плоть, захотіли і на смак покуштувати її, так щоб відплата вдовольнилася не тільки зовнішні почуття, а й нутро. Цей сказ був такий згубний для Гульєльмо з Ассізі та його сина, як і рятівний для месера Черретєрі. Юрба, зірвавши свою злість на цих двох жертвах, про нього забула. Його ніхто не вимагав, він і зостався у палаці, а вночі деякі з його друзів та родичів непомітно вивели його звідти. Коли натовп утамував свою лють пролитою кров'ю, було укладено угоду, за якою дукові дано право виїхати з Флоренції з усім своїм майном і своїми людьми, якщо він зречеться влади над нею, і цю угоду він мав схвалити уже поза її межами в Казентіно. Уклавши цю угоду, він 6 серпня покинув Флоренцію у супроводі багатьох громадян і по прибутті до Казентіно підтвердив своє зречення, хоча й згнітивши серце. Він би не дотримався даного слова, якби граф Сімонє не пригрозив, що видворить його назад до Флоренції. Був цей дук, як видно з його справування, хтивий, жорстокий, недоступний і пихатий. Він прагнув поневолення народу, а не його любові, і тому хотів викликати страх, а не симпатію. З себе він був препоганий, як і його поведення: малого зросту, чорнявий, з довгою, але ріденькою бородою, отож, звідки не глянути на нього, він заслуговував тільки зненавиди. Отож за десять місяців через свою зловорожість він позбувся влади, якої доскочив лихими підшептами своїх радців.

XXXVIII

Події, які сталися в самому місті, дали всім землям під владою флорентійців надію відвоювати й собі свободу. Слідом

за флорентійцями заколот учинили Ареццо, Кастильйоне, Пістойя, Вольтерра, Колле, Сан Джімініяно. Флоренція позбулася й свого тирана, і своїх володінь; визволившись сама, вона показала, як це робиться, іншим. Після вигнання дука і втрати земель рада Чотирнадцяти і єпископ зміркували, що краще миром удовольнити підданців, ніж поробити з них ворогів, почавши з ними війну, і слід показати їм, що флорентійці так само радіють їхній свободі, як своїй власній. Тому вони послали до Ареццо своїх посланників, які мали зректися влади над цим містом і домовитися, що, трактуючи тепер аретинців не як підданців, Флоренція, проте, може розраховувати на їхню допомогу на правах дружби. І з іншими землями флорентійці домовилися так добре, як тільки могли, обіцяючи у разі підтримання дружніх зв'язків допомагати уже не як підданцям, а як незалежним людям оберігати їхню свободу. Це розсудливе рішення привело до найкращих наслідків, бо вже через кілька років Ареццо вернувся під зверхність флорентійців, а інші землі мусили вже через кілька місяців вернутися до колишнього послуху. Так нерідко досягаєш і швидше, і без великого ризику і зусиль того, чого ти нібито зовсім не добиваєшся, ніж коли ти лізеш, прямуючи до мети, зі шкури.

XXXIX

Убезпечивши себе зовні, флорентійці взялися за справи внутрішні. По деяких суперечах між грандами та пополанами ухвалено, що гранди здобувають у Синьйорії третину всіх місць, а в інших установах половину. Місто, як ми вже показували, було поділено на шість частин, і тому обиралося всього шестеро синьйорів, по одному від кожної сестъери. Щоправда, коли цього вимагали обставини, бувало дванадцятеро, а то й тринадцятеро синьйорів, але потім завжди поверталися до шістьох. Нині ухвалено реформувати владу, адже поділ міста на шість частин був невдалий, а потім в інтересах грандів треба було розширити їхнє представництво у Синьйорії. Місто поділили на картъери, і кожна з них мала трьох синьйорів. Посаду хорунжого правосуддя і хорунжого народних компаній не чіпали, але замість дванадцяти Добрих мужів вирішили обрати вісьмох радників, по четверо від кожного з двох станів.

За такого урядування місто могло б жити тихо-мирно, якби nobilі поводитися в громадському житті скромніше, але вони трималися зовсім не так. Як приватні громадяни, вони не визнавали рівності, а будши магістратами, проявляли сваволю і щодня показували всім своє нахабство й бундючність. Така їхня поведінка обурювала посполитий люд, який нарікав, що, скинувши одного тирана, породили цілу тисячу. Пихатість з одного боку, обурення з другого посилилися до того, що пополанські привідці поскаржилися єпископові на безчильність грандів і на зневагу їх до народу. Вони умовили духівника виступити посередником і умовити грандів, щоб вони засідали тільки в магістратурах, а урядувати в Синьйорії дали змогу самим пополанам. Єпископ на вдачу був людиною доброю, але він легко прихилився то до тих, то до тих. Ось чому спершу на вимогу своїх друзів він тягнув руку за дуком Афінським, а потім, послухавшись інших радників, приєднався до змови проти нього. За останньої державної реформи він підтримував грандів, проте нині, піддавшись доказам пополанів, вважав, що треба захищати народ. Думаючи, що й інші такі самі хиткі, як він, єпископ вирішив, що легко зарадить справі. Він скликав раду Чотирнадцяти, тоді ще владну, і найпереконливішими словами, які тільки міг знайти, намагався умовити їх передати всі повноваження в Синьйорії народові, обіцяючи, що тільки так запанує у місті мир, інакше всіх жде руїна і безголов'я. Цей виступ розлютив знать, а месер Рідольфо деї Барді гостро засудив духівника, звиваючи його дворушником, дорікаючи за легковажну підтримку дука і нагадавши, що він при вигнанні останнього поведився як запроданець. А насамкінець месер Рідольфо заявив, що місця в Синьйорії, завойовані грандами в бою, вони ладні відстоювати до останнього подиху. Від єпископа він зі своїми приятелями пішов розсатанілий і одразу ж попередив своїх рідних та інші nobilьські родини про те, яка небезпека на них чигає. Тоді пополанські проводирі заявили про свої вимоги привселюдно. Поки грапди збиралися в обороні своїх синьйорів, народ вирішив, що чекати, поки ті виступлять, не слід, і, озброївшись і з криками, що грандам у Синьйорію зась, посунув до палацу. Галас і розрух зчинилися пеймовірні. Синьйори побачили, що їх кинуту напризволяще, бо nobilі, узрівши, що до зброї став увесь народ, озброюватися не зважилися і залишилися сидіти вдома. Пополанські пред-

ставники силкувалися втихомирити народ, запевняючи, що їхні побратими побілі люди скромні й добромисні, але їм не повелося, і вони вирішили дати побільським синьйорам змогу розійтися безпечно по домівках, куди тих і повідводили, правда, насилу живих і здорових. Коли гранди пішли з палацу, чотирьох радників з їхнього числа теж позбавили повноважень і ухвалили довести кількість посполанів у Синьйорії до дванадцяти. Потім ті восьмеро синьйорів, які залишилися в палаці, поставили хорунжого справедливості, а Раду реформували так, що тепер вона була під зверхністю посполитого люду.

XI

Поки відбувалися всі ці події, місто почало зазнавати нестачі харчових припасів, отож невдоволені були як знать, так і дрібний люд, цей — через голод, а ті — через утрату впливу. Ця притуга навіяла месерові Андреа Строщі думку відібрати у міста його свободу. Він заходився продавати своє збіжжя дешевше, ніж інші, привабивши цим до себе силу-силенну покупців. Аж це одного ранку він утнув ось що: сів верхи на коня, виїхав у супроводі тих, хто купував у нього, з двору і закликав народ до зброї. Невдовзі в нього зібралося понад 4000 душ, з якими він рушив на Площу синьйорії і зажадав, щоб його впустили в палац. Але синьйори зуміли погрозами і зброєю розігнати народ на площі, а потім залякати його своїми грізними указами, тож потроху всі розійшлися по домівках, а месер Андреа, зоставшись сам, мусив, щоб не потрапили до рук магістратів, рятуватися втечею. Хоча цей украй зухвалий замах завершився так, як звичайно завершуються такі бунти, він викликав у побілів надію взяти гору над посполанами, оскільки дрібний люд не мирив з ними. І щоб не змарнувати зручної нагоди, поклали вони озброїтися так, щоб оружно, але законно повернути собі те, що забрано у них силою беззаконня. При цьому вони так непохитно вірили в свою перемогу, що майже відверто здобували собі зброю, зміцнювали оселі і навіть до Ломбардії посилали своїх друзів по допомогу. Народ і собі разом з Синьйорією уживав заходів, узброюючись і просячи підмоги у перуджійців та сієнців. Обидві сторони вже дістали таку допомогу, все місто взялося

до зброї. Гранди, замешкані за Арно, отаборилися в трьох місцях: у будинках Кавіччулі біля Сан Джованні, по оселях Пацці і Донаті біля Сан П'єро Маджоре і в житлах Кавальканті біля Нового ринку. Знать на тому березі Арно укріпилась на мостах та вулицях, де були її оселі, Нерлі боронили міст Каррайя, Фрескобальді і Маннелї — Санта Трінїту, Россі й Барді Старий міст та Рубаконте. Пополани й собі зібралися під корогвою хорунжого справедливості і під значками народних компаній.

ХІІ

Опинившись у тісних суточках, народ переконався, що зіткнення неминуче. Першим вдарили на ворога Медічі та Рондінеллі, які рушили на Кавіччулі з боку площі Сан Джованні, неподалік від їхніх осель. Бійка тут була запекла, бо з веж на вояків летіло каміння, а внизу їх обстрілювали з арбалетів. Сутичка тривала вже три години, але до народу раз у раз підходять нові загони, отож Кавіччулі, бачачи, що їх переважають масою, а допомоги бракує, здалися на ласку народу, який не зайняв їхніх осель і майна. У них лише забрали зброю і звеліли розійтися по домівках тих пополанів, де вони мали рідних і друзів. Перемігши в цьому першому приступі, пополани легко подолали Донаті й Пацці, які були слабкіші. За Арно зоставалися лише Кавальканті, сильні як кількісно, так і позиційно. Проте, побачивши, що проти них усі гонфалони (а на те, щоб придушити їхніх спільників, досить було трьох загонів), вони, ще трохи поборюкавшись, склали зброю. Три з чотирьох частин міста опинилися в руках народу. Остання частина залишалася у грандів, і захопити її було найважче як через велику кількість захисників, так і через її позицію: це місце оберігала річка Арно; отож треба було брати мости, укріплені особливо ретельно. Першим зазнав нападу Старий міст, але його завзято захищали, бо на вежах було багато вояків, всі виходи було забарикадовано, а за барикадами засіли зухи над зухами. Отож пополани відступили, зазнавши чималих утрат. Бачачи, що тут тільки марно переводяться сили, вони спробували прорватися по мосту Рубаконте, але, наткнувшись і там на ті самі перешкоди, залишили чотири загони прикривати ці мости, а всі інші кинулися в прорив

біля мосту Каррайя. І хоча Нерлі стояли мужньо, стримати завзятий порив народу не вдалося, може, тому, що цей міст, не маючи вежок, боронився гірше, а може, й тому, що замешкані поблизу Каппоні та інші пополанські родини теж напали на оборонців. Під натиском звідусіль ті покинули барикади і відкрили народові шлях. Незабаром поразки зазнали Россі та Фрескобальді, бо всі нополани з-за Арно об'єдналися зі звитяжцями. Тільки Барді ще відбивалися, їх не злякали ні розгром їхніх спільників, ні об'єднання проти них усього народу, ні слабка надія на будь-яку допомогу. Вони воліли накласти головою в бою чи бачити, як плюндрують і палять їхні оселі, ніж добровільно здатися на ласку своїх ворогів. Тим-то й боронились вони так, що народ, марно штурмуючи їх чи то з боку Старого мосту, чи то з боку мосту Рубаконте, раз у раз відступав назад, залишаючи чимало убитих і поранених. Колись було бруковано вулицю, яка вела від Римського шляху через будинок Пітті до мурів, зведених на пагорбі Сан Джорджо. Цією вулицею народ послав шість гонфалонів з наказом напасти з тилу на оселі Барді. Цей наскок зламав бойовий дух Барді і забезпечив перемогу народу, оскільки барикадники, бачачи, як плюндрують їхні житла, покинули бойовища й кинулися боронити свої оселі. Заслін на Старому мосту впав, а Барді, пороснувши врозтіч, поховалися по домівках Квараті, Панцані та Моцці. А народ, і пайпаче найпідліші його низи, прагнучи здобути луп, заходилися грабувати й плюндрувати оселі переможених, руйнуючи і палячи їхні палаци і вежі з такою люттю, якої посоромилися б найзаклятіші вороги флорентійців.

ХЦІІ

Після перемоги над грандами народ запровадив новий політичний лад. Оскільки народ ділився на три стани — маєтних, середнього достатку і немаєтних, ухвалено, що маєтні матимуть двох представників у Синьйорії, середній — трьох і стільки ж немаєтний, гонфалоньєр же ставитиметься з кожного з них почергово. Окрім того, відновлено всі Установи справедливості, спрямовані проти нобілів, а щоб їх ослабити ще більше, багато їхніх родів порозселяли серед пополанської черні. Нобілі зазнали такого погрому, а їхня партія так

постраждала, що вони не тільки вже не зважувалися виступати оружно проти народу, але трималися тихіше води, ніжче трави, а це призвело їх до того, що відтоді Флоренція втратила не лише ратне умільство, а й будь-який войовничий дух. По цій руїні місто жило мирно до 1353 року, а протягом цього часу прокинулася та пам'ятна чумна моровиця, про яку так красномовно повідав месер Джованні Боккаччо і яка вигубила у Флоренції понад дев'яносто шість тисяч живущих. Тоді ж таки виникла і перша війна Флоренції з родом Вісконті через амбітні задуми архієпископа, тодішнього володаря Міланського, і не встигла ця війна завершитися, як у місті знову пішли чвари. Отож, хоча nobilitet був погромлений, фортуна приберегла ще чимало способів, як накликати новими чварами нові напасті.

КНИГА ТРЕТЯ

З М І С Т

I. Роздуми над громадянськими чварами Флорентійської республіки. Порівняння між безладдям у Римі і безладдям у Флоренції. — II. Ворожнеча між сімействами Альбіцці і Річчі. — III. Виникнення поняття “попереджений” і викликані цим неподобства (1357). — IV. Повноваження, надані капітанам партії гвельфів. — V. Багато хто з громадян, стурбованих чварами в місті, збираються в Сан П'єро Скераджо і потім вирушають до Синьйорії з вимогою до її членів забезпечити у Флоренції мир. — VI. Синьйори призначають комісію з п'ятдесяти шести громадян для порятунку Республіки, яка посилила вплив партії гвельфів, давши змогу посіяному лихому насінню незгоди прорости й пишно розквітнути. — VII. Війна флорентійців проти легата папи Григорія XI, який на них напав, скориставшись недородом, з метою підгорнути їх під себе (1375). Спілка флорентійців з мессером Бернабо і всіма ворожими Церкві містами, спрямована проти папи. — VIII. Флоренція ділиться на дві партії, капітани партії гвельфів проти військової комісії Восьми (1378). — IX. Гонфалоньєр Сальвестро деї Медічі. Його закон проти партійних капітанів для захисту попереджених (1378). Члени Колегії не схвалюють його. — X. Під тиском народу Колегія вимушена схвалити закон. Розрух у Флоренції. — XI. Безрезультатні спроби магістратів і хорунжого Гвіччардіні добитися примирення багатьма поступками попередженим. — XII. Виникнення ремісничих цехів. — XIII. Цех бавовнярів, впливовіший за інші цехи, підбиває чернь на нові заворушення. Нові розорення, нові грабунки, нові пожежі. — XIV. Чернь добивається, щоб члени Синьйорії забралися з палацу. — XV. Поступаючись перед брутальною силою, члени Синьйорії розходяться. — XVI. Гонфалоньєром на вимогу народу стає Мікеле ді Ландо, чесальник вовни. Він знімає з посади синдиків цехів, синьйорів, членів Колегії, а також членів військової комісії Восьми. — XVII. Чернь, вважаючи, що Мікеле надто прихильний до заможних пополанів, повстає проти нього, але він оружною рукою приборкує її. Доблесний характер Мікеле ді Ландо. — XVIII. Нові порядки обрання до Синьйорії, за якими чернь утрачає двох своїх представників у Синьйорії, але члени молодших цехів виявляються сильнішими від шляхетних пополанів, через що після короткого втихомирення в місто вертається безладдя. — XIX. П'єро дель Альбіцці та інші громадяни, запідозрені у зв'язках з Карлом Дураццо, претендентом на королівство Неаполітанське, із флорентійськими вигнаннями, арештовані й засуджені на кару горлом (1379). — XX. Зухвалий виступ Джорджо Скалі і Томмазо Строцці проти влади магістратів, внаслідок чого Скалі обезглавлено, а Строцці довелося рятуватися втечею (1381). — XXI. Реформа магістратури, спрямована на усунення партії черні (1382). — XXII. Вигнання Мікеле ді Ландо разом з іншими ватажками плебсу. Флорентійці купують Ареццо (1384). — XXIII. Бенедетто дель Альберті, викликавши

своюю пишнотою і популярністю задрієть Синьйорії, стає вигнанцем, а члени його сімейства оголошуються попередженими (1387). — **XXIV.** Після нього вигнаннями та попередженими стають багато інших громадян. — **XXV.** Війна флорентійців з Джаном Галеаццо Вісконті, дуком Міланським, іменованим графом Вірту (1390). Народ, невдоволений жорстокими розправами Мазо дельї Альбіцці, просить узяти владу месера Вері деї Медічі, який відмовляється стати володарем міста і втихомирює народ (1393). — **XXVI.** Синьйорія з допомогою крутих заходів прагне добитися від бунтівників послуху, а коли їй чинить опір месер Донато Аччаюолі, засуджує його на вигнання. — **XXVII.** Вигнанці пробують вернутися у Флоренцію, вони нишком пробираються в місто і піднімають там бунт, але їх хапають у храмі Сан Репарата і страчують (1397). — **XXVIII.** Вигнанці влаштовують змову, підтримані цього разу дуком Міланським, але ця нова змова провалюється (1400). — **XXIX.** Флорентійці захоплюють Пізу (1406). Ведуть війну проти Владислава, короля Неаполітанського, і перемагають його, змусивши поступитися містом Кортоною (1414). Становище Флоренції у цей час.

I

Гостра й природна ворожнеча між посполитими і знаттю, спричинена прагненням цих панувати і небажанням тих користися, і є джерелом усіх напастей, які звалилися на місто. Бо в цій різниці людського духу криються всі інші причини, які підважують основи республіки. Саме ця обставина породила чвари в Римі, і вона ж, якщо буде вільно рівняти мале з великим, підтримувала їх у Флоренції, породжуючи, проте, в цих обох містах різні наслідки. Чвари, виниклі на перших порах у Римі між народом і знаттю, призводили до суперечок, у Флоренції вони завершувалися вуличними боями. У Римі їх упиняли тим чи іншим новим законом, у Флоренції вони виливались у вигнання чи смертовбивство багатьох громадян. У Римі вони зміцнювали лицарський дух, у Флоренції він через них зовсім перевівся. У Римі від рівності громадян між собою вони спричинили величезну нерівність, у Флоренції вони звели їх до рівності, яка будила лише прикрий подив. Цю різницю в наслідках слід пояснити різницею в цілях, які ставили перед собою обидва народи. Бо народ римський намагався ділити владу з вельможами, зате народ флорентійський бажав верховодити сам, без участі грандів. А що поривання римського народу були розумніші, знать легше терпіла завдані їй кривди і здебільшого поступалася, не беручись до зброї, отож по деяких суперечках ухвалювався полю-

бовно закон, який задовольняв народ і зберігав за знаттю її колишні привілеї. Навпаки, прагнення народу флорентійського були такі ж образливі, як і несправедливі, отож нобілітет намагався оборонятися, нарощуючи мілітарну міць, і тому чвари вели до кровопролиття й вигнання подоланих. Закони ж, які видавалися після них, переслідували не загальне добро, а лише виграш звияжця. Завдяки цим обставинам перемоги народу римського підносили його громадянську доблесть, бо, дістаючи змогу засідати в магістратурі, командувати військом і правити імперією разом із нобілями, посполиті сповнювалися тією самою доблестю, і місто, розвиваючи ці високі чесноти, вбивалося в нову силу. Але коли у Флоренції брали гору народні низи, шляхта в магістри не допускалася, їй доводилося спрощуватися, тобто і поведінкою своєю, і почуттями, і потребами підлашуватися під народ. Звідси зміна родових гербів, зречення від титулів, до чого аристократи вдавалися, аби здаватися людьми посполитими. Так і вийшло, що лицарський дух і велич, притаманні знаті, поступово звелися нанівець. У народі ж їх зроду не було, і тому вони не могли в ньому воскреснути, отож Флоренція занепадала й хиріла все більше. Однак римська звага з плином часу виродилася в пиху, і дійшло до того, що імперія могла існувати лише під зверхністю самодержця. Зате Флоренція опинилася в такому становищі, що мудрий праводавець міг би запровадити в ній будь-яке врядування. Читаючи попередні частини моєї книги, легко переконатися в слушності моїх викладок. Потому як було показано, як виникла Флорентійська республіка, на чому спиралася її свобода і що породжувало в ній чвари, потому як ми розповіли, яким робом розкол народу флорентійського на партії призвів до тиранії дука Афіньського і падіння нобілітету, залишається повідати про ворожнечу між народом і черню і про всілякі пов'язані з цим події.

II

Після підриву влади знаті й завершення війни з архієпископом Міланським (1353) здавалося, що для колотнечі причин у Флоренції не залишилося. Проте лиха недоля нашого міста і недосконалість його політичного ладу викликали ворожнечу між домами Альбіцці та Річчі, яка розколола Фло-

ренцію так само, як раніше розколело її суперництво між родами Буондельмонті та Уберті, а потім між родами Донаті та Черкі. Першосвященники, які перебували тоді у Франції, та цезарі, що жили в Германії, аби зберегти свою зверхність над Італією, в різний час посилали туди чимало збройних загонів різних народів, отож у той час, про який нині йдеться, там були англійці, німці, бретонці. Війна тоді закінчилася, і вони опинилися без заслуженини, а тому з'явилися найманці, які вимагали гроші то від одного державця, то від другого. Року 1353 одна така компанія під орудою провансальського синьйора Монреалья появилася в Тоскані, жахаючи всі міста цієї провінції, і Флоренція не лише набрала військо казенним коштом, але також задля власної безпеки озброїлося багато приватних громадян, між іншими Альбіцці і Річчі. Ці доми так ненавиділи один одного, що кожний тільки й думав, як би ото захопити владу в республіці та як погромити другого. А проте до зброї вони ще не вдавалися, а тільки паплюжили один одного в усіх магістратурах та на радах. Коли все місто стало до зброї, трапилася якась незначна суперечка на Новому ришку, куди, як у такому разі буває, миттю збігся люд. Розгардіяш посилювався, і дому Річчі хтось переказав, що на його людей нападають Альбіцці, а рід Альбіцці дістав новину, що на нього пішли Річчі. Все місто підхопилось на ноги, і магістратам вдалося на превелику силу приборкати обидва доми, отож бійки, про яку без їхньої участі роздзвонили усюди, не сталося. Проте ця okazія, сама по собі дрібна, ще більше загострила їхню неприязнь, і вони почали наввипередки вербувати більше людей на свій бік. А що після поразки грандів всі громадяни перебували в такій рівності, що шанували магістратів більше, ніж будь-коли перед тим, обидва доми покладали собі прийти до влади законним шляхом, а не оружно.

III

Ми вже розповіли, як після звитяги Карла I магістратуру у Флоренції захопили гвельфи, які дістали чималу владу над гібеллінами. Але за якийсь час після багатьох нових подій і нових розбратів усе це настільки забулося, що чимало паша-

дків колишніх гібеллінів пообсідали перші посади в місті. І ось Угуччоне, голова роду Річчі, спробував воскресити давній закон проти гібеллінів, серед яких, на думку всіх, були й Альбіці — аретинці, що перебралися до Флоренції вже давно (1354). Угуччоне сподівався, що, воскресивши цей закон, пощастить змістити людей Альбіці з усіх посад, бо згідно з ним кожний магістрат від партії гібеллінів зазнавав осуду. Про цей задум Угуччоне було доведено до відома П'єро, сина Філіппо з дому Альбіці, який вирішив сприяти йому, побоюючись, що в разі опору його звинуватять у гібеллінстві. Отож цей закон, відновлений завдяки честолюбним планам роду Річчі, не лише не позбавив репутації П'єро дель Альбіці, а й посилив шану до нього, ставши, проте, причиною великої напасті. Найнебезпечніший для держави той закон, який зазирає надто далеко в минувшину. Оскільки П'єро цей закон підтримав, та перешкода, якою його вороги силкувалися завадити його сходженню, тільки полегшила це. Ставши державцем цього нового ладу, він щодня вбивався в силу все більше, бо нові гвельфи підтримували його як нікого іншого (1357). Оскільки магістрата, уповноваженого розшукувати гібеллінів, не було, запроваджений проти них закон застосовуватися не міг. П'єро подбав про те, щоб розшуки гібеллінів було доручено гібеллінським капітанам, які, з'ясувавши, хто з громадян гібеллін, мали попередити їх, щоб вони не силкувалися йти на магістратів під загрозою осуду, якщо вони такого попередження не послухаються. Ось чому всі ті, кому у Флоренції заборонено обіймати магістрат, називаються попередженими. Свавілья капітанів щодо цього з плином часу настільки зросло, що вони стали без усякого сорому попереджати не лише тих, кого закон передбачав, а й узагалі будь-яких громадян зі своєї забаганки, хтивості чи з амбіції. Від 1357 року, коли цей лад запроваджено, до року 1366 попереджених уже нараховувалося понад двісті душ, а капітани та гвельфська партія зробилися всемогутніми, оскільки кожен зі страху, щоб його не пошили в попереджені, всіляко запобігав перед ними, надто перед поводирями, якими були П'єро дель Альбіці, месер Лапо да Кастільйонкіо і Карло Строцці. Їхня поведінка обурювала багатьох, а найпаче обурювала зухвалість дому Річчі, оскільки їх вважали винуватцями цього безладдя, яке водночас і підривало основи Республіки і сприяло, всупереч їхнім намірам, піднесенню ворогів Альбіці.

IV

Ось чому, ставши синьйором (1366), Угуччоне Річчі поклав собі покінчити з недолею, накликаною ним самим та його кривними, і з його подачі ухвалено новий закон, за яким до шести уже наявних капітанів додавалося ще троє, причому двоє з них обиралося з молодших цехів, і, крім того, запроваджувалося положення, що кожне обвинувачення будь-якого громадянина в гібеллінстві мало діставати підтвердження двадцяти чотирьох громадян-гвельфів, уже поставлених для цієї мети. На деякий час така осторога вплинула свавілля капітанів, попередження майже припинилися і попереджених значно поменшало. А проте обидві секти, секта Альбіччі і секта Річчі, пильнували одна за одною і з взаємної ворожнечі перешкоджали всім заходам, годі було укласти якусь спілку, щось по-діловому обговорити. Цей розбрат тривав від 1366 до 1371 року, коли гору взяла гвельфська секта. Був у домі Буондельмонті кавалер, на ім'я месер Бенкі, якого за заслуги в війні з пізанцями прийнято в пополани, завдяки чому він став членом Синьйорії. Але коли він готувався обійняти свою посаду, ухвалено закон, який забороняв свіжоспеченому з нобілів попланові справувати магістрат. Нововведення вельми образило месера Бенкі, він зійшовся з П'єро дельї Альбіцці, і вони домовилися вдарити, з допомогою акту про попередження, по дрібних пополанах і удвох очолити уряд. Завдяки прихильності, яку виявляла до месера Бенкі давня шляхта і яку більшина заможних пополанів почували до П'єро, гвельфська секта знову вбилася в силу, а Бенкі і П'єро, використовуючи нову перебудову, дістали в своє розпорядження і капітанів, і комісію Двадцяти Чотирьох. Тут знову взялися за попередження ще зухваліше, ніж будь-коли, і вплив роду Альбіцці, ватажків цієї секти, раз у раз посилювався. Зі свого боку, Річчі зі своїми людьми намагався що було сили перешкодити цим намірам. Отож у місті всі підозрювали один одного і кожен боявся позбутися голови.

V

Аж це кілька громадян, запалених любов'ю до батьківщини, зібралися в Сан П'єро Скераджо (1372) і після тривалого об-

говорення всього цього розгардіяшу рушили до Синьйорії, де один з них, найшанованіший, виголосив промову: “Багато хто з нас боявся, пишнії мої синьйори, зійтися разом приватним робом для обговорення справи громадської, бо могли подумати, що ми запишалися, або нас могли засудити за честолюбство. Але, зваживши на те, що чимало громадян щодня і безперешкодно збирається в лоджіях як і своїх домовках, причому не задля загального добра, а задля свого власного честолюбства, ми вважаємо: коли ті, що сходяться для підриву республіки, нічого не бояться, то й нам, об’єднаним задля загального добра, страхатися нема чого. А втім, пас мало обходить, що міркують про нас інші, бо їм теж байдуже, як про них думаємо ми. Наша любов до батьківщини, пишнії мої синьйори, спершу згуртувала нас, а нині привела нас до вас, щоб ми могли поговорити з вами про велику недолю, яка поглиблюється в нашій республіці, і заявити вам, що ми ладні всіляко допомогти вам її звести. Хоча справа ця і здається вельми важкою, вам добре поведеться в ній, якщо, відкинувши все особисте, підтримаєте свою владу всією міццю державних важелів. Моральна розпуста, яка роз’їдає всі італійські міста, затруєє все дужче і наше місто. Бо відтоді як ця провінція скинула імперську кормигу, міста її, не маючи нікого, хто б усе владно підправляв, завели в себе лад, який сприяє не свободі, а розламу на ворожі між собою секти. А це наклікало всі інші напасті, всі інші свари, які шарпають їх. По-перше, серед громадян нема ні єдності, ні дружби, хіба тільки серед тих, які є спільниками в мерзенних злочинах проти батьківщини і проти приватних осіб. А що віра і страх Божий вигасли в серцях у всіх, присяга і дане слово потрібні лише тоді, коли вони вигідні, і люди удаються до них не на те, щоб дотримуватися їх, а на те, щоб легше ошукувати. І що це ошуканство пройшло гладкіше й спритніше, то більшої слави й хвали заживає ошуканець. Ось таким робом найлихіші люди підносяться як мудрагелі, а людям порядним ставлять на карб глупоту. Воістину в італійських містах гуртується все те, що може бути зіпсоване і що може зіпсувати ще й інших. Молодь б’є байдики, старі зледащили, чоловіки й жінки будь-якого віку мерзють у гріхах. І закони, навіть найкращі, безсилі перешкодити цьому, і їх підриває погане застосування. Звідси хтивість, така явна в усіх громадян, і прагнення не

широї слави, а плюгавих почестей — причини всякої ненависті, ворожнечі, чвар і розколу на секти, які своєю чергою породжують смертовбивство, вигнання, приниження добрих громадян і піднесення лихих. Добрі в свідомості безневинності своєї не шукають, подібно до лихих, незаконної підтримки і незаконних почестей, через що без підтримки і без належної честі гинуть. Безкарність зла породжує в усіх поривання розколюватися на секти, а також і могутність сект. Лихі гуртуються в них з хіті й честолюбства, а достойні уже з необхідної доконечності. Найбільше лихо, що в цьому всьому спостерігається, це той хист, з яким поводити й отамани личкують найшляхетнішими словами свої задуми й цілі; незмінно будучи ворогами свободи, вони топчуть її під приводом оборони то держави оптиматів, то пополанів. Бо перемога потрібна їм не для слави визволителів міста, а для втіхи тим, що вони розбили своїх ворогів і захопили владу. Коли ж влада ця нарешті в їхніх руках, нема такої кривди, такої жорстокості, такого розкрадання, якого вони не зважились би доконати. Відтоді положення і закони приймаються не для загального добра, а задля вигоди окремих осіб, відтоді ухвали про війну, мир, укладення спілки виносяться не на славу інших, а в інтересах небагатьох. І якщо інші міста повні такого плюгавства, то наше скаляне ним більше за всіх, бо в нас закони, приписи, весь громадський лад вироблені і виробляються не на засадах, на яких стоїть вільна республіка, а завжди і винятково задля вигоди партії-переможниці. Ось чому, коли одну партію вигнано з міста і одна сварка вщухає, натомість одразу ж виникає інша. Адже якщо місто тримається не спільними для всіх законами, а суперництвом сект, то тільки-но одна секта зостається без суперника, в ній одразу ж виникає боротьба, бо вона сама вже не може оборонити себе тими особливими засобами, які спершу вигнала для свого добробуту. Всі давні й недавні чвари нашого міста свідчать, що це саме так. Коли гібелліни впали, всі гадали, що гвельфи житимуть віднині довго й щасливо, а проте незабаром вони розпалися на білих і чорних. Після поразки білих місто жодного дня не залишалося безпартійним: ми не переставали битися між собою, чи то за повернення вигнанців, чи то через ворожнечу між народом і грандами. І задля того щоб ущедрити інших тим, чим ми самі не могли чи не побажали володіти в добрій згоді, ми

віддавали свою свободу чи то королю Роберту, чи то його братові, чи то його синові, а насамкінець дукові Афіньському. І все ж ми ніколи не могли здобути доброго для нас ладу і були нездатні ні домовитися одне з одним про вільне життя, ні примиритися з неволею. Ми настільки схильні до всякого розбрату, що, навіть живучи під зверхністю короля, прекладали над його маєстат владу наймерзешнішого чоловічка, простого смертного родом з Губбіо. Задля шани нашого міста не слід би і згадувати про дука Афіньського, чия жорстокість і тиранство могли б нам відкрити очі й навчити жити як слід. Одначе не встигли ми спекатися дука, як, усе ще тримаючи в руках зброю, повернули її один проти одного, та й ще й так люто та завзято, як ніколи раніше, і билися доти, доки наш старосвітський нобілітет не впав і не попросив пощади. Багато хто думав, що нині у Флоренції уже перевелися всі приводи для розбрату й гризні, оскільки вже поскромлено пиху й свавілля тих, кого вважали винуватцями наших чварів. Але ми на своїй шкурі переконалися, наскільки думка людська хибна, а судження криві, бо пиндючність і сваволя нобілів були не викоренені, а перейняті нашими пополапами, і тепер уже вони за прикладом усіх честолюбців навперейми змагаються за перші місця в республіці. Не знайшовши для цього іншої ради, окрім колотнечі, вони привели місто до нового розламу і воскресили забуті імена гвельфів і гібеллінів, яких наша Республіка краще була б і зовсім не знала. Так уже суджено згори, щоб людство не відало сталості й миру, в кожному панстві знайдуться прокляті родини, ніби тільки й породжені на те, щоб накликати на нього напасті. А надто багата на них паша Флоренція, бо в ній колотили миром не одна, а багато родин: спершу Буондельмонті й Уберті, потім Донаті і Черкі, а нині — о стид і сміх! — у ній баламутять громаду Річчі й Альбіцці. Ми нагадали вам про наше моральне зледащіння і про наші давні безперервні чвари не з тим, щоб залякати вас, а щоб ви згадали і про джерело всього цього й зрозуміли, що як ми про них нагадали, то й ви також можете це зробити, і що приклад давньої недолі не повинен викликати у вас сумнівів в тім, що ви здатні покласти край нинішній. Тоді міць старосвітських родів була така велика й щедроти, якими їх осипали державці, такі гойні, що для поскромлення їхніх звичайних громадських установ було недостатньо. Але тепер,

коли цісарі уже не всевладні, папи не страшні, а вся Італія і зосібна наше місто здобули такої рівності, що здатні справувати владу самі, це вже не так важко. Наша ж республіка, попри давні приклади протилежного, більше за інших може не тільки зберегти свою єдність, а й удосконалити свої порядки й приписи, аби тільки ви, шановні синьйори, були ласкаві цього побажати. Ось до чого ми вас і закликаємо, запалені любов'ю до батьківщини, а не міркуваннями свого власного гаразду. І хоча моральний занепад надто глибокий, зціліть негайно болячку, яка точить вас, упиніть лють, яка жере вас, знешкодьте отруту, яка убиває вас, а колишні ваші чвари поставте на карб людській вдачі, а не тодішнім часам. Нині ж, коли часи змінилися, ви можете запровадити кращий лад і розраховувати на кращу долю. Розважливість може побороти злу волю фатуму, приборкавши честолюбців, скасувавши приписи, які підігрівають розбрат, і ухваливши інші для сприяння вільному і гідному громадському життю. Зумійте зробити це тепер, коли успіху можна добитися введенням благих законів, і не чекайте тих часів, коли вам доведеться вдатися до зброї”.

VI

З огляду на ці докази, які добре усвідомлювали й вони самі, а також спираючись на статечність і підтримку тих, хто до них прийшов, синьйори обрали комісію з п'ятдесяти шести громадян, яка мала рятувати республіку. Цілком слушно, що більший гурт людей здатніший зберегти добре урядування, ніж знайти нове. Обрані громадяни дбали радше про те, щоб усунути самі партії, ніж причини виникнення їх у прийдешньому, але нічого не добилися ні в тому, ні в тому. З джерелом, яке породжує розкол, вони не покінчили, а з наявних партій одну зміцнили понад міру, чим накликали чималу загрозу на республіку. Вони усунули на три роки від усіх магістратів, окрім тих, які вели справи гвельфської партії, трьох представників дому Альбіцці і трьох Річчі, у тому числі П'єро дель Альбіцці і Угуччоне деї Річчі. Вони заборонили усім громадянам входити до палацу, дозволивши доступ лише під час роботи магістратів. Ухвалили, що всякий, кого скривджено або в кого забрано майно, може подати в Раду супліку на

винуватця, якого оголосять грандом і який має відповідати згідно з законоположеннями, передбаченими проти знаті. Ці приписи ударили по секті Річчі, але посилили зухвальство Альбіцці, бо хоча П'єро вже не допускався до Палацу синьйорії, палац гвельфів, де він усе ще мав великий вплив, був йому відкритий. І якщо раніше він і його люди зловживали попередженнями, то нині вони завзялися ще більше, і невдовзі на цю сваволю їх штовхнули ще й нові обставини.

VII

На престолі тоді сидів папа Григорій XI (1375), який живучи в Авіньйоні правив, як і його попередники, італійськими містами через легатів, чії захлапність і пихатість гнобили багато земель. Один із них, що був тоді в Болоньї, поклав собі, скориставшись неврожаєм, який вразив того року флорентійців, захопити Тоскану. Він не тільки відмовився постачити флорентійцям харчові припаси, а й, щоб позбавити їх сподівань і на майбутній урожай, напровесні кинув на них велике військо, гадаючи швидко приборкати беззбройних і захарчованих громадян. Можливо, він би й домігся свого, якби його загони не показали себе зрадницькими й продажними, бо флорентійці не знайшли ніякої ради, як тільки заплатили його воякам сто тридцять тисяч дукатів за те, щоб ті відмовилися йти на Флоренцію. Війну починаєш часто своєю волею, але коли і чим вона завершиться, залежить уже не від тебе. Ця війна, почата через захлапність легата, тривала далі через обурення флорентійців, які, уклавши пакт з месером Бернабо і з усіма ворожими Церкві містами, передали військовий провід комітету з восьми громадян з правом діяти на свій розсуд і витрачати кошти без звіту. Ця війна проти верховного понтифіка, дарма що Угуччоне на той час уже помер, підняла дух усіх людей партії Річчі, які завжди на зло роду Альбіцці підтримували Бернабо і виступали проти Церкви. Нині вони тим паче збдворилися, бо Вісімка була ворожа гвельфській партії. Ось чому П'єро дель Альбіцці, месер Лапо да Кастільйонкіо, Карло Строцці та інші згуртувалися ще тісніше проти своїх противників. Комітет Восьми не тільки вів війну, але й робив попередження в місті. Війна точилася три роки, вщухнувши лише з кончиною понтифіка. Проте її вели так доблесно і так уміло і флорентійці

так хвалили діяльність Восьми, що їхня магістратура поповлювалася щороку і їх навіть величали Святими, хоча вони не боялися викляття, конфісковували у Церкві все майно і змушували клір правити службу. Бо громадяни тоді ратували більше про спасіння батьківщини, ніж своєї душі, і показали Церкві, що як колись вони боронили її як друзі, то могли піти на неї й оружно, як на ворога. І справді, вся Романья, Марка і Перуджа рушила за ними проти папства.

VIII

І все-таки, незважаючи на завзяту війну проти папи, присадити партійних капітанів і всю гвельфську кліку було годі, бо заздрощі гвельфів до Вісімки підбурювали їхнє зухвальство, і вони ображали не тільки багатьох шанованих громадян, а й нападали на декого з Вісімки. Зухвальство цих капітанів дійшло до того, що їх почали боятися дужче, ніж синьйорів, і ставитися до них з більшою пошаною. Їхній палац шанували більше, ніж Палац синьйорії, і кожен посол, прибуваючи до Флоренції, ішов з візитом до капітанів. Після смерті папи Григорія і закінчення зовнішньої війни в місті стався великий розбрат, бо з, одного боку, зробилось нестерпним зухвальство гвельфів, а з другого — годі було якось їх присадити. Всі бачили: доведеться стати до зброї, що й покаже, хто дужчий. Гвельфів підтримувала вся давня шляхта і найзаможніші пополани, а серед них найчільніше місце посідали, як уже говорилося, месер Лапо, П'єро і Карло. Проти виступали всі дрібні пополани, і отаманами своїми вони вважали військову Вісімку, месера Джоджо Скалі, Томмазо Строцці, до них приєдналися Річчі, Альберті й Медічі. Решта черні, як це нерідко буває, співчувала партії невдоволених. Ватажки гвельфської секти знали, наскільки грізні сили їхніх ворогів і яка велика небезпека загрожує їм самим, якщо в Синьйорії переважать їхні супротивники і вона побажає принизити гвельфів. Вони вирішили, що треба вжити запобіжних заходів. Зійшлися й обговорили становище республіки і своє власне. При цьому виявилось, що кількість попереджених настільки виросла і ненависть до гвельфів настільки загострилася, що все місто зробилося їхнім ворогом. І тут вони зійшлися в думці, що єдина рада, яка залишилася їм, це позбавити вітчизни всіх,

кого вони вже позбавили громадянських прав, оружно захопити Палац синьйорії і все панство підкорити своїй партії, наслідуювши приклад давніх гвельфів, які могли мирно жити в місті, тільки вигнавши з нього всіх своїх суперників. З цим були згодні всі, хто зібрався, розійшлися думки тільки щодо часу виступу.

IX

Ішов тоді 1378 рік і був місяць квітень. Месер Лапо вважав, що зволікати справу годі, що слухну нагоду ніщо так не заважає, як сам плин часу, а надто за тих обставин, які тоді були, що за наступного обрання Синьйорії хорунжим, вельми імовірно, стане Сальвестро Медічі, відомий противник їхньої партії. З другого боку, П'єро дель Альбіцці гадав, що почекати таки слід, бо потрібні достатні сили, а зібрати ці сили годі, не розкривши своїх задумів, якщо ж про це довідаються, то їм загрожує певна смерть. Тому він виступав за те, щоб чекати храму Сан Джованні, це храмове свято у Флоренції найбільше, до міста напливе стільки люду, що можна буде схвати кого завгодно. Що ж до безпеки з боку Сальвестро, то його треба оголосити попередженням, а якщо така ухвала не пройде, попередження послати комусь із Колегії від його карт'єри, оскільки горби зараз порожні, можна провести жеребкування, і жереб може випасти на нього або на одного з його рідних, що позбавить його змоги пройти в хорунжі. На цьому й вирішили зупинитися, хоча месер Лапо погодився неохоче, вважаючи баріння шкідливими, бо ніколи не буває так, щоб усе виходило гладесенько-рівнесенько, і хто дожидається зовсім доброї нагоди, той або зовсім не діє, або діє невлад. Тим-то вони оголосили попередженням одного з Колегії, але обранню Сальвестро не могли запобігти, оскільки Вісімка зрозуміла, що й до чого, і жеребкування скасувала. Отож-бо гофалоньєром поставлено Сальвестро, синя месера Аламанно деї Медічі. Бувши з пополанського, але вельми впливового дому, він не міг терпіти, щоб народ гнобили кілька вельмож, і поклав собі покінчити з їхньою сваволею. Бачачи, як народ прихильний до нього, а багато хто з пополанської знаті підтримує його, він поділився своїми задумами з Бенедетто Альберті, Томмазо Строцці і месером Джорджо

Скалі, які пообіцяли йому цілковиту підтримку. Нишком вони придумали запровадити закон, за яким знову набирали чинності Установи справедливості, опрацьовані проти грандів, влада партійних капітанів меншала, а попереджені діставали змогу домагатися відновлення на посаді. Треба було, щоб цей закон було обговорено й ухвалено майже одночасно, а обговорювати мали спершу в Колегії, а потім у Радах. На той час Сальвестро був пропосто, а ця посада робить такого представника влади майже володарем міста, і він скликав того самого ранку і Колегію, і Ради. Спершу він запропонував закон лише самій Колегії, але, як усяка повація, він декому не сподобався, і його відхилено. Сальвестро, побачивши, що цей шлях йому закрито, удав, ніби йде у своїх справах, і непомітно для засідателів подався до Ради, став на підвищення, щоб його чув і бачив кожен, і заявив, що його поставлено хорунжим не на те, щоб розбирати позови приватних осіб, на те існують звичайні суди, а щоб дбати про безпеку держави, стримувати зухвальство шляхти і пом'якшувати суворість законів, надто жорстоке застосування яких може занепасти республіку, що він і те і те ретельно обміркував і, настільки було його змоги, намагався провести в життя, проте злосливі люди так завзято опиралися його справедливим заходам, що його ніші позбавлено змоги вчинити добро, а їх, радників, не тільки змоги обговорювати ці заходи, а навіть вислухати його виступ. І ось, бачачи, що ніякої користі республіці він принести не може, він не знає, навіщо йому справувати магістрат, якого він або взагалі не заслуговує, або визнаний недостойним, і тому треба йому піти додому, щоб народ міг призначити на його місце когось доблеснішого й удатнішого за нього. По цім слові він покинув залу Ради і подався додому.

X

Засідателі Ради, які змовилися з ним, а також інші, швидкі до всяких змін, зчинили галас, на який позбігалися синьйори і колеги. Бачачи, як їхній хорунжий іде, вони, щоб спинити його, ужили всю силу умовлянь і владу і змусили вернутися до Ради, де все кипіло й вирувало. На багатьох вельми достойних громадян посипалися лайки та погрози. Між іншим якийсь ремісник учепився в горло Карло Строщі, щоб задушити, і

присутні на превелику силу його відборонили. Але найбільшу бучу збив Бенедетто дельї Альберті, який з вікна палацу гучно закликав люд до зброї, отож площа миттю заповнилася збройним народом, і нарешті від колег погрозами й страхом домоглися того, на що вони не згоджувалися, поки діяли умовляннями. Гвельфські капітани тим часом зібрали в своєму палаці чимало громадян, щоб обговорити, як їм зірвати постанову Синьйорії. Але, коли вони почули, що почався розрух, і довідалися про рішення Рад, усі поросходилися додому. Коли хтось сіє в місті заколот, годі сподіватися на те, що його одразу придушиш або спрямуєш куди захочеш. Приймаючи закон, Сальвестро думав примирити всіх у місті, але все вийшло інакше. Бо всі загорілися таким великим запалом, що крамнички zostалися закритими, громадяни забарикадували свої оселі, багато хто ховав своє добро по монастирях і церквах, і здавалося, кожен чекає якогось неминучого лиха. Збиралися на засідання цехи, і кожен обрав собі синдика. Відтак пріори скликали колег укупі з цими ж синдиками і цілий день обговорювали, як утихомирити народ, щоб нікого не скривдити, але так і не зійшлися в думках. Другого дня цехові компанії викинули свої прапори, і Синьйорія, побоюючись, як би не сталося халени, зібралася, щоб дати якусь раду. Не встигло початися засідання, як знову вибухнув гвалт і площу раптово заповнила сила-силенна люду під цеховими корогвами. Тоді Рада, щоб заспокоїти цехи і народ надією, що так воно й буде, вирішила передати владу мерії, яка у Флоренції називалася балія, складеній з Синьйорії, Колегії, Вісімки, капітанів гвельфів і цехових синдиків, щоб вони спільно створили уряд, здатний задовольнити всіх городян. Поки ухвалювано цю постанову, деякі загони молодших цехів, під'юджувані тими, хто прагнув відплатити гвельфам за вчинені кривди, відрізнялися від інших і рушили до оселі месера Лапо да Кастільйонкію, сплюндрували її й підпалили. Він же сам, довідавшись, що Синьйорія виступила проти привілеїв гвельфів, і побачивши, що люд узявся до зброї, не придумав нічого ліпшого, як ховатись або тікати. Він спочатку сховався в церкві Санта Кроче, потім у чернечому перев'язі втік у Казентіно, де, як багато хто чув, картав себе за те, що згодився з П'єро дельї Альбіцці за його раду дождитися для виступу храму Сан Джованні. П'єро і Карло Строщі, тільки-но

зчинився заколот, поховалися, сподіваючись, що коли все вщухне, вони зможуть зостатись у Флоренції, де у них багато рідні і приятелів. Щойно запалав будинок месера Лапо (бучу зчинити у місті не так-то легко, але розростається вона дуже швидко), як заходилися плюндрувати й палити багато інших або з повсюдної ненависті до їхніх хазяїв, або для зведення прорахунків. Бажаючи збити собі компанію, низька низота вдерлася в тюрми і повипускала всіх, хто був ласіший за своїх визволителів до чужого, і тоді почали грабувати монастир дельї Аньйої і монастир Санто Спїрїто, де багато громадян поховали своє добро. Ці грабіжники добралися б і до державної скарбниці, якби цьому не перешкодив один із синьйорів, людина вельми шанована, який верхи на коні й на чолі озброєних людей стримував, як тільки міг, навіженство юрми. Народна лють усе ж нарешті вщухла, чому сиріяли і рішучі дії синьйорів, і настання ночі. Назавтра балія оголосила прощення всім оголошеним попередженими, вказавши, однак, що ще три роки їм невільно обіймати жодного магістрату. Вона ж таки скасувала всі положення, ухвалені гвельфами на обмеження громадянських прав, і оголосила месера Лапо да Кастільйонкіо та його людей ворохобниками, а з ними разом і багатьох інших, особливо ненависних. Після ухвали цієї постанови оголосили імена нових синьйорів та їхнього гонфалоньєра Луїджі Гвіччардіні, а що всі вони були, на спільну думку, людьми мирними і ревнителами миру в місті, то здавалося, що гризня незабаром ущухне.

XI

А проте крамнички не відчинялися, громадяни зброї не складали, а чималі наряди варти прочісували все місто. З цього приводу нові синьйори вирішили обіймати магістрат не на площі перед палацом, зі звичною в такому разі помпою, а в самому палаці, не дотримуючись жодної церемонії. Новий склад синьйорів уважав найнершим і найпильнішим заходом свого врядування зробити місто мирним і тому ухвалив провести здачу зброї, відкрити крамнички й повиселяти з Флоренції багатьох мешканців контадо, закликаних громадянами на підмогу. В багатьох місцях міста запроваджено пости варти, отже, якби оголошені попередженими могли б заспокоїтися,

у місті б запанував спокій. Але вони аж ніяк не збиралися чекати ще три роки на повернення їхніх привілеїв, отож цехи зібралися знов і зажадали від Синьйорії ухвалити задля добра й миру у місті, що жоден громадянин, колишній синьйор, колега, капітан гвельфів чи цеховий консул, не може бути попередженим за гібелліство, а також щоб із торб були вилучені й спалені всі старі списки гвельфської партії і замінені новими. Ці прохання були одразу ж прийняті не тільки Синьйорією, а й усіма іншими радами, і здавалося, що віднині всім новим розбратам покладено край. Але оскільки недостатньо буває повернення того, що в тебе забрано, а треба забрати собі чуже й розплатитися, всі, хто сподівався на безладдя, заходився переконувати ремісників, що їм ніколи не знати безпеки, якщо багато кого з ворогів не буде вигнано й вигублено. Синьйорія, передбачаючи це все, викликала до себе цехових магістратів та синдиків, а хорунжий Луїджі Гвіччардіні звернувся до них так: "Якби присутні тут синьйори і я вкупі з ними уже давно не знали, що нашому місту суджено щоразу по завершенні зовнішньої війни починати внутрішню, ми б дивувалися і побивалися над недавнім неладом ще дужче. Але оскільки звичні халепи дошкуляють нам куди менше, ми це останнє безголов'я перенесли терпляче, тим паче що виникли вони не з нашої вини, і ми сподіваємось, що вони, як це бувало й раніше, доходять кінця, задля якого ми вволили стільки неабияких жадань. А проте ми бачимо, що ви не уговкалися і навіть хотіли б, щоб вашим співгромадянам нові кривди чинилися і щоб їм присуджували знов вигнання. Що більше у вас нечестивих вимог, то гостріше наше несхвалення. І справді, якщо ми вірили, що за час нашого урядування чи то через незгоду з вашими намірами, чи то через потурання вам наше місто може занепасти, ми спробували б ухилитися від виявленої нам честі, або утікши, або пішовши на добровільне вигнання. Одначе, сподіваючись, що ми маємо стосунки з людьми, не позбавленими людяності і якоїсь любові до батьківщини, і вірячи, що наші людяні уповання візьмуть гору над вашою зятятістю, ми згодилися обійняти посаду. Одначе нині ми на досвіді переконуємося: що більше у нас доброзичливості й поступливості, то ви робитеся вимогливіші, а вимоги ваші несправедливіші. І якщо зараз ми так з вами говоримо, то не на те, щоб вас покривдити, а щоб ви схаме-

нулися: хай інші голублять ваш слух солодкими речами, ми говоритимем потрібне й корисне. Скажіть же тепер по щирості: чого ще можете ви по праву домагатися? Ви захотіли відсторонити гвельфових капітанів — їх відсторонено, ви захотіли, щоб було спалено їхні торби і усе перелаштовано, — ми на це пішли, ви захотіли, щоб попереджених було відновлено у правах, — ми на це згодилися. За вашою вимогою дістали прощення палії осель і церковні мародери, і задля вашого вдоволення стількох достойних і впливових громадян вигнано. Вам на догоду нобілей приборкано новими законами. Коли ж буде край вашим домаганням чи, точніше, коли перестанете ви надуживати нашою поступливістю? Хіба ви не бачите, що ми терплячіше переносимо нашу поразку, ніж ви свою звитягу? Куди заведуть ваші постійні супереки наше місто? Хіба ви забули, як його підгорнув під себе через ці звади такий собі Каструччо, підлий луккезец, і як уярмив його дук Афіньський, цей найманець кондотьєр? Коли ж воно таки згуртувалося, ні архієпископ Міланський, ні сам папа не змогли його захопити і по багаторічній війні не доскочили нічогісінько, окрім ганьби. З якої ж речі ви прагнете, щоб нині ваша гризня позбавила його волі, якої могутній супостат не міг у нього забрати оружно? Чого можете ви чекати від свого розбрату, окрім неволі, а від утраченого добра, яке ви у нас забрали і забираєте й далі, окрім убозтва? Бо теє добро, завдяки нашій кмітливості, годує все місто. А як ми його прогонуємо, якщо майно буде в нас забрано? Адже ті, хто його захопив, не зуміють зберегти нахапаного багатства, а це обернеться зuboжінням і голодом для всього міста. Я і пріявні тут синьйори наказуємо вам і, настільки велить честь, прохаємо вас припинити ваші домагання і спокійно дотримуватися допіру опрацьованих приписів. Якщо ви бажаєте ще якихось нових законів, то вносьте їх належним чином, мирно, а не з колотнечею і зброєю в руках. Бо законні ваші устремління завжди вдовольнятимуться, і ви не попустите лиходіям, на сором свій і горе, за вашою спиною зруйнувати вашу батьківщину”. Ці слова, дуже слухні, дійшли до самого серця громадян. Устами одними вони дякували хорунжому за те, що він повівся з ними як добрий достойник, а з містом як добрий громадянин, і висловили готовність підкорятися кожному його розпорядженню. Синьйорія, щоб дати їм змогу

проявити цю готовність негайно, призначила по двоє найчільніших магістратів, щоб вони обговорили разом з цеховими синдикатами, чи не треба ще якихось реформ задля святого спокою, і доповіли про це Синьйорії.

XII

Поки все те діялось, прокинулася нова колотнеча, ще згубніша для республіки, ніж попередні. Здебільшого найнижча міська низота чинила в останні дні пожежі й грабунки. Ті з них, хто розперезався найбільше, потерпали нині, після закінчення основного безладдя, як би їх не покарали за злочин і як би їх, як це буває завжди, не кинули напризволяще самі ж заводяки. До цього треба ще додати ненависть до багатих громадян і цехових ватажків усієї дрібноти, яка вважала, що оплата за її працю недостатня, що її кривдять. Коли за царювання Карла I місто поділено на цехи, кожен цех почав справуватися по-своєму із своїм головою; було передбачено, що розглядати позови всіх ремісників має їхній голова. Цехів, як ми вже згадували, було спершу дванадцятєро, але з часом кількість їхня збільшилася і досягла двадцяти одного, і вбилися вони в таку силу, що за кілька років усе міське врядування перейшло до їхніх рук. А що серед цехів були і значніші, і менші, вони поділилися на старші і молодші, причому сім цехів вважалися старшими, а чотирнадцять молодшими. З приводу такого поділу, а також через інші згадані уже мотиви виросла сваволя партійних капітанів. Діяльністю цієї магістратури заправляли старосвітські гвельфські роди, і капітани з цих домів підтримували старших цеховиків, а молодших цеховиків та їхніх прихильників гнобили. Саме в цьому корінь усіх розрухів, про які ми розповідали. Коли виник поділ на цехи, виявилось, що численні ремесла, де ремісникиють дрібний люд і підла чернь, свого цеху не здобули, їх підгорнули під себе ті цехи, до яких стояв ближче їхній промисел. І коли вони були невдоволені своєю кривавицею або вважали себе скривдженими працедавцями, скаржитися вони мусили магістрату того цеху, якому їх підпорядковано, а він, як на їхню думку, ніколи не судив по справедливості. Серед цехів найбільше підпорядкованих ремісників мав цех вовнярів. Сам він і є найвпливовіший, посідає перше місце, годував і досі годує своїм промислом людей із самих низів та плебс.

XIII

І ось це простацтво як з підлеглих вовнярському цеху, так і з чорноробів інших цехів, і просто невдоволене із викладених вище причин, нині потерпало від страху перед санкціями, які могли накликати на них учинені ними підпали й шарпанина. Кілька разів уночі вони сходилися для обговорення того, що сталося, і все правили одне одному про загрозу, навислу над їхніми головами. Аж ось один з тих, хто був зух із зухів, надумав підбадьорити інших і повів таку річ: "Якби нам довелося вирішувати, чи треба ставати до зброї, щоб палити і плюндрувати оселі громадян і обдирати церкви, я був би перший з тих, хто думав би, що цю річ годі вирішити знічев'я і що убозтво в мирі й злагоді краще, ніж наражене на таку небезпеку збагачення. А що зброєю вже застосовано і лиха скоєно чимало, слід нам поміркувати про те, як нам залишитися озброєними і як уникнути відповідальності за вчинене. Я міркую так: якщо нас ніхто не може навчити, то навчить біда. Як бачите, ціле місто дихає на нас лихим духом, громадяни гуртуються, а Синьйорія завжди з магістратами заодно. Не сумнівайтеся, що нам лаштують якусь пастку і нам загрожує велика небезпека. Отже, треба добиватися двох речей, і наше зібрання має ставити собі дві мети: перша — це уникнути кари за все, що ми накоїли в ці дні, а друга — це зажити вільніше й щасливіше, ніж ми жили досі. І от я вважаю, що для того щоб добитися прощення за наші попередні гріхи, нам треба накоїти ще гіршого лиха, помножити зло, всюди влаштовувати підпали й погроми і намагатися втягти в розбій якнайбільше люду. Бо коли вицуватців надто багато, вони застаються безкарними, караються дрібні переступи, великі й значні винагороджуються. Коли всі страждають, мало хто прагне помститися, бо вселюдська недоля переноситься легше, ніж окрема кривда. Отож-бо прощення ми повинні здобути саме в посиленні лиха й неладу, саме вони прокладуть нам шлях до осягнення того, що нам необхідне для вільного життя. І я думаю, що нас чекає успіх, бо ті, хто міг нам завадити, багаті й роз'єднані. Їхнє роз'єднання принесе нам звитягу, а їхнє багатство, коли воно стане нашим, допоможе нам цю звитягу зміцнити. І хай вас не бентежить блакитна кров, якою вони почнуть похвалитися. Всі люди мають однаковий корінь,

і всі роди однаково старосвітські, і природа всіх створила рівними. Якщо і ми, і вони розберемося гольцем, то нічим не різнитимемося один від одного, якщо ви одягнетеся в їхні строї, а вони в ваші, то ми здаватимемося шляхетними, а вони простолюдом, бо вся різниця в багатстві і бідності. Я дуже вболіваю, коли бачу, що багато хто з вас гризеться від скоєного і хоче утриматися від подальших виступів. І якщо це справді так, то ви не ті, за кого я вас мав. Не слід боятися ні каяття, ні сорому, бо переможців, хоч би яким робом вони перемогли, зроду не судять. А про сумління нам теж нема чого дбати: там, де, як у нас, панує страх перед голодом і тюрмою, нема і не повинно бути місця страху перед пекельними муками. Але коли ви задумаетесь над поведінкою людей, то побачите, що всі ті, хто має велике багатство або велику владу, досягає цього лише хитрощами або силою, але потім усе захоплене ошуканством чи гвалтом починають облудно називати дарунком долі, щоб приховати його мерзенне походження. Ті ж, хто від зайвої обачності чи глупоти відмовляються вдаватися до таких заходів, з кожним днем усе більше нидіють у рабстві й убозстві. Бо вірні раби так назавше рабами й залишаються, а добронорядні завше бідні. Від рабства визволяються лише невірні і зухвалі, а від убозтва лише злодії й пройдисвіти. Господь Бог і природа дали всім людям змогу осягти щастя, але воно частіше випадає на долю грабіжника, ніж на долю умілого трудівника, і його частіше добиваються нечесним, аніж чесним промислом. Ось чому люди поїдають один одного, а доля кволого з кожним днем погіршується. Отож нам треба вдатися до сили, поки нам набігає добра нагода, бо ліпшої нам доля не дасть. Маєтні громадяни не згуртовані, Синьйорія вагається, магістрати спантеличені, і зараз, поки вони не згуртувалися, не прийняли рішення, їх легко погромити. Отож-бо буде наша повна воля й сила в місті або ми здобудемо такий вплив в уряді, що не тільки наші колишні провини підуть у непам'ять, але ми станемо ще грізнішою силою для ворогів. Сказати по щирості, план цей зухвалий і небезпечний, але коли змушує діяти біда, зухвальство стає обачністю, а зухи, одважуючись на щось велике, нехтують загрозу. Бо всі заходи, спершу пов'язані з ризиком, окупаються сторицею, і годі вийти в безпечну гавань, не важачи при цьому головою. До того ж я певний: коли бачиш, як тобі рихтують

тюремну камеру, тортури і кару горлом, куди згубніше чекати на них, ніж спробувати їх уникнути, бо в першому випадку біда невідворотна, а в другому ще не вгадно, як вийде. Скільки разів чув я ваші нарікання на захланність зверхників і несправедливість посадових осіб! Чи не пора нам спекатися їх і так їх заломити під себе, щоб вони нарікали на нас і боялися нас ще більше, ніж ми їх. Нагода, подарована нам долею, минається, і марно ми чіплятимемось за неї, коли вона минеться. Ви бачите, як рихтуються наші супротивники; треба запобігти їхнім задумам. Хто з нас перший, ми чи вони, стане до зброї, той і переможе, потоптавши своїх ворогів і піднісши угору. Багато кому з нас звияга дасть славу, а всім безпеку". Ця орація ще дужче розпалила серця, уже запалені на все зло, і всі, хто зібрався, постановили взятися до зброї, як тільки наwerbують якнайбільше спільників, а також заприсяглися обопільно підтримувати один одного в разі нагінки з боку магістратів.

XIV

Поки вони отак збиралися узурпувати владу, їхній план дійшов до відома Синьорії, яка розпорядилася схопити такого собі Сімоне делла П'яццу і від нього довідалася і про саму змову, і про те, що заколот має зчинитися назавтра. З огляду на таку загрозу зібралися Колегія і всі ті громадяни, які разом з цеховими синдиками намагалися згуртувати місто. Перш ніж всі зібралися, зовсім споночило, і ті, хто зібрався, порадили синьйорам викликати також цехових консулів, і вже всі разом домовилися, що всіх вояків треба зосередити у Флоренції і що зранку хорунжі пополанів мають прийти на площу на чолі своїх озброєних компаній. Поки громадяни збиралися у Синьорії і Сімоне брали на муку, такий собі Нікколо з Сан Фріано, палацовий дзигармайстер, помітив те, що відбувалося. Він одразу ж повернувся до себе додому і вдарив на гвалт у своїй окрузі, ото ж-бо як стій близько тисячі озброєних людей позбігалося на площу Сан Спиріто. Цей галас дійшов і до інших змовників, і Сан П'єро Маджоре, та Сан Лоренцо; місця їхніх постійних зібрань заповнилися озброєним людом. Коли настав ранок 21 липня, виявилось, що на площу відборонювати Синьорію вийшло менше вісімдесяти душ. З хорунжих не

з'явився ніхто, побачивши, що все місто озброїлося, вони побоялись і поткнутися зі своїх домів. З низоти першими появились на площі ті, хто зібрався в Сан П'єро Маджоре, і при їхній появі збройна варта навіть пальцем не ворухнула. Слідом за ними гунула вся інша озброєна юрма, яка, узрівши, що ніхто перешкоджати їй не збирається, заходилася репетувати грізно про звільнення в'язнів. Коли погрози не подіяли, вони стали застосовувати силу і підпалили оселі Луїджі Гвіччардіні, і тут Синьйорія, щоб не вийшло гірше, видала їм в'язнів. Доскочивши свого, вони забрали в ексекатора корогву справедливості і під цією корогвою заходилися підпалювати будинки багатьох громадян, але здебільшого громлячи тих, кого ненавиділи за громадську діяльність або не любили особисто. Бо чимало громадян, скориставшись нагодою звести особисті порахунки, нацьковували юрму на житла своїх недругів. Адже досить було, щоб один голос у натовпі гукнув: "До оселі такого-то!", й одразу ж гонфалоне туди і повертав. Пущено з димом і всі папери бавовнярського цеху. Налиховдивши досхочу, вони поклали собі зробити щось доблесне і висвятили на лицаря Сальвестро Медічі і ще багатьох інших — усього шістдесят чотири душі, і серед них були Бенедетто й Антоніо дельї Альберті, Томмазо Строцці та інші їхні близькі, хоча багато хто з новонасталих лицарів приймали цей титул з нехиттю. Найдивніше в усіх цих подіях було те, що одного й того самого дня і сливе водночас юрма проголошувала лицарями тих, кому щойно пускала червоного півня (бо благо і лихо завжди йдуть у парі), так було і з Луїджі Гвіччардіні, хорунжим справедливості. Синьйори серед усього того рейваху, побачивши, що їх покинула і варта, і цеховики, і хорунжі, не знали вже, на яку ступити, бо піхто, попри розпорядження, виручати їх не прийшов. З шістнадцяти загонів на площу з'явилися лише два під значком Золотого Лева і Вивірки під орудою Джовенко делла Стуфи і Джованні Камбі. Але вони, постоявши трохи на площі і бачачи, що до них ніхто не причалює, пішли геть. Що ж до громадян, то деякі, бачачи лють навіженої юрби і кинутий їм на поталу Палац синьйорії, zostалися в себе вдома, а інші рушили навіть за озброєною тичбою, щоб, будиши в ній, мати змогу боронити і свої оселі, й оселі друзів своїх. Так изота все вбивалася в силу, а синьйори її втрачали. Ця реbelieя тривала цілісінький

день. Смерком ребелянти зупинилися біля палацу месера Стефано за церквою Сан Барпаба. Їх набралось понад шість тисяч, і ще до світанку вони погрозами змусили цехи надіслати їхні цехові корогви. Вранці ж вони під прапором справедливості підійшли до палацу подести. Подеста не впустив їх у палац і чинив опір, але здався перед грубою силою.

XV

Синьйори, побачивши, що силою нічого не доб'ється, вирішили домовитися з бунтарями. Вони викликали чотирьох своїх колег і послали їх до палацу подести дізнатися, чого ті домагаються. Там їхні делегати довідалися, що ватажки черні, цехові синдики і кілька громадян уже постановили, чого вони хочуть добиватися від Синьйорії. Разом з чотирма депутатами черні посланці Синьйорії повернулися до тих, хто їх послав, з такими вимогами. Вовнярський цех не повинен мати більше одного достойника чужинця, треба створити три нових цехи: один для ворсувальників і фарбарів, другий для стрижіїв, жилетників та інших кравців та їм подібних ремісників, третій для дрібного люду. Два представники цих нових цехів і три представники чотирнадцяти молодших цехів мають стати синьйорами, Синьйорія призначить будинки, де нові цеховики зможуть збиратися, нікого з них не можна присилувати раніше ніж через два роки сплатити борги на суму, що не перевищує п'ятдесяти дукатів; Монте припиняє взаємне стягання відсотків за державним боргом, виплаті підлягає тільки одержана сума; вигнанці й засуджені дістають прощення, а попереджені реституції. Окрім цих вимог, висувалися ще й інші щодо пільг для головних учасників подій і, навпаки, вимога про вигнання і попередження багатьох громадян з числа їхніх ворогів. Хоча для республіки ці вимоги були жорстокі й ганебні, Синьйорія, Колегія і Народна рада, побоюючись гіршого, одразу ж пристали на них. Але для того щоб усі ці пропозиції набули чинності закону, їх мала схвалити Рада комуни, а що дві Ради в один день зібрати було годі, довелося чекати до наступного дня. Однак паразити цехи і чернь були нібито цілком задоволені й обіцяли, що після затвердження нового закону колотнеча вщухне. Але назавтра вранці, коли вже точилося обговорення в міській Раді, нетерпелива і свавільна юрма під тими самими

корогвами знову заповнила всю площу і зчишила такий песамовитий галас, що і Рада, і Сильйорія пажахалися. Один з сильйорів, Гверріанте Маріньолі, спонукуваний радше страхом, ніж іншими якимись почуттями, спустився вниз піби для того, щоб охороняти нижні двері, а сам утік додому. Але коли він ішов, йому не вдалося зробити це непомітно, і патовп його впізнав. Його ніхто не зачепив, щоправда, проте люди загукали, щоб усі сильйори забиралися з палацу, а то всіх їхніх дітей поперебивають, а оселі попідпалюють. Тим часом обговорення закону завершилося, і сильйори порозходилися по своїх приміщеннях. Проте представники Ради, спустившись униз, на площу виходити утрималися, а позоставалися на подвір'ї і в лоджіях, утративши надію уже в можливість урятувати державу, бо вони зневажали чернь, а тих, хто міг би присадити їй чи навіть погромити, вони вважали надто лихими або надто боягузливими. Самі сильйори були зовсім збезтежені, вони теж зневірилися в порятунку батьківщини, один з їхніх людей уже втік, і жоден громадянин не прийшов до них на підмогу чи навіть з порадою, що їм чинити. Поки вони вагалися, як же їм діяти, месер Томмазо Строцці і месер Бенедетто Альберті, спонукувані або своїм власним честолобством і бажанням залишитися в палаці єдиними панамі, або, можливо, гадаючи, що роблять це для загального добра, порадили їм відступити перед народним вибухом і розійтися по домівках уже приватними громадянами. Ця порада, подана тими, хто очолював цей бунт, хоча вона Сильйорією й була прийнята, глибоко обурила двох сильйорів, Аламано Аччаюолі і Нікколо дель Бене. Зібравшись з мужністю, вони вигукнули, що коли їхні товариші хочуть піти, ради тут немає, але що вони особисто залишити свою посаду до того, як мише запроваджений законом рішенець, вважають неможливим і ладні за все це поплатитися життям. Цей протест ще більше налякав сильйорів і ще дужче розлютив народ. Тоді гонфалоньєр, воліючи покинути свій магістрат з ганьбою, ніж важити головою, поклався на месера Томмазо Строцці, який вивів його з палацу і провів до домівки. Таким самим робом порозходилися один по одному всі інші сильйори. Аламано і Нікколо, зоставшись самі, вирішили вже не перти па рожен, а мати розум у голові, і пішли й собі. Отож-бо палац зостався в руках пизоти і військової Вісімки, яка ще не зреклася свого урядницького мапдату.

XVI

Коли в палац вдиралася чернь, короґва гонфалоньєра справедливості була в руках такого собі Мікеле ді Ландо, чесальника вовни. Босий і в якихось лахах, цей чоловічок пробрався сходами на чолі всієї юрми і, опинившись у залі засідань Синьйорії, обернувся до людської маси і заявив: “Ну от, нині цей палац ваш і місто теж у ваших руках. Що ж, по-вашому, тепер робити?” У відповідь усі загукали устами одними, що вони хочуть, щоб синьйором і гонфалоньєром став він і орудував ними і всім містом як йому заманеться. Той згодився взяти на себе владу. Людина він був розважлива й обачна, і більше йому дала природа, ніж доля. Він поклав собі утихомирити місто, впишити колотнечу і з метою чимось зацікавити люд, а самому виграти час на вжиття невідкладних заходів, розпорядився відшукати такого собі сера Нуто, якого ладив на посаду барджелло месер Лапо ді Кастільйонкіо. Більшість тих, хто супроводжував Ландо, побігла виконувати розпорядження. Прагнучи, щоб влада, передана йому з ласки народу, з самого початку показала себе справедливою, він звелів проголосити привселюдно, що підпали й плондрування забороняються, і на пострах кожному поставив на майдані шибеницю. Перебудову урядування він почав з того, що позвільняв усіх цехових синдиків і позаміняв їх новими, позбавив посад синьйорів і колег і спалив торби з іменами претендентів на уряд. Тим часом юрба притеребила на майдан сера Нуто, прив’язала за ногу до шибениці, і всі навколишні заходилися живцем його шматувати, поки від нього не зосталася лише ця прив’язана нога. Військова Вісімка, вважаючи й собі, що з розгоном синьйорів правління над містом перейшло до неї, уже поставила нових синьйорів. У відповідь Мікеле послав їм наказ забиратися негайно з палацу, бо хотів показати кожному, що може й без їхньої поради верховодити у Флоренції. Потім він наказав зібратися цеховим синдикам, щоб обрати нову Синьйорію, четверо представників дрібного люду, двоє старших цехів і двоє молодших. Окрім цього нового порядку жеребкування, він усе урядування поділив на три частини, віддавши першу новим цехам, другу молодшим, а третю старшим. Месерові Сальвестро Медічі він дав прибуток з рундуків на Старому мосту, собі узяв подестерію Емполі і ущедрив

щедротами багатьох інших громадян, прихильних до немаєтних людей, не так на те, щоб відшкодувати їм втрати, як на те, щоб прикриватися ними як щитом від заздрісників.

XVII

Одначе низота вважала, що Мікеле в своїх реформах підтримував більше маєтних, а от їй не дав в урядуванні паю, необхідного на те, щоб утриматися при владі і відбиватися від ворожих зазіхань. Отож спонукувані притаманним їм зухвальством, народні низи стали знову до зброї, галасливо зібралися під своїми корогвами на площі й зажадали, щоб синьйори зійшли вниз на поміст і там разом з ними обговорили ті нові заходи, які вони вважали обов'язковими їм на пожиток і безпеку. Мікеле, побачивши цю знахабнілу юрбу, вирішив не дратувати її, і тому, не вислухавши самих вимог, дорікнув за спосіб, яким вони хотіли змусити себе вислухати, і закликав їх скласти зброю, бо тільки так їм дасться все те, на що гідність Синьйорії не дозволяє піти, поступаючись перед брутальною силою. Юрма, роздратована цією відмовою, відкотилася до Санта Марії Новелли, де обрала собі восьмеро ватажків з помічниками, запровадивши положення, які б забезпечували їм належну шану й повагу. Таким чином Флоренція дістала два уряди, які перебували в двох різних місцях. Ці ватажки ухвалили між собою, що віднині восьмеро обранців нових цехів повинні постійно засідати в палаці разом із синьйорами і всі постанови Синьйорії мають ними затверджуватися. У Сальвестро деї Медічі та Мікеле ді Ландо вони позабирали все те, на що їх було уповноважено попередніми їхніми ж ухвалями, а багатьом своїм людям роздали посади, а також кошти, потрібні на те, щоб вони могли належно ці врядування справувати. Щоб надати своїм ухвалям чинності закону, вони послали двох своїх посланців до Синьйорії з вимогою затвердити їх і з погрозою застосувати силу, якщо їм буде відмовлено. Ці делегати переказали синьйорам усе, що їм доручено викласти, вельми пихато і ще самовпевненіше, докоряючи до того ж гонфалоньера в невдячності, якою він відплатив людям за наданий йому титул і за виявлену йому честь, а також у непошані й пехтуванні людей. Коли вони наприкінці ще й пригрозили, Мікеле не міг стерпіти такого зухвальства і, зва-

жаючи більше на свій теперішній титул, ніж на низьке коліно, надумав, що печуване їхнє зухвальство заслуговує й карі печуваної, а тому, схопившись за свою зброю, спершу завдав їм важких тілесних пошкоджень, а потім наказав зв'язати їх і кинути за ґрати. Як тільки це дійшло до відома низоти, вона спалахнула страшним гнівом і, сподіваючись оружно доп'ястися того, чого не здобула беззбройна, галасливо й люто стрясаючи зброєю, рушила до Палацу синьйорії. Мікеле, побоюючись нового виступу, поклав собі запобігти йому, бо вважав, що порватися першому на ворога куди почесніше, ніж дождатися його в мурах палацу і, так само як його попередники, ославити себе ганебною втечею. Тому він зібрав чимало громадян, які вже побачили свої похибки, і верхи на коні на чолі великого загону рушив на Санта Марію Новеллу напасти на тих, хто, як уже згадано, ухвалив таку постанову і виступив на площу майже водночас з Мікеле. Трапилось так, що вони роз'їхалися, отож їхні дороги не схрестилися. Мікеле, повернувшись назад, побачив, що площа захоплена ворогом і палац узято в облогу. Почався бій, у якому він узяв гору і розметав чернь: тих повиганяв з міста, а тих змусив кинути зброю і сипонуті врозтіч. Перемогу здобуто, юрми розвіяно завдяки звазі гонфалоньєра, який доблестю, шляхетністю і добропорядністю переважав тоді всіх громадян і заслуговує ходити серед небагатьох тих, хто зробив багато добра батьківщині. Бо якби він грів у душі своїй лише зловорожість і честолюбство, республіка втратила б усю свою свободу і була б під тиранічною зверхністю, ще гіршою, ніж свавілля дука Афінського. Але в своїй незмірній великодушності не плекав він у серці жодної думки, супротивної загальному добру. Справи він повів так обачно, що прихилив до себе симпатії того люду, з якого вийшов, а тих, хто чинив оцір, зумів приборкати оружно. Така поведінка присадила народні пизи, кращі ремісники схаменулися й побачили, яку ганьбу стягають на себе ті, хто, згнітивши шляхетську пиху, підключаються потім підлому людові.

XVIII

Коли Мікеле взяв гору над черню, нову Синьйорію вже було обрано, але до неї потрапило двоє таких підлих і пікчемних своїм станом, що всім закортіло звільнитися від такої

неслави. Отож у день 1 вересня, коли нова Синьйорія вперше збирається, на площі з'явилось багато озброєних людей. Коли палац почали покидати старі синьйори, озброєні зчинили галас і одностайно гукнули, що вони не бажають, щоб бодай хтось із дрібного люду пошився в синьйори. Нова Синьйорія, щоб задовольнити крикунів, вирішила виключити зі своїх лав цих двох ставлеників низоти, одного з яких іменували Тріа, а другого Бароччо, а натомість обрала Джорджо Скалі і Франческо ді Мікеле. Тоді ж таки ліквідовано цехи дрібного люду й звільнено їхніх ставлеників, окрім Мікеле ді Ландо, Лоренцо ді Пуччо та ще кількох цілком достойних людей. Усі чільні посади поділено між старшими і молодшими цехами, але при цьому ухвалено, що п'ятеро синьйорів завжди будуть із молодших, а четверо із старших, а гонфалоньєр навперемін, то від тих, то від тих. Запроваджений таким робом лад тепер утихомирив місто. А проте, хоча владу в республіці в низоти забрано, молодші цеховики zostалися сильніші від пополанської знаті, котра мусила поступитися, щоб задовольнити маєтних і забрати у дрібноти цехові привілеї. Все це дістало схвалення тих, хто бажав, щоб не піднесли голову ті, хто іменням гвельфської партії гвалтував і кривдив стільки людей. А що новий лад підтримували месер Джорджо Скалі, месер Бенедетто Альберті, месер Сальвестро деї Медічі і месер Томмазо Строцці, то вони й стали хазяями міста. Саме ці обставини й поглибили розкол між пополанською знаттю і дрібними ремісниками, розкол, який почався через честолюбні поривання домів Річчі й Альбіцці. Оскільки цей розлам приводив надалі до вельми поважних наслідків і нам доведеться про нього часто згадувати, назвемо одну з цих партій пополанською, а другу плебейською. Такий стан тривав три роки, і цей час ознаменувався багатьма вигнаннями та стратами, оскільки зверхники оточені були невдоволеними в місті і за його межами і жили в полощі страху. Невдоволені флорентійці або раз у раз намагалися поламати лад, або зазідалися в таких спробах, а незадоволені вигнанці, яким вини не було, колотили миром при сприянні або якогось державця, або якоїсь республіки.

XIX

Під той час перебував у Болонї Джаноццо да Салерно, капітан Карла Дураццо, парості неаполітанських королів, який,

замисливши повалити з трону королеву Джованну, тримав свого воєначальника в Болоньї, щоб скористатися там підтримкою, виявленою папою Урбаном, недругом королеви (1379). В Болоньї було також чимало флорентійських вигнанців, які накладали дуже тісно одне з одним і з Карлом, через що зверхники у Флоренції жили постійно озируючись і залюбки прислухалися до нашенців на всіх неблагонадійних. Заклопотані такими підозрами, вони раптом дізналися, що Джаанні да Салерно збирається з силою-силенною вигнанців підійти під мури Флоренції, і багато хто з громадян, які змовилися з ним, стануть тоді до зброї і відчинять йому браму. За цим доносом звишувачено багатьох громадян, і передусім пазвано імена П'єро дель Альбіцці і Карло Строцці, а потім Чіпріано Манджоні, месера Якопо Саккеті, месера Донато Барбадоро, Філіппо Строцці і Джованні Ансельмі, усіх їх, крім Карло Строцці, який утік, затримано. Синьйори, щоб ніхто не зважився виступити на їхню підтримку, доручили месеру Томмазо Строцці й месеру Бенедетто Альберті на чолі великого загону охороняти місто. Арештованих громадян було допитано, але ні в акті дання виши, ні в показах свідків не вистачило матеріалу для осуду, і капітан не захотів їх засудити. Тоді вороги арештованих підбурили проти них люд і викликали в ньому таку лють, що довелося засудити їх на смерть. І П'єро дель Альбіцці не врятували ні його родовитість, ні колишня шана, коли довгий час він тішився більшим авторитетом і викликав більше страху, ніж будь-який інший громадянин. Дійшло до того, що одного разу, коли він бенкетував з силою гостей, хтось, чи не злий ворог, прислав йому срібну таріль з лагомишками, серед яких було сховано цвях. Коли його виявили, всі бенкетарі зрозуміли, що їхньому господареві радиться закріпити колесо фортуни, бо воно, досягнувши вершка і все ще крутячись, неминуче шелесне з ним у прірву. Це передбачення справдилося: спершу його повалено, а потім убито (1380). Але його страта тільки наробила в місті ще більшого рейваху, бо всі потерпали, і переможці, і переможені. Страх, вишиклий у зверхників, шкодив найбільше, бо кожна дрібничка з леда-чого ставала причиною нових переслідувань гвельфів, для вироків, попереджень і вигнань з міста. А до цього долучалися чимраз нові і нові закони і приписи, які щодня оприлюднювалися задля зміцнення влади. Всі ці заходи

тільки озлоблювали тих, кого підозрювала владна кліка, і тому з благословіння Синьйорії призначено сорок шість осіб, які мали очистити республіку від усіх неблагонадійних. Вони оголосили попередження тридцяти дев'яти громадянам, багатьох пополанів оголосили побілями, а багатьох побілів пополанами. Для оборони від зовнішнього ворога ця комісія завербувала Джона Гоквуда, родом англійця, великого полководця, який повоював чимало в Італії як найманець напі та інших володарів. За зовнішню безпеку змушувала турбуватися чутка про те, що Карл, дук Дураццо, вербує для походу на Неаполь численні військові загоши, серед яких було немало флорентійських вигнанців. Щоб відвести всі ці загрози, крім звичайних засобів, вирішено використати гроші, бо, коли Карл прийшов в Ареццо, флорентійці заплатили йому сорок тисяч дукатів за обіцянку не турбувати їх. Він заходився співняти свій плап, легко заволодів Неаполітанським королівством, а королеву Джованну відправив полонянкою до Угорщини. Але ця перемога тільки посилила страх флорентійських зверхників, бо вони не могли повірити, що їхні гроші переважають давню дружбу, яку король завжди зберігав у своєму серці до гвельфів, нині таких гнаних у місті.

XX

Страх цей, зростаючи, спричинював нові кривди, які його не тільки не розвіювали, а й ще поглиблювали, отож-бо більшина громадян жила геть невдоволеною. До всього цього треба додати ще сваволю месера Джорджо Скалі і месера Томмазо Строцці, вони мали владу більшу, ніж магістрати, і кожний громадянин міг побоюватися, що вони, спираючись на підтримку черні, пообитимуть його. Отож-бо не тільки добромисним, а й ворохобним громадянам тодішній уряд здавався тиранічним і свавільним. Отже, сваволі месера Джорджо Скалі мав настати край. Як на те, один з його паближених оскаржив у змові проти держави такого собі Джованні ді Камбіо, одначе капітан визнав його невинним (1381). Тоді суддя вирішив, що позивач-наклепник повинен прийняти кару, яка загрожувала оскарженому, якби того було засуджено. Месер Джорджо, бачачи, що ні його прохання, ні авторитет не можуть цю людину врятувати, разом з месером Томмазо Строцці

і озброєною ватагою силоміць визволили його, сплюндрували палац капітана, який, рятуючи себе, мусив ховатися від них. Цей збройний напад викликав у місті таке обурення, що його вороги вирішили скористатися цим і виступити проти нього і вирвати місто не лише з його рук, а й з рук низоти, яка три роки зухвало панувала в ньому. Цьому неабияк прислужився сам капітан, який, як тільки бунт ущух, прийшов до синьйорів і заявив, що він залюбки посів місце, на яке обрали його синьйори, бо сподівався стати в пригоді людям чесним і ладним стати до зброї для утвердження, а не для підриву правосуддя; але, відчувши на власній шкурі, який у цьому місті уряд і яке життя, він свою посаду, взяту ним добровільно в сподіванні здобути в ній пожиток і славу, добровільно й повертає назад, щоб уникнути збитків і шкоди. Проте синьйори підбадьорили капітана, пообіцявши йому винагороди за заповідані втрати, а на майбутнє безпеку. Дехто з правителів вирішив порадитися з деякими громадянами, тими, кого вважали щирими ревнителями загального добра і хто викликав у них менше підозри, і на цій раді всі дійшли висновку, що ніші настала дуже слушна нагода, щоб визволити місто від сваволі низоти і месера Джорджо, який своєю зухвалою поведінкою стягнув на себе майже повсюдну ненависть. Узяти користь із даної нагоди треба ще до того, як обурення згасне, бо ті, що зібралися, добре розуміли, що народну прихильність можна і здобути, і втратити через будь-яку дрібну випадковість. А ще вони вирішили, що для успішного здійснення їхнього задуму слід залучити на свій бік месера Бенедетто Альберті, без чия згоди захід цей бачився їм вельми небезпечним. Месер Бенедетто був людина тяжко багата, спочутлива, поважна, віддана справі свободи батьківщини і ворожа всілякій тиранії, ось чому легко було заспокоїти його сумління й підбити його виступити проти месера Джорджо. Саме сваволя і зухвальство схилили його стати прибічником пополапської низоти і ворогом шляхетних пополапів та гвельфської партії. Але побачивши, як ватажки черні ступили в слід своїх супротивників, він покинув їх і до тих кривд, яких зазнавали від них співгромадяни, був зовсім непричетний. Отож-бо він порвав з клікою черні з тих самих спонук, з яких пристав до неї. Перетягнувши месера Бенедетто і цехових ватажків на свій бік і доставши зброю, Синьйорія арештувала месера Джорджо, а

месер Томмазо тим часом утік. Назавтра месерові Джорджо стято голову, і ця страта так нажахала людей його партії, що ніхто не ризнувся, аби його відборонити, ба більше, всі наввипередки намагалися сприяти його загибелі. Коли ж він по дорозі на страту побачив, що гав ловити зібрався той самий люд, який ще вчора підносив його як Бога, він почав парікати на лиху свою недолу і на злобу проти його громадян, які змусили його запобігати ласки в низоти, позбавленої почуття вірності і вдячності. Узрівши серед озброєних месера Бенедетто Альберті, він промовив: "І ти, месер Бенедетто, згодеи, щоб наді мною вчинили розправу, якої я зроду б не допустив щодо тебе? Так ось, я пророчу, що цей день стане кінцем мого безголов'я і початком твого". Потім він заходився дорікати самому собі за те, що надто довірився людові, який можна підбити й повести куди заманеться одним словом, одним порухом, одним бездоказовим наклепом. І з цим ячанням на устах прийняв смерть, оточений озброєними і радими його погибелі ворогами. Відтак страчено було деяких з його найближчих друзів, а люд потягнув вулицями їхні останки.

XXI

Смерть цього громадянина збурила все місто, ось чому після його страти багато людей озброїлося, дехто для підтримки Синьйорії і пополашського капітана, дехто з особистого честолюбства чи задля особистої безпеки. В місті бушували пристрасті, кожен виношував своє, і ніхто не складав зброї, не добившись своєї мети. Старожитні побілі, іменовані нині грандами, не могли змиритися з тим, що їх позбавлено права посідати магістрати, і прагнули будь-що вернути ці права, а тому вимагали, щоб капітанам гвельфів повернуто їхні втрачені повноваження. Поноланській знаті й старшим цеховикам не подобалося, що їм доводиться ділити владу з молодшими цеховиками і дрібним людом. Зі свого боку, молодші цеховики прагнули куди більше розширити свої права, ніж їх урізати, а дрібний люд боявся втратити зверхність над новими цехами. Увесь цей розбрат серед флорентійців породжував упродовж одного року часті сутички й колотнечі, озброювалися то гранди, старші цеховики, то молодші цеховики у спілці з дрібним людом, і не раз бувало, що водночас у різних куточках до

зброї ставали всі партії. З цієї причини раз у раз спалахували бійки між ними чи між ними і палацовою вартою, бо Синьйорія намагалася впинити ці бучі як могла, чи то оружю, чи то поступками. Нарешті потому, як двічі збиралися всенародні збори і кілька разів запроваджувалася балія для реформування міста, по всіляких нещастях, великих зусиллях і загрозах сформувався уряд, який подбав про повернення на батьківщину всіх вигнанців тих часів, коли гонфалоньером став месер Сальвестро деї Медічі. Всі, кому балія 1378 року падала всілякі пільги й прибутки, віднині позбувалися їх, гвельфська партія знов здобувала давні переваги, обидва нових цехи розпускалися, у них відібрано їхні управи, а цих нових цеховиків розподілено по тих цехах, до яких вони належали давніше, молодших цеховиків позбавлено права обіймати пост гонфалоньера справедливості, і нині їм залишалася тільки третина їхніх привілеїв, а доти належала половина, причому повноваження у них забрано найчільніші. Отож партія пополанської знаті і гвельфська партія знову прийшли до влади, від якої їх цілком усунула плебейська партія, яка врядувала від 1378 до 1381 року, коли й сталися всі згадані події.

XXII

Одначе ця нова влада почала відразу кривдити своїх громадян і то пітрохи не менше, ніж це робив би уряд посполитого люду. Багатьох шляхетних пополанів обвинувачено як захисників пизоти і вигнано разом з плебейськими ватажками. Серед них був і Мікеле ді Лапдо; не врятували його від помсти протилежної партії навіть усі його заслуги перед вітчизною в той час, коли вона була в руках несамовитої юрми; ось такою невдячною показала себе щодо нього батьківщина. Ця таки похибка, якої допускається багато хто з державців і республік, веде до того, що люд, побоюючись подібних прикладів, намагається повалити владу ще до того, як зазнав їхньої невдячності. Ці вигнання й розправи вельми не схвалював месер Бенедетто Альберті, який таких заходів взагалі ніколи не підтримував і тому він гудив їх і привселюдно, і в приватних розмовах. Ось чому зверхники побоювалися його, вважаючи, що він один з перших прихильників плебсу і що на кару горлом Джорджо Скалі він погодився не через його сваволлю, а

щоб позбутися суперника. Його слова і поведження посилили підозри зверхників, отож уся владна партія пильнувала за ним, чекаючи зручної нагоди, щоб згубити його. Поки в місті так стояли справи, зовнішні події не відзначалися змістовністю, тим-то все, що точилося зокола, хоча й будило якийсь страх, але не йшло на шкоду. Тоді ж таки Людовік Анжуйський приїхав до Італії, щоб вернути неаполітанську корону королеві Джованні, відібравши її в Карла, дука Дураццо. Його прибуття палякало флорентійців непомалу, бо Карл за звичаєм прохав у давніх друзів допомоги, а Людовік, як і всі, хто шукав нових друзів, домагався лише їхнього невторчання. Ось чому флорентійці, удаючи, ніби вони зголошуються на прохання Людовіка, а насправді збираючись допомогти Карлові, відмовилися від послуг свого полководця Джона Гоквуда, але переконали папу Урбана, прихильного до Карла, узяти його до себе на службу. Ці хитрощі Людовік миттю розгадав і дуже обурився. Поки між Карлом і Людовіком точилася апулійська війна, з Франції Людовікові прибула підмога. Як тільки загони появилися в Тоскані, їх одразу ж привели тамтешні вигнанці до Ареццо і повалили партію, яка панувала там від імені Карла. Але коли вони замислили зробити у Флоренції те саме, що вчинили в Ареццо, Людовік сконав, і події в Апулії і в Тоскані волею фортуни пішли іншим річищем, бо Карл укріпився на престолі, майже вже втраченому, а флорентійці, вже втративши надію відстояти своє місто, здобули нині Ареццо, купивши це місто у вояцтва, яке захопило його від імені Людовіка (1384). Карл, не дбаючи більше про Апулію, вирушив по угорську корону, за правом спадку, при цьому в Італії в нього залишилася дружина з двома малими дітьми, як ми вже про це згадували, Владиславом і Джованною. Карл уступив у володіння Угорщиною, а невдовзі там і помер.

XXIII

Придбання нового міста відзначено у Флоренції веселим святом на взірець тих, якими скрізь ознаменовуються значні перемоги. Святувало не лише місто, а й приватні особи, оскільки багато сімей паввиередки з містом гуляли свої свята. Проте помпою і пишнотою затьмарив усіх дім Альберті, оскільки

ки розкіш учинених ним веселощів і розваг була радше до пари якимось князям, ніж приватним особам. Ці обставини посилили заздрощі, які будив цей дім, і вони, а також підозри зверхників щодо месера Бенедетто спричинили падіння цього воєначальника. Зверхники не могли дивитися на нього спокійно, вони потерпали, як би він з допомогою своїх людей не прийшов до влади та не вигнав їх з міста. Вони не знали, на яку ступити, а в цей час гонфалопьером компаній був месер Бенедетто (1367), і ось за жеребом його швагер месер Філіппо Магалотті став гонфалоньером справедливості. Це ще дужче посилило побоювання державних мужів, як би таке піднесення месера Бенедетто не принесло загрози для панства. Бажаючи тихенько вжити відповідних заходів, вони підбили Безе Магалотті, родича і ворога Філіппо, донести Синьйорії, що месер Філіппо ще не доріс літами, щоб посідати це місце, і тому не може і не повинен його дістати. Справу цю розглянуто в Синьйорії, і деякі її засідателі з особистої ворожнечі, а інші щоб не збивати нової бучі, ухвалили, що месер Філіппо цієї посади недостойний, і натомість поставили Бардо Мапчіні, людину гостро ворожу до плебейської партії і непримиренного ворога месера Бенедетто. Як тільки він обійняв пост, новий гонфалоньер скликав балію, яка, взявшись переглянути й урядкувати устрій, присудила месера Бенедетто Альберті до вигнання, а інших його родичів, окрім месера Антоніо, оголосила попередженими. Перед своїм від'їздом месер Бенедетто зібрав своїх старших родаків і, бачачи, що вони сумні й заплакані, сказав таке: "Ви бачите, отці мої й близькі, яке впало на мене безголов'я і яка чорна хмара нависла над вами. Мене це не дивує, та й вам не слід дивуватися. Так завжди буває з тими, хто серед зловорожих людей намагається вчинити благодію і підтримати те, що більшість поривається повалити. Любов до батьківщини зблизила мене з месером Сальвестро деї Медічі і змусила відкинутися від месера Джорджо Скалі. Вона ж таки збудила у мене ненависть до сваволі теперішніх наших зверхників. І хоча нині немає нікого, хто міг би покарати їх, вони не бажають чути від когось навіть докорів. Я радий, що моє вигнання звільняє їх від страху не лише перед мною, а й перед усіма, хто, як їм це добре відомо, збагнув, які вони тирані і лиходії. Ось чому завданий мені удар це тільки загроза усім іншим. Я сам не нарікаю, бо шани, якої

удостоїла мене вільна батьківщина, не може забрати у мене вітчизна уярмлена, і я завжди відчуватиму більше радості у спогаді про моє минуле життя, ніж жалю від безголов'я, спричиненого вигнанням. Мені, звісно, прикро, що моя батьківщина віддана на поталу людям, сповненим пихи й жадоби. Прикро мені за вас, оскільки я боюся, що на ваші голови упаде ще страшніше лихо, ніж на мою. Для мене воно скінчилося, для вас тільки починається. Тим-то я закликаю гартувати ваші серця проти всіх напастей і поводитись так, щоб, — коли вразить вас якесь лихо, а вам загрожує чимало чого, — то щоб кожен у нашім місті знав, що ставити вам на карб ці біди й напасті годі". Відтак, щоб за межами міста про його великодушність знали не менше, ніж у Флоренції, він вирушив на прощу до гроба Господнього, і після повернення з прощі помер на острові Родосі. Кості його було привезено до Флоренції і поховано з найбільшими почеснями, ховали його ті самі люди, які за життя наплюжили й зневажали його.

XXIV

У шарпаному розбратом місті постраждав не лише рід Альберті. Присуди на вигнання і попередження оголошено також багатьом іншим громадянам, зокрема П'єтро Беніні, Маттео Альдеротті, Джованні і Франческо дель Бене, Джованні Бенчі, Андреа Адімарі та ще силі-силенній осіб з дрібних ремісників. Попередження зокрема припали на Ковоні, Беніні, Рінуччі, Форміконі, Корбіцці, Манеллі, Альдеротті. Як повелося, балія скликалася на певний термін, але обрані до неї громадяни, виконавши покладене на них доручення, скромно складали з себе повноваження ще до того, як минав цей рішечень. Так і в даному разі, балійці, гадаючи, що вони зробили для держави все, що від них вимагалось, збиралися, як і раніше, скласти свої повноваження. Довідавшись про це, до палацу збіглася озброєна юрба з вимогою, щоб до свого розпуску балія банітувала і оголосила попередження ще багатьом громадянам. Сильйорам це було вельми не до шмиги, і вони, щоб вигадати час, давали юрбі всілякі обіцянки, поки не підійшли викликані ними загони, отож страх змусив людей скласти зброю, яку підняла їхня лютість. Проте, щоб бодай якимось пом'якшити цю лютість і ще послабити молодші цехи, ухвалено, що їм

дозволено обсаджувати не третину всіх магістратів, а лише чверть. А на те щоб Синьйорія мала завжди двох представників, найвірніших зверхникам, надано право хорунжому справедливості і ще чотирьом громадянам поповнювати торбу для жеребкування, з якої при обранні кожної Синьйорії витяглося б два чергових імені.

XXV

Ось так упродовж шести літ розвивався політичний устрій, запроваджений 1381, після чого аж до року 1393 в місті панував мир. У цей час Джан Галеаццо Вісconti, іменований графом Вірту, арештував свого дядька месера Бернабо, зробившись таким чином володарем цілої Ломбардії, і сподівався оружно стати королем усієї Італії, як ото він облудою став дуком Міланським. 1400 року він повів завзяту війну проти Флоренції, і хоча дук воював з перемінним успіхом і не раз був близький до поразки, флорентійці були б усе ж розбиті, якби він був не сконав. Боролися вони з завзяттям і вмільстю, дивовижними як на цю республіку, і кінець цієї війни був далеко не такий плачевний, як цього можна було сподіватися. Бо коли впали Болонья, Піза, Перуджа і Сієна і дук уже лаштувався вінчатись у Флоренції на короля цілої Італії, його спіткала смерть. Ця кончина завадила йому пожати лаври перемог, а для флорентійців значно пом'якшила гіркоту тих, що вони потерпіли, утрат. Поки точилася ця завзята війна проти дук, гонфалоньєром справедливості обрали месера Мазо дель Альбіцці, який по смерті П'єро перейнявся лютою ненавистю до роду Альберті. А що партійні суперечності у місті аж ніяк не припинилися, Мазо поклав собі не вдовольнитися тим, що месер Бенедетто помер на вигнанні, а розправитись і з усіма іншими родичами останнього, перш ніж йому самому доведеться скласти з себе повноваження гонфалоньєра. Зручна нагода трапилася йому завдяки одній людині, яку притягнуто до відповідальності за дружбу з бунтарями і яка назвала імена Альберто і Андреа дель Альберті (1393). Їх було миттю взято під варту, і цей арешт викликав у місті таке збурення, що Синьйорія, забезпечивши себе оружно, скликала Народні збори, а збори обрали балію, яка багатьох громадян засудила на вигнання і переписала списки в торбах

для жеребкування. Серед вигнанців були майже всі Альберті, окрім того, чимало ремісників роковано на страту або дістало попередження, через що ремісники і пизота, вважаючи, що їх безчестять і вибивають, зчинили заколот. Частина ворохобників вийшла на площу, а інші кинулися до оселі месера Вері деї Медічі, який по смерті месера Сальвестро зостався головою цього клану. Для знешкодження тих, що зібрались на площі, Синьйорія послала до них люд з корогвами гвельфської партії і народу на чолі з месером Ріпальдо Джанфільяці та месером Донато Аччаюолі, бо вони самі були з пополанів і чернь могла зустріти їх краще, ніж будь-кого іншого. Ті ж, що прийшли до месера Вері, благали його взяти владу і визволити люд від тиранії громадян, які гноблять добрий народ і були ворогами загального добра. Всі, що залишили спогоди про ті часи, дружно твердять: якби месер Вері був честолюбніший, ніж чеснотливий, то міг би стати самодержцем. Бо тяжкі кривди, яких слушно чи неслучно зазнавали ремісники та їхні близькі, викликали в серцях людей таке прагнення розплати, що їм бракувало тільки підхожого мужа, щоб очолити їх. Не бракувало месерові Вері й радців, які наущали, що саме слід робити йому, і навіть Антоніо деї Медічі, його давній відвертий ворог, заходився цині умовляти Вері захопити стерпо правління. У відповідь месер Вері сказав: "Коли ти ходив у моїх ворогах, твої погрози не лякали мене, так само і цині, коли ти мені друг, не запастять мене твої поради". Потім, обернувшись до патовну, він закликав його не хнюпити носа й обіцяв стати в його обороні в разі, коли він буде слухатися його порад. І рушив у супроводі всього цього люду на площу, ввійшов у палац і, опинившись перед синьйорами, заявив, що зовсім не шкодує за тим, що своїм способом життя завоював прихильність флорентійців, але йому прикро, що про нього висловили судження, якого він аж ніяк не заслуговував, бо ніколи не мав нахилу до бунту і честолюбства, і йому дивно, як можна було вважати його заводіякою колотпечі, ворохобником, чи узурпатором, або честолюбцем. Тимто він і благає шанованих синьйорів не привияти йому темпоти юрми, адже він одразу, як тільки міг, віддав на їхню ласку. Але при цьому він радить Синьйорії виявити в даних щасливих для неї обставинах поміркованість, бо, додав він, краще певовна перемога і добробут міста, ніж прагнення пов-

ної перемоги, яка паражає його на руїну. Синьйори почали хвалити месера Вері і закликали умовити людей роззброїтися, обіцяючи їм собі послухатися порад, які зволить дати їм він та інші добромисні громадяни. По цих перемогах месер Вері повернувся на площу і об'єднав своїх людей з тими, кого очолювали месер Рінальдо і месер Донато. Потім месер Вері заявив усім, хто зібрався, що Синьйорія ставиться до них вельми прихильно, мова йшла про всяку всячину, але за браком часу і магістратів довести справу до кінця було годі. А проте він просить їх скласти зброю і підкоритися Синьйорії, бо їхня довіра і просьби прихилить до них синьйорів більше, ніж пиха і погрози, і ніхто не зазіхне на їхні привілеї і їхню безпеку, якщо вони вчинять, як він їм радить. Ось так, поклавшись на його слова, кожен пішов додому.

XXVI

Після складення зброї Синьйорія насамперед подбала про те, щоб укріпити підступи до площі, а потім озброїла тих громадян, кому вона могла найбільше довіряти, поділила їх на загоши і звеліла їм являтися для підтримки влади щоразу, коли їх покличуть. Усім іншим носити зброю було заборонено (1394). Після проведення таких заходів було вигнано й скарано горлом багато кого з тих ремісників, які особливо лютували під час останньої колотнечі. Щоб звеличити і палезню пошанувати гонфалоньєра справедливості, ухвалено, що посісти цей пост можна не раніше, ніж у сорок п'ять років. Для зміцнення верховної влади ужито також багато інших заходів, не лише нестерпних для тих, проти кого були розраховані, але обурливих навіть для добромисних громадян з партії, яка підтримувала Синьйорію, бо вони відмовлялися вважати міцною і з добрими устоями державу, яку треба було боронити отак по-гвалтівницькому. Надмірний цей гніт драгував не тільки родаків Альберті, які zostалися в місті, і дім Медічі, які вважали, що народ одурено, а й вельми багатьох інших громадян. Першим, хто спробував чинити всьому цьому спротив, був месер Донато, син Якопо Аччаюолі. Хоча в місті він був з найчільніших людей і стояв навіть вище їх, чим дорівнювався месерові Мазо дель Альбіцці, який діяннями, звершеними за його гонфалоньєрства, був ніби за голову рес-

публіки, він не міг серед стількох невдоволених гараздувати або ж, як багато хто, шукати серед повсюдних напастей свого зиску. Тим-то він і поклав собі повернути батьківщину вигнанцям чи принаймні посади попередженим. Він ділився своїми думками то з одним, то з іншим громадянином, доводячи, що годі втихомирити люд якимось інакше і притлумити партійні суперечки і що тільки-но його оберуть синьйором, він візьметься здійснювати свій план. А що в усьому, за що ми боремося, він визнає за краще піти на рожен, ніж упадати в розпач. На той час у синьйорах ходили його родич Мікеле Аччаюолі і його друг Нікколо Ріковері. От месер Донато і подумав собі, що нагода зручна і марнувати її годі, і тому почав перекопувати їх, щоб вони внесли на розгляд закон про відновлення в правах громадян, позбавлених їх. Вони з ним погодилися і заговорили про це зі своїми колегами, які, однак, заявили, що вони проти реформи, де успіх непевний, а небезпека явна. Месер Донато, пояснивши намарно всі можливі шляхи, дав вихід своєму гніву і велів переказати синьйорам, що оскільки вони не бажають зробити в місті лад доступними їм законними заходами, доведеться діяти оружною рукою. Ці слова викликали таке обурення, що потому як їх було переказано людям при владі, месера Донато запозвано. Він став перед судом і, оскарженого тим, кого він посилав до синьйорів, його банітовано до Барлетти (1396). На вигнання також засуджено Аламанно, і Антоніо деї Медічі, і всіх нащадків роду месера Аламанно, а так само й багато посполитих ремісників, дуже популярних серед низоти. Все це сталося через два роки потому, як месер Мазо обновив політичний устрій.

XXVII

Отож у місті було чимало певдоволених, а за його мурами чимало вигнанців. Серед вигнанців, що мешкали в Болоньї, були Піккйо Кавічуллі, Томмазо деї Річчі, Антоніо деї Медічі, Бенедетто дельї Спінні, Антоніо Джіролами, Крістофано ді Карлоне і ще двоє людей підлого стану. Всі вони були молоді, мужні і ладні зробити все, щоб повернутися на батьківщину. Підж'елло і Бароччо Кавічуллі, попереджені, замешкані у Флоренції, нишком переказали їм, що як їм пощастить пробратися до міста, вони знайдуть сховок у домі Кавічуллі, звідки можна

вийти принагідно, убити месера Мазо дельї Альбіцці і збунтувати люд, — підняти його неважко, бо люд невдоволений і підніметься одразу, побачивши, що всі Річчі, Адімари, Медічі, Манеллі і ще багато інших родів підтримують вигнанців, котрі повернулися. Спонукувані цією подією, вигнанці пробралися у Флоренцію 4 серпня 1397 року в заздалегідь указаному місці. За месером Мазо вони запровадили нагляд, бажаючи, щоб його загибель стала гаслом для бунту. Вийшовши зі своєї домівки, Мазо зайшов до аптеки біля Сан П'єтро Маджоре. Той, хто стежив за ним, побіг передати про це змовникам, які миттю озброїлися і кинулися до вказаного місця, проте месер Мазо звідти вже пішов. Не бентежачись цим першим провалом, вони рушили до Старого ринку, де вбили одного чоловіка з ворожої їм партії. Одразу ж зчинився розгардіяш. З криками "Народ, зброя, свобода!", "Смерть тиранам!" вони повернули до Старого ринку і в самому кінці Калімали умертвили ще одного, потім вони верстали далі свою путь з тими самими криками, але оскільки ніхто до зброї не ставав, зійшлися в лоджії Нігіттоза. Там вони вибралися на поміст і, оточені величезною юрмою, яка позбігалася радше половити гав, ніж допомогти їм, заходилися гучно закликати люд озброїтися і скинути з себе кормигу ненависної неволі. При цьому вони запевняли, що на виступ їх спонукали не так свої кривди, як скарги невдоволених у самому місті; вони знали, що багато хто з Флоренції благав Господа дати їм нагоду для розплати і ладен був скористатися нею, щойно знайшлися б ватажки, здатні очолити їх. Чому ж тепер, казали вони, коли нагода трапилася, коли ватажки зійшлися, ви презираєтеся, як ошелешені? Чи ви чекаєте, щоб тих, хто кличе вас до волі, повбивали, а ярмо парвали вам ще міцніше? Чи не дивина, що люди, які ставали до зброї через дрібну кривду, не рушають з місця, коли їх кривдять і картають без кінця-краю? І чи можете ви терпіти, що стільки сніввітчизників ваших вигнано й позбавлено прав, коли тільки від вас залежить вернути вигнанцям батьківщину, а попередженим їхні права? Ці промови, хоч які слухні, не викликали в патовні бодай найменшого відруху: чи то люди боялися, чи то вчинене бунтівниками смертовбивство бридило їм. Тоді заводяки, бачачи, що ні слова їхні, ні діла не спонукають зрушити з місця нікого, усвідомили, хоча запізно, як небезпечно намагатися визволити

тих, хто прагне залишатися навік рабом. Зневірившись будь-що зробити, вони поховалися в соборі Сан Репарата і замкнулися там не стільки для того, щоб рятувати свою шкуру, скільки для того, щоб відкласти загибель. Стурбована першими чутками про бунт Синьйорія озброїлася і укріпила палац, забарикадувавшись усередині, але потім, дізнавшись, що й до чого, хто колотив миром і де поховалися призвідці, заспокоїлася і звеліла капітанові на чолі великого загону захопити їх. Двері собору висадили за виграшки, частина вигнанців наклала головою при обороні, решту взято в полон. При розслідуванні з'ясувалося, що ніяких інших спільників, окрім Бароччо і Підж'елло Кавічуллі, вони не мали, усіх їх гуртом і скарано на горло.

XXVIII

(1400). Після цієї події сталася ще одна, куди більшої ваги. Місто під той час, як ми уже розповідали, вело війну проти дука Міланського, який, побачивши, що в чистому полі йому гору не взяти, поклав собі піти на хитрощі. З допомогою флорентійських вигнанців, яких у Ломбардії було чимало, він учинив змову, залучивши до неї багатьох громадян, замешканих у місті. Домовилися, що певного дня всі вигнанці, здатні посити зброю в околицях Флоренції, висиплять водночас і проберуться в місто по річці Арно, що там вони при сприятливих спільників насамперед нападуть на оселі зверхників, повбивають їх і потім перебудують устрій у республіці на свою уподобу. Серед змовників у місті був один чоловік з дому Річчі, на ймення Самініато. А що при змові нерідко трапляється, що мале число змовників перешкоджає успіху, а надмір їх стає причиною викриття замислу, намагання Самініато підшукати нових спільників призвело до того, що замість товариша він знайшов собі випувача. Він розповів про змову Сальвестро Кавічуллі, гадаючи, що на нього можна покласти як на такого, який зазнав разом з іншими його родакми важких кривд і картань. Одначе страх перед тим, що могло його чекати зараз, виявився для Сальвестро дужчий від надії на відплату, і він одразу ж усе повідомив Синьйорії. Самініато заарештовано й змушено розкрити весь план змови, але схопити змогли лише одного змовника, Томмазо Давіці, який

подався з Болоньї до Флоренції, не відаючи, що там сталося, і його перейняли ще в дорозі. Інші змовники, налякані затримкою Самініато, повтікали. Потому як Самініато і Томмазо Давіці дістали по заслугі, скликано балію з громадян, уповноважених розшукувати злочинців і дбати про безпеку держави. Ці уповноважені оголосили ворохобниками шестеро душ з роду Річчі, шестеро з роду Альберті, двох з роду Медічі, трьох з роду Скалі, двох з роду Строцці, потім Бінді Альтовіті, Бернардо Адімарі, а також безліч людей посполитих. Попереджено терміном на десять років усіх родичів дому Альберті, Річчі й Медічі, окрім кількох, серед яких був месер Антоніо, людина нібито сумирна і позбавлена честолюбства. Підозри, викликані цією змовою, ще не зовсім розвіялися, коли затримано такого собі ченчика, запідозреного в тім, що він часто появлявся на шляху з Болоньї до Флоренції саме тоді, коли змова лише зріла. Він признався, що не раз доставляв листи месерові Антоніо, якого одразу ж схоплено. Спершу той усіляко викручувався, але, виказаний ченчиком, був засуджений до грошової пені і вигнання з міста на відстань не менше трьохсот миль. Зрештою, для порятунку міста від небезпеки, яка загрожувала йому щодня від дому Альберті, ухвалено виганяти всіх тих його родичів, яким сповіятиметься п'ятнадцять років.

XXIX

Чинилося те року 1400, а через два роки сконав Джан Галеаццо, дук Міланський, і смерть його поклала, як ми вже згадували, край цій війні, яка точилася дванадцять літ. За цей час влада вбилася в силу, не маючи ні зовнішніх, ні внутрішніх ворогів, і пішла на завоювання Пізи, завершене так славно. З 1400 до 1433 у місті панував мир, і лише 1412 року, коли Альберті появилися всупереч забороні знову, проти них скликано нову балію, яка оголосила нагороду за їхні голови і жила нових заходів для безпеки панства. Тоді ж таки флорентійці вели війну проти Владислава, короля Неаполітанського, яка скінчилася 1414 року по смерті цього монарха. В цьому збройному суперництві була мить, коли король виявився слабкішим від Флоренції і йому довелося поступитися їй містом Кортоною, яке належало йому. Проте неза-

баром потому він знову зібрався з силами і поновив бої, які цього разу були для Флоренції куди важчими отож якби вони були не завершилися, як і попередні з дуком Міланським, кончиною супостата, Флоренція паражалася на небезпеку втратити свою свободу. Проте війна закінчилася для флорентійців не менш успішно, ніж та, бо король уже був захопив Рим, Сієну, Марку і цілу Романью; йому залишалося тільки скорити Флоренцію, щоб потім усією своєю потугою навалитися на Ломбардію, аж тут його спостигла смерть. Отож найвірнішим спільником Флоренції стала смерть короля, і вона була для флорентійців спасенніша від будь-якої зваги. По смерті цього короля в місті і поза ним ще вісім літ панував спокій, а потім з початком війни проти Філіппо, дука Міланського, знову виникли чвари різних партій, які вщухли лише після руйни панства, яке проіснувало від 1381 до 1434 року і стільки ж щасливо воювало й приєднало Ареццо, Пізу, Кортоцу, Ліворно і Монтепульчано. Воно було б доконало ще більше чинів і вичинів, якби в місті завжди панували згода і не давався знака давній розбрат, як буде показано окремо в наступній книзі.

КНИГА ЧЕТВЕРТА

З М І С Т

I. Поганий бік устрою республік, їхній рабський стан, свавілля. — **II.** Флорентійська держава; як правив уряд у самому місті. — **III.** Джованні, син Біччі дєї Медічі, знову приводить до влади у Флоренції свою родину (1420). Філіппо Вісконті, дук Міланський, намагається укласти угоду з флорентійцями, і мир між ними підписано. — **IV.** Невдоволені войовничими діями дука в Італії, флорентійці сваряться між собою (1424). — **V.** Філіппо захоплює Форлі. — **VI.** Флорентійці приймають бій під Форлі з загонами дука. — **VII.** Через поразку народ лає прибічників війни, але, заспокоєний словами Рінальдо з дому Альбіцці, вирішує воювати далі. — **VIII.** Нові тяготи, викликані додатковими воєнними податками, стають причиною розладу. — **IX.** Рінальдо дель Альбіцці виступає за повернення знаті до влади. — **X.** Джованні дєї Медічі відмовляється підтримати його. — **XI.** Поводження Джованні збільшує пошану до нього загалу, але посилює ненависть з боку месера Рінальдо (1426). — **XII.** Доблесть Б'яджо дель Мелано, виявлена при обороні фортеці Монтепестрозо, і підлість, показана Дзанобі дель Піно. — **XIII.** Флорентійці укладають спілку з володарем Фаснци і венетійцями. — **XIV.** Запровадження кадастру за пропозицією Джованні дєї Медічі, багаті недоволені цим законом. Суперечки, породжені ним (1427). — **XV.** Укладення миру з дуком Міланським. — **XVI.** Смерть Джованні дєї Медічі (1429). — **XVII.** Бунт вольтеррців, одразу ж придушений. — **XVIII.** Нікколо Фортебраччо, від чіих послуг після укладення миру відмовилися флорентійці, облягає Лукку. — **XIX.** Обговорення слушності ведення війни проти Лукки. — **XX.** Флорентійці призначають комісарів для походу на Лукку і домовляються з Нікколо Фортебраччо, що він вестиме далі війну як найманець і передасть захоплені ним землі Флоренції. — **XXI.** Невдале правління над жителями Серавеци Асторра Джанні. — **XXII.** Обвинувачення, висунуті проти Рінальдо дель Альбіцці. — **XXIII.** Філіппо Брунеллеско пропонує затопити Лукку, відвівши води річки Серкйо, але з цього нічого не вийшло (1430). — **XXIV.** Загони дука, прийшовши на допомогу луккезцям, захоплюють деякі землі. — **XXV.** Франческо Сфорца допомагає луккезцям вигнати свого володаря. Флорентійці зазнають поразки від загонів дука. — **XXVI.** Козімо дєї Медічі. Його характер. Його приклад для тих, хто хоче звеличитися (1433). — **XXVII.** Зростання його влади насторожує багатьох громадян, а надто Нікколо да Уццано та його прибічників. — **XXVIII.** Рінальдо дель Альбіцці добивається, щоб гонфалоньєром обрано Бернардо Гваданї, а потім, коли той вступив на цю посаду, арештовує Козімо й ув'язнює його в палаці. — **XXIX.** Козімо засуджений на вигнання до Падуї. — **XXX.** Дім Альбіцці пробує привести до влади грандів і піднімає зброю проти Синьйорії. — **XXXI.** Постанови, ухвалені новою Синьйорією, на користь Козімо. — **XXXII.** Папа Євгеній IV, що перебуває у Флоренції,

виступає посередником, щоб залагодити чвари. — XXXIII. Козімо за постановою закликається вернутися на батьківщину, а Рінальдо з усією його клікою Альбіцці засуджено на вигнання (1434). Триумфальне повернення Козімо до Флоренції.

I

Папства, а надто впоряджені зле, з республіканським державуванням, змішують уряд чи заведений лад, що призводить їх не до під'яремного стапу з вільного, як багато хто думає, а з під'яремного до буйної сваволі. Бо назва свободи лише гримить за влади пополапів, які рвуться до самоправства, і грандів, які хочуть поневолення інших; і ті, і ті не хочуть підкорятися ні іншим людям, ні законам. Якщо буває, а буває це рідко, що волею фортуни в якійсь країні знайдеться громадянин, досить мудрий, порядний і впливовий, щоб запровадити закони, здатні або вволити цю волю грандів і пополапів, або присадити їх, позбавивши змоги творити зло, ось тоді таке панство може називатися вільним, а його уряд вважатися міцним і надійним. Для того щоб існувати безпечно, воно, спираючись на зразкові закони й на чесні приписи, уже не потребує, як інші, доблесті якогось мужа. Подібні закони і приписи діяли в багатьох старожитніх республіках, де устрій довгий час залишався незмінний. Подібних приписів і законів бракувало і бракує всім державам, де правління переходило й переходить до самоправства і від самоправства до тиранії. І справді, такі правління неміцні й не можуть бути міцними через могутніх ворогів, які завжди протистоять їм чисельно. Одне не до вподоби люлям добромисним, інше не любо людям одукованим, одному надто легко творити зло, іншому вельми клопітно чинити щось добре, в цьому всім орудує пиха, в тому — нездарність. Отож і те, і те утверджується лише чеснотою чи везінням якогось одного мужа, який завжди важить своєю головою або ж падривається від непосильних трудів.

II

Отож я й кажу, що уряд, запроваджений по смерті месера Джорджо Скалі у Флоренції 1381 року, підтримувався спершу загою месера Мазо дель Альбіцці, а потім Нікколо да Уццапо. В місті панував спокій від 1414 до 1422 року, бо король

Владислав скопав, а Ломбардія розкололася па кілька папств, тож ні самому місту, ні його володінням нічого не загрозувало. Після Нікколо да Уццано пайвпливовішими були Бартоломео Валорі, Нероне ді Ніджі, месер Ріпальдо дель Альбіцці, Нері ді Джіно і Лапо Нікколіні. Різні партії, виниклі через розбрат між родом Альбіцці і родом Річчі і так необачно відповлені згодом заходами месера Сальвестро деї Медічі, ніколи посправжньому не перевелися. Хоча та з клік, яка мала пайбільше клеветів, папувала не більше трьох років і 1381 року зазнала поразки, з нею ніколи не вдалося розправитися через те, що її поглядів дотримувалися сливе всі громадяни. Щоправда, часті Народні збори і постійно поповлювані нагілки па ватажків цієї партії від 1381 до 1400 року її майже вигубили. Найбільше нагінок зазнавав дім Альберті, дім Річчі і дім Медічі, оскільки вони очолювали цю партію, і родичі їхні, і майно не раз паражалися па небезпеку, і ті з них, хто зостався у місті, позбулися всіх своїх повноважень і привілеїв. Постійні удари геть послабили цю партію, довели її, можна сказати, до загину. Одначе немало громадян заховали в пам'яті всі завдані кривди і бажання розплати за них, але, позбавлені будь-якої підпори, жили, ховаючи каменя за пазухою. Пополапська знать, яка мала змогу спокійно правити в державі, допустилася двох помилок, які й підірвали її владу. Перша: вона довго й безперервно утримувала цю владу, через що стала безсоромною. І друга: всі палали взаємною ненавистю й давно позивкали лише командувати, що приспало її пильність до тих, хто міг їй шкодити.

III

Отож, щодня викликаючи обурення загалу своєю визивною сваволею і зневажаючи все, що могло стаповити загрозу, чи навіть породжуючи небезпеку своїми взаємними заздросами, вона сама спричинилася до того, що рід Медічі знову вбився в силу. Перший звів голову Джованні, син Біччі. Він збив величезні статки, а що завжди поводився лояльно й людяно, люди владуці допустили його до верховного магістрату (1420). Це висупення викликало в місті велику радість, оскільки пизота побачила, що тепер матиме заступника, але її радість збудила в людей одукованих цілком слушні побоювання, ці

люди зрозуміли, що нині весь колишній розбрат зпову дасться взпакі. Нікколо да Уццапо звів це на очі іншим громадянам, показуючи їм, що висувати такого авторитетного мужа небезпечно, що гасити в самому зародку бунт легко, зате дуже важко стримувати його, коли він уже зародився і почав посилюватися, і що йому надто добре відомо, як багато у Джованні добрих прикмет, які роблять його мужем куди чільнішим, піж навіть месер Сальвестро. Одначе колеги Нікколо його виступів не вислухали, оскільки заздрили його славі і були не проти залучити нових спільників проти нього. В той час як Флоренцію шарпали всі ці чвари, хай поки що й приховані, Філіппо Вісконті, другий син Джованні Галеаццо, який зробився по смерті свого брата державцем цілої Ломбардії і вважав, що відпипі він може діяти як йому заманеться, страшенно прагнув знову запаувати в Генуї, яка вільно жила й пишала під орудою дожа месера Томмазо да Кампофрегозо. Проте він потерпав, що цей захід чи будь-який інший провалиться, якщо він не піде на щирю нову угоду з Флоренцією, певний, що самої чутки про таку угоду цілком досить, щоб провести в життя свої задуми. Тим-то він послав до Флоренції делегатів із таким дорученням. Немало громадян думало, що жодної пової угоди укладати не слід і досить підтримувати мир, який уже запаував між обома володіннями, бо вони добре усвідомлювали, що дук чекав від такої угоди певного зиску, тоді як місто піякого пожитку не здобуде. Навпаки, чимало іпших гадало, що домовлятися треба, але висувати такі умови, зламати яких дук не зможе, не виявивши всім і кожному своїх підступних планів, і які в разі такого порушення цілком виправдають війну проти нього. Отож, обговоривши докладно кожен пункт, сторони мир підписали (1421), і Філіппо дав слово не втручатися в справи, пов'язані з володіннями, розташованими по той бік річок Магра і Панаро.

IV

Після підпису цього пакту Філіппо захопив спершу Брещу (1422), а трохи згодом і Геную, всупереч поглядам тих, хто радив замиритися з ним у сподіванні, що Брещу виручать венеційці, а Генуя зуміє вистояти сама. Оскільки в пакті, який Філіппо уклав допіру з дожем венеційським, йому переда-

валося Сарцану та інші землі по той бік Магри під умовою, що продати чи передати їх можна тільки Генуї, він тим самим порушив мирний пакт. Окрім того, він пактував з болопським легатом. Така поведінка дратувала наших громадян, які, побоюючись нових напастей, стали думати, як краще зарадити справі. Довідавшись про цю незгоду, Філіппо послав до Флоренції гінців, щоб виправдатися чи умовити флорентійців або щоб приспати їхню пильність, при цьому він удав подив тим, що його вчинки збудили такі побоювання, і обіцяв, що зречеться вже зробленого, якщо воно чимось здасться підозрілим. Ці гінці добилися тільки того, що посіяли в місті насіння нових суперечок. Деякі люди разом з найшанованішими мужами з владущих вважали, що треба озброїтися і готуватися до того, щоб знешкодити паміри ворога, але такі воєнні лаштування зовсім не означають війни; якщо Філіппо поведеться мирно, навпаки, вони тільки сприятимуть зміцненню миру. Багато хто, заздрячи зверхникам чи боячись війни, казав, що не варто безпідставно отак винуватити в чомусь друга, що його діяння не заслуговують такої призри, що всі добре знають — створення ради Десяти, вербування вояків означають лаштування до війни, а виступити проти такого сильного державця — значить приректи на загладу місто без усякої надії на якийсь пожиток, бо годі буде втримати те, що можна захопити. Адже посередині між їхніми провінціями лежить Романья, а про Романью не варто й думати через її сусідство з папськими володіннями. І все ж воєнна партія взяла гору над тими, хто закликав не порушувати миру. Призначено раду Десяти, почато вербунок до війська, запроваджено нові податки, які пригнітили не заможних громадян, а небагатих, з приводу цього в місті раз у раз чулися бідкання. Кожен кляв честолюбство і пенаситність можновладців, ставлячи їм на карб розпалювання непотрібної війни задля вдоволення своєї хіті і намагання панувати над посполитим людом, топчучи його під ноги.

V

Ще не дійшлося до явного розбрату з дуком, але вся його поведінка була підозрілою. Річ у тім, що Філіппо, на прохання болопського легата, який боявся месера Антоніо Бен-

тівольйо на вигнанні в Кастельболоньезе, послав в це місто війська (1423), котрі, отаборившись поблизу від флорентійських володінь, будили острах у міської влади. Але справжній переполох у всіх, даючи цілковиту підставу для готування до війни, викликало підкорення дуком Форлі. Державцем цього міста був Джорджо Орделаффі, будучи на смертній постелі, він поставив Філіппо опікуном свого сина Тебальдо. І хоча у вдови такий опікун викликав упередження, і вона послала сина до свого батька Лодовіко Алідосі, державця Імоли, форлійці змусили її дотримуватися мужевого тестаменту й передати сина до рук дука. Ось чому Філіппо, щоб відвести від себе підозри і краще потаїти свої наміри, переконав феррарського маркіза послати Гвідо Торелло як свого уповноваженого на чолі війська захопити владу у Форлі. Таким чином володіння це опинилося під зверхністю дука. Коли ця повинна, а також вістка про вступ дукових загонів у Болонью стали відомі у Флоренції, ухвалити постанову про війну стало куди легше, хоча проти неї виступив ще багато хто, а Джованні деї Медічі привселюдно засудив її. Він твердив, що навіть з незаперечним доказом ворожості дука краще дождатися його нападу, ніж виступити першим, бо в такому разі війна флорентійців буде цілком слушна у думці інших італійських володарів, як дукових спільників, так і інших, що допомоги проти дука на стороні просити буде куди легше, що свої власні інтереси відстоюєш завжди куди завзятіше й хоробріше, ніж чужі. Йому відповідали, що куди краще рушити на супостата, ніж чекати його у себе, що фортуна прихильніша частіше до напасників, ніж до оборонців, і що як витрати для наступу на терені ворога більші, то збитки і шкода куди менші, ніж як військові дії ведуться в себе. Останній погляд переважав, і тому ухвалено, що рада Десяти уживе всіх заходів на те, щоб відбити Форлі у дука.

VI

Філіппо, бачачи, що флорентійці рвуться захопити все те, що він намірився боронити, відкинув усяку дражливість і послав Аньйола делла Перголу на чолі великого загону проти Імоли (1424), щоб державець її мав думати про самооборону і не клопотатися про опіку онука. Коли Аньйола підступив

під Імолу, флорентійське вояцтво було ще в Модільяні. Лютував мороз, вода в ровях довкола міста замерзла, напасники зуміли вдертися в місто вночі, Лодовіко було полонено й послано до Мілана. Флорентійці, побачивши, що Імола впала, а війна почалася, рушили на Форлі і взяли в облогу місто, оточивши звідусіль. Щоб перешкодити дуковим людям з'єднатися і допомогти обложеним, флорентійці підплатили графа Альберіго, який з Дзагонари, своїх земель, чинив наскоки на захоплені терени аж до рогаток Імоли. Аньйола делла Пергола, побачивши, що наші загони на облозі Форлі добре укріпилися і подати якусь допомогу цьому місту йому не з руки, поклав собі напасти на Дзагонару, подумавши, що флорентійці не захочуть втратити свою позицію й рушити на виручку, бо такий похід змусить їх зняти облогу з Форлі і сточити бій за незручних для себе умов. Дукові люди змусили Альберіго піти на перемови, які завершилися угодою, за якою Альберіго зобов'язувався здати Дзагонару, якщо за два тижні не одержить від флорентійців ніякої допомоги. Коли про цю халепу довідалися у флорентійському таборі і в місті, ухвалено не допустити, щоб ворогові дісталася така звитяга, то внаслідок цього він дістав її ще більшу. Обложники зняли облогу Форлі й рушили на виручку Дзагонарі, але, зійшовшись врукопаш із ворогом, зазнали поразки не стільки завдяки завзяттю свого супротивника, скільки через негоду. Бо після стомливого переходу під зливою й по твані наші люди зіткнулися зі свіжими ворожими загонами і, звичайно, не уникли розгрому. Проте в цій поразці, вістка про яку облетіла цілу Італію, наклали головою лише Лодовіко дель Обіцці з двома кривними, які, попадавши з коней, потонули в болоті.

VII

Вся Флоренція була в жалобі від цього розгрому, особливо тужили гради, прибічники війни, вони були тепер обеззброєні, без спільників, і з одного боку їм загрожував звитяжний ворог, а з другого обурений люд, який кляв їх на вулицях та площах, парікаючи на тягар, від якого він потерпав задля безглуздо затіяної війни. Ну що, казали вони, напали вони на ворога холоду своєю радою Десяти? Виручили вони Форлі, вирвали його з дукових рук? Ось тепер і видно, чого вони

домагалися і на що били, не відстоювати свободу, бо вона їм ворог, а примножити свою власну потугу, яку Господь Бог нині слушно цілком урізав. Та хіба вони шакликали на наше місто тільки цю напасть? Винощувалися й інші войовничі походи, наприклад, проти короля Владислава. До кого вони тепер звернуться по допомогу? До папи Мартіно, якого вони образили, підсипаючись до Браччо? До королеви Джованши, якій, кинутій ними на поталу, довелося шукати захисту в короля Арагонського? До цих речей доточувалося ще й те все, що звичайно вирікає роздосадуваний люд. Тоді Сипьорія вирішила, що треба їй скликати шапованих громадян, які втихомирили б люд розважливими промовами. Месер Рінальдо, старший син месера Альбіцці, який і своїми власними чеснотами, і пам'яттю свого батька міг важити на верховну владу у місті, виголосив перед людьми довгу орацію, переконуючи їх, що не так уже слушно судити про речі за їхніми наслідками, бо дуже часто добрі наміри добром не закінчуються і, навпаки, лихі можуть привести до гарного результату, що вихваляти лихі наміри через їхній щасливий кінець значить збивати людей з правдивого шляху, а це може підірвати республіку, бо лихі задуми далеко не завше увінчуються успіхом, і що з цього ж таки приводу ганити розумні постанови, які спричинили провал, означає знеохочувати громадян підтримувати державу щирим викладом своїх думок. Потім він став доводити людям необхідність вести цю війну і те, що якби вона не почалася б у Романи, то бої точилися б у Тоскані. Якщо вже Господь Бог побажав, щоб нас було розбито, казав він, то, втрачаючи присутність духу, ми лише погіршимо становище. Зате, вдаривши лихом об землю і спробувавши поліпшити справу всіма паявними засобами, ми втратимо дуже мало, а дук від своєї звитяги не здобуде нічого. Нових податків і витрат у прийдешньому боятися нам нема чого, бо податки можна і треба розкласти запово, а щодо витрат, то їх буде менше, бо видатки на оборону завжди не такі значні, як на наступ. Насамкінець він закликав усіх присутніх ступити у слід предкам, які піколи не хнюпили поса в притузі і вміли постояти за себе проти зазіхань будь-яких монархів.

VIII

Збадьорені його запалом, громадяни затягли на службу сипа Браччо, графа Оддо, і дали йому в помічники Нікколо Піччініно, учня Браччо, пайдоблеснішого вояка з тих, хто бився під його прапором, і ще силу інших кондотьєрів, а також дали копей вершникам, зовсім недавно обезкопешим. До того ж було створено комісію з двадцяти громадян для запровадження нових податків. Комісія, заохочена запевненням духу шляхти, враженої розгромом, оподаткувала її особливо тяжко і без усякого сорому (1426). Це надмірне оподаткування дуже обурило заможних громадян. Попервах, однак, вони, щоб не показатися себелюбцями, не нарікали на свою особисту кривду, а гудили той надподаток як несправедливий взагалі і радили знизити його. Проте їхні плани багатьом були відомі, і Рада при обговоренні їм у цьому відмовила. Тоді, щоб тягар цього оподаткування відчув кожен на собі і щоб багато хто його зненавидів, вони поставили справу так, щоб езекутори при стягуванні податку поводитися брутально, і їх було уповноважено розправлятися з тими, хто чинив опір їхнім поліцейським сержантам. Це супроводжувалося силою нещасливих пригод, у яких було вбито й поранено чимало громадян. Було видно, що партійні чвари закінчуються кров'ю, і кожна добропорядна людина стала потерпати за життя, оскільки знать, привчена до пошанівки, не хотіла терпіти поганого обходження, і всі інші вимагали, щоб їх оподатковувано однаково. Ось чому багато хто з перших громадян почали збиратися разом і міркувати, що слід якнайхутчіш знову взяти стерпо влади до своїх рук, бо лише через їхнє потурання до керма проникли посполиті люди і запишалися ті, хто очолював юрбу. Всі ці речі обговорювалися не раз і не два, і ось ухвалено зібратися всім гуртом, і з дозволу месера Лоренцо Рідольфі й Франческо Джапфільяцці, тодішніх синьйорів, ці загальні збори понад сімдесяти громадян відбулися в церкві Санто Стефано. На них не було Джованні деї Медічі, або його не запрошено, як людину непевну, або він сам не побажав узяти участі, дотримуючись думок зовсім протилежних.

ІХ

На зборах виступив месер Рінальдо дельї Альбіці. Він розповів про становище міста, де з потураппя їх усіх владу зпову захопила чернь, у якої владу цю 1381 року вже забирали їхні батьки. Нагадав про беззаконня владущих, яке папувало від 1378 до 1381 року, через яке кожен з тут присутніх утратив батька або діда, і додав, що місто тепер паражається на ту саму небезпеку, бо починається те саме безчинство. Уже зараз ледача пизота привчилася оподатковувати як їй заманеться, а пезабаром, якщо її не присадити оружно або не стримувати розумним законодавством, вона візьметься ставити й магістрат як їй заманеться. Якщо ж це станеться, то вона пообіймає всі посади, зіпвечить той лад, який ось уже сорок два роки утримувався в Флоренції па велику для неї славу, і прийде царство юрби, за якого одні чинитимуть по своїй уподобі, а інші важитимуть постійно своєю головою, бо над людьми запанує хтось один, хто, прибравши все до рук, зуміє вибитися в державці. Тому всі, кому дорогі їхня честь і вітчизна, повинні зібрати всю свою відвагу і згадати про подвиги Бардо Манчіні, який, знищивши сімейство Альберті, врятував місто від немипучої тоді руйни. Самоправство ж черні впливає з того, що завдяки потураппю зверхників, надмірно виросли списки осіб, які обираються жеребкуваням, і тому у палаці тепер повно підлого і пезначного люду. Завершив він свій виступ, голосно заявивши, що є лише одна рада на цю скруту, а саме, весь провід у державі треба вернути нобілям і забрати владу в молодших цеховиків, скоротивши їхню кількість від чотирнадцяти до семи. Отож плебс позбудеться свого впливу у державній Раді, перше, через те, що перестане бути більшістю, а друге, через посилення влади знаті, яка через пезмішну ворожість до простолюду заступить йому шлях. Здоровий глузд вимагає уміння верховодити людьми, виходячи з обставин на пинішній час; якщо батьки використовували чернь у боротьбі зі свавіллям грандів, то нині, коли грандів принижено, а ледача пизота бешкетує, цілком слушно буде присадити її зухвальство з допомогою знаті. Але щоб усі ці речі провести в життя, потрібні хитрощі й сила, які пустити в хід буде легко, бо серед тих, хто зібрався, є магістрат Десяти, і вони за виграшки можуть вести до міста збройні загони. Промову

месера Рінальдо зустрінуту схвально, і порада його дістала підтримку загалу, а Нікколо да Уццано, між іншим, заявив, що месер Рінальдо сказав оце ширу правду, і рада, запропонована ним, добра і слухна, але зараджувати справі необхідно так, щоб місто не розкололося, а розкол неминучий, якщо з нами не домовиться Джованні деї Медічі, бо якщо він до нас приєднається, то безголова і безпорадна юрба захищатися не зможе, але в разі його відмови зробити щось годі, не взявши до зброї. Зі зброєю ж виникає загроза або не взяти гору, або не зуміти пожати лаври перемоги. Відтак він скромно нагадав зборам про свої колишні поради і про те, що вони самі відмовилися ужити належних заходів тоді, коли це зробити було легко, а нині час уже згаяно і на них не підеш з огляду на те, що можна пакликати на себе ще більше безголов'я, отож залишається одна рада — перетягти месера Джованні на свій бік. Насамкінець доручено месерові Рінальдо вирушити до Джованні й спробувати умовити його пристати на їхній плац.

Х

Виконуючи дапе йому доручення, лицар Рінальдо всіляко перекопував Джованні примкнути до них у цьому передузятті і не спричинитися, потураючи юрбі, до того, що вона запапасть і уряд, і місто. Джованні відповів, що, як на нього, повинність добромисного і зразкового громадянина полягає в тім, щоб не підривати панівного в республіці устрою, бо ніщо так не шкодить людям, як такі зміни на шкоду багатьом громадянам, а там, де багато скривджених, завжди можна сподіватися якоїсь прикрої халепи. Спевнення їхніх задумів пов'язане з двома неабиякими загрозами: перше, честі й влади доскочили б ті, хто раніше їх не мав і тому не вельми ними дорожить і не має права парікати на те, що їх у них немає, друге, їх було б забрано у тих, хто, призвичаївшись ними володіти, не заспокоїлись би, доки не відвоювали б їх назад. Отже, кривда, завдана одній партії, буде куди більшою, ніж привілей, дарований другій. Отож-бо реформатор наживе собі куди більше ворогів, ніж друзів, і вороги нападуть на нього куди запекліше, ніж боронитимуть його друзі, бо люди куди охвітніші до відплати за кривду, ніж до подяки за благодію, вдячність якось принижує їх, а помста і вигідна, і люба.

Відтак він повів мову про самого месера Ріпальдо: "Що ж до вас особисто, то, якщо ви згадаєте все, що коїлося в нашому місті, і які перечіпки траплялися в ньому щокрок, ви обстоюватимете вашу постанову не так запально, бо хто її надихає, той, вирвавши оружно владу у народу, потім забере її і у вас при сприянні того ж таки народу, який зробиться пині вашим ворогом. І буде з вами, як із месером Бенедетто Альберті, який, піддавшись умовлянням тих, хто його не любив, згодився на повалення месера Джорджо Скалі і месера Томмазо Строцці, але незабаром опинився на вигнанні стараннями тих самих людей". Він також закликав месера Ріпальдо міркувати тверезіше і наслідувати свого батька: той, щоб завоювати народну симпатію, скинув ціну на сіль, добився, щоб кожен громадянин, оподаткований податком меншим, ніж півфлорипа, міг би не сплачувати його зовсім, якби захотів, і, парешті, зажадав, щоб того дня, коли збираються Ради, боржники могли не боятися своїх кредиторів. І пасамкінець промовець сказав, що, на його особисту думку, політичний устрій повинен залишатися незмінним.

XI

Одначе ці секретні плани вийшли паяв, що тільки додало пошани до Джованні й посилило ненависть до його суперників. Зате він цурався слави, щоб не потурати тим, хто схотів би цією славою скористатися для введення чогось нового. Він запевняв усіх, що його мета — не розводити різні кліки, а, навпаки, примиряти людей, і що він ставить громадянську злагоду понад усе. Таке ставлення породило невдоволення багатьох його однопартійців, які хотіли б бачити в ньому більше завзяття. Серед них, між іншим, був Аламанно деї Медічі. Мавши закляту вдачу, цей муж постійно під'юджував Джованні гнатися за ворогом і підтримувати друзів, ставлячи йому на карб байдужість і млявість, тим-то, доводив він, ворог не втихомирюється, його каверзи зрештою досягнуть своєї мети і зазнастять дім Джованні та всіх його друзів. Підбивав він проти Джованні навіть його сина Козімо, але хоч би що казали й пророкували Джованні, той не схитнувся. А проте довкола Медічі згуртувалася ціла партія, і місто явно розкололося. У Палаці синьйорії справували тоді два канцлери, сер

Мартіно і сер Паголо. Один тягнув руку за Уццано, другий за Медічі. Побачивши, що Джованні пристати до зловорожих планів відмовився, месер Рінальдо подумав, що добре було б прогнати з посади сера Мартіно, щоб гору в палаці взяли прибічники Уццано. Але суперники пронюхали про це і не тільки не відборошили сера Мартіно, а й прогнали сера Паголо, на велику досаду й глум ворожої кліки. Цей крок міг би обернутися бідою, якби місто не зазнавало воєнних нестатків і не потерпало від розгрому під Дзагонарею. І поки Флоренцію роздирали суперечності, Аньйоло делла Пергола на чолі дуккових загонів захопив у Ромапї всі землі, приналежні до флорентійців, окрім Кастрокаро і Модільяни, почасти тому, що тут було мало фортець, почасти з вини самих оборонців. При захопленні цих земель трапилися дві оказії, які свідчать про те, як високий дух людський вражає навіть ворога і які плюгаві нищість і зловорожість.

XII

Комендантом фортеці Монтепетрозо служив тоді Б'яджо дель Мелано. Ворог підпалив замок, і Б'яджо, оточений звідусіль полум'ям і свідомий того, що порятунку для фортеці немає, кидав мапатків і соломи в куток, куди вогонь ще не сягав, і на все це кинув своїх двох діток, а ворогам гукував: "Заберіть собі той скарб, який дала мені фортуна і який ви можете у мене захопити. Але того, що я маю, моєї зваги, якою я великий і славец, я вам не віддам, і її ви в мене не заберете". Вороги кинулися рятувати дітей, а йому дали мотузи й драбину, щоб він міг урятуватися й сам. Але він відкинув усе це і волів за краще загинути в полум'ї, ніж рятувати життя з ласки ворога його батьківщини. Ось вам приклад, гідний такої славної у нас старожитності і тим дивовижніший, що в наші часи таке трапляється дуже рідко. Сам ворог повернув його дітям усе те майно, яке ще можна було врятувати, і відіслав їх, подбавши про безпеку, до родичів. Не меншу прихильність виявила до них республіка, оскільки все своє життя вони утримувалися казенним коштом. Зате в Галеаті, де подестом сидів Дзанобі дель Піно, все вийшло навпаки. Той здав супостатові замок без жодного опору, та ще й підказав Аньйоло, що йому варто спуститися з романських шпилів у

тосканські пизини, де воювати можна з меншою небезпекою і більшою зручністю. Така підлота і підступність обурили Аньйоло, і він віддав Дзанобі на поталу своїй челяді; служники, познущавшись з нього досхочу, замість їжі почали совати йому лише розмальований гадюччям папір, приказуючи, що таким робом вони гвельфа пошіють у гібелліни. Так той і скопав з тривалого голодування.

XIII

Граф Оддо вкупі з Нікколо Піччініно тим часом удерся в Валь ді Ламону, щоб умовити державця Фаенци пактувати з Флоренцією чи бодай завадити вільному переходові Аньйоло делла Перголи романськими теренами. Проте ця долища є уже сама по собі неприступна, а долинники такі завзяті, що граф Оддо наклав там головою, а Нікколо Піччініно потрапив у полон і опинився за ґратами у Фаенці. Але долі було завгодно, щоб флорентійці, зазнавши поразки, домоглися того, чого, можливо не дала б їм і звитяга. Бо Нікколо зумів так підійти до державця Фаенци та його матері, що схилив їх укласти дружній пакт з Флоренцією. За цим пактом Нікколо вийшов на волю, одначе сам він не дотримувався поради, яку давав іншим. Домовляючися з містом про свою службу в ньому, він або вважав умови її для себе не досить добрими, або йому запропоновано на боці інші, кращі, принаймні він зненацька покинув Ареццо, де була його ставка, вирушив до Ломбардії й пішов служити дукові. Флорентійці, спантеличені всіма цими провалами, злякалися через цю зраду. Перекопані, що воєнних цестатків їм самим не перенести, вони послали гінців до Венеції, щоб умовити венеційців, поки це ще можливо, перешкодити піднесенню ворога, який при потуранні стане для них таким самим небезпечним, як і для флорентійців. У цьому ж таки перекопував венеційців Франческо Карманьйоло, муж, якого вважали в той час видатним воєначальником і який раніше служив у дука, а потім розбив з ним глека. Венеційці ж вагалися, не знаючи, наскільки можна йняти віри Карманьйолі, і чи не вдаване його вороже ставлення до дука. Поки вони перебували в нерішучості, дук з допомогою одного з челядників Карманьйолі підсипав йому отрути. Отрута була не досить сильна, щоб убити його, а проте йому

стало пепереливки. Коли відкрилася причина його нездужання, венеційці махнули рукою на свої підозри, а що флорентійці улещували їх і далі, вони уклали з ними спілку, причому все захоплене у Ломбардії мало відійти до Венеції, а землі, завоювані в Тоскані й Романьї, до Флоренції. А Кармап'йола став на чолі об'єднаних військ. Воєнні дії завдяки цьому пакту перенесено до Ломбардії, і Кармап'йола орудував так уміло й геройськи, що за кілька місяців відбив немало земель у дукка, між іншим і місто Брешу. Взяття цього замку вважалося на ті часи і з того, як тоді воювали, справжнім подвигом.

XIV

Війна точилася від 1422 до 1427 року. Громадяни Флоренції, знесилені тягарем запроваджених раніше податків, надумали замінити їх іншими. З метою рівного розподілу податку як до достатку платника, ухвалено, що він стягуватиметься з усього майна, отож-бо той, хто матиме грошей на суму сто флоринів, має виплачувати півфлорина. Таким чином податок розраховувався не людьми, а диктувався законом, і виходило за такого стаповища, що заможні громадяни опинилися у великому програші. Тому вони виступили проти цього закону ще до обговорення, і лише Джованні деї Медічі відверто підтримував його, і його думка перемогла. Для вирахування оподаткування прийшлося врахувати майно всіх громадян, або, як кажуть флорентійці, закадаструвати його, ось чому податок і почав називатися кадастром. Цей захід убрав у якісь шори тиранство знаті, тепер вона не могла гнобити дрібноту і погрозами зацитькати її на Радах, як раніше. Тому нове оподаткування було зустрінуте схвально всім людом, і тільки маєтні дуже обурювалися. Проте люди завжди бувають певдоложені досягнути і, тільки-но дістають одне, як жадають іншого. Так і ціні посполиті, не вдовольнившись рівним оподаткуванням за новим законом, вимагали, щоб закон на мигулий час не чинив і щоб по з'ясуванні того, скільки з огляду на кадастр заможні не доплатили, їх змусили б брязнути капшуком нарівні з тими, хто мусив, виплачуючи непосильний податок, пускати з молотка своє майно. Ця вимога налякала знать куди більше, ніж сам кадастр, і, бажаючи відхилити від себе удар, вони постійно пападали на нього, запевняючи, що

він геть-то несправедливий, бо враховує рухоме майно, яким сьогодні посідаєш, а завтра його вже катма; що до того ж багато хто переховує свої капітали нишком, отож-бо їх годі врахувати кадастром. Крім того, вони додавали, що ті, хто, стоячи біля керма республіки, перестає вести свої особисті справи, повинні оподатковуватися менше, ніж інші, вони працюють задля загального добра, і несправедливо, щоб республіка користувалася і їхньою особистою працею, і їхнім майном, коли вона вдовольняється оподаткуванням лише майна інших людей. Ті, хто кадастр підтримував, відповідали, що коли рухомість величина нестійка, то й податок можна і збільшити, і зменшити, а для цього потрібно тільки частіше вести кадастровий облік, що прихований капітал цілком можна не враховувати, бо він піякого прибутку не дає, а для того, щоб він почав давати прибуток, його хоч-не-хоч доведеться з прихованого майна обернути на відкритий, що тим мужам, які падо обтяжені служінням республіці, треба просто зректися посади й зайнятися приватними справами, бо знайдеться немало громадян, які вболівають за загальне добро і які не пошкодують заради нього ні особистої своєї праці, ні своїх грошей, тим паче, що віддякою їм стануть почесні й привілеї, пов'язані з урядуванням, і їм зовсім не знадобиться добиватися ще й зменшення податку. Адже, власне, йдеться про небажання признатися в справжній причині скарг: якщо доведеться платити парівні з іншими, тоді годі воювати чужим коштом, і якби пове оподаткування було запроваджене раніше, не було б ні війни проти короля Владислава, ні нинішньої проти дука Філіппо, адже ці війни потрібні лише небагатьом, які можуть панхати собі калитку. Тих, хто сперечався, намагався замирити Джованні деї Медічі, доводячи їм, що нема чого повертатися в минуле, слід думати лише про майбутнє, що коли податки раніше були несправедливі, то, слава Богу, знайдено справедливіше оподаткування, а воно потрібне передусім на те, щоб згуртувати громадян, а не сіяти між ними розбрат, який неминучий, якщо порівнювати колишні податки з нинішніми, що слід втішатися неовною перемогою, бо той, хто прагне всього, часто все і втрачає. Виступ його втихомирив суперечки, і ніхто вже не домагався перегляду колишнього оподаткування.

XV

Війна з дуком тим часом тривала, доки нарешті при сприянні папського легата не укладено миру в Феррарі. А що дук з самого початку умов його не дотримувався, спільники знову вдалися до зброї, сточили з людьми Філіппо бій і розбили їх під Маклодіо (1428). По цій поразці дук висунув нові умови, на які венеційці та флорентійці пристали, перші через те, що не вельми йняли віри венеційцям і не бажали поступатися своїми інтересами перед чужинцями, другі через те, що Карманьйола після розгрому дука став діяти так повільно, що на нього покластися було годі. Отож 1428 року укладено мир, за яким флорентійці діставали всі свої втрачені у Романьї землі, а венеційці одержали Брешу, і до того ж дук передав їм Бергамо і весь коштадо. Війна ця обійшлася Флоренції у три з половиною мільйони дукатів і, збагативши й підсиливши венеційців, довела Флоренцію до розорення й викликала новий розбрат. Після зовнішнього замирення знов пішли внутрішні сварки. Міська знать миритися з кадастровим оподаткуванням не збиралася, але, позбавлена змоги домогтися його скасування, вирішила підбити проти нього чимбільше люду, щоб було потім легше звести його напівець. Посадовим особам, які вели облік прибутків, порадили, щоб вони у відповідності з законом облікували майно тих, хто жив у дістретто, аби з'ясувати, чи немає там майна флорентійців. Згідно з цим усі підданці міста дістали припис протягом певного періоду подати опис свого майна. Вольтеррці послали до Сильйорії вісімнадцять прохачів зі скаргою з цього приводу, а роздратовані зверхники затокарили їх у в'язницю. Це геть-то обурило вольтеррців, але вони не виступили, щоб не погіршити становище в'язнів.

XVI

Під той час Джованні деї Медічі запедужав і, знаючи, що педуга його смертельна, покликав до себе Козімо і Лоренцо, своїх синів, і сказав їм так: "Очевидно, час, відпущений мені від Бога і від природи для життя, завершується. Помираю я цілком вдоволений, бо zostавляю вас багатими, здоровими й високопоставленими, і якщо ви зможете ступити в мій слід,

то житимете у Флоренції, оточені почеснями і народною любов'ю. Ніщо пині не втішає мене так, як думка, що я не тільки нікого не скривдив, а й намагався робити людям добро. Закликаю вас наслідувати мене в усьому. Якщо ви хочете жити спокійно, то в громадському житті беріть лише ту участь, на яку вповажшое вас закон і громадянська злагода: тоді ви не наражатиметесь ні на заздрощі, ні на небезпеку, бо ненависть у людей збуджує не те, що людині дається, а те, що вона собі здобуває. І в урядуванні ви завжди матимете більшу частку, ніж ті, хто, силкуючись забрати чуже, втрачає і своє, до того ж іще, перш ніж утратити все, живе у вічній тривозі. Отак поведячись, мені пощастило серед сили ворогів і в постійних чварах не лише зберегти, а й примножити свою владу у цьому місті. І якщо ви підете за моїм прикладом, то так само, як і я, зумієте і зберегти, і примножити своє. Але якщо діятимете інакше, то подумайте про те, що кінець вам буде не щасливіший, ніж у тих, хто в пам'яті нашої відомі такі, які занепастили і себе і своє житло". Незабаром потому він помер (1429), обгужуваний флорентійцями, що стало за заслужену винагороду за його чесноти і заслуги. Був Джованні вельми добросердий і не тільки дарував милостино всім, хто про неї просив, а й сам давав на бідних без усякої їхньої просьби. Він любив усіх, і добрих хвалив, а лихим співчував. Не вимагаючи ніяких почесей, усі їх діставав, і не приходив до Палацу сицьйорії, поки його не запрошували туди. Він любив мир і уникав війни. Він спомагав убогих і підтримував тих, хто гарздував. Непричетний до розбазарювання громадського добра, він, навпаки, сприяв нарощуванню державної скарбниці. Обіймаючи той чи інший магістрат, він до всіх ставився доброзичливо і, хоч був некрасномовним, зате був людиною вельми розважливою. На око він здавався меланхоліком, але розмова його була приємна й дотепна. Помер він, оточений багатством, та ще більше людською шанобою і доброю славою, і спадок цей, як майповий, так і духовний, не лише зберіг, а й примножив його син Козімо.

XVII

Вольтеррці, посаджені за ґрати, згодні були, щоб вийти на волю, зробити все, чого від них вимагали. Коли вони ви-

йшли з тюрми і повернулися до Вольтерри, настав час вступу на посаду їхніх нових пріорів, і серед них за жеребом був такий собі Джусто, цей плебей не користувався серед плебсу великою довірою і був одним з тих, хто у Флоренції потрапив за ґрати. Тож, дихаючи на флорентійців лихим духом як через кривду, завдану Вольтеррі, так і через свою особисту, він був під'юджуваній ще й Джованні ді Контуджі, теж магістратом, але із шляхти, підбити людність від імені пріорів і свого власного на бунт, вирвати місто з лабет Флоренції і проголосити себе його володарем. Слухаючись цієї поради, Джусто став до зброї, захопив усе володіння, взяв у полон капітана, поставленого у Вольтеррі флорентійцями, і зі згоди людності проголосив себе верховним головою. Переворот у Вольтеррі прийшовся флорентійцям зовсім не до шмиги. Проте допіру укладено пакт з дуком, і вони гадали, що їм вистачить часу знову захопити Вольтерру. А втім, утрачати її вони теж не бажали і тому одразу ж доручили цю справу месерові Ріпальдо дель Альбіцці і месерові Паллу Строцці. Джусто теж збагнув, що флорентійці незабаром нападуть на нього, і звернувся по допомогу до Сієни і Лукки. Сієнці допомагати відмовилися, сказавши, що вони в спілці з Флоренцією. А Паоло Гвіпіджі, державець Лукки, щоб знову завоювати симпатію флорентійської людності, яка, звичайно, була ним втрачена через підтримку ним дука Міланського, не тільки не подав допомоги Джусто, але затримав його гіпців і передав їх Флоренції. Тим часом призначені флорентійцями комісари падумали захопити вольтеррців зненацька, і тому вони зібрали всі збройні загони, пабрали в Нижньому Валь д'Арно та пізанському володінні чимало людей у посполите рушення і рушили на Вольтерру. І хоча Джусто сусіди кинули папризволяще і йому загрожував напад флорентійців, він не розгубився, а навпаки, покладаючись на свої укріплення і великі харчові припаси, приготувався до оборони. Був у Вольтеррі такий собі месер Арколано, брат того Джованні, який памовив Джусто напасти на Сипьорію, людина вельми шапована. Він зібрав декого зі своїх соратників і заходився переконувати їх, що в недавніх подіях видно промисел Божий для порятунку їхнього міста, бо коли вони візьмуться нині до зброї, скинуть Джусто і передадуть місто флорентійцям, то запаують у ньому, а Вольтерра збереже всі свої старосвітські привілеї. Легко змовив-

шисть між собою, вони рушили на палац, де був сам володар. Частина з них зосталася впизу, а месер Арколано з трьома підручними зійшов нагору і, побачивши там Джусто з кількома громадянами, відкликав його пабік, піби збираючись йому переказати щось дуже важливе. Розмовляючи, він привів його до суміжного покою, де разом зі своїми підручними накинувся на Джусто з голою шпагою. Одначе той устиг теж вихопити зброю і важко поранити двох із них, а проте їх було забагаго для одного. Джусто убили і викинули з вікна. Всі прихильники месера Арколано одразу ж озброїлися й передали Вольтерру флорентійським комісарам, які вже підійшли з загонами і, не вкладаючи ніякого пакту, вдерлися до міста. Отже, становище Вольтерри погіршилося, оскільки, між іншим, у неї відрізали значну частину коптадо і перетворили її, позбавивши всякої самостійності, в памісництво.

XVIII

Після втрати, а потім швидкого повернення Вольтерри були відпали, здавалося, будь-які підстави для війни. Одначе її знову розпалило людське честолюбство. За Флоренцію у війні проти дука виступив Нікколо Фортебраччо, син сестри Браччо Перуджійського. Після замирення флорентійці відмовилися від його послуг, але коли відпала Вольтерра, він усе ще стояв табором у Фучеккйо, ось чому комісари в поході проти Вольтерри і скористалися послугами його та його людей. Рапіше вважалося, що месер Ріпальдо задумав вкупі з ним нову війну і сам під'юдив його напасти на Лукку під якимсь вигаданим приводом, давши Нікколо зрозуміти, що як він це зробить, то він, Ріпальдо, і собі доможеться від Флоренції оголошення війни Луцці і призначення його полководцем. Після захоплення Вольтерри Нікколо вернувся у свій табір у Фучеккйо і чи то з намови месера Ріпальдо, чи то з особистої волі у листопаді 1429 року окупував з трьома сотнями верхівців і трьома сотнями піхотинців Русті і Компіто, луккійські замки і, зійшовши потім на рівнину, захопив там величезний луп. Як тільки звістка про цей наїзд дійшла до Флоренції, в усьому місті почали збиратися гуртами різні люди, причому всі вони переважно вимагали напасти на Лукку. Серед шляхти, яка дотримувалася такого переконання, були при-

хильники Медічі, і їх підтримав також месер Рінальдо, оскільки або той вважав, що це піде на користь республіці, або його спонукувало власне честолюбство, сподіваючись, що вся слава цієї перемоги дістанеться йому. Проти війни виступав Нікколо да Уццано та його кліка. Навіть не віриться, що в одному й тому самому місті думки щодо того, воювати чи не воювати, можуть так розходитися. Бо ті самі громадяни і та сама людність, які після десятилітнього миру гудили війну проти дука Філіппо за свою волю, ніби, коли вони стільки втратили і панство ледве не впало, вимагали війни проти Лукки, щоб позбавити це місто його волі. А з другого боку, ті, хто бажав попередньої війни, відкидали ту, яку флорентійці збиралися розпочати ніби. Так міняються з плином часу переконання людей, юрба завжди більше схильна забирати чуже добро, ніж боронити своє, і легше збуджується надією на здобуток, ніж страхом утрати. В утрати ми віримо лише тоді, коли їх зазнаємо, а до здобичі пориваємося й тоді, коли вона тільки ледь мріє вдалині. Флорентійський люд сповнився надій через успіхи, які здобув і здобував Нікколо Фортебраччо, а також через листи пріорів, які були неподалік від Лукки, бо намісники Віко і Пеш'ї листовно просили у них дозволу прийняти фортеці, які їм здалися, адже, мовляв, небавом усе луккійське контадо буде завойоване. До того ж від луккійського державця до флорентійців прибув гонець зі скаргами на Нікколо і з проханням до Синьйорії не оголошувати війни сусідові, місту, яке залишалося вірним Флоренції. Гонець той звався месер Якопо Вівіані. Напередодні цих подій його посадив за ґрати луккійський державець Паоло Гвіпіджі за участь у змові проти нього. І хоча провина його була безперечна, Паоло простив месера Якопо і, цілком переконаний, що і той простив його, довірився йому. Проте месер Якопо пам'ятав про навислу над ним тоді небезпеку більше, ніж про виявлену йому ласку, і, приїхавши до Флоренції, нишком підтримував задуми флорентійців. Ця підтримка разом з уже вишкликаними надіями на підкорення Лукки спонукала Синьйорію зібрати Раду з чотирьохсот дев'яноста восьми громадян, і на цій Раді найчільніші державні мужі заходилися обговорювати цю справу.

XIX

Вище уже мовилося, що одним з найзапекліших прибічників луккійського походу був месер Рінальдо. Він показав у своїй промові вигоду, яку можна було здобути цим заходом: випадає щаслива нагода, оскільки Лукка ніби віддається флорентійцям Венецією з дуком як воєнний трофей, а первосвященик, заклопотаний справами Неаполітанського королівства, перешкодити нічому не може. Завоювати Лукку, сказав він, нині тим легше, що владу над нею захопив один з її ж таки громадян, і вона згубила свою природну міць і колишне завзяття в обороні своєї волі, отож її буде віддано до рук Флоренції або людністю, щоб прогнати тирана, або тираном зі страху перед людністю. Нагадав він про те, як дошкуляв нашій республіці цей володар, яку ненависть до неї відчуває і яку загрозу він становитиме для нас, якщо дук або папа знову затіють війну з нашим містом. І завершив він свій виступ словами, що ні одне передузяття, почате коли-небудь флорентійською людністю, не здавалося здійсненнішим, потрібнішим і справедливішим. Всупереч цій думці Нікколо да Уцца-но заявив, що зроду ще Флоренція не затіювала справи такої несправедливої, згубнішої і небезпечнішої для свого існування. Насамперед збираються вдарити по гвельфському місту, найкращому другові флорентійського народу, яке завжди давало з безпекою для себе притулок гвельфам, вигнаним зі своєї батьківщини. Зроду в анналах наших діянь не було прикладу, щоб Лукка, коли вона тішилася свободою, виступила проти Флоренції, якщо когось оскаржувати в цьому, то лише її гнобителів-тиранів, таких, як Каструччо чи нині цей П'аоло. Якби можна було воювати проти тирана, не завдаючи при цьому шкоди народові, це ще с'як-так, але оскільки це неможливо, годі йти на те, щоб забирати у міста, колишнього нашого спільника, його добро. Однак ми живемо в такий час, коли не дуже зважають на справедливість і несправедливість, тим-то, лишивши це осторонь, треба міркувати, виходячи з інтересів нашої держави. А втім, корисним для вітчизни можна вважати лише те, що не породжує майже негайно якоїсь шкоди. Так ось, годі зрозуміти, як можна вважати корисною справу, що від неї шкода очевидна, а користь вельми сумнівна. Явна шкода в даному разі — це витрати на війну, і то такі великі,

що вони могли б відлякати навіть папство, яке тривалий час жило мирно, не мовлячи вже про Флоренцію, яка допіру пережила тривалу і вельми витратну війну. Вигода, яку можна добути з цієї справи, це приєднання Лукки, вигода, звісно, дуже велика, але пов'язана з такими труднощами, які він особисто вважає сливе непереможними. Нема чого сподіватися на те, що венеційці і дук Філіппо поставляться до цього завоювання байдуже. Перші прикинуться, що це їх не обходить, щоб не показати невдячності, потому як вони допіру з допомогою флорентійських грошей так приростили свою імперію. Другого цілком влаштує, що флорентійці загрузнуть у новій війні і нових видатках, що дасть йому змогу знову напасти на них, коли вони виснажаться і ослабнуть: він неодмінно у розпал самої кампанії, коли перемога Флоренції буде здаватися вже забезпеченою, подасть допомогу Луцці, або таємно пославши їй грошей, або розпустивши частину свого війська, щоб ці вояки вільними найманцями перейшли на її бік. Нарешті, Нікколо прямо закликав флорентійців зречтися цієї затії, а з тираном нав'язати такі взаємини, щоб у Луцці збільшилася кількість його ворогів, бо найпевніший спосіб завоювати це місто — це віддати його владі тирана, який гнобить і послаблює народ. Якщо розумно орудувати саме так, настане момент, коли тиран не зможе утримувати стерно влади, а громадяни виявляться нездатними до самоуправління і Лукка сама кинесться в обійми Флоренції. “А втім, — завершив свій виступ Нікколо, — я бачу, що пристрасті надто розбурхані, щоб до мого голосу прислухалися, однак хочу напроорокувати громадянам, що починають вони війну, в якій зазнають найбільших затрат і паражатимуться на найбільшу небезпеку; замість захоплювати Лукку, вони позбавлять її від тирана і з міста приятного, але пригніченого й слабкого, обернуть у місто вільне, але вороже їм, яке з часом стане перешкодою до піднесення їхнього власного панства”.

XX

Потому як ще інші виступили за похід на Лукку і проти нього, проведено таємне голосування, і виявилось, що лише дев'яносто вісім голосів подано проти війни. Отож ухвалено постанову воювати, набирати охочекомонників і піхотинців,

створено військову раду Десяти. Комісарами призначено Асторре Джаппі та месера Ріпальдо дельї Альбіцці, а з Нікколо Фортебраччо домовились, що він передає захоплені ним землі флорентійцям і очолює далі кампанію вже як найманець. Комісари, прибувши з військом під Лукку, поділили його на дві половини, одна під орудою Асторре рушила по рівнині до Камайоре і П'етрасанті, а друга, очолювана месером Ріпальдо, до гір, бо месер Ріпальдо вважав, що місто, позбавлене підмоги свого контадо, захопити буде легше, їхній похід зазнав невдачі не тим, що вони підбили мало земель, а через докори, які і той, і той стягли на себе своїми військовими діями, і слід зазначити, що Асторре розпорядженнями своїми цих докорів цілком заслужив. Під П'етрасантою є долина, так звана Серавецца, багата і густо залюднена. При появі комісара серавезці вийшли до нього назустріч, прохаючи його трактувати їх як вірних служників флорентійського народу. Асторре удав, що докази їхньої лояльності приймає, потім перекрив військом усі долинні переходи й укріплення, звелів скликати всіх чоловіків до пайбільшого храму і оголосив їх бранцями, а людям своїм віддав усі житла на грабунок і плюндрування, заохочуючи їх до нечуваної жорстокості й хтивості, ото ж-бо вони не милували ні святинь, ні жінок, як дівчат, так і заміжніх. Коли про це стало відомо у Флоренції, обурення охопило не лише магістратів, а й ціле місто.

XXI

Деякі серавезці, які уникли комісарових лап, повтікали до Флоренції і кожному зустрічному на вулиці оповідали про своє лихо. З поміччю тих, хто хотів, щоб комісара було покарано або просто як лиходія, або як представника ворожої партії, вони прийшли у раду Десяти і зажадали, щоб їх вислухало. Коли їх впущено, один з них забрав слово й сказав так: "Ми певні, пишні наші синьйори, що слова наші ваше добродійство вислухає з довірою і співчуттям, коли ви довідаєтесь, яким чином захопив нашу землю посланий вами комісар і як він потім повівся з нами. Наша долина, як про теє добре пам'ятають старосвітські наші роди, завжди була гвельфська і незмінно давала певний притулок вашим громадянам, які тікали від гібеллінських гонителів. Ми самі і предки

наші почитували саме наймення славетної республіки, яка очолювала партію гвельфів. Поки Лукка залишалася гвельфською, ми залюбки жили під її рукою; відтоді, як цей її тиран покинув своїх колишніх друзів і злигався з гібеллінами, ми скорялися йому лише з принуки; і Господь Бог відає, скільки разів ми благали його дарувати нам змогу довести нашу вірність партії, до якої ми віддавна належали. Але які сліпі в своїх пориваннях люди! Те, чого прагнули ми, як порятунку, стало нашою загибеллю. Бо, дізнавшись, що корогви ваші підходять до нас, поквапились ми вийти назустріч вашому комісарові не як посланцеві ворогів, а як до уповноваженого наших давніх синьйорів, і до рук його передали нашу долину, наше майно і самих себе, цілком звірившись на нього і гадаючи, що серце він має якщо не щирого флорентійця, то принаймні людини. Даруйте вже нам за ці слова, милостиві синьйори, але ми сміливо говоримо все, певні, що гірше, ніж зараз, нам уже не буде. Комісар ваш людина лише подобою, а флорентієць лише на ймення. Він чума смертна, хижий звір, чудовисько, гірший від усіх, про кого коли-небудь писалося. Бо, зібравши нас усіх у храмі під приводом, що збирається звернутися до нас з промовою, він закував нас у кайдани, пустив під огонь і меч усю нашу долину, пограбував майно людей, усе покрав, порозбивав, посік, понищив, погвалтував жінок і позбещив дівчат, вириваючи їх з обіймів матерів і віддаючи на жир своїм воякам. Якби спротивом флорентійському народу чи йому особисто заслужили такої недолі, якби він захопив нас, коли зі зброєю в руках ми боронилися від нього, ми нарікали б не так гірко або навіть самі звинуватили себе в тім, що заслужили ми своєю бунтівною поведінкою і гординою того лиха, що спіткало нас. Проте скаржитися нас змушує те, що він сплюндрував і погромив нас так гидко й нелюдяно потому, як ми вийшли до нього беззбройні і доброхить віддали себе до його рук. Ми, звісно, могли б цілу Ломбардію наповнити своїми скаргами і, на сором вашого міста, по цілій Італії розпести вістку про завдані нам кривди, але ми цього не зробили, щоб таку шляхетну й великодушну республіку не заплямити пюгавістю й жорстокістю одного з її громадян. Якби ми знали наперед про його захланність, то вже спробували б вситити її, хоча вона бездонна й незмірна, і, може, віддавши одну половину свого

добра, зберегли б другу. Але оскільки час уже згаяно, ми ухвалили звернутися до вас з благанням змилюватися над плачевним станом підданців ваших, щоб у прийдешньому приклад наш не відвернув інших від наміру підкоритися вам. Якщо ж видовиська нашої не долі не достатньо, щоб зворушити вас, хай налякає вас гнів Божий, бо Господь бачив святині свої, пущені з димом і сплюндровані, а нас самих підступно зайнятих у полон у лоні нашої батьківщини". З цим словом кинулися вони ниць, голосячи і благаючи повернути їм їхнє добро і їхні рідні місця, і, оскільки вже знеславленої честі не вернути, то хоча б жінок вернули мужам і дітей батькам. Чутки про це лиходійство і раніше гуляли у Флоренції, нині ж, почувши про нього з уст потерпілих, магістрати неабияк схвилювалися і обурилися. Асторре негайно відкликали, його визнано винуватим і оголошено попередженням. Проведено розшук майна, украденого у серавезців, все, що пощастило відшукати, повернуто власникам, решту республіка з плином часу відшкодувала так чи інакше.

XXII

Що ж до месера Рінальдо дельї Альбіці, то йому витикали те, що він воює не в інтересах флорентійського народу, а в своїх власних, що буцімто відтоді як його поставлено комісаром, йому перехотілося взяти Лукку, бо йому цілком достатньо було плюндрувати захоплені землі, переганяти в свої обори зайняту худобу і набивати оселі свої військовим лупом; що, не вдовольняючись добром, яке його служники забирали для нього, він ще перекупував награбоване вояками і з комісара перекинувся на купця. Всі ці паклепи, дійшовши до його слуху, перевернули цю шляхетну і непідкупну душу більше, ніж личило б такому шапованому мужеві. Замішання, що охопило його, було таке велике, що, обурюючись на посадових осіб і простих громадян, він поквапився до Флоренції, не чекаючи й не прохаючи звідти дозволу. Ставши перед радою Десяти, він повів таку мову. Йому добре відомо, як важко й небезпечно служити народові, який не знає стриму, і панству, в якому немає злагоди, бо людність ловить усілякі чутки, а держава, караючи за лихі вчинки, не віддячує за добрі, а в сумнівних випадках поспішає винуватити. Здобу-

ваеш ти звияту, ніхто тебе не хвалить, допускаєшся промаху, всі тебе лають, програєш, усі тебе оббріхують. Твоя партія дошкуляє тобі заздрощами, супротивна — ненавистю. А проте побоювання несправедливого обвинувачення ніколи не відвертало його від діянь, які він вважав безперечно корисними батьківщині. Але зараз ці останні гидкі наклепи увірвали його терпець і змінили настрої. Тим-то він просить магістрат надалі захищати громадян, щоб ті й собі ревніше служили панству, і якщо у Флоренції не заведено вшановувати їх тріумфом, то хай принаймні заведеться звичай оберігати їх від брехливих закидів. Хай вишній уряд не забуває, що він також складається з громадян нашого міста і теж може будь-якого дня зазнати обвинувачень, тоді йому доведеться відчувати, яке принизливе для кожної чесної людини паплюження. Рада Десяти спробувала втихомирити його, а похід безпосередньо проти Лукки доручила Нері ді Джіно та Аламанно Сальв'яті, які зреклися наміру спустошувати луккійське контадо, вважаючи, що слід рушити просто на місто. Але ще стояла зима, і тому вони отаборилися в Капанноле, де, як здавалося комісарам, тільки марно гаяли час. Одначе, коли надійшов наказ щільніше обложити місто, вояки відмовилися слухатися через негоду, хоча рада Десяти вимагала посиленої облоги і не зважала на жодні докази.

XXIII

(1430). Жив у цей час у Флоренції славетний зодчий, на ймення Філіппо ді сер Брунеллеско. Місто наше повне його творів, і тому цілком він заслужив, що по його кончині в найбільшому флорентійському соборі поставлено його мармурове зображення з написом, що мовить усякому, хто його прочитає, про його великий хист. Він запевняв, вказуючи на розташування Лукки і на коліно річки Серкйо, що місто було б легко затопити, і так упевнено це доводив, що рада Десяти ухвалила зробити таку спробу. Проте з цього, окрім збентеження в нашому стапі і більшої безпеки для ворога, нічого не вийшло. Оскільки луккійці підняли греблю й пасипали рівень ґрунту поблизу того місця, кудюю відводились води Серкйо, а потім уночі ще й розгородили канал, яким надходила туди вода, то пущена вода, зустрівши на шляху своєму перешкоду,

зведену луккійцями греблю перед Луккою, ринула у відкритий канал і розлилася по рівнині, отож-бо наше військо не тільки не змогло підійти до міста, а мусило навіть відступити.

XXIV

Після провалу цієї затії рада Десяти, переобрана знову, послала до війська комісаром месера Джованні Гвіччардіні, який спробував дійти до міста поближче. Луккійський державець, бачачи, що скоро він опиниться в кільці, за порадою такого собі месера Антоніо дель Россо, сієнця, уповноваженого бути при ньому, послав до дука Міланського Сальвестро Тренту та Леонардо Буонвізі. Вони попросили у дука від імені свого володаря підмоги, але, бачачи, що до їхньої просьби він ставиться стримано, нишком запропонували йому, вже від імені народу, в разі як він згодиться дати їм вояків, видати йому спершу луккійського тирана, а потім передати під його оруду ціле місто. При цьому вони попередили його, що як він не поквартиться ухвалити таку постанову, Гвініджі передасть Лукку до рук флорентійців, які весь час домагаються цього, обіцяючи йому за теє всілякі блага. Дука ця погроза злякала так, що він хитатися перестав і велів передати графові Франческо Сфорці, своєму найманому воєначальникові, щоб той прилюдно попросив у нього дозволу рушити з військом до Неаполітанського королівства. Діставши такий дозвіл, граф зі своєю компанією рушив на Лукку, хоча флорентійці, довідавшись про всі ці каверзи і потерпаючи за їхні наслідки, підіслали до нього його друга графа Боккаччіно Аламанні, щоб той відраяв його від цієї затії. Коли граф Сфорца появився в Луцці, флорентійці відступили до Ріпафратти, граф же зненацька рушив до Пеш'ї, де намісником був Паоло да Д'яччето, який, скоряючись більше страхові, ніж якійсь шляхетнішій спонуці, утік у Пістойю, і якби Пеш'ю не обороняв Джованні Малавольті, якому це було доручено, вона неминуче б здалася на ласку ворогів. Граф, не зумівши взяти її одним наскоком, рушив у Борго-а-Буджано і захопив його, а поблизький замок Стільяно спалив. Флорентійці, побачивши цю халепу, удалися до засобу, який уже рятував їх не раз. Знаючи, що коли найманців не взяти силою, то їх можна на що завгодно підбити грошима, вони запропонували графові вельми значну суму,

якщо він не тільки піде геть, а й здасть їм місто. Граф, не сподіваючись більше вибити грошей з Лукки, легко наважився взяти їх там, де дають. З флорентійцями він домовився не передавати їм Лукки, чого, мовляв, не дозволяла йому честь, а просто кинути її напризволяще, якщо йому виплатять п'ятдесят тисяч дукатів. Уклавши такий пакт, але бажаючи, щоб луккійці самі, так би мовити, виправдали його в очах дука, він так і підсобив їм скинути тирана.

XXV

Був у Луцці, як уже згадувалося, сієнський посол месер Антоціо дель Россо. З поміччю графа він, змовившись з луккійцями, скинув Паоло. Саму змову очолювали П'єро Ченнамі та Джованні да Ківіццано. Граф мешкав поза містом на березі Серкйо, і при ньому жив син тирана Ланцілао. Вночі до Паоло прийшли озброєні змовники в кількості сорока душ, той, почувши галас, здивовано вийшов до них і спитав, чого вони хочуть. На це П'єро Ченнамі відповів, що надто вже затяглася влада того, хто накликав на них війну, оточення ворожими військами і загрозу загибелі не від меча, то від голоду. Тому вони ухвалили самі собою правити і прийшли зажадати від нього міські ключі й скарбницю. На це Паоло відповів, що скарбниця вичерпалася, зате ключі і він сам у їхніх руках, він тільки попросить їх, щоб його правління, яке почалося і тривало без кровопролиття, без нього й завершилося. Граф Франческо привіз Паоло з сином до дука, а той запроторив їх до в'язниці, де вони й померли. Відхід графа позбавив Лукку її тирана, а Флоренцію — страху перед графськими вояками. Одразу ж перші почали готуватися до оборони, а другі відповіли пасками. Флорентійці обрали полководцем графа Урбіно, який своїми енергійними діями змусив Лукку знову звернутися по допомогу до дука, і той, скориставшись тим самим способом, що з графом Сфорцою, послав до них Нікколо Піччініно. Коли той наближався до Лукки, наші рушили назустріч йому вздовж берега Серкйо, і при переході через річку сталася битва, в якій нас погромлено, і комісар з небагатьма уцілілими утік до Пізи. Ця поразка засмутила цілу Флоренцію. А проте війну цю почато зі спільної згоди, тим-то громадянам не було кому дорікати, а що вони не могли

накинутися на тих, хто виніс ухвалу про неї, то наскочили на тих, хто керував нею, і знову витягли на світ Божий усі колишні оскарження проти месера Рінальдо. Та найгірше дісталось месерові Джованні Гвіччардіні: його звинувачено в тім, що після відходу графа Сфорци він не поспішив завершити війни і що не зробив він цього, бо його підкуплено. Запевняли, що він послав до себе додому чималі грошенята, причому називали й тих, хто їх dopravив, і тих, хто прийняв. Довкола цієї справи зчинився такий галас, що оскарження здобули пайширшого розголосу, і спонукуваний громадською опінією, а також тиском з боку ворожої партії, пополанський капітан викликав оскарженого на суд. Месер Джованні явився, хоча й украй обурений, але родичі його, дбаючи про його честь, так енергійно клопоталися, що капітан справу припинив. Луккійці після здобутої перемоги не тільки вернули собі всі свої землі, а й захопили і пізанські володіння, за винятком Б'єнтіни, Кальчінайї, Ліворно і Рінафратти (1433). Було б захоплено й Пізу, якби там вчасно не розкрито змови. Флорентійці внесли деякі зміни у своєму війську і на чолі його поставили Мікелетто, учня Сфорци. Дук і собі не збирався вдовольнитися досягнутим і, щоб погіршити становище Флоренції, переконав генуезців, сієнців і державця Пйомбіно укласти між собою спілку для оборони Лукки, а за капітана взяти на заслуженину Нікколо Піччініно. Одначе остання обставина зрадила всі його задуми. Тоді венеційці і флорентійці відновили свою воєнну спілку, і війна знову відкрито почалася в Ломбардії і в Тоскані; отож то тут, то там відбулися бої з перемінним для обох сторін успіхом. Нарешті всі так притомилися, що в травні 1433 року мимоволі прийшли до замирення. За укладеною тоді угодою флорентійці, луккійці та сієнці, які заволоділи під час воєнних дій багатьма фортецями, усі їх залишили, і кожен дістав свої володіння назад.

XXVI

Поки точилася ця війна, в міських мурах знову спалахнули партійні пристрасті. По смерті Джованні син його Козімо деї Медічі почав проявляти ще більше завзяття в справах республіки, а до приятелів своїх ще більше турботи й гойності,

піж навіть його батько. Отож-бо ті, хто радів кончині Джованні, притихли, бачачи, в кого вдався його син. Був Козімо людиною вельми поміркованою, а вродою своєю і вельми статечний і симпатичний, відзначався щедрістю і доброзичливістю і ніколи не виступав ні проти гвельфської партії, ні проти республіки, а прагнув лише всіх прихилити і лише гойшністю своєю з'єднати соратників. Приклад його був живим докором зверхникам, сам же він вважав, що, поводячись так, зуміє жити у Флоренції не меншим вельможею і мужем впливовішим, піж будь-хто інший, а якби честолюбство його ворогів порвало його на якийсь виступ, він узяв би гору над ними оружно і пародною прихильністю. Сходженню його вгору надто прислужилися Аверардо деї Медічі і Пуччо Пуччі. Аверардо звагою, а Пуччо розважливістю й мудрістю своєю вельми сприяли тому, що він тішився вселюдською шапою і його висували на чільні посади. обачність і далекоглядність Пуччо були такі відомі, що навіть їхня партія називалася не за йменням Козімо, а за йменням Пуччо. І от місто, де панував такий розбрат, затіяло цей луккійський похід, який, замість пригасити всі ці партійні чвари, лише роздмухував їх. І хоча саме партія Козімо виступала беззастережно за війну, для ведення її призначалося багато людей з супротивної партії, тих, кого вважали найумілішими і найздібнішими державними мужами. Аверардо деї Медічі та ще інші вдяти щось були безсилі, але вони вельми спритно й хитро ловили нагоду оскаржити своїх супротивників, і як захід кінчався поразкою, — а їх було немало, — то це ставилося на карб не ратній фортуні, а нездарності комісарів. Звідси й роздування похибок Асторре Джанні, звідси й обурення месера Рінальдо дельї Альбіцці і відмова від командування без дозволу уряду, звідси і позов до суду месера сера Гвіччардіні. Звідси і всі оскарження магістратів і комісарів: якщо вони були слухні, їх усіялко прибільшували, якщо їх не було, їх вигадували, але, і слухні і неслухні, вони залюбки приймалися на віру людності, бо народ здебільшого пеневидить тих, на кого вішають собак.

XXVII

Усі ці похибки й помилки не проходили повз увагу Нікколо да Уццано та інших голів його партії. Не раз обговорю-

вали вони, як зарадити цій напасті, але нічого вигадати не могли, по-перше, допустити дальше падіння уявлялося їм вельми небезпечною річчю, а по-друге, і відкрите змагання здавалося украй важким. Проти рішучих заходів особливо виступав Нікколо да Уццано. Поки війна точилася за міськими мурами, а в самому місті папували чвари, Нікколо Барбадоро прийшов до Нікколо да Уццано з метою підбити його на боротьбу проти Козімо. Той у глибокій задумі сидів у своїй робочій кімнаті, і гість одразу ж почав переконувати його всілякими доказами, які здавалися йому дуже переконливими, змовитися з месером Ріпальдо щодо вигнання Козімо. На умовляння Нікколо да Уццано відповів так: "І тобі, і дому твоєму, і республіці нашій ліпше було б, якби ти і всі, хто такої самої думки, як ти, мали срібну бороду, а не золоту, як це впливає з твого прізвиська, бо тоді їхні поради, які йдуть від голови побілілої і досвідченої, були б мудріші і для всіх куди спасенніші. Я гадаю, що тим, хто прагне вигнати Козімо з Флоренції, треба було б передусім помірятися своєю міццю з його міццю. Нашу партію ви самі охрестили партією шляхти, а його — партією низоти. Навіть якби сутність відповідала назві, то й перемога уявлялася б сумнівною, і принаймні у нас більше підстав для побоювання, ніж для надії, бо перед очима у нас приклад старосвітського нобілітету нашого міста, який не раз зазнавав поразки від плебсу. І ми повинні тим більше побоюватися, що лави нашої партії ріденькі й хисткі, а ворожої нам — численні й згуртовані. По-перше, Нері ді Джіно і Нероне ді Ніджі, двоє з наших чільних громадян, ніколи не висловлювали своїх поглядів так чітко, щоб можна було сказати цілком певно, за ким вони тягнуть руку — за нами чи за ним. По-друге, у багатьох родинах і навіть у багатьох домах точаться суперечки, бо багато хто з заздрості до своїх братів чи інших родаків діють на шкоду нам і на користь нашим ворогам. Я наведу тобі тільки найголовніші з таких прикладів, про інші ти згадаєш сам. З синів месера Мазо дель Альбіцці Лука, заздрячи месерові Ріпальдо, пристав до супротивної партії. У домі Гвіччардіні з синів месера Луїджі П'єро ворог месера Джованні і підтримує наших ворогів. Томмазо і Нікколо Содеріні відкрито виступають проти нас із зненависті до свого дядька Франческо. Отож, як добре обміркувати те, хто ми такі, а хто вони, я просто не знаю,

чому наша партія заслуговує зватися партією знаті більше, ніж їхня партія. Якщо тому, що за нами тягне руку весь посполитий люд, то від цього їхнє становище тільки міцніше, ніж наше, і як справа дійде до збройної сутички чи голосування, то ми їм програємо. Якщо ми все ще у фаворі, то лише завдяки старосвітській пошанівці до нашого статусу, який ми обіймаємо вже піввіку. Але якби настала мить випробу і виявилася наша слабкість, то від цієї пошанівки не зосталося б і сліду. Але якщо ти почнеш доводити, що правість нашої справи нас піднесе в очах наших громадян, а тих принизить, то я тобі заперечу, що правість ця має дійти до свідомості і бути визнана іншими так само, як її усвідомлюємо й визнаємо ми. Але ж справа стоїть зовсім навпаки, бо нами спонукає тільки побоювання, як би Козімо не захопив у нашій республіці всю владу. Проте інші цих наших підозр не поділяють, ба більше, саме вони закидають нам те, що ми підозрюємо його. Що ж саме для нас у поведженні Козімо підозріле? Він допомагає своїми грішми геть усім, і приватним особам, і республіці, і флорентійцями, і кондот'єрам. За будь-якого громадянина він клопочеться перед магістратами і завдяки вселюдській прихильності до себе може висувати того чи іншого свого соратника на найчільнішу посаду. Отже, виганяти його доведеться за те, що він спочутливий, догідливий, гойний і всіма шанований. То скажи-но мені, за яким таким правом забороняється, засуджується, заперечується спочутливість, великодушність і любов до ближнього? Звісно, до таких заходів удаються звичайно ті, хто рветься до влади, однак не всі в цьому з нами згодні, а ми не вельми уміємо когось переконати, бо наша поведенція позбавила нас усякої довіри. Місто ж наше перебуває в полоні партійної гризні і, живучи в постійних чварах, геть розбещене, а тому й не збирається зважати на такі оскарження. Але даймо навіть, що нам пощастило банітувати Козімо, що було б не так уже й важко з огляду на прихильну до нас Сип'їорію, як ви розраховуєте за такої сили-силенної його прибічників, які зостануться в місті і домагатимуться палко його повернення, перешкодити тому, щоб він зрештою вернувся? Це буде неможливо, бо друзів у нього так багато і вони мають таку велику підтримку, що вам зроду з ними не впоратися. І що більше друзів ви повиявляєте й повиганяєте, то більше у вас

стане ворогів. Отож-бо невдовзі він однаково повернеться, а ви доможетеся тільки одного: що чоловік, якого ви вигнали доброзичливим, повернеться озлобленим, бо саму його вдачу погіршать ті, завдяки кому він повернеться і кому не чинитиме перешкоди бодай з почуття вдячності. Якщо ж ви задумаєте вбити його, то законним шляхом через магістратів вам з цим ніколи не пощастить, бо порятунком для нього будуть як гроші його, так і ваші ж продажні душі. Але даймо навіть, що він загине або, ставши вигнанцем, не зуміє вернутися, я не бачу, що від цього виграє наша республіка, або, якщо звільнити її від Козімо, вона одразу ж потрапить до лап месера Рінальдо, а щодо мене особисто, то я належу до тих, хто проти того, щоб котрийсь з громадян могоуттю і владою богував у державі над іншими. А вже як доконечно щоб один із цих двох возпісся, я не бачу, чому саме треба було б обирати Рінальдо, а не Козімо. Більше я тобі нічого не скажу, окрім хіба що одного: хай Бог милує наше місто від долі мати державцем котрогось із наших громадян, але якщо через гріховність ця напасть нас усе-таки спостигне, хай врятує нас Господь бодай від кормиги Рінальдо. Не закликай же нікого схвалити постанову, з будь-якого погляду згубну, і не сподівайся зі жменькою своїх соратників чинити опір волі більшості. Бо всі наші громадяни, одні з темноти, інші зі зловорожості, ладні за-продати республіку, фортуна ж їм прислужиться, знайшовши покупця. Послухайся ж моєї ради: живи тихо-мирно, а щодо свободи, то в замахові на неї наших однопартійців підозрливій нітрохи не менше, ніж супротивників. Якщо ж знову почнеться колотнеча, не тягни руку ні за ким, так ти всім прислужишся і зумієш виграти без усякого ущербку твоїй батьківщині”.

XXVIII

Вся ця мова дещо втихомирила душу Барбадоро, і в місті все було спокійно, поки точилася луккійська війна. А потім війна скінчилася, помер Нікколо да Уццано, Флоренція зажила в мирі і ніщо вже не могло стримати її пристрастей. Знову в ній почалося вирування і буяння пропащої сили, і месер Рінальдо, опинившись на чолі своєї партії єдиним ватажком, дошкуляв своїми проханнями всіх громадян, які, як на нього, могли стати хоруужими, умовляючи їх оружно звіль-

пити батьківщину від того, хто зі зловорожості деяких і темпоти багатьох неминуче вів їх у неволю. Ось так і месер Рінальдо, і ті, хто підтримував супротивну партію, колотили всім миром: щоразу, коли обирали магістрат, прилюдно підраховували, скільки в даній раді осіб однієї і скільки другої партії, а коли почали обирати синьйорів, усе місто завирувало. Будь-яка справа, навіть найдрібніша, розглядалася в магістраті, робилася приводом для чвар, розголошувалися державні секрети, і добро і зло однаково то хвалилося, то гудилося, однаково страждали і добропорядні, і зловорожі громадяни, і жоден магістрат не дбав про свої обов'язки. Отож у Флоренції ширилася колотня, і месер Рінальдо, намагаючись урізати владу Козімо і знаючи, що хорушжим може стати Бернардо Гваданьї, виплатив борги Бернардо, аби боргові зобов'язання не перешкодили їм обійняти ці посади. Коли настали вибори до Синьйорії, фортуна, вічна супутниця наших чвар, побажала, щоб Бернардо був хорушжим на вересень і жовтень. Месер Рінальдо одразу прийшов до нього і заявив, що партія знаті і всіх тих, хто прагне жити тихо-мирно, неабияк рада тому, що він здобув такий високий ранг і що ніякі тільки від нього залежить, щоб радість ця не була марною. Потім він вказав на небезпеку, на яку наражають наші чвари, і на те, що єдиний спосіб відповісти згоду, це скинути Козімо, бо тільки він через ту могутність, яку йому дало незмірне багатство, спричинився до підриву знаті. Вплив його такий великий, що як не ужити негайних заходів, він скоро зробиться верховним главою. Тим-то добрий громадянин просто зобов'язаний запобігти цьому, зібравши люд на майдані, зміцнивши авторитет республіки і повернувши батьківщині свободу. Він нагадав Бернардо, що месер Сальвестро деї Медічі зумів колись, хай і несправедливо, поскромити гвельфів, які кров'ю предків своїх здобули право панувати, і якщо йому пощастило так несправедливо скривдити багатьох, то невже їм, шляхтичам, не пощастить ніякі, коли їхнє діло праве, впоратися з однією людиною? Він закликав Бернардо відкинути всякий страх, оскільки друзі готові підтримати його оружно, а на дрібний люд, який обоюдно Козімо, нема чого зважати: з цього обоюдовання Козімо здобуде не більше того, що колись здобув месер Скалі. Не перешкода і багатство Козімо: тільки-но Козімо потрапить до рук Синьйорії, вона зможе розпоряджатися і цим багатством па

свій розсуд. Насамкінець він сказав, що, зробивши це, Бернардо забезпечить республіці міць і єдність, а собі славу. На цей виступ Бернардо коротко відповів, що він і сам вважає необхідним зробити все, про що говорив месер Рінальдо, що прийшла пора діяти, і хай месер Рінальдо гуртує загопи, бо він, Бернардо, вважає, що підтримка синьйорів їм гарантована. Як тільки Бернардо обійняв магістрат, домовився зі своїми колегами і узгодив усе з месером Рінальдо, він викликав Козімо, який, хоча багато хто з друзів відрायовали його, явився на виклик, більше покладаючись на свою безневинність, ніж на милосердя Синьйорії. У палаці Козімо одразу взято під арешт. Месер Рінальдо з силою озброєних людей вийшов зі своєї домівки і в супроводі майже всіх своїх прихильників явився на майдан, куди синьйори закликали весь посполитий люд. Одразу ж для реформації міської управи утворено балію у складі двохсот чоловік, яка, тільки-но вишикла така змога, заходилася вирішувати зміни в державному устрої, а також долю Козімо. Багато хто вимагав його вигнання, багато хто смерті, решта ж мовчала чи то з жалю до нього, чи то зі страху перед іншими, отож ухвалити щось одне через ці суперечки було годі.

XXIX

В палацовій вежі є помешкання на всю її широчінь завбільшки, так звана світличка. Там і сидів Козімо, а нагляд за ним доручено Федеріго Малавольті. З цієї світлички Козімо міг чути і все, що мовилося в парламенті, і брязкіт зброї на площі, і бамкання дзвону, який скликав балію на засідання. Він став уже потерпати за своє життя, але ще більше боявся він, як би його вороги не збавили йому віку підступним способом. Тому він увесь час утримувався від їжі і за чотири дні з'їв лише кусник хліба. Помітивши це, Федеріго сказав йому так: "Ти, Козімо, боїшся отруєння і через це себе уголоджуєш, ти мене зовсім не шануєш, якщо гадаєш, що я здатен докласти руку до такого плюгавства. Не вірю, щоб тобі треба було потерпати за своє життя, маючи стільки друзів і в палаці, і поза його мурами. Але навіть якби тобі і загрожувала смерть, можеш бути певний, що не моїми заходами, а якимсь іншим трибом скористаються, щоб звести тебе зі світу. Ніколи я не

заплямую рук своїх чиеюсь кров'ю, падто твоєю, бо від тебе піколи я не бачив пічого лихого. Заспокойся ж, харчуйся як звикле і живи для друзів своїх і для батьківщини. А щоб у тебе не залишалось ніяких сумнівів, я споживатиму з тобою все, що принесуть тобі їсти". Ці слова підбадьорили Козімо, зі слізьми на очах він обійняв і поцілував Федеріго, щиро дякуючи йому за співчуття і доброту і обіцяючи віддячитися за них, як тільки доля падасть йому таку змогу. Отож Козімо трохи збадьорився, і поки громадяни обговорювали й далі його долю, Федеріго, щоб розважити його, привів до нього вечеряти такого собі Фарганаччо, знайомого хорунжого, чоловіка веселого й утішного. Добре знаючи його, Козімо надумав скористатися його послугами, і як вечеря завершувалася, подав знак Федеріго піти. Той зрозумів, що й до чого, і, заявивши, що хоче принести ще якийсь частування, залишив їх удвох. Козімо, побалакавши приязно своїм звичаєм з Фарганаччо, дав йому листовне доручення одержати у скарбниччого Санта Марії Нуови тисячу сто дукатів. З них сто Ферганаччо мав узяти собі, а тисячу передати хорунжому з проханням від Козімо прийти до нього під якоюсь там приключкою. Гість узявся за це доручення, гроші передано Бернардо, який злагіднів, і Козімо, всупереч месерові Ріпальдо, який вимагав його страти, послано на вигнання у Падую. На баніцію засуджено Аверардо і багатьох інших з роду Медічі, а також Пуччо та Джованні Пуччі. А щоб залякати всіх обурених вигнанням Козімо, правами балії уповноважено комісію Восьми і пародного Капітана. Потому як ухвалено цю постанову, 3 жовтня 1433 року Козімо поставився перед синьйорами, які ознайомили його з вироком про баніцію і запропонували доброхіть скоритися цьому присуду, якщо він не хоче, щоб проти нього та його майна не було вжито крутіших заходів. Козімо вислухав постанову безжурно і лише сказав, що залюбки поїде у будь-яке місце, яке вкаже Синьйорія, але, оскільки його помилувано, він просить, щоб його також і захистили, бо йому добре відомо, що на майдані зібралося чимало люду, які домагаються його голови. Насамкінець він заявив, що хоч би де йому довелося поїхати, сам він і все його добро у повному розпорядженні міста, народу і Синьйорії. Щодо цього хорунжий заспокоїв його і затримав його в палаці, поки не спочіло, після чого привів його в свою оселю, почастивав вечерєю, а потім під надійною охороною відправив до кордону.

В дорозі Козімо зустрічали скрізь шанобливо, а венеційці прилюдно одвідали його, причому не як баніта, а як значну посадову особу.

XXX

Коли Флоренція осиротіла від втрати такого славетного громадянина, любленого усіма, всі розгубилися, причому сторопіли як переможці, так і переможені. Месер Рінальдо, передчуваючи уже свою сумну прийдешність і поклавши собі справляти свою повинність і перед самим собою, і перед своєю партією, зібрав у себе багатьох приязних йому громадян і сказав їм так: він добре бачить, як вони самі накликають на себе майбутню напасть, піддавшись на благання, сльози і гроші своїх ворогів і не втямивши, що їм самим скоро доведеться благодіяти й плакати, але марно — їх не слухатиме ніхто, сльози їхні не викличуть жалю, гроші ж, передані їм, доведеться повернути до шеляга, та ще й заплатити лихву тортурами, стратами і засланням. Краще вже їм усім терпіти і мовчати, ніж лишити Козімо живого, а його соратників у Флоренції, бо великих людей або зовсім не слід чіпати, або вже одразу по-справжньому розправитися з ними. Нині єдине, що, на його думку, можна зробити, це озброїтися і матися на бачності в місті, щоб, коли ворог схаменеться, — а це станеться скоро, — його можна було прогнати оружною рукою, якщо вже не змогли зробити це законом. Та єдиний рятівний лік, той, про який я вже не раз твердив, це прихилити до себе шляхту, повернувши їй права обіймати будь-яку високу посаду, і укріпитися завдяки спілці з нею, як ворог укріпився, спираючись на низоту. Отож їхня партія вб'ється в силу, до неї ввіллється нове життя, нова звага, новий дух, і вона злучить собі нових численних прибічників. Якщо ж не вдасться до цього останнього й справді дійового заходу, він сам просто не бачить, як можна врятувати республіку серед такої ворожої сили, і вже пророкує і їхню власну руїну, і загибання міста. На цю орацію один із присутніх такий собі Маріотто Бандовінетті заперечив, вказавши на гординю грандів і на їхню нестерпну вдачу і додавши, що не обов'язково йти до них у неволю, щоб уникнути сумнівної загрози з боку дрібного люду. Тоді месер Рінальдо, побачивши, що поради його пехтуються, заходився

гірко парікати на долю свою і своєї партії, але при цьому всі події поставив більше на карб волі Божій, ніж темноті й сліпоті людській. Тим часом, поки тривав цей стан непевності й замішання, перейнято листа месера Аньйола Аччаюолі до Козімо, в якому Аньйола писав Козімо про те, як до нього ставляться у місті, і радив йому каверзами розпалити війну проти Флоренції і зійтися тісніше з Нері ді Джіно, доводячи, що місто, потребуючи коштів, не знайде нікого, хто міг би дати йому грошей, і співгромадяни неодмінно згадають про гойність Козімо і побажають повернути його з баніції. Якщо ж Нері відкинетесь месера Рінальдо, його партія так захиріє, що не зможе більше захищатися. Перехоплення цього листа магістратами призвело до того, що месера Аньйола арештували, допитали під тортурами й засудили до вигнання. Одначе цей приклад не підірвав вселюдської прихильності до Козімо. Баніція Козімо тривала уже сливе цілий рік, і ось наприкінці серпня 1434 року обрано хорунжим на найближчі два місяці Нікколо ді Кокко, а разом з ним синьйорами поставало ще восьмеро приборчників Козімо; повообра на Синьйорія налякала непомалу месера Рінальдо і всю його партію. Оскільки до вступу в магістрат нові синьйори ще протягом трьох днів залишаються простими громадянами, месер Рінальдо знову зібрав ватажків своєї партії, вказав їм на певну і близьку загрозу їхньому життю і на єдиний спосіб порятунку: озброїтися і домогтися, щоб тодішній хорунжий Донато Веллуті скликав Народне зібрання, утворив нову балію, розпустив новообраних синьйорів і призначив нових, придатних для держави, щоб спалено було колишні списки і складено нові, на людей вірних. Дехто з тих, хто зібрався, такий підхід вважав добрим і єдино правильним, інші характеризували пропозицію месера Рінальдо надто крутою і здатною пакликати на них вселюдський осуд. Надто виступав проти неї месер Палла Строщі, муж спокійний, сумирний і доброзичливий, більш голінний до красеного мистецтва, ніж до проводу партією або спротиву в громадських чварах. Він заявив, що хоча зухвалі й хитро задумані заходи спочатку здаються вельми дійовими, їхне здійснення виявляється не таким і легким, а наслідок — часто згубним, що, на його думку, загроза нових зовнішніх сутичок, спричинена накопиченням на нашому кордоні з Романьєю дукового війська, змусить Синьйорію приділити

їй більше уваги, ніж внутрішнім суперечкам, що постане необхідність змінити політику, а це завжди видно заздалегідь, то ще буде час узятися до зброї і провести все необхідне для громадського порятунку. Окрім того, тоді це буде зроблено з доконечної потреби і тому викличе менше замішання в пароді і пакличе на них не такі різкі докори. Насамкінець ухвалено допустити нових синьйорів обійняти магістрат, але пильно стежити за ними, і якщо виявляться спроби вчинити якусь шкоду їхній партії, всі одразу ж зберуться зі зброєю в руках на площі Сант Апполінаре, недалеко від палацу, звідки можна буде одразу ж рушити туди, куди треба.

XXXI

Ухваливши таку постанову, вони розійшлися, і новообрані синьйори заступили кожен на свою посаду. Новий хоруґжий чи то щоб змусити себе шанувати, чи то щоб нагнати холоду на тих, хто спробував би чинити йому спротив, засудив до ув'язнення свого попередника Донато Веллуті, звинувативши його в розтраті громадських коштів. Потім він натякнув своїм колегам про можливість повернення Козімо і, побачивши, що вони не проти, заговорив і з тими, кого вважав ватажками партії Медічі. Підбадьорений їхніми порадами, він викликав на допит як підозрюваних ватажків супротивної партії, месера Рінальдо, Рідольфо Перуцці та Нікколо Барбадоро. Діставши судову повістку, месер Рінальдо зміркував, що баритися годі: він вийшов зі своєї домівки з цілим почтом озброєних людей, і небавом до нього приєдналися Рідольфо Перуцці та Нікколо Барбадоро. В цій юрмі було чимало інших громадян, а також безліч вояків, які були у Флоренції, але вже не одержували платні, і всі вони, як було домовлено, зібралися на площі Сант Апполінаре. Месер Палла Строцці з оселі своєї не вийшов, хоча й зібрав у себе теж чимало люду, так само зробив і месер Джованні Гвіччардіні. Месер Рінальдо послав тоді поквалити їх з докором на їхню забарливість. Месер Джованні відповів, що він і так орудує проти ворожої партії досить рішуче, застаючись удома і перешкоджаючи своєму братові П'єро допомагати урядові. До месера Палли посилали стільки разів, що він явився на площу Сант Апполінаре верхи, але в супроводі всього двох піших і неозброєних пахолків. Месер

Рінальдо порвався їм назустріч і заходився різко докоряти його за брак завзяття, кажучи, що така пехіть пристати до побратимів спричинена або відсутністю довіри до них, або браком мужності. Він заявив також, що заслужити докір і в тім, і в тім однаково не випадає людині, яка дорожить тією доброю славою, якою тішився месер Палла, і що він даремно думає, ніби ворог, здобувши перемогу, подарує йому життя або не банітуватиме за те, що він не допоміг своїй партії. Що ж до самого його, Рінальдо, то в разі навіть фатального кіпця він буде радий, що в передчутті небезпеки давав слушну пораду, а коли вона прийшла, вирішив удатися до сили. Він же, Строцці, і всі, хто ступив у його слід, подвійно каятимуться, що тричі зрадили батьківщину: вперше, коли врятували життя Козімо, вдруге, коли відкинули поради його, Рінальдо, і втретє, коли не виступили оружно. На ці слова месер Палла не відповів нічого, що було б почуте присутніми: він тільки прохарамамаркав щось, повернув коня і повернувся додому. Синьйори, довідавшись про збройний виступ месера Рінальдо та його партії, побачили, що в обороні їх піхто не встане, і звеліли зачинити палац, де, не чуючи ні від кого доброї поради, сиділи ні в сих ні в тих. Одначе та обставина, що месер Рінальдо затримався на площі, чекаючи підмоги, яка так і не підійшла, забрала в нього перемогу і дала Синьйорії змогу укріпитися, а багатьом громадянам поспішити їй на допомогу, і, крім того, синьйори дістали тепер час подумати про заходи, які змусили б ворохобників капітулювати. І ось дехто з них, найменше підозрілі для месера Рінальдо, подалися до нього і сказали, що Синьйорія не мала уявлення про причини цього заворушення, що вона й не збиралася замахуватися на нього особисто і що якщо й заходила якась мова про Козімо, то можливість його повернення навіть не обговорювалася. Якщо ж їхні побоювання викликані саме цим, то хай вони являться до палацу, їх там добре зустрінуть, і всі їхні супліки доброзичливо розглянуть. Ці слова не захитали месера Рінальдо, він відповів, що безпеку його та інших буде гарантовано лише в тому разі, коли синьйори повернуться до приватного життя і буде проведено реформу устрою для загального добра. Одначе, коли нема твердої руки, а думки зверхників розходяться, корисна ухвала навряд чи можлива. Ці слова послашців уряду захитали Рідольфо Перуцці, і він відповів, що домагався лише одного: щоб не повертали Козімо, і якщо магістрат з цим згоден,

йому такої перемоги достатньо і він не бажає кровопролиття задля перемоги повнішої, а тому готовий підкоритися Сильйорії. Разом зі своїми людьми він увійшов до палацу, де їх зустрінуто дуже радо. Дляння месера Рінальдо на Сант Апполінаре, брак мужності у месера Палли і відхід Рідольфо виврвали з рук месера Рінальдо успіх, громадяни, які рушили за ним, утрачали завзяття, а до цього ще додалося втручання папи.

XXXII

Вигнаний пародом з Рима, папа Євгеній був тоді у Флоренції. Почувши про повий заколот і відчуваючи себе зобов'язаним допомогти втихомирненню людей, він доручив патріархові, месеру Джованні Вітеллескі, щирому другові месера Рінальдо, податися до нього і запросити до верховного понтифіка, бо папа певний, що Сильйорія до нього прислухається і він зуміє силою своєї влади і довіри, якою він тішиться, добитися для месера Рінальдо і його партії цілковитої безпеки і вдоволення без кровопролиття і шкоди для громадян. Здавшись перед наполяганнями друга, Рінальдо зі своїми людьми подався в Санта Марію Новеллу, де мешкав папа. Євгеній заявив йому, що сильйори на знак повної довіри до папи доручили йому залагодити всю цю справу, яка й розв'яжеться на цілковиту втіху месера Рінальдо, як тільки він складе зброю. Месер Рінальдо, бачачи стриманість месера Палли та легковажність Рідольфо Перуцці, подумав, що іншої ради немає, і кинувся в обійми папи, як-не-як сподіваючись, що шапа до церковного глави позбавить його від усякої загрози. Тоді папа звелів оголосити Нікколо Барбадору та іншим, хто чекав на подвір'ї, щоб вони повернулися додому і роззброїлися, а месер Рінальдо зостається у нього для ведення перемовин з Сильйорією.

XXXIII

Сильйори, побачивши, що ворог беззбройний, почали за посередництвом папи вести перемовини, але водночас таємно послали в гори в околицях Пістойї по свою піхоту, яку разом з іншими збройними силами введено до Флоренції вночі. Потому, захопивши всі укріплення, вони зібрали на площу народ

і запровадили нову балію, а та, тільки-но зібралася, ухвалила верпути Козімо, а разом з ним і всіх вигнанців. З ворожої партії вони засудили на вигнання месера Рінальдо дель Альбіцці, Рідольфо Перуцці, Нікколо Барбадоро, месера Паллу Строчці та ще стількох інших громадян, що мало було італійських земель, де б не осіли флорентійські вигнанці, та й за межами Італії чимало міст були повні флорентійців. Отож через ці постанови Флоренція втратила не тільки безліч достойних громадян, а й частину свого багатства і цехових закладів. Папа, побачивши, якої руїни зазнали ті, хто склав зброю лише на його прохання, висловив своє крайнє невдоволення, гірко парікав у розмові з месером Рінальдо на кривду, заподіяну йому тими, хто зламав дане йому слово, і закликав його до терпіння і до падії на мілпливість долі людської. Месер Рінальдо відповів так: "Брак довіри до мене з боку тих, кому належало мені вірити, і моя надмірна довіра в міць вашого слова зазнали мене й мою партію. Але над усе я мушу випуватити самого себе за те, що подумав, буцімто ви, вигнаний зі своєї вітчизни, можете утримати мене в моїй. Я досить досвідчив на собі, що таке гра випадку, і, оскільки ніколи не покладався на щастя, здатний не так уже перейматися неодолею. Я знаю, що коли долі вгодно буде, вона ще може мені усміхнутися, але навіть якщо цього ніколи не станеться, я завжди буду вважати не такою вже великою перевагою жити в державі, де закони не такі міцні, як люди, бо бажана лише така батьківщина, де можна безпечно користуватися своїм майном і товариством друзів, а не така, де ти в першуліпшу мить можеш позбутися свого статку і де друзі твої зі страху за свій добробут зраджують тебе, коли ти їх потребуєш найбільше. Людям мудрим і достойним завжди легше чути про лихо вітчизни, ніж бачити його власноруч, і більше честі бути банітованим за шляхетний бунт, ніж залишатися громадянином у кайданах рабства". Від папи він пішов розгніваний і до місця вигнання подався, клепучи в серці своєму свої власні рішення і нерішучість друзів. Що ж до Козімо, то, дізнавшись про ухвалу про повернення його на батьківщину, він поклався до Флоренції. І рідко буває, щоб громадянина, який входить до міста з тріумфом по звитязі, зустрічав на батьківщині такий тиск людей і такий вияв любові, з яким зустріли повернення цього баніта. І кожен з власної своєї спонуки гучно вітав його як благодійника народу і як батька вітчизни.

КНИГА П'ЯТА

З М І С Т

I. Перетворення, яких зазнають усі держави завдяки тим постійним змінам, що притаманні всім людським діям. — II. Становище Італії. Збройні сили, війська Браччо і війська Сфорци (1434). Вони об'єднуються проти папи, якого римляни вигнали зі свого міста. Франческо Сфорца домовляється з папою. — III. Війна між дуком Міланським і папою, який шукає підтримки у флорентійців та венеційців. — IV. Повернення з вигнання Козімо, його партія посилює свою владу і нещадно пригнічує супротивну партію. — V. Королева Неаполітанська Джованна II вмирає, і за її королівство змагаються між собою Рене Анжуйський і Альфонс Арагонський; останній, розгромлений генуезцями і переданий до рук дука Міланського, стає його другом і здобуває волю (1435). — VI. Сутички між родинами Фрегозо і Адорно у Генуї. — VII. Генуезці з допомогою Франческо Спіноли виганяють правителя, поставленого дуком Міланським. — VIII. Генуезці укладають проти дука спілку з флорентійцями і венеційцями. Ренальдо дель Альбіці переконує дука Міланського оголосити війну Флоренції. — IX. Дук посилає свого капітана Нікколо Піччініно, щоб досадити флорентійцям (1436). — X. Флорентійський полководець розбиває Піччініно у битві під Баргою і звідти рушає на Лукку (1437), якій приходить на допомогу дук Міланський. — XI. Флорентійці повертають на Лукку, яку покинув напризволяще дук Міланський. — XII. Дук знову змушує флорентійців відмовитися від захоплення Лукки. — XIII. Недовіра венеційців до флорентійців. — XIV. Козімо дє Медічі у Венеції. Флорентійці замирюються з луккійцями (1438). — XV. Папа Євгеній IV освячує флорентійську митрополію, прикрашену розписами Арнольфо і Брунеллескі. — XVI. Флорентійський собор, на якому усунуто суперечності між грецькою і латинською Церквами (1439). — XVII. Нікколо Піччініно від імені дука Міланського захоплює багато церковних володінь. — XVIII. Нікколо Піччініно нападає на венеційців, яким на допомогу приходять флорентійці і граф Сфорца. — XIX. Війна між Піччініно і Сфорцою, всьма з перемінним успіхом. — XX. Нірі Каппоні, посланий до Венеції. — XXI. Промова Каппоні, звернена до венеційців. — XXII. Граф Сфорца з'являється в Ломбардії. — XXIII. Піччініно перемагає венеційців на озері Гарда. — XXIV. Піччініно захоплює Верону. — XXV. Сфорца знову відвоює Верону. — XXVI. Дук Міланський виступає проти флорентійців, а венеційці перешкоджають Сфорці пройти в Тоскану, щоб допомогти їм (1440). — XXVII. Флорентійці беруть у полон патріарха Вітеллескі, який, прикриваючись іменем папи, зрадив його. — XXVIII. Нікколо Піччініно переходить річку По. Венеційці діють вкрай повільно, подаючи підмогу флорентійцям. — XXIX. Піччініно у Романьї. — XXX. Нікколо Піччініно заволодіває замком Маррадї й виходить до околиць Флоренції. — XXXI. Він захоплює також, зламавши сильний опір, Кастель-Сан-Нікколо, але здобути Кортону не наважується. — XXXII. Йому

приписано вернутися до Ломбардії. — XXXIII. Флорентійці громлять його військо під Ангіарі. — XXXIV. Смерть месера Рінальдо дельї Альбіцці. — XXXV. Нері Каппоні вирушає на завоювання Казентіно. Граф Поппі здається. Його промова перед тим, як покинути республіку.

I

Усі папства, зазнаючи всіляких перетворень, від стану ладу впадають у безладдя, а потім від безладдя до нового ладу. Оскільки стояти на місці цьогосвітнім подіям не дає сама природа, вони, сягнувши свого верхів'я і вже неспроможні розвиватися далі, неминуче підупадають, і навпаки, скотившись на саме дно, доведені чварами до краю, вони не можуть опуститися ще нижче і мусять знову спинатися на ноги. Ось так завжди все від добра скочується в зло і від зла підноситься до добра. Бо чеснота породжує мир, мир породжує недіяльність, недіяльність — нелад, а нелад — погибель, і, відповідно, новий лад породжується неладом, лад породжує лицарський дух, а від нього походить слава і благодія. Мудреці знають також, що перед веде не вченість, а ратне ремесло, що в землях і в містах народжуються спершу полководці, а потім філософи. Коли добре муштроване й згуртоване військо здобуло перемогу, а перемога принесла мир, чи можуть міць і завзяття ущербитися бездіяльністю шляхетнішою, ніж учена споглядальність, і чи може бездіяльність роз'їсти добре влаштовану республіку, озброївшись якоюсь не такою високою, небезпечною спокусою? Це добре усвідомив Катон, коли до Рима прибули з Атен послами до сенату філософи Діоген і Карнеад. Побачивши, як римська молодь захопилася ними, і збагнувши, на яку небезпеку паражає батьківщину шляхетна бездіяльність любомудрості, він ужив заходів, щоб падали жоден філософ не міг знайти у Римі притулку. Ось що приводить папство до руїни, але, коли лихо перескочило всі межі, навчені бідою люди повертаються, як було вже згадано, до ладу, якщо, втім, їх не зроблять безпорадними якісь особливі обставини. Від цих самих причин Італія то гараздувала, то біду тягла спершу за давніх етрусків, потім під кормигою римлян. І хоча потім, на руїнах Римської імперії, не виникло нічого, що могло б якимсь чином затьмарити її так, щоб Італія розкошувала під рукою доброго державця, а проте багато нових папств і міст,

вишиклих на римських руїнах, виявили стільки завзяття, що хоча жодне з них не змогло взяти гору над іншими, вони були так добре влаштовані і так забезпечені, що зуміли очистити й оборонити Італію від варварів. Якщо серед цих імперій Флоренція була невеличка, проте вона не поступалася їм ні владою, ні міццю. Перебуваючи в центрі Італії, багаті й завжди готові напасти на ворога, флорентійці або успішно завершували накинуті їм війни, або сприяли перемозі тих, за ким тягнули руку. Якщо войовничість цих нових держав не давала флорентійцям тривалий час тішитися миром, то й воєнне лихо не було для них згубним. Годі, звісно, говорити про мир там, де панства постійно нападають одне на одне, але важко назвати справжньою війною такі чвари, коли люди не вбивають одне одного, міста не плондруються, князівства не знищуються. Подібні війни велися взагалі так мляво, що починали їх без усякого страху, продовжували без небезпеки для будь-якої сторони і завершували без шкоди. Отож ратний дух, який звичайно згасав в інших державах через довгі роки мирного життя, в Італії перевівся внаслідок тієї підлої оспалості, з якою в ній вели війни. Про це виразно показують події за час від 1434 до 1494 року, які тут подаватимуться так, що читальник побачить, яким чином варварам знову було відкрито дорогу в Італію і як сталося, що Італія сама уярмила себе. І якщо подвиги наших державців і зовні, і всередині країни аж ніяк не викликають того захоплення, з яким ми читаємо про діяння старожитніх, то з дещо іншого погляду вони можуть викликати не менший подив: яким чином сила-силенна таких шляхетних народів могла присаджуватися оружно такою жменькою людей і з такими нездарними воєначальниками? І якщо в оповіді про події, що сталися в такій гнилій громаді, не доведеться говорити ні про доблесть вояка, ні про славу полководця, ні про любов до вітчизни громадянина, то принаймні можна буде показати, до якої підступності, до яких лукавих хитрощів удавалися і володарі, і жовніри, і державні мужі, щоб зберегти пошану, якої вони аж ніяк не заслуговували. І, можливо, ознайомитися з усіма цими справами буде ще менш корисно, ніж з подвигами старожитності, бо якщо останні правлять великодушним серцем за взірєць для наслідування, то перші викличуть у тих самих серцях намагання ушкати їх і завадити їм.

II

Ті, хто вирішував долю Італії, діяли так, що коли згода державців вела до миру, його неодмінно порушували ті, хто тримав у руках зброю, і зрештою війна нікому не давала слави, а мир — супокою. Так, коли 1433 року між дуком Міланським і Лігою укладено мир, найманці, настроєні воювати й далі, виступили проти Церкви. В Італії були тоді дві ратні сили, військо Браччо і військо Сфорци. Одну очолював Франческо, син Сфорци, другу Нікколо Піччініно і Нікколо Фортебраччо. До складу цих двох військ належали майже всі італійські загони. Те, яким командував Сфорца, мало більшу вагу як через доблесть графа, так і через дану йому дуком Міланським обіцянку одружити його зі своєю нешлюбною дочкою, мадонною Б'янкою. Останнє давало йому неабиякий вплив. Після замирення в Ломбардії ці армії почали під усякими прикличками атакувати папу Євгенія. Нікколо Фортебраччо діяв, спонукуваний давньою ворожнечею Браччо проти Церкви, граф — за своїми амбітними розрахунками, і зрештою Нікколо напав на Рим, а граф заволодів Маркою. Римляни, настроєні проти війни, вигнали з Вічного Міста папу Євгенія, який на превелику силу і паражалючись на небезпеку утік до Флоренції, де, побачивши, в якій скруті він опинився, і розуміючи, що державці аж ніяк не палають бажанням узятися до зброї, яку вони так радо склали, домовився з графом і віддав йому Марку в ленне володіння, хоча граф до кривди, заподіяної папі окупацією Марки, доточив ще й наругу, бо, вказуючи місце, звідки він писав своїм, він за італійським звичаєм ставив латиною: “З нашого Гірфалько Фірмано, проти Петра і Павла”. Не вельми вдоволений передачею йому землі, він добивався призначення гонфалосьером Церкви, і понтифік на все згодився, воліючи за краще ганебний мир, ніж воєнну загрозу. Зробившись таким чином другом папи, граф заходився переслідувати Нікколо Фортебраччо, і протягом кількох місяців у церковних володіннях між ними відбувалися сутички, які завдавали шкоди більше папі та його підданцям, ніж самим воякам. Нарешті за посередництвом дука Міланського суперники замирились, за договором обидва вони ставали на церковних землях можновладцями.

III

Не встигла вщухнути війна в Римі, як Баттіста да Каннето розпалив нову війну в Романьї. Він повбивав у Болоньї кількох представників дому Гріфоні й вигнав з міста поставленого папою правителя, а також багатьох своїх особистих ворогів. Поклавши собі утримати цю область оружно, він удався по допомогу до Філіппо, а папа й собі, щоб помститися за цю кривду, попросив флорентійців і венеційців підтримати його. І ті, і ті зглянулися на його прохання, отож незабаром у Романьї стали одна проти одної дві сильні армії. За капітана у Філіппо був Нікколо Піччініно, а венеційцями та флорентійцями командували Гаттемелата і Нікколо да Толентіно. Битва сталася в околицях Імоли, венеційці і флорентійці зазнали поразки, а Нікколо да Толентіно потрапив у полон і був переданий дуку, де він через кілька днів скопав, чи то підступно убитий з наказу Філіппо, чи то з горя від розгрому. Дук після цієї звитяги, може, підірваний попередніми війнами, а може, заспокоєний розрахунком на те, що Ліга після такого погрому орудувати далі зречеться, свого успіху не став закріпляти і дав папі та його спільникам час згуртуватися заново. Капітаном вони поставили графа Франческо і замислили вигнати Нікколо Фортебраччо з церковних земель і тим самим завершити війну, затіяну в обороні верховного понтифіка. Римляни, бачачи, що папа сидить в укріпленому таборі, покладали собі з ним домовитися, досягли свого і погодилися прийняти його комісара. Під рукою Нікколо Фортебраччо перебували, окрім інших володінь, Тіволі, Монтеф'ясконі, Читта ді Каstellо та Ассізі. Він відступив, позбавлений змоги вести активну кампанію, у ці свої останні землі, де граф його й обложив. Облога затяглася через мужню оборону Нікколо, і дук вирішив або перешкодити Лізі узяти гору, або, якщо це не вдасться, добре приготуватися до захисту самому. Щоб змусити графа зняти облогу, він звелів Нікколо Піччініно прийти через Романью й Тоскану, отож Ліга, зміркувавши, що оборона Тоскани важливіша, ніж захоплення Ассізі, наказала графові зупинити Нікколо, який уже наближався зі своїми загонами до Форлі. Граф одразу повів військо і явився в Чезену, доручивши своєму братові Ліоне порядкувати в Марці й обороняти його землі. Поки Піччініно пробивався в Тоскану,

а граф застунав йому шлях, Нікколо Фортебраччо навально ударив на Ліоне, з великою для себе славою полонив його, розметав його загопи і, закріплюючи свою звитягу, блискучо зайняв у Марці багато володінь. Ця поразка вельми засмутила графа, який, боячись утратити всі свої землі, частину армії залишив для опору Піччініно, а з другою кинувся на Фортебраччо, побився з ним і взяв гору: поранений Фортебраччо потрапив у полон і від рапи сконав. Ця звитяга повернула поштифікові все те, що забрав у нього Нікколо Фортебраччо, і змусила дука просити миру, який і підписано з допомогою Нікколо да Есті, маркіза Феррарського. За пактом Церкві було повернуто всі окуповані в Романь землі, а дукові загопи вернулися до Ломбардії. Батіста да Каннето, як завжди буває з тими, хто утримує стерно влади завдяки чужій силі і підмозі, не зумів укріпитися в Болоньї своєю міццю і ратним духом після відступу дука і тому втік, а месер Антоніо Бентівольї, ватажок сунротивної партії, повернувся до міста.

IV

Всі ці події відбувалися тоді, коли Козімо був на вигнанні. Але після його повернення всі, хто сприяв йому, і багато хто з громадян скривджених надумали гарантувати свою безпеку вже безоглядно. Синьйорія, обрана на листопад і грудень, невдоволена тим, що зробила для партії Медічі її попередниця, продовжила термін баніції багатьом банітам і ще багатьох інших вигнала з міста. І інші громадяни переслідувалися уже не стільки за свою партійність, скільки за багатство чи родинні або дружні стосунки. Якби всі ці проскринції окроплювалися кров'ю, вони цілком скидалися б на проскринції Октавіяна чи Сулли. Проте слід зазначити, що й тут не обійшлося без кровопролиття, бо Антоніо, син Бернардо Гваданьї, позбувся голови. А четверо інших громадян, серед яких були Занобі Бельфрателлі і Козімо Барбадоро, перетнули кордон і прибули до Венеції, але їх захопили венеційці, які більше дбали про дружбу з Козімо, ніж про свою честь, після чого їх підло повбивали в камері. Це вбивство посилювало владу правлячої партії і нажахало її ворогів. Ніхто не уявляв, щоб така могутня республіка могла віддати свою свободу флорентійцям. І багато хто вважав, що це зроблено було не стільки на угоду Козімо, скільки з метою ще дужче розпалити у Флоренції партійні

чвари і завдяки проллятій крові ще більше поглибити наш розкол. Бо пайбільшу перешкоду для свого піднесення венеційці бачили в згуртованості нашого міста. Потому як Флоренція спекалася своїх ворогів чи нелояльних людей, зверхники ущедрили своїми щедротами багатьох осіб, які могли посилити їхню партію. Дім Альберті і всіх, кого вважали ворохобниками, повернуто на батьківщину. Всіх грандів, окрім кількох сімей, піднесено в пополацський ранг. І нарешті попайовано між собою майно бунтівників. Потім запроваджено нові закони й норми для гарантування власної безпеки і заповнено новими іменами виборчу торбу: вилучено звідти імена суперників і дописано імена друзів. Навчені поразкою своїх ворогів і переконані, що навіть заміна імен недостатня для зміцнення їхньої влади, вони ухвалили, що посадові особи, наділені владою розпоряджатися життям громадян, повинні завжди обиратися серед партійних ватажків, і з огляду на це вирішили, що аккошіагори, які опускають бюлетені в торбу, мають право вкупі зі старою Синьйорією призначити нову Синьйорію. Комісію Восьми в справі охорони держави уповноважено ухвалювати вирок на кару горлом. Вирішено, що вигнанці, відбувши свій термін, можуть вернутися до міста лише потому, як синьйори і колеги, числом тридцять сім душ, дозволять їм вернутися більшістю тридцяти чотирьох голосів. Видано заборону писати банітам і одержувати від них листи. Кожне слово, кожен жест, кожний крок підданців, якщо вони чимось пакликали невдоволення зверхників, підлягали якнайсуворішій карі. І якщо у Флоренції зостався бодай один підозрілий, який уник усіх цих обмежень, то він однаково не міг не страждати від запроваджених пині податків. Так, за пайкоротший час повиганявши й перевівши внівець усіх своїх недругів, владна партія зміцнила своє панівне становище. А щоб здобути також і зовнішню підтримку, вона водночас позбавила цієї можливості свого суперника, уклавши пакт про спільну оборону республіки і з напою, і з венеційцями, і з дуком Міланським.

V

Таким було становище у Флоренції, коли померла Джованна, королева Неаполітанська, відписавши в заповіті трон Рене Анжуйському. Але тоді перебував у Сицилії король Ара-

гонський Альфонс, який, завдяки дружбі з багатьма баронами, важив на Неаполітанське королівство. Неаполітанці та інші барони підтримували Рене, а папа й собі не бажав у Неаполі ні Рене, ні Альфонса, а хотів, щоб там розпоряджався поставлений ним намісник. Тим часом Альфонс прибув до королівства (1435), де його прийняв дук Сесси. Альфонс найняв собі деяких володарів з метою (маючи вже Капую, якою від його імені володів уже князь Тарантський) змусити неаполітанців вволити його волю і послав свої кораблі на Гаету, яка тягла руку за неаполітанцями. Через це неаполітанці звернулися по допомогу до Філіппо, і він підбив виступити генуезців, які не лише на догоду дукові, своєму державцеві, а й для порятунку своїх товаришів у Неаполі і Гаєті, зібрали вельми грізну армаду. Альфонс, дізнавшись про це, зміцнив свій флот і сам повів його назустріч генуезцям. Біля острова Понціо стався бій, арагонська армада зазнала розгрому, а Альфонс з багатьма іншими володарями потрапив до полону, і генуезці передали його до рук Філіппо. Ця звитяга нажахала всіх італійських князів, переляканих могуттю Філіппо, бо вони гадали, що віднині він має чудову нагоду підкорити всю Італію. Однак він ухвалив (скільки голів, стільки й думок) постанову зовсім протилежну. Альфонс був людина вельми обачна, і тільки-но йому випала нагода поговорити з Філіппо, він заходився переконувати дуга в тім, що з боку того було помилкою сприяти Рене на шкоду йому, Альфонсу, бо Рене, зробившись королем Неаполітанським, неодмінно підлаштував би все так, щоб Мілан перейшов під оруду французького короля: адже тоді французька допомога була б зовсім близька і при потребі йому не довелося б турбуватися про прохід для війська французького, а цього Рене міг досягнути лише при загибелі Філіппо і приєднанні його герцогства до Франції. Становище було б зовсім інше, якби неаполітанський трон перейшов до нього, Альфонса: адже єдиними ворогами його б залишалися французи, і йому б довелося годити тому, хто міг відкрити шлях цим його ворогам, ба навіть більше: підкоритися йому, отож-бо Альфонс тільки носив би королівську корону, а справжня влада і могутність належали б Філіппо. Проте в згубності першої ухвали і в слушності другої розбереться, звичайно, не хто інший, як сам дук, якщо тільки вдоволення якоїсь дурної примхи для нього неістотніше за державні міркування. Бо в

першому випадку він виявиться цілком самостійним і вільним у своїх намірах державцем, а в другому, опинившись між двома однаковими претендентами, він або втратить своє герцогство, або житиме в вічному страхові і в необхідності здатися на їхню ласку. Рація ся так вплинула на дука, що він, передумавши, відпустив Альфонса і з пошаною відправив його до Генуї, а звідти в його королівство. Альфонс прибув до Гаети, бо, як тільки докотилася вістка про його визволення, Гаету одразу ж захопили загони деяких синьйорів з числа його друзів.

VI

Генуезці побачили, що дук, геть знехтувавши їх, відпустив короля, що він всю славу перемоги приписав собі, а їм дісталися тільки труди і небезпеки, що звільнення Альфонса вважається його заслугою, тоді як билися з ним і полонили його вони, і від усього цього їх охопило страшне обурення. Коли Генуя живе вільно і незалежно, вона обирає вільним голосуванням собі главу, званого дожем, і не на те, щоб він пошився в самодержця і одноособово правив, а з тією метою, щоб він як їхній глава пропонував ті чи інші заходи, які обговорюються в магістратах і державних радах. У цьому місті багато шляхетських родів, і то таких могутніх, що вони підкоряються ухвалам посадових осіб з нехиттю. Наймогутніші ж з усіх — дома Фрегосо і Адорно. Всі чвари, які шарпають це місто і порушують громадський лад, виликають їхніми стараннями. А змагаються вони за вплив не законними засобами, а здебільшого оружною рукою, через що одна партія завжди опиняється під щитом, а друга на щиті. І раз у раз трапляється, що позбавлені привілеїв закликають чужих вояків і віддають до рук чужинців вітчизну, якою правити не можуть. Тим-то постійно бувало і буває, що ломбардські потужники порядкують часто і в Генуї: саме так трапилося, коли полонено Альфонса Арагонського. Серед тих перших осіб генуезців, які допомагали передати своє місто під владу Філіппо, був Франческо Спінола, але, як завжди це буває, він скоро потому, як здав своє місто в неволю, стяг на себе дукову підозру. Обурений цим, він поїхав у Гаету на добровільце, так би мовити, вигнання, і був там, коли сталося морське побоїще з

Альфонсом. У цьому бою він виявив неабияку звагу і тому гадав, що дук поцінує ці нові заслуги і дозволить йому безпечно жити в Генуї. Проте невдовзі він побачив, що дук своїх підозр не зрікається, бо ніяк не може допустити, що йому залишиться вірним той, хто був невірний своїй батьківщині. І ось Спінола і замислив ще раз спробувати долю і одним ударом повернути батьківщині свободу, а собі славу й безпеку, зміркувавши, що єдина рада заслужити симпатію співгромадян — це дати вітчизні зцілення і рятунок тією самою рукою, яка завдала рани. Помітивши, яке обурення поїняло генуезців, коли дук відпустив короля, він подумав, що зараз саме слушна нагода для спевнення його плану. Тому він довірився декому зі співгромадян, які, як йому було відомо, поділяли його погляди, підбадьорив їх і закликав підсобляти його замислам.

VII

Настав храм Іоанна Хрестителя, і саме цього дня намісник Арісміно, знову поставлений дуком, поклав собі прибути до Генуї. Він уже вступив у місто в супроводі колишнього намісника Опічіно і багатьох генуезців, і тут Франческо Спінола зміркував, що баритися ні до чого. В оточенні всіх, хто підтримував його задум, він вийшов при зброї на площу перед своєю оселею і закликав боротися за свободу. Як же стрімко відгукнулися всі громадяни, весь посполитий люд на його короткий клич! Усе сталося так хутко, що жоден з тих, хто з вигідних міркувань або з іншого якого приводу підтримував дука, не тільки не встиг взятися до зброї, а й узагалі ледве втік живий. Еразмо зі жменькою генуезців сховався у замку, де стояла дукова залога. Опічіно сподівався, що зуміє врятуватися або навіть заохотити своїх друзів, якщо добереться до палацу, де у нього було дві тисячі вояків при зброї. Він уже рушив тоді, але поліг кістьми, не добравшись навіть до площі. Тіло його розшарпали на клапті, які і тягли по всій Генуї. Генуезці поновили у місті владу вільно обраних магістратів, захопили невдовзі замок та інші дукові фортеці і скинули ненависне ярмо дука Філіппо.

VIII

Такий розвиток подій, який спершу спантеличив італійських князів, котрі побоювалися, щоб дук не став усемогутнім, пині збудив у них надію на те, що пощастить його приборкати, і хоча відповлено Лігу, флорентійці і венеційці спактували також і з генуезцями (1436). Тоді месер Рінальдо дельї Альбіцці та інші ватажки флорентійських банітів, побачивши, що все пішло шкереберть і змінилося саме лице світу, подумали, що їм поталанить втягти дука у явну війну проти Флоренції. Вони вирушили до Мілана, і месер Рінальдо звернувся до дука з такою орацією: "Якщо ми, твої колишні вороги, з повною довірою прийшли пині до тебе просити про допомогу нашому поверненню на батьківщину, то ні ти сам, ні всі, хто розуміє, як відбувається все в цьому світі і яка примхлива фортуна, не повинні цьому дивуватися, тим паче, що ми цілком можемо уявити найясніші й найрозумніші виправдання наших колишніх і наших пинішніх учинків як щодо тебе колись, так і щодо нашої батьківщини тепер. Жодна розумна людина ніколи не засудить того, хто рветься обороняти свою вітчизну, хоч би як він це робив. Нашою метою ніколи не було завдавати шкоду тобі, а єдино лише захищати нашу батьківщину. Це видно хоча б з того, що навіть тоді, коли наша Ліга здобувала найбільші звитяги і ми могли сподіватись, що ти прагнеш щиро замиритися, ми бажали цього миру куди більше, ніж ти. Наша ж вітчизна не може нарікати на те, що зараз ми умовляємо тебе повернути проти неї зброю, від якої ми так завзято її боронили. Бо лише та батьківщина заслуговує любові всіх громадян своїх, якій усі вони однаково дорогі, а не та, що викохує небагатьох, цураючись усіх інших. Хай ніхто не скаже, що піднімати зброю проти вітчизни — завжди злочин. Бо панства, хоча вони тіла складні, своїми рисами подібні до простих тіл: і як останні педугують іноді на болячки, яких невилікувати інакше, як вогнем і залізом, так і в перших виникають часто такі розладнання, що добрий і чесний громадянин став би злочинцем, якби не зважився лікувати хворобу, коли необхідно, навіть залізом, а залишив би її невиліковною. Але чи може вразити республіку педуга тяжча, ніж рабство? І яких ліків тут можна уживати з більшим пожитком за те, що напевне зцілює від цієї болячки? Справедливі лише ті війни, без

яких не обійтися, і зброя спасенна, коли без неї надії нема. Не знаю, чи може бути потреба, необхідніша за нашу, і чи може бути любов до батьківщини понад ту, яка здатна врятувати її від неволі. Безперечно, діло наше шляхетне і праве, а це має бути істотно і для нас, і для тебе. Та й твоє діло теж бо праве. Бо флорентійці не посоромилися після такої врочистої мирової об'єднатися з повсталими проти тебе генуезцями. І якщо ти не зворушишся правотою нашого діла, тоді впадай у гнів, тим наче, що здобути перемогу буде неважко. Хай не бентежать тебе більше приклади потуги нашого міста і його завзяття в обороні. Звісно, якби воно зберегло свій давній лицарський дух, тобі довелося б потерпати. Проте нині все одмінилося. Чи може бути міцним панство, яке саме себе позбавило більшої частки своїх багатств і цехових ремесел? Чи може виявити завзяття в самозахисті посполитий люд, охоплений усілякими, чимраз новими чварами? І через ці чвари навіть ті засоби, які Флоренція ще зберігає, він, Ріпальдо, нездатний ужити так, як це робилося в кращі часи. Люди, не скнаруючи, витрачають своє добро задля честі і слави своєї і з дорогою душею роблять те, коли сподіваються мирного часу з наддатком вернути собі те, що війна у них забрала, а не тоді, коли і війна, і мир однаково обтяжливі, оскільки в першому випадку вони мусять терпіти сваволю супостата, а в другому — нахабні дії тих, хто ними верховодить. Простолюд більше терпить від пожадливості співгромадян, ніж від грабіжницьких нападів ворога, бо в другому випадку іноді жевріє надія, що їм бас увірветься, а в першому уповати нема на що. В попередніх війнах ти виступив проти цілого міста, зараз же тобі доведеться воювати лише з однією незначною його частиною. Ти хотів вирвати стерно влади у багатьох громадян, причому добропорядних, тепер прийдеш, щоб позбавити його небагатьох нікчем. Ти являвся до нас, щоб уярмити наше місто, нині явишся, щоб вернути йому свободу. Годі сподіватися, що за такої ріжниці мотивів можна прийти до однакових наслідків. Є всі підстави розраховувати на певну перемогу, і ти сам можеш помислити, як вона зміцнить твою власну державу. Бо Тоскана, багато чим тобі завдячена і тому приязна, сприятиме всім твоїм затіям більше, ніж навіть твій Мілан. І якщо колись це придбання вважалося б проявом свавілля і гордоти, тепер його поцінують, як справедливе і благородне.

Тому не змарцуй щасливої нагоди і подумай над тим, що як попередні походи проти Флоренції приносили собі після великих зусиль лише видатки й неславу, то зараз ти легко забезпечиш собі і величезну користь, і найщирішу славу”.

IX

Всієї цієї довгої промови, щоб підбити дука на війну з флорентійцями, не треба було, оскільки вистачало спадкової ненависті та сліпої гордоти, яка тим дужче поривала його, що її ще підстрожував пакт флорентійців з генуезцями, а в ньому йому бачилася нова образа. А проте порожня калитка, погрози, на які він наражався, вкупі з пам'яттю про зовсім недавні втрати і непевність щодо надій, які гріли флорентійські баніти, все це неабияк пантеличило його. Скоро дук дізнався про бунт у Генуї, він одразу ж послав проти неї Нікколо Піччініно з усіма своїми загонами і тим, яке можна було зібрати, посполитим пішим рушенням, щоб захопити знаскоку, поки звага генуезців ще не зміцніла і вони не створили нового уряду. Найбільше він розраховував на генуезький замок, де ще трималася його залога. Хоча Нікколо й позганяв генуезців зі шпилів, відбив у них долину Подзевері, де вони позводили укріплення, і відкинув їх аж до міських мурів, відчайдушна доблесть громадян при захисті створила для нього такі перешкоди при спробі наступати, що йому довелося відкотитися. Тоді дук за порадою флорентійських вигнанців звелів йому форсувати річку Леванте і на кордоні з Пізою наступати на генуезців так завзято, як тільки він зможе, мовляв, під час наступу й з'ясується, як йому діяти далі. Згідно з цим планом Нікколо обложив і здобув Сарцану, а потім, добре пошарпавши її, рушив на Лукку, пустивши чутку, що йде в Неаполітанське королівство на виручку короля Арагонського; насправді ж він хотів нажахати флорентійців. А в цей час папа Євгеній покинув Флоренцію і поїхав до Болоньї, де почав вести перемовини про нове замирення між Лігою і дуком, доводячи останньому, що в разі його відмови від мирної згоди йому доведеться прислухатися до вимог Ліги й віддати їй графа Франческо, який за платню воював як його спільник. І хоча понтифік витрачав у цих переговорах чимало зусиль, усі вони були марні, бо дук не йшов на згоду без здачі Генуї, а Ліга

вимагала, щоб Генуя лишалася незалежною. Тим-то кожен із них не вельми прагнув миру, а готувався до війни.

Х

Коли Нікколо Піччініно прибув до Лукки, флорентійці, боячись його нового походу, послали в пізанські володіння кінноту під началом Нері ді Джіно і добилися від верховного понтифіка, щоб граф Франческо напав на Нікколо, а самі зі своїми загонами зупинилися біля Санта-Гонди. Піччініно, перебуваючи в Луцці, вимагав, що його пропустили в Неаполітанське королівство, погрожуючи в разі відмови пробитися оружно. Сили обох сторін були рівні, воєначальники не поступалися один одному в ратному ремеслі, і ніхто не хотів перший ризикувати. Утримувала їх і холоднеча: стояв уже грудень, і тому довгенько і ті, і ті били байдики. Першим стрепенувся Нікколо Піччініно, якому передали, що як він уночі атакуватиме Віко-Пізано, то легко захопить його. Нікколо рушив, заволодіти Віко не міг і заходився плюндрувати навколишні землі, а городок Сан-Джованні-алла-Вена пограбував і пустив з димом. Цей виступ, хоча і не до кінця вдалий, заохотив Нікколо до подальших операцій, а надто потому, як він побачив, що граф і Нері навіть пальцем не поворухнули. Він напав на Санта-Марію-ін-Кастелло і на Філетто і підкорив їх. Флорентійські загопи і тут бездіяли, не тим, що граф боявся битися, а тим, що флорентійські магістрати з повагою до пани, який вів мирні переговори, ще не оголосили війни. Таку надмірну обережність флорентійців вороги пояснили страхом і тому зважилися на зухвальство: ухвалено штурмувати Баргу, і на цей штурм кинуті всі сили. Почувши про цей новий виступ, флорентійці уже облишили всякі церемонії і постановили не лише підсобити Барзі, а й захопити луккійські землі. Граф рушив навперейми Нікколо, сточив з ним бій під самою Баргою, погромив його і, майже вигубивши до ноги, мусив облогу зняти. Тим часом венеційці, вважаючи, що дук порушив мир, послали свого капітана Джованні Франческо да Гонзагу в Г'ярдадду, і він так спустошив дукові володіння, що змусив його відкликати Нікколо Піччініно з Тоскани. Це відкликання, а також поразка, якої зазнав Нікколо, заохотила флорентійців рушити на Лукку з надією завоювати її. Тут їх не стримував

ні страх, ні якісь делікатні міркування: боятися вони могли тільки дука, а йому доводилося відбиватися від венеційців, що ж до луккійців, то вони гостинно вітали ворога Флоренції і дали йому повну свободу дій, а тому парікати їм не довелося.

XI

У квітні 1437 року граф виступив зі своєю армією. Проте флорентійці поклали собі до нападу на чужі володіння визволити свої власні, а тому вернули собі Санту-Марію-ін-Кастелло і всі землі, захоплені до того загонами Піччініно. Потім, повернувши у напрямку Лукки, пішли на штурм Камайоре, мешканці якого капітулювали, бо хоча вони zostалися вірними своїм державцям, страх перед близьким ворогом був дужчим за вірність далеким друзям. Саме через це легко було окуповано Массу і Сарцану. Потому наприкінці травня армія повернула на Лукку, знищуючи посіви й припаси збіжжя, палячи села, вирубуючи виноградники і плодові дерева, займаючи худобу, словом, плондруючи ці землі так, як плондрують звичайно ворожі терени. Що ж до луккійців, то, бачачи, що дук кинув їх напризволяще і що земель своїх їм не оборонити, вони їх покинули і спробували зміцнити оборону міста, зводячи укріплення і вживши всі можливі захисні заходи. Втім, що місто зможе успішно захищатися, вони не сумнівалися, війська в ньому було достатньо, певність їхня підпиралася до того ж прикладом інших невдалих спроб флорентійців захопити Лукку. Побоювалися вони лише хиткості пизоти, яка, зморена довгою облогою, могла більше зважати на навислу над ними небезпеку, ніж дбати про свободу сівгромадян, і піти на ганебну і згубну згоду з супостатом. І ось, щоб укріпити в ньому бойовий дух, посполитий люд зібрали на головному майдані, і один з найстаріших і наймудріших громадян звернувся до нього з такою орацією: «Ви, безперечно, не раз чули, що вчинене з необхідності не може заслужити ні хвали, ні огуди. Тому ми допустилися б великої помилки, якби подумали, що війну цю, яку зараз ведуть проти нас флорентійці, ми самі на себе накликали тим, що прийняли дукову армію і дали їй змогу напасти на флорентійську республіку. Вам добре відома колишня ворожнеча до вас мешканців Флоренції і відомо також, що винні в цій ворожості не завдані

вами кривди і викликаний ними страх, а ваша слабкість і владолюбство флорентійців: перша породжує у них надію на те, що вас можна уярмити, а друга спонукає їх до цього. Не думайте, що якісь ваші заслуги перед ними можуть стримати в них ці поривання, а якийсь ворожий ваш учинок посилити його. Тим-то їхні помисли зводитимуться лише до того, щоб забрати у вас свободу, а ваші до того, щоб її відстояти. Можна, звичайно, побиватися з приводу того, що ми і вони робимо, ставлячи цю мету, але аж ніяк не дивуватися. Отож побиватимемось з того, що вони нападають на нас, облягають і захоплюють наші міста, спалюють оселі і плондрують землі. Але хто з вас настільки дурень, щоб дивуватися цьому? Бо якби ми могли, то творили у них те саме, а то й гірше. Через прихід Нікколо вони почали з нами цю війну. Але якби він і не появився, вони затіяли б її з якоїсь іншої приклучки, а за-гайка, можливо, ще й погіршила б лихо. Отож тут треба винуватити не прихід Нікколо, а пашу недолю і їхню владолюбну вдачу. До того ж ми ніяк не могли відмовити дукові прийняти його загоны, а коли вони вже прийшли, то утримати їх від наступу нам було не до снаги. Ви добре знаєте, що без чужої сильної підмоги нам не утриматися, а підмоги вірнішої і сильнішої, ніж дукова, ми ніде не дістанемо. Він повернув нам свободу, для нього і найкраще підтримати її, а крім того, він завжди був найзатятішим ворогом наших супостатів. Тим-то, якби, не бажаючи нашкочити флорентійцям, ми накликали на себе гнів дука, то втратили б друга, а ворогів би посилити і підохотили б їх нападати на нас. Ось чому війна і підтримання приязні з дуком нам вигідніші, ніж мир і утрата цієї приязні. І ми повинні розраховувати на те, що він урятує нас від загрози, яку накликав на нас, аби тільки ми самі залишилися вірними собі. Ви знаєте, як люто нападали на нас не раз флорентійці і з якою славою ми від них захищалися. Нерідко єдине, на що ми могли сподіватися, це на Бога і на час, і щоразу вони нас рятували. Якщо ми відбилися тоді, чому б нам не відбиватися нині? Тоді вся Італія кинула нас на поталу їхньої захланності, тепер з нами дук, та й можна гадати, що і венеційці воювати проти нас не захочуть, оскільки надмірне підсилення Флоренції їм не вигідне. Того разу флорентійці могли діяти куди вільніше і більше сподіватися на чийсь підмогу, та й самі по собі були куди сильніші, а ми, навпаки,

куди слабкіші в усьому, бо тоді ми боронили тирана, а тепер боронимо самих себе. Тоді вся слава захисту належала іншому, нині вона належить нам, тоді наші вороги нападали на нас у повній згоді між собою, тепер у них чвари і вся Італія повна їхніх вигнанців. Та навіть якби ми й не гріли всіх цих надій, то до найзавзятішої самооборони повинна спонукати нас якась найбільша потреба. Кожного противника слід побоюватися, бо він завжди шукає слави для себе і загибелі своїх ворогів. Але найбільше повинні ми боятися флорентійців, бо їх уже не вдовольнить ні наша сумирність, ні наша данина, ні їхня влада над нашим містом, їм потрібні будем ми самі і наше власне добро, щоб лють свою вони могли погамувати нашою кров'ю, а захланність нашим майном. Отож кожен із нас, хто б він не був, повинні за себе потерпати. І тому хай вас не журить картина наших витолочених ланів, спалених осель, захоплених супостатом замків. Якщо ми відстоїмо наше місто, утримаємо і все інше, а якщо ми його втратимо, то який глудз буде нам у цьому іншому? Бо якщо ми відстоїмо свободу, супостатові буде важко утримати захоплене у нас, а якщо ми втратимо її, то й від добра ніякого пожитку не побачимо. Ставайте ж до зброї і, б'ючись, не забувайте, що нагородою за звитягу стане порятунок не лише батьківщини, а й осель ваших і дітей". Ці останні слова народ зустрів з неабияким піднесенням, усі одностайно присяглися радше померти, ніж здатися чи хоча б помислити про таку угоду, яка могла б бодай якось заплямувати їхню свободу, і зараз же було вжито всіх заходів, необхідних для захисту оточеного міста.

XII

Тим часом флорентійська армія часу марно не гаяла. Добряче сплюндрувавши цілу країну, вона захопила зданий на ласку переможця Монте-Карло, а потім облягла Нодзано, щоб оточені звідусіль луккійці втратили б усяку надію на виручку, звідки б це не було, і голод змусив би їх капітулювати. Була це сильна фортеця з великою залогою, отож-бо заволодіти нею було важче, ніж усім захопленням раніше. Луккійці, потрапивши в таку скруту, звернулися, звісно, до дука і, щоб добитися його допомоги, діяли як настійними благааннями, так і пайрішучішими доказами. Вони пагадували йому про свої

зроблені йому колись послуги, про ворожнечу флорентійців, про те, що, підсобивши Луцці, він підбадьорить інших своїх спілників, а кинувши їх напризволяще, нажене їм страху. Вони додали також, що коли луккійці згублять життя й свободу, він знеславить себе в очах своїх друзів і підірве довіру в тих, хто ладен був важити задля нього головою. До слів своїх вони доточували сльози, щоб збудити в серці його бодай жаль, якщо він глухий до голосу обов'язку. Вони так старалися, що дук, піджививши свою давню ненависть до флорентійців також міркуваннями про свої зобов'язання щодо луккійців, а головне поклавши собі ніяким світом не допустити підсилення Флоренції після такого завоювання, надумав послати в Тоскану військову силу або ж ударити на венеційців так люто, щоб флорентійці були змушені відмовитися брати Лукку й кидатися на виручку своїм спілникам.

XIII

Як тільки він поклав собі так діяти, у Флоренції прокотилася чутка, що дук збирається послати свої загони у Тоскану. Зрозумівши, що їхній похід стає вельми сумнівною затією, і бажаючи створити дукові загрозу у Ломбардії, флорентійці почали під'юджувати венеційців на те, щоб вони вдарили на дука всією своєю потугою. Але сталося це саме тоді, коли зрада маркіза Мантуанського, підплаченого дуком, геть налякала венеційців, і вони не могли оговтатися з переляку. Венеційці вважали себе геть беззбройними і відповіли, що не тільки неспроможні розгорнути операцію зараз, а й нездатні підтримувати її, якщо на підмогу їм не пришлють для командування графа Франческо, під умовою, що він сам особисто появиться на тому березі По. Венеційці відмовлялися виконати колишні домовленості, де графові такої умови не ставилося, бо воювати без доброго воєначальника вони не бажали, а довіряли вони лише графові. Крім того, вони заявляли, що послуги його будуть геть-то марні, якщо він не зобов'язується особисто появлятися там, де його присутність буде необхідна. Флорентійці розуміли, як завзято треба діяти в Ломбардії, але, з другого боку, якби вони залишилися без графа, їхній похід проти Лукки провалився б. Нарешті, вони цілком усвідомлювали, що венеційці вимагають прислати їм графа не так з необхід-

пості, як на те, щоб стримувати їхній наступ. Граф і собі ладен був вести кампанію в Ломбардії, як того прагнула Ліга, але відмовлявся брати на себе якісь зобов'язання, щоб не втратити надії на родичання з дуком. Отож флорентійці були в полозі двох суперечливих почуттів: бажання захопити Лукку і страху перед дуком. Як завжди буває, страх переміг, і графові дозволено вирушити до Ломбардії потому, як він здобуде Нодзано. Була ще одна завада, але, оскільки усунення її від флорентійців не залежало, вона лише посилила їхнє збентеження і змушувала хитатися ще більше, ніж перша. Перебиратися на той бік По граф не побажав, а венеційцям він був потрібен тільки під цією умовою. А що справу цю можна було залагодити лише тоді, коли хтось поступиться, флорентійці порадили графові написати флорентійській Синьйорії листа, в якому він давав згоду перейти на той берег, але при цьому йому давали зрозуміти, що обіцянка ця, не будучи офіційним документом, не пов'язувалася з якоюсь угодою. А проте у нього потім знайдеться чимало мотивів, щоб через По не переходити, переважатиме ж те, що, оскільки уже операція почнеться, венеційцям доведеться продовжити її, а це неабияк підірве Флоренцію. З другого боку, вони переконали венеційців, що цей приватний лист справжнє зобов'язання і повинно їх цілком удовольнити, і що як це єдина рада не посварити графа з тестем, треба нею скористатися, і що ні їм, ні йому нема чого відверто заявляти про свої наміри без крайньої потреби. Ось так і домовились про перехід графа в Ломбардію. Спершу він захопив пробоєм Нодзано, звів кілька укріплень довкола Лукки, щоб тримати її в облозі, доручив вести кампанію комісарам, перехопився через Апенніни і явився в Реджо, де венеційці, стривожені його походом, поклали собі одразу ж випробувати його і зажадали, щоб він негайно перейшов через По і злучився з іншими їхніми загонами. Граф рішуче відмовився, Андреа Морозіні, уповноважений венеційців, і він заходилися шпетити один одного, винуватячи навзаєм у гордині й нещирості і не раз заявляючи, що ніяких зобов'язань вони на себе не брали — він щодо характеру своєї служби, а вони щодо винагороди. Граф повернувся в Тоскану, а Морозіні до Венеції. Флорентійці розмістили графа в пізанських володіннях, сподіваючись переконати його виступити проти Лукки, до чого,

проте, він був зовсім не схильний; дук, дізнавшись, що граф відмовився перейти через По з огляду на нього, подумав, що зможе врятувати Лукку завдяки його посередництву. Він попросив його влаштувати угоду між луккійцями і флорентійцями і, якщо діло вгорить, включити і його до цієї угоди. При цьому він спробував дати йому надію, що дукова донька стане його дружиною, коли він цього побажає. Граф палко домагався цього шлюбу, оскільки дук не мав мужеського па-сіння, і отже, він міг розраховувати на те, що стане верховним главою Мілана. Ось чому він зумисне гаяв кожну нагоду за-безпечити перемогу флорентійцям і казав, що з місця не рушить, якщо венеційці не виплатять йому заслуженини і не збережуть за ним проводу. До речі, і цієї оплати було недостатньо, оскільки він хотів бути спокійним за свої статки і йому потрібна була ще й інша, окрім флорентійців, підпора. Отже, якщо венеційці його відкинуть, йому доведеться подбати про свої інтереси — так він хитро погрожував тим, що домовиться з дуком.

XIV

Всі ці маневри і крутість вельми не подобалися флорентійцям, перекопаним, що Лукку їм не здобути, і до того ж вони почали побоюватися за свою державу в тому разі, якби дук і граф об'єдналися. Щоб змусити венеційців не усувати від командування графа, Козімо деї Медічі вирушив до Венеції (1438), сподіваючись, що вплинути на венеційців допоможе йому власний авторитет. Він довго розглядав цю справу в Сенаті, показавши, який стан речей в Італії, які сили наявні нині у дука, яка сторона дужча і духом, і зброєю, і підсумував, що дук, якщо йому пощастить домовитися з графом, зумів би відкинути супротивника до узмор'я, а вони могли б позбутися свободи. На це венеційці відповіли, що вони добре знають і свою міць, і міць інших італійських земель і вважають себе принаймні до захисту цілком здатними, що вони не звикли платити воякам, які служать іншим; хай флорентійці самі платять гроші графові, адже той з ними; окрім того, їм куди важливіше принизити пиху графа, ніж розраховуватися з ним; люди у своїх честолюбних пориваннях унину не знають, і якщо графові зараз заплащать, хоча ніякої служби він не несе,

він скоро висуне вимоги ще безчесніші й небезпечніші, і тому їм здається необхідним поскромити його зухвальство і не дати йому рознатися так, що з ним уже не впоратися. Якщо ж вони зі страху чи з іншого якого приводу хочуть водитися з ним, то хай цю дружбу й оплачують самі. Козімо, так ні про що і не домовившись, повернувся до Флоренції. Тим часом флорентійці робили все можливе, щоб граф не порвав з Лігою. Від служби Лізі він відмовлявся, щоправда, не вельми охоче, але прагнення узяти шлюб змушувало його хитатися, отож досить було якогось дрібного випадку, а такий, як побачимо, стався, щоб він на щось зважився. Граф доручив охорону своїх земель у Фурланській марці одному з чільних своїх кондотьєрів, проте дук так завзято перетягував його до себе, що той зрікся графової платні й перейшов на службу до дука. Діставши вістку про це, граф почав слухатися лише голосу страху й уклав угоду з дуком, за якою, до речі, зобов'язувався не втручатися в справи Романьї і Тоскани. Після такої угоди Сфорца заходився умовляти флорентійців домовитися з луккійцями і зумів так переконати їх, що, не бачачи іншої ради, флорентійці у квітні 1438 року пішли на мирову з луккійцями. За цим пактом луккійці зберегли незалежність, а флорентійці одержали Монте-Карло і ще кілька фортець. Проте флорентійці, невдоволені такими умовами, закидали цілу Італію листами, повними скарг, де говорилося, що оскільки ні Господь Бог, ні люди не бажали, щоб луккійці потрапили під кормигу флорентійців, вони, флорентійці, замирилися з ними; рідко буває, щоб хтось побивався за втратою свого майна, як побивалися флорентійці за незмогою прибрати до рук чуже.

XV

Під цей самий час флорентійці, хоч і заклопотані такою важливою справою, не забували, проте, ні про своїх сусідів, ні про оздоблення свого міста. Нікколо Фортебраччо, як ми вже згадували, сконав потому, як одружився з дочкою графа Понні, який після смерті Нікколо володів Борго-Сан-Сенолькро та його фортецею; зять за життя передав йому там командування. Коли Фортебраччо помер, граф заявив, що віно його доньки належить тепер йому, і відмовився вернути пані, який вимагав його, як відібрану у Церкви землю. Первосвященик

послав туди патріарха на чолі свого війська, щоб повернути втрачене. Граф, бачачи, що цього наїзду йому не відбити, запропонував володіння флорентійцям, але ті відмовилися. Оскільки папа вернувся тоді до Флоренції, флорентійці виступили посередниками між ним і графом, але сторони так і не домовилися, патріарх атакував Казентіно, захопив Прато-Веккйо і Ромену і теж запропонував їх флорентійцям, які знову ж таки відмовились узяти їх, якщо папа не дозволить їм вернути їх потім графові. Папа після тривалих суперечок дав згоду, але теж під умовою, що флорентійці переконають графа повернути йому Борго-Сан-Сеполькро. Отож папа змінив гнів на ласку, і флорентійці (маючи кафедральний собор у місті, іменованій Санта Ренарата, чиє будівництво було почате давно і лише зараз доведене до того, що можна правити службу Богу) попросили його особисто освятити його. Папа залюбки дав згоду і, щоб пишали водночас і краса міста, і краса нового храму, а також, щоб пошанувати верховного понтифіка, від Санта Марії Новелли, де мешкав папа, до святині звели помісток завширшки чотири лікті і заввишки два, звідусіль позанимавши його найбагатшим драпуванням. Тим помістком і рушив до собору першосвященик зі своїм двором у супроводі посадових осіб і запрошених на цю урочистість громадян. Усі інші громадяни і посполитий люд повисипали на вулиці, зібралися біля вікон осель і в церкві, щоб спостерігати за цим пишним святом. Коли всі належні в таких випадках церемонії завершилися, папа, бажаючи показати свою прихильність до флорентійців, висвятив на рицаря Джульяно Даванцаті, тодішнього хорунжого справедливості, найшанованішого в усі часи громадянина. Синьйорія, змагаючись у своїй симпатії до цього з папою, поставила його на рік капітаном Пізи.

XVI

У ті часи (1439) між Римською і Грецькою Церквою були розбіжності щодо того, як правити службу Богу. Прелати західної Церкви довго обговорювали цю справу на останньому Базельському соборі, і ухвалено було настійливо переконувати імператора явитися з грецьким кліром на Базельський собор, щоб умовити його піти на угоду з Римською Церквою. Хоча така ухвала уймала честь Візантійській імперії і гордога зава-

жала її клірові поступитися чимось перед римським понтифіком, вони під натиском турків і нездатні відбиватися самі вирішили піти на поступки, щоб потім просити з більшим правом про допомогу. Отож імператор разом з патріархом та іншими грецькими прелатами і баронами вирушив до Венеції, але, злякавшись чуми, надумав обрати Флоренцію місцем, де будуть усунуті незгоди між Церквами. Кілька днів римські і грецькі прелати радилися в храмі, і після палких і тривалих суперечок греки поступилися й домовилися з Римською Церквою та її першосвящеником.

XVII

Пакт, укладений між флорентійцями і луккійцями, і замирення між дуком і графом породжували віру в те, що армії, які шарпали Італію, надто ж Тоскану і Ломбардію, нарешті складуть зброю. Оскільки сутички в Неаполітанському королівстві між Рене Анжуйським і Альфонсом Арагонським могли припинитися, як це ставало очевидним, лише з поразкою одного з суперників, і хоча папа був невдоволений утратою багатьох своїх земель, а невиситимість честолюбства дук а венетійців давалася взнаки, однак усі думали, що папа з необхідності, а інші з утоми зрештою вгамоняться. Одначе справа повернула інакше, бо ні дук, ні венетійці не заспокоїлись, війна спалахнула з новою силою, охопивши Ломбардію і Тоскану. Гонористий дук не міг стерпіти, щоб венетійці володіли Бергамо і Брешею, тим паче, що їхні вояки паскакували на їхні землі й шарпали їх. Він вважав цілком можливим для себе не лише приборкати їх, а й відбити свої володіння, якби йому поталанило добитися, щоб папа, флорентійці і граф відступилися від Венеції. Тут він і замислив відібрати у верховного понтифіка Романью, гадаючи, що як він її захопить, то папа стане йому не страшний, а флорентійці, бачачи, що вогонь іде на них, або не виступлять з переляку, або, виступивши, не зможуть орудувати проти них легко й успішно. Відав дук і про невдоволення флорентійців венетійцями через Лукку, і тому вважав, що вони не хапатимуться стати на її захист. Що ж до графа Франческо, то дук сподівався, що їхньої нової дружби і розрахунку на родичання цілком вистачить, щоб той не виступив. Щоб уникнути докорів і дати можливим су-

перникам менше приводу для втручання, а також не бажаючи зламати укладеного пакту своїм наїздом на Романью, він звелів Нікколо Піччініно піти з особистої спонуки, ради своїх амбітних планів вступити в кампанію. Нікколо був, коли дук домовився з графом, у Романьї і, змовившись з дуком, удав, піти геть обурений дружбою між ним і графом, своїм одвічним ворогом. Зі своїми загонами він отаборився в Камураті, місцевості між Форлі й Равенною, і осів там, буцімто збираючись чекати, поки йому не буде зроблено якоїсь нової пропозиції. Коли чутка про це його обурення прокотилася всюди, Нікколо спробував довести понтифікові, які великі були його заслуги перед дуком, і яку невдячність той виявив до нього, і як хвалився, що нині, коли в нього під рукою двоє найславетніших капітанів і всі збройні сили Італії, він може захопити всю країну. Однак, якщо його святість побажає, з двох полководців, яких він мав за своїх служників, один стане ворогом, а другий виявиться зовсім непотрібним, бо якщо глава Церкви дасть йому, Нікколо, гроші і візьме на утримання його військо, він рушить на ті церковні землі, які забрав граф, і Сфорца, заклопотаний своїми власними справами, перестане служити честолобству Філіппо. Вважаючи ці слова вельми розумними, папа повірив їм, послав Нікколо п'ять тисяч дукатів, приточивши до них найщедріші обіцянки і запропонувавши йому і його нащадкам володіння. І хоча багато хто попереджав папу, що все це ошуканство, він не повірив і відмовився слухати кожного, хто намагався довести протилежне. У Равенні тоді верховодив від імені Папської держави Остазіо да Полента. Нікколо гадав, що настає найзручніша нагода спевнити свої задуми, тим паче, що син його Франческо уже завдав папі такої наруги, сплюндрувавши Сполето. Тому він поклав собі вторгнутися в Равенну, чи то вважаючи, що похід буде легким, чи то тайкома змовившись з Остазіо. І справді, протримавшись кілька днів в облозі, Равенна здалася. Потому він заволодів також Болоньєю, Імолою і Форлі. Найдивніше те, що з двадцяти фортець, приналежних до Церкви, жодна не встояла проти Нікколо. Але йому вже було мало завдати римському першосвященникові одну цю образу: до діянь він вирішив доточити слова і написав главі Церкви, що забрав у нього ці землі заслужено, бо той не посоромився спроби розірвати таку дружбу, яка єднала його, Нікколо, з дуком, і

розповсюдження по всій Італії листів, де брехливо доводилося, ніби він, Піччініно, зрадив дука і переметнувся до венеційців.

XVIII

Окупувавши Романью, Нікколо лишив там намісником свого сина Франческо, а сам з більшістю своїх загонів рушив у Ломбардію. Там, злучившись з рештками дукової армії, він напав на контадо Бреши і захопив його, після чого обложив саме місто. Дук, домагаючись того, щоб венеційці потрапили до його рук, виправдувався перед папою, флорентійцями і графом, запевняючи їх, що похід Нікколо в Романью, порушення угоди сталися всупереч його, дуковій, волі. А таємні його гінці натякали, що тільки-но настане слушна нагода, він зуміє покарати Нікколо по заслугі за його непослух. Проте флорентійці і граф нітрохи йому не вірили, а вважали, — і це була правда — що кампанія в Романи велася лише з тим, щоб вони сиділи тихо і дали йому змогу поквитатися з венеційцями, які в своїй гордині гадали, що вони можуть тягатися з дуковою потугою, і, відмовляючись просити підмоги у спільників, передали командування полководцеві Гаттамелаті, пайнятому ними. Граф Франческо хотів при сприянні флорентійців допомогти Рене Анжуйському, якби його не утримували події в Романи і в Ломбардії. Флорентійці ж тим охвітніш сприяли б йому в цьому, що Флоренція з давніх часів дружила з французьким королівським родом, але в даному разі дук виручив би короля Альфонса, з яким він приятелював, коли той був у нього в полоні. А проте і ті, і ті, втягнуті в війну по сусідству, мусили утримуватися від участі в військових діях більш віддалених. Флорентійці, бачачи, що Романия окупована дуковими загонами, а венеційців б'ють, і, побоюючись, як би за невдачами венеційців не пішли його власні, запросили графа прибути до Тоскани, де вони вкупі обговорили б, як боротися з дуковим військом, якого такої сильної сили ще не було. При цьому вони запевняли, що коли дукове зухвальство не присадити, всі італійські вельможники незабаром спізнають його на своїй шкурі. Граф знав, що побоювання флорентійців цілком слушні, але, з другого боку, його стримувало бажання поріднитися з дуком. Той

же, добре відаючи про це його прагнення, підігрівав його надії на те, що так і буде, якщо граф не піде на нього оружно. А що дівка стала вже на стану, справа не раз доходила до того, що починалися лаштування до весілля, а потім знову брали гору вагання, і все завмирало на місці. Одначе, щоб граф більше вірив у свій успіх, дук перейшов від слів до діла і послав йому тридцять тисяч флоринів, які він мав виплатити йому за шлюбною угодою.

XIX

Тим часом ломбардська війна розпалювалася все більше, щодня венеційці втрачали нові землі, і всі армади, які вони посилали річками, зазнавали поразки від дука. Терени довкола Верони і Бреші були всі захоплені цією армією, і обидва володіння попали в таку щільну облогу, що, на думку всіх, протриматися довго не могли. Маркіз Мантуанський, довгорічний кондотьєр республіки, нині несподівано відкинувся від неї і приєднався до дука. І ось те саме, чого на початку війни не давала венеційцям робити їхня нища, з розвитком подій змусив їх зробити страх. Розуміючи, що єдина їхня рада — це дружба з флорентійцями і графом, вони почали просити їх про допомогу, хоча з соромом і сумнівами в успіхові, бо побоювалися, як би їм не дістати від флорентійців такої самої відповіді, як та, яку ті дали їм при поході на Лукку і за графового вагання. Проте флорентійці виявилися згідливішими, ніж вони сподівалися; ненависть до давнього ворога була у флорентійців дужча, ніж образа на зрадливисть колишніх друзів. Вони вже передчували, що біда змусить венеційців звернутися до них, і загодя показали графові, що падіння Венеції стане початком його падіння і даремно він гадає, що дук Філіппо, узявши гору, цінуватиме його більше, ніж у дні своїх поневірянь, доньку свою ж він пообіцяв лише зі страху перед ним, а обіцянку, дану з біди, тільки біда і змусить дотриматися, тому й треба, щоб дук потребував його, а це можливо лише в тому разі, якщо венеційці не втратять своєї величі. Йому слід також мати на увазі, що як венеційцям доведеться втратити свої землі, він теж може позбутися не лише всіх привілеїв, які міг з них добути, а й тих, які він міг дістати від інших через їхній страх перед венеційською

потугою. Хай він озирнеться на всі італійські держави: убогі йому не страшні, а решта — його вороги. І сам він не раз казав, що самих тільки флорентійців як підпори йому недостатньо, отож, як не крути, а йому найкраще, щоб венеційці панували і на суходолі. Ці докази разом з тим обуренням, з яким граф ставився нині до дука, вважаючи, що той його дурить у шлюбній затії, змусили його піти на нову угоду, хоча й тут він зрікся зобов'язання перейти на той бік По. За цим пактом, укладеним в лютому 1438 року, венеційці брали на себе дві третини видатків, флорентійці одну, і кожна сторона зобов'язувалася спільно боронити дукові землі в Марці. Ліга, не вдовольняючись своїми об'єднаними силами, спробувала отримати також підмогу від володаря Фаенци, синів месера Пандольфо Малатести да Ріміні і П'єтро Джампаоло Орсіні. І хоча вона спокушала маркіза Мантуанського великими обіцянками, намагаючись розірвати його спілку з дуком і спонукати відмовитися від дукової платні, тут їй не поталанило. А володар Фаенци, щойно Ліга взяла його на службу, дістав від дука кращу пропозицію і перейшов на його бік, що позбавило Ліги надії на швидке впорядкування справ у Романьї.

XX

Доки Ломбардія переживала таку недолю, Брешу так щільно оточили дукові загоши, що можна було щодня чекати її падіння через голод. Верона теж зазнавала такої облоги, що їй загрожувало не менше лихо. Та якби здалося бодай одне з цих міст, усі інші засоби можна було б вважати зовсім даремними. Щоб запобігти цій безпеці, треба було зробити одне: перевести графа Франческо в Ломбардію. На цьому шляху вишикали троє труднощів. Перша трудність полягала в тім, що треба було умовити графа перейти на той берег По і воювати скрізь, де це буде необхідно. Друга в тім, що при відході графа за По флорентійці опинилися б під ударом з боку дука, бо Філіппо, сховавшись за мурами своїх фортець, міг частиною своїх загонів зв'язувати руки графові, а з другою частиною і з флорентійськими вигнанцями, які пагачили флорентійським магістратам великого страху, ударити на Тоскану. Третя в тім, що незрозуміло було, який шлях мав обрати

граф Франческо, щоб з'єднатися з наявною там венеційською армією. З цих трьох труднощів найзначнішими були другі, пов'язані з небезпекою для флорентійців. А проте, переконавшись, що перехід графа через По необхідний, і втомившись від домагань венеційців, які все завзятіше вимагали собі графа, твердячи, що без нього їм каюк, флорентійці поступилися своїми побоюваннями заради потреб спільників. Залишалися тільки труднощі, пов'язані з переходом графа через По, але ухвалено, що відповідальність за цю справу візьмуть на себе венеційці. Для переговорів із графом і для того, щоб умовити його перейти через По, до нього послано Нері ді Джіно Каппоні, якого Синьйорія потім послала у Венецію, щоб підкреслити цю послугу, яку надавалося цьому місту, і заодно забезпечити швидку і надійну переправу графа.

XXI

Отож Нері вирушив морем з Чезени до Венеції. Жодного державця не зустрічала Венеційська Синьйорія з такими почестями, як його, бо всі розуміли, що від його приїзду й заходів, яких уживуть після наради, залежить порятунок панства. Ставши перед сенатом, Нері звернувся до нього і до дожа з такою орацією: "Представники моєї Синьйорії, найясніший пане, завжди дотримувалися думки, що потуга дука Міланського згубна і для вашої республіки, і для нашої, порятунок же наш обопільний залежить від нашої обопільної моці. Якби ваші добродійства теж були в цьому переконанні, то наш стап був би куди кращий, а над панством вашим не нависала б така загроза, як нині. Та оскільки свого часу ви довіри нам і підтримки не виявили, ми виручити вас не змогли так швидко, як належало б, та й ви не змогли вчасно звернутися до нас, бо і в пишноті своїй, і в біді ви погано знали нас і вам незрозуміло було, що як ми вже прихильні до когось, то назавше, а як кого ненавидимо, то й ненависть наша незмінна. Але вам самим добре відома наша любов до Найяснішої вашої милості, бо не раз бачили, як для підмоги вам ми сповнювали Ломбардію і грішми своїми, і вояками. Що ж до нашої ненависті до Філіппо і до всього його дукового дому, то про неї усьому світові відомо, та й неможливо, щоб давні такі любов і ненависть могли легко змінитися через якісь недавні й дрібні

заслуги чи кривди. Ми не сумнівалися, та й тепер не сумніваємося, що якби не втрутилися в цю війну, дук був би вельми вдячен і ми могли б нічого не боятися, бо навіть якби через вашу поразку він став вселомбардським, в Італії у нас залишилося б досить можливості, щоб не зневіритися в своєму порятункові; адже, збільшуючи потугу і розміри своєї держави, він збільшив би і кількість ворогів і заздрісників, а саме це й спричиняється до війни та іншого лиха. Ми знали також, яких видатків не довелося б нам нести, не вступаючи в цю війну, і якої безносередньої загрози ми були б уникли. Знали також і те, що, підтримавши вас, легко можемо накликати на Тоскану те лихо війни, яке нині плюндрує Ломбардію. І все ж ці міркування не встояли б перед давньою нашою прихильністю до вас, і ми поклали собі прийти до вас на виручку так само негайно, як це було б зроблено, якби папали на самих нас. Але чому моя Синьйорія, вважаючи, що найважливіше зараз підсобити Вероні і Бреші, а зробити це без графа годі, послала мене передусім до нього, щоб умовити його перебраться в Ломбардію і воювати там, де буде потрібно (а як відомо вам, зобов'язання перейти через По він не давав). У цьому мені пощастило його переконати тими самими доказами, які змусили наважитися і нас. І він, вважаючи себе непереможним вояком, не захотів поступитися і великодушністю і вирішив перевершити ту, яку ми виявили до вас: розуміючи, на яке лихо може паразитися Тоскана після його відходу, і бачачи, що про рятунок ваш ми подумали перше, ніж про свою небезпеку, він волів за краще підпорядкувати свої інтереси нашим. І ось я прийшов, щоб запропонувати вам графа з сімома тисячами кошовиків і двома тисячами пішаків. Він готовий зійтися з ворогом будь-де. Прошу вас від імені моєї Синьйорії, щоб щедрість ваша зважила на те, що кількість людей, яких я привів, перевищує ту, яку зобов'язався привести він, щоб ні він не шкодував за тим, що вступив до вас на службу, ні ми за тим, що умовили його вчинити так". Виступ Нері вислухано сенатом так, ніби це були слова оракула, і він так запалив слухачів, що вони не стали чекати, як того вимагав звичай, відповіді дожа, а раптово підхопившись зі своїх місць, звівши руки вгору, почали зі слізьми на очах дякувати флорентійцям за таке щире співчуття їхній скруті і зокрема Нері за таку старанність і негайне здійснення того,

що йому доручено. І обіцяли вони, що ніколи ні самі, ні їхні нащадки не забудуть тієї послуги і що віднині Флоренція буде для них такою самою батьківщиною, як і їхня рідна.

XXII

Коли цей ентузіазм минув, заходилися обговорювати, яким шляхом має йти граф для того, щоб забезпечити його понтонами, копачами і всім необхідним. Шляхів було чотири, один через Равенну, вздовж узмор'я, але оскільки він ішов нерідко суточками між морем і болотом, від нього відмовилися. Другий ішов навпростець, але тут на заваді стояла твердиня під назвою Уччелліно, вона прикривала дука, і треба було штурмувати її, а це вимагало часу, що зводило внівець підмогу, з огляду на швидкість і навальність нападу. Третій ішов через ліс біля Луго, але річка По вийшла з берегів і скористатися ним було б важко, ба навіть неможливо. Зоставався четвертий, через болонську низину. Треба було перебраться по посту Пуледрано, пройти Ченто, П'єве і між Фінале і Бондено вийти в бік Феррари, звідти і водою, і суходолом можна було добратися до падуанських теренів і з'єднатися з венеційцями. Саме цей як найбезпечніший шлях і обрано, хоча на ньому були й неабиякі перешкоди, а в деяких місцях там можна було наразитися на атаку ворога. Тільки-но графа повідомлено про цю ухвалу, він стрімко рушив уперед і 20 червня досяг уже земель Падуї. Наступ цього славетного капітана в Ломбардії сповнив Венецію і всіх її підданців доброю надією, і венеційці, спершу збезнадіївшись у своєму порятунку, почали тепер думати про нові завоювання. Граф передусім рушив зі своїми загонами на виручку Верони. Щоб зупинити його просування, Нікколо зі своїм військом рушив до Соаве, замку між Віченцою і Вероною, і обвів себе ровом від Соаве до болотистих берегів річки Адідже. Граф, бачачи, що низиною йому не пройти, постановив перехопитися через гори і цією путею підібратися до Верони; Нікколо, думав він, ніколи не здогадається, що можна подолати таку важку, перетяту місцину, або принаймні він не встигне заступити йому шлях. Він узяв припасів на тиждень, перехопився зі своїми силами через гори і вийшов на рівнину під самою Соаве. Хоча Нікколо і поставив кілька bastionів на цій дорозі, щоб і її закрити

графові, цього виявилось не досить. Побачивши, що ворог, усупереч його сподіванкам, пройшов, і боячись почати бій у незручних для себе умовах, Нікколо відступив на той бік Адідже, і граф безперешкодно ввійшов у Верону.

XXIII

Потому як граф виконав так легко перше завдання — зняти облогу Верони, zostавалося виконати друге: допомогти Бреші. Це місто розташоване так близько від озера Гарда, що навіть коли воно обложене з суходолу, завжди можна водним шляхом постачати йому амуніцію і харчі. З цієї причини дук зосередив основні свої сили біля озера і, здобувши перші успіхи, позахоплював усі землі, які могли допомагати Бреші через озеро. Венеційці, щоправда, мали на ньому кілька галер, але цього було замало, щоб тягатися з дуковими загонами. І все ж граф вважав за потрібне підтримати дії венеційського флоту сухопутними силами, гадаючи, що це полегшить завоювання земель, які блокували Брешу. Він обложив Бардоліно, цитадель на озері, з розрахунку, що її падіння призведе до капітуляції інших володінь. Але в цім заході йому не пофортунило, оскільки більшість його людей занедужала; довелося зняти облогу і відступити до Зевіо, уже веронської твердині, розташованої на сприятливих і родючих землях. Нікколо, побачивши, що граф відкотився, надумав не змарнувати доброї нагоди і заволодіти усім приозер'ям. Надійно укріпивши свій табір у Вегазіо, він рушив до озера з добірною гвардією і вдарив на венеційський флот так навалю, що захопив майже всі судна. Після цієї звитяги перед Нікколо капітулювали і майже всі приозерні фортеці. Венеційці, прибиті цією втратою і боячись, щоб брешійці не здалися, послали до графа своїх гінців, а також листи, благаючи його про допомогу. Граф утратив надію допомогти через озеро й розумів, що пробитися через рови, укріплення та інші підлаштовані Нікколо перешкоди годі; іти цією місцевістю, маючи перед собою ще й ворожі сили, означало б марно наложити головою. Тому він вирішив, що коли вже шлях через гори допоміг йому виручити Верону, так він же й допоможе врятувати Брешу. Зважившись на такий крок, граф вийшов із Зевіо, рушив через долину Акрі до озера Сант Андреа і прибув до Торболі та Пенеди на

озері Гарда. Звідти він подався до Тенні і оточив цю твердиню, оскільки підійти до Бреші можна було, лише захопивши її. Нікколо, розгадавши графові наміри, повів свою армію в Песк'єру, а відтак з маркізом Мантуанським і своєю добірною гвардією пішов тому назустріч. Спалахнув бій. Нікколо зазнав поразки, його загони синонули врозтіч, частина потрапила в полон, решта кинулася до кораблів і з'єдналася з головними силами. Нікколо сховався в Тенні і, як спочило, збагнув, що зі світанням неодмінно опиниться в лабетях у ворога, а тому, щоб уникнути страшної загрози, зважився піти на ризик. З усіх, хто був з ним, залишився з ним лише один служник, родом німець, неабиякий здоровега і вірний йому тілом і душею. Нікколо підмовив свого служника схвати його в мішок і вдати, ніби несе манатки свого пана. Ворог отаборився довкола Тенні, але здобута удень перемога приспала пильність, і ніде не виставлено ні варти, ні дозорців. Німець зумів за виграшки врятувати свого пана: вбраний як обозник, він завдав мішок на плечі, пройшов вільно через увесь табір і доніс його до своїх людей цілим і здоровим.

XXIV

Якби цю перемогу було використано так само щасливо, як і здобуто, вона подала б обложеної Бреші неабияку допомогу, а венеційцям великий пожиток. Але погане розпорядження одразу ж прибило викликану нею радість, а Бреша не перестала наражатися на ту саму загрозу. Повернувшись у свою частину, Нікколо відчув, що йому треба якимсь новим успіхом зняти ганьбу цієї поразки і не дати венеційцям змоги виручити Брешу. Він добре знав розташування веронської твердині, а від бранців довідався, що охороняли її погано, і розвідав, як саме і як легко можна нею заволодіти. Він відчув, що сама доля дає йому до рук спосіб вернути свій гонор і вчинити так, що радість від недавньої звитяги обернулася в ворога на сум від нової поразки. Верона стоїть у Ломбардії біля підніжжя гірського пасма, яке відокремлює Італію від Германії, отож-бо вона почасти розташована на височині, почасти на рівнині. Річка Адідже бере початок з Трентської долини і на терені Італії розтікається по рівнині не зразу, а повертає ліворуч уздовж Альп і зустрічає на своєму шляху це місто, поділяючи

його на дві нерівні частини, причім рівнинна куди більша тієї, що ближче до шпилів, на яких споруджено цитаделі Сан П'етро і Сан Феліче. Обидві вони сильніші своїм розташуванням, ніж самими мурами, і завдяки цьому вигідному положенню панують над усім містом. На рівнішій половині на тому березі Адідже біля самих міських мурів стоять дві інші фортеці, відстань між ними тисяча кроків, одна іменується Старою фортецею, друга Новою. Від внутрішньої частини однієї з них відходить мур, який з'єднує її з другою і править піби за тятиву лука, утвореного міськими мурами, які теж з'єднують дві твердині. Весь простір між цими мурами залюднений і зветься підгороддям Сан-Дзено. Саме цими двома твердинями і підгороддям і замислив оволодіти Нікколо Піччініно, вважаючи цю затію тим легшою, що вони взагалі охоронялися вельми безпечно, а нині безпечність ще посилюється недавньою перемогою. До того ж він знав, що на війні найкраще щастить із тим задумом, про можливість якого супротивник і не здогадується. Отож він сам очолив свою добірну гвардію і вкупі з маркізом Мантуанським вирушив уночі до Верони, зовсім непомітно переліз через мур Нової твердині і зайняв її. Звідти його люди спустилися вниз у місто і висадили браму Сан Антоніо, куди гинула вся кіннота. Венеційська залога Старої фортеці почула галас лише тоді, коли напасники добивали варту Нової, а потім коли вони висаджували браму. Збагнувши, що це ворожий штурм, люди залоги зчинили крик, ударили на гвалт, щоб закликати люд до зброї. Городяни попрокидалися, не зовсім тямлячи, що відбувається, найсміливіші з них озброїлися і кинулися на майдан, де стояв ректорський палац. Тим часом вояки Нікколо, спустошивши підгороддя Сен-Дзено, наступали далі. Городяни, переконавшись, що дукові люди вже в Вероні, і не бачачи ніякої змоги опору, почали умовляти венеційських ректорів сховатися в укріплених вежах і тим самим урятувати і самих себе, і місто, доводячи, що для них краще зберегти своє життя, а таке багате місто врятувати від руїни у сподіванні на кращі дні, ніж, пробуючи чишити опір, накласти головою, а місто знедолити. Тим-то ректори і всі присутні в місті венеційці сховалися у твердині Сан Феліче. Потім деякі найчільніші громадяни вирушили назустріч Нікколо й маркізові Мантуанському, благаячи їх помилувати місто, адже ж краще їм з гонором воло-

діти багатим містом, ніж печесно захопити сплюндроване. Тим паче, доводили громадяни, що вони аж ніяк не запобігали ласки у своїх колишніх державців і не заслужили ненависті новим якимсь спротивом. Нікколо і маркіз заспокоїли їх і, настільки було в їхній змозі при воєнних діях, перешкодили плюндруванню. І оскільки вони були певні, що граф обов'язково спробує відбити місто, вони зробили все, щоб захопити кожне укріплення і кожен бастион. Ті ж, якими їм заволодіти не пощастило, вони відокремили від міста ровами і земляними валами, щоб утруднити доступ ворогам.

XXV

Граф Франческо був зі своєю раттю в Тенні. Довідавшись про штурм міста, він спершу не повірив цьому, коли ж повина дістала підтвердження, поклав собі рішучими діями загладити своє недбальство. І хоча всі командири загонів радили, покинувши Верону і Брешу, відступити до Віченци, щоб не паразитися на удар ворога; залишаючись на місці, він побажав спробувати щастя і знову відвоювати місто. І поки точилося це обговорення, він повернувся до венеційських уповноважених і до Бернардетто деї Медічі, відрядженого до нього флорентійського комісара, і твердо пообіцяв їм захопити місто, якщо бодай одна з цитаделей протримається до його підходу. Піднявши одразу ж своє військо, він навально рушив на Верону. Побачивши його, Нікколо спершу подумав, що граф відступав до Віченци, як йому радили, але коли сили супротивника почали підходити до Верони, тримаючи напрямок на твердиню Сан Феліче, він заходився готуватися до захисту. Одначе часу було обмаль, бо валів біля фортеці ще не насипано, а вояки, поглинуті грабунком і паюванням лупу, порозбредалися по цілому місту. Він не встиг зібрати їх так хутко, щоб вони могли перешкодити графовим загонам підійти до фортеці, пробратися через неї у Верону і спішно заволодіти нею на сором Нікколо і з великими втратами для його раті. Нікколо і маркіз Мантуанський спершу сховалися в міській твердині, а потім рівниною відступили до Мантуї. Звідти, згуртувавши всі недобитки, вони приєдналися до армії, яка облягала Брешу. Так за чотири дні дукові війська спершу окупували Верону, а потім знову згубили її. Коли граф здобув

цю звитягу, стояла вже зима, лютував мороз. Йому на превелику силу вдалося доставити в Брешу харчі, і граф став на зимову квартиру в Вероні і звелів за зиму збудувати в Торболі кілька галер, щоб навесні з новими силами і водним шляхом і суходолом визволити-таки Брешу.

XXVI

(1440). Дук побачив, що кампанію доведеться тимчасово припинити; що надію захопити Верону і Брешу втрачено; що підстава всього цього — гроші і поради флорентійців; що ні кривди, заподіяні їм венетійцями, не змусили їх забути давньої приязні, ні його, дука, обіцянки не змогли їх спокусити, тож він вирішив, що треба дати їм пожати гіркі плоди того, що вони посіяли, а самому виступити проти Тоскани. В цьому його підтримали флорентійські вигнанці й Нікколо Піччініно. Останній прагнув завоювати маєтки Браччо і вигнати графа з Марки. Перші гріли надію повернутися на батьківщину, і всі разом перекоували дука доказами цілком слушними, хоча й продиктованими їхніми власними інтересами. Нікколо доводив, що дук має цілковиту змогу послати його в Тоскану і водночас і далі облягати Брешу, оскільки озеро в його руках; що його приозерні фортеці досить сильні й добре оснащені; що у нього зостається достатньо вояків і капітанів, щоб чинити опір графові, якби той пішов знову в наступ, що було б нерозумно без попереднього визволення Бреші, а визволити її годі. Отож дук має цілковиту змогу почати діяти в Тоскані, не кидаючи напризволяще Ломбардії. Він додавав також, що тільки-но він з'явиться в Тоскані, як флорентійцям доведеться або знову закликати графа, або накласти головою, і що хай би на який крок вони зважилися, дукова перемога гарантована. Баніти теж перекоували його, що як Нікколо з раттю стане підходити до Флоренції, наймовірно, щоб народ флорентійський, знемагаючи під тягарем податків і свавілля шляхти, не піднявся проти них. Вони говорили також, що підступити до Флоренції буде важко, що він вільно перейде через Казентіно завдяки приязні між графом і месером Ріпальдо. Отже, дук, який уже сам виношував цей задум, дістав підтримку всіх, хто його оточував. Венетійці й собі, попри люту зиму, й далі наполягали на тому, щоб граф з усіма

своїми збройними силами рушив виручати Брешу. Граф відмагався, що погода не та, слід дочекатися весни, скористатися переночинком на те, щоб розбудувати армаду, а потім наступати і озером і суходолом. Венеційці свого невдоволення не приховували і не поспішали поповнювати лави його раті, отож у ній бракувало людей.

XXVII

Коли з'ясувалися всі ці негаразди, флорентійці злякалися, бачачи, що війна загрожує їм самим, а успіхи в Ломбардії вельми скромні. Не менше їх бентежили підозри, які вони мали до армії Церкви, не тим, що проти них стояв першосвященик, а через те, що вояками верховодив не стільки папа, скільки патріарх, лютий ворог флорентійців. Це був Джованні Вітеллескі да Корнетано, спершу апостольський нотар, потім єпископ Ріканаті, потім патріарх Алессандрійський і, нарешті, кардинал, як його величали, кардинал Флорентійський. Був він мужем одважним, дотепним і таким ручим, що зумів повністю прихилити до себе папу і став полководцем усього Церковного війська. На цій посаді він і керував кампанією, яку папа провадив у Тоскані, в Романьї, в Неаполітанському королівстві і в Римі. Він так добряче убрав у шори і папу, і збройні сили, що папа уже боявся давати розпорядження, а загопи не бажали слухатися нікого іншого. Цей кардинал був зі своїми частинами в Римі, коли прокотилася вістка, що Нікколо збирається вдертися в Тоскану. Флорентійці перелякалися ще більше, бо після вигнання месера Рінальдо кардинал дихав лихим духом на Флоренцію, його страшенно обурювало те, що угода між флорентійськими партіями, укладена за його сприянням, не дотримувалася і навіть вийшла на шкоду месерові Рінальдо, бо той склав зброю тільки через неї, і тим самим супротивникам легше було банітувати його. Тепер зверхники задумалися, чи не нора повернути месера Рінальдо з вигнання, якщо їм доведеться відбиватися від Нікколо у себе в Тоскані. Вони потерпали тим дужче, що відхід Нікколо з Ломбардії здавався їм недоречним: там його чекала певна перемога, зате тут усе ще було певгадно. Отже, міркували вони, він це робить лише тому, що вже змовився з кимось або налаштував якусь пастку. Ці свої призри вони довели до

відома папи, який уже, до речі, збагнув, яка це помилка — давати комусь завелику владу. Поки флорентійці були ні в сих ні в тих, фортуна дала їм змогу убезпечитися з боку патріарха. Республіка всюди утримувала пильних дозорців, які стежили за всіма, хто перевозив листи, щоб з'ясувати, чи не кується якась протидержавна змова. Сталося так, що в Монтепульчано перехоплено послання патріарха до Нікколо Піччініно, написані без відома верховного понтифіка. Військовий магістрат одразу ж доставив їх пані. Хоча листи ці написано не звичайними літерами, а зміст виявився такий темний, що щось виснувати про наміри патріарха було годі, понтифіка все ж налякали ці таємні зносини з ворогом, і він вирішив ужити відповідних заходів, а виконати їх доручив падуанцеві Антоніно Рідо, комендантові римського замку. Діставши розпорядження, Рідо почав чекати нагоди. Патріарх надумав вирушити до Тоскани і напередодні від'їзду передав комендантові, щоб той уранці чекав на нього на замковому мосту, оскільки їм треба про дещо перебалакати. Антоніо зміркував, що це і є добра нагода, дав своїм людям необхідні вказівки і почав дожидатися патріарха на мосту, який прилягав до фортеці і міг при потребі підніматися й опускатися. Коли патріарх прибув, Рідо спершу затримав його нібито для розмови, а потім подав знак, щоб звели міст: ось так патріарх з папського воєначальника обернувся на бранця кастелана. Конвой його спершу заремствував, але, дізнавшись про розпорядження папи, заспокоївся. Комендант намагався умовити патріарха і підбадьорити, але той відповів, що людей, наділених владою, позбавляють волі не та те, щоб вернути її їм, а кого полонено не з його вини, той визволу не заслуговує. І справді, невдовзі він помер в ув'язненні, а папа поставив на чолі своєї армії Лодовіко, патріарха Аквілейського. Хоча до того папа не хотів втручатися у війну між дуком і Лігою, тепер він поклав собі взяти в ній участь і пообіцяв послати до Тоскани для її оборони чотири тисячі комонників і дві тисячі пішаків.

XXVIII

Позбувшись цих обав, флорентійці zostалися наодинці зі своїм страхом перед Нікколо і перед непевним становищем

у Ломбардії, обтяженим ще й чварами між венеційцями і графом. Для того щоб розібратися в цих справах краще, вони послали до Венеції Нері ді Джіно Каппоні і месера Джульяно Даванцаті, доручивши їм домовитися про все, чого вимагало продовження війни в наступному році. А проте Нері доручено окремо, як тільки він з'ясує підхід венеційців, вирушити до графа, дізнатися про його думку і переконати його діяти так, як це було вигідно Лізі. Ще не добравшись до Феррари, гінці довідалися, що Нікколо з шістьма тисячами комонників перейшов через По. Ця вістка підіграла їх. По прибутті до Венеції вони з'ясували, що Синьйорія закликає допомогти Бреші ще до весни, бо це місто не може дочекатися тепла і розбудови нового флоту. Якщо не подати негайної допомоги, йому доведеться капітулювати, а це б принесло повну перемогу дукові, а для них означало б втрату всіх володінь на суходолі. Тоді Нері вирушив до Верони вислухати, що може сказати граф проти цього задуму. Той цілком слушно заявив, що похід на Брешу взимку марний, а для майбутніх операцій просто шкідливий, бо, з огляду і на пору року, і на розпологу міста, біля Бреші чогось добитися годі: вояки тільки втомляться і втратять дисципліну, отож-бо напровесні доведеться вертатися до Верони для поповнення витрачених за зиму харчів і для забезпечення літнього походу, і, отже, військо тільки пересуватиметься туди-сюди, а не діятиме найкращої для цього пори. У Вероні при графові були два венеційських посланці, месер Орзатто Юстиньяні і месер Джованні Пізані, яким доручено домовитися про всі ці справи. Після тривалих суперечок з ними пощастило дійти згоди про те, що венеційці в новому році виплатять графові вісімсот тисяч дукатів, а іншим частинам по сорок дукатів за ратище; що граф з початком кампанії проти дука поквартиться, щоб той наразився на серйозну небезпеку і мусив відкликати Нікколо з Ломбардії. Після цієї угоди обидва посланці повернулися до Венеції, але оскільки виплачені гроші становили кругленьку суму, венеційці орудували вкрай повільно.

XXIX

Нікколо Піччініно верстав тим часом свою путь, досяг уже Романьї і зумів так підсипатися до синів месера Пан-

дольфо Малатести, що вони відкинулися від венеційців і приєдналися до дука. Цей перехід припав не до вподоби Венеції, а ще більше Флоренції, бо вона сподівалася відбиватися від Нікколо з їхньою допомогою. Побачивши, що Малатести зрадили їх, вони потерпали на думку, що П'єтро Джампаоло Орсіні, їхній воєначальник, який перебував на землях Малатести, зможе зазнати удару з їхнього боку і скласти зброю. Ця новина не менше вразила і графа, який побоювався, як би він не втратив з появою Нікколо в Тоскані своїх маєтків у Марці. Поклавши собі захищатися, він вирушив до Венеції і, допущений до дожа, почав доводити тому, що його перехід до Тоскани був для Ліги зараз куди корисніший, бо вести кампанію слід там, де перебуває вороже військо на чолі зі своїм полководцем, а не там, де у того фортеці й залоги: якщо армію розгромлено, то і війні край, а якщо землі навіть захоплено, а армія вціліла, війна спалахує з новою силою. Він запевняв також, що як Нікколо не дасть відсічі, Марка і Тоскана впадуть, а це спричиниться і до падіння Ломбардії, але за доброї чи лихої нагоди, навіть якби в Ломбардії можна було воювати, він не збирається кидати напризволяще своїх підданців і своїх друзів, і, нарешті, він прийшов до Ломбардії можновладцем і не хоче іти звідти лише кондотьєром. На це дож заперечив, що як він піде з Ломбардії і перейде зі своєю раттю По, то це означатиме повну втрату всіх венеційських володінь на суходолі. Венеційці ухвалили більше не витратитися на їхню оборону, оскільки намагатися боронити те, що зберегти, очевидно, годі, божевілля: втратити самі лише володіння і не так ганебно, і не так болісно, як утратити і землі, і гроші. Якщо ж венеційці свої володіння втратять, тоді і стане ясно, як важило для безпеки Тоскани і Романь збереження Венецією свого становища. Тим-то венеційці зовсім незгодні з графом і думають, що той, хто взяв би гору в Ломбардії, переміг би і в усіх інших місцях. А перемогти неважко, бо відхід Нікколо настільки підриває дука, що його можна добити ще до того, як він устигне знову закликати Нікколо або знайти якусь іншу раду. І якщо розглянути всі ці речі зважено, то ми побачимо, що дук послав Нікколо в Тоскану лише на те, щоб граф відмовився від походу в Ломбардію і пішов воювати деінде. Отож, якщо граф почне без крайньої потреби шукати зустрічі з Нікколо, це означатиме здійснення всіх дукових

бажань і всіх його намірів; якщо ж він залишиться в Ломбардії, а Тоскана відбиватиметься як зуміє, дук зрозуміє, як він схибив, і надто пізно побачить, що втратив Ломбардію, не перемигши в Тоскані. Потому як думка кожного і його заперечення вислухано, ухвалено почекати кілька днів і поглянути, що вийде з угоди між Нікколо і Малатестою, і чи можуть флорентійці покластися на П'етро Джампаоло, і чи стримає папа свою обіцянку орудувати заодно з Лігою. Незабаром потому з'ясувалося, що Малатеста пактував з Нікколо більше зі страху, ніж із щиро ворожих спонук, що П'етро Джампаоло зі своєю раттю рушив до Тоскани і що папа більше ніж будь-коли ладен підтримувати Лігу. Ця звістка підбадьорила графа, він погодився зостатися в Ломбардії й відпустити з Нері Каппоні до Флоренції тисячу своїх верхівців і ще п'ятсот чужих. Якщо ж справи Тоскани підуть так, що будуть необхідні послуги, його про це повідомлять, і він зможе вирушити туди негайно. Отже, Нері зі своїми частинами прийшов у квітні до Флоренції, і того самого дня туди явився Джампаоло.

XXX

Поки все те діялося, Нікколо Піччініно, поправившись у Романьї, намірився піти в Тоскану. Рушивши через альпійські шпилі Сан Бенедетто й долину Монтоне, він побачив, що ці місця добре охороняються Нікколо да Пізою, і збагнув, що тут всі його зусилля марні. Оскільки до такої раптової атаки флорентійці готові не були і їм бракувало військових сил і командирів, вони послали на оборону цих гірських перевалів силу-силенну громадян з посполитим рушенням, наwerbованим поспіхом. Серед них був лицар месер Бартоломео Орландіні, якому й доручено оборону замку Маррадї і гірських ущелин. Нікколо Піччініно, зміркувавши, що перевал Сан Бенедетто через звагу оборонців не перейти, подумав, що йому легше буде впоратися з замком Маррадї через боягузтво того, хто його відстоював. Замок Маррадї стояв біля підніжжя Альп, які відокремлювали Тоскану від Романьї, на узбіччі, повернутому до останньої, біля входу в долину Валь ді Ламона. Хоча місце те не обведене мурами, річка, гори і самі мешканці роблять його важкодоступним для ворога, бо горяни відзначаються такою завзятою вдачею і вірністю, а береги річки

такі круті й звивисті, що підійти до фортеці з долини годі; до того ж треба захищати лише невеличкий місток через річку, адже з боку гір береги спадисті й поподмивані; тож у цій цитаделі можна відсиджуватись у повній безпеці. А проте боягузливість месера Бартоломео звела нанівець і доблесть горян, і зручне розташування замку. Бо ледве він зачув тупіт ворожої раті, як, кинувши все напризволяще, кинувся зі своїми людьми тікати і зупинився аж у Борго-Сан-Лоренцо. Нікколо вступив у цю кинуту твердиню, неабияк здивований, що її не борошили; радий легкій перемозі, він спустився у Муджелло, де захопив іще кілька замків, і зупинився в Монтепульчано, звідки робив наскоки на все довкілля аж до Ф'єзоланських гір; у звязі своїй він дійшов до того, що форсував Арно, відтак плюндруючи геть усе, що траплялося на шляху на відстані трьох миль від Флоренції.

XXXI

Тим часом флорентійці зваги своєї не губили. Передусім подбали про те, щоб зміцнити свій уряд, який, до речі, був досить сильним через народну симпатію до Козімо, а також тому, що всі чільні магістрати пообсідали люди впливові, чия незламність стримувала всіх незадоволених чи схильних усе ламати. Завдяки укладеному в Ломбардії пактові вони відали, з яким підкріпленням повертається Нері, і дожидалися також папських загонів. Ці надії живили їх до приходу Нері, який, бачачи, що місто збентежене й налякане, поклав собі виступити, щоб перешкодити Нікколо вільно плюндрувати країну. Він зібрав посполите рушення, з'єднав його з кавалерією під своїм началом, вийшов за міські рогатки і відбив Ремоле, окупований уже ворогом. Там він отаборився і заважав Нікколо робити наїзди на околиці, тим самим пробуджуючи у співгромадян надії на вигнання супостата. Нікколо, бачачи, що флорентійці, надто малосилі, наступати не збираються і в місті панує спокій, зрозумів, що тільки марно час гає. Він вирішив ужити інших заходів, які змусили б флорентійців кинути проти нього сили й дали б йому змогу вступити в бій, успіх у якому, як він гадав, сприятиме йому в усьому іншому. В армії Нікколо був Франческо, граф Поппі, який при наблизненні ворога до Муджелло покинув флорентійців, з якими

досі пактував. Флорентійці з самого початку не мали до нього великої довіри, але розраховували утримати його всякими подачками; вони збільшили йому платню та ще й поставили його комісаром в усіх своїх землях, суміжних з його маєтками. Проте люди настільки схильні до партійних уподобань, що ніяка благодія і ціякий страх не заглушили в їхній душі симпатії до месера Рінальдо і всіх колишніх своїх зверхників. Тим-то, дізнавшись про появу Нікколо, він пристав до нього й дуже умовляв його перейти від міських мурів до Казентіно, доводячи, яке це вигідне розташування і як легко буде, відчуваючи себе безпечно, загрозувати ворогові звідти. Цієї поради Нікколо послухався, перейшов Казентіно, захопив Ромену і Бібб'єну й отаборився біля Кафель-Сан-Нікколо. Цей замок стоїть біля півніжжя Альп, які відокремлюють Казентіно від Валь д'Арно. Розташований на височині, він мав велику залогу, і тому захопити його було нелегко, хоча Нікколо безугодно обстрілював його з катапульти та іншої подібної артилерії. Понад двадцять днів тривала облога, і за цей час флорентійці зуміли зібрати всі свої сили. Вони вже згуртували в Феггіне під орудою різних кондотьєрів понад три тисячі комонників, поставивши за полководця П'єтро Джампаоло, а за комісарів Нері Каппоні та Бернардо деї Медічі. До них із Кафель-Сан-Нікколо приїхали уповноважені просити підмоги. Комісари, вивчивши місцевість, побачили, що підмогу можна подати лише з Альп, які оточували Валь д'Арно, а що висоти могли перейти до рук ворога раніше, ніж до флорентійців, які були від них далі і які свого руху приховувати не могли, задум цей не обіцяв успіху і міг наразити всю армію на розгром. Тим-то комісари вдовольнилися тим, що похвалили самовідданість обложених і дозволили їм капітулювати, коли оборона не витримає натиску ворога. Отож Нікколо здобув цю фортецю після тридцяти двох днів облоги, але він згаяв так багато часу на те, щоб завоювати так мало, що це спричинило провал усієї його операції. Бо якби він залишався в околицях Флоренції, міським правителям довелося б проводити нове оподаткування трохи обачніше. Їм було б куди важче набрати загони й налагодити їхнє постачання, якби ворог чигав неподалік, а не був далеко. Та й багато громадян, либонь, наважилися б піти на переговори з Нікколо, бачачи, що війна затяглася.

Проте намагання графа Поппі відплатити замчанам, які вже давно ворогували з ним, змусило його дати цю пораду Нікколо, який послухався її з огляду на графа, що й занастало як того, так і того. Рідко буває, щоб особисті пристрасті не шкодили загальному добру. Нікколо, пожинаючи лаври перемоги, захопив Рассіну і К'юзі. Граф Поппі порадив йому спинитися в цих місцях, бо звідси буде легко заволодіти будь-яким тереном між К'юзі, Капрезе і П'єве і панувати в горах, тобто спускатися коли заманеться в Казентіно, в долини Арно, К'яни і Тибру й бути завжди готовим відбити кожен ворожий виступ. Проте Нікколо, зміркувавши, що місцевість тут дуже негостинна, відповів, що його коней камінням нагодувати годі, й рушив до Борго-Сан-Сеполькро, де його зустріли доброзичливо. Звідси він спробував завоювати прихильність у замчан, які на його піддобрювання не піддалися, оскільки були щирими друзями флорентійців. Бажаючи заручитися підтримкою відданих перуджійців, він вирушив туди в супроводі сорока верхівців, і мешканці влаштували йому теплу зустріч, оскільки він був їхній земляк. Але через кілька днів він став викликати підозри, бо завів з легатом і деякими громадянами інтриги, які, до речі, ні до чого не привели, отож він мусив удовольнитися одержаними від співгромадян вісьмома тисячами дукатів і вернувся до війська. Потім він почав змовлятися з деким у Кортоні, сподіваючись забрати це місто у флорентійців, але все це швидко розкрилося, і план його провалився. Серед перших громадян у Кортоні був Бартоломео ді Сензо, одного вечора він подався за розпорядженням капітана охороняти одну з міських застав, але за проханням одного друга з округи його попередили, щоб він туди не йшов, якщо хоче вціліти. Бартоломео поклав собі з'ясувати, що за цим стоїть, і виявив затіяну з Нікколо змову. Він негайно попередив про неї капітана, той узяв під варту заводіїв і, посиливши охорону застави, почав чекати, щоб Нікколо явився, як було домовлено із змовниками. Той справді прийшов призначеної нічної доби, але, побачивши, що все розкрито, повернувся до своїх казарм.

XXXII

Поки ось так розгорталися тосканські події, без якогось пожитку для дукової рати, Ломбардія теж не знала спокою,

причому дук зазнавав поразки. З першим теплом граф Франческо почав знову воєнну кампанію, а що венеційська армада на озері була на той час відбудована, він поклав собі захопити панування над озером і прогнати звідти дука, гадаючи, що в разі успіху все інше влаштується саме собою. Отож він з венеційською армadoю напав на дука, розбив його, а сухопутні його частини заволоділи всіма замками, де стояли дукові залоги. Тоді інші дукові сили, які облягали Брешу з суходолу, дізнавшись про цей розгром, теж відступили, і після трилітньої облоги місто нарешті визволилося. По цій звитязі граф погнав ворога, який відступив до Сончіно, фортеці на річці Ольйо, вибив його звідти й відкинув до Кремони, де дук зійшовся з ворогом лице в лице і звідти заходився боронити свої землі. Проте граф насідав на нього чимраз дужче, отож дук почав уже потерпати, як би йому не позбутися як не всього, то більшої частини своїх маєтків, і тут до нього дійшла вся згубність його постанови послати Нікколо до Тоскани. Щоб загладити цей промах, він написав Нікколо, в яку скруту він попав і як вийшов боком його виступ, насамкінець же звелів йому покинути Тоскану і якнайхутчіш повернутися до Ломбардії. А флорентійці тим часом під началом своїх комісарів з'єдналися з папськими силами і зупинилися в Ангіарі, цитаделі біля підніжжя гір, що відокремлюють долину Тибру від долини К'яні, за чотири милі від Борго-Сан-Сеполькро, в місцевості рівній і вельми зручній для пересування кінноти і взагалі для ведення воєнних дій. Флорентійці вже знали про успіхи графа і про відкликання Нікколо з Тоскани і тому подумали, що зможуть узяти гору, не добуваючи з піхов мечів і без єдиного пострілу. З огляду на це вони написали комісарам, щоб ті ніякого бою не починали: Нікколо однаково не зможе довго залишатися у Тоскані. Останньому стало відомо про це розпорядження, і, переконавшись у необхідності покинути Тоскану, він зробив останню спробу залагодити справу і випробувати воєнну фортуна, тим наче, що розраховував заскочити ворога зненацька, зовсім не готовим до битви. В цьому його підтримали і месер Рінальдо, і граф Поппі, і всі флорентійські вигнанці, свідомі того, що відхід Нікколо означає для них крах усіх надій, але в разі, якщо спалахне бій, вони ще зможуть узяти гору або хоча б з честю відступити. Зважившись на цей крок, Нікколо рушив свою рать з її казарм між Чітта-ді-

Кастелло і Борго і, дійшовши до Борго так, що ворог цього зовсім не помітив, набрав там ще дві тисячі душ, які, довіряючи ратному мистецтву цього капітана і його обіцянкам, а також сподіваючись на багату здобич, рушили слідом.

XXXIII

Отож Нікколо рушив зі своїм військом на Ангіарі і був уже за дві милі від міста, коли Мікелетто Атендуло, вгледівши на обрії курище, здогадався, що наближається супостат, і вдарив на гвалт. У флорентійському таборі переполошилися непомалу, бо на привалі такі частини поводяться недисципліновано, а тут ще панував цілковитий розгардіяш, адже всі думали, що ворог десь ще далеко і збирається радше тікати, ніж наступати, отож кожен був беззбройний і перебував поза табором, у тих місцях, де можна було сховатися від страшної спеки, або просто де заманеться. Але і комісари, і воєначальник розпорядилися так швидко, що перш ніж ворог підійшов, усі вже сиділи на конях і приготувалися дати відсіч. Оскільки перший помітив ворога Мікелетто, він перший і сточив бій, кинувшись зі своїми людьми до мосту через річку, яка перетинала шлях неподалік від Ангіарі. Ще до підходу супротивника П'єро Джампаоло розпорядився зрівняти канави, які оточували шлях між мостом і Ангіарі. Мікелетто розташувався з загоном перед мостом, Сімончіно, папський кондотьєр і легат стали на правому фланзі, а флорентійські комісари і їхній капітан П'єро Джампаоло — на лівому. Вздовж річкового берега обидвома розташувалася піхота. Отже, противнику зостався тільки один шлях на те, щоб зійтися з ворогом, — це дорога на міст. Флорентійці теж могли битися лише в цьому місці, а піхота дістала наказ у разі, коли ворожі пішаки спустяться з дороги для обходу кінноти з флангів, обстрілювати їх з арбалетів, щоб вони не могли бити з боків по конях, які переходитимуть через міст. Удар перших частин ворога Мікелетто мужньо витримав і навіть відкинув їх, проте Асторре і Франческо Піччініно на чолі добірної гвардії так запекло атакували Мікелетто, що заволоділи мостом, а його самого відтіснили аж до Ангіарського узвозу, а потім стрімко навалилися з обох флангів і відкинули знову за міст. Точився бій цей дві години, а міст раз у раз переходив з рук до рук.

І хоча на мості сили врівноважувалися, в інших місцях Нікколо здавав позиції, бо щоразу, коли його люди перехоплювалися через міст, вони натикалися на значну ворожу силу, яка маневрувала на рівнині і підводила свіжі загопи, щоб заступити вимотані. Коли ж через міст переходили флорентійці, Нікколо було не з руки посилати підкріплення своїм через ями і рівчаки, які перегороджували шлях. Отож щоразу, як загопи Нікколо перехоплювалися через міст, їх миттю відганяли свіжі частини ворога. Та ось флорентійці міцно заволоділи мостом, і їхні сили могли перейти на гостинець. Через їхню навальність і незручну місцевість Нікколо не встиг підвести свіжі сили, отож ті, хто вів перед, змішалися з тими, хто пас задніх, зчинився рейвах, і все військо кинулося навтьокі, і кожен, уже тільки думаючи про власну шкуру, подався в бік Борго. Флорентійські вояки накинулися на здобич: бранців, зброї і коней дісталось їм безлічenna безліч, бо з Нікколо врятувалася цілою лише тисяча вершників. Боргійці, які пішли за Нікколо ради здобичі, зі здобичників самі перетворилися на здобич, усі потрапили в полон і підлягали викупу. Корогви й вози дісталися властям. Ця перемога виявилася важливішою для Тоскани, ніж згубною для дука, бо в разі поразки флорентійців Тоскана дісталася б йому, а зараз він втратив лише зброю й коней, що було легко відновити без надмірних затрат. Ніколи ще війна на чужому терені не бувала для зайди такою безпечною: за такого цілковитого розгрому, за того, що битва точилася чотири години, загинув усього один комонник, і навіть не від рапи чи від якогось міцного удару, а від того, що впав з коня й сконав під ногами бійців. Люди билися тоді вельми безпечно: сиділи вони на конях, закуті в броню, яка оберігала від смертельного удару. Якщо вони здавалися, то не на те, щоб урятувати своє життя, — адже їх захищав обладунок, — а просто тому, що не могли битися.

XXXIV

Ця сутичка, враховуючи те, що було під час неї і після, може правити за приклад невдалої військової операції. Після розгрому ворога і втечі Нікколо в Борго комісари хотіли гнатися за ним і оточити його в цьому місті, щоб добити зовсім, але ні кондотьери, ні вояки не хотіли слухатися, кажучи, що їм треба подбати про трофеї і про лікування поранених. Най-

знаменніше те, що другого дня вони, не спитавши дозволу ні в комісара, ні в капітана, вирушили до Ареццо, залишили там луп і потім повернулися до Ангіарі. Все це так кричуще суперечило всяким розумним приписам і військової дисципліні, що якісь там недобитки бодай трохи впорядкованого війська цілком могли забрати у них так незаслужено здобуту перемогу. До того ж, хоча комісари вимагали, щоб полонені ворожі вояки зоставалися в полоні і не могли вливатися знову до лав супротивної армії, їх, попри цю вимогу, випускали. Дивно, що у так зле організованому війську вистачало зваги для перемоги, а ворог виявився настільки боягузливим, що дав себе здолати таким свавільним воякам. Поки флорентійські солдати йшли в Ареццо і назад, Нікколо встиг відступити з недобитками з Борго у Романью. Його супроводжували і флорентійські баніти: збезнадіївшись вернутися до Флоренції, вони тепер порозбрехалися по цілій Італії і за її межами хто куди міг і хотів. Так, месер Рінальдо обрав для проживання Анкону. Втративши землю батьківщину, він збирався здобути собі небесну і подався до Гробу Господнього. Після повернення, справляючи весілля своєї доньки і сидючи за столом, він помер наглою смертю. Тут фортуна сприяла йому, вразивши його в не такий скорботний день вигнання. Муж він був воістину шанований в усьому, але ще краще проявив би він себе, якби волею долі народився не в країні, шарпаній партійними чварами, бо багато прикмет його вдачі у місті, поділеному на ворожі партії, виявилися для нього згубними, але вони ж таки прославили б його у країні, незна-йомій з внутрішніми суперечностями. Після повернення загопів з Ареццо і відходу Нікколо комісари явилися в Борго. Боргійці хотіли ввійти до складу Флорентійської республіки, комісари ж прийняти їх відмовилися. Поки йшли переговори, панський легат запідозрив, що комісари бажають захопити місто, приналежне до Церкви. Виникла суперечка, і справа була б дійшла до зіткнення між флорентійськими й церковними загонами, якби чвари тривали далі. Але все завершилося на угоду легатові, і сторони замирилися.

XXXV

Поки залагоджувалися справи у Борго, прокотилася чутка про пересування Нікколо Піччініно. Одні казали, що він іде

на Рим, інші — що на Марку. Легат і сили графа Сфорци надумали йти до Перуджі, щоб захистити Марку чи Рим, хоч би куди рушив Нікколо. З ними послали Бернардо деї Медічі, а Нері з флорентійцями послано на завоювання Казентіно. Задум цей схвалено, Нері обклав Рассіну, підкорив її і так само навально захопив Бібб'єну, Прато-Векйо і Ромену, а потім обложив Поппі, обступивши його з двох боків, одна частина його війська стояла на рівнині Чертомондо, а друга на шпилі, який тягнувся у бік Фрондзолі. Граф, бачачи, що люди і Бог його покинули, замкнувся у своєму замкові не тому, що сподівався на підкріплення, а лише розраховуючи, що вимоги капітуляції будуть легші. Нері підступав до міста все ближче й запропонував здатися, причому графові обіцяно все, чого тільки він міг побажати в такій скруті: волю йому і його дітям і змогу забрати з собою всю рухомість, зате свої землі і владу він мав передати флорентійцям. Поки відбувалася передача, він спустився на міст через Арно, біля підніжжя міста, і з глибоким жалем і болем сказав Нері: “Якби я по праву зміряв свою фортуна і вашу міць, то зараз яко друг радів вам і вашій звитязі, а не благав вас як ворог полегшити моє безголов'я. Наскільки нині доля до вас прихильна і сприятлива, настільки вона до мене крута й сувора. Я мав коней, зброю, підданців, статки і багатство. Чи ж дивина, що мені так скрушно з ними розлучатися. Але оскільки ви хочете і можете верховодити над цілою Тосканою, нам доведеться, звичайно, слухатися вас. Якби я тут не схибив, моя фортуна нікому не була б відома і вам не прийшлося б іти на таке милосердя, бо якщо ви не проженете мене звідси, то всім явите свою великодушність. Хай же воно буде сильніше від моєї провини, залиште бодай одну цю оселю нащадкові тих, хто предкам вашим робив стільки послуг”. На це Нері відповів, що, надто поклавшись на тих, хто мало чого міг для нього зробити, він вельми провинився перед Флорентійською республікою і за нинішніх умов украй потрібно, щоб він зрікся всіх своїх земель і, як ворог, віддав флорентійцям те, чим він хотів володіти як їхній друг. Поводився він так, що його не можна лишати в місцях, де за будь-якого нового розвитку подій він може стати небезпечним для республіки, бо безпеку цю він становить не як людина, а як можновладець. Але коли б у нього з'явилася змога здобути маєтності, скажімо, в Германії, це цілком удо-

вольнило б флорентійців, і вони всіляко б підтримали його на згадку про його предків, на яких він допіру посилався. Вислухавши Нері, граф обурено відповів, що волів би за краще бути чимдалі від флорентійців. Так, відкинувши всякі приязні слова і не бачачи іншої ради, він віддав місто і всю округу переможцям і в супроводі дружини та дітей поїхав зі своїм майном, оплакуючи втрату своєї дідизни, приналежної до його роду протягом дев'ятисот років. Коли вістка про ці звитяги докотилася до Флоренції, власті і народ зустріли її з величезною радістю. Бернардетто деї Медічі, з'ясувавши, що чутки про похід Нікколо на Рим і на Марку брехливі, повернувся зі своїми частинами до Флоренції і приєднався до людей Нері. Вкупі вони повернулися до Флоренції, де їм віддано таку честь-хвалу, якими може по праву вшанувати держава своїх тріумфаторів. Як переможців їх вітали Синьйорія, партійні капітани і вся міська людність.

КНИГА ШОСТА

З М І С Т

I. Роздуми про мету війни і для чого потрібна перемога. — II. Дук Міланський веде переговори з венеційським капітаном графом Франческо Сфорцою, внаслідок чого у графа і венеційців виникають побоювання і підозри. — III. Равенна добровільно визнає над собою владу венеційців (1440). Папа продає Борго-Сан-Сесполькро флорентійцям. Нікколо Піччініно узимку робить безкарні наскоки на венеційські володіння. — IV. З початком весни і відновленням воєнних дій Нікколо змушує Сфорцу зняти облогу Мартіненго. Його зазіхання після цих перемог настільки посилюються, що дук Міланський, щоб помститися, іде на мирну угоду з його союзниками (1441). Франческо Сфорца, згідно з пактом, одружується з дуковою донькою і дістає як віно за дружину Кремону. — V. Альфонс Арагонський розпалює нову війну у володіннях Неаполя, Венеції та інших міст і земель царства. Дук Міланський і папа укладають з ним спілку проти Сфорци і ставлять на чолі своєї армії Нікколо Піччініно (1442). Вигнаний Альфонсом король Неаполітанський Рене здобуває у флорентійців почесну зустріч; флорентійці діють заодно з ним і графом Сфорцою. — VI. Нові чвари у Флоренції. Страх перед Нері ді Джіно Каппоні (1443). — VII. Вбивство Бальдаччо д'Ангіарі внаслідок зради Бартоломео Орландіні. Державна реформа, спрямована на підсилення партії Медічі (1444). — VIII. Смерть Нікколо Піччініно, закінчення війни. — IX. Баттіста Каннескі вбиває в Болоньї Аннібале Бентівольї, а потім його самого вбиває народ, з цієї причини в місті виникають великі розрухи (1445). — X. Управління містом передається у Болоньї Санті, якого вважають сином Ерколе Бентівольї. — XI. Велика війна в Італії з плачевними наслідками для дука Міланського. — XII. Дук укладає угоду з графом Сфорцою. — XIII. Смерть дука Філіппо Вісконті; на вимогу міланців граф Сфорца стає їхнім капітаном (1447). — XIV. Спроба верховного першосвященника встановити мир в Італії, чому противляться венеційці. — XV. Альфонс Арагонський нападає на флорентійців. — XVI. Король змушений замиритися і знімає облогу Флоренції (1448). — XVII. Граф Сфорца успішно воює з венеційцями. — XVIII. Продовження цієї війни. — XIX. Граф змушує венеційців просити миру. — XX. Незадоволені угодою з ним, міланці змовляються з венеційцями виступити проти графа. — XXI. Міланці взяті в облогу графом. — XXII. Граф удає, ніби відходить від мурів Мілана. — XXIII. Різні думки у Флоренції щодо того, як треба ставитися до Сфорци. — XXIV. Міланці, знову обложні і доведені до крайньої скрути, повстають проти магістратів і визнають над собою владу графа (1450). — XXV. Союз між новим дуком Міланським і флорентійцями, з одного боку, і королем Неаполітанським і венеційцями — з другого. — XXVI. Наслідки цього союзу. — XXVII. Імператор Фрідріх III у Флоренції (1451). Війна у Ломбардії між дуком Міланським і венеційцями. — XXVIII. Ферранте, син короля Неаполітанського Альфонса, вдирається в Тоскану, ведучи військові

дії проти флорентійців (1452). — **XXIX.** Змова месера Стефано Поркарі у Римі проти Папського уряду, викриття її і покарання змовників. — **XXX.** Герардо Гамбакорті, властитель Валь ді Баньйо, змовляється з королем Неаполітанським про передачу останньому свого володіння, але його наміри провалено завдяки доблесті і стійкості Антоніо Гваланді (1453). — **XXXI.** На заклик флорентійців до Італії приїздить Рене Анжуйський, але невдовзі по цьому повертається до Франції. — **XXXII.** За посередництвом папи князі-вороги замирюються між собою (1454). — **XXXIII.** Якопо Піччініно нападає на сієнців. Турки зазнають поразки під Белградом (1456). — **XXXIV.** Страшна буря в Італії. — **XXXV.** Генуя віддається під руку короля Франції (1458). — **XXXVI.** Кончина Альфонса Арагонського, короля Неаполітанського. На його трон сідає син Ферранте. Папа Каліст III, чий задум був передати королівство Неаполітанське своєму небожеві П'єро Лодовіко Борджі, вмирає; його спадкоємцем стає Еней Сильвіо Пікколоміні, родом сієнець, під ім'ям Пій II. — **XXXVII.** Суперечка в Генуї між Жаном Анжуйським і Фрегосо, яка доводить останнього до загибелі (1459). Жан нападає на королівство Неаполітанське і перемагає короля Ферранте. — **XXXVIII.** Ферранте з допомогою папи і дука Міланського знову утверджується на престолі (1460). Генуя скидає французьке ярмо. Жан Анжуйський після зради Якопо Піччініно зазнає поразки в королівстві Неаполітанському; Жан ховається на Іскіа, а звідти вертається до Франції.

I

Завжди той, хто розпалював війну, незмінно мав, і це цілком розумно, одну мету: збагатитися самому і обідрати до нитки ворога. Плоди перемоги саме в цьому, завоювання ж бажані лиш на те, щоб примножити свою потугу й підірвати супротивника. З цього випливає, що всякого разу, коли перемога тебе збіднила, а завоювання підірвало, ти або розминувся з тією метою, задля якої почав воювати, або не досяг її. Війна збагачує того князя або ту республіку, які трощать ворога упень, забираючи собі багатий луп і дістають викуп за бранців. Навпаки, війна розорує того, хто нездатний, навіть у разі звитяги, знищити противника, а трофеї і викуп за бранців іде не йому, а його воякам. У разі поразки ти нещасливий, але після перемоги ще нещасливіший, бо переможені страждають тільки від ворогів, а переможець страждає від друзів, вони ще нестерпніші, коли міркують або чинять неслухно, і тоді ти мусиш перекласти на плечі своїх підданців чи громадян тягар нових податків і поборів. І якщо в такому разі зверхники людяні, радіти перемозі, яка погіршує життя їхніх підданців, вони не можуть. Колись у давні часи в розумно облаштованих

республіках після перемоги був звичай поповнювати скарбницю золотом і сріблом, обдаровувати посполитий люд, оподатковувати підданців і вряджати з цього приводу ігрища і свята. Але перемоги описуваного нами часу ведуть до спустошення скарбниці, а потім до зубожіння людей, і при цьому не гарантується безпека від переможеного супостата. А спричиняються до такого розгартіяшу ті безглузді способи, якими ведеться війна. Коли переможеного ворога не тримають у полоні або не убивають, а тільки грабують, він чекає тільки, щоб хтось напав на його переможця, щоб знайшовся той, від кого можна здобути зброю і коні. Коли здобич і викуп належать воякам, держава-переможниця не може скористатися ними для вербування нових солдатів, а лупить гроші з людей, бо така звичка дає народові лише одне: робить його зверхників жадібнішими й нестриманішими в оподаткуванні своїх співвітчизників. Ці оплачувані сили довели ратну справу до стану, коли і переможці, і переможені, щоб добитися послуху, мали діставати все нові й нові кошти, бо одним треба було заново забезпечувати цих вояків, а іншим винагороджувати їх. Одні найманці без зброї і коней воювати не могли, інші без нових винагород не бажали. Отож переможець не надто тішився перемогою, а переможений не надто побивався через поразку, бо той не мав змоги цілком скористатися перемогою, а цей завжди діставав шанс готуватися до нового бою.

II

Такий безглуздий і відворотний спосіб ведення війни закінчувався тим, що Нікколо Піччініно знов виявився на коні ще до того, як Італія могла довідатися про його розгром, і бив ворога ще завзятіше, ніж до поразки. Через це він після невдачі в Тенні (1440) міг окупувати Верону, а позбувшись своїх загонів у Вероні, зумів з великою потугою вступити в Тоскану; після нищівного розгрому під Ангіарі, тільки-но ввійшовши назад у Романью, мав уже під началом більшу рать, ніж будь-коли. Це й подвигнуло дука Міланського на те, щоб спробувати відборонити Ломбардію, на якій він через відсутність Нікколо уже майже поставив хрест. Бо, поки Нікколо тероризував усю Тоскану, дук дійшов до того, що почав потерпати за власні володіння. Думаючи, що безголов'я на нього

впаде ще перше, ніж викликаний уже з Тоскани Нікколо прийде до нього на підмогу, він поклав собі вдатися до способу, який і раніше рятував його в такій притузі, і спробувати щастя хитрощами, якщо не вдалося це зробити силою. Він послав до графа Сфорци в Песк'єру феррарського державця Нікколо д'Есте, який від імені дука почав умовляти того замиритися. Він заходився доводити, що війна ця не в інтересах графа, бо, як дук буде ослаблений так, що нікому вже не загрожуватиме, він, Сфорца, перший від цього постраждає, бо його більше не потребуватимуть ні венеційці, ні флорентійці. Насамкінець він сказав, що на доказ свого щирого прагнення замиритися дук знову пропонує породичатися з ним і ладен послати свою доньку до Феррари, з тим, щоб після укладення миру вона побралася з ним. На це граф відновив, що коли дук і справді хоче замиритися, то замиритися можна дуже легко, оскільки венеційці і флорентійці теж тільки цього й домагаються. Одначе повірити в це важко, бо відомо, що дук завжди мирився лише в крайній скруті, а як тільки ця скрута минала, він знову починав воювати. Не вірить він і прагненню дука породичатися з ним, бо дуже часто йому тут завдавали брехню. До речі, щодо шлюбу з дуковою донькою, він після завершення війни зробить так, як йому параять друзі.

III

Венеційці, у яких найманці часто викликали, хай і неслухно, підозри, цього разу стурбувалися через їхні інтриги з достатньою підставою. Граф, щоб якось заспокоїти їх, вів далі енергійну кампанію. Одначе завзяття у нього все-таки дещо пригасло через амбітні плани, а у венеційців через підзорливість, отож до кінця літа ніяких значних сутичок не було. Коли Нікколо Піччініно повернувся до Ломбардії, була вже зима, і всі вояки стали зимовим постоем. Граф поїхав до Верони, дук до Кремони, флорентійські загони вернулися до Тоскани, а папські у Романью. Бійці, які перемогли під Ангіарі, наскочили на Форлі і Равенну, щоб вирвати їх з рук Франческо Піччініно, який верховодив там від імені батька, одначе заволодіти цими містами не змогли, оскільки Франческо захищався з усією звагою. Проте цей паїзд так налякав равеннівців

перспективою знову опинитися під рукою Церкви, що за згодою свого синьйора Остазіо да Поленти вони добровільно визнали над собою владу венеційців. Ті, щоб віддячитись за такий здобуток і щоб завадити Остазіо вернути силоміць собі те, чого він так необачно відкинувся, послали його з сином на острів Кандія, де він і помер. Тим часом папа попри звитягу під Ангіарі і в безгрошів'ї продав замок Борго-Сан-Сеполькро за двадцять п'ять тисяч дукатів флорентійцям. Тепер стан речей був такий: кожен гадав, що взимку ніяких операцій не передбачається, і вести мирні переговори не сподівався ніхто, а дук, якого цілком заспокоїла присутність Нікколо Піччініно і сама зимова пора, то й поготів. Припинивши всякі переговори з графом, він поквапився передати Нікколо свіжих коней і взагалі посилено готувався до нового походу. Дізнавшись про це, граф вирушив до Венеції домовлятися з сенатом, як діяти в наступному році. Тим часом Нікколо, бачачи безпечність ворога і вважаючи себе підготовленим, не став чекати весни і в лютий мороз (1441) перехопився через Адду, вступив на терен Бреші, окупував його майже цілком, поминаючи Азолу і Орчу, і полонив разом з обозами понад дві тисячі комонників Сфорци, застукавши їх зненацька. Та найбільше графа розлютило, а венеційців налякало повстання Чарпеллоне, одного з найчільніших графових полководців. Граф на цю звістку одразу поїхав з Венеції, але, явившись до Бреші, Нікколо вже не застав, бо той, розправившись з ворогами, повернувся на свій постій. Граф вирішив уже не вести кампанії, оскільки вона припинилася сама собою, а скориставшись нагодою, даною йому від супротивника, і порою року, привести все до ладу і вже навесні відплатити за цю поразку. Він змусив венеційців викликати з Тоскани їхні загони, поставлені на службу флорентійцям, а замість померлого Гаттемелати запросити капітаном Мікелетте Аттендуло.

IV

Навесні перший рушив у похід Нікколо Піччініно, який оточив Чіньяно, фортецю, розташовану за дванадцять миль від Бреші. Граф послішив на виручку, і між цими двома воєначальниками почалася, як звикле, сутичка. Граф, засумнівавшись у надійності Бергамо, напав на Мартіненго, замок, розташований так, що, заволодівши ним, легко можна було

допомогти Бергамо, якому загрожував Нікколо. Але той передбачив, що ворог може вдарити саме з цього боку, і тому так добре укріпив і обмислив запасами цю цитадель, що графові довелося йти на штурм усією своєю потугою. Нікколо розташувався так, що постачання графові було відрізано, і до того ж зміцнив позиції бастіонами і ескарпами так, що граф при атаці міг зазнати чималих утрат. Завдяки цим усім заходам обложники опинилися в ще гіршому становищі, ніж обложені. Вести облогу графові не давала мала кількість припасів, а зняти її і відійти теж було небезпечно, отож можна було сподіватися на повну дукову перемогу і на страшний розгром графа й венеційців. Проте фортуна, завжди прихильна до улюбленців і ворожа до пасербів, зробила так, що Нікколо Піччініно, бачачи певну перемогу, занісся в хмари і так знахабнів, що вже втратив усяке уявлення про те, хто він, а хто дук. Він передав дукові, що давно уже воює під його корогвами, а проте ще й досі не здобув клаптика землі навіть собі на могилу і тепер хотів би дізнатися від нього, як він, дук, збирається за всю цю кривавицю винагородити того, хто може зробити його уселомбардським володарем і віддати до його рук усіх його ворогів. Він і собі вважав би, що певність у перемозі вимагає й певності у відповідній винагороді, і хотів би, щоб дук передав у його посідання город П'яченцу, де він зміг би колись спочити від тривалих ратних тягот. Він навіть не посоромився погрозити дукові, що кине все і поїде, якщо його волю не буде вволено. Такий спосіб домагатися, зухвалий і образливий, розгнівив дука, і він поклав собі покинути свої наміри, ніж удовольняти вимоги Піччініно. І ось той, кого не змусили замиритися ні погрози, ні ворожі випадки, пішов на мир через зухвале поводження того, хто був йому другом. Він надумав домовитися з графом і послав до нього Антоніо Гвідобуоно да Тортоно, пропонуючи побратися з його донькою і мирні умови, на які граф і його спільники залюбки пристали. Потому як мирний пакт між сторонами було нишком укладено, дук послав Нікколо розпорядження замиритися з графом на один рік, пояснюючи при цьому, що воєнні видатки були для нього непосильними і він не може пожертвувати прийнятним для нього миром задля непевної ще перемоги. Така постанова вкрай вразила Нікколо, він не розумів, з якої це речі дук зрікся такої славної перемоги, і навіть думки не допускав, що

небажання винагородити друга змусило його врятувати во-рогів. Проти цього кроку він заперечував як тільки міг, і дук, щоб змусити його підкоритися, навіть пригрозив йому в разі наступних загайок здати його на ласку його ж таки воякам і супостатові. Нікколо мусив поступитися, але пішов він на це з гірким жалем людини, змушеної проти волі кинути напризволяще друзів і батьківщину, нарікаючи на жорстокість долі, чиєю волею то мінливість ратної фортуни, то дукове свавілля відбирають у нього звитягу над ворогом. Після замирення відгуляли весілля мадонни Б'янки і графа, який за віно дістав від жінки Кремону. Після цього в листопаді 1441 року підписано мирний пакт, причому від імені венеційців його підписали Франческо Барбадіко і Паоло Тропо, а від імені флорентійців месер Аньоло Аччаюолі. За пактом венеційці здобували Песк'єру, Азолу і Лонато, замки, які належали маркізові Мантуанському.

V

Ломбардська війна припинилася, але вона все ще велася в Неаполітанському королівстві, ось чому ломбардці знову взялися до зброї. Альфонс Арагонський забрав у короля Рене, поки точилася ця ломбардська війна, всі його землі, крім самого Неаполя. Альфонс замислив, бачачи, що перемога вже в його руках, відібрати, облягаючи й далі Неаполь, у графа Беневенто й інші його ленні володіння в цьому королівстві. Він вірив, що зробити це буде неважко, оскільки граф поглинутий ломбардською кампанією; і справді, він незабаром за виграшки окупував усі графові маєтності. Але коли стало відомо про укладення миру в Ломбардії, Альфонс став потерпати, щоб тепер, бува, граф не прийшов до королівства відбити свої землі на боці короля Рене, який з тієї ж таки рації почав надіятися на графа і навіть звернувся до нього з проханням вичирити друга і відплатити ворогові. З другого боку, Альфонс просив Філіппо іменем їхньої приязні втягти графа в такі важливі справи, щоб він, цілком поглинутий ними, мав занедбати цю свою справу. Філіппо погодився на прохання короля, не подумавши про те, що тим самим порушує мир, укладений ним недавно з такою невігодною для себе. Він дав знати папі Євгенію, що прийшла слушна нагода повернути

Церкві захоплені графом землі, і для цієї мети запропонував йому скористатися на весь час проведення операції його, дука, коштом послугами Нікколо Піччініно, який після замирення перебував у Романі. Євгеній з жадібною готовністю пристав на цю пропозицію з ненависті до графа і бажаючи також дістати назад свої маєтності. Його надії, щоправда, Піччініно раніше обдурював, але нині, діставши підтримку дука, папа перестав боятися обману і, об'єднавши свої загони з людьми Нікколо, атакував Марку. Граф, не сподіваючись такого приступу, очолив свою армію і рушив проти супостата. Тим часом король Альфонс захопив Неаполь (1442), отож тепер усе королівство, крім Кастельнуово, перейшло під його зверхність. Залишивши в Кастельнуово добру варту, Рене пішов собі і, прибувши до Флоренції, був зустрінутий там з пошаною, проте скоро побачив, що воювати більше нездатний, і поїхав з Флоренції до Марселя. Альфонс захопив Кастельнуово, а в Марці граф опинився наодинці з переважними силами папи і Нікколо. Тому він звернувся до венеційців і флорентійців з проханням про допомогу людьми й грошми, доводячи їм, що як вони ще за його, графа, життя не подбають про те, щоб приборкати папу і короля, їм доведеться незабаром рятувати свою шкуру, бо ті, об'єднавшись, поділять Італію поміж собою. Якийсь там час флорентійці і венеційці вагалися, одне, що сумнівалися, чи варто змагатися з папою і королем, а друге, що переймалися болонськими справами. Аннібале Бентівольйо вигнав з Болоньї Франческо Піччініно і, щоб відборонитися від дука, заступника останнього, звернувся до венеційців і флорентійців по допомогу, в якій вони йому не відмовили. Отож, заклопотані цією справою, вони не зважилися допомагати ще й графові. Проте сталося так, що Аннібале погромив Франческо Піччініно, ця справа здавалася, отже, залагодженою, і флорентійці поклали собі підтримати графа. Але перше, щоб убезпечитися від дука, вони поновили свою лігу з ним, на що дук пішов залюбки, ніби він погодився сприяти кампанії проти графа лише остільки, оскільки сутички Альфонса з Рене Анжуйським не вщухали; нині ж, коли неаполітанську війну завершено і Рене від влади усунуто, Філіппо аж ніяк не подобалося, щоб у графа забрали його маєтності. Він не тільки погодився допомогти графові, але навіть написав Альфонсові, щоб той повернувся до свого королівства і припинив

битися з графом. Хоча Альфонсові зовсім не хотілося цього, він, на віддяку дукові, постановив уволити його волю і відступив зі своїми людьми на той бік Тронто.

VI

Поки точилися всі ці події в Романь, флорентійці знову зчепилися між собою. Серед флорентійських зверхників доброю славою тішився Нері ді Джіно Каппоні, і Козімо деї Медічі побоювався впливу його більше, ніж когось іншого, бо того любили не тільки громадяни, а й вояки: очолюючи не раз флорентійські загони, він завоював їхню прихильність своєю звагою і ратним мистецтвом. До того ж перемоги, здобуті його батьком Джіно і ним самим — один захопив Пізу, другий розгромив Нікколо Піччініно під Ангіарі, — посилили симпатію до нього у значної кількості громадян і страх перед ним у тих, хто не бажав ні з ким ділитися своєю владою при державному стерні. Серед численних капітанів флорентійської армії вирізнявся Бальдаччо ді Ангіарі, вельми голінний до ратного ремесла і водночас незрівнянний в цілій Італії своєю силою і доблестю, він незмінно командував піхотою, і вояки так любили його, що, на думку всіх, пішли б за ним в огонь і воду. Бальдаччо, постійний свідок мужньої поведінки Нері, був щирим його приятелем, що будило в багатьох громадян сильні підозри. Гадаючи, що відмовитися від послуг Бальдаччо небезпечно, а тримати па службі ще небезпечніше, вони надумали спекатися його, і сама фортуна сприяла їм у цьому. Хорунжим справедливості був тоді месер Бартоломео Орландіні. Коли Нікколо Піччініно пішов на Тоскану, саме його, як ми вже згадували, було послано боронити твердиню Маррадї, і він ганебно утік зі свого поста, хоча захисту замку сприяло саме його розташування. Це боягузтво так обурило Бальдаччо, що він усно і па письмі не переставав ляяти того останніми словами. Месер Бартоломео, паленіючи з сорому і гніву, тільки й думав, як помститися, змивши кров'ю орудника з себе цю ганьбу.

VII

Інші громадяни знали про бажання месера Бартоломео помститися, і тому було неважко підбити його розправитися

з Бальдаччо одним ударом, відплативши за свою особисту кривду і врятувавши місто від людини, яку не слід було і залишати безпечно на службі, і зняти без усякої шкоди. Таким чином, месер Бартоломео постановив убити його і для цього зібрав у себе чимало озброєних молодиків. І ось як Бальдаччо явився на площу, як завжди, переговорити з магістратами про свою кондотту, хорунжий викликав його до себе, і той, нічого не підозрюючи, послухався. Гонфалоньєр пішов йому назустріч і три-чотири рази пройшовся з ним по галереї перед кабінетами синьйорів, обговорюючи умови угоди. Потім, коли, на його думку, настала слушна нагода і вони порівнялися з покоями, де ховалися вбивці, він подав знак, ті вискочили з криївки, убили беззахисного і беззбройного Бальдаччо і викинули тіло з вікна палацу в бік митниці, після чого потягли його на площу, обезглавили і виставили голову на цілий день, щоб бачив увесь посполитий люд (1443). Бальдаччо мав лише одного сина, його кілька років тому привела на світ його дружина Анналена; син пережив батька ненадовго. Втративши і сина, і мужа, Анналена одружуватися вдруге не захотіла. З житла свого вона зробила монастир, де до неї приєдналося чимало шляхетних жінок, і, замкнувшись у ньому, прожила святою поки віку. Цей монастир, заснований нею і названий її іменем, і дописи зберігає і вічно зберігатиме її пам'ять. Убивство Бальдаччо урізало владу Нері і децю забрало в нього вплив і прихильників. Проте можновладцям цього здалося не досить. Минуло уже десять років від початку їхнього панування, повноваження балії завершилися, і багато хто з громадян стали в виступах своїх і в учинках куди вільнішими, ніж цього хотіли зверхники. Вони вирішили для збереження своєї влади дістати нові повноваження і, призначивши магістратами своїх друзів, завдати удару недругам. Тому вони 1444 року скликали через Ради нову балію, яка поставила нових правителів, уповноважила жменьку осіб формувати Синьйорію, оновила канцелярію реформ, заступивши сера Філіппо Перуцці іншою людиною, яка мала б правити в бажаному для зверхників напрямку. До того ж вони продовжили заборону повернутися додому вигнанцям, посадили за ґрати Джованні ді Сімонє Веспуччі, позбавили привілеїв прибічників ворожої партії, серед них синів П'єро Барончеллі, всіх Серральї, Бартоломео Фортіні, месера Франческо Каstellані і

багатьох інших. Таким чином вони зуміли зміцнити свою владу і вплив і збити пуху суперечників і тих, хто на підозрі.

VIII

Утвердившись міцніше і взявши стерно державної влади, вони перейшли до зовнішньої політики. Нікколо Піччініно, як ми вже згадували, позбувся підтримки короля Альфонса, зате граф, завдяки допомозі флорентійців, убився в силу. Він напав на Нікколо під Фермо, потрошив його так, що всі загони Піччініно розсіялися, а сам він зі жменькою людей сховався в Монтеккіо. А проте там він міцно укріпився і боровся так завзято, що скоро його вояки знову повернулися до нього та ще й з такими силами, що він міг чинити опір графові, тим паче, що прийшла зима, і обидва капітани мусили стати постоєм. Нікколо цілу зиму поповнював свої частини і діставав підмогу від папи і короля Альфонса. З приходом весни полководці знову зішлись в герці, причому Нікколо, переважаючи противника, довів графа до такої скрути, що той був би капітулював, якби дук не змарнував задумів Нікколо. Філіппо послав йому запрошення негайно прибути до нього в Мілан для надзвичайно важливих усних переговорів. Палаючи з цікавості, Нікколо ради сумнівних благ занедбав певну перемогу і, залишивши сина свого на чолі армії, подався до Мілана. Дізнавшись про це, граф не став марно гаяти час і вирішив скористатися відсутністю Нікколо. Бій стався біля замку Монте Лоро, загони Піччініно зазнали поразки, а сам Франческо потрапив у полон. Нікколо, прибувши до Мілана і переконавшись у підступності дука, дістав там звістку про розгром і полонення сина і сконав з горя того ж таки, 1445 року. Мав цей воєначальник, більш дотепний до ратного ремесла, ніж щасливий, шістьдесят чотири роки. По ньому зосталося двоє синів, Франческо і Якопо, але вони були куди менш дотепні і ще нещасливіші, ніж їхній батько. Отож частини, навчені Браччо, сказати б, перестали існувати, а рать Сфорци, цього щасливого щасниці, прославилася ще більше. Папа, бачачи, що військо Нікколо розтрошене, а сам він наклав головою, і вже збезнадіївшись у підкріпленні від короля Арагонського, пішов на мир з графом, і з допомогою флорентійців замирився на тих умовах, що папі зосталося з земель у

Марці лише Озімо, Фабріано і Ріканаті, а все інше опишилося під зверхністю графа.

IX

Після мирової в Марці в цілій Італії панував би мир, якби його не порушували болонці. Два потужних роди верховодили в Болоньї, Каннескі і Бентівольї. Той очолював Аннібале, а той Баттіста. Щоб довіряти одне одному більше, вони уклали поміж собою шлюбні контракти, проте людям, охопленим тими самими амбітними задумами, легше породичатися, ніж дружити. Після вигнання Франческо Піччініно Аннібале Бентівольйо затягнув Болонью в лігу з флорентійцями і венеційцями. Баттіста й собі, знаючи, як дукові кортить приборати до рук це місто, змовився з ним, щоб убити Аннібале і передати місто під його руку. Домовившись про те, як діяти, 25 червня 1445 року Баттіста атакував Аннібале зі своїми людьми, убив його, а потім вони почали бігати по вулицях, вигукуючи дукове ім'я. Венеційські і флорентійські комісари, які були тоді в Болоньї, на перші крики поховалися в своїх оселях. Але невдовзі вони побачили, що народ не тільки не підтримує убивць, а навпаки, гуртується зі зброєю на площі, побиваючись за убитим Аннібале. Тоді вони підбадьорилися і з усіма тими, хто був при них, об'єдналися з людьми, зібралися з силами і напали на прибічників Каннескі, одних перебили, а інших вигнали з міста. Утекти Баттіста не встиг, але його не було й серед убитих. Він причаївся у себе вдома, сховавшись у льосі, де зберігалася пшениця. Вороги шукали його цілий день і, знаючи, що з міста не виваблять, так залякали його челядь, що один пахолок показав їм господареву криївку. Його витягли звідти ще при повній зброї і спершу убили, а потім протягли тіло по вулицях і спалили. Так впливу дука виявилось досить, щоб справу затіяти, але його сили не встигли вчасно, щоб його підтримати.

X

Загибель Баттісти і втеча всіх Каннескі з усіма прибічниками повернули до Болоньї мир, але заколот у місті не вщух. У домі Бентівольйо не було нікого, хто міг би перебрати

владу на себе. По Аннібале зостався лише один син, шестилітній Джованні, отож можна було боятися появи серед людей Бентівольйо нових чвар, які сприяли б поверненню Каннескі і занастили б вітчизну і владну партію. Спостерігаючи їхню розгубленість, Франческо, колишній граф Поппі, який був тоді в Болонї, сказав першим особам міста, що, як вони бажать собі за державця людину однієї крові з Аннібале, він може їм на таку вказати. І він оповів, що двадцять років тому Ерколе, кузен Аннібале, перебуваючи в Поппі, зійшовся там з однією юнкою з цього замку, яка породила сина, названого Санті; Ерколе не раз твердив, що доводиться йому батьком, чого не став би заперечувати жоден з тих, хто знав Ерколе і хлопця, так вони були схожі один на одного. Графовим словам повірили і поспішили послати до Флоренції кількох громадян пізнати молодика і домовитися з Козімо й Нері про переїзд до Болонї. Той, кого вважали батьком Санті, уже помер, і молодиком опікувався нині дядько, Аньйоло да Кашезе. Був той Аньйоло багатий і бездітний і дружив з Нері. Почувши про це все, Нері зміркував, що не слід ні відкидати пропозицію болонців, ні приймати її надто поспішно, а треба, щоб Санті порозумівся з болонськими посланцями в присутності Козімо. Зустріч між ними справді відбулася, і болонці не просто виявили до Санті пошану, а були зачаровані ним, так поривали їх партійні пристрасті. Спершу, одначе, ні до якої згоди не дійшли, але Козімо, побалакавши з Санті в чотири ока, заявив так: "В даному разі ти сам собі порадник, бо тільки ти можеш зробити вибір, який відповідав би твоїй удачі. Якщо ти визнаєш себе сином Ерколе Бентівольйо, то ступиш на стезю, гідну цього дому і твого батька. Але як ти волієш за краще бути сином Аньйоло да Кашезе, то зостанешся у Флоренції і все життя підло ремісникуватимеш шерстяником". Слова ці переконали хлопця, спершу настроєного зректися пропозиції болонців, і він відповів, що вчинить так, як вирішать за нього Козімо і Нері. Він дав згоду болонським посланцям, його одягли, дали йому коней і челядь і в супроводі великого почту привезли до Болонї, де йому передали опіку над сином Аннібале і міське урядування. Урядував він так мудро, що там, де його попередники загинули від рук ворогів, любісінько звікував свій вік і помер, оточений славою і любов'ю.

XI

Після смерті Нікколо Піччініно і встановлення миру в Марці Філіппо побажав підшукати доброго капітана, щоб командував його загонами. Для цього він пішов на секретні переговори з Чарпеллоне, одним з найкращих отаманів графа Франческо. Коли вони домовилися, Чарпеллоне попросив у графа дозволу поїхати до Мілана, щоб перейняти під володіння замки, подаровані йому дуком у попередніх кампаніях. Граф, здогадуючись про змову і не бажаючи, щоб дук міг використати проти нього його ж таки людину, розпорядився спершу схопити Чарпеллоне, а потім скарати його горлом, засудивши пібито за зраду. Філіппо це страшенно обурило і розгнівило, але вважало непомалу флорентійців і венеційців, які неабияк потерпали, щоб графові збройні частини і потуга Філіппо не об'єдналися між собою. Це обурення дука породило, однак, нову війну в Марці. У Ріміні верховодив Сіджісмондо Малатеста, який, доводячись графові зятем, сподівався обняти під владу також Пезаро, проте граф, захопивши Пезаро, передав його своєму братові Алессандро. Це дуже розлютило Сіджісмондо, а тут ще Федеріго Монтефельтро, його ворог, споможений графом, дістав під свою руку Урбіно. Це зблизило Сіджісмондо з дуком і штовхнуло папу і короля Неаполітанського на війну з графом, який вирішив виступити першим, — хай Сіджісмондо скуштує першоплід такої бажаної війни, — і атакував Сіджісмондо. Знову пішли заколоти в Романьї і в Марці, оскільки Філіппо, король і папа послали добре підкріплення Сіджісмондо, а флорентійці і венеційці обмислили графа якщо не людською силою, то принаймні грошениятами. Війна в Романьї Філіппо вже не вдовольняла, він вирішив відбити у графа Кремону і Понтремолі, проте Понтремолі відстояли флорентійці, а Кремону венеційці, отож війна поширилася і на Ломбардію, але після сутичок у кремонських землях Мікелетто і венеційські сили розгромили в Казале Франческо Піччініно, дукового капітана (1446). Ця звияга пробудила в венеційців сподівання на те, що вони зможуть прогнати дука з його панства, вони послали свого комісара в Кремону й оточили Г'ярададду, окупувавши всі дукові маєтності, починаючи Крему. Потім вони перейшли через Адду і чинили вже паїзди аж до рогаток Мілана, отож дук мусив звернутися

до Альфонса, прохаючи допомоги і доводячи, яка загроза була б для його королівства, якби Ломбардію підгорнули під себе венеційці. Таку допомогу Альфонс йому пообіцяв, і якби граф був проти, то ніякі збройні сили в Ломбардію були б не пройшли.

XII

Тоді Філіппо почав благати, щоб граф не кидав напризволяще свого старого й сліпого тестя. Граф дихав лихим духом на дука за почату проти нього, Сфорци, війну, але, з другого боку, йому не подобалося і піднесення венеційців, та й грошей йому вже бракувало, бо Ліга давала кошти видавцем — боятися дука флорентійці перестали, а саме страх перед ним змушував їх дорожити графом, зате венеційці проти повалення графа нічого не мали б, бо вважали, що тільки той може перешкодити їм підбити цілу Ломбардію. І все ж, поки Філіппо намагався знову затягти його до себе на службу, обіцяючи йому провід над усіма своїми збройними частинами, аби тільки він відкинувся венеційців і повернув Марку папі, венеційці теж послали до Сфорци посла, обіцяючи йому Мілан, якщо вони його захоплять, і незмішне капітанство над їхніми людьми, аби лиш він діяв і далі в Марці і не пускав загонів Альфонса до Ломбардії. Обіцянки венеційців були неабиякі, а виявлені йому послуги ще більші, коли вони вступили в війну з метою відстояти Кремону. Проте кривди, заподіяні дуком графові, були ще свіжі, а обіцянки його не надто гойні, та й непевні. Однак Сфорца вагався: на що ж йому зважитися? Одне, що його сковували зобов'язання перед Лігою, дане слово, недавня послуга венеційців, нові обіцянки на прийдешнє. А друге, що благання тестя, а головне, прихована отрута, яка ввижалася йому за щедрими клятвами венеційців; він добре знав, що як венеційці візьмуть гору над дуком, то спевнення ними їхніх обіцянок і навіть доля його маєтностей залежатимуть лише від їхньої доброї волі, а цій добрій волі не довірився б жоден розумний державець, не припертий бідою. Страшенна захланність венеційців поклала край графовим ваганням. Замисливши окупувати Кремону з допомогою кількох своїх прихильників у цьому місті, вони кинули на неї під якоюсь іншою прикличкою свої збройні сили. Але ця змова, виявлена графо-

вими намісниками в Кремоні, провалилася, Кремони венеційці не захопили, а графа втратили, бо він, уже не церемонячись, приєднався до дука (1447).

XIII

Папа Євгеній помер, і папський престол посів Миколай V. Граф Сфорца зібрав уже всі свої частини під Котіньюолою, щоб перейти до Ломбардії, коли йому передали про кончину дука, яка сталася останнього дня місяця серпня року 1447. Новина ця стривожила графа, бо йому здавалося, що в армії його не все як слід через невивлачену вчасно заслуженину. Він побоювався венеційців, добре озброєних, і пині вони були його вороги, бо він допіру перейшов на бік дука. Він боявся свого одвічного недруга Альфонса. На флорентійців, які пактували з венеційцями, або на папу він не міг особливо покладатися, адже він ще утримував кілька його міст. І все ж він зважився кинути виклик долі й орудувати як до обставин, бо найчастіше, тільки почавши орудувати, дістаєш рантве просяння, яке так і не з'явилося б у бездії. Найбільше він розраховував на те, що як міланці почнуть відбиватися від наїзду венеційців, то їм доведеться звернутися до його раті. Отож, зібравшись з духом, він перейшов через болонські володіння, вступив на терени Модени і Реджо, отаборився на березі Ленци і звідти послав до Мілана пропозицію стати в його обороні. Після смерті дука одні міланці хотіли жити вільними, інші бажали нового державця, але одна партія воліла графа Сфорцу, а друга короля Альфонса. Проте прибічники свободи, згуртовані більше, перемогли і запровадили республіку. А втім, багато міст герцогства визнати повноваження її відмовилися, бо одні вважали, що самі можуть тішитися свободою, як міланці, а інші, до свободи байдужі, не бажали міланської Синьйорії. Отож Лоді і П'яченца визнали венеційську владу, а Парма і Павія проголосили себе незалежними. Коли про всі ці суперечки почув Сфорца, він вирушив до Кремони, де його уповноважені разом з прибулими міланцями дійшли згоди, що граф очолить міланські збройні сили під тими самими умовами, які йому запропонував дук Філіппо. Доточили тільки один пункт, що Бреша зостається за Сфорцою, якщо ж він захопить Верону, то дістане її собі, а Брешу поверне колишнім власникам.

XIV

Ще до кончини дука папа Миколай, щойно надівши папську тиару, намагався примирити італійських князів. З цією метою він домовився з флорентійськими ораторами, прибулими на церемонію вступу папи на престол, організувати у Феррарі збори представників, щоб запровадити тривале замирення чи навіть міцний мир. До цього міста прибули і папський легат, і венеційські, флорентійські і дукові оратори. Король Альфонс не послав своїх уповноважених. Він був з великими піхотними і кішними загонами у Тіволі і звідти спомагав дука. Всі знали, що їхній задум полягає в тім, щоб перетягти на свій бік Сфорцу, а потім відкрито напасти на флорентійців і венеційців, а поки, до приходу графових людей до Ломбардії, вести феррарські переговори про мир. До того ж король, не пославши своїх уповноважених, передав, що він і так затвердить усе, з чим погодиться дук. Переговори ці тривали довго, і після безконечних суперечок ухвалено укласти вічний мир або ж замирення на п'ять років, залежно від того, на що пристане дук. Його оратори повернулися до Мілана, щоб з'ясувати його волю, але він уже помер. Попри смерть дука, міланці погодились виконувати досягнуті умови, але венеційці чинили опір пакту, сподіваючись саме тепер захопити все герцогство Міланське, надто потому, як Лоді і П'яченца одразу ж по кончині дука добровільно передалися їм. Вони розраховували або силоміць, або переговорами в найкоротший час забрати у Мілана всі його володіння і взагалі натиснути на нього так, щоб він капітулював перед ними ще до того, як йому зможуть послати підкріплення. До того ж, коли флорентійці встряли у війну з королем Альфонсом, ці їхні надії ще більше укріпилися.

XV

Король, який був у Тіволі, збирався рушити походом на Тоскану, згідно з його домовленістю з Філіппо. Він гадав, що ломбардська війна його намірам сприятиме і дасть досить часу, але перш ніж орудувати відкрито, йому хотілося заручитися підтримкою в Тоскані. Ось чому він почав переговори в замку Ченніна у горішньому Валь д'Арно і захопив його.

Флорентійці, застукані зненацька і бачачи, що король збирається вдарити на них, завербували найманців, створили військову раду Десяти і, як звикле, заходилися готуватися до війни. Король зі своєю раттю вже вдерся на терени Сієни і всіляко намагався перетягти на свій бік це місто, але сієнці дорожили своєю приязню з флорентійцями і не пустили короля ні в Сієну, ні в інші свої міста. Правда, вони постачали йому харчі, але їх виправдувало те, що вони були слабкі, а ворог сильний. Скоро король побачив, що похід через Валь д'Арно невдала затія: одне, що Ченніна була знову втрачена, а друге, що флорентійці уже наростили збройні сили. Отже, він рушив на Вольтерру і захопив чимало вольтеррських замків. Звідти він подався в пізанські володіння і з підмогою Арріго і Фаціо з графського дому делла Герардески здобув кілька фортець, а потім оточив Кампілью, але захопити її не зумів, бо цей замок був під захистом флорентійців і до того ж настала зима. Тим-то король залишив на підбитих ним землях варту, з сам з рештою загонів отаборився в сієнських володіннях. Флорентійці, скориставшись з цієї пори року, зуміли набрати рекрутів, яких очолили Федеріго, синьйор Урбіно, і Сіджісмондо Малатеста, синьйор Ріміні. Хоча ці капітани між собою не дуже мирили, вони завдяки мудрості комісарів Нері ді Джіно і Бернадетто деї Медічі все ж утримували єдність так, що могли виступити ще в розпал зими (1448) і відвоювати втрачені землі в пізанських володіннях і Ріпомеранче в вольтеррських теренах. А королівських вояків, які спустошували мареммські землі, вдалося приборкати так, що вони відстоювали замки, передані їм для захисту, на превелику силу. Навесні комісари зі своїми з'єднаннями в кількості п'яти тисяч комонників і двох тисяч піхоти стяглися до Спедалетто, а король зі своїми п'ятнадцятьма тисячами вояків підійшов до Кампільї на відстань трьох миль. Усі чекали, що от-от почнеться штурм цього замку, але він рушив на Пйомбіно, сподіваючись легко захопити ці зле укріплені володіння; оволодіння Пйомбіно справді було б йому вигідне, а для флорентійців небезпечне, бо з цих володінь, куди був доступ з моря, можна було шарпати всі пізанські терени і вести з флорентійцями тривалу і виснажливу для них війну. Похід на Пйомбіно дуже стурбував флорентійців, і на військовій раді вони постановили, що, якби їм пощастило міцно осісти з військом у

камильянських мочарах, король мусив би відступити, як і не розбитий, то все ж як непришнний. З огляду на це вони оснастили в Ліворно чотири галери і на них перевезли до Пйомбіно триста піхотинців, а відтак отаборилися в Кальдані, де напасти на них було б важко, оскільки сидіти на рівнинних мочарах здавалося їм небезпечно.

XVI

Флорентійська армія постачалася з довколишніх земель, убогих і нелюдних, тим-то постачання було погане. Вояки від цього потерпали, особливо від браку вина: на місці його не вироблялося і ніхто не завозив, отож діставалося вино небагатьом. Зате король, хоча його сковували флорентійські сили, мав усього подостатком, крім сіна, бо діставав харчі морем. Флорентійці теж спробували налагодити постачання морем, навантажили свої галери припасами і послали їх до своєї армії. Але ці кораблі було перейнято сімома королівськими галерами, два з них було захоплено, а інші повернули назад, і ця поразка відібрала у флорентійських вояків усяку надію на поповнення запасів. Понад двісті обозників перекинулися до короля — так їх дошкулила нестача вина. Всі інші парікали вголос, заявляючи, що вже несила сидіти в такому жаркому місці, де нема вина, а питна вода нікудишня. Зрештою комісари поклали собі покинути табір і спробувати напасти на кілька замків, які були ще в руках у короля; король хоч і не потерпав від нестачі харчів, і утримував численніше військо, проте бачив, як з'єднання його щодня тане, бо його косять недуги, породжені в цю спеку навколишніми мочарами. Пошесть лютувала так, що майже всі вояки слабували і чимало з них копало. Довелося піти на замирення, причому король зажадав п'ятдесят тисяч флоринів і капітуляції Пйомбіно. Коли обговорювали ці умови у Флоренції, прибічники миру, — а вони становили більшість, — вимагали прийняти їх, заявляючи, що годі й уявити собі, як можна з більшим успіхом завершити війну, яка потягла такі величезні видатки. Проте Нері Канпони, приїхавши до Флоренції, підбадьорив їх такими доказами, що угоду з королем одностайно відкинуто, і вони ухвалили взяти під захист синьйора Пйомбіно, пообіцявши не кидати його ні воєнного, ні мирного часу, аби тільки він

сам не здавався і тримався, як захищався і тримався досі. Довідавшись про цю ухвалу і знаючи, що майно через вразливість армії фортеці не здобути, король зняв облогу, зробивши це досить безладно. Утратив він понад дві тисячі вояків і з уцілілими рештками рушив у сієнські володіння, а звідти до свого королівства, дихаючи лихим духом на флорентійців і погрожуючи їм незабаром новою війною.

XVII

Поки всі ці тосканські події діялися, граф Франческо, очоливши в Ломбардії міланські збройні сили, спробував на-самперед заприятелювати з Франческо Піччініно, котрий теж воював на боці Мілана, аби той підтримував його в усіх заходах чи принаймні не чинив йому більше перешкод. Отож він почав військову кампанію. Павійці, вважаючи, що їм від нього не оборонитися, але й не бажаючи міланцям підклонитися, передали йому, що вони готові здатися, якщо він не передасть їх під зверхність Мілана. Графові дуже кортіло захопити це місто, як прегарну оздобу почину своїх планів. Утримували його не страх і не сором за зламане слово, бо великі люди соромом вважають невдачу, а не ошуканством завойований здобуток. Потерпав він за те, що, приставши на пропозицію павійців, розгніває міланців так, що вони здадуться венеційцям, але й відкинути їх боявся через дука Савойського, якого багато павійців люблять; у будь-якому разі він, здавалося йому, втрачає всякий шанс захопити Ломбардію. Вважаючи, що заволодіти цим містом усе-таки не так небезпечно, ніж дати захопити його комусь іншому, він постановив прийняти його, переконаний, що міланців утихомирить можна. Тому він заходився запевняти останніх, що відкинути павійську пропозицію було б украй нерозумно, бо в такому разі Павія закликала б до себе або дука Савойського, або венеційців, і для Мілана і те, і те було б згубним. А потім їм куди ліпше мати за сусіда його друга, ніж кого-небудь сильнішого, та ще й ворога. Ця обставина неабияк стурбувала міланців, їм здалося, що саме тут і вилазить графове честолюбство і його далекі заміри. Проте вони постановили свої побоювання приховати, бо в разі розбрату з графом могли звернутися лише до венеційців, відстрашливих для них своєю

бундючністю й надмірними зазіханнями. Тим-то вони ухвалили графа не кидати і підправити свої справи з його допомогою: ачеї, позбувшись навислої над ними загрози, вони якось спекаються і його. Оскільки напасти на них готувалися не тільки венеційці, а й генуезці, а також дук Савойський, який орудував від імені Карла Орлеанського, сина однієї з сестер дука Філіппо. До речі, останній напад граф легко відбив, отож єдиним ворогом zostалися венеційці, які, озброєні до зубів, хотіли будь-що підкорити все герцогство Міланське, захопивши перед цим Лоді і П'яченцу. П'яченцу граф узяв в облогу, вдерся до неї після тривалого й запеклого штурму і сплюндрував дощенту. Потім прийшла зима, він розквартирував там своїх вояків, а сам зупинився в Кремоні, де й перезимував, вигідно розмістившись, зі своєю дружиною.

XVIII

Але напровесні венеційські й міланські війська рушили в похід. Міланці хотіли захопити Лоді, а потім примиритися з венеційцями, бо видатки на війну зростали, а їхня довіра до полководця дедалі меншала. Щоб бодай трохи відпочити, а заодно щоб спекатися графа, їм був потрібний мир. Тим-то вони й постановили, що їхня армія окупує Караваджо, бо розраховували, що Лоді капітулює, тільки-но цей замок буде відбито у ворога. Граф підкорився вимогам міланців, хоча волів би перейти через ріку Адду і вдертися в брешійські терени. Він оточив Караваджо і зміцнив свої позиції ровами та іншими фортифікаціями, щоб венеційці напоролись, рушивши на прорив облоги, на непереборні перешкоди. Венеційці й собі підвели свої з'єднання під началом Мікелетто, їхнім кондотьєром, на відстань двох пострілів з лука до графового табору; там вони zostавалися кілька днів і робили раз у раз наскоки. Але граф оточував замок усе щільніше і довів його до того, що обложені були ладні капітулювати. Це неабияк бентежило венеційців, оскільки вони гадали, що утрата цього замку означатиме провал усього походу. Їхні капітани палко сперечалися про те, як можна виручити обложених, причому зарадити, на їхню думку, можна було лише штурмом захисних споруд графа, отже, доводилося наражатись на велику небезпеку. А проте вони так боялися втратити цей замок, що вене-

ційський сенат, завжди перішучий і не охочий до вжиття сумнівних і ризиковних заходів, волів за краще, з метою відстояти Караваджо, поставити на карту все, ніж з утратою цієї твердині провалити всю кампанію. Отож-бо ухвалено будь-якою ціною атакувати графську армію, і ось рано-вранці венеційці при повній зброї рушили на ворога і вдарили на нього в найменш захищеній ділянці. Як завжди буває при навальній атаці, цей перший удар викликав у обложників деяку паніку, але граф одразу ж зробив усе, щоб повністю виправити становище. Хоча венеційці старалися з усієї сили прорватися через захисні споруди, їх було не тільки відкинуто, а й так погромлено і розвіяно, що з усієї цієї раті, яка нараховувала понад дванадцять тисяч комоншиків, уціліла якась там одна тисяча, цілий обоз і ціле справилля дісталися ворогові. Ніколи ще венеційці не зазнавали такої нищівної, такої страхитливої поразки. Серед трофеїв і полонених виявлено одного венеційського проведитора. Перед сутичкою і під час неї він паплюжив графа останніми словами, обзиваючи його байстриюком і страхополохом, і тому нині тремтів зі страху; він потерпав, потрапивши після розгрому в полон і згадуючи свої гріхи, за свою шкуру. Стоячи скрушно й злякано перед графом, він за звичаєм усіх пихатих і підлих людей, які в гаразді чваняться, а в біді колінують і лижуть халяву, з плачем упав до його ніг, благаючи прощення за своє паплюження. Граф підняв його, узяв за руку і сказав, що побивається він даремно і що він може сподіватися на кращу долю. Потім він заявив, що дивується, як це муж, отакий нібито достойний і мудрий, допустився того, що дозволив собі чорнити тих, хто цього не заслуговує. Отож-бо щодо того, що йому, графові, ставилося на карб, йому невідомо, як склалися шлюбні взаємини його батька Сфорци з його матір'ю Лючією, оскільки він не був приявний при цьому і не може відповідати за те, як вони пошлюбилися, і тому не заслуговує ні хвали, ні хули за їхню тодішню поведінку. Зате він може сказати, що все вчинене колись ним особисто він робив так, щоб ні від кого не заслужити докори, в чому можуть зайвий раз переконатися і він, його хулитель, і цілий венеційський сенат. Насамкінець граф порадив йому більше шануватися, мовлячи про інших, а також проводячи в життя якісь свої заміри.

XIX

Після цієї перемоги граф повів своє звитяжне військо в брешійські терени, окупувавши всі прилеглі землі, і отаборився за дві милі від Бреши. Венеційці, дізнавшись про поразку, почали потерпати, що слідом за цим, — як воно і сталося, — зазнає напад Бреша, а тому постаралися поставити на заставах найкращу варту, яку тільки встигли набрати за такий короткий час. Потім вони мерщій наwerbували нову армію, з'єднавши її з уцілілими після розгрому недобитками, і, згадавши про свій пакт із флорентійцями, звернулися до них по допомогу. Флорентійці, закінчивши воювати з королем Альфонсом, послали їм на виручку тисячу піхотинців і дві тисячі комонників. Це підкріплення дало венеційцям змогу виступити з планами замирення. Ось уже тривалий час фатум нібито прирік венеційців програвати війни, але перемагати при укладенні угод, і часто мир сторицею повертав їм те, що вони втрачали на війні. Венеційці добре бачили, що міланці підозрюють графа, а сам граф хоче стати в Мілані не капітаном, а синьйором. Оскільки, з ким із них двох замиритися, залежало від них, один прагнув цього миру ради своїх честолюбих планів, інші ж зі страху; вони воліли за краще пактувати з графом і навіть запропонували йому підтримати його в цих його замірах. Вони-бо вважали, що міланці після графового ошуканства у пориві гніву волітимуть здатися на ласку будь-кого, окрім нього. А якщо вони опиняться в такій скруті, що не зуміють ні самі боронитися, ні довіритися графові, то їм доведеться з біди кинутися їм, венеційцям, в обійми. Ухваливши таку постанову, вони заходилися вивідувати плани графа і побачили, що він схиляється до замирення, оскільки прагнув, щоб лаври перемоги під Караваджо пожавав він, а не міланці. Зрештою укладено пакт, за яким венеційці зобов'язувалися виплачувати графові, поки він не підбив Мілан, тринадцять тисяч флоринів щомісяця і, крім того, до кінця кампанії передати йому чотири тисячі комонників і дві тисячі пішаків. Граф і собі зобов'язався повернути венеційцям землі, бранців і все, захоплене ним під час воєнних дій, і заприсягнувся претендувати лише на маєтки, які дук Філіппо посідав на день своєї смерті.

XX

Вістка про цей пакт засмутила Мілан куди дужче, ніж урадувала його вікторія під Караваджо. Знать зажурилася, пополани обурювалися, жінки і діти плакали, і всі дружно обзивали графа запроданцем і кривоприсяжником. І хоча вони не вірили, що благання й обіцянки якимось на нього вплинуть, але ухвалено було послати до нього гінців, щоб ті бодай побачили, з якою міною і якими словами він виправдуватиметься за своє спідлення. І ось, коли вони стали перед графом, один із них обізвався до нього так: "Ті, хто прагне чогось домогтися від якогось потентата, звичайно звертаються до нього з благаннями, приносять дари або вдаються до погроз, щоб, спонуканий жалем, чи розрахунком, чи страхом, він усе-таки вволив їхню волю. Проте всі ці докази безсилі перед людьми жорстокими і захланними, і намагатися пом'якшити їх благаннями, підкунити приносами чи залякати погрозами марна затія. І ось, довідавшись, на превеликий жаль, запізно про всю твою жорстокість, свавільність і пиху, ми приходимо до тебе не просити про щось і не в сподіванні чогось домогтися, якби ми навіть почали просити, а щоб нагадати тобі про численні послуги, зроблені тобі від народу міланського, і змусити тебе відчувти, якою невдячністю ти йому відплатив, аби ми серед усіх нинішніх напастей дістали бодай утіху від того, щоб виказати тобі правду в живі очі. Ти, безперечно, добре пам'ятаєш, у якій притузі опинився сам по кончині дука Філіппо. Папа і король ворогували з тобою. Ти розцурався з венеційцями і флорентійцями і став для них майже ворогом, бо вони цілком слушно вважали себе зовсім недавно скривдженими тобою і до того ж уже не потребували тебе. Ти знемагав під тягарем війни, яку вів проти Церкви, ти не мав ні вояків, ні друзів, ні грошей, ні бодай якоїсь сподіванки уберегти свої статки і свою колишню славу. І ти легко міг накласти головою, якби не наше простацтво, бо ми одні прийняли тебе до себе через пошану до святої пам'яті нашого дука. Ти недавно в його оселі узяв шлюб і подружився з ним, і тому ми сподівалися, що ця дружба окриє і нас, його спадкоємців, і якщо до його благодії доточити і нашу, приязнь ця не тільки зміцніє, а й стане нерозлийводою, і для цього ми до колишніх обіцянок додали Верону і Брешу. Чи могли ми пообіцяти тобі щось ще

більше? А ти, чого міг би ти тоді не скажу домогтися, а просто побажати од нас чи од когось іншого? Проте ти дістав від нас несподіване благо, зате ми в нагороду маємо від тебе несподіване зло. А втім, ти до сьогоднішнього дня часу не марнував, щоб показати все своє зледащіння, бо тільки-но став нашим капітаном, ти, ламаючи всяке право, захопив Павію, і це була перша засторога, що нам заповідає твоя дружба. Проте цю кривду ми стерпіли, сподіваючись, що такий невеличкий здобуток вситить твою захланність. Гай-гай! Ті, хто добивається всього, якоюсь часткою не вдовольняться. Ти пообіцяв нам усі твої прийдешні завоювання, добре знаючи, що хто дає раз у раз, може все дане враз і забрати, як це і сталось з перемогою під Караваджо: підготував ти її нашою кров'ю і нашими грішми, а закінчив нашою ж таки загибеллю. Так, безталанні ті міста, які мусять відстоювати свою свободу від свавілля гнобителів, але ще безталанніші ті, які мусять шукати захисту, користаючись зі зброї таких самих зрадливих найманців, як твої! Хай бодай наш цей приклад піде на науку нащадкам, якщо ми нічого не навчилися на прикладі Фів і Філіппа Македонського, який після звитяги над їхніми ворогами сам з їхнього воєначальника став для них спершу ворогом, а потім державцем. Отож-бо єдина наша провина — це надмірна довіра до того, хто жодної довіри не заслуговував, бо все твоє життя, незмірне твоє честолюбство, нездатне вдовольнитися ніяким знанням, ніяким становищем, могли б нас насторожити. Не треба було нам покладатися на того, хто зрадив синьйора Лукки, мантачив гроші від флорентійців і венеційців, зневажав дука, нехтував короля і, головне, так жорстоко скривдив самого Господа Бога і його Церкву. Не треба було нам думати, що ці можновладці для Франческо Сфорци важать менше, ніж міланці, і що він дотримає дане нам слово, якщо так часто ламав його, даючи іншим. Але безросудливність, яку ми ставимо на карб самим собі, не виправдує твоєї підступності і не змиє ганьби, якою тебе назнаменують перед усім світом справедливі наші скарги, і не вгамують гризот, які ятримуть твою душу, коли ти почнеш бити нас тією самою зброєю, яку ми самі вклали тобі до рук, щоб крушив наших недругів і жахав їх: тоді ти збагнеш, що заслужив кари, призначеної батькогубцям. Якщо ж твоє властолюбство засліпить тебе, весь світ, свідок твоєї ганьби,

відкриє тобі очі; сам Бог відкриє тобі їх, якщо правда, що не вгодні йому підступність, зрада, кривоприсяжництво і що не може він бути прихильним до плюгавців, хоча з невідомості доріг своїх до кінечного блага він іноді, здавалося, потурав їхній перемозі. Отож і ти не тіш себе надією на легку перемогу, бо праведний гнів Божий не попустить її. Зате ми ладні покласти голови за свободу, і якби нам не поталанило відстояти її, то вже вкоримося будь-кому, тільки не йому. Якщо ж на кару за наші провини ми несамохіть потрапимо до твоїх лабет, знай, що урядування, почате тобою з обману й безчестя, для тебе чи твоїх дітей завершиться ганьбою і загибеллю”.

XXI

Хоча міланці неабияк дошкулили своїм виступом графа, він, не зраджуючи ні словом, ні жестом своїм ніякого запалу, відповів, що закарбовує на їхньому гнівному спалаху ті важкі образи, які містилися в їхніх необдуманих словах, на які він відрізував би по-своєму, якби тут знайшовся хтось, достойний стати за арбітра в їхній суперечці. Бо тоді б з'ясувалося, що він не збирався заподіяти зло міланцям, а намагався тільки перешкодити їм заподіяти зло йому. Бо вони самі здорові знають, як поводитися після перемоги під Караваджо: замість передати йому на віддаю Верону чи Брешу, вони почали шукати замирення з венеційцями, щоб ворогом виступив він один, а їм би дісталися лаври звитяги, добра слава миротворців і всі привілеї, здобуті війною. Отож їм не винада скаржитися на те, що він уклав пакт, який вони самі силкувалися укласти. Якби він ступив на цю стежку з запізненням, то нині йому б довелось дорікати їм у тій самій невдячності, за яку вони ганять його. Так воно чи ні, покаже наприкінці війни той самий Бог, до якого вони волають про помсту за кривду, заподіяну їм, він посвідчить, хто заслуговує його милості більше і хто виступав за діло правіше. Після від'їзду послів граф почав готуватися до походу проти міланців, які й собі заходилися укріплювати оборону з допомогою Франческо і Якопо Піччініно, які зберегли через давню ворожнечу між кланами Браччо і Сфорцою вірність міланцям і збиралися відстоювати свою свободу бодай до того часу, коли їм пощастило б утримати венеційців від спілки з графом, бо вони гадали, що ця

вірність і дружба ненадовго. Графові спали такі самі думки, і він вирішив, що найслушніше буде забезпечити дружбу венеційців сподіванням на вигоду, якщо вже самих договірних зобов'язань виявиться замало. Отож, виробляючи завдання військової кампанії, він згодився на те, щоб венеційці вдовольнилися штурмом Креми, а всі інші дії на землях герцогства було доручено йому та іншим загонам. Домовленість ця була для венеційців така вигідна, що вони не поривали дружніх взаємин з графом доти, доки той не захопив усі міланські замки і нездобутим залишилося тільки саме місто, оточене таким тісним кільцем, що міланці вже не діставали харчових припасів. Розчарувавшись у можливості дістати якесь інше підкріплення, вони послали своїх уповноважених до Венеції з закликом зглянутися на їхню велику скруту і підсобити їм, як належало б у стосунках між республіками, відстояти свою свободу від тирана, якого в разі взяття міста одним венеційцям надалі не приборкати: наївно сподіватися на те, що він дотримуватиметься договірних зобов'язань і не спробує підбити все, що належало до давніх кордонів герцогства. Венеційці ще не заволоділи Кремою і, намагаючись взяти її до зміни своєї політики, голосно заявили посланцям, що укладений з графом пакт перешкоджає венеційцям підтримати міланців, але в таємних розмовах так підбадьорили їх, що вони передали міланським синьйорам тверду надію на допомогу.

XXII

Граф зі своїми збройними силами був уже так близько від Мілана, що бій точився в самому передмісті, і от венеційці по здобутті Креми постановили, що пора вступити в спілку з міланцями, і склали з ними повну умову, за якою в перших статтях пообіцяли відстояти їхню свободу. Щойно її підписано, як вони звеліли своїм людям, які були під проводом графа, покинути лави його частини і повернутися до Венеції. Самому графові доведено до відома про підписання ними замирення з міланцями і дано йому двадцять днів терміну на приєднання до нього. Вчинок міланців графа не здивував, бо він давно вже передбачав його й щодня побоювався; а все ж, коли це сталося, він не міг не вразитися і не відчутти того самого, що відчували міланці, коли він зрадив їх. У послів, які Венеція

відправила до нього з вісткою про замирення, він попросив два дні для відповіді, поклавши собі притримати їх, не припиняючи своїх воєнних дій. Тому він прилюдно заявив, що пристає на це замирення, і послав до Венеції своїх уповноважених, наділених правом скласти мир, але таємно розпорядився ніяким світом нічого не складати, а навпаки, іти на всякі хитрощі і викрути, щоб відтягти набрання чинності умови. З метою приспати пильність венеційців, він замирився з міланцями на місяць, відійшов од Мілана, і, поділивши своє з'єднання, розквартирував його в уже заздалегідь захоплених місцях. Така тактика забезпечила йому перемогу і занастила міланців, бо венеційці, повіривши в міцність замирення, занедбали підготовку до операцій, а міланці, підбадьорені мирною угодою, відходом ворога і дружнім ставленням венеційців, легко переконали себе, що граф остаточно зрікся своїх амбітних замірів. Переконання це завдало їм подвійної шкоди, одне, що вони не підготувалися як слід до захисту, а друге, що почали сіяти на великій площі, адже настала пора сівби, а ворога в околицях уже не було; таким чином граф зумів швидше захарчувати їх. Сам граф, навпаки, дістав пожиток з усього, що було невивідним його противникові, а мирний договір дав йому перепочинок і змогу дістати поповнення.

XXIII

Самі флорентійці під час цієї ломбардської війни не допомагали жодній стороні, вони не підтримували графа ні коли він боронив міланців, ні потому. Але й граф, щоправда, не потребував їхнього сприяння, і ні разу не просив їх про нього. Тільки після розгрому під Караваджо флорентійці, згадавши про свої зобов'язання, послали венеційцям якесь підкріплення. Однак, коли граф Франческо опинився один і не міг просити допомоги ні в кого, він мусив звернутися прямо до флорентійців, звернутися відкрито і формально до Синьйорії, а приватно до своїх приятелів, і насамперед до Козімо деї Медічі, з яким він віддавна приятелював і від якого діставав у всіх своїх заходах путні поради й найширшу підтримку. От і в цій тяжкій притузі Козімо не відцурався його, а яко особа приватна щедро підтримав його і додав йому духу для ведення військової кампанії надалі. Він зажадав також, щоб місто від-

крито послало йому допомогу, але з цим не дуже повелося. Найвпливовішим тоді мужем у Флоренції був Нері ді Джіно Каппоні (1449). Так ось, він не вважав для республіки вигідним, щоб граф окупував Мілан, навпаки, він гадав, що для цілої Італії буде ліпше, якщо граф вчинить замирення, ніж якщо він вирішить продовжувати війну. Насамперед він побоювався, як би міланці від обурення не спустилися на ласку венеційців, чим занапали б їх усіх. А потім, якби навіть граф здолав заволодіти Міланом, стільки збройної сили і стільки землі в одних руках становили б велику загрозу, а сам граф, і так честолюбний у своїй графській гідності, став би ще честолюбніший яко дук. На його думку, і для Флорентійської республіки, і для цілої Італії було б куди вигідніше, якби за графом зоставалася його ратна слава, а Ломбардія розпалася на дві республіки, які ніколи не згуртувалися б проти своїх сусідів, а кожна зокрема не мала б для нападу достатньої сили. Для забезпечення цієї мети він бачив найкращий спосіб — не підтримувати графа, а пактувати, як і раніше, з венеційцями. Проте ці докази друзі Козімо відкинули, твердячи, що Нері вважає так не тому, що дбає про громадське добро, а для того, щоб граф, прихильник Козімо, не зробився дуком і через це не вбився Козімо в надто велику силу. Козімо і собі доволі слушно переконував, що підтримати графа цілком в інтересах як Республіки, так і цілої Італії. Він вважав нерозумним вірити в те, що міланці зуміють відстояти свою незалежність, бо вдача міланців, їхній лад і звичаї, їхній давній розбрат суперечать будь-якій формі цивільного урядування, отож не уникнути того, що або граф стане дуком, або тут панують венеційці. А якщо керуватися правилом, яке лихо менше, те й вибирай, то не знайдеться такого навіженця, який волів би мати за сусіду не вельможного друга, а ще вельможнішого ворога. А потім, він вважав, що хоча міланці і воюють із графом, навряд чи вони радо підуть під зверхність венеційців, бо граф має в Мілані друзів, а венеційці не мають, отож-бо як уже міланці побачать, що захистити свою незалежність їм годі, вони охвітніш підхиляться графові, ніж венеційцям. Ця розбіжність підходу тримала довший час місто в нерішучості. Насамкінець ухвалено послати до графа представників, щоб домовлятися; при цьому, якщо виявиться, що граф досить сильний, аби сподіватися на перемогу, вони

мають підписати з ним таку умову, інакше чинити проволоку і зволікати.

XXIV

(1450). Уповноважені сиділи в Реджо, коли до них дійшла чутка, що граф став міланським синьйором. І справді, як тільки минув термін мирної угоди, граф зі своїми збройними силами рушив на місто, розраховуючи здобути його пробоем і незважаючи на венеційців, бо ті могли послати підкріплення лише з боку Адди, а перерізати пришиб граф зумів би легко. Подальших операцій з їхнього боку він не боявся, оскільки прийшла зима, а крім того, він сподівався взяти гору ще до її завершення, тим паче що Франческо Піччініно помер і міланські частини очолював тільки його брат Якопо. Венеційці послали до Мілана свого представника, аби закликати громадян зміцнювати захист міста, обіцяючи їм велике й швидке підкріплення. Упродовж зими між графом і венеційцями точилися незначні сутички. Коли потеплішало, венеційці під орудою Пандольфо Малатести отаборилися зі своїм військом на березі Адди. Там довго радилися, чи слід для підтримки Мілана атакувати графа, причому Пандольфо, їхній капітан, переконував цього не робити, адже він добре знав ратне мистецтво графа і високий дух його збройних сил. Він вважав, що вступати в бій неварто, бо нестача хліба і фуражу змусять графа рано чи пізно відступити. Тому він порадив залишатися в таборі, щоб гріти в міланцях надію на підкріплення, бо, збезнадіївшись, вони, хто зна, ще капітулювали б перед графом. Венеційцям такі поради сподобалися як найбезпечніші. До того ж вони сподівалися, що konieczність обирати між графом і ними змусить міланців віддатися під їхню зверхність. З огляду на кривди, занодіяні їм графом, вони навряд щоб здалися на його ласку. Тим часом міланці жили в великих злиднях. У людному їхньому місті було чимало бідноти, яка мерла голодом просто на вулицях. Скрізь чулися жалі і побивання, від яких магістрати потерпали, дбаючи насамперед про те, щоб не було збіговиська. Знепутити людське юрмище не так уже й легко, але як воно вже до кривої дороги схиляється, для вибуху досить якоїсь дрібнички. Як на те, двоє простолюдців зтягли біля Порта Нуова балачку про повсюдне

лихо, про своє безголов'я і про те, як рятуватися. До них підпряглися й інші, і збіговисько виросло настільки, що Міланом пробігла чутка, ніби біля Порти Нуови озброєний люд повстав проти магістратів. Громада, яка чекала тільки приключки, стала мершій до зброї, обрала проводирем Гаспарре да Вікомеркато і рушила туди, де зібралось начальство; натовп наскочив на посадових осіб так люто, що вибив до ноги усіх, хто не встиг утекти. Забили навіть Ліонардо Венеро, венеційського посла, як винуватця їхнього голоду та ще злопихателя, врадуваного безголов'ям, упалим на них. Отже, опанувавши майже всім містом, вони заходилися радитися між собою, як їм виборсатися від усіх халеп і бодай трошки звести дух. Кожен розумів, що незалежності їм не відстояти і доведеться віддатися під руку якогось державця, здатного їх оборонити. Хто радив Альфонса, хто дука Савойського, хто, нарешті, французького короля; ні одна душа не назвала графа, настільки сильне було обурення, яке він викликав проти себе. Одначе домовитися так і не зуміли, і тоді Гаспарре да Вікомеркато перший згадав графа. Він заходився розлого переконувати, що коли міланці хочуть позбутися воєнної тяготи, їм слід закликати до себе лише графа, оскільки народ міланський потребує певного і швидкого миру, а не довгої сподіванки на якесь прийдешне підкріплення. Він навіть виправдував похід графа і оскаржив венеційців, а також інших італійських володарів, які не побажали, — ті з честолюбства, а ті з корисливості, — щоб міланці жили вільно. А оскільки свободи треба зректися, то її слід віддати тому, хто зуміє оборонити Мілан, так щоб від підпорядкування запанував мир, а не ще гірше безголов'я і ще згубніша війна. Вислухано його напрочуд уважно, і тільки-но він завершив, усі устами одними гукнули, що треба закликати графа і мершій обрати послом Гаспарре, щоб той його закликав. Отож за виявом народної волі Гаспарре вирушив до графа з цією радісною й щасливою для нього новиною. Граф зустрів його дуже радо і, вступивши 26 лютого 1450 року до Мілана яко його державець, дістав, на превеликий свій подив, радісний прийом тих, хто ще недавно ляяв його на всі заставки.

XXV

Коли звістка про нове завоювання дійшла до Флоренції, флорентійські оратори, які були в дорозі, дістали вказівку верстати путь далі, але не для того, щоб домовлятися з графом, а на те, щоб привітати дука з перемогою. Ораторів прийнято у нового дука почесливо, з найвищим ушануванням, бо дук знав, що проти потуги венеційців нема в нього вірніших і хоробріших спільників за флорентійців, які, переставши боюватися роду Вісконті, розуміли, що тепер їх чекає змагання зі згуртованими силами арагонців та венеційців. Арагонські королі Неаполя були їхніми ворогами, бо добре знали про симпатію, яку флорентійський люд почував до французького королівського дому. Зате венеційці розуміли, що давній страх флорентійців перед Вісконті перейшов у новий — уже перед ними, і, добре пам'ятаючи, як запекло ворогували вони тоді з Вісконті, боялися тієї самої долі і для себе і бажали його загибелі. З цього приводу новий дук залюбки зійшовся з флорентійцями, а венеційці об'єдналися з королем Альфонсом проти спільного ворога. Вони дали слово одночасно стати до зброї з тим, щоб король рушив проти флорентійців, а венеційці проти дука, з яким вони сподівалися легко розправитися, бо синьйором він зробився недавно і можна було розраховувати, що він не зуміє утриматися ні з допомогою тільки своїх сил, ні навіть з допомогою спільників. Одначе ліга між Флоренцією і Венецією не перестала існувати, а король після операцій під Пйомбіно підписав мир з флорентійцями. Тому венеційці і король могли порушити мир лише потому, як виникне якась okazія для війни (1451). І той, і той державець послали до Флоренції представників, які від імені короля і Синьйорії заявили, що пакт між ними укладено не на те, щоб погрожувати комусь, а тільки з метою захисту. Венеційський посол до того ж нарікав, що флорентійці дозволили Алессандро, дуковому братові, пройти зі з'єднаннями через Луніджану в Ломбардію і підсобляли порадою і допомогою при складанні умови між дуком і маркізом Мантуанським. Посол доводив, що це проти інтересів венеційців і підриває добрі взаємини між їхніми державами, і дружньо вказав флорентійцям на те, що той, хто кривдить несправедливо, може за це цілком слушно поплатитися, а той, хто ламає мир, повинен чекати війни.

Синьйорія доручила Козімо відповісти, а той виголосив розлогу й мудру орацію. Він нагадав про всі послуги, надані його містом республіці Венецькій, перерахував усе, чим Венеція заволоділа з допомогою флорентійського золота, вояків і порад, зазначив, що як приязнь між їхніми містами виникла з почину флорентійців, так ніколи з їхнього почину не почнеться ворожнеча між ними, що флорентійці, люди мирні, дуже схвалюють пакт між королем і Венецією, якщо справді його складено задля миру, а не задля війни. Флорентійці справді вражені докорами венеційців і тим, що така могутня республіка зважає на такі дріб'язки. Але навіть якби про ції речі варто було говорити, вони тільки свідчать, що прохід через флорентійські землі вільний для всіх, а дук має право і змогу домовлятися з Мантуєю без флорентійської допомоги і поради. Тому флорентійці мають, очевидно, підстави боятися, що в цих венеційських позвах прихована якась отрута; і якщо це правда, то кожен може перекопатися: якщо приятелювати з флорентійцями вигідно, то ворогувати з ними небезпечно.

XXVI

Спершу ця справа пішла гладесенько-рівнесенько, і оратори, здавалося, від'їхали цілком задоволені. А проте ліга між венеційцями і королем і їхня поведінка змушували флорентійців і дука більше боятися нової війни, ніж сподіватися міцного миру. Ось чому флорентійці зійшлися з дуком, а тим часом виявилися і лихі наміри венеційців, оскільки вони договорилися з сієнцями і повиганяли всіх флорентійців і їхніх підданців зі своїх земель. Трохи згодом те саме зробив і король Альфонс, знехтувавши підписане рік тому замирення, і не тільки безпричинно, а й навіть без найменшої приклучки. Венеційці спробували заручитися підтримкою болонців, вони озброїли болонських банітів, підкріпили їх своїми солдатами, і ті вночі пробралися до Болонї через риштаки. Про їхню появу довідалися тільки тоді, коли самі вони зняли галас. Санті Бентівольйо, почувши лемент, скочив з ліжка і дізнався, що місто в руках ребелянтів. Хоча багато хто радив йому тікати і рятувати бодай свою шкуру, оскільки врятувати республіку годі, він усе-таки поклав випробувати долю, взявся до зброї, додав зваги своїм воякам і, очоливши загін, де були

його друзі, атакував ворохобників, розбив їх, вигубив більшу частину, а решту вигнав з міста. Отож тепер усі могли побажити, що він справді найдоблесніший представник роду Бентівольйо. Цей пасок і відсіч його лише укріпили у Флоренції переконаність, що війна не за горами. Тому флорентійці удалися до всього того, що вони звичайно робили у такому разі: сформували раду Десяти, найняли за гроші нових кондотьєрів, послали до Рима, Неаполя, Венеції, Мілана, Сієни ораторів, яким доручили просити сприяння у друзів, заспокоїти недовірливих, прихилити на свій бік тих, хто вагається, і з'ясувати замисли ворогів. Від папи не домоглися нічогосінько, окрім освідчення жалю, доброго ставлення і закликів до миру, від короля нічого, окрім зовсім необов'язкових перепросин щодо вигнання флорентійців і готовності видати вільні перепустки всім, хто того зажадає. І хоча король пнувся з усієї сили приховати своє злодумання, послали зуміли все-таки виявити його зловорожість і ті численні готування, які він робив, з тим щоб знищити їхню республіку. Лігу з дуком підкріпили ще низкою обопільних зобов'язань, і завдяки його заходам відновили дружбу з генуезцями, поклавши край давнім прорахункам та іншим чварам, хоча венеційці будь-що намагалися підірвати цей пакт і зуміли навіть умовити константинопольського імператора, щоб він повиганяв флорентійців зі своєї держави. З такою люттю вступили вони в війну і так рвалися до влади, що зовсім відверто намагалися вигубити до ноги тих, з чією підмогою возвеличилися. Проте імператор їх не слухав. Венеційський сенат не допустив флорентійських ораторів у свою республіку під тим приводом, що венеційці, залишаючись спільниками короля, не можуть без його участі умовлятися ні про що. Сієнці зустріли флорентійських послів приязно, побоюючись, що їх погромлять ще перше, ніж Ліга зможе їх підтримати, і здумали приспати пильність тих сил, чинити опір яким не могли. Події розвивалися так, що венеційці і король постановили, щоб виправдати війну, теж послати ораторів до Флоренції. Але до флорентійських володінь венеційських посланців не допущено, а королівський представник вважав, що без їхньої участі виконати дане йому доручення годі. Отож це посольство провалилося, і венеційці могли побачити, що флорентійці зважають на них ще менше, ніж вони кілька місяців тому зважали на флорентійців.

XXVII

У розпал побоювання від такого ходу подій імператор Фрідріх III приїхав до Італії на коронацію і 30 січня 1451 року вступив до Флоренції з півтора тисячами комонників, і Синьйорія зустріла його з найбільшою пошаною; у місті він зоставався до 6 лютого, після чого подався до Рима, щоб коронуватися. Укоронувавшись і звінчавшись з імператрицею, яка прибула до Рима морем, він повернувся назад до Германії і в травні знову проїхав через Флоренцію, де його ушановано так само пишню, як і раніше. Дорогою назад маркіз Феррарський зробив імператорові деякі послуги, за що й дістав від нього у подяку Модену і Реджо. Зате флорентійці в ту добу ретельно лаштувалися до неминучої війни, і, щоб зміцнити своє становище і нагнати страху на супостата, вони вкупі з дуком зав'язали спілку з французьким королем для захисту своїх панств, про що врочисто й радо сповістили на цілу Італію. Та ось прийшов травень 1452 року, коли венеційці постановили, що відкладати війну проти дука не слід, і їхні шістнадцять тисяч комонників і шість тисяч пішаків атакували його з боку Лоді, тоді як маркіз Монферратський, з власного почину чи з наусту венеційців, напав з боку Алессандрії. Дук і собі, зібравши вісімнадцять тисяч верхівців і три тисячі піхотинців, зоставивши залогу з Алессандрії та Лоді і зміцнивши всі захисні редути, які могли зазнати напад, вдерся зі своїм військом на терени Бреші, де вчинив венеційцям чимале спустошення; так обидві сторони плюндрували володіння і грабували незахищені міста. Проте дукові з'єднання погромили маркіза Феррарського під Алессандрією, отож дук міг протиставити венеційцям ще більші сили і піти навалюю на їхню країну.

XXVIII

Поки точилася ломбардійська війна, характерна здебільшого дрібними сутичками, не достойними згадки, у Тоскані теж почалася війна між королем Альфонсом і флорентійцями, але і в ній ніхто не показував більшої зваги і не наражався на більший ризик, ніж у Ломбардії. В Тоскану вдерся Ферранте, незаконний син Альфонса, на чолі дванадцяти тисяч вояків,

ведених Федеріго, синьйором Урбіно. Насамперед вони напали на Фойяно в Валь ді К'яні, оскільки, маючи за спільників сієнців, вступили у флорентійські володіння саме з цього боку. Ця невеличка твердиня була оточена тонкими мурами, і залога в ній стояла невеличка, але вояки вони були вірні і завзяті. До того ж Синьйорія послала ще двісті солдатів для її оборони. Ферранте взяв в облогу цей недостатньо укріплений замок, але така була або звага обложених, або його власна нездарність, що він здолав узяти над ним гору лише за тридцять шість днів. Ця загайка дала змогу флорентійцям краще обладнати інші, більші укріплення, згуртувати всі свої сили й підготуватися до захисту ліпше, ніж будь-коли. Захопивши цей замок, напасник рушив у К'янті, але не здолав узяти навіть двох обійсть у посіданні окремих громадян. Обійшовши їх, він оточив Каstellіну, вже на межі К'янті, за десять миль від Сієни, твердиню і погано захищену, й розташовану не дуже зручно. Однак ця подвійна слабкість не змогла перевищити слабкості обложників, які після сорокачотириденної облоги ганебно відступили. Тодішні армії були такі грізні, а війни такі спустошливі, що ті укріплення, які тепер вважається неможливим захищати, тоді боронилися як неприступні. Отаборившись у К'янті, Ферранте часто вдирався і грабував флорентійські землі, він підходив навіть на шість миль до самої Флоренції, страхаючи непомаду й кривдячи флорентійських підданців. Водночас флорентійці рушили свої частини в кількості восьми тисяч вояків під орудою Асторре да Фаєнці і Сіджісмондо Малатести до фортеці Колле, унікаючи прямої сутички з ворогом, бо думали, що, не програвши бою, не програють і самої війни; маленькі замки, хоча й захоплені суперником, будуть повернуті по замиренні, а за великі міста можна не хвилюватися: ворогові до них зась. Король мав також армаду з двадцяти чи більше кораблів, галер і транспортних суден біля пізанського узмор'я. Поки на суходолі облягали Каstellіну, він рушив цю армаду до цитаделі Вада, яку і взяв з недбальства її коменданта. Через це ворог дістав нагоду спустошувати всі околиці, але ці наїзди флорентійці легко припинили, пославши до Кампільї частину з тим, щоб відбивати спроби висадитися на узбережжя.

XXIX

В усі ці воєнні дії понтифік не втручався, хіба що робив проби замирити противників. Проте уникаючи зовнішньої війни, він був мало не втягнутий у війну внутрішню та ще й куди небезпечнішу. Жив тоді у Вічному Місті такий собі месер Стефано Поркарі, римський громадянин, муж учений і родовитий, але ще шляхетніший своєю душею. Як усі ті, хто хоче прославитися, він намагався вчинити чи бодай спробувати вчинити щось вікопомне. І от він розважив, що найліпшою справою була б спроба вирвати батьківщину з рук кліру і повернути її до давнього правління. При цьому він розраховував, що в разі успіху його величатимуть новим фундаментом і другим батьком цього міста, а надію його гріли духовне зледащіння кліру і невдоволення баронів і народних посполанів. Найбільше ж він черпав силу у віршах Петрарки з канцони, яка починається словами:

Високий дух, угодний нашій плоті, —
де поет рече:

*І рицаря ти на горі Гарнійській
Узриш: його за те у нас шанують,
Що жертвує собою він за всіх.*

Месер Стефано знав, що поети нерідко опановані божественним і пророчим духом, і уявив собі, що заповідане в цій канзоні Петраркою має неодмінно спевнитися, а виконавцем цього славетного передузяття повинен бути він, бо нема в Римі нікого, хто б заломив його проречистістю, ученістю, вселюдською шаную і числом друзів. Опанований такими гадками, він не здолав так шануватися, щоб помисли його не прохощлювалися в речах, у поведженні, в усьому способі життя, отож незабаром йому вже почав не довіряти понтифік, і той, щоб не дати ученому мужеві нагоди зробити якусь капость, вислав його до Болоньї і приписав голові цього міста щодня перевіряти, чи він на місці. Месера Стефано така завада нітрохи не схитнула, і він ще завзятіше почав виношувати свій задум: уживаючи всіх заходів перестороги, доступних йому, він таємно накладав з приятелями і не раз їздив до Рима й вертався назад — та так хутко, що з'являвся до голови Болоньї точно призначеного часу. І ось, коли йому здалося,

що спільників у нього цілком достатньо, він поклав собі не гаятися і доручив своїм римським друзям урядити призначеного ним дня утчу, на яку запрошувалося всіх змовників з їхніми найвірнішими клеветами, сам же він обіцяв, що появиться серед них ще до завершення трапези. Все влаштовано було точно за його задумом, і месер Стефано прибув до дому, де вечеряли. Після вечері він появився в гаптованих золотом шатах з перлами та іншими оздобами, від чого здався ще величнішим, і розцілувався з усіма, закликаючи їх у розлогій промові піднести духом ради великої і славної справи. Потім він поділив їх на два загони, звелівши одному взяти назавтра палац понтифіка, а другому вийти на римські вулиці і закликати люд до зброї. Звістка про змову дійшла до понтифіка вночі, на думку одних, дехто зі змовників був запродавцем, на думку інших, магістрати дізналися про прибуття Стефано до Рима. Так чи інак, але тієї самої ночі папа наказав піймати його, так само як і більшу частину його спільників, а потім усіх їх скарано горлом за їхню провину. Так ця справа завершилася. Звичайно, план Стефано можна похвалити, але кожен засудить його необачність, бо в разі провалу невдах чекає певна смерть.

XXX

Тосканська війна точилася вже майже рік. Навесні 1453 р. кампанія відновилася, і ось для підкріплення флорентійців підійшов дуків брат Алессандро Сфорца на чолі двох тисяч вершників. Отже, флорентійські частини зросли проти королівських. Флорентійці вирішили, що пора відбивати захоплені королем володіння, і справді, частину з них легко відвоювали. Потім вони оточили Фойяно, яке з недогляду комісарів сплюндровано. Утікачі фойянці неохоче повернулися назад, з цією метою довелося заохочувати їх скасуванням оподаткування та іншими пільгами. Захопили також фортецю Вада, бо ворог, бачачи незмогу боронитися там, підпалив її і потім покинув. Поки флорентійська рать діяла в такий спосіб, арагонці, уникаючи зіткнення з ворогом, скористалися для захисту сіенськими оборонними спорудами, звідки часто нападали на флорентійські маєтності, плюндруючи, злодіяючи і лякаючи мешканців на смерть. Король розмірковував, чи не можна атаку-

вати ворога, розчленити його загони і, загнавши його на слизке, підірвати його бойовий дух. Синьйором Валь ді Баньйо був Герардо Гамбакорті. З дружби чи на віддачу за щось, проте він і всі його предки завжди або служили флорентійцям, або були під їхньою ослоною. Король Альфонс пішов з ними на переговори, пропонуючи, щоб Гамбакорті віддав йому свою маєтність навзамін інших на терені королівства Неаполітанського. Про ці переговори дізналися у Флоренції, і, щоб з'ясувати справжні плани Гамбакорті, до нього послано уповноваженого, який мав нагадати йому про його і його предків повинності і закликати залишитися вірним республіці Флорентійській. Герардо удав цілковитий подив, заходився присягатися, що зроду такий плюгавий замисел не виникав у його душі і що сам він залюбки вирушив би до Флоренції яко заручник, а що зараз він нездужає, натомість зробить це син, і він передав послові свого сина, щоб той одвіз його до Флоренції. Ці слова і діла переконали флорентійців у щирості Герардо і в тім, що його винувач пустий підбрехач, на чому все й заглухло. Проте Герардо заходився ще завзятіше змовлятися з королем. Вони уклали договір між собою, і король послав в Валь ді Баньйо фра Пуччо, рицаря Єрусалимського закону, з великими збройними силами, щоб узяти всі фортеці й містечка у посіданні Герардо. Проте баньйонці, прихильні до республіки Флорентійської, улягли королівським комісарам з великою нехиттю. Фра Пуччо захопив уже більшу частину цих володінь, зоставалося тільки заволодіти замком Корцано. Серед тих, хто супроводжував Герардо при передачі його земель королю, був пізанець Антоніо Гваланді, молодий і запальний, геть обурений зрадою Герардо. Оглянувши мури твердині і спостерігаючи за тими, хто захищав її, він з їхніх облич і жестів збагнув, що вони теж незадоволені. Герардо стояв біля застави і вже збирався впустити арагонців, аж це Антоніо кинувся туди ж, обіруч попхнув Герардо надвір і звелів варті закрити за ним браму і зберегти замок республіці Флорентійській. Тільки-но про це почули баньйонці і їхні сусіди, увесь народ повстав як один проти арагонців і, розгорнувши флорентійські корогви, вигнав їх з контадо. Коли вістка про ці події долетіла до Флоренції, сина Герардо, полишеного заручником, ув'язнено в темницю, а в Баньйо послано збройні сили для оборони цих теренів, які з лепших володінь зробили

намісництвом. Герардо, зрадник свого синьйора і свого рідного сина, ледве втік, покинувши свою дружину з цілою родиною і майном на ласку ворога. Цю перемогу поціновано у Флоренції як належно, бо якби король здолав захопити Баньйо, він міг би вільно пересуватися і долиною Тибру, і в Казентіно, чим би завдав чимало клопоту республіці, і флорентійці вже не змогли б виступити всією своєю потугою проти арагонців, які були під Сіноюю.

XXXI

Флорентійці, окрім заходів, ужитих для боротьби з ворожою їм Лігою, послали месера Аньоло Аччаюолі оратором до французького короля з дорученням умовитися про те, щоб король допоміг Рене Анжуйському приїхати до Італії з метою підтримки дука і флорентійців, захисту своїх друзів, а також повернення собі неаполітанського трону. Зі свого боку, вони обіцяли йому посприяти людьми і грошми. Отож-бо, поки велися уже згадані нами ломбардська і тосканська воєнні кампанії, флорентійський посол підписав з королем Рене угоду, за якою той зобов'язався привести з собою в червні до Італії дві тисячі чотиреста комонників. По прибутті його до Алесандрії Ліга теж мала виплатити йому тридцять тисяч флоринів одноразово, а потім щомісяця видавати по десять тисяч і так аж до завершення цієї війни. Проте, коли Рене, виконуючи цей пакт, збирався рушити в Італію, дук Савойський і маркіз Монферратський, друзі венеційців, не пустили його через свої землі. Тоді посол флорентійський порадив королю допомогти спільникам так: повернутися до Провансу, морем допливти зі своїм почтом до Італії і умовити, крім того, французького короля, щоб той домігся від дука Савойського проходу анжуйців через його володіння. Все вийшло як по маслу: Рене прибув морем до Італії, а збройні сили його з поваги до французького короля пропущено на савойські терени. Король Рене дістав найпочесніший прийом у Франческо, дука Міланського, і італійські та французькі з'єднання так завзято вдарили на венеційців, що в найкоротший час повернули все, що захоплено було ворогом у кремонських землях. Не спиняючись на цьому, вони взяли майже всю брешійську область, отож-бо венеційські загоны, боячись зійтися

з ворогом у чистому полі, відкотилися під захист брешійської твердині. Але коли впала зима, дук надумав стати постоем, а королю Рене порадив розквартируватися в П'яченці. Так перезимували вони зиму 1453 року, нікуди не рушаючи. Коли настала весна і дук зібрався почати операції, щоб відбити у венеційців усі їхні володіння на суходолі, король Рене заявив дуку, що повинен повернутися до Франції. Почувши цю несподівану для себе новину, дук розгубився, подався мерщій до короля, але ні благаннями, ні обіцянками не зміг умовити його. Король погодився лише залишити деякі свої загони і послати замість себе до спільників свого сина Жана. Флорентійців це цілком влаштувало. Відвоювавши всі свої міста і замки, вони вже не боялися короля Альфонса і до того ж ніяким світом не бажали, щоб дук володів у Ломбардії чимось, окрім того, що належало йому раніше. Отож Рене поїхав, а сина свого послав до Італії; той же, не спинившись у Ломбардії, рушив до Флоренції, де його щиро ушановано.

XXXII

Після від'їзду короля дук також захотів миритися. Венеційці, Альфонс та флорентійці теж паморилися і добивалися миру. Папа і раніше заявляв про доконечність піти на мирову, і нині наполягав на цьому, бо цього ж таки року Великий Турок Мухаммед захопив Константинополь і підгорнув під себе цілу Грецію. Це завоювання засмутило всіх християн, а надто венеційців і папу, і всім увижалося, що султан от-от нагряне в Італію. Тому папа звернувся до всіх італійських можновладців із закликом послати до Вічного Міста своїх ораторів з правом підписати всесвітній мир. Усі на це пристали, але коли заходилися трактувати мирну угоду, виникло чимало труднощів. Король Альфонс вимагав, щоб флорентійці вернули йому всі воєнні видатки, флорентійці те саме вимагали й собі. Венеційці зажадали у дука Кремону, дук у них Бергамо, Брешу і Крему. Ці вимоги, здавалося, задовольнити було годі. Однак те, чого в Римі за участю стількох держав було так важко досягти, для двох із них у Мілані і Венеції виявилось якнайлегше, бо, поки в Римі сторони товклися на місці, дук і венеційці 9 квітня 1454 року вчинили замирення. За статтями його кожен учасник зберігав за собою те, що належало йому

на початку війни; дук здобував право повернути собі те, що відбили у нього дук Савойський і маркіз Монферратський, і всім іншим італійським державцям давалося місяць на те, щоб пристати до цього пакту. Пана, флорентійці, сїєнці та інші менші потентати ратифікували його протягом указанного терміну. Не обмежившись цим, флорентійці, дук і венеційці домовилися також дотримуватися миру на двадцять років. З італійських володарів лише король Альфонс виявив невдоволення цією мирною угодою, бо вважав, що його недостатньо ушановано, адже в пакті його згадувалося не як одну з договірних сторін, а як того, хто пристає. Тому він довгенько не згоджувався поставити свій підпис, не відкриваючи і своїх подальших планів. Одначе потому як папа та інші державці направили до нього не одне урочисте посольство, він поступився, надто перед закликком понтифіка, і зобов'язався сам і від імені свого сина підтримувати мир тридцять років. З дуком король теж породичався, вони переженювали між собою своїх синів і дочок. Проте ніби на те, щоб в Італії назавжди посіялося насіння чварів, Альфонс пішов на мирову лише під умовою, що договірні сторони не заважатимуть йому воювати з генуезцями, Сіджісмондо Малатестою і Асторре, синьйором Фаенци. Після вчинення угоди син його Ферранте покинув Сїєну і повернувся у королівство, нічого в Тоскані не урвавши і тільки поклавши кістми своїх вояків.

XXXIII

Після укладення, нарешті, вселюдського миру зоставалося тільки побоювання, як би король Альфонс через свою ворожнечу до Генуї не порушив його. Одначе все склалося інакше. Не король відкрито зламав замирєння, а, як це завжди і раніше траплялося, честолюбні зазіхання найманців жолдаків. Коли було підписано мир, венеційці, як у них повелося, звільнили від служби Якопо Піччініно, свого кондотьєра. Але з ним увійшли в спілку кілька інших полководців, усунутих теж від ратної справи, і, пройшовши через Романью, вони вдерлися на сїєнські землі. Там вони отаборилися, Якопо рушив на сїєнців походом і захопив у них кілька замків. Саме тоді, на початку року 1455, помер папа Миколай і папська тіара дісталася Каліксту III. Новий понтифік, бажаючи в за-

родку притлумити таку близьку до його земель війну, мерщій послав проти капітанів спішно зібрану рать під орудою воєначальника Джованні Вентимильї, який з'єднався з загонами флорентійців і дука, теж кинутими на придушення найманців. Бій сточився під Больсеною, і хоча Вентимилья потрапив у полон, Якопо зазнав поразки. Він у паніці відступив у Кастільйоне-делла-Пескайю і був би розгромлений упень, якби йому не підсобив золотом король Альфонс. Тоді в усіх виникла підозра, що Якопо пішов на воєнні дії з намови короля. Той, подумавши, що його задум викрито, поклав миршими заходами повернути собі дружбу спільників, які через цю зовсім непотрібну війну майже перевернулися в його ворогів: завдяки його втручанню Якопо повернув сієнцям узяті у них замки за викуп двадцять тисяч флоринів. Після цієї домовленості Альфонс упустив Якопо з його вояками до свого королівства і дав їм прихисток. У той-таки час, хоча папа і спробував передусім поскромити Якопо Піччініно, він не забував і про заходи, необхідні для порятунку християнського миру, який потрапив під кормигу турків. Тим-то він порозсилав по всіх провінціях християнських ораторів і проповідників із закликком до державців і людності озброюватися в ім'я своєї віри і кров'ю своєю, і грішми підтримувати рух проти снільного ворога всіх християн. У Флоренції зібрано чимало пожертвувачів, і багато християн надягало на груди червоного хреста, очікуючи лише знаку виступати. Влаштовувалися також урочисті процесії, а зверхники і особи приватні намагалися першими показати свою готовність прислужитися такій великій справі порадою, коштами чи живою силою. Одначе крижачський запал охолов, коли прокотилася чутка, що Турчин, який обліг своєю армією Белград, цей замок, зведений угорцями на річці Дунай, зазнав нищівної поразки і сам був поранений. Верховний понтифік і всі християни, звільнені цією перемогою від страху, спричиненого в них падінням Константинополя, свої лаштування до війни сповільнили. Та й самі угорці після смерті Джованні Вайводи, свого капітана в цій переможній битві, теж розгубили своє завзяття.

XXXIV

Одначе, повертаючись до справ італійських, я оповім, як протягом 1456 року, вже потому як бунт, знятий Якопо Піч-

чінію, завершився і як люди склали нарешті зброю, нараз видалося, що до зброї став сам Господь Бог: така страшенна була буря, яка впала на Тоскану й накоїла лиха, не тільки нечуваного в минулому, а й такого, що й нащадки наші не зможуть чути про нього без подиву і жаху. Двадцять четвертого серпня, за годину до світання з моря, північніше Анкони, підхопився смерч, кушпелячи густим курищем. Він пройшов через цілу Італію і розбився у морі південніше Пізи, захоплюючи простір біля двох миль завширшки. Гнаний вишніми силами, природними чи надприродними, мчав він, і в ньому все кипіло й колотилося, ніби ведучи якесь внутрішнє борювання; окремі клапти хмаровиння то шугали вгору, то, падаючи до землі, стикалися один з одним, то починали крутитися неймовірно прудко, женучи перед собою нечуваної сили вітриган, і в усьому цьому борвії кресали якись вогні і сліпучі блискавиці. Пошматовані хмари, дикі пориви вітру, спалахи блискавок — усе це породжувало гуркіт, який не можна було порівняти ні з гудінням землетрусу, ні з громовими ударами; гуркіт такий страхітливий, аж усі, кому довелося його чути, подумали, що настав кінець світу, і вода, земля, всі стихії поперемишувались, аби знову запасти в первісний хаос. Скрізь, де нісся цей грізний смерч, він коїв щось нечуване і дивовижне, але найпримітніше він звершив біля фортеці Сан-Кашьяно. Цитадель ця стоїть за вісім миль од Флоренції, підносячись на шпилі, який поділяє долини Пези і Грієве. Смерч летів саме смугою, що відокремлює цей замок від міста Сант-Андреа па тих самих шпилях. Сант-Андреа він зовсім не зачепив, у Сан-Кашьяно зірвав лише кілька вежових зубців та димарі кількох кам'яниць, але між замком і містом від багатьох будинків не залишив каменя па камені. Дахи храмів Сан Мартіно в Баньйооло і Санта Марія делла Паче було позривано і цілком, непоруйновані, перенесено на відстань понад мильо. Одного підводчика з його мулами змело з дороги в поблизенький виярок, де його й знайдено неживого. Найвищі дуби, найміцніші дерева, які пробували вистояти під цим скаженим ударом, вирвало з корінням і занесло хтозна-як далеко. Тільки-но смерч перейшов і кругом проясніло, люди наче подубіли з жаху. Вони бачили довкола лише руїну і спустошення, поруйновані споруди і церкви, вони чули плач і голосіння тих, хто позбувся майна і в кого під грузами

зосталися на смерть розчавлені кривні і худоба. Годі було бачити й чути все це без величезного жалю і страху. Але ясна річ, що Господь Бог захотів не так покарати Тоскану, як загрозили їй. Бо якби цей страшний ураган зустрів на своєму шляху місто з численними будинками і людністю, а не дуби, гаї і рідкі споруди, цей бич накоїв би такого лиха, що його навіть важко уявити. Проте Господь побажав того дня показати лише маленький приклад, аби люди пам'ятали про нього і про його всесилу.

XXXV

Але вернімося до того, від чого я одбіг. Як уже згадувалося, король Альфонс підписаним миром був незадоволений. А що марна війна, яку він за підказкою Якопо Піччініно розпочав проти сієнців, не дала нічого, він надумав спробувати долю в тих війнах, які за статтями замирення вести йому не заборонялося. Тим-то року 1456 він з моря і суходолу атакував генуезців, бажаючи знову привести до влади рід Адорно й усунути від її стерна Фрегозо, а Якопо Піччініно він звелів перейти Тронто і напасти на Сіджісмондо Малатесту. Але той укріпив свої замки і не боявся наскоків Якопо, отож кампанія королю нічого не дала, зате напад на Геную втяг його і його королівство в куди більшу війну, ніж йому хотілося. Доживав тоді в Генуї П'єтро Фрегозо. Боячись, що чинити опір королю Альфонсові годі, він вирішив розлучитися з тим, чого йому не утримати, на вигоду тому, хто відборонить його від грізного супостата чи бодай віддячиться за такий щедрий подарунок. Тим-то він послав ораторів до Карла VII, французького короля, пропонуючи віддати Геную під його зверхність. Карл цю пропозицію прийняв і послав до Генуї перебрати владу Жана Анжуйського, сина короля Рене (1458), який недавно повернувся з Флоренції до Франції. Карлові здавалося, що Жан, перейнявши від італійців чимало звичок, краще, ніж будь-хто інший, зуміє урядувати над цим містом. До того ж він гадав, що Жан може спробувати там вернути собі королівство Неаполітанське, відібране у його батька Рене Альфонсом Арагонським. Отож Жан вирушив до Генуї, де його зустрінуто як можновладця і де йому передано всі захисні споруди міста і держави.

XXXVI

Ці події засмутили непомалу Альфонса, бо він вважав, що нажив тепер надто вже могутнього ворога. А проте він не сторопів і твердо вів далі розпочату справу. Він повів свою армаду в Порто-Фіно, південніше Вілламаріни, аж це нараз заслаб і помер. Ця копчина врятувала Жана і генуезців од війни. Ферранте, успадкувавши королівство Неаполітанське, почував себе ні в сих пі в тих, бо нині у нього в Італії появився вельми грізний ворог, а у вірності багатьох своїх баронів він сумнівався, боячись, як би в захопленні повинюю вони не перекинулися до французів. Боявся він також, щоб папа, відомий своїм честолюбством, не скористався з того, що він, Ферранте, щойно коронувався, і не спробував зірвати з нього корону. Він розраховував тільки на дука Міланського, якого становище королівства Неаполітанського турбувало аж ніяк не менше: дук боявся, що французи, опанувавши Неаполь, зазіхнуть і на його володіння, бо він знав, що, на їхню думку, вони мають на них права. Тим-то одразу ж по кончині Альфонса він послав Ферранте листи і підкріплення живою силою: вояків, щоб підсилити його армію, листи, щоб підбадьорити його й запевнити, що як би суужно йому, дуку, не було, Ферранте він не кине напризволяще. Першосвященик після смерті Альфонса збирався віддати королівство Неаполітанське своєму небожу П'єтро Лодовіко Борджі, але, щоб облагородити цю справу й добитися підтримки інших італійських зверхників, він привселюдно заявив, що бажає взяти Неаполітанське королівство під юрисдикцію Римської Церкви. Тим-то він заходився умовляти дука Ферранте не помагати, обіцяючи при цьому віддати йому ті землі, якими він уже посідав у королівстві. Але у розпал цих планів і нових інтриг Калікст помер, і його заступив на понтифікаті Пій II, родом сієнець з дому Пікколоміні і на ймення Еней. Цей понтифік, дбаючи лише про благо християн і честь Церкви і нехтуючи всякі особисті інтереси, вінчав на вимогу дука Міланського на царство Ферранте. Він гадав, що найпевніший і найшвидший спосіб замирити італійців — це підтримати уже владущих державців, а не допомагати французам опановувати королівство Неаполітанське або ж самому спробувати захопити його, як цього прагнув Калікст. А проте Ферранте, щоб віддячитись за таку послугу

папі, поставив Антоніо, папського небожа, синьйором Амальфі й одружив його зі своєю позашлюбною донькою. До того ж він повернув Церкві Беневенте і Терраціну.

XXXVII

В Італії, здавалось, нарешті запанував мир, і першосвященик налаштувався вже піднімати весь мир християнський проти бусурманів, як це було задумано ще Калікстом, але натомість у Генуї пішли чвари між домом Фрегозо і принцом Жаном Анжуйським, а тому знову спалахнула з досі небаченою силою війна, нібито вже вигасла. П'єтріно Фрегозо поїхав до свого замку на узмор'ї, невдоволений тим, що, на його думку, Жан Анжуйський не досить віддячився йому за послуги, подані ним і його родом цьому принцеві, бо тільки завдяки їм він прийшов до влади в їхньому місті. Незабаром між ними була вже відкрита ворожнеча. Вона вельми владувала Ферранте, який побачив у ній єдиний вихід, єдиний шлях до порятунку. Він підтримав П'єтріно вояками і грішми, розраховуючи навіть на те, що завдяки його сприянню зуміє вигнати Жана з Генуї. Довідавшись про це, принц послав до Франції по підмогу і, діставши її, вирушив проти П'єтріно, який, уже підсилений, став неабиякою загрозою. Тому Жан вдовольнився тим, що чуйно стеріг місто. Однієї ночі П'єтріно пробрався туди і взяв кілька дільниць, але вранці Жанові загони напали на нього, сам він загинув, а всі його солдати або лягли кістьми, або потрапили в полон. Ця перемога дала крил Жанові, і він поклав собі спробувати захопити королівство Неаполітанське. В жовтні 1459 року він з великою армадою відплив з Генуї, спинившись спершу в Байї, а потім у Сессі, де його привітав дук. До нього прилучився принц Тарантський, аквіліїці і багато інших державців і міст, тому над королівством нависла страшна загроза. Тоді Ферранте звернувся по допомогу до пани і дука, а щоб мати менше ворогів, пішов на мирову з Сіджісмондо Малатестою (1460). Ця обставина, проте, розсердила Якопо Піччініно, одвічного ворога Сіджісмондо, так, що він розцурався з Ферранте і перейшов на службу до Жана. Ферранте послав гроші також урбінському синьйорові Федеріго і насамперед спробував зібрати добре, як на ті часи, військо. Потім він рушив на ворога,

і на річці Сарні сталася битва, в якій король Ферранте зазнав нищівної поразки і найуміліші його капітани потрапили в полон. Після цього розгрому вірними Ферранте zostалися лише Неаполь та ще кілька державців і земель, більша ж їхня частина перейшла на бік Жана. Якопо Піччініно переконував його негайно скористатися з успіху, рушити на Неаполь і взяти столицю королівства, проте принц не послухався цієї поради, кажучи, що спершу хоче відбити у Ферранте решту його володінь, бо, на його думку, після цього захопити Неаполь буде ще легше. Але ця постанова була фатальною для його задумів і забрала в нього звитягу, йому було невтямки, що не тіло поводить головою, а голова поводить тілом.

XXXVIII

Після розгрому Ферранте засів у Неаполі. Він прийняв туди всіх утікачів з інших міст королівства, збив трохи грошей, уживаючи найм'якіших, наскільки була змога, заходів, і дещо відновив свої збройні сили. Він знов удався до папи і дука, які й подали йому допомогу куди швидшу й гоїннішу, ніж раніше, бо злякалися, як би він і справді не втратив сього королівства. Оснащений знову, Ферранте рушив з Неаполя. На нього вже почали зважати знову, і він міг відбити дещо з утрачених ним земель. Поки в королівстві точилася ця кампанія, сталася подія, яка дуже підірвала міць Жана Анжуйського і позбавила його змоги завершити воєнні дії успішно. Генуезці, розлючені гординою і захланністю французів, збунтувалися проти королівського намісника, який мусив тікати в замок Кастеллетто. В цьому поході Фрегосо і Адорно орудували спільно, а дук Міланський підтримав їх і живою силою, і золотом з тим, щоб вони відновили республіку, а також з тим, щоб вона укріпилась. Король Рене поспішив на виручку синові з численною армадою. Він розраховував, спираючись на Кастеллетто, знову захопити Геную, але при в'їзді вояків зазнав такої поразки, що мусив вернутися в Прованс як пениший. Коли вістка про це облетіла королівство Неаполітанське, Жан Анжуйський був, звичайно, вражений нею, проте задуму свого не занедбав і ще деякий час провадив операції за підтримкою тих баронів, які відпали від Ферранте і тому не могли сподіватися на його ласку. Після низки дрібних

сутічок обидві королівські раті зійшлися на бойовищі поблизу Трої, причому Жан зазнав нищівного розгрому. Це сталося 1463 року. Але для нього фатальною була не так поразка, як зрада Якопо Піччініно, який знову повернувся на службу до Ферранте. Псзбувшись усіх своїх загонів, Жан Анжуйський сховався на Іскії, звідти потім вернувся до Франції. Ця війна точилася чотири роки, і він утратив через свою легковажність те, що здобувалося звагою його вояків. Флорентійці брати участь у цих операціях утримувалися. Щоправда, король Хуан Арагонський, який сів по смерті Альфонса на троні в Арагоні, відправив до Флоренції послів із закликом допомогти його небожеві Ферранте, до чого їх зобов'язував підписаний з Альфонсом пакт. На це флорентійці заперечили, що ніяких зобов'язань щодо Альфонса вони на себе на брали і ніяким світом не збираються підсобляти синові у війні, початій його батьком: почалася вона без їхнього відома і згоди, хай же він продовжує її і завершає її без їхньої допомоги. Оратори від імені короля свого висловили протест і поставили республіці на карб порушення зобов'язань і шкоду, заподіяну Ферранте під час війни, після чого, обурені, поїхали геть. Отож, поки точилася ця війна, флорентійці у зносинах зовнішніх тішилися миром. Проте у внутрішніх справах становище було інше, як про це й піде мова в книзі наступній.

КНИГА СЬОМА

З М І С Т

I. Флорентійська історія, пов'язана з діями інших народів і державців Італії. Суперечності, які шкодять республіці. Характер флорентійських чвар. — II. Козімо деї Медічі і Нері Каппоні вбиваються в силу різними шляхами. Реформа обрання магістратів сприяє піднесенню Козімо. Невдоволення грандів цією реформою. — III. (1458). Гранди звертаються до Козімо, а він відмовляється підтримати їхню вимогу. — IV. Сваволя і любов до пишноти Луки Пітті та його партії. — V. Смерть Козімо деї Медічі (1464). Його перевага над усіма в щедроті й пишноті. Його політика. — VI. Похвала його чеснотам. — VII. Дук Міланський захоплює Геную. Ферранте Арагонський розправляється з невірними баронами. — VIII. Якопо Піччініно кинуте до в'язниці і незабаром забито. — IX. Марні намагання папи Пія II підняти християнський мир проти бусурманів (1465). Смерть дука Франческо Сфорци (1466). — X. Змова Діотисальві Нерони проти П'єро деї Медічі. — XI. Спонуки у змовників. — XII. Урочистості, влаштовані у Флоренції. — XIII. Нестійкі уми флорентійців у ставленні до П'єро деї Медічі. — XIV. Гонфалоньєр Нікколо Содеріні. Великі надії на те, що він зможе встановити мир у місті. — XV. Дві партії, прибічників Медічі і його встановників, беруться до зброї. — XVI. Численніша партія громадян заявляє про підтримку Медічі. — XVII. Перестройка державного правління на користь П'єро деї Медічі. Вигнання його ворогів. Падіння Луки Пітті. — XVIII. Лист Аньйолю Аччаюолі, написаний П'єро деї Медічі. — XIX. Флорентійські вигнанці під'юджують венетійців піти війною на Флоренцію. — XX. Війна між венетійцями та флорентійцями (1467), завершена укладанням миру (1468). Смерть Нікколо Содеріні. — XXI. Весілля Лоренцо деї Медічі з Кларіче Орсіні. — XXII. Главою Церкви стає Сікст IV. Його характер. — XXIII. П'єро деї Медічі намагається покласти край насильствам, чинним у Флоренції, але йому заважає смерть (1469). — XXIV. Один з найіменитіших громадян, мессер Томмазо Содеріні зближується з сімейством Медічі. — XXV. Колотнеча в Прато, зірвана Бернардо Нарді. — XXVI. Бернардо захоплює подесту Прато Петруччо, але потім припиняє свій бунт. — XXVII. Бернардо схоплено, і заклот ущуває (1470). — XXVIII. Зісуття флорентійських звичаїв. Пожежа в церкві Сан Спїріто (1470). — XXIX. Розрухи в Вольтеррі. — XXX. Збройне придушення їх з розгромом і плондруванням міста (1472). — XXXI. Виникнення ворожнечі між Сікстом IV і Лоренцо деї Медічі (1473). — XXXII. Перуджієць Карло ді Браччо нападає на сієнців, потім з намови флорентійців відступає (1476). — XXXIII. Змова дука Міланського, вчинена проти Галсаццо. — XXXIV. Джованандреа Лампоньяно, Карло Вісконті і Джіроламо Ольджіято убивають дука в Сан-Стефано; з убивцями розправляються, з першими двома дукові служники, а третій рукою ката обезглавлений.

I

Тим, хто прочитав попередню книгу, може здатися, що як флорентійський літописець я забагато відводжу місця Ломбардії і Неаполітанському королівству. Я й справді не уникав і надалі не уникав таких оповідок, бо хоча я не прагнув списати всеіталійську історію, але переконаний, що залишатися осторонь і не подавати читальнику важливих подій, які діялися в цій країні, годі. Якби я цього не робив, то наша історія була б і не така зрозуміла, і не така цікава, тим паче, що через діяння інших народів і державців Італії виникали переважно війни, в які мусили втручатися і флорентійці. Так, війна між Жаном Анжуйським і Ферранте спричинилася до ненависті й ворожнечі між Ферранте і флорентійцями, а надто родиною Медічі. Як на цю війну, то король обурювався тим, що флорентійці не тільки не підтримали його, а навіть допомагали його ворогові, і його гнів, як це буде видно, спричинив немало лиха. А що, описуючи зовнішні події, я дійшов до року 1463, мені треба вернутися багато років назад, аби повідати читальникові про тодішні внутрішні розрухи. Але перш ніж іти далі, хочу своїм звичаєм висловити кілька думок про те, як хиблять люди, гадаючи, що в республіці можна досягти злагоди. Це правда, що деякі суперечки шкодять республіці, а деякі сприяють її існуванню. Шкідливі для неї ті, що призводять до виникнення колізійних між собою партій і груп, сприятливі ті, які до цього не спричиняються. Тому, якщо засновник республіки не може запобігти появі у ній чвар, то він зобов'язаний принаймні не допускати утворення партій. Щодо цього слід зазначити, що в будь-якій країні громадянин може двома способами завоювати народну любов, перший — громадське служіння, другий — служіння приватне. Правдиві громадські заслуги полягають у здобутті воєнної звитяги, взятті міста, в запопадливому і вдумливому виконанні важливого доручення, в мудрих і дійових порадах для успішного ведення державних справ. Приватне служіння полягає в підтримці того чи того громадянина, в захисті його перед магистратами, в допомозі йому грішми або, навпаки, в наданні йому незаслужених почестей чи завоюванні прихильності низоти всякими щедротами, організацією ігрищ та видовищ. Саме така тактика і приводить до виникнення партій і сект.

І так само як шкодить громаді здобута таким чином видима пошана, достоту і корисна справжня пошана, безпартійна, бо за нею загальне благо, а не окремі вигоди. І хоча суперечок між громадянами з різних партій не уникнути, ці суперечки, якщо ті, хто їх веде, не переслідують особистих цілей, не шкодять державі, ба більше: вони для неї корисні, бо для того щоб суперника побороти, треба діяти так, щоб піднести республіку, а, крім того, партійним суперникам треба ще й стежити один за одним для того, щоб ніхто не міг зламати цивільних законів. У Флоренції незгоди незмінно сприяли появі різних партій, тому вони завжди були згубні, та й звияжницька партія берегла єдність лише доти, доки переможено не розчавлено остаточно. Коли ж її нищилося, переможці, ніяким страхом не стримувані і якимсь внутрішнім ладом не поскромлювані, одразу починали ворогувати між собою. 1434 року партія Козімо деї Медічі взяла гору, але оскільки переможена партія була численна і в своїх лавах нараховувала чимало потужників, переможцям доводилося матися на бачності, вони залишалися єдиними і поводитися так, що громаді від того був користь; у своєму середовищі вони не робили похибок і жодним лиходійством не викликали до себе ненависті люду. Тим-то щоразу, коли їхнім зверхникам треба було звертатися до народу для свого переобрання, він завжди охоче формував балію, потрібну урядові, і надавав їм те повновластя, якого вони домагалися. Так, від 1434 до 1455 року, себто протягом двадцяти одного року, шість разів створювалася за легітимним розпорядженням рад балія на догоду правителям.

II

У Флоренції, як ми вже згадували, було двоє потужників — Козімо деї Медічі і Нері Каппоні, причому Нері належав до тих людей, які заслуговують на шану служінням громадській справі; тим-то він мав силу друзів, але обмаль прибічників. Зате для Козімо було відкрито два шляхи: і громадський і приватний, отже, він мав багато і друзів, і прихильників. Між ними протягом усього їхнього життя не було незгоди, і вони могли за вигоди допевнитися від люду всього, чого хотіли, бо, окрім довіри, тут була і любов. Проте 1455 року

Нері помер. Ворожа партія була знищена, одначе можно-владцям зберегти свою владу було важко. І сричинилися до цього саме весильні друзі Козімо; не боячись уже розгромленої супротивної сторони, вони прагнули дещо зменшити потугу сімейства Медічі. Такі настрої і породили незгоду, яка прокинулася 1466 року. Тоді дійшло до того, що владним людям одверто радили на всіх зборах, де обговорювалося справи державні, не скликати більше балії, зберегти торбу зі списками кандидатів і повернутися до колишнього виборчого звичаю — до жеребкування. Побороти ці настрої Козімо міг двома способами: або з допомогою вірних своїх прибічників захопити силоміць владу, а з іншими розправитися, або пустити події на самоплив так, щоб з часом його друзі зрозуміли, що владу і вплив вони забрали не в нього, а в самих себе. Він обрав другий шлях, бо добре знав, що повернення до колишнього порядку призначення магістратів для нього не пов'язано з небезпекою, виборчі торби повні імен його прихильників, і він зможе в будь-яку мить узяти знов стерно правління. Отож Флоренція вернулася до обрання посадових осіб за жеребом, і всі громадяни повірили, що їм повернуто свободу і що магістрати заряджають ділами не волею сильних світу цього, а своєю власною тямкою. І ось то один клевет якось потужника, то інший зазнав приниження, і ті, хто призвичаївся до того, що їхні оселі повні підхлібників і всяких щедрот, раптом узріли, що ні людей, ні добра у них не примножується. Так само вони переконалися, що зрівнятися з тими, кого довший час вважали за нижчих собі, а вище їх стали ті, кого вони бачили рівнею собі. До них уже не було ні поваги, ні шани, ба гірше: їх іноді ображали і висміювали, а на вулицях і на площах і про них, і про республіку базікали без упину все, що заманеться. Так вони незабаром збагнули, що влади позбувся не Козімо, а вони самі. Проте Козімо намагався це заличкувати, а коли здійсмали мову про якийсь захід на угоду людності, він перший висловлювався за нього. Але найбільше нагнало холоду на шляхту, а Козімо дало змогу зміцнити свою владу відновлення кадастру 1427 року, коли громадяни оподатковувалися за положеннями закону, а не за примхою людей.

III

(1458). Тільки-но було схвалено цей закон і призначено посадових осіб для його здійснення, шляхта згуртувалася і прийшла до Козімо просити, щоб він, хай буде такий ласкавий, вирвав їх і себе самого з-під ярма простолюддя і вернув республіку до того устрою, за якого він верховодив, а вони пишались. Козімо відповів, що він згоден, але під однією умовою, щоб усе відбулося законним шляхом, за народним волевиявом, а не оружною рукою, про що він і чути не бажає. Через ради було спробовано ухвалити закон про скликання нової балії, проте його відхилено. Тоді знать вернулася до Козімо і заходилася покірно благати його згодитися на те, щоб скликати Народні збори, проте він відповів рішучою відмовою. Коли Донато Коккі, тодішній хорунжий справедливості, побажав скликати Народні збори без згоди Козімо, той підлаштував так, що синьйори, присутні в залі, так висміяли Донато, що той геть сторопів, і його відіслали додому як навіженого. Проте пускати події на самоплив так вільно, що потім з ними уже не зарадиш, річ небезпечна. Тим-то, коли гонфалоньером справедливості став Лука Пітті, небоюн і одчаюга, Козімо вирішив, що тепер треба дати йому змогу орудувати по-своєму: якщо справа не вгорить, лаятимуть Луку Пітті, а не його. І ось, ставши на урядування, Лука кілька разів пропонував люду створити нову балію. Не добившись згоди, він заходився погрожувати державним радцям речами образливими і зарозумілими, а від слів скоро перейшов до діла. В серпні 1458 року на храм Сан Лоренцо він впустив до палацу збройних людей, викликав народ на площу й оружною рукою вирвав у народу те, на що добровільно ніхто не згоджувався. Створено новий уряд, запроваджено нову балію, і першими магістратами поставлено тих, хто влаштовував мізерну меншину. Насильно створений уряд почав свою роботу з розправи над людьми: було банітовано месера Джіроламо Мак'явеллі і ще кількох інших громадян, багато кого позбавлено права обіймати державні посади. Цей месер Джіроламо згодом порушив припис про вигнання і потрапив у ворохобники. Тоді він почав їздити по цілій Італії, підбиваючи всіх італійських можновладців проти своєї батьківщини. Проте один з синьйорів Луніджани схопив його, відпровадив до Флоренції, і месер Джіроламо скінчив свої дні в камері в'язниці.

IV

Ці власті урядували вісім років, і їхнє урядування було брутальне і нестерпне. Козімо вже пристарився, підтоптався, і тілесна неміч заважала йому присвячувати себе громадським справам так горливо, як це він робив раніше, а тому місто стало здобиччю кунки розкрадачів народного добра. Луку Пітті за заслуги перед республікою висвячено на рицаря, і він, щоб віддячитися їй, запропонував замінити найменування “пріори цехів” словами “пріори свободи”; так Флоренція, утративши свободу насправді, могла зберегти її бодай за назвою. Він запровадив також положення, що гонфальоньер, який досі сидів од ректорів праворуч, тепер сидітиме посеред них самих. А щоб створити враження, що в усіх цих новаціях знати саму волю Божу, почали влаштовувати всенародні походи і врочисті відправи на віддяку за всі ці знову повернуті почесті. Синьйорія і Козімо ущедрили месера Луку багатими щедротами, і всі городяни наслідували їх: подекують, що всі ці приноси набігли на круглу суму в двадцять тисяч дукатів. Лука Пітті убився в таку силу, що віднині усіма справами заряджав не Козімо, а він сам. Від усього цього він запишався так, що почав у Флоренції і в Ручано, на відстані однієї милі од міста, будову двох палаців царської пишноти; вивершувані у Флоренції були найбільшими палатами, які колись споруджував приватний громадянин. Щоб завершити ці споруди, він не зупинявся ні перед чим: не лише громадяни і окремі особи робили йому для цієї мети подарунки і постачали все необхідне для будівництва, а й міські комуни та міська людина подавали всю необхідну допомогу. Ба більше, всі вигнані з Флоренції, всі убивці, грабіжники і кримінальники, поставлені поза законом, знаходили на будові цих палаців притулок і безпеку, якщо могли прислужитися. Інші громадяни, як і не вибудовували таких чертогів, виявили не меншу хтивість і безсоромність, отож якщо Флоренція і не вела під той час спустошливих воєн, її спустошували самі громадяни. Саме в цей час, як ми уже згадували, точилися війни в королівстві Неаполітанському, а також у Романьї, — там воював понтифік, бажаючи захопити у дому Малатести їхні володіння Чезене і Ріміні. Протягом свого понтифікату папа Пій тільки й робив, що провадив цю воєнну кампанію і готував похід проти бусурманів.

V

Тим часом незгоди і каламуття у Флоренції не вщухали. Року 1455 в партії Козімо вишикли суперечки, які він, одначе, завдяки своїй тямущості зумів тоді впинити. Але 1464 року недуга Козімо загострилася, і він пішов з цього життя. Кончину його обтужували як друзі, так і недруги, бо ті, хто не любив його з міркувань політичних, добре розуміли, що неситість можних громадян поскромлялася тільки пошаною до нього, і тому боялися ниці, коли його не стало, позбутися взагалі всього свого добра. У сина його П'єро вони не вельми вірили, хоча той славився своєю щирістю. Вони думали, що як людина хвороблива і недосвідчена в політиці він муситиме зважати на своїх неситих прибічників, які, позбавлені гамульців, пустяться берега у своєму грабіжництві. Отож-бо за Козімо побивалися геть усі. Козімо був найбільшим уславником з усіх громадян нератиюго ремесла, причому не тільки з громадян Флоренції, а й усіх відомих міст. Він заломив усіх своїх сучасників не тільки потугою і багатством, а також гойністю і мудрістю, і з усіх високих прикмет, завдяки яким він став у своїй вітчизні паном над панамі, головною була його перевага над усіма в щедроті й пишноті. Особливо виявилася ця щедрота по його смерті. Коли син П'єро заходився робити опис отриманої спадщини, виявилось, що немає в місті бодай якогось маєтного громадянина, якому Козімо не позичив би значної суми грошей, причому без усякого прохання про тее, йому досить було довідатися про потребу людини достойної, щоб підсобити. Про пишноту його свідчить велика кількість побудованих ним кам'яниць. Бо він не тільки відбудував, а й від самих закладин спорудив у Флоренції монастир і храм Сан Марко, і Сан Лоренцо, і монастир Санта Вердіана, і на пагорбах Ф'езоле Сан Джероламо з його абатством, у Муджелло храм братів міноритів не тільки відновив, а й заново відбудував. Крім того, церкви Санта Кроче, Серві, Аньйолі, Сан Мініато було оздоблено ним найрозкішнішими вівтарями і капличками, причому ці святині і каплиці він не лише спорудив, а й опорядив усілякими прикрасами і начинням, необхідними для більшої урочистості служби Божої. До цих святинь слід додати і його власні оселі, з яких одна в місті, усіма сторонами до пари такому славетному громадянинуві, чотири за

містом: у Кареджі, у Ф'езоле, в Каффаджуоло і Треббіо, причому всі ці палаци гідні радше якогось царя, ніж приватного громадянина. Не обмежуючись тим, що по цілій Італії пішла чутка про розкоші його споруд, він звелів звести в Єрусалимі притулок для немаєтних і недужих прочан, і на все це будівництво витрачено чималі кошти. Нарешті, хоча всі ці кам'яниці, задуми, діяння були царствені, і у Флоренції він був справжнім царем, його мудрість і стриманість були такі великі, що він ніколи не переходив межі скромності, яка належить простому громадянину. В зборах, у домовому поведженні, в виїздах, в усьому способі життя і в шлюбах він скидався на будь-якого скромного громадянина, бо добре розумів, що розкіш, виставлена напоказ, викликає у людей більші заздрощі, ніж справжнє багатство, яке завжди можна ушляхетнити. Коли він заходився одружувати своїх синів, що ніяким світом не силкувався породичатися з можновладцями, але за Джованні взяв невісткою Корнелію Алессандрі, а за П'єро Лукрецію Торнабуоні. Онук своїх, Б'янку і Нанніну, дочок П'єро, він видав першу за Гульєльмо Пацці, другу за Ґернардо Ручеллаї. Ні в одному князівстві чи республіці не було на той час мужа тямовитішого, ніж він, ось чому серед такої мінливої долі, у місті такому ворохобному, з людністю такої нестійкої вдачі зумів він протягом тридцяти літ стояти при урядовому стерні. Велика мудрість дала йому змогу загодя передбачити погрози і або відвести їх стороною, або так підготуватися до них, що, навіть і розростаючись, вони йому не шкодили. Зумів він не тільки подолати честолюбні поривання у роді своєму і в місті, а й плани багатьох володарів упинив так успішно і толково, що кожен, хто пактував з ним і з його батьківщиною, ставав або непереможним для ворога, або сам перемагав, а той, хто озброювався проти них, або марно витрачав сили і кошти, або навіть занапащав своє панство. Переконливий доказ цього — Венеція. У спілці з Козімо венеційці завше брали гору над дуком Філіппо; виступаючи проти нього, вони незмінно зазнавали поразки і розгрому спершу від дука Філіппо, а потім від дука Франческо. Коли ж потім вони об'єдналися з Альфонсом проти республіки Флорентійської, Козімо, який скрізь мав необмежену довіру в фінансах, так спустошував скарбниці Неаполя і Венеції, що вони мусили йти на ті мирні умови, які їм пропонували. Отож усі скрути, яких Козімо

зазнавав через внутрішні й зовнішні заколоти, розв'язувалися на його славу і на сором його недругів: ось чому всі громадські чвари у Флоренції посилювали його владу, а зовнішні воєнні дії примножували його потугу і славу. Завдяки йому під руку республіки Флорентійської перейшли Борго-Сан-Сеполькро, Монтедольйо, Казентіно і Валь ді Баньйо. Так своєю звагою і щастям подолав він своїх ворогів і забезпечив перемогу своїм друзям.

VI

Народився він 1389 року на храм святих Козімо і Даміано. Ранні літа його були змінливо бурхливі: вигнання, ув'язнення, загроза смерті. З Констанцького собору, де він був з папою Іоанном, він мусив після падіння папи тікати в перевдязі, рятуючи своє життя. Але, починаючи зі свого сорокарічного віку, він тішився незмінним щастям, отож не тільки ті, хто був у спілці з ним у справах громадських, а й ті, хто розпоряджався його майном по цілій Європі, діставали свій шматок цього пирога. Він став джерелом величезного багатства багатьох флорентійських домів, таких як Торнабуоні, Портінарі, Сасетті. Крім того, забагатіли також і інші сімейства, яким він допомагав порадами і грошми. І хоча він безупинно витрачав кошти на будівництво церков і на пожертвування, він іноді скаржився в колі друзів, що ніколи йому не пощастило так витратитися на славу Божу, щоб записати Господа Бога до своїх книг як боржника. Зросту він був середнього, церу мав оливкову, але його врода викликала пошану. Не вельми одукований, він відзначався проречистістю і мав природний розум. Він виявляв чуйність до друзів, милосердність до убогих. Повчальний у розмові, мудрий і обачний у порадах, завжди брався енергійно до діла, а речі його і відповіді завжди були змістовні й дотепні. Коли месер Рінальдо Альбіцці на початку свого вигнання велів переказати йому, що "курка несеться", Козімо на тее відповів, що "не в своєму кублі вона, певне, знесе не те, що треба". Інші баламути спробували довести до його відома, що вони, мовляв, не сплять. Козімо ж на тее заперечив: "Ще б пак, я позбавив їх сну". Коли папа Пій заохочував європейських державців згуртуватися і виступити проти бусурманів, він сказав про нього: "Старий робить те,

що до снаги молодому”. Коли венеційські оратори, прибулі разом з послами короля Альфонса до Флоренції, почали дорікати республіканському уряду, він показав їм свою відкриту голову і спитав, якої вона, на їхню думку, барви; почувши від них, що голова в нього біла, він на теє сказав: “Незабаром так само побіліють голови ваших сенаторів”. Незадовго перед смертю Козімо дружина спитала у нього, чому він закриває очі, на що він відповів: “Треба ж їм звикати”. Після повернення його з вигнання хтось із друзів у розмові з ним скаржився на те, що місто вже сильно зледащіло і творить богопротивне, банітуючи людей чеснотливих. На це він зауважив, що зледащіле місто краще за місто загибле, що з двох ліктів сукна скроюється добронорядний громадянин і що з пацьорками в руках держави не утримаєш. Слова ці стали за приклучку для оскарження його в тім, що себе він любить більше за батьківщину і цей світ більше за той. Можна навести ще чимало його влучних реплік, але в цьому нема потреби. Козімо кохався в людях, голінних до красного слова, і брав їх під свою ласку. Він запросив до Флоренції Аргіропуло, родом грека, чи не найбільшого тодішнього вченого, щоб флорентійська молодь вивчала з його допомогою греку та інші науки. В домі його жив на ласкавому хлібі Марсіліо Фічіно, другий батько платонівської філософії, до якого Козімо був щиро прихильний. А щоб друг його міг вільніше присвятити себе письменству, а він сам мав змогу легше бачитися з ним, він подарував йому в Кареджі маєток неподалік од свого власного. Так його розсудливість, заможність, спосіб життя і щаслива доля навіювали співгромадянам любов до нього і страх, а можновладцям не лише Італії, а й цілої Європи почуття великої пошани. Так заклав він гої підмурок, користуючись яким, нащадки могли б врядувати, порівнявшись з ним чеснотами, випередивши його в життєвому успіху і тішачись у цілому мирі християнському тим впливом, якого Козімо набув у Флоренції. А проте в останні дні свого життя він спізнав, почому ківш лиха, бо з двох його синів, П'єро і Джованні, останній, на якого він покладав найбільші надії, помер, а перший, П'єро, був чоловік хоровитий і через тілесну свою неміч не міг як слід вести ні громадських, ні навіть своїх особистих справ. Отож коли яюсь, незабаром по кончині сина, несений руками челяді, він робив обхід свого житла, трапилося

йому із зітханням виректи: “Завеликий цей дім для такої невеличкої родини”. Шляхетна його душа катувалася і тим, що не повелось йому прибільшити володінь республіки Флорентійської якимсь славним здобутком. І жалі його ще посилювалися на думку, що його ошукав Франческо Сфорца, який, ще графом будши, обіцяв йому, якщо захопить Мілан, підсобити флорентійцям заволодіти Луккою. А цього не сталося, бо щаслива доля графа змінила його помисли: ставши дуком, він побажав посідати мирно державою, яку дала йому війна, і відмовився брати участь в операціях і ради Козімо, і ради когось іншого і в дуковій своїй гідності провадив тільки оборонні війни. Для Козімо це була найбільша гризота, бо він вважав, що занадто багато праці і коштів витратив на невдячника й віроломця. До того ж він розумів, що через старечі свої болячки не може з колишньою горливістю вести ні громадські, ні особисті свої справи, і бачив, що і те, і те іде абияк, бо державу заанащують самі громадяни, а добро розкрадають управителі і сипи. І все це не давало йому спокою наприкінці життя. А проте відійшов він у повній славі, зоставивши по собі велику пам’ять. У Флоренції і поза мурами її всі громадяни і всі синьйори миру християнського оплакували смерть Козімо разом із П’єро, його сином; увесь народ в урочистій процесії супроводжував тлінні останки його до місця поховання в церкві Сан Лоренцо, і за державним декретом на надгробку його вибито напис: “Батько рідного краю”. Якщо, розповідаючи про діяння Козімо, я наслідував тих, хто описує життя державців, а не тих, хто мережить уселюдську історію, хай це нікого не дивує, бо він у місті нашому був муж небуденний, і я мусив піднести його також у небуденний спосіб.

VII

Поки у Флоренції і в усій Італії справи йшли таким робом, Людовік, король французький, заклопотаний був тяжкою війною зі своїми баронами, яким допомагав Франциск, дук Бретані, і Карл, дук Бургундський. Війна ця так багато важила для Людовіка, що він не міг підтримати дука Жана Анжуйського в його спробах завоювати Геную і Неаполь. Навпаки, думаючи, що може потребувати помочі звідусюди, він передав місто Савона, що було під французами, дукові Міланському

Франческо, і повідомив його, що не заперечуватиме, якщо дук захоче взяти Геную. Франческо, звісно, погодився на це і, стоячи на дружбі з королем і на підсобці дому Адорно, опанував Геную, а щоб якимось віддячитися королю, послав для підкріплення йому до Франції тисячу п'ятсот комонників під началом свого старшого сина Галеаццо. Отож Ферранте Арагонський і Франческо Сфорца були нині одним дуком Ломбардським і державцем Генуї, другий — королем у всьому Неаполітанському царстві. Породичавшись між собою, вони замислилися про те, як би зміцнити свої володіння так, щоб тихо-мирно панувати в них за життя, а по смерті безперешкодно залишити спадкоємцям. Тим-то зміркували вони, що королю слід спекатися тих баронів, які зрадили його під час війни з Жаном Анжуйським, а дукові треба знищити військо, наwerbоване Браччо, і його сімейству вороже, військо, яке під орудою Якопо Піччініно тішилося нині вельми грізною славою. Якопо Піччініно зажив в Італії звання першого капітана, а що статків він не мав, кожен синьйор міг побоюватися його, а надто дук, який на своєму гіркому досвіді узнав, що не може ні спокійно розпоряджатися своїми маєтками, ні відписувати їх нащадкам, поки Якопо живий. Король же заходився шукати згоди зі своїми баронами і намагався втертися до них у довіру. З цим йому цілком поталанило, оскільки барони розуміли, що воювати далі з королем — означає йти на певну смерть, а уклавши мирову і поклавшись на нього, вони, либонь, і вціліють. Люди намагаються уникнути безпосередньої загрози, тим-то князям так легко вдається пошити в дурні усіляких дрібних князьків. Барони ці, бачачи, що війна наражає їх на певну загибель, воліли за краще покластися на мирні наміри короля і кинулися йому в обійми, а потім він усіляким робом і всілякими приклучками розправився з ними. Ця пригода збентежила непомалу Якопо Піччініно, який стояв зі своїми загонами в Сульмоні. Щоб не дати королю нагоди заапастити його, він почав трактувати з дуком Франческо за сприяння одного зі своїх друзів про замир'я. Дук пропонував якнайвигідніші умови, Якопо поклав собі цілком повірити йому і вирушив до Мілана з почтом у сотню вершників.

VIII

(1465). Довший час Якопо бився під орудою свого батька, а потім вкупі з братом спершу за дука Філіппо, потім за народ міланський, отож внаслідок цих тривалих взаємин завів у Мілані чимало друзів і тишився вселюдською прихильністю, яка за нинішніх умов виросла ще більше. Бо незмінне щастіння Сфорци і його нинішня потуга викликали заздрощі, а недоля Якопо і його тривала відсутність — співчуття до нього і бажання бачити його в Мілані. Все це проявилось тільки-но він прибув. Майже не було шляхти, яка б не вийшла зустрічати його. Вулиці, якими він проїздив, були запруджені людом, і всі гучним гомоном вітали людей його почту. Це звеличення прискорило його загибель, бо воно заронило в дука підозру й підсилило бажання знищити його. Щоб зробити це таємно, він побажав урочисто згуляти весілля Якопо зі своєю позашлюбною дочкою Друзіаною, з якою недавно заручив його. Потім він домовився з Ферранте, що король приймає Якопо до себе на службу воєначальником усіх його загонів і з заслужениною в сто тисяч флоринів. Після цієї домовленості Якопо вкупі з дуковим послом і дружиною своєю Друзіаною вирушив до Неаполя, де його зустрінуто радісно і почестливо, отож чимало днів збігло за всілякими учтами. Одначе, коли він попросив у короля дозволу вирушити до Сульмони, де стояло його військо, той запросив його на обід до королівського замку, а по обіді Якопо разом з сином своїм Франческо схоплено, кинуте за ґрати і незабаром убито. Так наші італійські князі, позбавлені всякої зваги, боялися її і намагалися зробити їй кінець. Зрештою її не зосталося ні в кого, і наша провінція стала жертвою напастей, які незабаром почали гнітити і плюндрувати її.

IX

Під той час папа Пій пацифікував Романью, і оскільки мир панував скрізь, він вважав, що пора піднімати християн проти бусурманів, і вжив усіх тих заходів, які уживалися в такому разі його попередниками. Всі князі, як і слід було чекати, обіцяли сприяння хто живою силою, хто золотом. А надто Матвій, король Угорський, і Карл, дук Бургундський,

пообіцяли свою особисту участь і дістали від папи призначення воєначальниками всього походу. Надії так порвали понтифіка, що він виїхав зі столиці в Анкону, де мали злучитися всі учасники походу, а звідти венеційці обіцяли на своїх кораблях перевезти їх до Словенії. Одначе після прибуття понтифіка в місті цьому зібралася така сила військ, що за кілька днів припаси, наявні в них, і всі харчі, які можна було дістати з околиць, скінчилися, і геть усі голодували. До того ж не було грошей для виділення немаєтним учасникам походу та зброї для тих, хто її не мав. Матвій і Карл зовсім не появились, а венеційці послали одного полководця з кількома галерами — більше на те, щоб замилити очі і вдати, ніби спевняють обіцянку, ніж щоб справді перевозити армію. Дійшло до того, що папа, будши людиною підтопаною і хоровитою, сконав у розпал усієї цієї тарапати й безголов'я, а по його кончині всі порозходилися домів. Сталося це 1465 року, і на понтифікат обрано Павла II, родом венеційця. І буцімто в усіх італійських державах мали прийти до влади нові володарі; наступного року помер Франческо Сфорца, дук Міланський, після шістнадцятилітнього справування, і новим дуком оголошено його сина Галеацо.

X

Смерть цього державця розпалила у Флоренції суперечки й прискорила їхні згубні наслідки. Тільки-но помер Козімо, як син його П'єро, спадкоємець його статків і влади, закликав до себе месера Діотісальві Нероні, мужа вельми впливового і шанованого неабияк серед співгромадян. Козімо ж так покладався на нього, що, помираючи, звелів синові спиратися на його поради в усьому, що стосувалося господарювання як в особистих маєтках, так і в справах державних. Тому П'єро виявив до месера Діотісальві таку саму довіру, з якою ставився до нього Козімо, а що він хотів вволюти волю батька по смерті того так само, як за життя, то й постановив у справах майнових і державних чинити так, як нараїть йому Нероні. Для початку ж він заявив, що велить принести всі розрахунки прибутків з майна і передасть їх месерові Діотісальві, щоб той розглянув, що там гаразд, а що ні, а потім дав йому поради так, як він розумів. Месер Діотісальві обіцяв проявити в цій справі всяку

горливість і щонайбільшу чесність, але коли папери опинилися в його руках, він виявив скрізь істотні прорахунки. А що особисту амбіцію свою він ставив понад дружні почуття до П'єро і пам'ять колишніх добродіянь Козімо, то й подумав, що нині йому буде неважко знеславити П'єро і позбавити його становища, залишеного йому у спадщину батьком. І ось месер Діотісальві явився до П'єро з порадою, нібито цілком розумною і шляхетною, але згубною як такою. Він повідомив його, що справи його розладнані, і назвав, скільки грошей треба мати на те, щоб не підважено довіри до нього, а заодно і його слави багатія і впливу на справи державні. При цьому він сказав, що найкраще зарадити лихові — це спробувати дістати назад ті гроші, які батько міг стягнути зі своїх боржників, як співгромадян, так і чужинців. Козімо, намагаючись запевнити собі прихильників у Флоренції та друзів за межами її, був такий щедрий на гроші, що П'єро тепер був позичкодавцем на суму вельми немалу і тепер істотно важливу для нього. П'єро, якому кортіло справи свої поправити своїми ж таки коштами, порада ця здалася розумною й слушною. Але тільки-но він розпорядився зажадати повернення грошей, як боржники обурилися, ніби він домагався не свого ж таки добра, а силкувався привласнити їхнє майно, і заходилися безсоромно лаяти його, взиваючи невдячним і зажерливим.

XI

Тільки-но месер Діотісальві побачив, що П'єро, послуховавшись його поради, утратив у народі всяку популярність, він об'єднався з месером Аньйооло Аччаюолі і Нікколо Содеріні, і спільно вони поклали собі відібрати у П'єро його вплив і владу. Кожен із них мав на те свої мотиви. Месер Лука зазіхав на місце Козімо, бо він убився в таку силу, що його дратувала необхідність зважати на П'єро. Месер Діотісальві, добре знаючи, що тримати урядове стерно месер Лука нездатний, сподівався, що по усуненні П'єро саме він стане на уряд. Нікколо Содеріні прагнув, щоб Флоренція жила вільна і правила самими лише магістратами. Месер Аньйооло мав такі причини особливо ненавидіти сімейство Медічі. Уже давенько його син Рафаело одружився з Алессандрою Барді, яка дала йому величезне віно. Свекор і муж трактували її зле, чи

то з її вини, чи то з наклепницьких наговорів; але родич її Лоренцо ді Ларіоне, спочутливий до цієї молодиці, якось уночі з допомогою сили збройних людей умкнув її з дому месера Аньйола. Дім Аччаюолі подав скаргу на кривду, заподіяну йому родом Барді. Справу передано для ухвали за нею присуду Козімо, який вирішив, що Аччаюолі мають повернути Алесандрі її віно, а чи повернеться вона до мужа, чи ні, це вже дається на її розсуд. Месер Аньйола вважав, що, ухваливши таку постанову, Козімо вчинив щодо нього не по-дружньому, але йому він відплатити не міг і нині надумав поквитатися з його сином. Хоча спонуки в змовників були різні, мовили вони тільки про одне: про прагнення до того, щоб республіка керувалася магістратами, а не сваволею кількох можновладців. До того ж уселюдська ненависть до П'єро сильно виросла через те, що саме в цей час багато крамарів зубожіло, і винуватцем їхнього зубожіння прямо називалося П'єро: він, мовляв, своїми несподіваними вимогами вернути борг довів їх до ганебного і невідгідного місту банкрутства. До цих приключок для невдоволення додалися ще переговори, які П'єро провадив про шлюб між своїм первістком Лоренцо і Кларіче Орсіні. Вони стали новою причиною для паплюження: якщо вже він не бажає, подейкували з цього приводу, поріднитися з якимсь флорентійським родом, виходить, перестав вдовольнятися статусом флорентійського громадянина і хоче вийти на синьйора рідного міста, бо хто не хоче породичатися зі співгромадянами, той прагне перевести їх на своїх невірників, і в такому разі цілком слушно, що вони друзями його не можуть бути. Заводії змови вже гадали, що перемога у їхніх руках, позаяк переважна частина громадян ладна була йти за ними, засліплена словом "свобода", що його змовники написали на своїй корогві, аби надати зовнішньої пристойності своїй затії.

XII

Коли місто вирувало цими пристрастями, деякі з тих, хто пеневидів громадські чвари, подумали, чи не має змоги відвернути від них громадян якоюсь новою громадською розвагою, бо знічев'я люд переважно і стає зняряддям у руках ворохобників. І ось, щоб зацікавити людність, підкинути їй якусь духовну поживу і відвернути її від думок про становище

держави, послалися на те, що минув уже рік по смерті Козімо, можна розвеселити громадян, і ухвалили постанову урядити дві урочистості, схожі на ті, які колись улаштувались у Флоренції. Перша була виставою ходу трьох східних царів, волхвів, яким звізда вказувала на Різдво Христове: виставу цю обставили так розкішно і пишно, що протягом кількох місяців усе місто було заклопотане лаштуванням до свята і самим святом. Друга була турнір, так називається вистава герцю між озброєними вершниками, де виступали найзнатніші юнаки міста вкупі з найбільшими італійськими рицарями-славутами. Причому серед флорентійців найбільше вирізнявся Лоренцо, первісток П'єро, посівши перше місце не через наймення своє, а винятково завдяки особистим високим прикметам. Одначе, коли свята вже минули, до громадян повернулися колишні помисли, і кожен боронив свою думку з ще дужчим завзяттям, ніж будь-коли. Така розбіжність інтересів породила розбрат і звади, які ще посилювалися через дві нові околичності. Першою став кінець строку чинності останньої балії, другою смерть Франческо, дука Міланського. Наступник його Галеаццо відрядив до Флоренції послів підтвердити пакти, підписані його батьком з республікою, а одним із пунктів цієї домовленості було зобов'язання Флоренції щороку виплачувати дукові певну суму грошей. Головні супротивники Медічі скористалися з прохання нового дука і на обрадах цієї справи у Радах виступили проти, доводячи, що Флоренція дружила з Франческо, а не Галеаццо, і отже, після кончини Франческо вигасають зобов'язання, які відновлювати неварто. Галеаццо не вирізнявся звагою Франческо, і спілка з ним чогось позиточного не принесе. І від Франческо Флоренція не так багато дістала, а від цього не дістане й поготів. Якщо ж хто з громадян хоче оплачувати його потугу, то він іде проти громадських інтересів і свободи міста. Супроти цього П'єро заявив, що не випадає через скнарість втрачати такого корисного спільника, що ні для республіки Флорентійської, ні навіть для всієї Італії нема нічого позиточнішого, ніж дружба з дуком, щоб у противному разі венеційці не пробували чи позірною дружбою, чи відкритою війною підгорнути під себе Міланське герцогство. Тільки-но довідаються вони, що Флоренція відкинулася від спілки з дуком, як одразу ж зі зброєю в руках виступлять проти нього, а що він молодий, ледве

посів престол і без спільників, вони легко впораються з ним або хитрощами, або силою; але і в тому, і в тому випадку це принесе загибель республіці.

XIII

Ні виступу П'єро, ні його доказів не враховано, і взаємна ворожнеча почала проявлятися цілком відверто. Обидві партії сходилися вночі окремими групами. Друзі Медічі в Крочетті, вороги в храмі Пієта. Останні, силкуючись будь-що заанастити П'єро, змусили багатьох громадян підписатися в тім, що вони підтримують цей задум. На одному нічному зібранні вони зокрема радилися щодо того, як їм тепер чинити. Всі однаково прагнули підірвати потугу Медічі, але ніяк не могли домовитися, яким саме робом. Одні, найпоміркованіші й найстриманіші, пропонували просто не відновлювати балії, позаяк річєнець її однаково минув. Отож волю всіх громадян буде вволено: справуватимуть ради і магістрати, і вплив П'єро на справи державні припиниться незабаром сам по собі. Утративши цей вплив, він утратить і комерційну довіру: особисті його кошти вичерпуються, а якщо перешкодити тому, щоб він використовував громадські, це й приведе його до повного банкрутства. Тоді він уже нікому не буде страшний, і республіка здобуде свободу без кровопролиття і без усяких банітувань, що й бажано кожному доброму громадянинуві. Навпаки, удавшись до сили, можна паразитися на різні небезпеки, бо знайдеться чимало людей, які не зважають на падіння людини, що сталося, так би мовити, саме по собі, а почнуть її підтримувати, якщо помітять, що хтось силкується її повалити. До того ж, якщо проти П'єро не вживати ніяких надзвичайних заходів, він не матиме жодного приводу озброюватися і шукати спільників. Якщо ж він усе-таки це зробить, то на свою найбільшу шкоду: такою поведєнцією він викличе підозру в будь-якого громадянина і прирече себе на певну загибель, давши своїм ворогам зброю проти себе. Одначе багато хто з інших учасників зборів такої загайки не схвалили. Вони запевняли, що час працює не на них, а на П'єро. Природний перебіг подій для П'єро нітрохи не загрозовий, а для них таїть чимало небезпек. Ворожі йому магістрати залишать його таким чином у місті, а друзі, заанастивши цих ворогів Медічі,

зроблять його, як це було 1458 року, всесильним. І якщо раніше висловлена думка шляхетна, то ця є справді мудра. Треба знищити його, скориставшись з нищіїшого становища, коли уми громадян проти нього збурені. Найпевніший спосіб дій — це озброїтися самим, а для того щоб здобути підтримку зовні, покласти платню маркізові Феррарському; коли ж до влади прийде дружня нам Синьйорія, розправитися з ним. Наприкінці ті, що зібралися, домовилися дождитися нової Синьйорії і діяти як до обставин. Серед змовників був сер Нікколо Федіні, який був на цих зборах за писаря. Приналежний куди більшою вигодою, він відкрив П'єро увесь план його ворогів, приписав йому реестрик змовників і всіх, хто дав їм свій підпис. П'єро злякався, побачивши, скільки громадян, та ще й вельми знатних, бажають його загибелі. За порадою друзів він надумав теж зібрати підписи своїх прихильників. Він доручив цю справу одному з найщиріших друзів і зміг переконатися в тім, які легковажні й нестійкі уми громадян, і багато з тих, хто давав підпис його ворогам, розписався нині на його підтримку.

XIV

Поки діялися всі ці справи, прийшла пора переобирати верховну магістратуру, і хорунжим справедливості став Нікколо Содеріні. Пишне було це видовисько, коли його вели до палацу в супроводі не лише найзнатніших громадян, а й усієї людності, і під час ходу звінчали його вінком з оливного віття, щоб показати, що це муж, від якого тільки й залежатиме свобода і благо батьківщини. Цей приклад, так само як багато інших, показує, як небажано стати до урядування або обіймати верховну владу, коли оточення про тебе пересадної думки: ділами своїми ти не завше можеш виправдати цю думку, бо люди завжди вимагають більшого, ніж те, на що ти здатен, а наприкінці ти заживеш тільки ганьби і неслави. Нікколо Содеріні мав брата Томмазо. Нікколо визначався великою доблестю і завзяттям, Томмазо — мудрістю. Він був пов'язаний з П'єро якнайщирішою дружбою. Добре знаючи свого брата і його намагання повернути республіці свободу так, щоб при цьому ніхто не постраждав, він порадив йому скласти нові списки кандидатів на посади так, щоб у торбі були тільки імена при-

хильників свободи. Діючи так, мовив він, можна зміцнити державу без усяких заколотів і нікому не чинячи ущербку. Нікколо легко дався на підмову брата і весь час свого урядування змарнував на ці даремні зусилля. Друзі його з числа заводіїв змови не втручалися, з заздрощів вони не хотіли, щоб державний лад змінився завдяки Нікколо, сподіваючись, що досягнуть цього і за іншого хорунжого. Річенець урядування Нікколо завершився, і позаяк він багато чого почав, але нічого не закінчив, то й склав з себе повноваження не так почесливо, як здобув їх.

XV

Цей приклад підбавдюрив партію П'єро непомалу. Сподіванки друзів його зміцніли, і багато з тих, хто ще не визначився, перебігло до нього. Сили, отже, вирівнялися, і протягом кількох місяців партії очікували. Проте партія П'єро вбивалася в силу все більше, і це підігнало його ворогів: вони зійшлися всі разом і поклали силоміць здобути те, чого не зуміли або не захотіли дістати цілком законним і легким робом. Вони задумали убити П'єро, який лежав хворий у Кареджі, викликавши з цією метою під мури Флоренції маркіза Феррарського. Після убивства П'єро всі мали вийти на площу і змусити Синьйорію запровадити устрій по їхній волі, бо, хоча не вся Синьйорія тягла за ними руку, вони сподівалися, що супротивники перелякаються і здадуться. Месер Діотісальві, аби ці наміри краще приховати, часто одвідував П'єро, казав йому, що в місті немає ніяких сварок, і переконував його всіляко пильнувати громадську згоду. Проте П'єро знав про всі ці затії, до того ж месер Доменіко Мартеллі повідомив йому, що Франческо Нероні, брат месера Діотісальві, перетягував його до себе, доводячи, що вони безперечно переможуть, а партія Медічі приречена. Нарешті П'єро поклав собі взятися до зброї першим і для цього скористався змовою своїх супротивників з маркізом Феррарським. Він удав, ніби отримав від месера Джованні Бентівольйо, синьйора Болоньї, листа про те, що маркіз Феррарський зі своїми загонами знаходиться на березі річки Альбо, відкрито заявляючи, що іде на Флоренцію. Діставши нібито цього листа, П'єро озброївся і, оточений величезним тиском теж озброєних людей, явився до

Флоренції. Одразу ж стали до зброї всі його прибічники, а водночас і супротивники. Але у прихильників П'єро, загодя підготовлених до виступу, ладу було більше, ніж у ворога, ще аж ніяк не налаштованого до спевнення своїх намірів. Месер Діотісальві, потерпаючи за свою безпеку вдома, оскільки сусідував з П'єро, то ходив до палацу, переконуючи Синьйорію змусити П'єро скласти зброю, то до месера Луки, аби той не відхрестився від їхньої партії. Але найзавзятішим виявився месер Нікколо Содеріні, який мерщій озброївся і в супроводі майже всього народу зі своєї карт'єри явився до оселі месера Луки і почав умовляти його сісти на коня і виїхати на площу, щоб оборонити Синьйорію, їхню спільницю. Він доводив, що перемога в їхніх руках, і твердив, що не випада месеру Луці, сидячи вдома, або ганебно потерпіти від озброєних ворогів, або виявитися так само ганебно ошуканим беззбройними. Як би йому не розкаятися, коли буде вже пізно, за свою бездіяльність: якщо він хоче насильницького повалення П'єро, зараз це зробити легко, якщо ж він воліє мирного кінця, то краще бути у стані того, хто мирні умови диктує, ніж того, хто вислуховує. Одначе речі ці нітрохи не схитнули месера Луку, бо він уже забув свої недружні почуття до П'єро, який підплатив його обіцянками шлюбів між їхніми родинами і нових вигод. Одна небога месера Луки уже була наречена Джованні Торнабуоні. Тим-то він заходився переконувати месера Нікколо скласти зброю й вернутися до себе додому: цілком достатньо того, що місто нині під магістратами, і так буде надалі, зброю мають скласти всі, а Синьйорія, де наших більше, хай стане арбітром у громадських суперечках. Нікколо, так і не переконавши його, повернувся до себе, але перед тим сказав: "Самотужки республіки мені не врятувати, але лиху її недолу я передбачити можу. Постанова, ухвалена вами, занастить свободу рідного краю, вас позбавлять влади і майна, а мене та інших — батьківщини".

XVI

Серед усього цього розгاردіяшу Синьйорія замкнулася у палаці і заодно зі своїми посадовими особами відсторонилася від усього, не тягнучи руку ні за одну партією. Громадяни, а надто ті, хто ступив у слід Луки, бачачи, що П'єро озброєний,

а його супротивники беззбройні, уже подумували не так про те, як нашкодити П'єро, як про те, як би з ним зійтись. Найзнатніші громадяни, ватажки міських партій, явилися до палацу перед синьйорами і довго обговорювали справи міста і способи, якими можна було б утихомирити пристрасті. Оскільки П'єро все хорував і прибути на збори не міг, всі одноставно поклали вирушити до нього додому. Єдиним винятком був Нікколо Содеріні: заздалегідь доручивши опіку над дітьми і майном братові Томмазо, він поїхав до свого маєтку дожидатися, куди ж заведуть ці переговори, від яких він очікував для себе особисто лиха, а для рідного краю загибелі. Інші ж громадяни прибули до П'єро, і той, кому доручено виступати з промовою, заходився нарікати на чвари у місті, заявивши, що головним винуватцем має бути той, хто став до зброї першим. Громадяни і уряд не знають, чого саме домагається П'єро, але ж він перший і озброївся, і тому прийшли дізнатися про його волю, причім, якщо вона відповідає благу вітчизни, вони ладні її прийняти. На теє П'єро відповів так. Винуватити в безладді слід не того, хто перший узявся до зброї, а тих, хто своєю поведенцією до цього довів. І якщо добре подумати над тим, як вони поводитися щодо нього, якщо зважити на всі ці пічні зібрання, збір підписів, інтриги з метою відібрати у нього і рідне місто, і життя, то легко побачити, що через них він і став до зброї. Але ж зброя залишалася в стінах його оселі, і це ясно показувало його наміри: тільки боронитися, нікому не завдаючи шкоди й ущербку. Він нічого не хотів, нічого не допевнявся, окрім безпеки і спокійного життя, і зроду не виявляв ніяких інших замірів, бо коли минувся річенець балії, він і не подумав про те, щоб вернути собі особливі повноваження якимсь робом надзвичайним; його цілком влаштувало, щоб владою заряджали звичайні магістрати, тільки б вони самі цим удовольнялись. Час би згадати, що Козімо та його сини уміли жити у Флоренції, тішачись пошаною, і з балією, і без балії, а 1458 року не його дім спробував відновити балію, а самі громадяни. І якщо нині вони не хочуть балії, так і йому вона не потрібна. Але є люди, яким цього мало, які вважають, що їм не жити у Флоренції, поки в ній живе він. Звісно, він зроду не повірив би, йому навіть у голову не могло спастись, що друзі його і його батька вважатимуть, що їм не жити у Флоренції вкупі з ним, людиною, яка завжди

була відома своєю любов'ю до спокою і миру. Потім, обернувшись до месера Діотисальві та його братів, що були тут-таки, він суворо і обурено дорікнув їх благодіями, одержаними ними від Козімо, довір'ям, яке він їм виявляв, і їхньою чорною невдячністю. У речах його була така міць, що багато хто з присутніх, глибоко зворушені ними, ладні були тут-таки на місці розправитися з месером Діотисальві та його братами, якби П'єро їх не утримав. Зрештою П'єро заявив, що він згоден на все, що ухвалять прибулі до нього громадяни разом з Синьйорією, бо просить лише одного: щоб йому гарантували безпеку і спокій. Потім мова його зайшла ще про багато інших речей, але ніяких постанов ухвалено не було, окрім спільного побажання реформувати устрій і запровадити новий його лад.

XVII

Хорунжим справедливості був тоді Бернардо Лотті, чоловік не надто прихильний до П'єро, який надумав нічого не робити, поки той біля керма: а втім, це не мало ваги, бо термін його повноважень минав. Але коли настала пора обрання нової Синьйорії на вересень і жовтень 1466 року, верховним магістратом обрано Роберто Ліоні. Тільки-но він заступив посаду, як, бачачи, що все уже підлаштовано, скликав люд на площу і запровадив нову балію, вельми сприятливу для П'єро, яка незабаром призначила посадових осіб на догоду новій адміністрації. Цей переворот спантеличив ватажків ворожої партії, і месер Аньйола Аччаюолі утік до Неаполя, а месери Діотисальві Нероні та Нікколо Содеріні до Венеції. Месер Лука Пітті зостався у Флоренції, поклавшись на обіцянки П'єро і нове покревенство з його домом. Утікачів оголошено було ворохобниками, і вся родина Нероні була розсіяна, а месер Джованні ді Нероне, тодішній архієпископ Флорентійський, добровільно подався на вигнання у Рим, щоб не стало йому непереливки. Безлічі громадян, які притьмом виїхали з Флоренції, призначено різні місця заслання. Цього виявилось недостатньо: ухвалено провести урочисту процесію з подячним молебнем з приводу збереження держави і об'єднання міста. Під час цієї урочистості схоплено і піддано тортурам деяких громадян, яких потім почасти страчено, почасти банітовано. Серед усіх цих потрясінь пайяскравіший приклад зрадливості

долі людської показав Лука Пітті, бо тут можна було пізнати різницю між перемогою й поразкою, між честю і безчестям. В оселі його, де завжди бувало багато люду, запанувала пустка і безгоміння. Коли він появлявся на вулицях, то друзі й родичі не те що не йшли за ним юрмою, а навіть вітати його і то боялися, бо одні втратили всяку пошану, інші частину майна і всі були під однаковою загрозою. Пишні кам'яниці, які він почав мурувати, були занедбані робітниками; знаки уваги, якими раніше ущедряли його, виродилися в образи, почесні — в обмову. Дійшло до того, що багато з тих, хто дарував йому цінні речі, заправили їх назад, ніби речі, дані напрокат, а ті, хто призвичаївся підносити його до небес, винуватили його в гвалті й невдячності. Отож він запізно каювся в тім, що не повірив словам Нікколо Содеріні, і шукав нагоди чесно покласти голову зі зброєю в руках, тільки б не жити вкритим ганьбою серед ворогів-переможців.

XVIII

Усі банітовані почали, радячись між собою, думати, як би їм повернутися до міста, яке вони не зуміли утримати. Месер Аньоло Аччаюолі, який був у Неаполі, перш ніж щось зробити, вирішив вивідати настрій П'єро й з'ясувати, чи нема змоги замиритися з ним, а тому написав йому такого листа: "Сміюсь я над мінливістю долі, яка з примхи своєї друзів перекидає на ворогів, а ворогів робить друзями. Ти сам, певно, пам'ятаєш, як під час вигнання батька твого я куди більше зважив на цю кривду, ніж на будь-яку іншу загрозу для себе, що втратив тоді рідний край і ледь не втратив саме життя. Поки жив Козімо, я завжди незмінно любив і шанував ваш дім, а з його кончиною ніколи не прагнув заподіяти тобі якоїсь шкоди. Щоправда, кваліть твого здоров'я і малолітство твоїх дітей бентежили мене так, що я подумав, чи не слід надати нашому панству такої подоби, щоб у разі твоєї ранньої смерті батьківщина наша не вмерла. Ось що лежить в основі усього мною сподіяного — не проти тебе, а на благо моєї вітчизни. Якщо я помилився, то добрих моїх намірів і колишніх заслуг, думаю, цілком достатньо, щоб забути мою помилку. Не можу повірити, що потому як стільки часу я залишався вірним твоєму домові, не знайду в тебе милосердя, і що такі заслуги

мої одним промахом зведені нанівець". Діставши цього листа, П'єро відповів так: "Сміх твій там, де ти зараз перебуваєш, причина того, що мені не доводиться плакати, бо якби ти сміявся у Флоренції, я б плакав у Неаполі. Я не перечу, що ти добре ставився до мого батька, але й ти визнай, що немало від нього дістав. Отож ти настільки більше винний нам, ніж ми тобі, наскільки треба більше цінувати діла, ніж слова. Діставши нагороду за все, що ти зробив доброго, не дивуйся, якщо тобі заслужено віддається за все злеє. Любов до рідного краю для тебе теж не виправдання, бо нікого не знайдеться, хто б повірив, що Медічі менше любили своє місто і менше для нього зробили, ніж Аччаюолі. Живи ж без честі в Неаполі, як не зумів жити серед пошани у Флоренції".

XIX

Зневірившись, що йому дадуть прощення, месер Аньйоло вирушив до Рима, де зійшовся з архієпископом та іншими банітами, і вони всі вкупі будь-якими підходящими заходами намагалися підірвати довіру торговельного закладу Медічі в Римі. П'єро на превелику силу пощастило перешкодити цьому, одначе з допомогою друзів він звів нанівець усі їхні каверзи. Месер Діотисальві та Нікколо Содеріні теж щосили намагалися спонукати венеційський сенат виступити проти їхньої батьківщини, переконані в тім, що як флорентійцям доведеться вести нову війну, вони зі своїм новим і непопулярним урядом не зможуть її витримати. Під той час жив-був у Феррарі Джован Франческо, син месера Палли Строцці, вигнаний під час перевороту 1434 року із Флоренції вкупі зі своїм батьком. Він мав чималий вплив і, на думку інших купців, був великим багатієм. Недавні вигнанці переконували Джована Франческо, як легко йому буде повернутися на батьківщину, якщо венеційці вступлять у гру. Вони були переконані, що венеційці на це підуть, якщо самі вигнанці зможуть якимсь чином брати участь у видатках, інакше вся справа сумнівна. Джован Франческо, охоплений прагненням помсти за заповідяну йому кривду, легко здався на їхні умовляння і обіцяв сприяти цій затії всім, чим може. Усі гуртом явились вони до дожа і почали нарікати йому на своє вигнання, яке доводиться їм переносити не за якусь провину, а лише тому, що вони хотіли, щоб бать-

ківщина їхня жила законами і шану віддавала своїм магістра-там, а не якійсь жменьці громадян. Бо П'єро Медічі і деякі його прихильники, призвичаєні діяти як тирані, ошуканством узялися до зброї, ошуканством змусили їх, своїх супротивників, покласти її, а потім обманом вигнали їх з батьківщини. Не вситившись цим, вони захотіли і самого Господа Бога залучити до гніту багатьох інших, які zostалися в місті, пофривши в їхнє дане слово, і для того, щоб Господь Бог став нібито спілником їхньої зради, під час священних церемоній і врочистих молебнів затокарili в тюрму і стратили чимало громадян. У прагненні справедливої розплати за ці справи вони, флорентійські баніти, вважають, що їм нема до кого більше звернутися, як до венеційського сенату, який, у всі часи вільнолюбивий і незалежний, не може не пожаліти тих, хто цю незалежність утратив. Ось вони і явилися покликнути до вільних людей проти тиранів і до благочестивих проти нечестивців. Не забула ж, окрім того, Венеція, як дім Козімо забрав у неї зверхність над Ломбардією, коли Козімо, всупереч волі інших громадян, подав допомогу і сприяння дукові Франческо проти венеційського сенату. І якщо вже не зворушить справедлива справа вигнанців сенат, то хай його змусить до дії праведна ненависть і справедливе прагнення помсти.

XX

Ці останні слова схвилювали весь сенат, який і ухвалив відрядити Бартоломео Коллеоні, свого капітана, атакувати флорентійські володіння. Навербували якнайшвидше армію (1467), до якої пристав Ерколе д'Есте, посланий Борсо, маркізом Феррарським. Першим ударом, оскільки підготуватися флорентійці ще не встигли, напасникам пощастило спалити містечко Довадолу і сплюндрувати прилеглу до нього місцевість. Проте флорентійці одразу ж після вигнання ворожої П'єро партії відновили Лігу з Галеаццо, дуком Міланським, і з королем Ферранте, а кондотьєром своїх загонів запросили Федеріго, графа Урбінського: отже, домовившись з друзями, вони зважали на ворога менше. Ферранте послав на допомогу Флоренції свого старшого сина Альфонса, а Галеаццо явився особисто, причому обидва привели величєнькі сили. З'єднані частини вийшли до флорентійського замку Кострокаро, по-

ставленого біля підніжжя високих гір між Тосканою і Романьєю, отож супротивець вважав за краще відступити до Імоли. Між загонами тієї і другої сторони весь час точилися, як повелось в ті часи, дрібні сутички, проте міст ніхто не штурмував і не облягав, ніхто не йшов на вирішальну битву, всі сиділи у своїх шатрах і поводитися дуже боягузливо. Ця бездіяльність вельми дратувала флорентійців, що знемагали під тягарем війни, яка коштувала немало і не обіцяла ніяких вигод. Магістрати заходилися на це нарікати тим своїм громадянам, які були призначені в цій воєнній кампанії комісарами. Ті відповіли, що єдина причина цього — дук Галеаццо, який, наділений великою владою, але недосвідчений, сам не уміє ухвалити корисних постанов, а іншим не дає, і поки він сидітиме в розташуванні, годі сподіватися зробити щось позиточне і славне. Тоді флорентійці дали зрозуміти дукові, що його особиста поява на чолі збройних сил дуже сприяла їм, бо самої слави його досить було, щоб налякати супостата. Проте безпека його особиста і його держави їм важливіші, ніж громадське добро, бо від цієї безпеки залежать усі інші гаразди; якщо ж дук зазнає якогось ущербку, для Флоренції теж справа поверне на лихе. Вони гадають, що для нього небезпечно надовго відлучатися з Мілана, бо він біля керма зовсім недавно, а сусіди його сильні і викликають недовіру, і якби хтось із них побажав щось проти нього замислити, то легко міг би це зробити. І з огляду на все це вони радять дукові мершій вернутися до себе, лишивши частину своєї армії їм на підкріплення. Цієї поради Галеаццо послухався, і він, недовго думаючи, повернувся до Мілана; флорентійські полководці, діставши нині змогу діяти на свій розсуд, мали довести, що присутність дуга і справді була істинною причиною їхньої забарності. Тим-то вони підійшли до ворога і сточили з ним бій, який тривав півдня, але не дав звитяги ні одній зі сторін. Одначе жодна людина в цій битві не загинула, поранено було лише кілька копей і, крім того, і ті, і ті захопили кількох полонених. Незабаром упала зима, а зимують вояки звичайно на квартирах; месер Бартоломео відступив до Равенни, флорентійська армія у Тоскану, а дукова і королівська — у володіння своїх синьйорів. Та оскільки, попри запевнення флорентійських банітів, наїзд венеційців жодного заколоту у Флоренції не викликав, а грошей платити жолдакам не було, почалися

перемови про замирення, і незабаром воно було підписане (1468). Вигнанці ж, зневірившись у надії повернутися, розбрелися хто куди. Месер Діотисальві вирушив до Феррари, де його узяв на службу маркіз Борсо. Нікколо Содеріні осів у Равенні, де й постарівся, живучи на невелику пенсію від венеційського уряду, і там помер. Мав славу він мужа щирого і одважного, але не дуже рішучого й твердого, через це, ставши хорунжим справедливості, він змарнував шанс узяти гору, шанс, який захотів, але не зміг вернути, будучи вже приватною особою.

XXI

Після замирення громадяни, які перемогли у Флоренції, вважали, що перемога їхня неповна, якщо вони не зможуть придушувати не тільки колишніх ворогів своїх, а й тих, хто довіри не заслуговував. Тому з допомогою хорунжого справедливості Бальдо Альтовіті вони знову позбавили багатьох громадян права обіймати посади, а багатьох інших засудили на баніцію. Це підсилило їхню потугу і в усіх викликало страх. Владою своєю вони надуживали і поводитися так, що можна було подумати, ніби Всевишній і їхня щаслива доля дали їм наше місто на луп. Про ці надуживання П'єро знав мало, а тим небагатьом, що були йому відомі, не міг протидіяти через кволе своє здоров'я. Тіло його було таке немічне, що володів він самим лише даром мови. Єдине, що він здолав зробити, це закликати співгромадян підкорятися законам і мирно радіти тому, що батьківщина їхня жива, а не вмерла. Аби звеселити Флоренцію, поклав він собі пишно одсвяткувати шлюб сина свого Лоренцо з його нареченою з роду Орсіні; весілля справлено з усією розкішшю і пишнотою, як пристало такому знатному громадянинуві. Кілька днів поспіль вряджалися бали з танцями, бенкети і вистави старожитніх трагедій і комедій. Щоб випнути іще більше велич дому Медічі і всієї держави, все це доповнювалося двома військовими видовиськами, одне показувало битву кінноти в чистому полі, друге — здобуття штурмом міста. Усе це було удано так хвацько і так зразково, що можна було тільки дивуватися.

XXII

Поки складалися всі ці пригоди у Флоренції, решта Італії жила тихо-мирно, але все так потерпаючи перед бусурманами, які, проводячи в життя свої наміри, постійно гнобили християн. На велику ганьбу і неславу імені християнського турчинів пощастило підбити Негропonte. Під той час помер Борсо, маркіз Феррарський, і його заступив брат Ерколе. Сконав Сіджісмондо да Ріміні, одвічний ворог Церкви, і його змінив боковий син його Роберто, який згодом зажив слави найбільшчужого італійського капітана. Умер також папа Павло, і папський престол дістався Сіксту IV, який у миру називався Франческо да Савона, людина найпідлішого роду, і став, завдяки своїм високим прикметам, генералом закону Святого Франциска і кардиналом. Цей понтифік був перший, хто показав, чого може добитися папа і яким чином багато з того, що вважалося доти непристойним, може папськими заходами здобути законність. Серед членів його родини були П'єро і Джіроламо, які, на думку всіх, доводилися йому синами, але він давав їм пристойніше кривне найменування. П'єро був ченчиком, і глава Церкви дав йому кардинальський титул зі званням святого Сікста. Джіроламо він передав місто Форлі, забравши його в Антоніо Орделаффі, хоча предки останнього посідали ним довший час. Таке свавілля, однак, посилювало пошану до нього італійських володарів, і всі стали запобігати його дружби. Дук Міланський дав за дружину Джіроламо свою бокову доньку Катаріну і в посаг за нею город Імолу, забравши його у Таддео дельї Алідозі. Дук і король Ферранте зміцнили свої узи новим шлюбом: донька королівського первістка Альфонса Елізабетта одружилася з Джованом Галеаццо, старшим дуківим сином.

XXIII

(1469). Італія жила тоді досить мирно, її державці намагалися якнайпильніше стежити одне за одним і зміцнювати дружбу, укладаючи нові ліги і шлюби між магнатськими родами. А проте серед цього повсюдного миру Флоренцію шарпали чвари її ж таки власних громадян, а П'єро через свою недугу не міг упинити це змагання амбіцій. Але для полегкості

сумлінню і сподіваючись присоромити тих, хто ворогував, він запросив їх усіх до себе і озвався до них такими словами: “Зроду не думав я, що може прийти така нора, коли звичаї і обичаї моїх друзів змусять мене любити ворогів і шкодувати їх і поразку ставити над звитягу. Я думав, що зійшовся з людьми, здатними покласти край і межу своїй захланності, людьми, яким достатньо було б жити у себе на батьківщині мирно, чесно і до того ж з щасливою думкою про те, що ворогів покарано. Але нині я бачу, як помилився і як мало знав притаманну всім корисливість, зокрема вашу. Бо вам мало того, що ви в нашому місті панujete, що вам, незначній меншині, віддано весь пошанівок, усі головні посади, усі пільги, які звичайно розподілялися між багатьма і багатьма громадянами; мало вам і того, що ви попадаювали між собою майно ворогів, і того, що ви можете перекласти на чужі плечі весь тягар громадських видатків, а самі, вільні від цього тягаря, тішитися всіма перевагами влади, — вам треба ще дошкуляти всіх і кожного всякими можливими кривдами і утисками. Ви відбираєте у сусіди його добро, гендлюєте правосуддям, уникаєте хоч би якоїсь громадської відповідальності, пригнічуєте мирних мешканців і підтримуєте нахабних сіячів розбрату. Не думаю, щоб десь в Італії можна виявити стільки прикладів гвалту і неситості, скільки їх у нашому місті. Виходить, батьківщина дала нам життя на те, щоб ми позбавили життя її? Дала нам перемогу, щоб ми її занастали? Ущедряє нас почестями, щоб ми наражали її на ганьбу? Так ось, даю вам слово, гідне віри, слово порядної людини, що як ви вестиметесь і надалі так, щоб я каювся в здобутій звитязі, я поведуся таким чином, що вам доведеться розкаятися в поганому використанні нашої вікторії”. Ті, кого він до себе закликав, відповіли так, як випадає місцю й околнностям цієї розмови, але ніяким світом не зреклися своїх згубних вчинків. Зрештою П'єро нишком викликав Аньоло Аччаюолі до Каффаджоло і довго гомонів з ним про флорентійські справи. І, річ певна, якби не завадила йому в цьому смерть, він повернув би до батьківщини всіх вигнанців, щоб приборкати жадобу їхніх супротивців. Проте спевнити ці шляхетні наміри перешкодила доля: виснажений тілесними хворобами і душевними катуваннями, він помер на п'ятдесят третьому році життя. Рідний край не зумів достатньо поцінувати його шляхетність і доб-

роту, бо батько його Козімо супроводжував його, сказати б, майже все життя, а ті небагато років, на які він пережив батька, минули для нього в хоробі і громадському розбраті. П'єро поховано в церкві Сан Лоренцо поряд з батьком, і погреб його докопувався з усією пишнотою, заслуженою таким видатним громадянином. Зоставив він двох синів, Лоренцо і Джульяно, які вже подавали надії на те, що можуть стати в неабиякій пригоді республіці; одначе всі поки що жалкували про їхню молодість.

XXIV

Серед перших громадян, поставлених при державному кермі, набагато заломив усіх інших Томмазо Содеріні, чия розважливість і вплив відомі були не тільки у Флоренції, а й усім італійським князям. По смерті П'єро всі зори звернулися до нього, багато громадян приходило навідувати його, піби главу держави, і багато державців надсилало йому листи. Та він, будши чоловік мудрий і добре знаючи і правильно оцінюючи свої і сімейства Медічі багатства й успіх, на листи державців не відповідав, а співвітчизникам давав зрозуміти, що не в його дім слід їм ходити, а до Медічі. Щоб довести вчинками щирість своїх промов, він зібрав глав усіх іменитих родів Флоренції до монастиря Сан Антоніо, куди запросив також Лоренцо і Джульяно деї Медічі. Там він довго і зважливо говорив про становище Флоренції, цілої Італії, про домагання окремих державців і завершив свою промову такими думками: "Для того щоб Флоренція існувала у згоді і в мирі, не знаючи громадських чвар і зовнішньої колотнечі, слід вельми шанувати цих двох молодиків і зберегти добру славу їхнього дому, бо люди звичайно не нарікають на те, що їм доводиться робити щось для них звичне; що ж до новацій, то ними захоплюються, та швидко до них холонуть. І завжди легше зберегти таку владу, яка за давністю часу вже не викликає заздросів, аніж створити нову, яку неважко з будь-якого приводу повалити". Після месера Томмазо слово взяв Лоренцо і, хоча він був ще дуже молодий, говорив так проникливо і так скромно, що всі могли переконатися, ким він стане згодом. Перш ніж розійтися, всі присутні заприсяглися, що бачитимуть у юних Медічі рідних синів, а ті заявили, що вважатимуть

присутніх тут старших за батьків. Після цієї ухвали Лоренцо і Джульяно почали шанувати як перших у республіці, вони ж бо в усьому орудували за порадами месера Томмазо.

XXV

І в державі, і довкола неї все було мирно, досягнутого спокою не колотили жодні війни, аж це нараз прокинулася смута, яка нібито заповідала прийдешні напасті. Серед родин, які зазнали краху разом із месером Лукою Пітті, була сім'я Нарді. Главу цього дому Сальвестро та його братів спершу банітовано, а потім під час війни з венеційським воєначальником Бартоломео Коллеоні оголошено ребелянтами. Один з братів Сальвестро, на ймення Бернардо, юнак хоробрий і завзятий, не міг через злидні терпіти вигнання. Бачачи, що укладений мир не полишає йому ніяких сподіванок на повернення на батьківщину, він заходився пробувати чинити так, щоб розпалити нову війну. Бо часто буває, що дрібничка призводить до бурхливих наслідків, оскільки люди куди схильніші йти за вже даним кимось підгоном, ніж самі дати підгін подіям. Бернардо мав значні зв'язки в Прато і ще більші в пістойських володіннях, між іншим з домом Паландри, який проживав у контадо, але мав у своєму складі і серед своїх людей, вихованих, як усі пістойці, серед збройних сутичок і різанини. Він знав, що ці люди мають зуба на флорентійців через погане ставлення, якого вони зазнали з боку флорентійських посадових осіб. Відомі йому були також настрої пратійців, обурених тим, що над ними верховодили, на їхню думку, так по-хамському і так здирливо; він знав, що багато з них ненавидить республіку Флорентійську. Коротше, все це вселяло в нього надію на те, що, зірвавши бунт у Прато, можна розпалити полум'я по цілій Тоскані і що бажаючих його роздмухати буде так багато, що не вистачить тих, хто спробує гасити. Він повідомив про свій задум месера Діотісальві і спитав його, якої допомоги, в разі, якби йому пощастило заволодіти Прато, він може за сприяння месера Діотісальві очікувати від італійських держав. Месер Діотісальві вважав, що справа ця вкрай небезпечна і зовсім не обнадійлива. А проте, бачачи, що тут випадає нагода спробувати щастя чужим коштом, він підтримав Бернардо і пообіцяв йому певну допомогу з Болоньї

і Феррари, аби тільки йому вдалося взяти Прато і відбиватися там тижнів зо два. Радісно збуджений цими обіцянками, Бернардо нишком приїхав у Прато, поділився своїми задумами з деякими громадянами і виявив з їхнього боку цілковиту готовність пристати до нього. Те саме поривання і той самий запал виявилися і в родині Паландри. Домовившись з ними, коли і як виступити, Бернардо повідомив про все месерові Діотісальві.

XXVI

Подестою в Прато від імені флорентійського народу був Чезаре Петруччі. Такі от губернатори земель звичайно тримають ключі від міської застави при собі, і якщо трапляється, надто мирного часу, що якийсь мешканець попросить дати йому ключі, щоб вийти вночі і повернутися, вони в цьому ніколи не відмовлять. Бернардо добре знав цей звичай, явився до світання з боку Пістойї до міської брами з громадянином з дому Паландри і ще сотнею озброєних людей. Його спільники в місті теж на той час озброїлися, і один із них вирушив до подести по ключ під приводом впустити когось із городян. Подеста, нічого не підозріваючи, послав служника з ключами до рогаток. Тільки-но він відійшов на кілька ступнів від палацу, як змовники вирвали у нього ключі, відімкнули браму і впустили Бернардо з його загоном. У місті загін поділився на дві частини, одна під орудою Сальвестро з Прато захопила твердиню, друга під проводом Бернардо взяла палац і Чезаре Петруччі з усім його почтом, посадивши їх під варту. Потім вони вселюдно гукнули і пішли по місту, закликаючи людність до боротьби за свободу. На той час уже розвидніло, і, почувши галас, багато хто поприбігав на площу. Дізнавшись, що кимось захоплено твердиню і палац, а подесту і його почет арештовано, вони довго не могли збагнути, чого це раптом усе це сталося. Восьмеро громадян, які посідали в Прато найвищі посади, зібралися, щоб ухвалити, що тепер чинити. Бернардо та його поплічники уже деякий час гасали по місту, але ніхто до них не приєднався. Дізнавшись, що зібралася рада Восьми, він з'явився туди й пояснив мотиви ужитих ним заходів. Він сказав, що єдине його прагнення — це визволити їх, а також і свою батьківщину від кормиги, доводив, якою доблесною

справою було б для них стати до зброї і піти за ним у цьому передузятті, де вони здобули б вічний мир і зажили вічну славу. Нагадав їм про колишню їхню свободу і про теперішній залежний стан і переконував, що до них напевне підійде підкріплення зовні, якщо тільки вони згодяться протриматися кілька днів проти з'єднань, які може відрядити сюди Флоренція. Він запевняв також, що у Флоренції він має спільників, які виступлять, як тільки довідаються, що місто Прато одно-стайно пішло за ним. Ця промова, одначе, не справила ні найменшого враження на раду Восьми, яка заявила Бернардо, що їм невідомо, у вільному чи в рабському Флоренція стані, не їхня справа судити про це, але самі вони не бажають ніякої іншої свободи, як служити магістратам, які заряджають у Флоренції, бо вони ніколи не зазнавали від цих магістратів таких кривд, щоб ставати проти них до зброї. Тому вони порадили йому звільнити подесту, очистити місто від своїх людей і боржій спробувати уникнути загрози, накликаючі на себе своїм же недоумством. Бернардо і собі нітрохи не збен-тежився від цих слів, а поклав собі випробувати, чи не справить страх на пратійців того впливу, якого не зуміли справити заклики. Щоб гарненько налякати їх, він вирішив скарати горлом Чезаре Петруччі і тому звелів вивести його з в'язниці і повісити під вікном палацу. Чезаре уже стояв біля вікна з зашморгом на шиї, і ось він побачив Бернардо, який поспішав зі стратою. Він повернувся до нього і сказав: "Бернардо, ти скараєш мене горлом, сподіваючись, що пратійці підуть за тобою, але сам побачиш, що станеться зовсім навпаки. Бо їхня пошана до правителів, які посилаються сюди флорентійським народом, така глибока, що жорстока справа, яку ти зі мною вчиняєш, викличе до тебе велику ненависть, і ти зрештою від неї загинеш. Не смерть моя, а навпаки, життя може дати тобі перемогу, бо як я накажу їм робити те, що ти вважатимеш за потрібне, вони охвітніш послухаються мене, ніж тебе, а оскільки я буду лише виконавцем твоїх розпоряджень, усі твої наміри спевняться". Бернардо особливого вибору не мав, і порада Чезаре йому задалася слушною. Він звелів Чезаре вийти на балкон над самою площею і наказати людності слухатися в усьому його, Бернардо. Коли Петруччі зробив те, що йому велено, його знову відвели до в'язниці.

XXVII

Слабість сил змовників стала явною, і багато флорентійців, замешканих у пратійських володіннях, згуртувалися. Серед них був месер Джорджо Джінорі, родоський рицар. Він перший учинив збройний опір змовникам і напав на Бернардо, який снував площею, то умовляючи громадян, то погрожуючи тим, хто відмовлявся підтримати його і піти за ним. Між Бернардо і численними супутниками месера Джорджо сталася сутичка, його поранили й схопили. Після цього було неважко визволити подесту і впоратися з іншими ворохобниками; нечисленні і розсіяні по всьому місту, вони майже всі потрапили в полон або наклали головою. Вістка про цю подію дійшла до Флоренції сильно роздута, подекували, що Прато у руках ребелянтів, подеста і весь його почет перебиті і місто повне ворогів; пістойці взялися до зброї, і майже всі громадяни пристали до цієї змови. Палац одразу ж заповнився людьми, вони явилися до Синьорії порадитися з магістратами. У Флоренції був тоді Роберто да Сансеверіно, відомий ратними подвигами капітан. Ухвалено послати його на місце подій із загоном настільки численним, наскільки можна було прожогом наwerbувати. Йому доручено підійти ближче до Прато і повідомити у Флоренцію про те, що діється, а самому на місці зробити все, що йому здасться можливим і розумним. Роберто ледве встиг залишити за собою фортецю Кампі, як назустріч йому трапився посланець Чезаре Петруччі з повідомленням, що Бернардо злапано, його посіпаки повтікали або наклали головою і ребелію придушено. Робетро повернувся до Флоренції, куди незабаром доставили Бернардо. Його допитано щодо справжніх мотивів його змови і виявлено, що всі вони геть-то безпідставні. Тоді Бернардо заявив, що він зірвав цей заколот, бо волів за краще померти у Флоренції, ніж жити в баніції, і хотів, щоб його загибель ознаменувалася якимсь пам'ятним учинком.

XXVIII

Потому як змову придушено, як тільки вона виникла, громадяни повернулися до свого звичного життя, сподіваючись, що зможуть нині любісінько користуватися з того устрою,

який вони запровадили і зміцнили. Одначе прокинулися в Флоренції ті напасті, які звичайно починаються саме мирного часу. Молодики, в яких було більше дозвілля, ніж звикле, стали дозволяти собі великі видатки на вибагливий одяг, бенкети та інші подібні утіхи, витрачати час і гроші на гру і жінок. Єдиною їхньою розумовою працею стала поява в розкішному вбранні і змагання в красномовстві й дотепності, причому той, хто в цих словесних турнірах брав гору, вважався наймудрішим і найдостойнішим пошани. Всі ці манери були ще посилені присутністю двораків дука Міланського, який зі своєю дружиною і всім двором своїм прибув до Флоренції (1472) за обітницею, як твердив він, і дістав пишний прийом, як годиться такому синьйорові, та ще й другові Флоренції. Тоді наше місто стало свідком того, чого ще зроду не бачило. Було велике говіння, коли Церква приписує не їсти скоромного, проте дуковий двір, не шануючи ні Церкви, ні самого Господа, уживав тільки м'ясо. Серед численних видовиськ, які давалися на честь цього державця, в церкві Сан Спіріто була влаштована вистава Зішестя Святого Духу на апостолів. Оскільки для всіх подібних урочистостей завжди доводиться запалювати багато посвітачів, спалахнула пожежа, церква згоріла, і багато хто подумав, що це було знамено гніву Божого на нас. І якщо дук побачив Флоренцію повну куртизанок, які погрузли в утіхах і звичаях, не відповідних якійсь упорядкованій житності, то покинув він її в стані ще більшого зледащіння. Отож усі достойні громадяни поклали собі впинити це неподобство і новими законами запровадили певну межу для розкоші в убранні, похоронних тризнах і бенкетах.

XXIX

Серед мирного життя прокинулися в Тоскані нові й геть несподівані чвари. У вольтеррському контадо деякі громадяни знайшли поклади галуни, чия цінність була їм добре відома. Щоб мати кошти для розробки цих покладів і підпору для захисту своїх прав на них, вони згуртувалися з деякими флорентійцями і поділили з ними прибуток. Спершу це відкриття, як звичайно буває за якихось нових справ, не привернуло уваги вольтеррців. Коли ж згодом з'ясувалася вся вигода цієї справи, вони захотіли виправити, але запізно і тому безуспіш-

но, помилку, якої легко було уникнути, вчасно втрутившись у цю розробку. У міській раді почали обговорювати цей казус, доводячи, що копалини, виявлені на землях комуни, не можуть розроблятися на вигоду окремих приватних осіб. З цього приводу відрядили до Флоренції посланців. Там у справі доручили розібратися кільком громадянам, які, чи то підкуплені зацікавленими особами, чи то зі щирого свого переконання, постановили: вольтеррці не мають слушності, намагаючись позбавити своїх громадян плодів праці і зусиль, ото ж галунні поклади належать цим приватним особам, а не місту, одначе буде справедливо, якщо вони щороку виплачуватимуть певну суму місту, як господареві землі. Така відповідь тільки поглибила заколот і розбрат у Вольтеррі: у радах, на вулицях і площах тільки про це й мовилося. Народ одностайно вимагав повернення того, що, на його думку, у нього забрано силоміць. Приватні особи хотіли зберегти те, що вони вперше відкрили і що було потім присуджено їм флорентійською постановою. Діло дійшло до того, що один громадянин, на ім'я Пекоріно, у місті вельми шанований, серед цих хвилювань загинув, після чого полягло чимало інших, його прихильників, і спалено їхні оселі. З тих самих спонук вольтеррці ладні були повбивати правителів, присланих до їхнього міста флорентійцями, і на превелику силу утрималися від цього.

XXX

Після цього виклику Вольтерра надумала передусім послати до Флоренції своїх уповноважених, і вони заявили Синьйорії, що як вона підтвердить давні права вольтеррців, ті готові визнати свою залежність од Флоренції. Про відповідь сперечалися довгенько. Месер Томмазо Содеріні радив пропозицію вольтеррців прийняти, хоч би на яких підставах визнавали вони незалежність. Він думав, що ніці недоречно так близько од Флоренції запалювати полум'я нового розбрату, яке може перекинутися і до нас, бо у них викликали побоювання і вдача пани, і потуга короля, і до того ж він не дуже покладався на дружбу венеційців і дука, бо сумнівався і в щирості перших, і в можливостях другого. Нарешті він нагадав загальник, що солوم'яна згода краще за золоту зваду. З другого боку, Лоренцо деї Медічі вважав цю придибенцію доброю

пагодою на те, щоб показати, на що він здатний яко мудрий порадник; до того ж його підтримали ті, хто заздрих пошани і гонорам месера Томмазо. Лоренцо запропонував виступити й оружно покарати вольтеррців за їхній зухвалий наїзд, кажучи, що коли для прикладу не покарати, інші підданці без усякої поваги й страху зважаться на те саме з будь-якої дрібної приключки. Синьйорія ухвалила почати воєнну кампанію, і вольтеррцям відповіли, що їм не слід вимагати дотримання ними ж самими зламаних старосвітських прав; тому вони повинні прийняти постанову Синьйорії або ж чекати війни. Коли цю відповідь вольтеррські уповноважені переказали своєму місту, вольтеррці заходилися лаштуватися до захисту, звели захисні споруди й послали по допомогу до всіх італійських князів. Але їх ніхто майже не почув, підсобити обіцяли тільки сїєнці і пїємбінський синьйор. Флорентійці, зі свого боку певні, що перемога залежить від швидкості удару, наwerbували десять тисяч піхоти і дві тисячі комонників, які під орудою Федеріго, владаря Урбіно, вдерлися на вольтеррські терени і за виграшки окупували їх. Потім вони обложили місто, яке, розташоване на майже звідусіль урвистій височині, можна було штурмувати лише з того боку, де стояла церква Сан Алессандро. Вольтеррці завербували для оборони близько тисячі вояків, які, побачивши, що флорентійці не жартують, і не вірячи в свою здатність протистояти їм, захищали досить мляво, зате проявили завзяття у гвалтах, щодня учинюваних ними щодо вольтеррців. Безталанні ці громадяни, яких за міськими мурами убивали вороги, а в мурах гнобили оборонці, збезнадїлися і почали думати про здачу, але, не сподїваючись на м'які умови, здалися на ласку комісарів. Ті звелїли відчинити міську заставу і, ввівши до міста значні свої загони, вирушили до палацу, де були прїори, яким було звелено розїтися до мїв. Дорогою одного прїора, щоб принизити, пограбував флорентїйський вояк. З цього почалися, бо люди куди схильнїші до зла, нїж до добра, розгром і плїондрування мїста, яке цїлий день було вїддано на поталу переможцїв, причому не милувати нї жїнок, нї святинь; жолдаки, як тї, що погано боронили його, так і тї, що явилися захопити його, порозкрадали все майно громадян. На вїстку про цю звитягу поїняла флорентїйцїв величезна радїсть, а що її здобуто винятково за порадою Лоренцо, його вплив ще посилився. Один з

його найщиріших друзів заходився дорікати месера Томмазо Содеріні за його пораду і, до речі, сказав: "Ну, а пині, коли Вольтерра завойована, що ви на це скажете?" На це месер Томмазо відповів: "Як на мене, вона тепер і втрачена. Якби ви захопили її за обопільною домовленістю, це було б зроблено з користю і надійно. Але тепер її треба утримувати під нашою рукою силоміць. І в тяжкі часи вона завдаватиме нам зайвий клопіт і підриватиме нас, а за мирних умов спричинятиме нам халепу і неабиякі видатки".

XXXI

(1473). Під той час папа, налаштований змусити до послуху приналежні до Церкви землі, звелів сплюндрувати Сполето, яке деякі міські партії підбили на повстання. Потім він обклав Читта-ді-Кастелло, винуватячи її в тих самих гріхах. Цей город був тоді під владою Нікколо Вітеллі, найщирішого приятеля Лоренцо деї Медічі, який і подав йому допомогу, не таку істотну, щоб урятувати Нікколо, але цілком достатню на те, щоб посіяти між Сікстом і Медічі ворожнечу, яка дала згодом вельми гіркі плоди. Вони б усе одно проявилися, якби не сконав незабаром брат П'єро, кардинал Сан Сісто. Цей кардинал об'їздив цілу Італію, заїжджав і до Венеції, і до Мілана буцімто вшанувати своєю присутністю весілля Ерколе, маркіза Феррарського, а насправді для того, щоб розвідати настрої цих державців і з'ясувати, чи можна розраховувати на їхню ворожнечу до флорентійців. Проте після повернення до Рима він помер, і вже виникла підозра, що його отруїли венеційці, бо вони побоювались, як би папа Сікст, послуговуючись порадами й каверзами брата П'єро, не надто вбився в силу. Хоча він був найпідлішого роду і здобув убогу освіту в монастирі, в ньому, тільки-но він пошився в кардинали, виявилось стільки пихи і честолюбства, що йому вже мало було і кардинальської шапки, і навіть панської тіари: він справив у Римі такий бенкет, який вразив би будь-якого царя і на який він викинув понад двадцять тисяч флоринів. Позбувшись такого помічника, Сікст перестав з колишнім запалом проводити в життя свої заміри. Тим часом флорентійці, дук і венеційці відновили Лігу (1474), давши папі і королю змогу прилучитися до неї, а Сікст і король підписали пакт між собою та-

кож з тим, щоб до нього могли приєднатися інші князі. Отож Італія розпалася на дві групи держав, і між ними мало не щодня виникали нові мотиви для ненависті. Так сталося через острів Кіпр, якого домагався король Ферранте, але який захопили венеційці. Все це зводило папу і короля Неаполітанського все ближче і ближче. Федеріко, урбінський володар, вважався тоді найблискучішим капітаном, і довший час він служив флорентійцям. Король і папа постановили, щоб позбавити Лігу такого полководця, залучити його на свій бік, король запросив його до себе в Неаполь, а папа порадив йому це запрошення прийняти. Федеріго згодився, на подив і досаду флорентійців, які потерпали, як би з ним не сталося того самого, що з Якопо Піччініно. Одначе сталося навпаки, бо Федеріго повернувся з Неаполя і Рима в пошані і у званні капітана війська їхньої Ліги. Папа і король зробили все, щоб подружитися з романівськими синьйорами і сієнцями і з їхньою допомогою все більше шкодити флорентійцям. Збагнувши це, останні і собі старалися звести нанівець плани своїх ворогів. Утративши Федеріго д'Урбіно, вони взяли до себе на службу Роберто да Ріміні, відновили Лігу з перуджійцями і фаєнц-ським синьйором. Папа і король запевняли, що їхня ворожнеча до флорентійців від того, що вони прагнули відірвати флорентійців від спілки з венеційцями і повернути до себе, бо папа вважав, що поки існує Ліга між флорентійцями і венеційцями, Церква не може зберегти справді державного становища, а граф Джіроламо своїх земель у Романї. Зі свого боку, флорентійці боялись, що їх прагнуть відірвати від венеційців не та те, щоб з ними зійтися, а на те, щоб легше з ними розправитися. Ці взаємні підозри і змагання інтересів тривали два роки, перш ніж щось сталося. Одначе перша пригода, дарма що незначна, сталася в Тоскані.

XXXII

Браччо да Перуджа, муж славний ратними трудами, як ми вже не раз писали, зоставив двох синів, Оддо і Карло. Останній був ще дитиною, коли брата його, як ми вже згадували, убили мешканці Валь-ді-Ламони. Коли Карло доріс віку, в якому вже орудують зброєю, венеційці на згадку про його батька й сподіваючись на те, що він одідичив його ратний

хист, найняли його кондотьєром. Річенець його служби минув, і він відмовився відновлювати свою угоду з венеційським сенатом у сподіванні, що його ім'я та батьківська слава допоможуть йому вернути собі родинні землі в Перуджі. Венеційці залюбки пішли йому назустріч. Вони призвичаїлися до того, що будь-які зміни сприяють піднесенню їхньої потуги. Карло явився у Тоскану, але тут задуми щодо Перуджі здалися йому нездійсненними через Лігу між Перуджою і флорентійцями, а він усе-таки хотів, щоб його передузяття привело до якихось славетних подвигів. Він напав на сієнців (1476) під приклучкою, ніби вони заборгували йому за послуги, дані їм колись його батьком, і він хоче дістати сповна все, що йому належить. Напав він на них так завзято, що майже в усіх кінцях їхніх володінь відчувалося велике обурення. Сієнці, завжди готові оскаржити флорентійців у всіх своїх напастях, переконалися в тім, що і нині все сталося з їхньої згоди, і заходилися нарікати папі і королю. Відрядили вони посланців і до Флоренції зі скаргами на заподіяну їм кривду і спритно давали зрозуміти, що якби Карло не мав підтримки, він не зміг би напасти на них так зухвало. Ці докори флорентійці відкинули, виправдуючись, заявляли про свою готовність зробити все, щоб перешкодити Карло плюндрувати Сієну, справді, за бажанням ораторів, звеліли Карло припинити воювати проти сієнців. Карло і собі почав нарікати, доводячи, що флорентійці, відмовляючи йому у підтримці, позбавляють себе найбільшого завоювання, а його — великої слави, бо він міг якнайборжій захопити для них Сієну, сієнці, мовляв, страхополохи, і оборонні споруди у них кепські. Але сієнці, хоча й спекалися завдяки флорентійцям лиха, відчували до них і далі ворожпечу, вони гадали, що ніяким світом не завдячені тим, хто позбавив їх зла, бувши цього зла причинцем.

XXXIII

Поки точилися в Тоскані так, як ми вже викладали, усі ці пов'язані з папою і королем події, у Ломбардії сталося щось куди важливіше, віщуючи собою ще гірше безголов'я. В Мілані викладав латину родовитим юнакам Кола Монтано, муж одукований і вельми амбітний. Чи то тим, що йому справді бридили дукові звичаї і обичаї, чи то спонукуваний іншими

мотивами, але в усіх своїх розмовах він не переставав обурюватися неодолею тих, хто животів під рукою лихого синьйора, визнаючи славними і щасливими тих, кому судилося було жити за ладу республіканського. Він твердив, що всі великі люди з'явилися не там, де панувала самовлада, а в республіках, тільки за республіки людям доброчесним дорога, за самовлади вони хиріють, бо республіканці обертають на громадське добро людські чесноти, а князів вони страшать. Молодики, з якими він щиро приятелював, звалися Джованандреа Лампоньяно, Карло Вісконті і Джіроламо Ольджато. Він безперестань говорив з ними про лиху вдачу дука Міланського і безголов'я тих, хто під ним, і здобув такий вплив на мислення і волю цих молодиків, що вони запряглися йому визволити свою батьківщину від кормиги дука, тільки-но стануть на стану. Полум'яне це прагнення з роками тільки посилювалося. Звичаї і поведенція дука, кривди, яких вони особисто від нього зазнали, все це змушувало їх поспішати зі сповненням свого замислу. Галеаццо був розбещений і жорстокий, вельми часто виявляв ці свої пороки і став усім ненависний. Не вдовольняючись тим, що він непутить шляхетних донн, він ще привселюдно заявляв про свої перемоги. Його небезпідставно вичували в убивстві рідної матері. Поки вона була жива, він всевладним державцем себе не вважав і щодо неї поводився так, що вона поклала собі поїхати до Кремони, приналежної їй, як частина її віна, але дорогою нараз ослабла й померла. Серед людей багато вірило, що він звелів убити її. Він ввів у неславу Карло і Джіроламо, спокусивши жінок з їхніх родин, а Джованандреа він перешкодив прийняти абатство Мірамондо, яке папа передав одному з його друзів. Ці особисті кривди породили в серцях молодиків жагу помсти, яка ще підсилила їхнє бажання позбавити батьківщину від такого лиха. До того ж вони сподівалися, що як їм поталанить убити дука, їх підтримають не тільки шляхтичі, а й посполитий люд. Зважившись на все і про все змовляючись, вони часто бували вкупі, що не викликало подиву, враховуючи їхню давню дружбу. Вони більше ні про що інше не говорили і, щоб покріпитися в ухваленій постанові, завдавали собі в груди і в боки удари держакми шпаг, призначених для виношуваної змови. Обговорювали час і місце, у замку надії на успіх не могло бути, на полюванні замах теж здавався непевним і

небезпечним, під час проходок дука по місту справа була важка і навіть нездійсненна, під час бенкету сумнівна. Нарешті вони домовилися напасти на дука на якійсь пишній громадській урочистості, де його напевне можна було застукати і де їм давалася okazія під будь-якою приключкою зібрати своїх приятелів. До того ж вони поклали собі, що як когось із змовників буде схоплено, всі інші повинні, орудуючи зброєю, йти на шпаги своїх супротивців і заколоту дука.

XXXIV

Було це 1476 року, напередодні Різдва Христового. Оскільки на храм святого Стефана дук мав звичку з великою помпою одвідувати церкву цього святого мученика, вони вирішили, що тут і час, і місце найпридатніші, аби свій намір спевнити. Вранці цього дня змовники озброїли деяких своїх приятелів і найвірніших служників під приводом, що їм доведеться підсобити Джованандреа, який надумав прокласти на своїх землях водогін усупереч волі заздрісних сусідів. Усі ці озброєні люди вирушили до церкви пібито з тим, щоб перед від'їздом попросити дозволу у дука. Туди ж таки вони привели під різними приключками ще інших друзів і родичів, сподіваючись, що після вдалого замаху всі підуть за ними. Задум їхній полягав у тім, щоб після загибелі дука всі озброєні згуртувалися і пішли в ті частини міста, де, за їхніми розрахунками, найлегше було збунтувати низоту, закликавши її оружно виступити проти дука і перших можновладців. Вони гадали, що через голод, від якого страждав люд, він залюбки піде за ними, тим паче, що вони вирішили між собою віддати на поталу оселі месера Чекко Сімонетти, Джованні Ботті і Франческо Лукані, які були серед дукових владущих, цим вони сподівалися гарантувати собі безпеку і повернути міланцям свободу. Розробивши цей задум і зібравши всю мужність для здійснення його, Джованандреа і всі інші рано-вранці прийшли до церкви, вистояли обідню, а після обідні Джованандреа обернувся до статуї святого Амвросія і промовив: "О заступнику міста нашого, ти знаєш, який наш намір і мета, задля якої йдемо ми на таку небезпечну справу! Будь прихильний до нашого замислу і покажи, правом ділу сприяючи, яка недогідна тобі неправда". Тим часом дук, збираючись до церкви, дістав

недобрі привістки своєї близької смерті. Удень він надів на себе панцер, як робив не раз, але нараз скинув його з себе, ніби йому в ньому було незручно чи він здався йому непридатним. Він побажав був прослухати обідню в замку, але тут виявилось, що капелян його подався в Сан Стефано з усім начинням каплички. Він запропонував єпископу Коמו відслужити для нього обідню, але той висунув йому слушні докази проти цього. Нарешті він ніби проти волі своєї постановив іти до церкви, але попередньо звелів принести до себе своїх синів Джована Галеаццо та Ермеса. Він міцно обійняв їх, цілував і, здавалося, не міг розлучитися з ними. Вирішивши нарешті вирушити в путь, він вийшов з замку і подався до церкви, ідучи між послами Феррари і Мантуї. Тим часом змовники, щоб не викликати зайвих підозр і сховатися від холоднечі, причаїлися в кімнаті протоієрея церкви, їхнього друга. Почувши, як дук підходить до святині, вони теж вступили до церкви, причому Джованандреа і Джіроламо стали праворуч від входу, а Карло ліворуч. Ті, що вели перед, уже ввійшли до церкви, потім зайшов сам дук серед численного почту, серед пишноти, до пари за такої урочистої okazji дуковому ходу. Першим почали Лампоньяно і Джіроламо. Під приводом, буцімто вони намагаються розчистити йому шлях, вони підійшли до дука і, вихопивши з рукавів куці гострі кинджали, напали на нього. Лампоньяно завдав йому дві рани, одну в живіт, другу в горло, Джіроламо ударив теж у горло і ще в груди. Карло Вісконті стояв найближче до дверей, і дук уже його минув, коли друзі Карло накинулися на нього. Тому він не зміг завдати йому удару спереду, зате двічі ударив у спину і в плече. Ці шість ран було завдано так стрімко, так навально, що дук упав на землю перш, ніж хтось зрозумів, що саме стряслося. Падаючи, він не встиг нічого зробити чи сказати, лише один раз покликнув до Богоматері, благаючи її про допомогу. Тільки-но дук упав, зчинився страшений розгاردіяш, багато хто вихопив шпагу з піхов, і, як завжди буває за несподіваної пригоди, ті вибігали з церкви, ті збігалися на місце замаху, не знаючи, що власне сталося і чому. Все ж ті, хто стояв до дука ближче, бачили, як його було вбито, і, впізнавши убивць, погналися за ними. Джованандреа, бажаючи вибігти з церкви, кинувся туди, де були жінки. А що їх було багато і вони за своїм звичаєм сиділи на підлозі,

він заплутався в їхніх спідницях, і його наздогнав мавр, дуковий стрепенний, і заколов його. Карло теж закололи люди, які були поблизу. Але Джіроламо Ольджато вибрався з церкви у тичбі щирих друзів і духовенства. Бачачи, що товариші його наклали головою, і не знаючи, де йому сховатися, він кинувся до себе додому, але батько і брати відмовилися його випустити. Тільки мати, зворушена гіркою долею сина, доручила його одному священикові, другові їхньої родини, який, перебравши його в сутану, привів до себе, він залишався в нього два дні, надіючись урятуватися, якщо в Мілані зірветься якийсь бунт. Але все зоставалося спокійно. Тоді, потерпаючи, що його знайдуть у цьому притулку, він спробував тікати в перевдязі, але його впізнали і віддали до рук правосуддя, якому він розповів усі подробиці змови. Джіроламо мав двадцять три роки. Умираючи, він виявив таку ж одвагу, як і при вбивстві дука. Уже оголений до пояса, перед катом, готовим завдати удару, він вимовив такі слова латиною, бо був юнак одукований: "Пам'ять про це збережеться надовго, смерть жорстока, але слава вічна!" Цю справу, так старанно задуману безталанними молодиками, було здійснено з непохитною одвагою. Якщо вони наклали головою, то лише тому, що ті, на чіє сприяння і захист вони сподівалися, не подали ні сприяння, ні захисту. І хай на прикладі цих самовладні державці вчать жити так, щоб їх любили й почитували, а не змушували шукати рятунку в їхній загибелі. Хай також і ті, хто снує змову, тямлять і собі, яка марна втішна для них думка, ніби народ, навіть якщо він невдоволений, піде за ними чи підтримає їх у безпеці. Ця пригода нажахала цілу Італію, а ще більше налякали її інші, які незабаром сталися у Флоренції і порушили мир, який протягом дванадцяти років панував в Італії. Ми розповімо про ці події в книзі наступній. І як завершення цих пригод принесло тільки скорботу і сльози, так і початок був кривавий і жахливий.

КНИГА ВОСЬМА

З М І С Т

I. Вплив і значення клану Медічі у Флоренції. — II. (1478). Ворожнеча між сімейством Пацці та сімейством Медічі. — III. Змова дому Пацці, до якої приєднуються папа Сікст IV і король Неаполітанський. — IV. Втягнення в цей задум інших людей. — V. План змови. — VI. Як здійснювалася ця змова. Джульано деї Медічі убитий, Лоренцо рятується втечею. — VII. Архієпископ Сальвіати за свою спробу захопити Палац синьйорії узятий і повішений на шибениці. — VIII. Доля, яка спіткала інших змовників. — IX. Потуга Лоренцо через любов до нього флорентійців незмірно зростає. Мученицький кінець інших змовників. — X. Папа відлучає від церкви Флоренцію і разом із королем Неаполітанським посилає війська проти неї. Лоренцо виступає з промовою перед громадянами, зібраними в Палаці синьйорії. — XI. Флорентійці звертаються до майбутнього вселенського собору, вони просять допомоги у венеційців. — XII. Венеційці в цій допомозі їм відмовляють. Початок війни. — XIII. Смута в Мілані. Генуя повстає проти дука Міланського. — XIV. Флорентійці, урвавши чинність укладених умов, воюють з папістами й неаполітанцями і відкидають їх у пізанські володіння. — XV. Вони вдираються в Папську державу і громлять папські війська під Перуджою (1479). — XVI. Перемога дука Калабрійського, здобута над флорентійцями під Поджібонці. — XVII. Лоренцо деї Медічі вирішує відправитися в Неаполь для підписання замирення з королем. — XVIII. Лодовіко Сфорца, він же Мавр, викликаний разом зі своїми братами у Мілан. Зміни, які відбулися в уряді, приводять його до самовлади. — XIX. Лоренцо деї Медічі укладає мир з королем Неаполітанським, але папа і венеційці невдоволені замиренням. — XX. Турки штурмують і захоплюють Отранто (1480). — XXI. Флорентійці знову замирюються з папою. — XXII. Нові причини для італійських воєн. Незгода між маркізом Феррарським і венеційцями (1481). — XXIII. Король Неаполітанський і флорентійці нападають на Папську державу з великими втратами для себе. — XXIV. Король Неаполітанський, дук Міланський, флорентійці і папа гуртуються для боротьби проти венеційців (1482). — XXV. Поразка венеційців під Бондено (1483). — XXVI. Ліга розпадається (1484). — XXVII. Розбрат між домами Колонна і Орсіні. — XXVIII. Смерть папи Сікста IV, обрання папою Інокентія VIII. — XXIX. Виникнення і діяльність Банку Святого Юрія. — XXX. Війна флорентійців з генуезцями за Сарцану. — XXXI. Падіння фортеці П'етрасанта. — XXXII. Війна між папою і королем Неаполітанським за володіння городом Аквіла (1485), яка завершується миром (1486). — XXXIII. Папа виявляє доброзичливе ставлення до флорентійців, хоча ті в останній війні допомагали королю Неаполітанському, виступає посередником між ними і генуезцями, проте безуспішно. Генуезці зазнають поразки від флорентійців, втрачають Сарцану і віддаються під руку дуку Міланському (1487). —

XXXIV. Бокколіно з города Озімо здає місто папі. Джіроламо Ріаріо, синьйор Форлі, убитий внаслідок змови (1488). — **XXXV.** Галеотто Манфреді, фаснцський володар, гине через зраду його дружини, останню фаснтинці виганяють з міста, а владу передають до рук флорентійців (1492). — **XXXVI.** Кончина Лоренцо деї Медічі. Похвала його чеснотам.

I

Оскільки початок цієї книги припадає на проміжний час між двома змовами, першою, міланською, про яку я допіру оповів, і другою, флорентійською, про яку оце піде мова, мені годилося б, з огляду на правило, якого я весь час тримався, висловити тут кілька думок про сутність змов і про важливі наслідки, до яких вони можуть призвести. Я зробив би це залюбки, якби не розводився про це в іншій своїй праці і якби матерія ця не вимагала надто вже докладного викладу. Але оскільки вона вимагає розволіклих міркувань, уже виявлених мною деінде, ми тут її не зачіпатимем. Перейшовши до зовсім іншої матерії, ми розповімо, як династія Медічі, зваливши в порох усіх ворогів, які з піднятим заборолом рушили на неї, повинна була, аби запанувати над містом і способом життя свого стати над усіма іншими, також узяти гору і над тими, хто таємно копав для неї яму. Бо, поки Медічі змагалися за владу і славу з іншими родовитими домами, громадяни, які заздрили на їхню потугу, могли відверто висловитися проти них, не боячись, що супротивник змете їх ще на початку змагання: адже магістратури були нині вільні, і будь-яка партія могла нічого не опасуватися, поки не зазнала поразки. Але після звитяги 1466 року вся влада перейшла до Медічі, і вони узiali таку міць, що всі, хто дивився на них заздро, мусили терпіти це становище. Якщо ж вони затялися в намаганні змінити його, то їм доводилося вдаватися до таємних інтриг або й до змови. Але оскільки задуми такого гатунку даються на превелику силу, вони здебільшого закінчуються загибеллю змовників і лише сприяють звеличенню того, проти кого виношувалися. В такому разі державець, обраний здобиччю, якщо він не загине, як дук Міланський, що трапляється дуже рідко, вбивається в ще більшу силу, але з милостивого робиться лихим. Взірець, який являють йому змовники, демонструє, що він має всі підстави для побоювань, побоювання викликають застороги, застороги і собі спричиняють кривди,

а потім пиши все пропало. Так змовник сам є першою жертвою свого задуму, а той, проти кого змовляються, теж зрештою гине.

II

(1478). Як ми вже згадували, Італія поділилася на два об'єднання держав. З одного боку, папа і король, а з другого — венеційці, дук і флорентійці. Хоча між двома цими Лігами війна ще не спалахнула, вони щодня давали одна одній приклучки для її виникнення, понтифік особливо не поминав жодної нагоди, щоб не напакостити флорентійцям. Месер Філіппо деї Медічі, архієпископ Пізанський, помер, папа, всупереч волі Синьйорії Флоренції, поставив натомість Франческо Сальвіаті, відомого ворога Медічі. Синьйорія поклала собі перешкодити його вступу на посаду, і суперечки, виниклі з цього приводу між папою і флорентійським урядом, лише загострили взаємну ворожнечу. До того ж першосвященик щедряв у Римі своїми щедротами родину Пацці і шукав будь-якої нагоди притиснути Медічі. На той час Пацці були у Флоренції найшляхетнішим і найбагатшим кланом. Очолював рід месер Якопо, і на честь його родовитості і заможності народ висвятив його на рицаря. Мав він лише одну бокову дочку, але безліч небожів, синів його братів П'єро і Антоніо, з них найславетнішим були Гульєльмо, Франческо, Ренато, Джованні, потім ішли Андреа, Нікколо і Галеотто. Козімо деї Медічі з огляду на багатство і шляхетність цього дому видав свою онуку Б'янку за Гульєльмо, сподіваючись, що, поріднившись між собою, обидва клани згуртуються, і таким чином заглухне ненависть і ворожнеча, породжувані зчаста простою недовірою. Проте сталося інакше: людські розрахунки вельми непевні й оманливі! Радники Лоренцо постійно переконували його, як небезпечно і супротивно його власній потузі допускати, щоб у чийось руках зосереджувалися і багатство, і влада. Через це ні Якопо, ні його небожам не доручали важливих постів, хоча всі вважали, що вони їх цілком заслуговують. Звідси початок невдоволення Пацці і початок побоювання з боку Медічі. Отож ця взаємна ворожнеча все посилювалася й посилювалася. І в усіх випадках, коли між кланом Пацці та іншими громадянами виникав розбрат, магістрати виступали

проти Пацці. Коли Франческо Пацці був у Римі, рада Восьми під найдрібнішою зачіпкою змусила його вернутися до Флоренції, не виявивши йому при цьому ніяких гонорів, які заведені щодо знатних громадян. Пацці і собі скрізь висловлювали невдоволення в речах образливих, сповнених зневаги. Тим самим вони посилювали недовіру своїх супротивників і з кожним днем усе більше шкодили самим собі. Джованні Пацці одружився з донькою Джованні Борромео, чоловіка тяжко багатого, до якої по смерті батька мали перейти всі родинні статки, оскільки інших дітей він не мав. Проте небіж Борромео, Карло, захопив частину майна, і коли запозвалися в суд, було видано закон, за яким дружина Джованні Пацці позбувалася батьківського добра, і воно переходило до Карло. Пацці добре зрозуміли, що до цієї справи причетні тільки Медічі. Джульяно не раз висловлював з цього приводу обурення своєму братові Лоренцо, доводячи йому, що, коли намагася здобути забагато, можна втратити все.

III

Проте Лоренцо, замолоду палкий і владний, побажав брати участь у цій справі і відстоював свої рішення. Зате Пацці, пам'ятаючи про свою родовитість і багатство, не бажаючи терпіти цього, вважаючи, що Лоренцо гвалтує їхні права, і почали думати про розплату. Перший, хто заходився снувати змову проти роду Медічі, був Франческо. Завзятіший і чутливіший за інших, він поклав собі здобути те, чого йому бракувало, ставлячи на карту все, що мав. Ненавидячи флорентійських можновладців, він майже весь час жив у Римі, де, як і всі флорентійські крамарі, мав тугий капшук і вів грошові справи. Він щиро приятелював із графом Джіроламо, і разом вони часто нарікали на поведження Медічі. Дійшло до того, що після всіх цих спільних скарг вони зміркували, що па те, щоб один із них міг любісінько жити у своїх володіннях, а другий у рідному місті, треба вчинити у Флоренції переворот, а це, на їхню думку, годі було зробити, залишивши Лоренцо і Джульяно живими. Вони гадали також, що пана і король з дорогою душею підтримали б їх, якби їм пощастило довести, що зробити такий переворот неважко. Ухваливши таку постанову, вони повідомили про свій задум Франческо Сальвіаті,

архієпископа Пізанського, який через честолоубство своє і недавно перенесену від Медічі кривду, залюбки згодився їм підсобити. Докладно міркуючи між собою, що слід робити, і намагаючись забезпечити собі найпевніший успіх, вони виснували, що до їхньої справи треба залучити месера Якопо Пацці, без якого, як їм здавалося, щось утнути годі. З цією метою вирішено, що Франческо Пацці вирушить до Флоренції, а архієпископ і граф зостануться у Римі, щоб своєчасно повідомити про все папі. Франческо побачив, що месер Якопо обачніший і твердіший, ніж їм хотілося б, і повідомив про це своїх друзів у Рим, а там подумали, що підбити на інтригу його може лише поважаніша особа, і тому архієпископ і граф повідомили про свій задум Джована Баттісту да Монтесекко, папського кондотьєра. Той був дуже досвідчений у ратному ремеслі і багато чим завдячував графу й папі. Однак він заявив, що план цей важкоздійснений і небезпечний. Тоді архієпископ спробував применшити всі ці небезпеки і перешкоди, він говорив про сприяння з боку папи і короля, про те, що флорентійським громадянам Медічі неважко, що Сальвіаті і Пацці можуть сподіватися на підмогу родичів, що з обома Медічі розправитися буде легко, бо вони ходять по місту без супроводу, нічого не боячись. Коли ж їх обох уже не стане, змінити устрій буде вельми легко. Проте Джован Баттіста на це не дуже покладався, бо від багатьох інших флорентійців він чув зовсім протилежне.

IV

Поки снувалися всі ці задуми й інтриги, Карло, фаенцький синьйор, занедужав так, що йому було вже три чисниці до смерті. Архієпископ і граф подумали, що тут випадає нагода послати Джована Баттісту до Флоренції, а звідти в Романью під приводом вимоги міст, які фаенцький синьйор забрав у графа. Останній порадив Джовану Баттісті перебалакати з Лоренцо, спитавши у нього поради, як йому повестися в Романьї, а потім з Франческо Пацці, щоб вирішити, яким побитом втягнути Якопо Пацці у їхню змову. Щоб у переговорах з Якопо він міг покликатися на авторитет папи, вони вирішили, що до від'їзду Джован Баттіста поговорить з главою Церкви, який і запропонував йому всю допомогу, яку вважав

найсприятливішу для цієї справи. По прибутті до Флоренції Джован Баттіста розмовляв з Лоренцо, який зустрів його якнайпривітніше і дав йому вельми мудрі і доброзичливі поради, отож Джован Баттіста був зачарований і побачив Лоренцо зовсім не тією людиною, яку йому описували, а вельми доброзичливою, розумною і дружньо настроєною до графа. А проте він вирішив перебалакати і з Франческо, одначе, не знайшовши його, оскільки Франческо поїхав до Лукки, порозмовляв з месером Якопо, який спершу рішуче не схвалив їхнього задуму. А втім, наприкінці розмови посилання на папу справило на месера Якопо якесь враження, і він порадив Джовану Баттісті податися в Романью: до його повернення звідти напевне і Франческо буде вже у Флоренції, і тоді можна буде повести уже докладнішу розмову. Джован Баттіста поїхав, повернувся і вів про людське око і далі з Лоренцо переговори про справи графа. Водночас мала місце зустріч між ним, месером Якопо і Франческо Пацці, і зрештою пошастило переконати месера Якопо пристати до змови. Заходилися міркувати, яким побитом її спевнити. Месер Якопо вважав це річчю нереальною, поки брати перебувають у Флоренції. Треба було почекати, поки Лоренцо вирушить до Рима, куди він, за чутками, збирається, і тоді слід виступити. Франческо не був проти того, щоб дочекатися поїздки Лоренцо до Рима, проте він і далі наполягав на тому, що навіть у разі, якщо Лоренцо не поїде, обох братів легко буде спекатися на чиемсь весіллі, або на якомусь видовиську, або в церкві. Що ж до підмоги ззовні, то він вважав, що папа може зібрати своє військо піби на те, щоб захопити твердиню Монтоне, бо папа мав законні підстави забрати її у графа Карло, аби покарати за заколот, який той зірвав у сієнських і перуджійських землях. Проте жодної остаточної постанови так і не ухвалено. Домовилися лише, що Франческо Пацці і Джован Баттіста повернуться до Рима і там укладуть уже надійний план з графом і папою. У Римі ще довгенько обмізковували справу, і нарешті ухвалено, що буде зроблена спроба захопити Монтоне, що Джован Франческо да Толіптіно, який був на службі у папи, вирушить у Романью, а месер Лоренцо да Каstellо у свої землі, там вони об'єднають свої збройні сили з посполитим рушенням місцевих і ждатимуть указівок від архієпископа Сальвіаті і Франческо Пацці. Останні обидва з Джованом Баттістою да

Монтесекко виїжджають до Флоренції і там зроблять все необхідне для спевнення задуму, якому король Ферранте через свого посла обіцяв сприяння. Тим часом Франческо Пацці та архієпископ, прибувши до Флоренції, залучили до змови Якопо, сина месера Поджо, юнака одукованого, але амбітного і охочого до змін, а також двох Якопо Сальвіати, один доводився братом, а другий родичем дальшого коліна архієпископа. Умовили взяти участь Бернардо Банділі і Наполеоне Францезі, молодиків одважних і багато чим завдячених дому Пацці. Окрім уже згаданих сторонніх людей, до змови причаляли також месер Антоніо да Вольтерра і такий собі попик, на ймення Стефано, який навчав у домі месера Якопо латини його доньку. Ренато Пацці, людина обачна і глибока, цілком свідомо того, які напасті породжуються подібними змовами, відмовився від участі у цьому передузятті, не крився зі своїм обуренням і перешкоджав йому як міг, не видаючи, до речі, яко муч порядний, його учасників.

V

Послав якомсь папа до Пізанського університету небожа графа Джіроламо Рафаелло Ріаріо, щоб вивчати канонічне право. Він був ще там, коли папа надав йому кардинальської гідності. Змовники надумали привезти цього новоспеченого кардинала до Флоренції, де його приїзд міг би правити за ширму для змови, бо до його людей можна було легко приєднати тих учасників змови, які ще були у Флоренції, і тим самим сприяти здійсненню цього задуму. Кардинал приїхав, і месер Якопо Пацці прийняв його на своїй віллі в Монтугі, недалеко від Флоренції. Змовники хотіли скористатися з перебування кардинала, щоб у зв'язку з цим Лоренцо і Джульяно обидва виявилися в одному місці і з ними можна було розправитися одним махом. Їм пощастило влаштувати так, що кардинала було запрошено до Медічі на їхню віллу у Ф'єзоле, але випадково, а може, й свідомо Джульяно туди не прибув. Оскільки цей план провалився, вони вирішили, що якщо повий прийом відбудеться у Флоренції, обидва брати неодмінно будуть присутні на ньому. Уживши таким чином необхідних заходів, вони обрали для врядження свята недільний день 28 квітня 1478 року. Певні того, що їм поталанить убити Ло-

ренцо і Джульяно під час бенкету, змовники зібралися у суботу ввечері, щоб виробити план дій на завтрашній ранок. Але вранці Франческо повідомили, що Джульяно на прийомі не буде. Заводії змови знову зібралися і вирішили більше не відкладати справи, бо в неї було втаємничено надто вже багато людей і її не могли не викрити. Тому вони призначили місцем нападу на обох братів Медічі собор Санта Репарата, де вони неодмінно мали появитися, бо туди збирався прибути кардинал. Змовники хотіли, щоб Джован Баттіста узяв на себе розправу з Лоренцо, а Франческо Пацці і Бернардо Бандіні — з Джульяно. Джован Баттіста відмовився, чи то душа його злагідніла від спілкування з Лоренцо, чи була на це якась інша причина, але він заявив, що ніколи не посміє звершити таке лиходійство у церкві і до зради доточити ще блюзнірство. З цього і почалася невдача цього передузяття. Бо часу залишилося обмаль, і їм довелося доручити цю справу месерові Антоніо да Вольтеррі і священникові Стефано, людям, звичками своїми і вдачею зовсім на це непридатним. Якщо в якійсь справі необхідні твердість і мужність і однакова готовність до життя і до смерті, то саме в такому, бо надто часто в ній і пропадає рішучість навіть у людей, призвичаєних орудувати зброєю і байдужих до крові. Ухваливши цю постанову, вони призначили замах на ту мить, коли священник, який править обідню, починає причащати. Водночас архієпископ Сальвіаті вкупі зі своїми прибічниками, з Якопо, з месером Поджо мали захопити Палац синьйорії і після вбивства обох молодих Медічі змусити синьйорів визнати хоч-не-хоч те, що сталося.

VI

Як умовлено, вони вирушили до церкви, де вже були кардинал і Лоренцо деї Медічі. У святині було людно, служба Божа почалася, а Джульяно деї Медічі ще не появлявся. Франческо Пацці і Бернардо, які взяли на себе замах на нього, пішли до нього додому і численними умовляннями та просьбами домоглися того, щоб він згодився піти до церкви. Справді-бо дивно, як владно і несхибно зуміли Франческо і Бернардо потаїти свою зненависть і свій страхітливий замисел. Бо, ведучи молодого Медічі до храму, вони цілу дорогу, а потім уже в церкві розважали його жартами і дотепами, як це заве-

депо у юні. Франческо навіть спромігся, дружньо його обіймаючи, обмацати його з голови до ніг, аби побачити, чи нема на ньому панцера чи яких інших захисних лат. Джульяно і Лоренцо добре знали, як завзялися проти них Пацці і як прагнуть відібрати у них державне стерню. Одначе вони були далекі від того, щоб потерпати за своє життя, думаючи, що як Пацці і підуть на щось, то скористаються лише з методів законних, не вдаючись до гвалту. Тим-то й вони, не маючи опаски за свою шкуру, вдавали, що дружньо прихильні до них. Отож убивці підготувалися: одні стояли біля Лоренцо, підійти до нього, не викликаючи підозри, було неважко через великий тиск люду, інші — близ Джульяно. В призначену мить Бернардо Бандіні ударив Джульяно куценьким, припасеним для такої мети запоясником у груди. Джульяно, ступивши кілька кроків, упав, і тоді на нього кинувся Франческо Пацці, завдаючи йому удар за ударом, причому так несамовито, що знеобачки сам собі поранив сильно ногу. Месер Антоніо і Стефано також напали на Лоренцо, кольнувши його кілька разів, але тільки ледь подряпали горлянку. Або вони не зуміли з ним розправитися, або Лоренцо, не втративши самовлади і бачачи, що йому непереливки, став мужньо до оборони, або йому підсобило оточення, проте замах убивць провалився. Запанікувавши, вони накивали п'ятами і сховалися, проте незабаром їх знайшли, закатували їх на смерть і трупи поволокли вулицями. Лоренцо зі своїми дружками сховався в ризниці. Бернардо Бандіні, бачачи, що Джульяно убитий, заколов також Франческо Норі, найщирішого приятеля Медічі, чи то спонукуваний давньою ненавистю до нього, чи то аби не дати йому прийти на допомогу Джульяно. Не вситившись цими двома убивствами, він кинувся на Лоренцо, щоб відвагою своєю і навальністю довершити те, чому не дали ради його спільники через свою слабкість і забарність, проте Лоренцо уже встиг сховатися у ризниці, і його спроба була марна. Серед паніки, породженої цими трагічними подіями, коли здавалося, що сама церква завалюється, кардинал пішов до вівтаря, де його ледве відборонили люди кліру. Одначе потому, як буча вщухла, Сипьйорія доставила його до палацу, де він провів, потерпаючи за себе, весь час до свого звільнення.

VII

Були під той час у Флоренції кілька перуджинців, викурених партійними сварками зі своїх рідних місць, яких Пацці, пообіцявши повернути їх на батьківщину, втягли у свою затію. Архієпископ Сальвіаті, вирушивши штурмувати Палац синьйорії в супроводі Якопо Поджо, своїх близьких з роду Сальвіаті і приятелів, прихопив з собою і цих перуджинців. Прибувши до палацу, він залишив унизу частину своїх людей і звелів їм, тільки-но вони почують галас, перекрити всі входи і виходи, а сам з більшою частиною перуджинців піднявся нагору. Година була нерання, синьйори уже обідали, однак його незабаром приведено до Чезаре Петруччі, хорунжого справедливості. Він зайшов у супроводі всього кількох душ, інші zostалися надворі і більша частина з них замкнула сама себе в канцелярії, оскільки двері ці були зроблені так, що, як їх зачиняли, їх ні знадвору, ні зсередини відкрити без ключа було годі. Тим часом архієпископ, зайшовши до хорунжого під тією вимовкою, що йому треба передати дещо від імені першосвященика, заговорив якомсь безладно і підозріло. Хвилювання, яке гонфальоньер помітив на обличчі архієпископа і в його речах, здалося йому настільки дивним, що він з криком кинувся геть зі свого кабінету і, напоровшись на Якопо Поджо, вчепився йому в чуба і передав його своїй варті. Почувши незвичайний галас, синьйори озброїлися хто чим, і всі ті, хто піднявся з архієпископом нагору, або замкнуті у канцелярії, або вкуті страхом, були вмент перебиті чи викинуті з вікон палацу просто на майдан, а архієпископ, обидва — Якопо Сальвіаті і Якопо Поджо — повішені під тими самими вікнами. А ті, хто зоставався внизу, перекрили входи і виходи, перебивши варту, і захопили цілий спідній поверх, отож-бо громадяни, які позбігалися на цей галас до палацу, не могли ні підсобити оружно Синьйорії, ні навіть подати їй поради.

VIII

Тим часом Франческо Пацці і Бернардо Бандіні, бачачи, що Лоренцо врятувався, а той із змовників, на кого покладалися всі надії, тяжко поранений, перелякалися. Бернардо, вирішивши, що непереливки і треба рятувати свою шкуру з

такою самою рішучістю і навальністю, як при розправі з братами Медічі, кинувся геть і втік. Поранений Франческо, повернувшись до себе додому, спробував сісти на коня, щоб за постановою змовників проїхати з загоном озброєних людей по місту, закликаючи люд до зброї відстоювати свободу, але не здолав: така глибока була його рана і так він стік кров'ю. Тоді він розібрався догола і кинувся на своє ложе, благаючи месера Якопо зробити все те, чого сам він звершити був негоден. Месер Якопо, незважаючи на свій вік і цілковиту неприродність до ратного ремесла, спав на коня і в супроводі, може, сотні озброєних супутників, приставлених для цієї мети, рушив до палацового майдану, закликаючи люд на підмогу собі і свободі. Проте щаслива доля і гойність Медічі зробили люд глухим, а свободи у Флоренції уже не знали, отож-бо заклик його ніхто не почув. Лише синьйори, обложені у горішньому поверсі палацу, заходилися жбурляти в нього камінням і залякувати якими тільки могли вигадати погрозами. Месер Якопо вагався в нерішучості і не знав, на яку йому ступити, і тут попався йому один його кривний, Джованні Серрісторі, який спершу почав дорікати йому за те, що вони зірвали весь цей заколот, а потім нараяв повернутися додому, твердячи, що іншим громадянам не менше, ніж йому, дорогі і люд, і свобода. Позбувшись таким чином останньої надії, бачачи, що палац проти нього, Лоренцо живий, Франческо поранений, ніхто їм не підсобляє, і не знаючи, що йому нині діяти, він поклав собі рятувати, якщо це можна, своє життя і зі своїм загоном, який супроводжував його на майдан, виїхав з Флоренції Романівським шляхом.

IX

Тим часом озброїлося вже все місто, а Лоренцо Медічі у супроводі оружних людей поїхав до себе додому. Палац очистив посполитий люд, а тих, хто відсиджувався там, захопили або винищили. По всьому місту вигукували ім'я Медічі, і скрізь можна було побачити розшарпані тіла убитих, які або несли нахромлені на списи, або тягли вулицями. Всіх Пацці гнівно кляли і катували їх нещадно. Їхні оселі вже захопив народ, Франческо ж витягли роздягнутим як був, відвели до палацу й повісили поряд з архієпископом та іншими його по-

сіпаками. Дорогою до палацу він не пустив пари з уст, хай би що йому говорили, хай би що творили з ним, він не опускав очей перед своїми катами, не видав жодного зойку і тільки зітхав мовчки. Гульєльмо Пацці, зять Лоренцо, сховався в його оселі, врятувавшись і завдяки своїй неучасті в цій змові, і завдяки підсобці своєї дружини Б'янки. Не було громадянина, який беззбройний або озброєний не являвся б тепер у дім Лоренцо, щоб запропонувати на підтримку себе самого і все майно, такої любові і такого співчуття зажила собі ця династія мудрістю своєю і щедротами. Коли зайшли всі ці події, Ренато Пацці був у своєму маєтку. Він хотів, перебравшись, тікати звідти, проте дорогою його впізнали, схопили і привезли до Флоренції. Спіймано було також у горах месера Якопо, бо верховинці, довідавшись про події в місті і бачачи, що він пробує сховатися, затримали його і повернули до Флоренції. Попри всі свої благання, він не здолав добитися від конвою з верховинців, щоб вони розправилися з ним дорогою. Месера Якопо і Ренато судили і скарали горлом через чотири дні. Серед сили загиблих у ці дні жаль будив лише один Ренато, бо він був муж обачний і доброзичливий і геть-то позбавлений тієї бундючності, яку ставили на карб усьому їхньому роду. Месера Якопо поховано у склені його предків, але як людину, на яку накладено анафему, його витягли звідти і закопали під міськими мурами. Так і не знайшовши спочиву в землі, він був тими ж, хто тягав його вулицями, кинутий у води Арно, здуті повинню. Ось вам найкрасномовніший приклад зрадливості долі, коли людина з висот багатства і гараздів була так ганебно скинута в провалля найбільшого безголов'я. Винуватили його у безлічі гріхів, надто у схильності до гри і лайки, більшій, ніж гоже навіть останньому ледацю. Одначе все це він спокутував милостиною, своїми поданнями всім бідним і офірами богадільням. На хвалу йому можна сказати також, що в суботу проти тієї кривавої педілі він, аби ніхто не постраждав від можливого його провалу, заплатив усі свої борги і звелів з найбільшою доскіпливістю повернути власникам усі товари, які передано йому на зберігання і які перебували в митниці або ж у нього вдома. Джована Баттісту да Монтесекко після тривалого слідства обезглавлено. Наполеоне Францезі врятувався від страти втечею. Гульєльмо Пацці засуджено на баніцію, а кузенів його, вцілілих, затокарено

до в'язниці твердині Вольтерри. Після завершення заколоту і кари змовників влаштовано урочистий похорон Джульяно, всі громадяни у сльозах проводжали його в останню путь, бо ні одна людина такого високого рангу не проявляла стільки гойності і людяності. По ньому зостався боковий син, народжений через кілька днів по його смерті і названий Джуліо, який обдарований був відомими всьому світові пині чеснотами і якому судилося високе призначення, про що ми, як Господь Бог подовжить нам віку, докладно розповімо, дійшовши у своїй хроніці до часів теперішніх. Військові сили, які під орудою месера Лоренцо да Каstellо стояли в Валь ді Тевере і під орудою Джована Франческо да Толентіно у Романьї, рушили на Флоренцію на підкріплення Пацці, але, довідавшись про цілковитий провал змови, повернули назад.

Х

Отож у Флоренції не сталося ніякої зміни устрою, як цього домагалися пана і король Неаполітанський, тому вони поклали собі досягти війною того, чого не поталанило добитися змовою. Якнайборжій зібрали вони свої частини, аби вдертися у флорентійські володіння, сіючи скрізь чутки, ніби домагаються від флорентійців лише вигнання Лоренцо Медічі, бо це єдиний флорентієць — їхній заклятий ворог. Королівська рать уже перехопилася через Тронто, папська була на перуджійських землях. Щоб дошкульніше вразити флорентійців не лише в справах мирських, а й духовних, папа відлучив їх від церкви і наклав на них анафему. Флорентійці, бачачи, що на них наступає зразу така сила війська, зібралися захищатися всіма доступними їм засобами. Лоренцо деї Медічі, з огляду на те, що війна буцімто велася винятково через нього, надумав передусім зібрати у Палаці синьйорії пайзнатніших громадян, десь душ триста, і звернувся до них з такою промовою: «Не знаю, пишні синьйори, і ви, чесні громадяни, чи маю я журитися вкупі з вами від того всього, що діється навколо, чи радіти. Звісно, як подумаєш, як підступно і люто напали на мене і вбили мого брата, не можна не печалувати, не боліти всією душею і серцем. Та як потім згадаєш, як притьмом, як толково, з якою любов'ю і в якій згоді всіх наших городян було подано мені захист, а за брата мого відомщено, треба не

те що радіти, а й пишатися, і хвалитися. Якби мені довелося на гіркому досвіді відчути, що у Флоренції у мене більше ворогів, ніж я сподівався, то той самий досвід показав мені, що палких, найщиріших друзів у мене теж більше, ніж я гадав. Тим-то слід мені журитися вкупі з вами за кривди, заподіяні мені ворогами, і радіти вашій доброзичливості до мене. Але журитися за ці кривди я маю тим більше, що вони надзвичайні, безприкладні, а головне, ніяк не заслужені. Міркуйте самі, чесні громадяни, до чого довела лиха доля наш дім, якщо навіть серед друзів, серед родаків, навіть у святині члени його не почувуються безпечно. Ті, хто потерпають за життя своє, звертаються по допомогу до друзів, до рідних, ми ж побачили, що вони озброїлися нам на погибель. Ті, на кого напосідають громада чи приватні особи, шукають притулку звичайно у церкві, але там, де інші знаходять захист, на нас чигала смерть, там, де навіть батьковбивці і душогуби почувуються безпечно, Медичі знайшли своїх убивць. І все ж Господь Бог, завжди ласкавий до нашого дому, ще раз виявив своє милосердя до нас і оборонив нашу справедливу справу. Бо перед ким ми так провинувалися, щоб заслужити такої несамовитої жаги помсти? Ні, ті, хто виявив до нас таку ворожнечу, зроду не були особисто нами скривджені, бо якби ми щось зробили проти них, вони уже не мали б змоги віддати нам віть за віть. Якщо ж вони приписують нам гніт, заподіяний їм державою, про що, до речі, невідомо нічого, то вам вони завдають більшої образи, ніж нам, цьому палацові і вашій верховній владі, більшої, ніж нашому дому, доводячи тим самим, що ради нас ви незаслужено кривдите співгромадян. Але ніщо так не далеке од істини, бо якби ми могли вчинити їм кривду, то не стали б цього робити, а ви не допустили б цього, якби навіть ми схотіли. Хто хоче в'явки бачити правду, зможе переконатися, що якби ми так піднесли наш дім, то лиш тим, що ми незмінно поривалися затьмарити всіх людяністю, гойністю і благодією. Якби ж ми завжди шукали змоги удобрухати чужих, то чому б ми стали кривдити близьких? Проте їх змушувала діяти жадоба влади, що вони довели, захопивши палац і явившись озброєною юрбою на майдан, і чини ці, жорстокі, амбітні і злочинні, осудливі самі по собі. Якщо ж вони орудували з ненависті й заздрості до нашої участі в справах державних, то замахнулися вони не стільки на нас, скільки на вас, бо ви

дарували нам її. Ненавидіти треба ту владу, яку захоплюють гвалтом, а не ту, якої добиваються завдяки щедрості, людяності й вільнолюбству. І ви самі здорові знаєте, що ніколи наш дід не піднімався на якийсь щабель величі інакше, як волею цього палацу і з вашої спільної згоди. Козімо, мій дід, повернувся з вигнання не завдяки силі зброї, а на спільне і одностайне ваше бажання. Мій батько, старий і хворий, уже не міг боронити панство од ворогів, але його самого захистила ваша влада і ваша воля. Я ж по кончині батька мого, будучи ще, сказати б, дитиною, ніколи не зміг би підтримати велич свого дому, якби не ваші поради і підтримка. І цей наш дід ніколи не зміг би і зараз не зможе урядувати, якби ви не урядували і раніше, і нині вкупі з ним. Тому я і не знав, звідки може явитися у ворогів наших ненависть до нас і чим ми могли викликати у них якусь справедливу заздрість. Хай би вони ненавиділи предків своїх, які через захланність і пиху втратили добру славу, яку наші предки злучили собі завдяки зовсім протилежним прикметам. Але хай навіть ми заподіяли їм якнайтяжчі кривди і вони мають усі підстави бажати нашого упаду, навіщо ж нападати на цей палац? Навіщо входити з папою і королем у спілку, скеровану проти свободи вітчизни? Навіщо ламати мир, який так довго панував в Італії? У цьому їм ніякого виправдання немає. Хай би нападали вони на своїх кривдників і не сплутували приватних чвар з громадськими. Ось чому тепер, коли їх перебито, вскочили ми в ще більшу халепу, бо під цією прикличкою папа і король впали на нас зі зброєю в руках, заявляючи, що війну вони ведуть лише проти мене і мого дому. Дав би Бог, щоб слова їхні були правдою. Тоді справі можна було б зарадити швидко і певно, бо я не був би таким поганим громадянином, щоб особистий порятунок свій цінувати більше за ваш і не згасити кров'ю своєю ту пожежу, яка загрожує вам. Але сильні світу завжди прикривають свої лиходійства якимсь пристойнішим приводом, і ось вони вигадали цей привід для виправдання свого ганебного заміру. Одначе, якщо ви думаєте інакше, я цілком у ваших руках. Од вас залежить, підтримати мене чи кинути мене напризволяще. Ви отці мої і захисники, і хай би що ви повеліли мені зробити, те я з готовністю зроблю, навіть якби ви вважали за потрібне цю війну, почату кровопролиттям мого брата, завершити, проливши мою кров". Поки Лоренцо

говорив, громадяни і не пробували утримуватися від сліз, і з тим самим хвилюванням, з яким вони слухали його, відповіли один із них від імені всіх інших. Він сказав Лоренцо, що республіка вдячна йому і його дому, що йому не слід утрачати мужності, що як не завагалися вони з усією поспішністю оборонити його життя і відплатити за смерть його брата, так само постануть вони за його вплив і владу, які він утратить лише тоді, коли вони утратять свою батьківщину. А для того щоб слова не розминалися з ділом, Синьйорія призначила Лоренцо загір особистої охорони, охоронці мали захищати його від усяких інтриг у місті.

XI

Відтак почалося готування до війни, зібрано було стільки вояків і грошей, скільки була змога. Спираючись на статті укладеної Ліги, послали по допомогу до дука Міланського і до венеційців. А що папа показав себе в цій справі вовком, а не пастирем, і, щоб не стати для нього козлом відпущення, флорентійці намагалися виправдатися перед усією Італією, привселюдно заявляючи про зрадливість понтифіка, про його безчестя і несправедливість, про те, що він дістав свою тиару кривою дорогою і справляє свої заповіді неправедно. Вони прямо вказували, що папа не побоявся послати тих, кого він поставив першими прелатами, вкупі з запроданцями і батьківбивцями звершити підступне вбивство у храмі Господньому, під час обідні і доконання таїнства Причастя. Коли ж він побачив, що перебити добропорядних громадян йому не пощастило, так само як змінити державний устрій і розправитися з республікою на свій розсуд, то він відлучив її від Церкви і погрожував їй прокляттям. Але якщо Бог праведний, якщо насильство йому ненависне, то ненависні мають бути йому і діяння цього його намісника і не осудить він скривджених людей, які моляться прямо йому, бо їх не хоче знати глава Церкви. З огляду на це флорентійці не тільки не визнали інтердикту і не підлягли йому, але й змусили своїх священників відправити службу Божу. У Флоренції скликали собор усіх тосканських прелатів, які у неї під рукою, і написали супліку до майбутнього вселенського собору про зловживання римського першосвященника. Папа і собі навів чимало доказів,

щоб обілити себе, він твердив, що обов'язок намісника Христа поскромляти тиранів, карати лихих і покріпляти добрих, добиваючись цього всіма доступними засобами. Але світських державців і князів не уповноважено ув'язнювати кардиналів, вішати єпископів, убивати священників, шарпати на шматки і тягати по вулицях їхні тіла, вимордовуючи без розбору і праведників, і грішників.

XII

І все ж попри всі ці обопільні вихватки і оскарження, флорентійці вернули понтифікові кардинала, затриманого ними. Це призвело до того, що папа, не знаючи уже стриму, ударив на них об'єднаними силами, своїми і королівськими. Обидві ці армії під орудою Альфонса, старшого сина Ферранте і дука Калабрійського, і під проводом Федеріго, графа Урбінського, вдерлися в К'янти за підтримкою сієнців, перетягнутих на бік флорентійських ворогів, заволоділи Раддою та багатьма іншими замками і заходилися плюндрувати ці володіння, а потім рушили на Каstellіну. Перед цим наїздом флорентійці перестрашилися великим страхом, бо війська вони майже не мали, а друзі не надто рвалися їм підсобити. Хоча дук і послав підкріплення, венеційці не вважали себе зобов'язаними допомагати флорентійцям у їхніх приватних чварах, на їхню думку, війна ця велася проти окремих флорентійських громадян і мала сприйматися як приватна справа, і тому вони зовсім не мушили посилати до них будь-яке підкріплення. Щоб розкрити очі венеційцям, як було все насправді, флорентійці відрядили послом до венеційського сенату месера Томмазо Содеріні і водночас провели вербування рекрутів, призначивши капітаном свого війська Ерколе, маркіза Феррарського. Поки тривали всі ці лаштування, ворог з такою міццю вдарив на Каstellіну, що каstellінці, зневірившись дочекатися підкріплення, капітулювали, витримавши сорокаденну облогу. Звідти супротивник рушив на Ареццо і оточив Монте-Сан-Совіно. На той час флорентійці вже на вербували військо, яке пішло назустріч ворогові й отаборилося за три милі від нього, заподіявши йому такі втрати, що Федеріго Урбінський попросив замир'я на кілька днів, на яке флорентійці згодилися, з такою шкодою для себе, що ті, хто просив замирення, були вкрай

здивовані їхньою згодою, адже в разі відмови противник мусив би відступити як непишний. Скориставшись з замирення, урбінці перешикували свої лави й захопили фортецю на очах у нашого війська, але уже прийшла зима, і, бажаючи перезимувати в кращих умовах, вони відійшли на сієнські землі.

XIII

Саме тоді Генуя повстала проти герцогства Міланського ось з якого приводу. Після кончини Галеаццо влада перейшла до сина його Джована, Галеаццо, ще не дорослого до державного керма, і між його дядьками Лодовіко, Оттавіано й Асканіо Сфорцами та його матір'ю Боною виникла суперечка, бо кожен із них прагнув опікуватися дукеням. Мадонна Бона, дукиня-вдова, користуючись з порад месера Томмазо Содеріні, що був тоді в Мілані флорентійським послом, і месера Чекко Сімонетти, колишнього секретаря Галеаццо, вийшла переможцем. Брати Сфорци утекли з Мілана, причому Оттавіано утопив, перехоплюючись через Адду, а інших двох братів було заслано в різні місця, так само як і синьйора Роберто да Сансеверіно, який під час цих суперечок перекинувся від дукині до братів Сфорців. Розрух, виниклий потім у Тоскані, вселив у цих братів колишнього державця надію, що нові околичності можуть стати їм у пригоді. Вони порушили заборону, і кожен із них заходився шукати способу повернутися на батьківщину. Король Ферранте, бачачи, що флорентійців у їхній притузі спомагає тільки Мілан, поклав собі позбавити їх і цієї підпори і з такою метою заходився робити дукині такі перешкоди у справах її, щоб вона не мала змоги давати флорентійцям будь-яку допомогу. За сприяння Просперо Адорно, синьйора Роберто і братів Сфорців він під'юдив Геную виступити проти дука. Отож під рукою у дука зостався тільки Каstellетто. Дукиня сподівалася, що, посідаючи цією твердиною, вона зможе легше підгорнути під себе місто, і послала туди чималенькі загони, які все ж таки зазнали поразки. Тоді вона збагнула, на яку небезпеку наражаються її син і вона сама, якщо війна триватиме. Тоскана була сплюндрована, а флорентійці, на яких дукиня покладала надію, були не в стані підсобити їй, тому вона ухвалила постанову зробити з Генуї спільницю, якщо вже несила залишити її підданницею. Ухваливши цю

постанову, дукиня домовилася з Баттістіно Фрегозо, ворогом Просперо Адорно, і передала йому Каstellетто, з тим аби він вигнав Адорно з Генуї і не подав ніякої підтримки братам Сфорцам. Після цього пакту Баттістіно, спираючись на військову заповогу Каstellетто і партію прибічників Фрегозо, захопив Геную і зробився, у відповідності з генуезьким звичаєм, дожем. Брати Сфорци і синьйор Роберто, вигнані з генуезьких земель, притулилися зі своїми людьми у Луніджані. Папа і король Неаполітанський, бачачи, що Ломбардія втихомирилася, вирішили використати тих, кого вигнано з Генуї, для загрози флорентійцям з боку пізанців, сподіваючись, що флорентійці, змушені поділити свої сили, захиріють. Зима уже завершувалася, і вони добилися того, щоб синьйор Роберто залишив зі своїми вояками Луніджану і напав на пізанські володіння. Синьйор Роберто зірвав скрізь великі розрухи, узяв і розбив на пізанських теренах чимало замків і нарешті підійшов, залишаючи за собою руїну, під саме місто.

XIV

Під той час прибули до Флоренції від цісаря, французького короля і короля Угорського послы до першосвященика. Вони порадили флорентійцям теж відрядити до папи посланників, обіцяючи зі свого боку умовити папу піти на міцний мир, який поклав би край цій війні. Флорентійці не відмовилися від цієї спроби, яка принаймні показала б усьому світові, який бажаний їм мир. Послів відряджено, але вони повернулися ні з чим. Тоді флорентійці, зазнавши нападу з боку одних італійських князів і кинуті напризволяще іншими, надумали запобігти ласки у французького короля і послали до нього Донато Аччаюолі, мужа, сильного в словесності грецькій і латинській, чий предки обсадали в місті високі посади. Він вирушив у путь, але, добравшись до Мілана, помер. Щоб ушанувати його пам'ять і підтримати родичів покійного, батьківщина влаштувала урочистий похорон його казенним коштом, дала синам різні привілеї, а донькам віно, щоб вони могли одружитися достойно. А послом до короля натомість відрядили месера Гвідаптоніо Веспуччі, мужа, вельми обізнаного з цивільним і церковним правом. Наїзд синьйора Роберто на пізанські терени налякав флорентійців, як усяка несподівана

напасть. Вони й так уже скуштували чимало лиха від сієнців і тепер не знали, як їм відбиватися від пізанців, одначе послали до Пізи і посполите рушення, і всяку іншу підмогу. Щоб Лукка не відпала і не заходилася постачати ворогові гроші й харчі, вони послали туди П'єро, сина Джіно Каппоні, який, проте, через неприязнь цього міста до флорентійців зустрів там такий стриманий прийом, що ризикував накласти головою від руки луккійців. Отож його присутність у Луцці скорше породжувала нові непорозуміння, ніж сприяла гуртуванню між ними. Флорентійці відкликали маркіза Феррарського, узяли на службу маркіза Мантуанського і почали наполегливо просити венеційців послати їм графа Карло, сина Браччо, а також Деїфебо, сина графа Якопо, яких венеційці після тривалого зволікання все-таки відрядили до них, бо, замирившись з турецьким султаном, вони вже не мали ніяких вимовок і посоромилися так явно ламати зобов'язання за Лігою. Граф Карло і Деїфебо явились, отже, з чималенькою раттю, до якої прилучили всіх тих, кого можна було взяти із загонів, які протистояли під орудою маркіза Феррарського військовим силам дука Калабрійського. І ці об'єднані частини рушили до Пізи назустріч синьйорові Роберто, який стояв зі своїми людьми на річці Серкйо. Той спершу буцімто мав намір чекати на наших вояків, проте при їхній появі відступив до Луніджани, на ті самі терени, з яких він напав на пізанські володіння. Після його відступу граф Карло відвоював усе те, що ворог устиг захопити на пізанських землях.

XV

(1479). Убезпечившись від наскоків з боку Пізи, флорентійці згуртували всі свої сили на терені між Колле і Сан-Джаміньяно. Але після появи графа Карло у цьому війську знову спалахнули суперечки між прибічниками Сфорци і прихильниками Браччо, і то настільки, що можна було побоюватися, якби вони недовго залишалися разом, спалаху ворожих дій. Щоб уникнути найгіршого, ухвалено поділити військо і одну половину під орудою графа Карло послати в перуджійські володіння з тим, щоб друга осіла на укріпленнях під Поджібонці і могла утримувати ворога від наїзду в флорентійську область. Гадали, що такий захід змусить і ворога

поділити свої загони, бо можна було сподіватися або на те, що граф Карло захопить Перуджу, де, як думали, у нього багато прибічників, або на те, що папі доведеться послати туди силу-силенну вояків для оборони міста. Щоб загнати папу ще більше на слизьке, звеліли месерові Нікколо Вітеллі, вигнаному з Чітта-ді-Кастелло, де верховодив нині його супротивник месер Лоренцо, рушити на це місто, нагнати з нього ворога і вивести з юрисдикції папи. Попервах здавалося, що фортуна сприяє флорентійцям, бо граф Карло здобув на перуджійських теренах чимало успіхів. Хоча ввійти в Кастелло месерові Нікколо Вітеллі ще не поталанило, ініціатива була в його руках, і він, не зустрічаючи опору, брав околиці міста. Ті частини, які zostалися під Поджібонці, теж шарпали ворога під самими мурами Сієни. А проте всі ці надії провалилися. Передусім тоді, коли перемога була вже не за горами, сконав граф Карло. Цей випадок, до речі, міг би навіть стати у пригоді флорентійцям, якби вони зуміли пожати лаври наступної перемоги. Дізнавшись про графову смерть, папська армія, яка вже об'єдналася у Перуджі, уже гріла надію розгромити флорентійців, вона рушила у похід і отаборилася над озером за три милі від ворога. Зі свого боку, Якопо Гвіччардіні, військовий комісар, вкупі з славутою Роберто да Ріміні, який по смерті графа Карло залишився першим і найздібнішим полководцем, довідавшись про те, чому ворог розраховує на перемогу, вирішили дочекатися на нього. Бій спалахнув на березі озера, де колись карфагенець Ганнібал завдав римлянам таку вікопомну поразку, і церковні війська теж були побиті. Ця звітяга викликала найбільшу радість у Флоренції, яка підносила до небес своїх капітанів, і мала б вельми славетні наслідки, якби все не змінилося через колотнечу, яка зірвалася у війську, розташованому під Поджібонці, і всі переваги, здобуті однією половиною армії, були геть знищені другою. Ця частина зібрала в сієнських володіннях велику здобич, і при її паюванні між маркізом Феррарським і маркізом Мантуанським пішла суперечка. Дійшло до збройної сутички, причому такої запеклої, що флорентійці, переконавшись, що на обох полководців разом їм сподіватися вже годі, відпустили маркіза Феррарського з його людьми додому.

XVI

Отже, наше військо, втративши капітана, одразу ж послабшало, і в проводі його виник цілковитий розгاردіащ. Дук Калабрійський, який був зі своїми людьми в сієнських околицях, вважав це нагодою для атаки. Так і було зроблено, як вирішили. Застукані зненацька флорентійці уже не покладалися ні на свою зброю, ні на свою чисельну перевагу, ні на міць своїх укріплень і, не дочекавшись ворога, навіть не бачачи його, з появою лише збитого ним курища, кинулися навтьоки, залишивши трофеєм усі припаси, обози й гармати. У таких військах завжди було стільки боягузтва і безладдя, що варто було якомусь князю повернутися головою чи задом, щоб це окошилося перемогою або розгромом. Поразка, якої зазнала флорентійська армія, збагатила королівських вояків луном, а Флоренцію нажахала. Місто не тільки перетерплювало важку війну, але стало ще й жертвою пошесті, такої небезпечної і згубної, що громадяни, рятуючись від смерті, порозселялися по селах. Наслідки цього погрому були тим страхотливіші, що громадяни, які мали маєтки в Валь ді Пезі і в Валь д'Ельзі і сховалися там, дізнавшись про військове побиття, притьмом повернулися до Флоренції не лише з дітьми і всією рухомістю, а й із селянами, які працювали в них. Здавалося, противник може будь-якої миті з'явитися під міськими мурами. Урядовці, які вели ратні справи, побачивши таку велику паніку, звеліли воякам, які так звитяжно билися біля Перуджі, урвати цю кампанію і рушити в Валь д'Ельзу проти ворога, який після здобутої ним перемоги без найменшої перешкоди скрізь чинив наскоки. Хоча город Перуджа потрапив у таке тісне кільце, що з дня на день чекалася його капітуляція, флорентійці воліли за краще відборонити своє добро, ніж захоплювати чуже. Отож це військо, позбувшись лаврів своєї звитяги, було перекинута в Сан-Каш'яно, замок за вісім миль од Флоренції, бо вважали, що лише там можна закріпитися, поки не зберуться недобитки. Що ж до противника, то ті його загопи, які здобули свободу дій після зняття облоги з Перуджі, посмілишали і щодня збирали чималий лун у арецьких і кортонських володіннях, а ті, що під орудою Альфонса, дука Калабрійського, перемогли під Поджібонці, узяли спершу Поджібонці, потім Віко і розбили дощенту Чертальдо. Захопивши всі ці

міста і набравши чималу здобич, вони обложили Колле, який тоді вважався неприступним. Замчани zostалися вірні флорентійцям і так завзято відбивалися від ворога, що дали змогу згуртувати знову розкидані всюди сили. Флорентійці, з'єднавши всі свої війська під Сан-Каш'яно і бачачи, що противник усе завзятіше штурмує Колле, вирішили підійти до цієї цитаделі, щоб підбадьорити обложених і розімкнути кільце обложників, яким довелося б зважати на близькість флорентійських частин. Ухваливши таку постанову, дано розпорядження воякам покинути позиції під Сан-Каш'яно і отаборитися під Сан-Джімініяно за п'ять миль від Колле. Звідти легка кіннота і найрухливіші піхотні з'єднання щодня шарпали ворога. Проте така допомога колледжанам була недостатня, їм бракувало найнеобхіднішого, і вони мусили 13 листопада капітулювати на велику досаду флорентійців і на велику радість противника, і насамперед сієнців, неависників не тільки флорентійців, а й заклятих недругів колледжан.

XVII

Зима уже вступила в свої права, і суворі умови військовій кампанії ніяк не сприяли. Папа і король Неаполітанський, чи то спонукувані прагненням подати якісь надії на міцний мир, чи то бажанням скористатися з плодів своїх досягнень, запропонували флорентійцям тримісячне замирення і дали десять днів на відповідь. Пропозицію негайно прийнято. Але як часто буває з людьми, яким рани болять сильніше, коли кров у них холоде, ніж у момент удару, так цей перепочинок лише змусить флорентійців виразніше усвідомити своє безголов'я. Громадяни заходилися без усякого стриму і остороги оскаржувати одне одного, згадувати зроблені в воєнних операціях промахи, марні видатки, несправедливо розкладені обтяження й податки. Мовилося про це не лише при приватних зустрічах, з цього приводу зривалися запеклі суперечки у радах республіки. Якийсь громадянин посмілішав настільки, що удався прямо до Лоренцо деї Медічі й заявив: "Місто втомилося і відмовляється вже воювати. Пора і про мир подумати". Лоренцо, сам перекопавшись, що миритися необхідно, зібрав раду з тих своїх друзів, яких він вважав за найрозумніших і найщиріших. Іншої ради вони не бачили — через

холодність і зрадливість, а також педоліття дука і громадські чвари у герцогстві, — як пошуку нового щастя з новими друзями. Проте вони не знали, в чій обійми кинутися: папи чи короля. По добрій розвазі схилилися до дружби з королем, як міцнішої й ширішої. Бо недовге перебування пап на престолі, зміни, спричинювані кожним новим обранням, майже цілковитий брак у глави Церкви страху перед князями, малосоромність його у визначенні політики — все це приводило до того, що ні один світський державець не міг цілком покласти на верховного понтифіка і сміливо пов'язувати свою долю з його долею. Той, хто по-союзницькому поділяє з папою всі воєнні небезпеки, перемогу розділить з ним, а в поразці виявиться самотнім, бо намісник Христа завжди знаходить певний захист у своїй духовній владі і павіюваній нею пошані. Виспувавши, що найкраще мати справу з королем, зміркували також, що найліпше і найпевніше була б особиста участь у перемовинах самого Лоренцо, чим повніше такі переговори вестимуться, тим легше буде розв'язати колишню ворожнечу. Постановивши вирядитися до короля, Лоренцо доручив турботу про долю міста і держави месерові Томмазо Содеріні, тодішньому хорунжому справедливості, і на початку грудня покинув Флоренцію, а добравшись до Пізи, написав Сицьйорії, з якої речі поїхав з Флоренції. Тоді сицьйори, щоб виявити йому гонори і дати змогу з більшою гідністю домовлятися про мир з королем, оголосили його оратором флорентійського пароду і уповноважили його підписати з цим державцем таку угоду про дружбу, яка здасться йому вигідною для Флорентійської республіки.

XVIII

Тоді ж таки сицьйор Роберто да Сансеверіно вкупі з Лодовіко та Асканіо, з огляду на загибель їхнього брата Сфорци, знову вдерлися в герцогство Міланське, аби захопити там владу. Вони взяли Тортоцу. Мілан і все герцогство стало до зброї, аж це дукині Боні порадили вернути у Мілан братів покійного дука і поділити з ними урядування, щоб усунути найменшу приклучку до внутрішніх чвар. Пораду цю подав Антоніо Тассіно, феррарець. Простого стапу, він приїхав до Мілана і вступив на службу до дука, який поставив його

прислужувати своїй дружині, дукині. Чи то через свою вроду, чи то через інші незнані прикмети, але він по кончині дука почав так впливати на дукиню, що, так би мовити, вів державні справи. Месер Чекко, муж, відомий своєю мудрістю і житейським досвідом, вельми цього не похваляв і скільки міг намагався послабити вплив Тассіно на дукиню і на інший причет. Той, помітивши це, з помсти і бажаючи також здобути якогось захисника від месера Чекко, заходився перекопувати дукиню вернути в Мілан братів Сфорців, що вона й зробила, не повідомивши ні про що месера Чекко. Він же сказав їй: "Ти ухвалила постанову, яка у мене відніме життя, а тебе позбавить держави". Так незабаром і сталося. Синьйор Лодовіко наказав убити Чекко, а через деякий час Тассіно було банітовано з Мілана. Дукиня від цього так зажурилася, що покинула Мілан і передала Лодовіко опіку над своїм сином. Так Лодовіко опинився самовладним правителем Мілана і, як ми далі розповімо, причиною великих напастей для цілої Італії. Отож Лоренцо вирудився до Неаполя, між сторонами тривало замирення, коли зовсім несподівано Лодовіко Фрегозо за сприяння деяких своїх прибічників у Сарцани нишком проник туди зі своїми вояками, захопив цю твердищу, а флорентійських ставлеників запроторив за ґрати. Пригода ця вкрай стурбувала флорентійський уряд, який думав, що окупація Сарцани зроблена з наусту короля Ферранте, і він почав парікати прибулому до Сієни дуку Калабрійському на нові паскоки під час замирення. Дук же листовню і через посланників усіляко силкувався порушити цю впевненість і твердив, що захоплення Сарцани робилося без відома його і його батька. Попри всі ці запевнення, флорентійці розуміли, що справи їхні ідуть усе гірше: скарбниця порожня, голова республіки перебуває під зверхністю короля Неаполітанського, а до колишньої війни з королем і паною доточилася ще нова війна з генуезцями. Друзів же флорентійці не мали, покладатися на венеційців не доводилося, а міланський уряд будив лише побоювання, як вельми неміцний і хиткий. Уся надія була на успішний перебіг домовленості Лоренцо деї Медічі з королем.

XIX

До Неаполя Лоренцо приїхав морем і дістав почесливий і доброзичливий прийом не тільки короля, а й усього міста.

Адже війна почалася для того, аби звести його зі світу, і величність його ворогів лише возвеличила самого Лоренцо. Коли ж він явився до короля, то заговорив про становище цілої Італії, про думи її князів і народів, про надії, які міг би породити вселюдський мир, про те, як небезпечно вести війну далі. Промовляв він так, що король, вислухавши його, став більше дивуватися величі його душі, ясності розуму і мудрості суджень, ніж раніше чудуватися тому, як цей муж може сам нести тягар клопотів воєнного часу. Тут він йому віддав ще більшу шану і почав думати про те, як би стати на дружню ногу з цим мужем замість того, щоб мати його ворогом. Проте він під різним приключками затримував його у себе від грудня до березня наступного року, щоб не тільки ліпше пізнати його самого, а й наміри флорентійців, оскільки Лоренцо мав у Флоренції чимало недругів, яким бажано було б, щоб король тримав його у полоні і вчинив з ним, як з Якопо Піччініно. Вони привселюдно висловлювали по всьому місту свої нібито побоювання з цього приводу, а на зборах заперечували проти всього, що пропонувалося зробити в обороні Лоренцо. Орудуючи таким робом, вони пустили чутку, що як король довше утримає Лоренцо в Неаполі, у Флоренції станеться переворот. Через це король усе відкладав від'їзд Лоренцо, щоб побачити, чи не скоїться чогось у Флоренції, поки його нема. Проте, переконавшись, що там усе тихо-мирно, король 6 березня 1479 року відпустив Лоренцо, попередньо гоїно ущедривши його щедротами і добувши його прихилля освідченнями дружби. Уклали вони також пакт про вічну приязнь в інтересах обох панств. І якщо Лоренцо, покидаючи Флоренцію, уже був великим мужем, то повернувся він на батьківщину помазаний ще більшою величчю, і місто зустріло його захоплено; такий прийом цілком заслужували його чесноти і нові заслуги перед рідним краєм, бо він повернув йому мир, важачи при цьому своєю головою. Через два тижні по його поверненні оприлюднено його угоду між республікою Флорентійською і королем. За цим пактом обидві сторони брали на себе взаємні зобов'язання дбати про цілість своїх панств. Короля уповноважувалося на свій розсуд вернути флорентійцям забрані у них міста. Паці, посаджені у вежу вольтеррської твердині, діставали волю, а дукові Калабрійському через якийсь час мали сплатити назначену суму грошей. Це

замиріння, як тільки стало про нього відомо, вкрай обурило папу і венеційців. Папа вважав, що король зовсім зневажив його, а венеційці звищувачували в пеповазі флорентійців, нагадуючи, що воювали вони разом, а замирилися без їхньої участі. Коли про це певдоволення стало відомо у Флоренції, всі почали потерпати, як би щойно укладений мир не зродив ще запеклішу війну. Через це зверхники вирішили зменшити кількість магістратів і доручити ухвалення постанов у найважливіших державних справах меншій кількості урядовців. Так сформовано раду Сімдесяти, яка й здобула вирішальний вплив на всі справи першорядної ваги. Цей новий устрій приборкав тих, хто поривався бунтувати. Щоб зміцнити свою владу, нова Рада передусім ратифікувала мирний пакт Лоренцо з королем і вирішила відрядити послів до папи, якими призначила месера Антоніо Рідольфо і П'єро Назі. Проте попри підписаний мир Альфонс, дук Калабрійський, стояв, як і раніше, зі своєю армією в Сієні, запевняючи, що його утримують там чвари серед громадян. Попервах він отаборився поза містом, але в Сієні зчиилася така буча, що громадяни просили його ввійти у місто і стати за арбітра у їхніх суперечках. Дук, скориставшись з пагоди, багатьох громадян засудив до грошової пені, інших до ув'язнення, ще інших до баніції, а деяких навіть до кари горлом. Таке поводження незабаром викликало не лише у сієнців, а й у флорентійців підозри, чи не збирається дук проголосити себе синьйором цього міста. Проте вдіяти щось було неможливо, бо панство нині дружило з королем і ворогувало з папою і венеційцями. Побоювання ці з'явилися не лише у флорентійського простоліуду, вельми спостережливого, а й у тих, хто стояв при державному стерні, всі пібито були певні, що піколи ще нашому місту не загрожувала так явно утрата свободи. І все ж волею Всевишнього, який завжди у скруті піклується про нього ще більше, сталася зовсім непередбачена пригода, яка змусила короля, папу і венеційців подумати про справи, куди важливіші, ніж тосканська біда.

XX

Султан турецький Мухаммед на чолі великої сили війська оточив Родос і штурмував його кілька місяців. Та хоч потуга й завзяття обложників були дуже великі, опір обложених

був ще сильніший; і вони з такою звагою і запеклістю захищалися проти такої навали, що Мухаммед мусив зняти облогу як непишний. Тим часом після його відходу частина турецького флоту під орудою Ахмет-паші рушила на Валону. Чи то паші здалося це легкою справою, чи то він просто виконував розпорядження свого володаря, але, ідучи вздовж Італійського узбережжя, він зненацька висадив на берег чотири тисячі вояків, напав на Отранто, узяв його, сілюндрував і всіх отрантців перебив (1480). Потім він постарався будь-що закріпитися в цьому місті і гавані і, збивши там сильний кавалерійський загін, заходився робити грабіжницькі наїзди на всю околицю. Діставши звістку про цю навалу і добре знаючи потугу султанову, король скрізь порозсилав гіщів про навислу над ним велику загрозу з просьбами про допомогу проти спільного супостата і рішуче зажадав повернення дука Калабрійського, який усе ще перебував зі своїми людьми у Сієні.

XXI

Турецьке пашестя, яке так збентежило дука і цілу Італію, було зате на руку Флоренції та Сієні: одна пібито знову відзискала свободу, а друга спекалася небезпеки, яка загрожувала її незалежності. Переконання це підтвердилося паріканнями дука при його відході з Сієни на те, що лиха недоля, яка потурала пригоді такій несподіваній і непередбаченій, позбавила його змоги зацарювати в Тоскані. Ця ж таки пригода істотно змінила погляди пани, раніше він домовлявся приймати і вислуховувати флорентійських послашників, нині ж так подобришав, що з дорогою душею дослухався до будь-яких розмов про вселюдський мир. Отож флорентійці побачили, що як вони знизяться до того, щоб просити прощення у верховного понтифіка, то й дістануть його. Ухвалено не гаяти такої okazji і до першосвященика відряджено посольство у складі дванадцяти душ, яким по приїзді їх до Рима глава Церкви все ж під різними приключками довго не давав аудієнції. А проте нарешті обидві сторони домовилися про те, які вони матимуть падали взаємини і що саме кожна з них внесе у справи миру і війни. Потім послашники уклакли перед понтифіком, який чекав на них у всій пишноті своєї потуги і в оточенні кардиналів. Вони всіляко вимовлялися у всьому, що сталося,

покликаючись на людську підступність, на слішу лють простолюду, на лиху педолу тих, хто мусив або битися, або накласти головою, визнаючи справедливість гніву папи. Мовили про те, що довелося перетерпіти флорентійцям, щоб урятуватися від загибелі, і як флорентійці зносили тягар війни, відлучення і всі інші напасті, які вони стягли на себе через останні події. І все задля того, щоб їхній республіці уникнути неволі, яка для вільних міст гірша від смерті. Одначе, якщо навіть несамохіть флорентійці чимось прошпетилися, вони ладні засвідчити своє каяття і здатися на ласку першосвященника, який, ступивши у слід Спасителя нашого, не відцурається їх і відкриє їм свої отецькі обійми. На всі ці вимовки папа відповів словами, сповненими гордоти і гніву, докоряючи флорентійців за все те, в чому вони колись згрішили проти Церкви. Він додав, що, виконуючи Божі заповіді, ладен дарувати їм розгрішення, якого вони просять, але хай вони знають, що віднині повинні слухатися Церкви, якщо ж вийдуть з послуху, то й справді цілком заслужено утратять незалежність, яку уже мало не втратили. Лише ті заслуговують свободи, хто уживає її на благо, а не на зло, бо свобода, зле ужита, згубна і для себе самої, і для інших. Хто не шанує Бога, а ще менше почитує Церкву, той не вільний, а ледачий і схильний більше до зла, ніж до добра, і карати його слід не тільки державцям, а й усім добрим християнам. У всьому, що сталося, флорентійці мають винуватити тільки самих себе, бо їхні злії діла спричинили цю війну і наступні, ще гірші переступи, живили її. Якщо ж нині вона завершилася, то не завдяки флорентійцям, а доброті їхніх супротивців. Після цього прочитано текст угоди і формулу панського благословення. Але тут папа додав до того, про що вже домовилося, що якщо флорентійці прагнуть, щоб благословення це пішло їм на хосен, вони повинні своїм коштом озброїти п'ятнадцять галер і утримувати їх увесь цей час, що бусурмани воюватимуть проти королівства Неаполітанського. Посли гірко нарікали на цей накладений на флорентійців додатковий тягар, проте ні їхні скарги, ні прохання їхніх друзів не полегшили його. А втім, після повернення посольства до Флоренції Синьйорія відрядила до папи підписати угоду своїм повноважним представником Гвідантоціо Веспуччі, який недавно повернувся з Франції (1481). Завдяки своїй обачності він здолав добитися

куди стерпніших умов, і його ущедрено ласкою і подарунками самого римського першосвященника, що правило за ознаку остаточного замирення.

XXII

Потому як флорентійці домовилися з папою, сієнці, так само, як і вони, самі позбулися страху перед королем завдяки відходу частин дука Калабрійського. Війна з турчином тривала, і флорентійці заходилися всіма способами допевнятися від короля повернення своїх замків, які, покидаючи Тоскану, дук Калабрійський полишив у руках Сієни. Опинившись у такій притузі, король потерпав, як би флорентійці не відцуралися його, а почавши воювати з сієнцями, не перешкодили б йому одержати допомогу від папи та інших італійських князів, на яку він сподівався. Тим-то він згодився повернути замки і тісніше пов'язав себе з флорентійцями новими взаємними зобов'язаннями. Ось так князів змушують дотримуватися даного ними слова сила і доконечність, а не пакти та обіцянки. Коли замки було повернуто і нову конфедерацію утверджено, Лоренцо деї Медічі повернув собі всю ту вагу, якої він позбувся був через безталанну війну і через сумнівне замирення з королем. Адже в цей час було чимало людей, які відверто паплюжили його, пібито він, рятуючи свою шкуру, запродав рідний край, у якого війна відняла землі, а мир віднімає незалежність. Але тепер міста вернуто, з королем підписано почесний пакт, республіці повернуто її колишню славу, і ось Флоренція, місто, жадібне до красномовства і схильне судити про речі не за сутністю їх, а за зовнішнім успіхом, знову передумала і почала возвеличувати Лоренцо, заявляючи, що завдяки мудрості своїй він при замиренні дістав усе, лихою неодолею забране під час воєнної кампанії, що його розсудливість і тямущість виявилися сильнішими, ніж зброя і потуга ворога. Турецькі паскоки відсунули війну, готову було спалахнути через невдоволення папи і венеційців миром поміж флорентійцями і королем. Але якщо ці напади виявилися геть-то несподіваними і вийшли на благо, то завершення їх, теж непередбачене, спричинило чимало халепи. Султан Мухаммед нагло помер, між синами його пішли чвари, і султанське військо, що було в Апулії, виявилось кинутим

своїм володарем напризволяще. Тому воно домовилося з королем Неаполітанським і повернуло йому Отранто. Отож страх, який стримував папу і венеційців, минувся, і всі обавлялись якоїсь нової халепи. З одного боку, папа і венеційці зав'язали спілку, до якої пристали генуезці, сієнці та інші дрібніші міста. З другого — заодно виступили флорентійці, король і дук, а за ними тягли руку болонці та багато інших синьйорів. Венеційці запрагли захопити Феррару. На їхню думку, вони мали до цього слушну вимовку і не сумнівалися в успіхові. Вимовкою було твердження маркіза Феррарського, що він незобов'язаний більше приймати у себе в Феррарі венеційського віце-домінуса й купувати венеційську сіль, з огляду на те, що угоду про це укладено річенцем на сімдесят років і нині річенець минав. Зате венеційці вважали, що до тих пір поки маркіз Феррарський властен над Полезіне, він зобов'язаний приймати віце-домінуса і венеційську сіль. А що маркіз ці зазіхання відкидав, венеційці вирішили, що вони мають законну підставу стати до зброї, та й час для цього найсприятливіший, поки папа гнівається на флорентійців та короля. Щоб підійти більше під ласку намісника Христового, венеційці з великою пошаною зустріли прибулого до них графа Джіроламо (1482), надавши йому громадські права і побільську гідність, а це найвища честь, яку місто може виявити чужинцеві. Лаштуючись до війни, венеційці запровадили на всі товари нове мито, а капітаном своїх збройних сил поставили синьйора Роберто да Сапсеверіно, який, розбивши глека з міланським правителем синьйором Лодовіко, знайшов притулок у Тортоні. Та він зірвав заколот, потім утік звідти до Генуї, де й перебував, коли венеційці закликали його до себе і поставили верховним головнокомандувачем.

XXIII

Усі ці лаштування до якогось нового походу стали відомі ворожій спілці, яка й собі заходилася готуватися до війни. Дук Міланський обрав за полководця над своїми загонами урбінського синьйора Федеріго, а флорентійці синьйора Костаццо да Пезаро. З метою промацати плани папи й довідатися, чи не з його згоди венеційці збираються воювати з Феррарою, король Ферранте послав у Тронто свою рать під орудою Аль-

фонса, дук Калабрійського, і звернувся до папи з проханням пропустити її в Ломбардію на підкріплення маркізові, в чому і дістав од нершосвященика відмову. Король Неаполітанський і флорентійці гадали, що все ясно, і вирішили ударити оружно на папу, аби змусити його стати на їхній бік, або хоча б перешкодити йому подати допомогу венеційцям, які уже оголосили маркізові війну, виступили, пройшли потоптом по всіх феррарських володіннях, а потім облягли Фікероло, чи не найбільший замок у феррарському контадо. Оскільки король і флорентійці зважилися піти війною на понтифіка, Альфонс, дук Калабрійський, рушив на Рим, де його підтримав рід Колонни, оскільки Орсіні тягли руку за папою, і сплюндрував цей край. Зі свого боку, флорентійські сили під командуванням Нікколо Вітеллі оточили Чітта-ді-Кастелло і взяли штурмом місто, вони вигнали звідти месера Лоренцо, який тримав це місто як папський ленник, а патомість посадили панувати там месера Нікколо. Папа опинився в дуже скрутному стані, бо Рим був розшарпаний партійними пристрастями, а за мурами його все пускав під вогонь і меч супостат. Але будши мужем завзятим, сповненим прагнення перемогти, а не поступатися перед ворогом, він призначив воєначальником преславного Роберто да Ріміні і викликав його до столиці, де вже гуртувалися всі папські з'єднання. Там папа пояснив йому, якою великою честю було б для нього, Роберто, виступивши проти королівської раті, визволити Церкву з тієї тісноти, в яку вона впала, якої подяки заслужив би він не тільки від нього, ніні владущого глави, а й усіх його наступників, і як віддячили б його не лише люди, а й сам Господь Бог. Славута Роберто почав з того, що зробив огляд папського війська і його готовності воювати, а потім порадив наwerbувати якомога більше піхоти, що й було зроблено якнайборжій і якнайстаранніше. Дук Калабрійський уже підійшов під мури Рима і плондрував усе довкола мало не біля міських рогаток. Це викликало у римлян страшне обурення, ото ж-бо багато хто добровільно зголосилися причалити до славити Роберто при визволенні Рима, яких синьйор цей приймав з освідченням подяки. Довідавшись про ці готування, дук відступив на певну відстань від міста, вважаючи, що, як він стоятиме під самим Римом, Роберто напасти на нього не наважиться. До того ж він доживався брата свого Федеріго, якого батько відрядив

до нього зі свіжими силами. Роберто, бачачи, що потуги в нього стільки ж, скільки у дука, а піхоти навіть і більше того, рушив бойовими шиками з Вічного Міста і отаборився за дві милі від ворога. Дук при такій несподіваній появі ворога збагнув, що треба або сточити бій, або, визнаючи себе переможеним, тікати. Майже змушений до цього і не бажаючи чинити, як негоже королевичу, він волів битися. Він розвернувся до недруга, кожна сторона вишикувала свої загони, як тоді було заведено. Бій почався і тривав до полудня. У цій битві було виявлено більше зваги, ніж у будь-якому побойіщі, яке заходило в Італії за попередні п'ятдесят років, бо в ньому лягло кістками з обох сторін понад тисячу душ. Кінець її був вельми славний для Церкви. Сила-силенна піхоти її так була дукську кінноту, що вершники кинулися навтьоки. Сам дук не unikнув би полону, якби сильний загін турків, з тих, що були в Отранто, а потім пішли служити королю, не врятував його. Після звитяги славути Роберто вступив до Рима сливе як триумфатор. Проте довго тішитися славою йому не довелося, бо день випав такий важкий, що він випив забагато води і підхопив хворобу, яка й забрала його за кілька днів. Тлінні останки його за розпорядженням папи сподобилися пишного погребу. Узявши гору над ворогом, римський першосвященик поквапився відрядити графа Джіроламо в Чітта-ді-Кастелло, аби повернути це місто месерові Лоренцо і заодно й спробувати заволодіти Ріміні. По кончині славути Роберто зостався лише малий син його на руках у матері, і папа думав, що захопити це місто буде неважко. Так воно й вийшло б, якби цю жінку не відборонили флорентійці, вони протиставили напасникові таку потугу, що він так і не здолав щось удіяти ні проти Чітта-ді-Кастелло, ні проти Ріміні.

XXIV

Поки змінювали одна одну ці романьївські і римські події, венеційці окупували Фікероло, загони їхні перехопилися через По, і табір дука Міланського і маркіза Феррарського був у паніці, бо Федеріго, граф Урбінський, занедужав і, розпорядившись везти себе до болонського шпиталю, помер. Отож справи маркіза пішли згори, а у венеційців щодня все більше міцніла надія захопити Феррару. З другого боку, король і

флорентійці все робили, щоб зламати упертість папи. Не маючи спромоги зробити це оружно, вони почали погрожувати йому вселенським собором, цезар уже ладен був скликати його в Базелі. Імператорські посланники, прибулі до Рима, і перші кардинали, прихильники миру, зрештою переконали і змусили понтифіка подбати про те, щоб запровадити всеіталійське замирення і згоду. Першосвященик, з одного боку, піддаючись страхові, з другого, бачачи, що піднесення моці Венеції згубне для Церкви і для цілої Італії, пішов на примирення з Лігою і відрядив своїх нунціїв до Неаполя, де й зав'язано терміном на п'ять років спілку між папою, королем Неаполітанським, дуком Міланським і флорентійцями, причому венеційцям дано право пристати до неї. Після вступу до спілки папа натякнув венеційцям, що їм треба зректись підбиття Феррари, проте венеційці не послухалися і заходилися лаштуватися до наступу ще завзятіше. Розгромивши під Ардженте військові з'єднання дука і маркіза, вони підійшли аж до самої Феррари, отаборившись у гаю маркіза.

XXV

Оскільки Ліга вважала, що пора вже підсобити цьому синьйорові якнайщедріш, вона послала на Феррару дука Калабрійського на чолі його власних загонів і папських (1483). Флорентійці теж кинули всі свої війська, а для того щоб вести кампанію дружніше, спільники зібрали у Кремоні нараду. Туди з'їхалися папський легат з графом Джіроламо, дук Калабрійський, синьйор Лодовіко Лоренцо деї Медічі і ще багато інших італійських князів. Усі гуртом вони визначали, як вести далі воєнні операції. Вважаючи, що найкращий спосіб допомогти Феррарі — це енергійний наступ, вони висловили побажання, щоб синьйор Лодовіко згодився від імені дука оголосити венеційцям війну. Але той на це не пішов, побоюючись увіліти в таку війну, яку так просто завершити навряд чи пощастить. Тому ухвалено почати штурм Феррари всіма з'єднаними силами, і ось чотири тисячі вояків при повній зброї і вісім тисяч пішаків рушили на венеційців, які мали дві тисячі двісті при повній зброї і шість тисяч піхоти. Ліга вирішила, що передусім треба атакувати венеційську армаду на річці По, вона й напала на ту під Бондено, розметала

її, взяла понад двісті кораблів і полонила месера Антоніо Юстиціані, адмірала цього флоту. Венеційці, побачивши, що проти них ціла Італія, покладали собі ще більше цим прославитися. Вони взяли до себе на службу дука Лотарінгського з двома сотнями солдатів і після розгрому своєї армади відрядили його з частиною своєї армії проти ворога. Вони звелили також синьйорові Роберто да Сансеверіно перейти з другою половиною армії Адду, вигукуючи імення молодого дука і дукині-вдови Боши. Вони розраховували, що таким робом їм пощастить учинити переворот у Мілані, де, як вони гадали, синьйора Лодовіко і його посіпак усі ненавидять. Спершу ця операція викликала у Мілані побоювання і змусила місто озброїтися, проте справи завершилися далеко не так, як сподівалися венеційці, бо те, на що синьйор Лодовіко спочатку не згоджувався, він тепер зробив, обурений цим кинутим йому викликом. Тепер маркізові Феррарському залишили для захисту його земель чотири тисячі комонників і дві тисячі пішаків. Дук Калабрійський спершу на чолі дванадцяти тисяч рейтарів і п'яти тисяч пішаків вступив у бергамські терени, потім брешійські і, нарешті, веронські і заволодів майже всім контадо цих трьох міст, причому венеційці не змогли чинити опір цьому, бо синьйор Роберто зі своїми загонами ледве захистив три головних міста. З другого боку, маркіз Феррарський відвоював більшу частину своїх земель, оскільки дук Лотарінгський, його супротивник, виставив проти нього дві тисячі рейтарів і тисячу пішаків. Отож для Ліги літо 1483 року було звияжним.

XXVI

(1484). Зима мишала без сутичок, настала весна, і воєнні операції відновилися. Ліга, щоб швидше взяти гору над венеційцями, збрала всі свої сили водно, і, якби війна велася, як і попереднього року, вона легко забрала б у венеційців усі ломбардські землі їх, бо нині венеційці мали у своєму розпорядженні всього лише шість тисяч рейтарів і п'ять тисяч пішаків проти тринадцяти тисяч рейтарів і шести тисяч пішаків, тим паче, що річенець служби їхнього кондотьєра скінчився, і він повернувся додому. Але, як буває, там, де є суперництво між рівними між собою званням отаманами, їхні чвари часто

сприяють перемозі ворога. Після смерті Федеріго Гонзаги, маркіза Мантуанського, чийм авторитетом скріплювалася згода між дуком Калабрійським і Лодовіко Сфорцою, між цими двома принцями почалося тертя, яке породило обопільні заздрощі. Джован Галеаццо, дук Міланський, був у тих літах, коли міг би уже взяти до рук державне стерно, а що він одружився з дочкою дука Калабрійського, останній хотів, щоб урядовав не Сфорца, а його зять. Лодовіко ж, знаючи про це, поклав собі зробити все, щоб перешкодити дукові спевнити це бажання. Венеційці доскіпалися до цього задуму Лодовіко і надумали скористатися з нагоди, яка, як вони гадали, дасть їм змогу їхнім заходом, а саме через замирення, повернути все, чого позбавила їх війна. Нишком вони домовилися з Лодовіко про пакт, який і підписали у серпні 1484 року. Коли інші конфедерати довідались про цей пакт, вони вкрай обурилися, надто тим, що, як вони побачили, їм доведеться вернути венеційцям усі забрані в тих володіння, залишити під рукою останніх завойовані ними у маркіза Феррарського Ровіго і Полезіне та ще й визнати за ними право на всі ті привілеї, які венеційці віддавна мали у Феррарі. Всі обурювалися тим, що їм довелося вести війну таку затратну, спершу для них таку славно, але на завершення ганебну, бо підбиті землі довелося повернути ворогові, а захоплені ворогом залишити йому. Одначе конфедерати мусили на це піти, бо вони втомилися від величезного тягара війни і відмовлялися вже ставити на карту свою долю заради чужого честолюбства і гріхів.

XXVII

Поки ось так склалися всі ці ломбардійські події, папа за сприяння месера Лоренцо намагався прискорити капітуляцію Чітта-ді-Кастелло і пагнати звідти Нікколо Вітеллі, якого Ліга кинула напризволяще, щоб перетягти на свій бік папу. Під час облоги ті замчани, які тягли руку за Нікколо, зробили вилазку і взяли гору в рукопашній сутичці. Папа мерщій відкликав з Ломбардії графа Джіроламо, наказав йому повернутися до Рима, щоб підкріпити свою залого, і доручив йому воєнну кампанію проти Нікколо. Але, зміркувавши потім, що розумніше прихилити до себе останнього вигідним миром,

ніж знову з ним воювати, він домовився з ним і якнайкраще примирив його з іншим супротивником, месером Лоренцо. До цього, до речі, його спонукало не стільки миролюбство, скільки побоювання нових заколотів, бо він уже помічав, що між кланами Колошпа та Орсіні от-от піде розбрат. Річ у тім, що під час війни з папою король Неаполітанський відбив у Орсіні кондато Тальякоццо і віддав його в обладу роду Колонни, який підтримував його. Після замирення папа й король Орсіні, посилаючись на мирну угоду, зажадали свій маєток назад. Папа не раз вимагав у Колошпа повернути Тальякоццо, проте ні просьби Орсіні, ні погрози папи не діяли, більше того, Колонни дошкуляли, як і раніше, своїх недругів панлюженням і лайкою. Не бажаючи цієї зухвалості терпіти, верховний понтифік, згуртувавшись з Орсіні проти Колошпа, сплюндрував усі їхні оселі в Римі, захисників перебив або зайняв у брані і повідбирав у них більшу частину їхніх замків в околицях. Отож колотнеча ця завершилася не замиренням, а погромом однієї зі сторін.

XXVIII

У Генуї й Тоскані теж було неспокійно, бо флорентійці тримали графа Антоніо да Марчано з озброєними людьми на кордоні біля Сарцани, і поки точилася ломбардійська війна, вони шарпали сарцанців наскоками і легкими сутичками. А ось у Генуї дож цього міста Батістіно Фрегозо, поклавшись на архієпископа Паголо Фрегозо, був узятий під варту з дружиною і дітьми за розпорядженням архієпископа, який проголосив себе володарем. Крім того, венеційський флот напав на королівство, окупував Галлінолі і атакував інші гавані. Проте після підписання миру всі ломбардські розрухи припинилися скрізь, окрім Тоскани і Рима. Бо через п'ять днів потому, як проголошено мир, папа помер, — чи то прийшла його смертна година, чи то його звела в могилу досада від того, що довелося піти на цей клятий мир. А проте цей римський першосвященик, помираючи, залишив мирну Італію, в якій він за життя знай воював. Але одразу ж по його кончині загуляла в Римі ворохобня. Граф Джіроламо відступив зі своїми загонами до замку. Орсіні боялися, як би Колонни не здумали розплатитися за невдалі кривди. Колонни ж зажадали, щоб їм повернули їхні оселі й замки. І через кілька днів по всьому

місту вже лютували смертовбивства, грабунок, пожежі. А втім, кардинали умовили графа передати замок Святій Колегії і повернутися у свої володіння, вивівши з Вічного Міста свої війська, і граф, розраховуючи підійти під ласку майбутнього понтифіка, згодився з цим і пішов собі в Імолу. Таким чином кардинали позбулися цієї небезпеки, а барони уже не могли сподіватися у своїх чварах на підмогу графа, і можна було спокійно обрати нового першосвященника. Після довгих су-перечок обрано було Джованбаттісту Чібо, кардинала Мальфетти, генуезця, під прибралим ім'ям Інокентія VIII. Муж доброзичливий і миролюбний, він домігся того, що всі склали зброю і в Римі запанував мир.

XXIX

Після ломбардійського пакту флорентійці ніяк не могли втишитися, їм здавалося ганебним і безглуздим, що якийсь звичайнісінький шляхтич, приватна особа, відібрав у них замок Сарцани. А що в положеннях про замирення значилося, що можна не тільки вимагати утраченого під час воєнної кампанії, а й ставати оружжю проти всіх, хто почав би чинити цьому опір, вони заходилися лаштуватися до цього, збираючи кошти і солдатів. Агостіно Фрегозо після здобуття Сарцани, переконавшись, що сили на таку війну йому бракує, передав це місто у дар Святому Юрію. Оскільки далі мені ще доведеться говорити про Святого Юрія і про генуезців, гадаю, що тут доречно буде розповісти про те, як правлять цим містом, одним з найголовніших італійських міст. Потому як генуезці помирилися з венеційцями наприкінці славетної війни, яка точилася між ними багато років тому, республіка, неспроможна відшкодувати громадянам великі грошові суми, позичені у них, віддала їм митні прибутки і постановила, що кожен з позичальників діставатиме певну частку від суми мита пропорційно до тієї суми, яку він позичив напству, поки борг не погасить. А для того щоб позичальники могли збиратися на свої паради, їм передали палац, який був над митницею. Кредитори ці запровадили між собою піби правління, обрали раду у складі ста чоловік, щоб заправляти громадськими справами, і комісію Восьми, яка була виконавчим органом. Усі суми, позичені державі, вони поділили на п'ять, так звані Місця, а всій

корпорації дали найменування на честь Святого Юрія. Коли була облаштована таким чином внутрішня управа колегії позичальників, а в міській комуні тим часом виникала пова потреба в коштах, вона почала звертатися до банку Святого Юрія по пові позички. Цей банк, досить багатенький і добре влаштований, міг задовольняти ці прохання комуни. А вона, зі свого боку, віддавши банкові Святого Юрія митні прибутки, почала давати йому під заставу свої земельні ділянки. Так справа дійшла до того, що через потреби комуни і послуги банку Святого Юрія більша частина земель і міст під юрисдикцією Генуї перейшли у розпорядження банку, він господарює в них, боронить їх і щороку посилає туди відкрито обраних урядовців, у чю діяльність комуна не втручається. А звідси і вишикло те, що громадяни, вважаючи цю комуну тиранічною, утратили до неї всяку прихильність, перепісши її на банк Святого Юрія, де всіма справами порядкують злагоджено і справедливо. Тим-то в Генуї так легко і відбуваються всякі перевороти, що підгортають генуезців під руку чи то одного з їхніх же таки громадян, чи то навіть чужинця, бо урядування весь час міняється, а в банку Святого Юрія все міцно і спокійно. І от щоразу, коли Фрегозо і Адорно змагалися між собою за владу, громадяни, оскільки йшлося про справу держави, зоставалися осторопні і дозволяли переможцеві панувати. Єдине ж утручання банку Святого Юрія зводилося завжди до того, що він змушував переможця присягати в тім, що закони свято дотримуватимуться. А закони ці справді до останнього часу не підлягали ніяким змінам, бо, коли маєш і зброю, і гроші, і владу, ламати закони небезпечно, того і жди тоді грізного заколоту. Ось вам папрочуд дивний взірець, якого не міг засвідчити жоден філософ з тих, хто описує устрій у державі, справжній чи вигаданий; па одному й тому самому терені, серед однієї і тієї самої людності водночас панує і свобода, і тиранія, і пошана до законів, і зледащіння умів, і справедливість, і свавілля. Бо лише такий лад і гарантує безпеку місту, яке живе за стародавніми і вельми шанованими звичаями і обичаями. І як станеться, — а з часом так і має бути, — що під зверхність банку Святого Юрія потрапить уся Генуя, то ця республіка виявиться ще славетніша, ніж венеційська.

XXX

Так ось цьому банку Святого Юрія Агостіно Фрегосо передав і Сарцану. Той залюбки прийняв цей дар, забезпечив її захист, одразу ж вислав у море флот і послав у П'етрасанту охорону, щоб урвати зв'язок між флорентійцями і військом, уже розміщеним неподалік від Сарцани. Флорентійці і собі намагалися захопити П'етрасанту, бо без неї, на півдорозі між Пізою і Сарцаною, здобуття останньої знецінювалося. Проте вони могли її облягати без якоїсь приключки, треба було, щоб п'етрасанці чи їхні захисники перешкождали їм узяти Сарцану. Щоб донехитися свого, флорентійці послали з Пізи своїм загонам великий обоз з припасами і спорядженням, давши йому кволенький конвой з огляду на те, що охорона П'етрасанти, узрівши таку багату здобич, спокуситься на неї. Так воно й сталося, п'етрасантська охорона на привабу спіймалась і флорентійський обоз захопила. Тепер флорентійці здобули законний привід для взяття П'етрасанти. Знявши облогу з Сарцани, вони оточили П'етрасанту з вельми сильною і хороброю залогою. Флорентійці, викотивши свої гармати на рівнину, звели бастіон і на пагорбі, щоб мати змогу штурмувати і з цього боку. Військовим комісаром був Якопо Гвіччардіні. Поки воювали біля П'етрасанти, генуезький флот здобув і спалив замок Ваду, а також висадив на суходіл загін, який заходився шарпати все узбережжя. Проти них кицують рейтарів і пішаків під орудою Бонджанні Джанфільяцці, які трохи присадили зухвалих генуезців, що вже втратили змогу орудувати так само вільно, як раніше. Проте флот дошкуляв і далі флорентійцям. Він поплив до Ліворно і підійшов під саму Торре Нуова з понтонами та іншими засобами для приступу. Кілька днів вони обстрілювали твердиню зі своїх грамат, але, переконавшись, що тут нічого не вийде, відпливли назад як непишні.

XXXI

Блокада П'етрасанти велася так мляво, що ворог, посмілішавши, пішов на штурм бастіону і захопив його. В цьому штурмі він виявив таку звагу і викликав таку паніку серед флорентійської раті, що вона мало не наживала п'ятами. Фло-

рентійські частини було відведено на позиції за чотири милі од міста, а що вже був місяць жовтень, командири вирішили стати постоем на зиму, а облогу відкласти до сприятливішого сезону. Коли про це неподобство стало відомо у Флоренції, зверхники обурилися і з тим, щоб вернути загонам їхній бойовий дух і славу, поставили нових комісарів, Антоніо Пуччі і Бернардо Неро, котрі й вирушили до табору, прихопивши з собою грубенькі грошенята. Там вони розтлумачили капітанам, як розсердиться Синьйорія, владущі і всі громадяни, якщо вони не поведуть армію до міських мурів, і як згасьблять вони себе, якщо з такими стратегами і такими збройними силами, маючи перед собою купку гвардійців, не зуміють захопити такої слабкої і незначної твердині. Ця промова підбадьорила командирів, і вони постановили не тільки поновити блокаду, а пасамперед відбити у ворога захоплений бастион. Справа ця показала, як впливають на вояків людяне ставлення, доброзичливість у поводженні і в речах. Бо Антоніо Пуччі, додаючи духу одному, обіцяючи всякі блага другому, третьому подаючи руку, четвертого цілуючи, змусив їх так навалюю порватися в атаку, що вони взяли бастион одним махом. Одне це успіх привів їх і до утрат, гарматне ядро поклато графа Антоніо да Марчано. А проте перемога флорентійців так настрахала місто, що мешканці заговорили про капітуляцію, і, нарешті, аби довести цей приступ до блискучого skutku, Лоренцо деї Медічі поклав собі сам одвідати флорентійський табір, і незабаром фортеця здалася. Прийшла зима. Начальство вирішило кампанію припинити у чеканні на весну, переважно тому, що восени підсоння в цій місцевості стає дуже нездорове. У таборі прокинулися всякі хвороби, і багато з капітанів були серйозно хворі, а Антоніо Пуччі і Бонджанні Джанфільяцці не тільки занедужали, а й повмирили. Всі їх гірко оплакували, таку любов до себе викликав у війську Антоніо своїм поводженням при облозі П'єтрасанті. Тільки-но флорентійці здобули П'єтрасанту, луккійці відрядили до Флоренції своїх посланників з вимогою передати їм це місто, як приналежне до їхньої республіки. При цьому вони послалися на положення угоди, де мовилося, що всі міста, хоч би хто їх захопив, мають бути повернені первісним власникам. Цих зобов'язань флорентійці зрікатися не збиралися, але відповіли, що не знають, чи не доведеться їм за мирним пактом з генуезцями, який за-

раз розглядається, передати їм П'етрасанту, і тому до підписання замирення вирішувати нічого не можуть. Проте навіть якби флорентійці і мали б вернути П'етрасанту луккійцям, то луккійцям слід подумати про те, як їм відшкодувати флорентійцям їхні утрати і шкоду, заподіяні їм загибеллю стількох їхніх громадян. Якщо луккійці підуть на це, то цілком можуть розраховувати на повернення П'етрасанти. Ціла зима пройшла у мирних переговорах між генуезцями і флорентійцями, які точилися в Римі. Попри сприяння папи, до замирення все ж не домовилися, і тому навесні флорентійці напали б на Сарцану, якби їм не завадила в цьому хвороба Лоренцо деї Медічі і війна, яка спалахнула між папою і королем Ферранте. Бо Лоренцо, окрім подагри, педуги, успадкованої від батька, мучився такими кольками, що йому довелося навіть брати лікувальні купелі.

XXXII

Проте куди більшою перепоною стала війна, викликана такими околичностями. Сила короля Неаполітанського над городом Аквілою була така маленька, що місто вважалося майже незалежним. Там усім заправляв граф ді Монторіо (1485). Під Тронто стояв тоді зі своїми загонами дук Калабрійський під тим приводом, ніби треба було прискромити усобицю, яка пішла серед тутешніх селюків. Справжнім його наміром було повністю підгорнути Аквілу під короля. Тим-то він викликав до себе графа ді Монторіо, ніби бажаючи його підмоги в його тодішніх заходах. Граф, нічого не підозрюючи, послухався, але коли він явився до дук, його схопили і під вартою послали до Неаполя. Тільки-но про це стало відомо в Аквілі, як увесь люд взявся до зброї і замордував Антоніо Кончінелло, королівського комісара, а заодно і кількох громадян, відомих прихильників його величності. Сподіваючись здобути собі оборонця, аквілійці піднесли корогу Церкві і відрядили до папи ораторів з проханням узяти їхнє місто під свою руку і оборонити їх як підданців від королівської тиранії. Першосвященик одразу став в обороні Аквілі з усім запалом людини, яка несправді короля з міркувань як державних, так і особистих. А що в цей час синьйор Роберто да

Сансеверіно дихав лихим духом на дука Міланського і байдикував, папа узяв його до себе на службу і наказав якнайхутчій прибути до Рима. Окрім того, він закликав усіх друзів і родичів графа ді Монторіо виступити проти короля, отож принци Альтемура, Салерно і Бізіньяно повстали зі зброєю в руках. Король, побачивши себе втягнутим у війну, звернувся на допомогу до флорентійців і до дука Міланського. Флорентійці вагалися в нерішучості, як їм учинити, їм бо здавалося морокою занедбати свої справи задля чужих, та й повий похід проти Церкви паражав їх на небезпеку. Проте в силу зав'язаної з королем спілки вони, незважаючи на ці всі загрози і нехтуючи своєю вигодою, воліли бути вірними слову, взяли до себе на службу князів Орсіні і всі свої збройні сили під командуванням графа Пітільяно послали до Рима на виручку королю. Король же свою рать поділив на дві половини, одну на чолі з дуком Калабрійським відрядив до Рима, щоб вона вкупі з флорентійцями билася проти церковного війська, друга ж на чолі з ним самим мала приборкати зухвалих баронів. Обидва ці з'єднання протягом усієї кампанії здобували різні успіхи, і насамкінець король скрізь узяв гору. В серпні 1486 року з допомогою ораторів іспанського короля було підписано мир. Папа, котрому не фортунило і котрий не хотів випробовувати долі, пішов на нього. Всі італійські потентати теж уклали угоду, але до участі в ній не залучили генуезців, оскільки вважалося, що ті бунтували проти дука Міланського і незаконно окупували флорентійські землі. Коли замирення відбулося, синьйор Роберто да Сансеверіно, який показав себе на війні не дуже вірним другом папи і не дуже грізним ворогом для своїх супротивників, покинув Рим, піби вигнаний папою і переслідуваний вояками дука і флорентійців. Минувши Чезену і бачачи, що його от-от злапають, він надумав рятуватися втечею і сховався у Равенні менше, ніж з сотнею рейтарів. Решта його вояків почасти здалися дукові, почасти загинули від рук селяків. Король по завершенні війни помирився зі своїми баронами, але стратив Якопо Копполу і Антонелло Анверса з синами за те, що ті зрадили його і передали понтифіку у розпал воєнних операцій його секрети.

XXXIII

На прикладі цієї війни папа побачив, як уміло й швидко роблять флорентійці послуги своїм друзям. Раніше через свою любов до генуезців і через допомогу, яку флорентійці подавали королю, вони були йому невідомі, зате нині він став любити їх і ушедряти їхніх ораторів куди більшою ласкою. Дізнавшись про це нове прихилля глави Церкви, Лоренцо деї Медічі намагався всіляко укріпити його, бо вважав, що прославиться немало, якщо дружбу з королем може підперти дружбою з папою. Римський першосвященик мав сина, на ймення Франческо, якому він бажав запевнити таке становище і таких друзів, котрих би той не позбувся після смерті батька. І найщирішою людиною з тих, з ким варто було посвоячитися, здавався пані Лоренцо, а тому він заходився орудувати таким робом, що домігся шлюбу між своїм сином і однією з дочок Лоренцо. Потому як вони посвоїлись, папа висловив бажання, щоб генуезці добровільно передали Сарцану флорентійцям, твердячи, що ті не можуть посідати тим, що Антоніо продав, а Агостіно не може подарувати банку Святого Юрія те, що йому не належить. Проте його заходи провалилися. Більше того, поки в Римі велися переговори, генуезці оснастили чимало галер, і несподівано для флорентійців висадили на берег три тисячі пішаків і атакували форт Сарцанелло, розташований над Сарцаною і захоплений флорентійцями. Вони сплюндрували і спалили городок, що був вище форту, а потім підтягли до форту гармати і заходилися завзято бомбардувати його. Цей новий штурм захопив флорентійців знепацька. Вони притямом зібрали своє військо в Пізі під орудою Вірджініо Орсіні і почали скаржитися папі на те, що саме тоді, коли вони точили мирні переговори, генуезці знову напали на них. Потім відрядили П'єро Корсіні до Лукки, щоб запевнити вірність своєму місту, а Паголантіо Содеріні до Венеції промацати настрої цієї республіки. Вони попросили також допомоги у короля і синьйора Лодовіко, але марно, бо король відповів, що йому загрожує турецька армада, а Лодовіко під різними вимовками посилати підкріплення не поспішав. Ось так флорентійці сливе завжди залишаються самотні, не знаходячи друзів, які боропили б їх з такою ж охотністю, з якою вони самі підсобляють іншим. Призвичаєні до того що конфедерати

кидають їх напризволяще, флорентійці і цього разу не занепали духом. Навербувавши чималеньку рать під командуванням Якопо Гвіччардіні і П'єро Ветторі, вони кинули її на супостата й отаборилися на річці Магрі. Проте ворог тиснув і далі на Сарцанелло, роблячи підкопи і пускаючи у хід усе, що було під рукою. Комісари поклали собі подати форту підкріплення, і ворог прийняв виклик. Почався бій рукопаш, генуезці зазнали поразки, а месер Лодовіко Ф'єско здався в полон з багатьма іншими отаманами (1487). Проте ця перемога не тільки не нагнала холоду на сарцанців і не змусила їх капітулювати, а навпаки, вони заходилися лаштуватися до захисту ще завзятіше. Але флорентійські комісари теж не сиділи згорнувши руки, ото ж і захисники, і напасники сповняли своє ратне ремесло з великою звагою. Облога затягувалася, і Лоренцо деї Медічі постановив вирушити до табору. Його поява підбадьорила наших жолдаків і збентежила сарцанців. Бачачи, що флорентійці настроєні дуже рішуче, а генуезці виручати їх не збираються, вони добровільно і беззастережно здалися на ласку Лоренцо. Флорентійці, захопивши місто, повелися людяно з усіма мешканцями, помилувавши купки заводіїв бунту. Синьйор Лодовіко під час цієї облоги послав свої збройні частини в Понтремолі нібито на те, щоб підсобити нашим. Але в Генуї він мав своїх людей, партія, ворожа владній, зірвала заколот і з допомогою цих його сил дала дуку Міланському змогу взяти місто.

XXXIV

Саме тоді німці пішли війною на венеційців, а в Марці Бокколіно да Озімо під'юдив Озімо на повстання проти папи і взяв там верховну владу. Одначе після низки подій він на умовляння Лоренцо деї Медічі і повернув це місто понтифікові, сам же поїхав до Флоренції, де під катулою Лоренцо достойно вікував свій вік. Потім він перебрався до Мілана, але там захисту не здобув і загинув від руки синьйора Лодовіко. Німці напали на венеційців і погромили їх під городом Тренто, де наклав головою і їхній отаман синьйор Роберто да Сансеверіно. Після цієї поразки венеційці з незмінної ласки до них фортуни підписали з німцями замирення, таке вигідне для республіки, що вони виявилися нібито переможцями в

цій війні (1488). Тоді ж таки завелася чимала звада у Романії. Форлієць Франческо Орсо був мужем у своєму рідному місті дуже впливовим. З цього приводу граф Джіроламо запідозрив його і не раз загрожував йому так, що Франческо неабияк потерпав. Друзі і родичі нараяли йому випередити графа, і якщо той боїться з його боку розправи з ним, хай він розправиться з ним перший і, вбивши його, уникне загрози. Обміркувавши все і твердо зважившись на такий крок, змовники обрали для замаху базарний день у Форлі, оскільки тоді в місто з'їжджалося багато їхніх друзів і вони могли покласти на їхнє сприяння, не скликаючи їх для такої нагоди. Був місяць травень, коли більшість італійців вечеряють ще засвітла. Змовники подумали, що найзручніше убити графа одразу ж потому, як він повечеряє, вся челядь саме під цей час сяде до вечері, і він залишиться у своїй кімнаті, сказати б, сам-один. Ухваливши таку постанову і призначивши час, Франческо з друзями вирушили до графа. Покинувши їх у передпокоях, він пішов туди, де був граф, і сказав його камердинеру піти доповісти графові, що він бажає з ним побалакати. Франческо впустило. Граф був сам-один. Обмінявшись кількома словами про те, чого він прийшов, Франческо заколов його запоясником, покликав своїх спільників, і вони зарізали також і камердинера. Міський капітан випадком явився до графа для якоїсь розмови з кількома охорошниками і теж став жертвою убивць. Учинивши всю цю різню, змовники зірвали у місті розрухи, викинули тіло графа з вікна на майдан і з криком: "Церква і свобода!", — озброїли люд, який ненавидів графа за пожадливість і жорстокість. Усі будинки його було сплюндровано, графиню Катарину з дітьми затримано. Залишилося тільки, аби змова завершилася успішно, заволодіти фортецею. Комендант її здаватися відмовлявся, і змовники звернулися до графині, щоб вона умовила його капітулювати. Вона пообіцяла зробити це, якщо вони пропустять її до твердині, і запропонувала залишити їм закладниками дітей. Їй повірили і пропустили у фортецю. Але, тільки-но опинившись там, вона заходилася погрожувати їм розплатою за мужа смертю і лютими тортурами. Коли ж змовники пригрозили, що уб'ють її дітей, вона відповіла, що має цілковиту змогу сплодити інших. Уражені такою одвагою, змовники, бачачи до того ж, що папа не на їхньому боці, а дядько графині,

синьйор Лодовіко, посилає їй на підмогу військо, узяли стільки луку, скільки могли, і сховалися в Читта-ді-Кастелло. Графиня знову дістала свої володіння і люто й немилосердно помстилася за вбитого чоловіка. Флорентійці, довідавшись про загибель графа, скористалися з пагоди і повернули собі цитадель П'янкальдолі, колись узяті у них графом. Вони послали туди вояків, але штурм твердині ознаменувався загибеллю славетного зодчого Чекки.

XXXV

Романьївську усобицю спричинила ще одна пригода не меншої ваги. Галеотто, фаенцький синьйор, був одружений з дочкою месера Джованні Бентивольйо, болонського принца. Жінка ця чи то з ревності, чи то через невихованість мужа, чи то через власну клятву вдачу так зненавиділа чоловіка і так затялася в своїй ненависті, що надумала позбавити його влади і життя. Вона прикинулася хворою і підлаштувала так, щоб як Галеотто з'явиться одвідати її, з ним розправилися сховані у покоях спільниці. Цим своїм задумом вона попередньо поділилася з батьком, який сподівався по зятевій смерті запаанувати у Фаенці. Коли надійшов час, призначений для замаху, Галеотто зайшов, як звикле, до спальні дружини. Він завів з нею розмову, і тут убивці, вискочивши звідти, де вони ховалися, накинулися на нього і закололи, а він не міг чинити їм ні найменшого опору. Смерть його збурила все місто. Дружина, прихопивши з собою недорослого сина Асторре, сховалася в цитаделі. Люд озброївся. Месер Джованні Бентивольйо при підтримці такого собі Бергаміно, кондотьєра на службі у дука Міланського, загодя до всього підготувавшись, виступив на чолі чималого з'єднання до Фаенци, де був ще флорентійський комісар Антоніо Босколі. Серед усього цього розгардіяшу магістрати зійшлися разом, щоб обговорити справи майбутнього урядування, але в цей час вальділамонці, які явилися у зв'язку з цією смутою озброєні, напали на месера Джованні і Бергаміно, одного убили, другого полонили і, вітаючи юного Асторре і флорентійців, передали владу у місті комісарові. Коли звістка про цю пригоду дійшла до Флоренції, вона всіх засмутила. А проте велено звільнити месера Джованні та його дочку, і за волевиявом усіх фаенців місто узяло

під свою опіку Фаенцу і юного Асторре. Потому як головні війни між найбільшими папствами завершилися, ще кілька років точилися такі самі усобиці й буни в Романї, Марці та Сієні, про які через їхню незначність оповідати, як на мене, неварто. Щоправда, в Сієні, після відходу дука Калабрійського по завершенні воєнної кампанії 1478 року розрухів було більше, ніж будь-де, і після низки переворотів, коли гору брали то пизота, то шляхта, зацарював зрештою нобілітет. У ньому найбільший вплив мали Пандольфо і Якопо Петруччі, перший славився мудрістю, другий доблестю, і в своєму рідному місті вони стали нібито зверхниками.

XXXVI

Що ж до флорентійців, то після припинення сарцанської війни і аж до смерті Лоренцо деї Медічі 1492 року вони купалися в достатках. Коли завдяки мудрості й авторитету Лоренцо зананувала всеіталійська злагода, він усю свою душу вклав у піднесення свого краю і дому. Первістка свого П'єро він одружив з Альфонсиною, дочкою кавалера Орсіні. Для другого сина свого, Джованні, домігся кардинальської шапки. Це було тим вартіше уваги, що Джованні мав усього чотирнадцять років і допосі не було випадку, щоб цього титулу надавалося в такі молоді літа. І був то перший щабель тієї драбини, якою дїм Медічі мїг, як згодом і сталося, піднятися до самого неба. Що ж до третього сина, Джульяно, то через його недолїтство і ранню смерть Лоренцо не поталанило якнайпишніше влаштувати його долю. З дочок Лоренцо старша пошлюбила Якопо Сальвіаті, друга — Франческо Чібо, третя — П'єро Рідольфі. Четверта, яку для згуртування самої своєї династії він віддав за Джованні деї Медічі, померла ще за його життя. Що ж до майнових його справ, то в торгівлі йому не велося, бо управителі порядкували його добром не як приватні люди, а радше як можновладці, і він утратив значну частку свого багатства, отож батьківщині довелося підтримувати його виплатою чималеньких грошей. Щоб не випробовувати більше долі, Лоренцо крамарювати припинив і заходився скуповувати землі, які вважав добробутом міцнішим і сталішим. У контадо Прато, Пізи та Валь ді Пези у нього завелися посесії, які прибутковістю своєю і пишнотою зведених там будов гідні

були радше князя, ніж приватної особи. Потім він узявся розбудувати й оздоблювати своє рідне місто. В межах його було чимало незабудованої й безлюдної пустки. Тим-то Лоренцо подбав про те, щоб прокласти там нові вулиці, що сприяло розбудові й красі міста. До того ж, щоб зміцнити безпеку панства, дати йому змогу захищатися від ворога й стримувати його далеко за межами Флоренції, він укріпив замок Фіренцуола, розташований в Апеннінах на Болоньському шляху. З боку Сієни він заходився відбудувати Поджо Імперіале з тим, щоб ця цитадель стала однією з найсильніших. З боку Генуї завдяки здобуттю П'етрасанти і Сарцани дорогу недругові було закрито. Подаючи своїм друзям фінансову та іншу допомогу, він зміцнив владу і вплив роду Бальйоні в Перуджі, роду Вітеллі в Читта-ді-Кастелло, а у Фаенці урядування передано йому особисто. І все це становило собою пібито сильні редути на підступах до рідного краю. Його заходами в ці мирні роки у Флоренції святкування йшли за святкуваннями, і на них то відбувалися воїнські змагання, то давалися вистави, в яких зображувалося якісь подвиги старожитності чи тріумфи старожитних воєначальників. Лоренцо деї Медічі ставив собі за мету достаток у місті, згуртованість простолоуду і пошанівок шляхті. Підтримував він усіх, хто вирізнявся в якійсь штуці, опікувався ученими, що може посвідчити приклад месера Аньїоло да Монтепульчано, месера Крістофано Ландіні і месера Деметрію, грека. Отож граф Джованні Мірандола, муж сливе боговірний, усім іншим європейським краям, де побував, волів Флоренцію й осів у ній, приваблений пишнотою Лоренцо, який кохався в зодчестві, музиці й поезії. Оприлюднено чимало поетичних утворів, скомпонованих Лоренцо та ще й з його власним науковим коментарем. Щоб сприяти флорентійській молоді вивченню красного письменства, він відкрив у Пізі школу, куди залучав найученіших людей з цілої Італії. Братові Маріано да Кінаццано, августинському чепчикові і визначному речникові, він відбудував в флорентійських околицях цілий кляштор. Був він улюбленцем фортуни і самого Господа Бога, оскільки всі його почини мали щасливе розв'язання, а всі його вороги осоромилися. Окрім Пацці, на його життя важилися також Баттіста Фрескобальді у храмі Карліне і Бальдінотто да Пістойя на його віллі, проте обидва вони, як і їхні спільники, поплатилися цілком заслуже-

по за свої злочини. Ці його звичаї і обичаї, його мудрість і щаслива рука були відомі не лише італійським князям, а й далеко за межами Італії, і в усіх викликали захоплення. Матвій, король угорський, не раз віддавав справедливу шану йому. Султан посилав до нього своїх ораторів з приносами, турки видали йому Бернардо Бандіні, убивцю його брата. І повсюдна його шана стала для цілої Італії об'єктом захопленого здуміння, яке щодня зростало через його незміну мудрість, оскільки на всіх нарадах він бував красномовний і перекопливий у доказах, у постановках обачний, у виконанні ухвал скорий і сміливий. Годі навести якусь хибу, яка потьмарила б сяйво стількох чеснот. А проте він був велелюбний до жінок, любив розмову з базіками язикатими і дотепниками і дитячі ігри більше, ніж це, здавалося б, личило такому мужу, його не раз бачили учасником забав його синів і дочок. Бачачи, як він водночас провадить життя і легковажне, і сповнене справ і клопотів, можна було подумати, що в ньому самому пеймовірно поєднуються дві різні вдачі. В останні роки життя Лоренцо в'ялила його тяжка і виснажлива недуга, бо він мучився шлунковими кольками, які так дошкуляли йому, що у квітні 1492 року він сконав у віці сорока чотирьох років. Зроду ще не тільки Флоренція, а й ціла Італія не втрачала сина такого славного своєю мудрістю, і нікого так гірко не оплакувала паша батьківщина. І небеса послали прозорі знамення того безголов'я, яке мала породити його кончина, до речі, блискавка з такою силою вдарила в баню церкви Санта Репарата, аж упала маківка, викликавши подив і жах у людей. Смерть Лоренцо тяжко зажурила і співгромадян, і італійських державців, які засвідчили її, бо всі вони, як один, повідряджали до Флоренції своїх посланників, щоб передати свої жалі в її горі. І події незабаром підтвердили, що ця скорбота була слушна. Бо коли Італія позбулася такого мудрого порадника, ті, хто zostалися, не змогли ні всигити, ні приборкати честолюбства Лодовіко Сфорци, опікуна дука Міланського. Ось чому, тільки-но Лоренцо віддав душу Богові, знов почало давати сходи те насіння, яке, — адже придушувати ним його не було кому, — і було, і допосі залишається таким згубним для цілої Італії.

КІНЕЦЬ

ДЕРЖАВЕЦЬ

*Нікколо Мак'явеллі —
Лоренцо Медічі Пишному,
синові П'єро Медічі*

Люди, які прагнуть запобігти ласки у Державця, звичайно приносять йому речі, для них найдорожчі, чи приходять до нього з дарами, які, очевидно, радують його найбільше. Тому часто можна бачити, що володарям дарують коней, зброю, златоглави, коштовності та інші клейноди, гідні володаревої величі. Бажаючи й собі явити Вашій Ясновельможності докази моєї відданості, я не знайшов у всьому своєму доробкові речі, яка була б для мене дорожча чи цінувалася так високо, як знання діянь великих мужів, набуті мною довгим досвідом справ новочасних і постійним читанням старожитніх. Я з великою ретельністю обмислив свої знання, довго зважував їх і підбив підсумок у маленькій книжчині, що її і підношу Вашій Ясновельможності. І хоча я вважаю цей витвір невартим того, щоб стати перед вами, проте маю надію, що Ви з ласки своєї не відкинете його, оскільки знаєте, що з мого боку годі зробити Вам більший дар, ніж дати змогу в найкоротший час дізнатися те, чого я дорозумівся за стільки літ і такими втратами і небезпеками.

Я не прикрашував своєї праці і не сповнював її ні розлогими міркуваннями, ні крикливими й пишними словесами, ні іншими принадами та оздобами, якими багато хто звичайно чепурить і присмачує свої твори, бо хотів, щоб уся робота або залишилася непоміченою, або привернула увагу єдине розмаїтістю змісту і важливістю предмета. Я просив би не вважати зарозумілістю, що людина такого низького і непомітного стану дозволяє собі міркувати про урядкування князів і запроваджувати для них правила, бо, як люди, що малюють якийсь краєвид, спускаються в долину, щоб бачити обриси гір і височин, і високо підіймаються в гори, щоб бачити долини, так і на те, щоб добре пізнати сутність народу, треба бути Державцем, треба вийти з народу. Хай же Ваша Ясновельможність прийме мій скромний принос із тими самими думками, з якими я його Вам присвячую; якщо Ви пильно його прочитаете й обміркуєте, то побачите в ньому вираз мого найзаповітнішого бажання: щоб Ви, Ваша Ясновельможносте, досягли тієї величі, яку заповідає Вам доля та інші

Ваші високі прикмети. І якщо Ви, Ваша Ясновельможносте, з вершин своєї висоти поглянете колись на ці доли, то збагнете, як незаслужено терплю я тяжку і постійну недолю.

РОЗДІЛ I

СКІЛЬКИ ІСНУЄ РІЗНОВИДІВ ВОЛОДІНЬ І ЯКИМ ЧИНОМ ВОНИ ЗДОБУВАЮТЬСЯ

Всі панства, всі власті, які панували і панують над людьми, були і є або республіки, або монархії. Монархії бувають або спадкові, де віддавна править один рід, або нові. Нові монархії або створюються цілком заново, як Мілан під рукою Франческо Сфорци, або вони, як окремі частини, прилучаються до спадкової монархії Державця, який їх набуває, як, скажімо, королівство Неаполітанське під рукою іспанського короля. Підкорені в такий спосіб краї звикли або жити під рукою Державця, або здавна бути вільними; здобуваються вони чужою чи своєю зброєю, ласкою фортуни чи власною силою.

РОЗДІЛ II

ПРО ВОЛОДІННЯ СПАДКОВІ

Республіки я тут не розглядатиму, позаяк я багато говорив про них в іншому місці. Я звернуся тільки до монархій і, дотримуючись вищезгаданого порядку, міркуватиму, як слід цими монархіями правити і як їх утримувати. Отож я скажу, що куди легше зберігати за собою держави спадкові і привичаєні до тієї самої династії, ніж нові; досить Державцеві не ламати порядків, запроваджених його предками, і потім правити як до обставин. Такий Державець, навіть із пересічним хистом, завжди утримається в своєму панстві, якщо тільки якась незвичайна, небуденна сила не позбавить його володінь; проте, навіть вигнаний з батьківщини, Державець за першої ж поразки узурпатора поверне її собі знову.

Ми бачимо це в Італії на прикладі дука Феррарського, який витримав усі напади венеційців 1484 року і папи Юлія — 1510 — лише тому, що давно володів цим герцогством. Річ у тім, що у спадкового володаря менше підстав і в нього рідше виникає потреба гнітити; тому його повинні більше любити,

і якщо особливі вади не зроблять його ненависним, то цілком природно, що підданці зичитимуть йому добра.

За тривалої і постійної влади стирається всяка згадка про колишні перевороти та про їхні причини, але досить статися якійсь зміні, як вона потягне за собою й іншу.]

РОЗДІЛ III ПРО ПАНСТВА ЗМІШАНІ

Труднощі починаються саме в новому князівстві. Передусім, якщо воно не створене заново, а є частиною спадкового (отож у цілому може бути назване нібито змішаним), то перевороти в ньому викликаються одним неминучим лихом, спільним для всіх нових держав: люди охоче міняють правителя, вірячи, що їм буде ліпше, і ця певність змушує їх братися до зброї проти Державця. Вони ошукують себе, бо потім бачать на досвіді, що їм стало гірше. Погіршення пов'язане з іншою неминучістю, такою самою природною і повсякденною, а саме: Державець мусить безнастанно гнітити нових своїх підданців військовими постанами і безконечними іншими утисками, неминучими од нових завоювань. Отож твоїми ворогами стають усі, кого ти скривдив при завоюванні цього панства, але ти також не можеш зберегти дружбу тих, хто тебе покликав, оскільки задовольнити їх у всьому годі, а вживати проти них надто крутих заходів негоже, оскільки ти завдячуєш їм. Тимто, якщо ти маєш найбільшу військову могуть, то все одно для вступу до якоїсь країни необхідне співчуття тамтешнього народу.

Саме через це Людовік XII, король французький, швидко здобув Мілан і швидко втратив його. Щоб першого разу забрати у нього місто, виявилось достатнім власних сил Лодовіко Сфорци, оскільки той самий люд, який відчинив браму королю, переконавшись, що він ошукався у своїх сподіваннях і надіях на краще майбутнє, не міг витримати ярма нового Державця.

Безперечно, що коли вдруге завоювати ворохобну країну, то втратити її уже важче, бо володар під приводом повстання менше обмежує себе в засобах зміцнення своєї влади, караючи заводіїв, вистежуючи підозрілих і зміцнюючи найслабші пунк-

ти. Таким чином, щоб відбити у Франції Мілан першого разу, досить було дуку Лодовіко зчинити галас на кордоні свого герцогства; щоб вирвати його у Франції вдруге, довелось кинути проти неї всіх, знищити її війська і вигнати їх з Італії. Сталось так з уже згаданої мною причини. А проте Мілан було відбито у Франції і вперше, і вдруге. Про загальні причини першої поразки вже говорилось, залишається тільки пояснити другу невдачу і розглянути, які засоби мав король і що, за тих самих обставин, міг би вдіяти всякий, щоб мати змогу краще утримати завойоване, ніж це міг король французький.

Так от: панства, які при завоюванні приєднуються до спадкових володінь завойовника, або належать до одної з ним країни і мови, або ні. Якщо належать, то утримувати їх дуже легко, а надто якщо вони не звикли жити вільними; щоб тримати їх у своїй руці, досить винищити весь рід їхнього попереднього правителя; якщо в усьому іншому залишити їм старий лад, то, за відсутності різниці у звичаях, люди живуть спокійно, як це бачимо на прикладі Бретані, Бургундії, Гасконі й Нормандії, так давно об'єднаних із Францією; попри певну різницю в мові, звичаї все-таки подібні і легко можуть уживатися одне з одним; завойовник таких панств, якщо хоче їх утримати, має поклопотатися про дві речі: перша — це викоренити рід давнього державця, друга — не чіпати ні їхніх законів, ні їхніх податків; цим шляхом підкорена держава небавом зливається водно із завойованою.

Навпаки, при підкоренні панств у землі, чужій мовою, звичаями і порядками, виникають труднощі, тож і для збереження завоювань треба мати неабиякий талан і виявити великий хист. Найдійовішим і найпевнішим засобом було б оселення там на постійне проживання самого завойовника. Його панування було б міцнішим і певнішим. Так учинив турецький султан з Грецією, і ніякими іншими заходами не пощастило б йому утримати цю країну, якби він сам там не оселився. Живучи на місці, бачиш, що зароджується заколот, і маєш змогу діяти швидко. Якщо ж не бути на місці, то про останній узнаєш лише, коли він розрісся, і чимось зарадити вже годі. Крім того, країна не буде сплюндрована твоїми ж вояками, а підданці будуть раді бити чолом самому Державцеві. Тому вони мають більше причин любити його, якщо

хочуть бути йому вірними, і боятися його, якщо замишляють інше. Тому, хто зовні захотів би напасти на цю державу, доведеться бути обачнішим, отож, якщо жити в панстві, то втратити його дуже важко.

Ще один непоганий засіб — це закласти в одному чи двох місцях військові колонії, це щось на взір ключа до цієї країни; треба або чинити так, або тримати там багато кінних людей і піхоти. Колонії обходяться Державцеві недорого, він засновує й утримує їх без усяких видатків або з дуже невеликими і гнітить цим лише тих, у кого забирає землі й оселі, щоб віддати їх новим поселенцям, себто зникаючому частину жителів цієї держави; до того ж потерпілі порізнені й убогі, шкодити Державцеві вони не можуть ніяк. Усі інші, з одного боку, не скривджені і тому легко заспокоюється, а з другого — вони бояться провинитися, потерпаючи, як би з ними не сталося те саме, що й з пограбованими. Отож, повторюю, ці колонії нічого не коштують, вони надійніші, образ од них менше, а потерпілі не можуть шкодити, адже, як сказано, вони вбогі й порізнені.

Взагалі треба з'ясувати, що людей слід або жалувати, або винищувати, оскільки вони мстяться за легкі кривди, а за важкі мститися не можуть, тому кривда, яка завдається людині, має бути така, щоб уже не боятися її помсти.

Якщо ж замість військових колоній тримати в країні війська, то вони обходяться куди дорожче, оскільки охорона поглинає всі прибутки цієї держави; таким чином, завойоване завдає Державцеві шкоди і гнітить куди більше, бо вся держава страждає від пересування і постоїв володаревого війська; цей тягар кожен спізнає на собі, і кожен стає ворогом Державцеві, а це вже вороги, які можуть шкодити, бо вони хоч і розбиті, але залишаються в себе вдома.

Отож-бо ця охорона принаймні настільки ж даремна, наскільки корисне заснування колоній.

Той, хто панує в чужій країні, повинен, як уже говорилося, стати проводирем і оборонцем маленьких сусідніх князків, усіляко постаратися послабити в ній сильних людей і остерігатися, щоб під якимсь приводом у країну не вступив чужоземний володар, такий же сильний, як він сам, такого чужинця завжди закличуть невдоволені через непомірне честолюбство або через страх. Так, відомо, що етолійці закликали римлян

до Греції. Взагалі хоч би яку країну римляни захоплювали, вони робили це на заклик тубільців.

Світова річ така, що не встигне могутній чужинець вступити в країну, як усі в ній найслабкіші пристають до нього з заздрості до тих, хто раніше був сильніший за них.

Щодо цих найслабкіших, то залучити їх на свій бік можна за виграшки, бо вони всі разом одразу ж поспішають злитися з державою завойовника. Йому треба тільки пильнувати, щоб вони не надто вбилися в колодочки. З їхньою допомогою він власними засобами легко може принизити сильних і залишитися повним господарем країни. Хто не залагодить цієї справи як слід, швидко позбудеться набутих володінь, а поки вони в його руках, його чекають безконечні внутрішні труднощі й турботи.

Римляни в захоплених ними провінціях добре дотримувалися цих правил, засновували військові колонії, брали під крило слабкіших, не розширюючи їхньої влади, приборкували сильних і не допускали впливу чужоземних царів. Я хочу обмежитися лише прикладом однієї країни — Греції. Римляни підтримували ахейців та етолійців, сплюндрували Македонське царство, вигнали Антіоха. Проте, незважаючи на заслуги ахейців та етолійців, римляни не дали їм змоги розширити ці держави. Так само ніякі умовляння Філіппа не схилили їх заприятелювати з ним, не урізаючи його влади, а могутність Антіоха не могла змусити римлян погодитися на те, щоб він здобув у цій країні якісь володіння. Римляни в цих випадках діяли, як мають діяти всі мудрі правителі, які повинні зважати не лише на заколоти уже наявні, але й можливі в майбутньому, запобігаючи їм якнайретельніше; адже легко зарадити, коли бачиш здалеку, але якщо вижидати, поки події підуть близько, то давати ліки буде вже пізно, бо недуга стала невиліковна. Тут відбувається те саме, що, за словами лікарів, буває при сухотах, які спершу легко вилікувати, але важко розпізнати, а з плином часу, якщо їх зразу не виявили і не лікували, хворобу легко розпізнати, але важко зцілити. Те саме буває і в справах держави: розрізняючи здалеку майбутнє лихоліття, що дано, звісно, лише мудрому, можна швидко йому зарадити, але якщо, не зрозумівши його вчасно, дозволити злу розростися до того, що його узнає всякий, тоді ради більше нема. Тому римляни, такі далекоглядні щодо ускладнень, завжди з

ними справлялися і ніколи не давали їм накопичуватися, аби лиш уникнути війни. Вони знали, що війна, яка не усувається, а тільки відкладається, вигідна ворогові. З тієї ж таки причини вони хотіли провадити з Філіппом та Антіохом війну у Греції, щоб не довелося воювати з ними в Італії; вони могли тоді ухилитися і тої, і тої війни, але не побажали. Їм ніколи не подобалися слова, які не сходять з уст сьогочасних наших мудреців: “тішитися благом виграного часу”; навпаки, вони чекали цього блага лише від своєї зваги і передбачливості: час жене все перед собою і може принести добро, як і зло, зло, як і добро.

Та вернімося до Франції і погляньмо, чи вжила вона бодай один якийсь захід з усіх указаних вище. Я говоритиму про Людовіка, а не про Карла, бо він довше утримував свої володіння в Італії і хід його дій тому ясніший: ви побачите, як він робив протилежне тому, що треба було робити, для утримання чужої йому держави.

Король Людовік був закликаний до Італії честолюбством венеційців, які хотіли завдяки його навалі захопити половину Ломбардії. Я не збираюся осуджувати цю постанову короля; оскільки він намагався утвердитися в Італії, а друзів у цій країні він не мав, і, навпаки, всі двері були для нього закриті через поведження короля Карла, — Людовік мусив брати собі спільників де тільки міг, і, певне, задумана справа вдалася б, аби не допустився король маху в інших своїх заходах. Захопивши Ломбардію, король одразу ж повернув собі вагу, втрачену Францією через Карла. Генуя здалася, флорентійці стали його союзниками, маркіз Мантуанський, дук Феррарський, дім Бентівольйо, графиня Форлі, правителі Фаенци, Пезаро, Ріміні, Камеріно, Пйомбіно, міста Лукка, Піза, Сієна — усі наввипередки пропонували йому свою приязнь. Тепер венеційці могли нарешті побачити нерозсудливість ухваленої ними постанови: бажаючи захопити дві місцевості в Ломбардії, вони зробили короля паном двох третин Італії. Подивіться ж, як легко було королю зберегти свою вагу в Італії, якби він дотримувався згаданих засад, а саме: забезпечив би захист і безпеку всім своїм союзникам, численним, але слабким; вони тремтіли — хто перед папою, хто перед венеційцями, — і тому мусили завжди тягнути руку за ним; з такою підмогою король легко міг убезпечити себе од усіх, хто ще залишався

при силі. Але не встиг король вступити до Мілана, як він зробив прямо протилежне, і допоміг папі Олександрові захопити Романью. Наважуючись на це, він не зміркував, що таким чином послабляв себе, відштовхуючи друзів і тих, хто шукав у нього сховища, і ще більше зміцнював Церкву, приєднуючи до влади духовної, такої впливової, ще й таку велику світську владу. Допустившись першої помилки, король уже мусив іти цим самим напрямком далі, і зрештою йому довелося особисто явитися в Італію, щоб покласти край властолюбству Олександера і перешкодити йому стати володарем Тоскани. Мало того що король підняв Церкву і сам позбавив себе друзів, але, бажаючи придбати королівство Неаполітанське, він поділив його з королем Іспанії. Досі він був вершителем долі Італії, а тепер увів туди суперника, до якого могли бити чолом усі честолюбці і невдоволені в цій країні; нарешті, він міг залишити в Неаполі короля, як свого данника, але він його вигнав, щоб посадити такого, якому було до снаги прогнати самого Людовіка.

Прагнення розширювати свої володіння — річ, звичайно, дуже природна й світова; коли люди роблять для цього все, що можуть, їх завжди за це хвалитимуть, а не хулитимуть; але коли в них нема на це сил, а вони прагнуть завойовувати будь-що, то це вже помилка, яку слід засудити. Тим-то, якщо Франція з наявними у неї силами могла напасти на Неаполь, вона повинна була це зробити; якщо вона цього не могла, не треба було його ділити. І якщо поділ Ломбардії з венеційцями ще можна вибачити, позаяк Франція завдяки цьому утвердилася в Італії, то поділ Неаполя заслуговує осуду, оскільки не виправдувався такою самою необхідністю. Отож Людовік зробив таких п'ять помилок: він перебив малих князьків, збільшив в Італії могуть того, хто був могутній, ввів до неї щонайдужчого чужинецького володаря, не оселився в ній, не заснував там військових колоній.

Поки він був живий, навіть ці помилки, можливо б, не зашкодили йому, якби він не допустився шостої — не почав відбирати державу у венеційців. Річ у тім, що було б цілком розумно і слушно їх послабити, якби він не створив могутності Церкви і не закликав до Італії іспанців, але оскільки він уже зробив і те, і те, йому ні в якому разі не слід було допускати розвалу Венеції. Адже поки венеційці були сильні, вони зав-

жди утримали б інших від захоплення Ломбардії, бо погодитися на це вони могли б, тільки зробившись панам тих, хто захопив; ніхто інший, зі свого боку, не захотів би забирати Ломбардію у Франції, щоб віддати її венеційцям, а іти на зіткнення з ними двома ні в кого б не вистачило зухвалості. І якби хтось сказав: король Людовік передав Романью Олександрові, а Неаполь Іспанії, щоб уникнути війни, то я, спираючись на вже сказане вище, відповім: ніколи не слід допускати розвиватися неладу з бажання уникнути війни: вона не усувається і тільки на шкоду тобі ж таки відкладається. І якби хтось ще б став посилатися на обіцянку, дану папі, влаштувати йому цю справу на подяку за розірвання шлюбу короля і за кардинальську шапку, дану архієпископу Руанському, відповіддю мою буде сказане далі про те, що таке слово Державця і як його треба виконувати. Отож король Людовік утратив Ломбардію, тому що не зважав ні на одне правило, яких дотримувалися інші люди, ті, хто завойовував країни і хотів їх утримати. В цьому нема нічого дивовижного — навпаки, все цілком зрозуміле й закономірне.

Про цей предмет я говорив у Нанті з архієпископом Руанським, коли Валентино, як називали в просторіччі Цезрзя Борджу, сина папи Олександера, займав Романью. Коли кардинал сказав мені, що італійці нічого не розуміються на військовій справі, я відповів, що французи нічого не тямлять у державних питаннях, бо якби вони в цьому розбиралися, то зроду не допустили б такого посилення Церкви. Досвід показав, що могутність папи та іспанців в Італії було створено Францією, а поразка в Італії французів влаштована ними. Звідси випливає загальне правило, яке не буває хибним ніколи або ж буває таким дуже рідко: хто допомагає могутності іншого, той гине, бо могутність ця створена спритністю або силою, і те, і те будить підозру того, хто цю могутність здобув.

РОЗДІЛ IV

ЧОМУ ЦАРСТВО ДАРІЯ, ЗАВОЙОВАНЕ ОЛЕКСАНДРОМ, НЕ ПОВСТАЛО ПРОТИ СПАДКОЄМЦІВ ОЛЕКСАНДЕРА ПО СМЕРТІ ОСТАННЬОГО

Розважаючи над тим, як важко утримати завойовану державу, можна було б дивуватися тому, що сталося по смерті Олександера Великого, котрий за кілька років зробився пове-

лителим Азії і сконав одразу ж по її завоюванню; здавалося природним, що все це панство повстане; а проте Олександрові спадкоємці утрималися там, і при цьому як і мали якісь клопоти, то ці клопоти були породжені власними їхніми чварами. Я відповім, що всі монархії, відомі в людській історії, правилися двома способами: або одним Державцем, і тоді всі інші тільки раби, які допомагають йому правити державою як служники, єдине з його ласки й призову, або Державцем і баронами, які дістають баронську гідність не з ласки короля, а за свою блакитну кров. Такі барони мають свої власні володіння і підданців, які визнають їх панамі і переймаються до них природною прихильністю. У тих державах, де править Державець зі своїми слугами, влада Державця більша, бо люди в цій країні нікого, крім нього, над собою не визнають і якщо слухаються ще когось, то тільки як служника Державця, або чинника, не відчуваючи до нього ніякої особливої симпатії. В нашу добу прикладами цих двох способів правління є турецький султан і король французький. На чолі Туреччини стоїть один султан, усі інші його раби; поділивши свою імперію на санджаки, він посилає туди намісників, мініяє і зміщує їх як йому заманеться. Зате король французький оточений численними вельможами, визнаними і цінованими своїми підданцями, у цих вельмож є привілеї, і король без ризику для себе забрати їх не може. Тим-то, хто вивчить і те, і те царство, зрозуміє, що дуже важко підбити турецьку імперію, але якщо вона вже підбита, то утримати її зовсім легко. Причини труднощів завоювання турецької імперії полягають у тім, що напасник не може бути закликаний тамтешньою верхівкою, ні розраховувати полегшити собі завдання заколотом султанського наближення. Вище було вже сказано, чому це так. Оскільки всі раби і завдячені йому, то підкупити їх важче, а якби навіть це і вдалося, то пуття від цього мало, бо з тієї ж таки причини такі люди не можуть повести за собою народ. Отже, тому, хто нападає на султана, треба сподіватися зустріти єдину силу, і йому слід більше розраховувати на власні сили, ніж на чвари у супротивника. Але коли той уже переможений, розбитий у бою і не може знову зібрати військо, то боятися слід хіба що роду колишнього володаря; коли з ним розправитися, то опасуватися більше нікого, бо народ іншим не йме віри. І якщо до свого тріумфу звитяжець не міг покладатися

на султанових підданців, то після перемоги їх можна зовсім скинути з рахуби. Протилежне відбувається в царствах з такими порядками, як у Франції, бо ти легко можеш туди вступити, заручившись підтримкою якогось місцевого вельможі; адже й серед них завжди знайдуться невдоволені й охотники до змін. Ці вельможі, з відомих уже причин, можуть прокласти тобі шлях і сприяти твоїй перемозі; але якщо ти потім захочеш її закріпити, то матимеш мороку як з тими, хто тобі прислужився, так і з тими, кого ти скривдив. Не досить буде тобі викоренити династію Державця: адже вціліє родова знать, яка й очолить нові перевороти, і ти, не маючи змоги ні вдовольнити її, ні розчавити, втрапиш цю державу, тільки-но трапиться нагода. Тепер, якщо ви подивитесь, який саме був устрій у царстві Дарія, то побачите, що воно подібне до турецької монархії; тому Олександрові треба було передусім ударити по всій його потузі і перебити її упень; але після його звитяги і загибелі Дарія те царство з причин, уже згаданих вище, спокійно залишалось під зверхністю Олександера. Й Олександрові спадкоємці панували б собі цілком безпечно, якби не пішли між ними самими усобиці. В державі цій не бувало ніяких заколотів, окрім тих, які вони викликали самі. Але панствами, влаштованими, як Франція, годі панувати з такою самою безпечністю. Тому й піднімалися часті повстання проти римлян в Іспанії, Галлії та Греції, що в цих країнах було багато князівств, і поки пам'ять про них зберігалася, римляни зроду не були певні міцності своєї держави. Лише коли спогад про них вигас і вкоренилася можуть і міць римського панування, тільки тоді римляни поробилися справжніми господарями цих провінцій. А згодом, коли римляни воювали один з одним, кожна сторона могла опиратися на ту провінцію, де вона була впливовіша; самі провінції, позбувшись місцевих правителів, не визнавали над собою нікого, окрім римлян. Вдумайтеся тепер у ці обставини, і ніхто не стане дивуватися ні тій легкості, з якою Олександр утримував владу в Азії, ні тому, як важко було іншим, наприклад, Піррові і ще багатьом іншим, зберегти завойоване. Сталося це не від більшої чи меншої потуги переможця, а від різниці умов у підбитих країнах.

РОЗДІЛ V

**ЯК ТРЕБА ПРАВИТИ МІСТАМИ Й ДЕРЖАВАМИ,
ЯКІ ДО ПІДКОРЕННЯ ЖИЛИ СВОЇМИ ВЛАСНИМИ
ЗАКОНАМИ**

Коли міста, здобуті зазначеним вище шляхом, звикли жити вільно і за своїми законами, то існують три способи їх утримати. Перший — це їх сплюндрувати, другий — перебратися туди і самому в них осісти, третій — дати їм жити, як і колись, власними законами, правлячи з них подать і запровадивши правління небагатьох, які зберегли б їх за тобою. Річ у тім, що оскільки уряд посаджено завойовником, він знає, що не може існувати без його дружби й допомоги, і має зробити все, аби він утримався. Якщо захотіти залишити цілим місто, при звичаєному жити вільно, то утримати його легше з поміччю його власних громадян, ніж якимсь іншим шляхом. Для прикладу візьмімо спартанців і римлян. Спартанці панували в Афінах і Фівах, запровадивши там правління небагатьох, і все ж утратили обидва міста. Римляни, щоб утримати Капую, Карфаген і Нуманцію, зруйнували їх і не втратили. Вони хотіли заволодіти Грецією, дець на взір спартанців, надавши їй свободу і власні закони. З цим їм не поталанило, отож для утримання країни вони мусили сплюндрувати в ній багато міст, бо іншої ради, аби заволодіти цими містами, окрім плундрування, справді не було. Взагалі, хто стає хазяїном міста, при звичаєному жити вільно, і не знищує його, має чекати, що його самого знищать, бо повстання завжди буде виправдане в ім'я свободи і давніх порядків, які ніколи не забуваються від плину часу, ні від благодії Державця. Тому хай би що робити й передбачати, проте, якщо тільки не роз'єднати й не розкидати мешканців, вони не забудуть ні імені свободи, ні своїх порядків і при першій же слушній нагоді повернуть їх, як зробили пізанці після столітньої неволі у Флоренції. Навпаки, коли міста чи країни звикли жити під рукою Державця, і рід його вигасне, то, по-перше, всі звикли до послуху, а по-друге, не маючи давнього монарха, не можуть зійтися для обрання нового зі свого середовища, а жити вільними не вміють; тому вони вагаються, перш ніж братися до зброї, і якомусь Державцеві легше схилити їх і здобути їхню підтримку. Але в річпосполитій більше життя, більше ненависті,

гостріше прагнення помсти; пам'ять про колишню волю не дає і не може дати їм заспокоєння; отож-бо найкращий спосіб — це знищити їх упень чи самому там оселитися.

РОЗДІЛ VI

ПРО НОВІ ПАНСТВА, ЗДОБУТІ СВОЄЮ ЗБРОЄЮ І ВЛАСНОЮ ЗВАГОЮ

Хай не дивуються, коли я, збираючись говорити про панства зовсім нові, про Державця і державу, наводитиму найбільші приклади; річ у тім, що люди майже завжди ступають у слід, уторований іншими, і когось наслідують у своїх учинках. Одначе, не маючи змоги робити достоту як хтось, ані дорівнятися звагою до свого взірця, мудрець повинен завжди обирати шляхи, прокладені великими людьми, і наслідувати найвидатніших, отож-бо як він і не сягне їхньої величі, то перебере на себе бодай її відблиск; треба робити так, як досвідчені лучники: якщо ціль, в яку вони хочуть улучити, здається надто далекою, то, знаючи найбільшу силу свого лука, вони беруть приціл ще куди вище від наміченої точки не на те, щоб кинути свою стрілу на таку висоту, а щоб саме завдяки високому прицілові влучити напевне. Отож я скажу, що в геть-то нових панствах, де новий Державець, труднощі утриматися бувають більші чи менші, як до того, наскільки мужній сам завойовник. Адже така подія, як піднесення простої людини на трон, вимагає або зваги, або талану, і те, і те нібито багато в чому полегшує боротьбу з труднощами. Одначе міцніше тримався той, хто менше покладався на талан. Справа полегшується ще, коли Державець, не маючи інших володінь, повинен сам оселитися в новій державі. Звертаючись тепер до людей, які стали можновладцями міццю своєї зваги, а не мінливістю щастя, я скажу, що найславетніші — це Мойсей, Кір, Ромул, Тесей тощо. Хоча й не з руки міркувати про Мойсея, який був лише виконавцем Божої волі, треба йому поклонятися хоча б тому, що він сподобився такої благодаті — говорити з самим Господом. А коли взяти Кіра та інших завойовників і засновників царств, то побачимо, що всі вони гідні подиву. І якщо розглянути їхні справи і закони, то вони нічим не різняться від справ Мойсея, який мав такого великого

наставника. Вивчаючи їхнє життя і діяння, бачиш, що коли вони й завдячені чимось долі, то тільки щасливою нагодою. Нагода дала матеріал, якому вони зуміли надати такої форми, що здалася їм підхожою. Без цієї нагоди потуга їхнього духу пропала б марно, а якби вони не мали цієї потуги, нагода була б змарнована. Треба було Мойсеєві знайти народ ізраїльський у єгипетському полоні і під п'ятою єгиптян, щоб задля порятунку від рабства люди наважилися піти за ним. Треба було Ромулу не знайти місця собі в Албї і бути кинутим при народженні, щоб стати римським царем і засновником нової батьківщини. Необхідно було Кірові застати персів озлобленими кормигою мідян, а самих мідян зледащилими і ослабленими від тривалого миру. Не міг би Тесеї виявити своєї хоробрості, якби афінян не було розметено. Отже, до успіху цих людей привела нагода, а скористатися цією нагодою допомогла їм висока доблесть. Так прославилася й досягла величезного розквіту їхня вітчизна. Люди, подібні названим, які робляться Державцями власною силою, пробиваються до влади важко, але утримують її легко. Самі труднощі, з якими вони пробиваються до влади, стаються, зокрема, через нові закони і порядки, які вони змушені запроваджувати, щоб застворити державу й гарантувати собі безпеку. До того ж треба пам'ятати, що нема справи важчої замислом, сумнівнішої успіхом, небезпечнішої при здійсненні, ніж запровадження нових законів. Адже при цьому ворогом реформаторові буде всяк, кому вигідний колишній лад, і він знайде лише байдужих захисників у всіх, кому могло б стати добре за нового устрою. Млявість ця виникає почасти зі страху перед ворогами, які мають на своєму боці закон, почасти ж від притаманної людям невіри, бо вони не вірять у нову справу, поки не переконає їх у тім досвід. Звідси виходить, що кожного разу, коли супротивникам нового ладу випадає нагода виступити, вони чинять це з усім завзяттям ворожої партії, а реформатори бороняться мляво, отож Державцеві з ними стає небезпечно. І все ж, якщо хочете краще зрозуміти цей предмет, необхідно розрізняти, чи можуть такі реформатори триматися власною силою, чи вони залежать від інших, тобто чи треба їм для виконання свого завдання просити або ж вони можуть змушувати. В першому випадку їм завжди приходиться скрутно, і нічого з їхньої справи не виходить, але якщо вони

залежать тільки від себе і можуть змушувати інших, тоді рідко коли спіткає невдача. Ось чому всі озброєні пророки перемогли, а беззбройні загинули. До того ж треба сказати, що люди дуже мінливі у своїх настроях, їх дуже легко переконати в чомусь, але важко утвердити в цьому переконанні. Тому слід поставити справу так, щоб, коли люди перестають вірити, їх можна було змусити вірити силоміць. Мойсей, Кір, Тесей і Ромул не були б у стані надовго забезпечити послух запровадженому ними ладу, якби вони були беззбройні, як це сталося в наші часи з братом Джіроламо Саванаролою: цей перетворювач зі своїми новими законами загинув, тільки-но юрба почала втрачати віру в нього, а утримати тих, хто вірив у нього раніше, чи змусити повірити зневірених він не міг. Отож такі люди взагалі мусять боротися з величезними перешкодами, на шляху їх чигають усілякі небезпеки, і треба пробитися силою своєї волі, але якщо вони взяли гору і заживають слави, то, позбувшись верхівки, яка їм заздрила, вони стоять біля кормила влади певні, шановані й щасливі. Ці високі приклади я хочу доповнити ще одним прикладом, він хоч і менший, та все ж їм зрідні і тому вартий усіх інших. Це приклад Гієрона Сиракузького. З простої людини він став повелителем Сиракуз, причому своїм щастям він зобов'язаний нагоді. Річ у тім, що гноблені сиракузці обрали його своїм воєначальником, а за заслуги свої він був потім піднесений ними у володарі. Ще в приватному житті він вирізнявся такою доблестю, що йому, за словами одного історика, тільки царства бракувало, щоб стати царем. Він розпустив стару армію і утворив нову, розірвав давні союзи і уклав нові, а потім, маючи власних союзників і військо, він міг на цьому ґрунті зводити будь-яку споруду; отже, прихід до влади коштував йому надзвичайних зусиль, а утримував він її легко.

РОЗДІЛ VII

ПРО НОВІ ВОЛОДІННЯ, ЗДОБУТІ ЧУЖОЮ ЗБРОЄЮ І ФОРТУНОЮ

Посполиті люди, які завдяки фортуні стають державцями, підносяться легко, але утримуються при владі на превелику силу. На шляху для них нема труднощів, вони летять мов на крилах, але всі перешкоди з'являються, коли вони вже досягли

мети. Такі ті, кому скіпетр дістався за гроші або як подарунок. Це сталося з багатьма в Греції, в містах Іонії і на берегах Геллеспонту, де Дарій насаджував царків на те, щоб вони правили для його безпеки і слави; так само було з тими цісарями, які з простих людей прийшли до влади і потрапили на престол підкупом солдатів. Такі люди існують лише сваволею і щастям інших, які дали їм владу, а це дві найнестійкіші й найнеміцніші підпори, самі вони утриматися на престолі не вміють і не можуть. Не вміють тому, що коли не бути великою людиною розумом і волею, незрозуміло, як вони можуть розпоряджатися, коли завжди жили приватним життям; не можуть тому, що не мають свого війська, яке було б їм віддане й вірне. А потім, держави, виниклі раптово, як усі інші творіння природи, які зразу появляються і розвиваються, не можуть мати такого коріння й підпор, щоб їх не звалила перша ж буря, хіба тільки, як було вже сказано, люди, які несподівано прийшли до влади, настільки вмілі та спритні, що вміють зараз же закріпити подароване їм долею і згодом закласти ті підмурки, які інші позакладали ще до їхнього приходу до влади. Я хочу з нагоди того і другого способу як стати володарем, тобто власною силою чи фортуною, навести два приклади, живі в нашій пам'яті, це — Франческо Сфорца і Цезар Борджа. Франческо цілком законним способом і завдяки неабиякій доблесті зробився з простого громадянина дуком Міланським, і те, чого він домігся ціною напруження сил, він зберіг дуже легко. З другого боку, Цезар Борджа, по-простому званий дук Валентино, дістав владу завдяки фортуні свого батька і втратив її, тільки-но фортуна відвернулася від нього, хоча він користувався всіма засобами і зробив усе, що мала зробити розумна й хоробра людина, щоб укорінитися в державах, здобутих для нього чужою зброєю і фортуною інших. Адже, як я уже сказав, хто не закладає підвалин влади з самого початку, той, за великої умілості, міг би зробити це потім, хоча для будівничого це вже нелегко, а для будови небезпечно. Отже, розглядаючи всі дії дуга, побачимо, що він заклав міцні підвалини своїй майбутній потузі, я це ще раз підкреслюю, оскільки годі навести новому Державцеві щось повчальніше, ніж приклад його діянь. І якщо заходи дуга не допомогли йому, то це не його власна вина, а наслідок злостивої і лютої недолі.

Олександр VI хотів піднести дука, свого сина, але зустрів на цьому шляху чимало перешкод як зразу, так і потім. Насамперед він не бачив змоги поставити його на чолі хоч би якої держави, не залежної від папства; бажаючи узяти таку державу в папських володіннях, він знав, що дук Міланський і венеційці на це не згодяться, оскільки Фаенца і Ріміні уже були під опікою венеційців. Окрім того, він бачив, що збройні сили Італії, і надто ті, якими він хотів скористатися, перебувають у руках тих, хто боюється піднесення папи; отже, він не міг їм довіряти, бо вони були під зверхністю Орсіні, Колонни та їхніх прихильників. Тому треба було підірвати увесь цей устрій і зчинити колотнечу в італійських державах, щоб дістати змогу безпечно захопити частину з них. Це вдалося йому легко, оскільки виявилось, що венеційці з іншої причини вже закликали французів до Італії. Папа не лише не заперечував, а ще й підсобив їм у цьому розірванням першого шлюбу короля Людовіка. Ось так, з допомогою венеційців і з благословення папи Олександра VI король і вступив до Італії. Та не встиг він увійти до Мілана, як папа дістав від Людовіка солдатів для походу в Романью, яка і була віддана папі завдяки могутності короля. Захопивши Романью і розбивши прибічників Колонни, дук Валентино захотів закріпити її за собою й просунутися далі, але наткнувся на дві перепони. Одна полягала в його власному війську, дуже ненадійному, друга була воля Франції; дук боявся, що загін Орсіні, даний йому на підмогу, може зрадити і не тільки перешкодити подальшим завоюванням, але й відібрати уже взяте, і боявся, що король французький і собі вчинить з ним так само. З Орсіні у дука уже був досвід, коли після взяття Фаенци він рушив на Болонью і переконався, що вояки ідуть на приступ не дуже охоче. А справжні наміри короля він узнав, коли після завоювання герцогства Урбіно напав на Тоскану, і король змусив його цього задуму зректися. Тому дук поклав собі більше не залежати від чужої зброї і фортуни. Насамперед, він підірвав вплив Орсіні і Колонни в Римі, переманивши до себе всіх прибічників шляхтичів, беручи їх до свого почту, вщедряючи їх подарунками, роздаючи, залежно від хисту, місця в війську і в уряді, отож за кілька місяців вони вже відкололися від своєї партії і всі попереходили до дука. Потім дук почав чекати нагоди розправитися з домом Орсіні, як він уже винишив рід Колонни; слухна нагода

трапилася, а скористався він нею ще краще. Річ у тім, що коли Орсіні дещо пізенько здогадалися, що піднесення дука і Церкви несе їм загибель, вони зібралися на раду в Маджоне, в Перуджі. Ось чому сталося повстання в Урбіно, заколот у Романьї і безконечні збройні виступи проти дука, придушені ним з допомогою французів. Зміцнивши своє становище, не довіряючи ні французам, ні іншій зовнішній силі і не бажаючи наражатися на нові випробування, він пішов на хитрощі й зумів настільки приховати свої справжні наміри, що Орсіні примирилися з ним за посередництвом синьйора Паоло; цього посередника дук привернув до себе, даруючи йому гроші, одягу й коней. Так Орсіні з простоти своєї й попалися в Синигалії до рук дука. Розправившись з ватажками і перетягнувши до себе їхніх прихильників, дук підготував для своєї могутності дуже міцні підвалини, володіючи всією Романьєю разом із герцогством Урбіно; здавалося, що до нього особливо прихильна Романья і що він завоював любов усіх її мешканців, які вперше відчули якийсь добробут. А що саме це в його діях гідне подиву й наслідування з боку інших, то я й не хочу цього замовчати. Коли дук захопив Романью, країна була в руках нікчемних правителів, які більше грабували своїх підданців, ніж піклувалися про них, і радше давали їм привід до чвар, ніж до єднання, отож уся ця провінція потерпала від грабунків, розбою та всякого іншого насильства. Дук визнав: якщо хочеш утихомирити країну і зробити її покірною герцогській владі, треба дати їй добре правління. Тому він поставив на чолі провінції месера Реміро д'Орко, людину жорстоку й рішучу, давши йому всю повноту влади. Той за короткий час запровадив мир і згоду, чим і прославився немало. Тоді дук побачив, що ця надзвичайна влада більше не потрібна, оскільки боявся, що вона може стати ненависною. Він запровадив у центрі області цивільний суд, з чудовим головою, і кожне місто мало в цьому суді свого адвоката. А знаючи, що колишнє круте урядування викликало проти нього ненависть, дук, щоб заспокоїти уми і прихилити їх до себе, захотів показати, що коли й були якісь звірства, то виною не він, а його немилосердний намісник. Скориставшись для цього слушною нагодою, дук звелів одного ранку виставити на майдані в Чезені розрубане навпіл тіло Реміро, колоду й закривавлений ніж. Народ і радів, і жахався з такого моторошного видовища.

Але вернімося до того, з чого почали. Отож коли дук убився в велику силу, він почасти одвів од себе з допомогою власного війська найближчу небезпеку і значною мірою вибив війська сусідів, які могли йому нашкодити. В подальших завоюваннях йому доводилося зважати лише на короля французького. Адже він знав, що король, помітивши свою помилку з запізненням, не захоче його терпіти. Тому дук почав шукати нових союзників і обережно віддалятися від Франції під час походу французів на королівство Неаполітанське проти іспанців, які обложили Гаету. Він збирався заручитися підтримкою іспанців, і з цим би йому невдовзі пощастило, якби Олександр VI довше жив. Так провадив він справи поточні. Щодо майбутнього, то він передусім зумів передбачити, що новий першосвященик буде йому ворожий і спробує забрати у нього все одержане від Олександера. Дук думав діяти чотирма способами. По-перше, розправитися з династією скинутих ним можновладців, щоб вибити у папи цей привід для втручання. По-друге, залучити на свій бік, як уже говорилося, усіх римських шляхтичів, щоб з їхньою допомогою тримати папу в шорах. По-третє, по змозі прихилити до себе колегію кардиналів. По-четверте, здобути ще до смерті папи таку владу, щоб бути в змозі власними силами відбити перший натиск. З цих чотирьох цілей він на час смерті Олександера досяг трьох і майже дійшов до четвертої. Справді, зі скинутими правителями він розправився до кого тільки міг добратися, врятувався лише жменька. Римських шляхтичів він попереманював. У колегії кардиналів більшість тягла руку за ним. Що ж до нових здобутків, то дук збирався стати господарем Тоскани, уже володів Перуджою і Пійомбіно, узяв під свою опіку Пізу. А що вже йому зовсім не треба було зважати на Францію (він уже більше не потребував цього, бо французи були вигнані з Неаполітанського королівства іспанцями і кожній стороні доводилося шукати його дружби), то він і збирався рушити на Пізу. В разі успіху Лукка і Сієна негайно здавалися, почасти з ненависті до флорентійців, почасти зі страху, а флорентійці ставали безпорадні. Якби з цим йому пощастило (як щастило в самий рік смерті Олександера), то дук здобував таку силу і таку вагу, що міг би утриматися самостійно, не залежав більше від фортуни і сил когось іншого, а єдине від власної зваги і потуги. Але коли Олександр помер, минуло тільки п'ять ро-

ків, як дук уперше взявся до зброї. Папа залишив дука з однією лише міцно збудованою державою — Романьєю, з хисткою владою в усіх інших, між двох могутніх ворожих армій і смертельно хворого. Але дук мав стільки завзяття і волі, він так добре розумів, як треба ладнати чи розправлятися з людьми, підвалини його влади, закладені за такий короткий термін, були такі міцні, що, якби не сиділи в нього на шії ці дві армії і якби він був здоровий, він упорався б з усіма труднощами. Що підвалини його влади були міцні, видно з того, що Романья чекала його понад місяць; у Римі він, ледве живий і теплий, був усе-таки в безпеці, і хоча туди прибули Бальйоні, Вітеллі й Орсіні, ніхто за ними проти дука не пішов. Він міг коли не провести в папи кого хотів, то принаймні перешкодити зробитися папою тому, кого він не хотів. Усе було б йому з руки, якби смерть Олександра застала дука здоровим. Ще у дні обрання Юлія II дук казав мені, що він обдумав усе, що могло статися в разі скону батька, заздалегідь про все подбав, не подумав лише про одне: що коли батько помиратиме, він опиниться при смерті сам. Підбиваючи підсумок усім діям дука, я не міг би дорікнути його ні в чому; навпаки, на мою думку, його можна, як я це зробив, поставити за взірць усім, хто піднявся на трон завдяки фортуні й чужій зброї. З його гордою душею і високими помислами він не міг правити інакше, і досягти мети йому перешкодило тільки недовге життя Олександра і власна хвороба. Тим-то, хто в своєму новому панстві вважає необхідним убезпечитися од ворогів, завести друзів, перемагати силою і хитрощами, прищепити народу любов і страх, солдатам вірність і пошану, розправитися з тими, хто може чи повинен тобі шкодити, перебудувати по-новому давні порядки, бути суворим і милостивим, великодушним і щедрим, розпустити ненадійне військо і створити нове, дружити з королями і князями так, щоб вони мусили з утіхою робити тобі добро і боялися тебе зачепити, — тому годі знайти кращий приклад, ніж діяння Валентина. Єдине, в чому його можна дорікнути, — це в обранні папою Юлія II, коли він зробив поганий вибір; адже коли дук, як сказано, і не міг провести в папи когось свого, то він міг усякому завдати стати папою, і він нізащо не повинен був згоджуватися на обрання кардинала, якого він скривдив, або того, хто, ставши першосвящеником, мав би підстави його боятися. Адже

люди кривдять зі страху чи з ненависті. Серед скривджених дуком кардиналів були, між іншим, Сан П'єтро ін Вінкула, Колонна, Сан Джорджо, Асканіо. Всі інші, посівши папський трон, повинні були його боятися, окрім архієпископа Руанського та іспанських кардиналів. Іспанцям допомагали родинні зв'язки та взаємні зобов'язання, архієпископові — його вплив, бо за ним стояло королівство французьке. Отже, дук мав би десь, найпевніше, зробити папою іспанця, а якщо це було можливе, то погодитися на кардинала Руанського, але не на Сан П'єтро ін Вінкула. Наївно думати, що сильні світу сього заради недавніх послуг забудуть старі кривди. Отож у цьому виборі дук допустився помилки, яка, зрештою, і згубила його.

РОЗДІЛ VIII

ПРО ТИХ, ХТО ПРИХОДИТЬ ДО ВЛАДИ ЛИХОДІЙСТВОМ

Однак є ще два інших способи, з допомогою яких проста людина може стати владарем; їх не можна приписати ні фортуні, ні доблесті, і мені здається, що не треба про них замовчувати, хоча один із цих способів ліпше обговорити докладніше, коли мова йдеться про річ посполиту. Вони полягають або в тім, що панство набувається шляхами злочинними і незаконними, або в тім, що простий громадянин, завдяки прихильності до нього громади, робиться Державцем своєї країни. Говорячи про перший спосіб, я наведу два приклади: один старожитній, другий сьогочасний, не вдаючись до обговорення, чи ж гоже так чинити, бо достатньо, як мені здається, наслідувати їх, якщо це буде комусь необхідно. Сицилієць Агафокл став царем Сиракуз, вийшовши не те що з народу, а з самісінських низів. Він був сином гончара і, вибиваючись у люди, не гребував нічим. Проте він поєднав зі своїми злочинами таку душевну і тілесну силу, що, вступивши до війська і дослужившись усіх чинів, він вийшов на претора Сиракуз. Діставши цю посаду, він надумав посісти трон і, не зобов'язуючись перед іншими, утримати лише насильством владу, вже дану йому спільною згодою. Змовившись для цього з Гамількаром карфагенським, який воював зі своєю армією в Сицилії, Агафокл якось уранці зібрав народ і сенат сиракузький, нібито

для обговорення деяких справ республіки, і на поданий знак звелів своїм воякам перебити всіх сенаторів і найзаможніших представників народу; після такої розправи з ними він уже без усілякого опору громадян захопив і утримав панування над цим містом. Хоча згодом карфагенці двічі розбивали Агафокла і, зрештою, взяли в облогу Сиракузи, він зумів не лише відстояти своє місто, а й, залишивши частину свого війська для оборони, кинувся з другою частиною в Африку, за короткий час визволив Сиракузи від облоги і добре притис карфагенців, отож-бо вони мусили піти з ним на угоду, звернутися до своєї Африки і залишити Агафоклові Сицилію. В житті і заслугах Агафокла, якщо їх розібрати, не знайдемо нічого або знайдемо дуже мало такого, що можна приписати фортуні, бо, як сказано, не чиеюсь ласкою, а підвищенням на військовій службі, серед нескінченних труднощів і небезпек здобув Агафокл трон і потім усидів на ньому, ухвалюючи такі сміливі і відчайдушні постанови. Не можна також оголосити заслугою убивство своїх громадян, зраду друзів, віроломство, жорстокість, безбожність; таким шляхом можна добитися влади, а не слави. Але якщо подивитися, як одважно Агафокл зустрічав і долав небезпеки, як мужньо він виносив і переборював невдачі, то незрозуміло, чому його треба ставити нижче будь-якого найбільшого воєначальника. Одначе його моторошна жорстокість і нелюдяність не дозволяють славити його як одного з найвидатніших мужів. Отож не можна приписати фортуні або чесноті те, чого Агафокл досягнув, не мавши ні того, ні того.

У нашу добу, за папи Олександера VI, Оліверотто да Фермо, осиротілий багато років тому, був вихований дядьком по матері, Джованні Фольяні, і замолоду відданий до війська під начало Паоло Вітеллі, щоб, досконало опанувавши цю науку, він міг дослужитися до якихось дуже високих чинів. Потім, по смерті Паоло, він служив під началом його брата Вітеллоццо і за найкоротший час, завдяки своїй кмітливості, фізичному гарту і завзяттю, зробився у себе в загоні першим вояком. Але служити іншим здавалося йому принизливим, і він задумав оволодіти Фермо при підтримці Вітеллоццо і з допомогою деяких громадян міста, яким рабство вітчизни було миліше за його свободу. Тоді він написав Джованні Фольяні, що по багатьох літах, прожитих на чужині, він хоче приїхати

в гості, подивитися на своє рідне місто і поглянути на батьківську спадщину. А що він трудився лише задля честі, то, бажаючи показати своїм землякам, що часу в нього не змарновано даремно, він хоче явитися пишно, в супроводі ста вершників — своїх приятелів і челяді; тому він просить дядька зробити йому радість і влаштувати, щоб мешканці Фермо зустріли його з усіма почестями, вшанувавши цим не тільки його, а й самого Джованні, його вихователя. Джованні зробив усе можливе, щоб віддати небожеві належне, влаштував йому врочисту зустріч з боку людності Фермо і оселив його в своєму домі; через кілька днів, коли все необхідне для лиходійства було готове, Оліверотто врядив розкішну учту, на яку запросив Джованні та всю знать міста. Після закінчення бенкету і звичних у таких випадках веселоців, Оліверотто навмисне завів серйозну розмову, говорячи про велич папи Олександера та про подвиги його сина Цезаря. Коли Джованні та інші гості підтримали цю розмову, Оліверотто раптом підвівся і заявив, що про такі речі слід гомоніти в затишнішому куточку; він запросив Джованні та інших гостей перейти до сусіднього покою. Та не встигли вони там посідати, як із засідки повисакакували сховані вояки і тут же закололи Джованні і всю решту. Після цієї різанини Оліверотто сів на коня, проїхав усе місто і оточив вищу владу в палаці; вони зі страху мушили йому підкоритися і утворити уряд, на чолі якого він і став. Усі, хто був невдоволений і міг шкодити йому, були перебиті, і він тому настільки утвердився, запровадивши нові військові й цивільні порядки, що протягом одного року свого правління не тільки не почувався безпечно в Фермо, але став загрозою і для всіх своїх сусідів, викинути його було б так само важко, як і Агафокла, якби він не дав Цезарю Борджі ошукати себе, коли той у Синигалії, як уже сказано, схопив Орсіні й Вітеллі; тоді ж таки — через рік після вчиненого батьковбивства — був узятий і Оліверотто і повішений разом із Вітеллоццо, своїм навчителем у військовій справі і лиходійстві. Можна спитати себе, як сталося, що Агафокл чи інші подібні йому, після своїх численних зрад і звірств, могли довго й щасливо жити у себе на батьківщині, боронитися від зовнішніх ворогів, і ніколи проти нього співгромадянами не кувалося змов; водночас інші, при всій їхній жорстокості, ніколи не вміли утримати владу навіть мирного часу, не кажучи вже про лихоліття

війни. По-моєму, це залежить від того, як застосовувати насильство — добре чи погано. Добре застосованими насильствами (якщо тільки дозволено сказати про лихе, що воно застосовується добре) можна назвати такі, які робляться лише один раз в інтересах своєї безпеки, після чого до них не вдаються, а добувають з них усю можливу користь для підданців. Вони застосовуються погано, якщо спершу рідкі, а з плином часу все частішають, замість того щоб закінчитися. Хто йде першим шляхом, той з поміччю Господа і людей може ще знайти спосіб урятувати своє становище, як це було з Агафоклом. Іншим же утриматися годі. Тому треба добре пам'ятати, що насильство при завоюванні неминуче, але завойовник повинен удатися до нього одразу, щоб не довелося щодня множити його і можна було, не роблячи їх знову, заспокоїти людей і прихилити до себе добродійством. Хто чинить інакше через свою несміливість або під впливом поганої поради, той мусить постійно тримати руку на державці меча. Ніколи він не зможе покластися на своїх підданців, вони ж, зазнаючи постійних утисків, ніколи не зможуть відчутися в безпеці. Річ у тім, що кривди слід завдавати зразу, бо тоді менше відчуваєш їх окремо, і тому вони менше озлоблюють, навпаки, благодіяння треба робити потроху, щоб їх краще затирили. Проте володар — і це найголовніше — повинен уживатися зі своїми підданцями так, щоб його не змушували змінюватися ніякі випадкові обставини — нещасливі чи щасливі. Адже коли така необхідність настане в дні невдач, то зло вже буде невчасне, а добро твоє виявиться марним, бо його вважатимуть зробленим як вимушений захід, і не буде тобі за нього ніякої подяки.

РОЗДІЛ ІХ

ПРО ВЛАДУ ЦИВІЛЬНУ

Перейду тепер до другого випадку, коли громадянин стає Державцем своєї країни не лиходійством чи іншим нестерпним насильством, а завдяки прихильності до нього інших його співгромадян. Таку владу можна назвати цивільною. Здобувають її не самою лише власною силою і не самою фортуною, але для цього радше потрібні вдалі хитрощі. Я вважаю, що

таке правління здобувають завдяки прихильності народу чи знаті. Народ і знать є в кожному місті, і настроєні вони завжди по-різному, і стається це тому, що народ не хоче, щоб знатні ним верховодили і утискали його, а знатні хочуть верховодити й утискати народ; ці два різних поривання доводять місто до одного з трьох наслідків: до єдиновладдя, свободи чи свавілля однієї партії.)

Єдиновладдя запроваджується народом чи знаттю, залежно від того, яка сторона знайде для цього нагоду; якщо знатні бачать, що гору може взяти народ, вони починають оточувати всілякою пошаною когось зі своїх і роблять його Державцем, щоб під крилом його влади можна було виробляти що заманеться. Так само й народ, переконавшись, що не в змозі змагатися зі знаттю, підносить когось зі своїх і обирає Державцем, щоб знайти в ньому собі оборону. Ставленикові знаті триматися важче, ніж ставленикові народу, оскільки він є державцем, оточеним багатьма тими, хто вважає себе рівним йому, і тому не може ні орудувати, ні розпоряджатися по-своєму. Той же, хто приходить до влади завдяки прихильності народу, залишається самотній, і біля нього немає нікого або буває дуже мало таких, хто бажає слухатися. Окрім того, годі по-справжньому догодити знаті, не кривдячи інших, а народові догодити легко, бо мета народу праведніша, ніж знаті. Знать прагне утискувати, а народ звільнитися від утисків. До того ж Державець ніколи не може забезпечити себе від ворожого їй народу: його надто багато, але відгородитися від знаті він може, бо її мало. Найгірше, чого Державець може чекати від ворожого йому народу, — це бути ним покинутим; а маючи ворогом знать, йому треба боятися не тільки того, що вона його кине, але й що вона виступить проти нього; можливі далекоглядніші й хитріші, і тому завжди подумують про порятунок і намагаються запобігти ласки переможця. Нарешті, Державцеві доводиться завжди жити з тим самим народом, але він може цілком обійтися без одних і тих самих знатних, бо він вільний щодня давати або відбирати знатність, підносити знатних чи гнати їх геть. Щоб краще це пояснити, скажу, що про можних треба судити переважно з двох ознак: або вони показують насправді, що всіляко пов'язують себе з твоєю долею, чи ні. Тих, хто поклався на тебе беззастережно, якщо тільки вони не грабіжники, слід шанувати і любити;

що ж до тих, хто до тебе не прилучається, то тут треба розрізняти два випадки: або вони чинять так з боягузтва і вродженої легкодухості, — тоді використовуй їх, надто тих, хто підходить у радці, бо в щасті вони принесуть тобі честь, а в нещасті тобі їх нема чого боятися. Але якщо тебе цураються навмисне, з честолюбства, то це ознака, що люди більше думають про себе, ніж про тебе; таких людей Державець повинен остерігатися і боятися не менше, ніж явних ворогів, бо при невдачі вони завжди допоможуть його згубити. Отже, Державець, посаджений на престол народом, повинен дорожити його приязню; це буде йому легко, бо народ просить лише про одне: щоб його не гнобили. Але якщо хтось став Державцем усупереч волі народу і з ласки знаті, він має передусім залучити народ на свій бік, що легко вдасться, якщо він візьме народ під своє крило. Адже, коли люди бачать добро від людини, від якої чекали тільки зла, вони тим більше горнутимуться до свого благодійника; тому і народ зараз же прихилиється до такого Державця більше, ніж коли б він прийшов до влади з народної підтримки. Державець може привернути народ різними шляхами, але оскільки вони міняються як до обставин, то тут годі дати тверді правила, і тому я говорити про них не буду. Насамкінець скажу тільки, що Державцеві треба жити з народом у дружбі, інакше в годину скрути для нього порятунку нема. Спартанський цар Набід витримав натиск цілої Греції і звияжного римського війська, відстояв від них свою батьківщину й державу; коли небезпека підійшла близько, йому довелося схопити лише небагатьох. Цього виявилось б замало, якби народ був йому ворогом. Хай не спростовують мою думку утертим прислів'ям: "Хто народу вірить, на піску буде". Це слушно про приватну людину, яка сподівається на таку підтримку і уявляє собі, що народ звільнить її від нагінки ворогів чи влади. В такому разі їй довелося б розчаруватися, як Гракхам у Римі чи месерові Джорджо Скалі у Флоренції. Але якщо на цю силу спирається Державець, який може розпоряджатися, якщо він людина мужня, не лякається невдач, якщо не змарнує інших заходів оборони, а натхне всіх своєю хоробрістю і повеліннями, то народ його ніколи не підведе і йому стане ясно, що підвалини його влади закладено міцно. У халепу звичайно потрапляють ті уряди, які хочуть одразу перейти від цивільного ладу до

необмеженої влади: адже ці державці правлять або самі, або через магістрат. В останньому випадку їхнє становище слабкіше і небезпечніше, оскільки вони в усьому залежать від волі громадян, поставлених на вищі посади; ті ж, надто в важкі часи, можуть легко забрати у Державця владу, діючи проти нього чи просто не слухаючись його. Самому ж Державцеві у хвилину небезпеки не час захоплювати необмежене панування, бо громадяни і підданці, призвичаєні діставати розпорядження від магістрату, не стануть у таку важку пору коритися його наказам, і в лихоліття йому завжди бракуватиме людей, на яких можна поклатися. Річ у тім, що такому Державцеві не можна поклатися на те, що він бачить у часи мирні, коли громадяни потребують держави; тоді кожен метушиться, обіцяє і хоче за нього померти, поки смерть далека; але в хвилину скрути, коли держава потребує саме таких громадян, на допомогу йому приходять одиниці.

Цей досвід тим гіркіший, що його можна спізнати лише один раз. Тому розумний Державець повинен подумати про такий лад, за якого його співгромадяни потребуватимуть держави і його самого: тоді вони завжди зберігатимуть йому вірність.

РОЗДІЛ Х

ЯК ЗМІРЯТИ СИЛУ КОЖНОГО ПАНСТВА

Вивчаючи особливості всіх цих панств, треба врахувати ще одну обставину, а саме: чи володіє Державець такою державою, що може, в разі потреби, триматися власними силами, чи йому завжди необхідна чужа оборона. Щоб ліпше з'ясувати це питання, я скажу, що, по-моєму, вистояти зуміють саме ті, хто завдяки масі людей чи грошей здатний виставити достатнє військо й дати бій усякому, хто на нього нападе. Навпаки, чужого захисту, по-моєму, завжди потребують ті, хто не може битися з ворогом у чистому полі, а змушений шукати сховку за мурами і там боронитися. Про перший випадок уже йшла мова, і далі ми ще скажемо, що потрібно. Все, що можна сказати про другий випадок, це — переконувати таких владарів для порятунку свого зміцнювати і забезпечувати всім головне місто, а на решту країни не зважати. Якщо добре укріпити

своє місто, а в іншому чинити з підданцями так, як я сказав і ще кажу далі, то нападуть на такого Державця тільки з великою осторогою: адже люди завжди побоюються роботи, пов'язаної з труднощами, а напад на Державця, коли місто його добре укріплене і народ його не ненавидить, аж ніяк не легка справа. Німецькі міста найвільніші, території їхні невеличкі, вони слухаються імператора, наскільки самі цього хочуть, і не бояться ні його, ні інших могутніх сусідів: адже вони так укріплені, що кожен вважає взяти їх за справу довгу й морочливу. Всі вони оточені ровами, обнесені міцними мурами, щедро оснащені гарматами, а в складах завжди є на рік запас харчів, напоїв і палива. Крім того, щоб прохарчувати простолюди без утрат для міської скарбниці, вони завжди мають запаси сировини для забезпечення на цілий рік роботи людям у промислах, заняття якими є життєвою основою даного міста і джерелом існування простого народу. Нарешті, в них у пошані військові справи і вироблено багато законів про військову справу. Отож Державець, який має добре укріплене місто і не викликає ненависті до себе, не може зазнати нападу; якби це сталося, напасникові доведеться забратися геть, бо доля така мінлива, що годі комусь цілий рік даремно стояти з військом, облягаючи місто. Мені заперечать: якщо майно народу залишається за мурами і він побачить його в вогні, то йому забракне терпцю, і довга облога і турбота про свої справи змусять його забути про Державця. На це я відповім, що сильний і мужній Державець завжди переборе ці труднощі, підбадьорюючи підданців, що це лихо скороминуще, або лякаючи їх жорстокістю ворога, або обережно захопивши тих, хто здасться йому ворохобником. Окрім того, ворог, зрозуміло, палитиме і плюндруватиме країну під час вступу до неї, тобто коли голови у людей гарячі і ладні до захисту. А проте Державець повинен тривожитися, що через кілька днів, коли люди охолонуть, шкоди уже буде завдано, зло вчинене і зарадити вже годі. Тоді підданці ще тісніше згуртуються довкола свого Державця, вважаючи, що він їм завдячений, бо оселі їхні спалені, а маєтки зруйновані задля його оборони. Людині властиво відчувати себе зобов'язаною і за добро, яке робить вона сама, і за те, яке робиться їй. Отже, як бачимо, розумному Державцеві неважко буде підтримати дух своїх громадян і на початку, і під час облоги, якщо вони матимуть чим жити і боронитися.

РОЗДІЛ XI

ПРО ВОЛОДІННЯ ЦЕРКОВНІ

Залишається тепер поговорити ще про володіння церковні, де всі труднощі виникають до здобуття їх; річ у тім, що здобуваються вони власними силами чи фортуною, а щоб утримати їх, не треба ні того, ні того; адже вони спираються на давні, створені вірою установи, такі міцніючі й наділені такими властивостями, що підтримують владу правителів, хоч би як ті жили і хоч би що чинили. Тільки ці зверхники володіють державами, не захищаючи їх, і підданцями, не правлячи ними; держави, хоч і залишаються без захисту, у них не забираються, а підданці, хоч ними не правлять, про те не турбуються, не думають, але й не можуть од них відпасти. Таким чином, тільки цим володінням гарантовано безпеку й щастя. Але оскільки ними керує вища сила, недоступна людському розумові, то я відмовляюся про них говорити; вони звеличені й бережені Господом Богом, і було б затією людини зарозуміло їй зухвалої про них розмірковувати. Та все ж дехто може мене запитати, як воно сталося, що Церква досягла такої світської могутності, тоді як до папи Олександра італійські правителі, причому не лише ті, хто похвалявся своєю владою, але будь-який маленький барончик і князьок мало рахувалися з нею у світських справах; нині ж перед нею тремтить король французький, і Церква змогла вигнати його з Італії і розправитися з венеційцями; якби події ці були навіть добре відомі, мені здається незайвим нагадати найголовніші з них. До появи в Італії Карла, короля Франції, країна була під зверхністю папи, венеційців, короля Неаполітанського, дука Міланського і флорентійців. Цим державам доводилося турбуватися насамперед про дві речі: по-перше, щоб якийсь чужинець не вступив до Італії з військом; по-друге, щоб ніхто з них самих не розширяв своїх володінь. Найбільше побоювання викликали папа і венеційці. Щоб стримувати венеційців, усім іншим довелося об'єднатися, як це і сталося при обороні Феррари, а для приборкання папи користувалися римськими баронами; а оскільки барони ділилися на дві партії — Орсіні і Колонни, між ними точилися постійні чвари; протидіючи один одному зі зброєю в руках, перед очима першосвященника, вони

тим самим підривали саме папство. Хоча іноді і появлявся мужній папа, як от Сікст IV, одначе ні щастя, ні вміння ніколи не могло визволити його від цього клопоту. А все тому, що папи правили недовгий час. За десять років — стільки в середньому правили папи — на превелику силу вдавалося повалити одну з цих партій; скажімо, якщо якийсь папа устигав майже розправитися з Колонною, після нього правив інший, який давав їм змогу знову підвести голову, бо був ворогом Орсіні, а розправитися з Орсіні уже не було часу. Все це призводило до того, що світську владу папи в Італії мало шанували. Тільки Олександр VI, один з усіх першосвящеників на троні, довів, якої переваги міг досягнути папа з допомогою грошей чи військової потуги; користуючись дуком Валентино як знаряддям і навалою французів як слушною нагодою, він доконав усього, про що я казав вище, оповідаючи про герцогські справи. І хоча його метою було підняти не Церкву, а дука, а проте все, що він чинив, сприяло величчю Церкви, яка заживала плодів його праці по його смерті і падінню дука. Юлій II, спадкоємець Олександера I, застав Церкву могутньою властительською цілої Романи; римські барони були викоренені, і самі партії під ударами Олександера порозпадалися. Крім того, вигадали спосіб збагачуватися, яким ніколи до Олександера не користувалися. Юлій не тільки повів далі ці справи, а й пішов уперед, він задумав здобути Болонью, розправитися з венеційцями і вигнати французів з Італії; усі ці задуми здійснено успішно, і хвала йому була ще більша, що він зробив усе на славу Церкві, а не якоїсь окремої людини. Окрім того, папа утримав партії Орсіні й Колонни в тих межах, які дісталися йому в спадок, і хоча між ними були деякі голови, ладні зчинити заколот, проте їх зупинили дві причини: одна — велич папства, страшна для них, друга — брак серед них кардиналів, які завжди сіяли чвари; адже ці партії ніколи не залишаться спокійними, як тільки в їхніх лавах будуть кардинали: вони підтримують партії в Римі і поза Римом, а барони мусять їх захищати; ось так честолюбство князів Церкви породжує чвари і заколот серед знаті.

Отож його святість папа Лев застав папський трон у розквіті могутності, і якщо інші звеличували його силою зброї, то цей папа, як можна сподіватися, піднесе його благістю та іншими своїми незмірними чеснотами.

РОЗДІЛ XII

ПРО ТЕ, СКІЛЬКИ БУВАЄ РОДІВ ВІЙСЬКА,
І ПРО ВОЯКІВ-НАЙМАНЦІВ

Я висвітлив усі особливості тих володінь, про які збирався говорити на початку, розглянув, зокрема, причини їхнього розквіту чи занепаду і показав, у який спосіб багато хто намагався здобути їх і утримати; мені залишається тепер сказати взагалі про засоби нападу й оборони, можливі в кожній з названих держав. Ми вже казали вище, як необхідні Державцеві міцні підвалини, інакше він неминуче загине. Головні підвалини всіх держав, як нових, так і старих чи змішаних, — це добрі закони і сильне військо. А що не може бути добрих законів там, де нема сильного війська, а де є сильне військо, звісно, будуть добрі закони, то я не стану зупинятися на законах, а скажу про військо. Отож я вважаю, що військові сили, з допомогою яких Державець боронить свою країну, є або його власні, або наймані, або підсобні, або змішані. Наймані й підсобні не тільки зайві, а й небезпечні; і якщо хтось править державою своєю, спираючись на наймані загани, він ніколи не почуватиме себе безпечно, бо солдати ці завжди гризуться між собою, вони марнославні й розбещені, невірні, відважні проти друзів, жалюгідні проти ворога, без страху Божого, без честі перед людьми, і поразка з ними відкладена настільки, наскільки відтягнутий напад; мирного часу тебе грабуватимуть вони, а в війну — вороги. А все тому, що в них нема ні відданості, ні іншої спонуки, яка утримує їх у шерегах, окрім убогої платні, якої недостатньо, щоб вони були ладні померти за тебе. Поки ти не воюєш, вони служать тобі залюбки, та лиш настає війна, як вони тікають або забираються геть. За прикладом ходити недалеко: нинішня Італія занепала саме тому, що впродовж багатьох років покладалася на наймані війська. Вони служили декому нібито й непогано і в бійці одне з одним здавалися зухами, але коли прийшов чужинець, проявили себе, якими були насправді. Тому Карлові, королю французькому, і вдалося захопити Італію лише з грудочкою крейди в руках, і той, хто сказав, що причиною цьому були гріхи наші, не розминувся з правдою, хоч гріхи і були не ті, які він мав на увазі, а ті, про які я розповідав. І позаяк були

то гріхи владарів, то вони ж за це й поплатилися. Так от, я хочу показати ясніше, яке для нас лихо ці війська. Ватажки найманців — це або добрі полководці, або ні; якщо вони такі, ти не можеш їм довіряти: вони завжди рватимуться до влади, причому або розчавлять тебе, свого ж таки пана, або, всупереч твоїм намірам, гнітатимуть інших; якщо ж командир не видатний воєначальник, то він, звичайно, тебе підведе. Можна заперечити, що так само вчинить кожен, хто має зброю в руках, байдуже, найманець він чи ні; на це я відповів би, що військами користується або Державець, або річ посполита. Державець повинен явитися до армії особисто і сам її очолити; річпосполитій треба послати своїх громадян, і якщо вона пошле такого, який виявиться людиною пересічною і не доб'ється успіху, вона повинна його замінити; якщо ж він підходить, то стримувати його міццю закону, щоб він не переступив меж. З досвіду видно, що тільки князі й республіки, які мають власні війська, добиваються великих успіхів, а наймані загани нічого не дають, окрім шкоди; республіці, що має власні збройні сили, важче попасти в залежність свого громадянина, ніж тій, яка сильна зброєю чужинців. Рим і Спарта, озброєні і вільні, проіснували довгі віки. Швейцарці — це найвільніші і найкраще озброєні люди. Приклад найманих військ старожитності дають карфагенці: по завершенні першої війни з римлянами вони ледве не попали під кормигу своїх найманих вояків, хоча очолювали їх власні громадяни Карфагена. Філіпп Македонський був поставлений фіванцями по смерті Епамінонда на чолі їхньої армії і після перемоги поневолив їх. Міланці після смерті дука Філіппо найняли Франческо Сфорцу воювати проти венеційців, а він, розгромивши ворога під Караваджо, з'єднався з ними, щоб приборкати своїх же хазяїв, міланців. Батько його, Сфорца, який служив у Джованні, королеви Неаполітанської, раптом кинув її напризволяще, і, щоб не втратити королівства, їй довелося віддатися до рук короля Арагонського. Якщо венеційці та флорентійці розширили колись свої володіння з допомогою таких військ, а воєначальники все-таки не поробилися владарями, а захищали їх, то я відповім, що флорентійцям у даному разі просто пофортунило, бо з великих полководців, яких вони могли побоюватися, одні не перемогли, інші зустріли відсіч, а треті повернули свої амбіції на інше. Не переміг Джованні Акуто, чию

вірність годі було випробувати, саме тому, що за ним перемог не було; одначе кожен визнає: якби він вийшов переможцем, флорентійці цілком опинилися б під його рукою. Сфорца мав вічних супротивників в особі війська Браччо, отож обидва остерігалися один одного. Франческо обернув свої помисли на Ломбардію, а Браччо — проти Церкви і королівства Неаполітанського. Одначе звернімося до того, що сталося недавно. Флорентійці обрали воєначальником Паоло Вітеллі, людину, вже відому своїм розумом іще тоді, коли він був простим громадянином. Якби він завоював Пізу, ніхто на стане заперечувати, що флорентійцям не пощастило б його здихатися; якби він пішов на службу до ворогів, вони б пропали, а оскільки вони утримали його в себе, він мусив скоритися. Розглядаючи успіхи венеційців, бачиш, що вони діяли впевнено і звитязно, поки вели війну власними силами (тобто перш ніж вони почали походи на материк), і тоді всі вони, вкупі з шляхтою і озброєним народом, билися дуже завзято; та тільки венеційці почали вести сухопутні війни, вони зламали цю доблесть і пішли за звичаєм своєї Італії. На початку свого утвердження на материку, завдяки мізерності володінь і високому імені, венеційці могли не дуже боятися власних воєначальників. Коли ж вони заходилися розширяти свої кордони під орудою Карманьйоли, то дістали наочний доказ своєї помилки. Венеційці знали його як хороброго полководця, бо розгромили під його началом дука Міланського, але водночас їм було відомо, як охолонуло його вояцьке завзяття, і вони вирішили, що більше не можуть перемагати з ним, бо він цього не хотів, але не можуть і відпустити його, побоюючись знову втратити завойоване. Тому їм довелося задля власної безпеки убити його. Згодом у них були полководцями Бартоломео з Бергамо, Роберто да Сан Северіно, граф ді Пітільно та подібні їм. З такими людьми доводилося боятися поразки, а не перемоги. Так і сталося потім під Вайлою, коли венеційці за один день утратили все набуте з такими труднощами за вісімсот років; уся річ у тім, що з допомогою найманих військ досягаються тільки повільні, запізнілі і скромні успіхи, а втрачати бувають раптові й страхотливі. Оскільки я вже підійшов з цими прикладами до Італії, яка стільки років була під кормигою найманих військ, я хочу говорити про них ще, почавши з давніших часів, щоб показати, як ці війська створюються,

поширюються і як найуспішніше направити це зло. Очевидно, вам відомо, що тільки-но імперія за останній час почала витіснятися з Італії, а світська влада папи — зміцнюватися, Італія розпалася на низку держав. Багато великих міст піднесли при цьому зброю проти своєї знаті, що гнітила їх раніше, користуючись ослоною цісаря. Церква ж підтримувала їх, щоб набути впливу на світські справи. В багатьох інших містах прості громадяни поробилися князьками. Отже, Італія опинилася майже цілком у руках Церкви та деяких республік, а що ці духівники і громадяни звичайно не знали військової справи, то вони почали наймати у військо чужинців. Перший, хто прославився серед найманців, був Альберіго да Коніо з Романьї. Учнями його були, між іншим, Браччо і Сфорца, свого часу вершителі долі Італії. За ними прийшли всі інші, які до наших днів очолювали ці війська, а наслідком їхньої вояцької доблесті було, що Італія відкрита навалі Карла, сплюндрована Людовіком, захоплена Фернандом і зганьблена швейцарцями. Їхній спосіб дії полягав насамперед у тому, що задля власного вивищення вони всіляко принижували піхоту. Чинили вони так тому, що, не маючи володінь і живучи лише своїм ремеслом, вони не могли прославитися з загоном із кількох піхотинців, а прогодувати багато людей не були в стані. Тому вони обмежилися кіннотою, з якою, не дуже чисельною, були ситі і в пошані; зрештою дійшло до того, що в загонах до двадцяти тисяч солдатів не було й двох тисяч піхотинців. Окрім того, вони доклали всіх зусиль, щоб позбавити себе і людей від тягот і страху, не вбивали одне одного в сутичках, а брали в полон і відпускали без викупу. Вночі вони не йшли на приступ міста, а обложені не стріляли вночі по їхніх шатрах; табору не оточували ні загородою, ні ровом; не вирушали в похід узимку. Усе це передбачалося їхнім військовим статутом і було вигадано, щоб уникнути, як уже сказано, тягот і небезпек. Зате вони й довели Італію до рабства і ганьби.

РОЗДІЛ XIII

ПРО ВІЙСЬКА ДОПОМІЖНІ, ЗМІШАНІ І ВЛАСНІ

Допоміжні війська — це ще один рід невігідних збройних сил: вони з'являються, коли ти закликаєш якогось могутнього зверхника прийти зі своїм військом тобі на допомогу й захист.

Так учинив недавно папа Юлій, який, зазнавши під час походу на Феррару прикрого досвіду зі своїми найманцями, звернувся до підсобних загонів; він домовився з Фердинандом, королем іспанським, що той повинен йому допомогти своїми людьми і військами. Самі по собі ці сили можуть бути корисні й добрі, але для того, хто їх закликає, вони майже завжди шкідливі, бо коли їх розбивають, ти теж загинув, а в разі перемоги ти залишаєшся у них в полоні. Хоча такими прикладами повна стародавня історія, але я не хочу обійти цього близького до нас випадку з папою Юлієм II. Рішення його кинутися в обійми чужинця лише тому, що йому хотілося здобути Феррару, було більш ніж легковажне. Але щастя сприяло йому, і сталася ще одна подія, ніби на те, щоб йому не довелося розплачуватися за свій невдалий вибір: допоміжні війська папи були розгромлені під Равенною, але швейцарці, виступивши потім, усупереч усякій сподіванці його самого та інших, прогнали переможців, і вийшло, що він не потрапив у полон ні до ворогів, які повтікали, ні до своїх союзників, оскільки переміг не їхньою зброєю. Флорентійці, самі беззбройні, кинули десять тисяч французів на взяття Пізи і наразили себе цим рішенням на більшу небезпеку, ніж у найважчу для них пору. Цісар константинопольський, обороняючись від сусідів, послав до Греції десять тисяч турків, які після закінчення війни не побажали піти звідти і це було початком рабства Греції у бусурманів.

Отже, тільки той, хто хоче забрати у себе можливість перемагати, хай обирає ці війська, ще куди небезпечніші, ніж наймані. Загибель з ними неминуча, вони всі єдині і привчені коритися іншому, а не тобі, тоді як найманим загонам, щоб напасти на тебе після перемоги, треба і більше часу, і зручнішої нагоди, бо вони не є єдиним цілим, а взяті на службу й оплачені тобою; хтось третій, якого ти поставив їхнім командиром, не може зразу набути такої ваги, щоб тобі шкодити. Взагалі наймані війська небезпечні своєю боягузливістю, а підсобні — своєю доблестю.

Ось чому будь-який мудрий Державець завжди обходився власними силами і волів зазнавати поразки зі своїми, ніж перемагати з чужими, вважаючи перемогу, здобуту чужою зброєю, несправжньою. Я ніколи не побоюся послатися на Цезаря Борджу та його спосіб дії. Цей дук вступив до Романії

з підсобними військами, ведучи за собою лише французьких вояків, і взяв з ними Імолу й Форлі. Та оскільки ці загони здалися йому не вельми надійними, він удався до найманців, вважаючи їх не такими небезпечними, і найняв Орсіні та Вітеллі. Коли потім насправді вони виявилися непевними, невірними і небезпечними, він їх розпустив і обмежився власними силами. Можна одразу помітити різницю між тими і тими військами, якщо порівняти вагу дука, коли в нього були спершу самі тільки французи, потім Вітеллі й Орсіні, і коли він залишився зі своїми вояками сам собі паном. Слава про нього все розросталася. Зроду його по-справжньому не шанували, поки всякому не стало ясно, що він повновладний начальник своєї армії.

Я не хотів обійти недавні італійські приклади, але не хочу пропустити і Герона Сиракузького, бо він — один із названих мною вище: поставлений сиракузцями, як я сказав, на чолі їхнього війська, він швидко збагнув, що ці наймані війська зайві, оскільки начальники їхні були на зразок наших, італійських. Вважаючи, що він не може ні залишити їх у себе, ні відпустити, він звелів їх усіх порубати, а потім уже вів війну власними, а не чужими силами. Нарешті, я хочу згадати один образ із Ветхого Заповіту, саме доречний тут. Коли Давид запропонував Саулу вийти на бій з Голіафом, філістимлянином, то Саул, щоб підбадьорити його, озброїв його своїм власним обладунком, але коли Давид приміряв його, то відмовився, кажучи, що він з ним не може бути цілком певним себе, а тому хоче йти на ворога зі своєю пращею і ножем. Справді, чуже озброєння або сповзає з тебе, або муляє. Карл VII, батько короля Людовіка XI, який визволив завдяки фортуні і власним силам Францію від англійців, зрозумів необхідність мати свої війська і звелів указом утворити в своєму королівстві постійні кінні й піші загони. Згодом син його, король Людовік, порозпускав піхоту і став наймати швейцарців. Ця помилка, за якою сталися інші, була, як наочно видно нині, причиною лиха цього королівства. Прославивши швейцарців, він принизив цим свої війська, піхоту розпустив зовсім, а кінноту зробив залежною від чужої зброї. Вона звикла воювати разом зі швейцарцями і була певна, що без них перемагати не може. Ось так і вийшло, що французи не годяться проти швейцарців, а без швейцарців не витримують бою з супротивником. Отож

війська Франції вже стали змішаними, почасти найманими, почасти власними; такі сили загалом куди кращі, ніж просто допоміжні чи просто наймані, але набагато гірші від власних. Наведеного прикладу досить, бо королівство Французьке було б непереможне, якби приписи Карла розроблялися чи збереглися. Але недолугий розум людей затіває справи, які, заповідаючи вигоду в дану хвилину, не виявляють прихованої в них отрути, як я вже казав вище про сухоти.

Проте володар, який хоч і вміє розпізнавати зло в зародку, рідко має в собі справжню мудрість, бо ця мудрість дається лише небагатьом. Якщо подумати про початок краху Римської імперії, то виявиться, що він стався лише тому, що почали наймати на військову службу готів. Так підвереджувалися потроху сили Римської імперії, і вся її доблесть передалася варварам. Отож звідси я висновую, що без власних військ жодна держава не почуватиме себе в безпеці, навпаки, вона завжди кинута напризволяще, не маючи тієї сили, яка захистила б її в лихоліття. Мудрі люди завжди думали й говорили, що "немає нічого такого слабкого і примарного, як слава про могутність, не утверджену на власних силах". Власні ж бо війська — це ті, які набрані або з підданців, або зі співгромадян, або з людей, завдячених чимось тобі одному, всі інші — наймані або допоміжні. Кошти для створення власних військ знайдуться завжди, якщо вдуматися в порядки чотирьох державців, названих мною вище, і подивитися, як Філіпп, батько Олександра Великого, і багато республік і князів створювали і влаштовували свої збройні сили. Я всюди посилаюся на їхні приклади.

РОЗДІЛ XIV

ЯК ТРЕБА ДЕРЖАВЦЕВІ ПОСТАВИТИ ВІЙСЬКОВУ СПРАВУ

Отож Державець не повинен мати іншої мети, іншої думки, ніякої справи, яка стала б його ремеслом, окрім війни, її порядків і правил, бо це — єдине ремесло, гідне властителя. В ньому така сила, яка не тільки тримає біля керма тих, хто народився монархом, але нерідко підносить на трон простих людей. І навпаки, можна бачити, що коли монархи думають більше про життєві утіхи, ніж про зброю, вони позбуваються

своїх володінь. Головна причина втрати ними держави — нехтування військового ремесла, а умова приходу до влади — мистецтво в цій справі. Франческо Сфорца потугою збрóї став із простої людини дуком Міланським, а сини його, які уникали труднощів ратного життя, навпаки, поставали з дуків простими людьми. Адже одна з причин лиха, що спостигає тебе, якщо ти беззбройний, — та, що тебе зневажають. Це — ганьба, якої Державець повинен остерігатися, як буде сказано нижче. Справді, між озброєним і беззбройним нема ніякої відповідності; безглуздо, щоб озброєний корився добровільно беззбройному або щоб беззбройний був у безпеці серед озброєних челядників. Звісно, якщо один зневажає, а другий підозрює, то годі їм разом добре робити одну справу. Тому якщо Державець не розуміється на військовій справі, то, окрім іншої притуги, про що уже сказано, він не може не викликати у своїх вояків пошани до себе, ні покластися на них.

Отож Державець ніколи не повинен відриватися від заняття справами військовими (а під час миру йому треба більше вправлятися, ніж на війні); цього він може досягти двома способами: вправлятися на ділі чи подумки. Щодо інших справ, то Державець, окрім турботи про те, щоб його люди були в порядку й добре навчені, має постійно бувати на полюванні, тривчати в такий спосіб тіло до труднощів і водночас пізнавати природу місцевості, приглядатися, де височіють гори, сходяться долини, лежать рівнини, знати властивості річок і боліт і ставитися до цього з якнайбільшою увагою. Така наука корисна подвійно. По-перше, Державець докладно вивчає свою країну й може краще зрозуміти, як її захищати; по-друге, завдяки знайомству з цими місцями і звичці до них, він легко розбирається в будь-якій іншій місцевості, яку йому трапляється побачити вперше; адже, наприклад, пагорби, долини, рівнини, річки, болота Тоскани та інших земель мають деяку схожість, так само як знання місцевості в одній країні помагає ознайомленню з нею в інших країнах.

Державець, якому бракує цього досвіду, не має першої прикмети воєначальника, а саме: вміння переслідувати воєра, ставати табором, водити війська, командувати боєм і успішно для себе облягати міста. Вихваляючи Філопомена, ахейського вождя, дієписці, між іншим, особливо підносили його за те, що мирного часу він думав лише про засоби як

вести війну; гуляючи з приятелями, він часто зупинявся і так з ними розмовляв: якби ворог стояв на тому пагорбі, а ми з нашим військом розташувалися тут, то хто з нас мав би перевагу? Як можна було б іти проти них, зберігаючи бойові шики? Що слід було б робити, якби нам довелося відступити? Як треба було б його переслідувати, якби відступав він? Так він під час прогулянки розбирав з друзями можливі всі випадки, які можуть статися з військом, вислуховував їхню думку, висловлював свою, підкріплюючи її доказами. Завдяки цим ненастанним роздумам, ніколи під його орудою не могло статися з військами такої прикрості, за якої він потрапив би у безвихідь.

Щодо розумових вправ, то Державець повинен читати історію й зосереджуватися в ній на діяннях великих мужів, розглядати їхні вчинки на війні, вивчати причини їхніх перемог і поразок, щоб не допуститися помилок одних і наслідувати приклад інших; найважливіше йому чинити, як уже чинив колись той або той видатний муж, який брав за взірць когось, із славних і звеличених в історії, чиє життя і подвиги завжди були у нього перед очима. За переказами, Олександр Великий наслідував Ахілла, Цезар — Олександера, Сципіон — Кіра. Хто читає Кірів життєпис, написаний Ксенофонтом, той бачить потім у життєписі Сципіона, настільки це наслідування сприяло його славі і як він у чесноті, привітності, людяності й щедрості керувався ділами Кіра, описаними Ксенофонтом.

Такими самими шляхами має ходити мудрий правитель і ніколи не байдикувати мирного часу, а старанно накопичувати сили, щоб бути міцним у дні невдач, отож-бо, якщо доля одвернеться од нього, він був готовий відбити її удари.

РОЗДІЛ XV

ПРО РИСИ, ЗА ЯКІ ЛЮДЕЙ, А НАЙБІЛЬШЕ — ДЕРЖАВЦІВ ХВАЛЯТЬ АБО ГУДЯТЬ

Залишається тепер розглянути, як треба Державцеві чинити і обходитися з підданцями і друзями.

Оскільки я знаю, що про це писалося вже немало, то боюся здатися зарозумілим, якщо писатиму про те саме, позаяк при обговоренні цього предмета я найбільше відбіжу од поглядів своїх попередників. Одначе моє завдання — це написати щось

корисне для того, хто це зрозуміє, тому мені і здавалося за краще шукати справжньої, а не уявної сутності речей. Багато хто понавигадував республіки і князівства, зроду не бачені і про які насправді нічого не було відомо. Але така велика відстань від того, як ми живемо, до того, як треба жити, що людина, яка забуває, що робиться задля того, що треба робити, швидше готує собі загибель, ніж порятунок. Адже той, хто хотів би завжди сповідувати віру в добро, неминуче загине серед такої маси людей, чужих добру. Тому Державцеві, щоб утриматися, необхідно навчитися вміння бути недоброчесним і користуватися чи не користуватися цим, виходячи з потреби.

Отож, залишаючи осторонь усі вигадки про Державця і міркуючи про речі, що бувають насправді, я скажу, що всім людям, про яких заведено говорити, а надто державцям, як поставленим вище за інших, приписуються певні прикмети, які приносять їм осуд чи хвалу; так, один вважається щедрим, інший скнарим (я користуюся тут тосканським виразом “скнарий”, оскільки “жадібний” означає нашою мовою і того, хто намагається здобути хоча б грабунком, “скнарою” ми називаємо людину, яка надто боїться користуватися своїм); цей має славу благодійника, той хижака; цей жорсткий, той милостивий; цей зрадливий, той вірний; цей зніжений і боязкий, той грізний і сміливий; цей привітливий, той пихатий; цей розпусний, той чеснотливий; цей щирий, той лукавий; цей крутий, той поступливий; цей статечний, той легковажний; цей побожний, той безвірник тощо. Всякий, я знаю, погодиться, що було б справжнім скарбом, якби знайшовся Державець, який з усіх названих прикмет мав би лише ті, які вважаються хорошими. Та оскільки неможливо ні мати їх усі, ні виявляти їх до решти, бо цього не дозволяють умови людського життя, то Державець мав бути настільки мудрий, щоб умів не дати себе зганьбити тими вадами, через які міг ми втратити владу і стерегтись, як може, перед іншими; якщо ж він не в змозі цього зробити, то може дати собі волю без особливих вагань. Нарешті, хай він не боїться стягнути на себе ганьбу за ті хиби, без яких важко врятувати державу; адже якщо вникнути як слід у все, то знайдеться щось, що здається чеснотою, але вірність їй була б загибеллю для Державця; знайдеться інше, що здається вадою, але, дотримуючись її, Державець прийде до безпеки й успіху.

РОЗДІЛ XVI

ПРО ЩЕДРІСТЬ І ОЩАДЛИВІСТЬ

Отож я почну з перших названих вище прикмет і скажу, як добре було б здобути славу щедрого. Одначе щедрість, виявлена так, що вона за тобою визнається, тобі зашкодить, бо якщо вона робитиметься зі справжньою чеснотою і як треба, то про неї не дізнаються і тебе не облишить лиха слава скупця. Тому, якщо хочеш зберегти серед людей ім'я щедрого, тоді треба не занехати нічого, щоб жити пишно і бучно, і то настільки, що такий Державець завжди витратить на такі справи всі свої кошти і, зрештою, якщо захоче зберегти славу щедрості, муситиме визискувати народ, здирати податки і йти на все, що можна, аби лиш добути грошей. Це потроху зробить його ненависним для підданців, і оскільки він збідніє, то ніхто його не шануватиме; з такою щедрістю, скривдивши багатьох, обдарувавши лише кількох, він дошкульно відчує першу ж скруту і гине від найменшої небезпеки; якщо ж він це зрозуміє і захоче зупинитися, то зараз же наразиться на звинувачення в скнарості. Тим-то, якщо Державець не може, не шкодячи собі, так виявити цю чесноту щедрості, щоби про неї знали, то, якщо він розсудливий, не треба йому боятися прізвиська скнари, — адже з часом його завжди вважатимуть щедрішим, коли побачать, що завдяки його ошадливості йому вистачає наявних прибутків; що він може захищатися від тих, хто воює з ним, і йти в походи, не обтяжуючи народ. Отож він буде щедрим для всіх, у кого нічого не забирає, а таких переважна більшість, а скупим для тих, кому не дає, себто для небагатьох. У наші часи ми бачили, що великі чини й вичини вершили тільки ті, кого вважали скнарами, інші пропали. Папа Юлій II, який скористався славою щедрості, щоб зійти на престол, потім і не думав триматися за неї, бо йому треба було вести війни.

Нинішній король Франції вів стільки воєн, не обкладаючи своїх підданців великими поборами, тому що завдяки його тривалій ошадливості було покрито всі величезні видатки. Нинішній король Іспанії не міг би ні почати, ні успішно завершити стільки справ, якби його вважали щедрим.

Отож Державцеві, щоб не руйнувати своїх підданців, щоб мати змогу захищати себе, не стати бідним і зневаженим, не

бути змушеним зробитися хижим, слід дуже мало зважати на прізвисько скупаря, бо це одна з тих вад, завдяки якій він царює. І якщо хтось скаже: Цезар досяг вищої влади щедрістю, і багато інших дійшли до верховин, оскільки були і мали славу щедрих, то я на це відповім: або ти уже Державець, або ще тільки на шляху до влади. В першому випадку щедрість шкідлива, у другому, безперечно, необхідно вважатися щедрим. Цезар же був одним із тих, хто хотів добитися панування над Римом. Але якби він, діставши владу, прожив ще довго і не зменшив цих витрат, то зруйнував би імперію. Але хтось міг би заперечити: багато тих, хто мав славу особливо щедрого, поробилися державцями і звершили з військами великі подвиги. Я тобі відповім: або Державець тратить кошти свої і своїх підданців, або чужі. В першому разі він має бути ощадливим, у другому — не можна змарнувати ні одної нагоди до щедрості. Державцеві, який вирушає в похід з армією, живе лупом, грабунками, чужим добром, ця щедрість необхідна, інакше за ним не пішли б його вояки. За рахунок того, що не належить ні тобі, ні твоїм підданцям, можна бути куди гоїнішим, як були Кір, Цезар та Олександр: адже розкрадання чужого майна не ущерблює твоєї слави, ба навіть дещо додає до неї; шкодить тільки розтринькування свого. Ніщо так не виснажує тебе, як щедрість. Виявляючи її, ти втрачаєш здатність виявляти її надалі і стаєш бідним і зневажуваним або, намагаючись уникнути нуждоти, робишся хижим і ненависним. А найбільше, чого Державець має остерігатися, це викликати до себе зневагу і ненависть, а щедрість веде тебе і до того, і до того. Тим-то мудріше залишитися з іменем скупця, що хоча і стягає на тебе неславу, але не ненависть, ніж, бажаючи, бути названим щедрим — неминуче дістати ім'я хижака, а це — безчестя й ненависть.

РОЗДІЛ XVII

ПРО ЖОРСТОКІСТЬ І МИЛОСЕРДЯ І ПРО ТЕ, ЩО КРАЩЕ: ЩОБ ТЕБЕ ЛЮБИЛИ ЧИ ЩОБ ТЕБЕ БОЯЛИСЯ

Переходячи до інших прикмет, згаданих раніше, я скажу, що кожен повелитель повинен прагнути до того, щоб його

вважали милостивим, а не жорстоким. Однак треба застерегти від недоречного вияву цього милосердя. Цезар Борджа став нещадним, а проте його жорстокість відродила Романью, об'єднала її, вернула до миру і вірності. Якщо вдуматися як слід, то виявиться, що він був куди милостивіший від флорентійців, які, боячись зажити слави жорстоких, дозволили зруйнувати Пістойю. Отож Державець не повинен боятися, що його ославлять безжальним, коли йому доведеться утримати своїх підданців у єдності і вірності. Адже, покаравши тільки кількох для прикладу, він буде милостивіший за тих, хто своєю надмірною поблажливістю попускає розвинутися безладдю, яке породжує убивства чи грабунки: це звичайно потрясає цілу громаду, а кари, накладені Державцем, падають на окрему людину. З усіх властителів новому Державцеві найважче за інших уникнути славу жорстокого, оскільки нові держави оточені небезпеками. Тому Вергілій устами Дідони виправдує нелюдність її правління тим, що воно нове, і мовить:

*Долі тягар і недавність держави примушують владно
Так учиняти і скрізь стерегти широчезні кордони*¹.

Все ж Державець має бути обачним у своїй довірливості і вчинках, не лякатися себе самого і діяти неквапливо, з мудрістю і людяністю, щоб зайва довірливість не призвела до необережності, а надто велика підозріливість не зробила його нестерпним.

Звідси виникла суперечка, що краще: щоб його любили, а не боялись, чи навпаки. Відповідають, що бажано було б і те, і те. Але оскільки поєднати це важко, то куди краще навіювати страх, ніж бути любимим, якщо вже без чогось одного довелось б обійтись. Адже про людей загалом можна сказати, що вони невдячні, непостійні, лицемірні, боягузливі перед небезпекою, жадібні до наживи. Поки їм робиш добро, вони всі твої, пропонують тобі свою кров, майно, життя, дітей, все це доти, доки потреба далека, як я уже сказав, але тільки-но вона починає наближатися, люди вчиняють бунт. Державець, який повністю покладається на їхні слова, вважаючи непотрібними інші заходи, пропадає. Річ у тім, що дружба, здобута

¹ Переклад Михайла Білика.

грішми, а не величчю й шляхетністю душі, хоч і купується, але насправді її нема, і коли настане час, на неї розраховувати годі; при цьому люди менше бояться образити людину, яка викликала любов, ніж того, хто діяв страхом. Адже любов тримається узами вдячності, але оскільки люди лихі, то ці узи рвуться при всякій слушній для них нагоді. Страх же ґрунтується на боязні перед карою; він не полишає тебе ніколи.

Одначе Державець повинен навіювати страх таким чином, щоб коли й не заслужити любові, то уникнути ненависті, бо цілком можливо страхати і водночас не стати ненависним. Він завжди цього доб'ється, якщо не займе ні майна громадян і підданців, ні дружин їхніх. Коли доведеться все-таки пролити чиюсь кров, це треба робити, маючи для цього достатнє виправдання і явну причину, але більше треба утримуватися від чужого майна, бо люди скорше забудуть батькову смерть, ніж утрату спадщини. Крім того, привід забрати майно завжди підвернеться, і той, хто починає жити грабунком, завжди знайде привід захопити чуже; навпаки, нагоди пролити кров куди рідші і трапляються не так швидко.

Коли ж Державець виступає з військом і під його рукою багато вояків, тоді, безумовно, треба не бентежитися славою жорстокого, бо без цього в війську зроду не буде ні єдності, ні готовності до дії. Серед чудових подвигів Ганнібала відзначається, що у величезному війську, де змішалася безліч людей різних племен, війську, поведеному на війну в чужу країну, ніколи — чи в дні удач, чи нещастя, не зчинилося ні взаємних чвар, ні ремства проти вождя. Так могло бути лише завдяки його нелюдській суворості, яка вкупі з безмежною доблестю робила його в очах вояків кумиром і пострахом; без цього інших прикмет Ганнібала було б недостатньо, щоб справляти таке враження. Письменники недостатньо вдумливі, з одного боку, захоплюються цими його діяннями, а з другого — засуджують їхню головну причину. Що інших його прикмет справді було б мало, можна бачити на прикладі Сципіона — найрідкіснішого мужа не тільки свого часу, а й усіх часів, куди тільки сягає пам'ять, чиї війська збунтувалися в Іспанії. Це сталося не інакше, як від надмірної його поблажливості, що дала солдатам волі більше, ніж це допустимо з військовою дисципліною. За це він мусив вислухати в сенаті докори Фабія Максима і був названий розбещувачем римського

війська. Локрійці, розбиті одним з легатів Сципіона, не дістали від нього захисту, зухвалість легата залишилася безкарною, і сталося це від безпечної вдачі Сципіона. Дійшло до того, що, бажаючи заступитися за нього, хтось сказав у сенаті, що є багато людей, які швидше помиляться самі, ніж зуміють виправити промахи інших. Така вдача з часом кинула б тінь на славу Сципіона, якби він довше стояв при владі, але оскільки він жив під правлінням сенату, то ця шкідлива риса його не тільки залишилася прихованою, але навіть пішла йому на славу.

Повертаючись до того, що треба Державцеві, щоб його любили або боялись, я роблю такий висновок: оскільки люди люблять, коли це їм до вподоби, а бояться по волі властителя, то мудрий Державець повинен спиратися на те, що залежить від нього, а не на те, що залежить від інших. Треба тільки, як я вже казав, зуміти уникнути людської ненависті.

РОЗДІЛ XVIII

ЯК ВЛАДАРИ ПОВИННІ ДОТРИМУВАТИСЯ СВОГО СЛОВА

Кожен розуміє, як похвально для володаря виконувати дане слово і жити правдою, а не лукавством. Одначе, як показує наш досвід, великі справи вершили саме ті владарі, котрі не дуже пам'ятали про свої обіцянки, уміли спритно дурити протаків і, зрештою, подужали тих, хто покладався на чесність. Отож треба знати, що боротися можна двома способами: з допомогою законів і з допомогою сили. Перший спосіб притаманний людині, другий — звірам. Та оскільки першого не завжди достатньо, доводиться вдаватися до другого. Тому владареві необхідно навчитися бути не лише людиною, а й звіром. Цього приховано навчали владарів античні письменники, розповідаючи, як Ахілл та багато інших вождів були віддані на виховання кентаврові Хіронові, щоб вони пройшли його сувору науку. Тобто мати за наставника напів-звіра-навіплюдину — це означає, що владар повинен взяти собі щось від вдачі і людини, і звіра. Одне підпирає друге.

Оскільки владар змушений добре наслідувати звіра, він повинен взяти за приклад лиса й лева: перший беззахисний

проти сітей, а другий беззахисний проти вовків. Отже, треба бути лисом, щоб розпізнати сильце, і левом, щоб лякати вовків. Покладатися лише на одну лев'ячу силу, значить, нічого не розуміти. Отже, розумний правитель не може і не повинен бути вірним даному слову, якщо така вірність повертається проти нього і якщо вже немає тих причин, що змусили його дати обіцянку. Звісно, така засада нікуди б не годилася, якби всі люди були добрі, та оскільки вони лихі і не встоять на слові, даному тобі, то й тобі нема чого справджувати слово, дане їм. У владаря завжди знайдуться законні причини для виправдання. Щоб показати, скільки угод про замирення, скільки обіцянок стали через віроломство владарів непотрібними папірцями, порожнім звуком, за прикладом не треба далеко ходити. Хто спритніше за інших зумів діяти по-лисячому, той і виграв. Одначе треба навчитися добре приховувати в собі лиса, бути великим вдавальником і лицеміром: адже люди такі простодушні, такі недалекі в своїх нетерплячих домаганнях, що ошуканець завжди знайде того, кого можна ошукати.

Хочеться навести один недавній приклад. Усі вчинки і помисли Олександера VI були спрямовані на те, щоб ошукувати людей. І завжди він знаходив простаків, яких можна було піймати на гачок. Ніхто більше за нього не розсипав таких щедрих обіцянок, не давав таких палких присяг і ніхто менше за нього їх не виконував. Одначе йому завжди вдавалися будь-які ошуканства, бо він добре знав світ.

Отже, владареві зовсім не обов'язково мати всі ці згадані чесноти, але обов'язково треба поводитися так, ніби він їх має. Більше того, я наважуся навіть сказати, що коли він має ці чесноти і завжди згідно з ними чинить, то це небезпечно, і що завжди краще тільки вдавати, ніби ти їх маєш. Владар повинен здаватися милосердним, вірним, людяним, щирим, побожним, але йому треба так панувати над собою, щоб при потребі він міг стати зовсім інакшим і робити все навпаки. Дуже важливо зрозуміти ось що: владар, а надто новий владар, не може керуватися всіма тими чеснотами, які створюють у людей добру славу, бо для збереження влади часто буває необхідно діяти не так, як велить вірність, милосердя, людяність, релігія. Нарешті, він повинен бути завжди готовим повернутися туди, куди віє вітер і хиляться терези удачі, не

перестаючи, як я вже казав, по змозі робити добро, але вміючи вдатися, якщо це необхідно, до зла.

Отож владар має особливо стерегтися сказати хоч одне слово, яке б суперечило п'яти названим вище чеснотам, щоб, слухаючи його і дивлячись на нього, завжди здавалося, ніби владар — весь благочестя, вірність, людяність, щирість, побожність. Видимість цієї останньої чесноти найважливіша. Люди взагалі судять більше на око, ніж на дотик. Дивитися може всякий, а торкатися — лише декотрі. Кожен бачить тебе так, як ти йому здаєшся, тільки декотрі можуть відчувати, який ти насправді, і ці декотрі навряд щоб виступили проти думки більшості, підпертої могутністю влади. Зрештою, про діла всіх людей і найбільше — владарів, якщо владарі тільки підсудні, судять з успіхів. Владареві досить лише дбати про перемогу і про державну безпеку — засоби завжди здадуться всім чесними і похвальними, бо юрбі важливий тільки успіх. Світ простацький, і це видно лише тоді, коли юрбі нема на кого спертися. Один сучасний владар, чийого імені краще не називати, завжди проповідує тільки мир і чесність, хоч насправді він їм заклятий ворог. Аби він зберігав мир і чесність, то не раз уже позбувся б і слави, і трону.

РОЗДІЛ XIX

ЯК УНИКАТИ ЛЮДСЬКОЇ ЗНЕВАГИ Й НЕНАВИСТІ

Я вже сказав, які прикмети найважливіші для владаря. Говорячи про всі інші прикмети, я хочу об'єднати їх, керуючись таким спільним правилом: владар, повторюючи ще раз, повинен намагатися уникати всього, що викликало б до нього загальну ненависть і зневагу. Виконуючи це правило, владар завжди буде на висоті і йому тоді нестрашні ніякі інші докори. Найбільше владаря починають ненавидіти тоді, коли він зазіхає на майно і жінок своїх підданців. Це треба пам'ятати. Доки в народі не віднімають ні майна, ні честі, доти він спокійний. Доводиться тільки боротися з небагатьма честолюбцями, яких можна легко приборкати тим чи іншим способом. Владаря зневажають тоді, коли він має славу непостійної, легковажної, зніженої, слабодухої, нерішучої людини. Цих вад владар повинен остерігатися, як підводного каміння, нама-

гаючись показати в своїх діях велич і мужність, розважливність і твердість. У стосунках зі своїми підданцями бажано, щоб його присуд завжди був непохитний і щоб усі знали, що його годі комусь ошукати чи перехитрувати.

Владар, що викликає таку думку про себе, завжди буде в великій пошані, а проти того, хто в пошані, важко учиняти змову і важко його розбити, якщо знають, що він видатний муж і великий авторитет для людей. Річ у тім, що владареві можуть загрозувати дві небезпеки: одна, внутрішня, з боку підданців, а друга, зовнішня, від чужоземних можновладців. Від другої захищаються з допомогою доброго війська і добрих союзників. Якщо є добре військо, завжди знайдуться й добрі союзники, і внутрішнє становище завжди буде міцне, якщо міцне становище зовнішнє, аби лише якась змова не викликала чвар. При погіршенні зовнішніх стосунків владар завжди зуміє відбити ворожий напад, якщо він правив і жив так, як я казав, і якщо він не розгубиться при цьому. За приклад може бути хоча б той-таки Набіда Спартанський. Якщо ж немає загрози від чужинців, то треба дивитися, щоб не змовлялися таємно проти тебе твої ж такі підданці. Від цього владар може цілком уберегтися, намагаючись не викликати в людей ненависті й зневаги до себе й залагоджуючи справи так, щоб народ був задоволений ним. Останнє найголовніше, як я вже не раз про це казав. Найкраще, чим може захистити себе від змов владар, це не будити до себе загальної ненависті; адже змовники завжди вірять, що вбивство владаря порадує народ. Якщо ж вони бояться народного обурення, то навряд щоб зважилися виступити, бо сама змова пов'язана з величезною небезпекою. Як видно з історії, змов було дуже багато, та лише декотрі з них закінчилися вдало. Річ у тім, що змовник не може бути одинаком і повинен шукати серед невдоволених людей собі спільників. Але, розкривши душу якомусь невдоволеному, ти даєш йому змогу відзначитися, бо, виказавши тебе, він може сподіватися на всілякі блага. Бачачи з одного боку певну вигоду, а з другого сумнівну й небезпечну затию, цей спільник повинен бути вірним другом тобі або зятим ворогом владаря, щоб не зрадити тебе. Коротше кажучи, за плечима змовника немає нічого, окрім страху, підозрілості, побоювання кари, і це його зв'язує, за владарем же стоїть велич трону, закони, захист друзів і держави, і це його охороняє.

До того ж, якщо владар користується повагою в народі, то важко уявити, щоб хтось наважився на змову проти нього. Адже змовник звичайно ризикує ще до здійснення свого лихого наміру, а добившись успіху, він повинен боятися народу, ворожого до нього, а від народу ніде не втечеш.

Прикладів можна було б навести безліч, але я вдовольнюся тільки одним, взятим з часів наших батьків. Коли правитель Болоньї, месер Аннібале Бентівольйо, дід нинішнього месера Аннібале, був забитий Каннескі, організатором змови проти нього, і з усієї династії живим залишився тільки месер Джованні, літами ще немовля, то зараз же після вбивства народ повстав і перебив усіх Каннескі. А все тому, що Бентівольйо любили болонці. Любили так, що, позбувшись зі смертю Аннібале правителів цієї династії і дізнавшись, що у Флоренції живе нащадок роду Бентівольйо, під ім'ям сина коваля, болонці вирушили туди й передали йому трон. Він правив, поки месер Джованні не досягнув віку, потрібного для владаря.

Отож владареві, якщо він популярний у народі, нема чого боятися змов. Але якщо люди за щось його незлюбили, тоді жди лиха від усіх і кожного. Держава міцна й мудрий владар там, де намагаються не озлобляти панство і водночас годити народів. Бо це найголовніше для правителя.

У наші часи Франція — це королівство з найкращими порядками і владою. Свобода й безпека короля гарантуються дуже багатьма інституціями. Перша з них — парламент. Той, хто заснував це королівство, добре знав, як любить пишатися знать і як ненавидить цю знать простий народ. Щоб приборкувати сваволю панства і заспокоїти недовіру до нього простолюдю, не наражаючи при цьому короля на ремство знаті, якби він заступився за народ, і на ремство народу, якби він потурав знаті, він поставив третю владу. Ця, третя влада зуміла, ні в кого не викликаючи невдоволення королем, урозумляти сильних людей і захищати малих. Для безпеки короля і королівства годі було придумати щось краще за цей лад. Звідси можна вивести добру науку: всякі неприємні справи владарі повинні передавати на розв'язання іншим, а милості виявляти самим. Я знов приходжу до висновку, що владар мусить шанувати знать, але не викликати ненависті народу.

Можливо, багатьом здасться, що цю думку можна спростувати прикладами життя і смерті деяких римських цезарів,

тих, хто, незважаючи на чудову поведінку і велику силу душі, втратив скіпетр або загинув від рук зловмисників. Щоб відповісти їм, я розгляну, які з них були правителі, і покажу, що причини їхньої загибелі не суперечать сказаному вище. Для цього досить узяти підряд кількох цезарів, що змінювали один одного на троні, починаючи від Марка-філософа до Максиміна, тобто Марка, сина його Коммода, Пертінакса, Юліана, Севера, його сина Антонія Каракалли, Макріна, Геліогабала, Олександера і Максиміна. Передусім відзначмо, що коли іншим державам доводилося приборкувати лише свавільну знать і непокірний народ, то римські цезарі мали ще один клопіт: вони мусли терпіти кровожерних і жадібних солдатів. Ось у чому і криється причина загибелі багатьох правителів. Годі було задовольнити одночасно солдатів і народ. Адже народ, люблячи спокій, любив мирних імператорів, солдати ж любили войовничого владаря, такого, хто був би свавільним, жорстоким і хижим. Вони під'юджували його проти народу, щоб мати змогу дістати подвійний жолд і наситити свою жадібність і кровожерність. Ось так і виходило, що коли цезарі не мали від природи або не здобували своїм хистом достатнього впливу для того, щоб тримати в руках солдатів і народ, то вони гинули. Більшість із них, надто ті, кому сидіти на троні було новиною, побачивши, як важко примирити ці дві протилежні партії, воліли потурати солдатам, мало бентежачись кривдами, чиненими народу. Таке рішення було слушне: оскільки правителі не можуть уникнути чиєїсь ненависті, вони повинні передусім намагатися уникнути ненависті загальної. Якщо цього не пощастить добитися, їм треба якось примудритися уникнути бодай ненависті тих, хто сильніший за інших. Тому новообрані цезарі повинні бути особливо щедрими на ласку, охочіше триматися солдатів, ніж народу. Щоправда, не всіх тут чекає успіх, це залежить від того, наскільки владар зуміє змусити солдатів шанувати себе.

Саме з цих причин Марк, Пертінакс та Олександр, люди скромного життя, поборники справедливості, вороги жорстокості, людяні й добрі, мали всі, окрім Марка, сумний кінець. Один Марк жив і помер у великій пошані, бо трон йому дістався у спадок, і він не потребував ні солдатського, ні народного визнання. А крім того, маючи багато чеснот, за які його шанували, він ціле своє життя тримав солдатів і народ у

руках і ніколи не викликав ні ненависті, ні зневаги до себе. Але Пертінакс став цезарем проти волі солдатів; призвичаєні до розбещеного життя за імператора Коммода, ці солдати не могли винести дисципліни, введеної в армії Пертінаксом. Тому вони його зненавиділи, а потім ще й почали зневажати за його похилий вік. Ось так і став їхньою жертвою імператор на самому початку свого правління.

Тут треба зазначити, що ненависть породжується як добрими, так і лихими справами. Ось чому трапляється, як я вже казав, для збереження держави відходити від добродетності. Адже якщо всі ті, хто тримає тебе при владі, — народ, солдати чи панство, — звикли до розбещеності, і тобі доводиться потурати їхнім примхам, задовольняти їх, то тоді добрі справи — вороги твої. Але повернімося до Олександера. Як зазначалося серед інших похвал його доброті, за чотирнадцять років правління цей імператор нікого не стратив без суду. Одначе, вважаючи його за людину зніжену і надто підвладну впливам матері, його почали зневажати, аж поки військові, змовившись, не вбили його.

Якщо тепер для контрасту згадати таких імператорів, як Коммод, Север, Антонін Каракалла й Максимін, то ми побачимо, що це були найбільші лиходії й хижаки. Задля вдоволення солдатів вони не зупинялися ні перед яким знущанням над людьми, і всі вони, крім Севера, закінчили погано. Север відзначався такою доблестю, що, незважаючи на гноблення народу, зумів, завдяки дружбі з солдатами, весь час панувати щасливо. Ця доблесть викликала захват у солдатів і народу, причому народ торопів перед ним, а солдати божествили його.

Оскільки для нового владаря його діла справді були великі й повчальні, я хочу коротко показати, як добре він умів наслідувати лиса і лева: цих звірів, як я вже згадував, повинен взяти собі за приклад кожен владар. Знаючи легкодушність цезаря Юліана, Север переконав свою армію, що стояла тоді в Славонії, піти на Рим і помститися за смерть Пертінакса, вбитого солдатами-преторіанцями. Під цим приводом, не виявляючи своїх честолюбних намірів, він рушив війська на Рим і був в Італії раніше, ніж там довідалися про його похід. Прибувши до Рима, він убив Юліана, після чого наляканий сенат обрав його цезарем. Щоб остаточно скорити собі всю імперію, Северові залишалося усунути двох суперників:

начальника військ, розташованих в Азії, Песценнія Нігера, що проголосив себе цезарем, та командувача західної армії Альбіна, який теж зазіхав на трон. Оголошувати ворогами обох було небезпечно, тому Север вирішив напасти на Нігера й ошукати Альбіна. Останньому він написав, що хоче після свого обрання сенатом в імператори поділити з Альбіном трон. Север дарував Альбінові титул цезаря й ухвалою сенату зробив його співправителем. Усе це той сприйняв за чисту монету. Одначе потім, коли після перемоги й розправи над Нігером Север скорив Схід і повернувся до Рима, він почав нарікати у сенаті, що Альбін, невдячник, робив замах на його життя; ось чому Север мусить вирушати в похід і покарати Альбіна. Він так і зробив, позбавивши його після походу в Галлію влади і життя.

У вчинках Севера можна побачити кровожерність лева і підступність лиса. Оскільки всі боялися й шанували Севера, та й серед солдатів він не викликав ненависті, то й не дивина, що він, людина нова, зумів утримувати таку імперію. Якщо його не зненавиділи в народі через побори, то лише завдяки його величезній славі. Його син Антонін теж своєю доблестю будив захват народу і любов солдатів. Цього загартованого в походах військового мужа, ворога вишуканих страв і всякої розніженості, божествили всі війська. Одначе він прославився таким нечуваним звірством і жорстокістю, що після винищення майже всього населення Рима і всього населення Олександрії його всі зненавиділи. Його почали боятися навіть ближні. Дійшло до того, що Антоніна забив центуріон перед очима солдатів. Між іншим, подібних замахів, спричинених відчайдушністю якогось сміливця, владар уникнути негоден. Кожен, хто зневажає смерть, може піти на вбивство, але владареві не слід боятися замахів, бо такі випадки дуже рідкі. Владар не повинен лише кривдити тих, чиїми послугами він користується і кого наближає до себе по службі. Антонін чинив якраз навпаки, він по-звірячому забив брата свого центуріона і щодня погрожував йому самому, залишивши його служити в особистій варті. Це й коштувало йому життя.

Щодо Коммода, то йому було дуже легко утримати владу, на радість народів і солдатам, як синові Марка, йому довелося йти лише шляхом батька. Але він був жорстокий і брутальний і, щоб мати змогу жити грабунком, дав цілковиту волю солда-

там. З другого боку, забуваючи про свій ранг, він часто виходив на арену битися з гладіаторами й робив чимало інших негідних учинків, отож упав навіть в очах вояків. Зненавиджений народом і зневажений армією, він став жертвою змови і був убитий.

Залишається сказати про Максиміна. Людина це була вельми войовнича, тому після смерті Олександера солдати, незадоволені, як я вже казав, м'якосердістю вбитого, обрали цезарем Максиміна. На троні він пробув недовго, бо дві обставини пробудили ненависть і зневагу до нього: перша — це низьке походження з фракійських пастухів (це було відомо всім і викликало загальне презирство), друга — це слава про нечувану жорстокість, здобута ним на початку правління, коли він, відклавши приїзд до Рима і вступ на імператорський престол, через своїх ставлеників натворив у столиці і в інших містах імперії чимало лиха. Пройнявшись презирством до Максиміна за його худородство і ненавистю за його страшні звірства, повстала спершу Африка, потім сенат і римський народ, і, нарешті, збунтувалася ціла Італія. До невдоволених приєдналося його власне військо; під час невдалої облоги Аквілеї солдати, обурившись його жорстокістю і бачачи, що ніхто не любить його, не побоялися вбити Максиміна.

Я вже не згадуватиму ні Геліогабала, ні Макріна, ні Юліана, які одразу ж стали жертвами своєї цілковитої нікчемності. Для висновку скажу, що в наш час владареві не обов'язково годити солдатам. Якщо й доводиться з ними рахуватися, то це не біда, бо ні в кого з сучасних можновладців нема ні власних військ, ні гарнізонів у провінціях, як це було в Римській імперії. Отож, якщо тоді доводилося догоджати більше солдатам, ніж народу, то саме тому, що солдати були дужчі за народ. Тепер же для всіх владарів, окрім турецького й єгипетського султанів, краще догоджати народові, ніж солдатам, бо народ нині дужчий за солдатів. Турецького султана я залишаю осторонь, бо той завжди тримає при собі дванадцять тисяч піхоти й п'ятнадцять тисяч кінноти, від яких залежить безпека й міцність його імперії. Цьому правителеві необхідно зберегти їхню прихильність, відклавши всякі інші турботи. Таке саме становище й султана єгипетського. Так як він цілком у руках солдатів, йому доводиться турбуватися про збереження їхньої прихильності, не думаючи про народ. Між іншим, імпе-

рія султана єгипетського дуже різниться від усіх інших володінь, вона схожа хіба що на християнське папство, якби його не звати ні спадковим, ні новим володінням. Нашадками і панами є і залишаються не сини старого правителя, а той, кого оберуть ті, хто має на це право. Оскільки цей порядок заведений віддавна, то єгипетську державу не можна назвати новою, в ній нема труднощів, характерних для нових держав. Адже хоч правитель новий, він поводитьсь як спадкоємець, бо форма правління залишається старою.

Повертаючись до нашої теми, скажу, що причиною загибелі названих цезарів — це зрозуміє всякий, хто задумається над викладеним вище, — були ненависть або зневага людей. Він зрозуміє, чому одні, діючи таким способом, закінчили щасливо, а інші, діючи другим, закінчили нещасливо. Бо для Перкінса й Олександера, як нових владарів, було марно і навіть згубно наслідувати Марка, повелителя правом спадщини. Так само для Каракалли, Коммода й Максиміна було самогубством наслідувати Септімія Севера, оскільки у них не було достатньої сили, щоб іти його шляхом. Отож новий владар у новій державі не може йти за прикладом Марка і не треба йому наслідувати дії Севера. Від Севера краще навчитися, як засновувати державу, а від Марка — його вміння правити так, щоб держава стояла міцно й непохитно.

РОЗДІЛ XX

ШКІДЛИВО ЧИ КОРИСНО ВЛАДАРЯМ БУДУВАТИ ФОРТЕЦІ Й РОБИТИ БАГАТО ІНШИХ ПОДІБНИХ РЕЧЕЙ

Деякі владарі, добиваючись спокійного правління, обеззброювали своїх підданців. Інші роздмухували чвари по провінціях. Треті сіяли невдоволення проти самих себе. Декотрі намагалися переманити на свій бік тих, хто здавався на початку правління ненадійним. Декотрі зводили фортеці, а ще інші їх пустошили й руйнували. І хоча тут важко узагальнювати, не торкаючись особливостей країни, де було вжито подібних заходів, я все-таки дозволю собі висловитися на цю тему.

Навряд чи варто новому владареві обеззброювати своїх підданців. Навпаки, діставши у спадок їх беззбройними, краще

озброїти їх. Адже одержана ними від тебе зброя стає твоєю зброєю, ті, кому ти не довіряв, робляться лояльними до тебе, а ті, хто ставився лояльно до тебе й раніше, прихиляються до тебе ще більше. А що озброїти всіх підданців годі, то, виявивши ласку тим, кому ти даєш зброю, можна вже вільніше чинити з іншими. Побачивши таке різне ставлення до людей, озброєні глибше відчують, чим вони зобов'язані тобі. Решта ж подарує це тобі, визнаючи справедливим відзначити тих, хто ризикує більше і в кого більше обов'язків. Коли ж ти обеззброюєш підданців, то цим ображаєш їх, показуючи, що з побоювання чи з недовіри ти в них сумніваєшся. А ця образа й цей сумнів викличуть ненависть до тебе. До того ж, щоб не залишитися самому беззбройним, тобі доведеться найняти чужих солдатів; а про їхню вартість я вже говорив. Та навіть якби вони й були гарні вояки, їх не досить, щоб захищати тебе від сильних ворогів і ненадійних підданців. Тому, як я вже сказав, новий владар у новій державі завжди організовував власну армію. Історія багата на такі приклади. Коли ж здобута нова держава приєднується як окрема частина до старої, то правителеві необхідно обеззброїти її мешканців, окрім тих, хто виступив за тебе. Але навіть цих приборчників поступово треба послабити, привчити до розніженості і взагалі влаштувати так, щоб усі збройні сили склалися з твоїх власних солдатів і щоб вони служили тобі та твоєї рідній землі.

Наші предки та інші мудрі люди любили повторювати, що утримувати Пістойю допомагають міжусобиці, а утримувати Пізу — фортеці. Тому вони розпалювали чвари в деяких провінціях, щоб легше панувати. Це могло й виправдувати себе, коли Італія була ще якоюсь цілістю. Але навряд щоб зараз виявився придатним такий підхід, бо я не вірю, щоб підрих едності приносив користь. Навпаки, роз'єднані міста при наближенні ворога одразу впадуть, бо слабкіша партія завжди примкне до чужинців, а сильніша не зможе встояти.

Саме з цих міркувань, по-моєму, венеційці розпалювали у підвладних їм містах чвари гвельфів і гібеллінів, і хоч вони ніколи не допускали кровопролиття, а все ж підтримували цей розкол, щоб громадяни, поглинуті своєю сваркою, не об'єдналися проти них самих. Як бачимо, все це потім обернулося на їхню ж голову. Адже після поразки венеційців під Вайлоу одна з цих партій осмілила і відняла у них всі володіння.

Отже, така політика веде до послаблення владаря, бо в сильній державі не терплять таких угруповань. Вони вигідні лише в мирний час, коли, користуючись ними, можна легше панувати над підданцями, та тільки-но вибухає війна, стає одразу очевидно, наскільки це небезпечно.

Звісно, владарі стають великими, коли змітають усі перешкоди на своєму шляху. Тому новому владареві ніби для возвеличення доля посилає більше ворогів, ніж владареві спадковому. Вона змушує його битися, щоб дати нагоду перемогти їх і піднятися ще вище. Виходячи з цього, багато хто думає, ніби розумний владар повинен при зручній нагоді хитро підбурювати проти себе ворогів, щоб, подолавши їх, ще більше прославитися.

Для владарів, особливо нових, часто виявлялися кориснішими й вірнішими ті люди, які на початку їхнього правління здавалися ненадійними, ніж ті, хто спершу тишився їхньою довірою. Владар Сієни Пандольфо Петруччі правив своєю державою, спираючись більше на тих, кому він зразу не довіряв, ніж на людей лояльних. Але тут не можна узагальнювати, бо все залежить від конкретних обставин. У всякому разі, владареві не становитиме труднощів залучити на свій бік тих, хто на початку правління був його ворогом, а потім сам став потребувати його підтримки. Вони знають, що розвіяти упередженість до них владаря можна тільки ділами, отож намагаються служити їм особливо старанно. Тому владар завжди матиме більше користі від них, а не від тих, хто надто переконаний у його доброму ставленні до них і через це занедбує його інтереси. У зв'язку з цим я закликаю правителів, котрі прийшли до влади з допомогою заколотників, добре подумати, чим ті керувалися, допомагаючи їм. Якщо ними керує не любов до підтриманих владарів, а лише невдоволення колишньою владою, то новому повелителеві навряд чи пощастить зберегти з ними дружбу, бо він не зможе задовольнити їх. Виявляючи цілі таких людей на прикладах давньої і сучасної історії, владар побачить, що йому легше здобути друзів серед прихильників старого порядку, тобто серед його ворогів, а не серед тих, хто через невдоволення режимом зробився його спільником і допоміг йому захопити владу.)

Для зміцнення своєї безпеки владарі завжди будували фортеці, щоб відбити охоту у ворога нападати на них і щоб

зупинити його перший натиск. Ця тактика похвальна, бо нею користувалися ще в античні часи. Однак в наші дні ми бачили, як месер Нікколо Вітеллі зрівняв із землею дві фортеці в Читта ді Кастелло, щоб утримати це місто. Гвідо Убальдо, герцог Урбіно, відвоювавши в Цезаря Борджи свої володіння, зруйнував дощенту всі фортеці цієї провінції — він вважав, що без них ворогам буде важче знов позбавити його влади. Так само вчинили й Бентівольйо після свого повернення до Болоньї. Отож, залежно від обставин, фортеці бувають потрібні чи непотрібні. З одного боку, вони чимось стають тобі в пригоді, а з другого — завдають шкоди. Щодо фортець можна зробити такий висновок: якщо владар боїться більше народу, ніж чужинців, то йому треба зводити фортеці; якщо ж він більше боїться чужинців, ніж народу, то неварто за це братися. Замок, збудований Франческо Сфорцою в Мілані, завдав дому Сфорци більше клопоту, ніж інші заворушення в цій державі. Тому найкраща фортеця — це прихильність народу, бо якщо ти йому ненависний, ніякі фортеці тебе не врятують — на допомогу повсталому людові завжди поспішать чужинці. В наш час не було такого випадку, щоб фортеці стали в пригоді якомусь владареві, окрім хіба що графині Форлі після смерті її чоловіка, графа Джіроламо. Замок допоміг графині сховатися від нападу народу, дочекатися підмоги з Мілана і вернути їй трон. Як на те, з-за кордону народіві тоді не могли допомогти. Але потім фортеця не врятувала графині, коли на неї напав Цезар Борджа, а ворожий їй народ поєднався з чужинцями. Тому і першого, і другого разу для графині було б куди безпечніше не викликати ненависті народу, ніж мати в своєму розпорядженні замок.

Отже, взявши до уваги це все, я хвалитиму і того, хто буде фортеці, і того, хто не буде. Зате я гудитиму того, хто, покладаючись на фортеці, нічого не робив для того, щоб народ перестав його ненавидіти.

РОЗДІЛ XXI

ЯК ПОВОДИТИСЯ ДЕРЖАВЦЕВІ, ЩОБ ЙОГО ШАНУВАЛИ

Ніщо не викликає такої пошани до владаря, як його великі діяння і особистий приклад рідкісних доблестей. У наші часи

ми бачимо таким Феррандо Арагонського, теперішнього короля Іспанії. Його можна назвати майже новим владарем, бо з слабкого короля, завдяки своїм звитягам, він став першим можновладцем християнського світу. Всі його подвиги вражають чимось величним, незвичайним. На початку свого правління він підкорив Гренаду, заклавши цим основу своєї могутності. Перші завоювання далися йому легко і без особливих зусиль: втягнувши в цей похід кастильських дворян, він змусив їх думати лише про війну і не зважати на всякі нововведення. Таким чином він непомітно здобув ім'я і авторитет у них. На гроші, правлені з Церкви й народу, він міг утримувати солдатів і покласти завдяки цій довгій війні початок власній військовій силі, що так його потім прославила. Крім того, щоб підготувати ще більші походи, він, показуючи свою нетерпимість у вірі, пограбував і вигнав з королівства марранів. Під цим же приводом він захопив Африку, далі рушив на Італію і, нарешті, напав на Францію. Так він увесь час виношував величні заміри, надихаючи своїх підданців на їхнє звершення. Ці війни йшли так безперервно, що людям не залишалось ні часу, ні змоги одуматися і виявити якесь невдоволення.

Так само важливо владареві давати приклад рідкісної чесноти і в справах внутрішніх, як це чинив, за переказами, месер Бернабо з Мілана. Це потрібно в тих випадках, коли хтось зробить у громадському житті щось дуже гарне чи дуже погане і треба нагородити або покарати його так, щоб про це багато говорили. Але що найважливіше — владар повинен уміти кожним своїм вчинком створювати про себе славу, як про велику й видатну людину.

Владаря шанують ще й тоді, коли він не лукавить у своїй ворожнечі або своїй дружбі, тобто коли він відверто заявляє про своє рішення виступити проти когось на чиемусь боці. Це завжди краще, ніж дотримуватися нейтралітету; бо якщо воюють між собою два твоїх могутніх сусіди, то після перемоги одного з них тобі так чи інакше доведеться боятися переможця. В обох випадках для тебе завжди краще стати на чийсь бік і вести відкриту війну. Якщо ти цього не зробиш, то станеш здобиччю переможця, на зловтіху переможеного, і не буде тобі ні виправдання, ні захисту, ні притулку. Адже переможцеві непотрібні друзі, які не допомагають йому в нещасті.

Одвернется від тебе й переможений, бо ти не захотів зі зброєю в руках поділити його долю. Антіох на заклик етолійців вступив до Греції, щоб вигнати звідти римлян. Він відправив послів до друзів римлян, ахейців, щоб умовити їх не втручатися, а римляни, зі свого боку, переконували їх виступити разом. Справа обговорювалася на раді ахейців, де посол Антіоха схиляв їх до нейтралітету. На це римський посол заперечив: "Якщо ви послухаетесь цих людей, то потім самі пошкодуєте, ставши безславною здобиччю переможця".

Отож так воно й ведеться: той, хто тобі недруг, домагатиметься від тебе нейтралітету, а той, хто тобі друг, проситиме твого відкритого виступу зі зброєю. Нерішучі владарі, щоб уникнути небезпеки в дану хвилину, найчастіше погоджуються на такий нейтралітет і переважно гинуть. Але якщо владар сміливо стане на чийсь бік, і той, до кого ти прилучився, вийде переможцем, то, попри свою могутність і владу над тобою, він буде тобі зобов'язаний, і між вами запанує щира дружба. Люди не настільки підлі, щоб у цьому разі кривдити тебе, показавши приклад такої невдячності. Нарешті, перемога ніколи не буває такою цілковитою, щоб переможець міг дозволити собі потоптати все, навіть елементарну справедливість. Якщо ж твій союзник зазнав поразки, він тебе не покине напризволяще; допоможе в міру сил, і ти, ставши його товаришем по нещастю, ще дочекаєшся кращих часів.

Коли ж ті, хто воює між собою, не такі могутні, щоб тобі боятися переможця, тим обачніше стати на чийсь бік. Так ти зумієш повалити одного з ворогів з допомогою того, хто мав би його рятувати, аби був розумний. Після перемоги він залишиться в твоїх руках, а переможцем при твоїй підтримці він вийде неодмінно. Але владареві для нападу на інших треба остерігатися укладати спілку з дужчим за нього самого, якщо тільки, звісно, його не змушує необхідність. Адже після перемоги ти опиняєшся в його руках, а владарі повинні по змозі уникати залежності від інших. Венеційці об'єдналися з Францією проти герцога Міланського, хоч могли уникнути цієї згубної, як потім виявилось, для себе спілки. Але якщо ухилитися від такого союзу не можна, як це було з флорентійцями, коли папа й Іспанія рушили походом на Ломбардію, тоді владар, з указаних причин, мусить піти на об'єднання. Хай ніхто з поставлених при владі не думає, що можна щось робити

без ризику, навпаки, краще вважати, що всі твої заходи ризиковані. Сам світ влаштований так, що всіх лих не уникнути. Розумне рішення саме в тім і полягає, щоб із двох лих вибрати менше.

Владар повинен показувати себе меценатом і покровителем талантів у тому чи іншому мистецтві. Крім того, треба заохочувати своїх громадян розвивати торгівлю, сільське господарство і всякі людські ремесла, щоб ніхто не боявся множити своє добро чи відкрити нову крамницю, остерігаючись конфіскації або податків. Треба подбати й про нагороди тим, хто збирається все це робити і хто добивається так чи інакше збагачення свого міста і держави. Нарешті, владар повинен влаштовувати свята й розваги для народу, і, оскільки кожне місто поділене на цехи та спілки, правителєві треба рахуватися з цими об'єднаннями, бувати іноді на їхніх зборах, показувати свою великодушність і щедрість, проте ніколи не забуваючи про велич свого сану, бо його не можна принижувати за жодних обставин.

РОЗДІЛ XXII

ПРО РАДНИКІВ ПРИ ДЕРЖАВЦЯХ

Немалою справою для владаря є добір радників. Які вони в нього — добрі чи погані, — це залежить від мудрості правителя. Щоб судити про розум владаря, треба побачити його оточення. Якщо наближені діловиті й віддані, владаря можна вважати мудрим, бо він зумів розпізнати гідних помічників і прихилити їх до себе. Але якщо вони не такі, то владар зразу падає в наших очах, бо найбільшої помилки він допустився саме в цьому доборі.

Хто тільки знав месера Антоніо де Венафро на посаді міністра Пандольфо Петруччі, владаря Сієни, не міг не вважати Пандольфо за дуже розумну людину, оскільки в нього був такий радник.

Адже є люди трьох складів розуму: один доходить до всього сам, другий — за допомогою інших, а третій не осягне істини ні сам, ні з чиеюсь допомогою. Першу людину можна назвати мудрою, другу розумною, а третю недалекою. Отже, Пандольфо якщо не першого складу розуму, то принаймні

другого. І якщо владар здатний розпізнати в чийхось словах і вчинках добро чи зло, то хоч йому бракує гострого розуму, але він відрізнити добрі діла міністра від поганих; знаючи, що його похвалять за одні і лаятимуть за інші, радник не пробуватиме ошукувати свого повелителя і поводитиметься чесно. Для перевірки міністра є один непомильний спосіб: якщо ти побачиш, що радник більше думає про себе, ніж про тебе, і в усіх справах шукає власної користі, то з такої людини ніколи не вийде доброго міністра, ти не можеш на неї покластися. Гой, кого ти ставиш при кермі, повинен завжди думати не про себе, а про владаря і не сміє навіть згадувати при ньому про якісь інші справи, окрім державних. Своєю чергою, і владар для заохочення радника повинен турбуватися про нього, виявляти йому пошану, озолотити його, прихилити до себе, поділяючи з ним і честь, і відповідальність, щоб радник бачив свою цілковиту залежність од владаря і щоб великі почесті й велике багатство не викликали в нього прагнення ще більших почестей і багатства, а висока посада змушувала його боятися змін. Отож, якщо міністри і владарі поведуться так, вони можуть довіряти один одному, а якщо справа стоїть інакше, тоді не буде добра ні для того, ні для того.

РОЗДІЛ XXIII

ЯК УНИКАТИ ПІДЛАБУЗНИКІВ

Хочу нагадати про одне дуже серйозне лихо, якого владарям важко уникнути, якщо вони не мають проникливого розуму і не вміють добирати людей. Річ у тім, що при дворах повно облесників. Адже людській вдачі властиво так тішитися власними ділами і так помилятися в їхній оцінці, що важко уберегтися від цієї зарази; якщо ж хто пробує її позбутися, то виникає загроза викликати зневагу до себе. Тому від лестощів існує тільки один спосіб: домогтися того, щоб люди не боялися казати тобі правду. Але якщо її почне тобі казати всякий, то пропаде пошана до тебе. Тому розумний владар мусить триматися золотієї середини: оточивши себе мудрецами, дозволити говорити правду в вічі самим їм, та й то лише про справи, які його цікавлять. Цікавитися ж думкою своїх радників треба про кожну справу, а вже ухвалювати рішення

необхідно самому. Поводитися з цими радниками, — чи ти збираєш їх гуртом, чи викликаєш поодиноці, — слід таким чином: хай вони знають, що чим вільніше говоритимуть, тим більше сподобаються владареві. Окрім них, не треба слухати нікого і завжди проводити в життя прийняту тобою постанову. Хто чинить інакше, той або впаде жертвою облесників, або стане нерішучою людиною, приреченою вічно вагатися, яку пораду прийняти: тоді його перестають шанувати. Хочу навести недавній приклад. Отець Лука, людина, близька до Максиміліана, теперішнього імператора, говорив у розмові про його величність, що той ні з ким не радиться і не можна покладатися на його ухвалу. А все тому, що він чинить зовсім навпаки сказаному вище. Імператор, як людина потайлива, не любить з кимось ділитися своїми намірами й вислуховувати чужі думки. Але потім, коли при виконанні ці наміри стають відомі і наближені починають заперечувати, він, як людина нетверда, поступається. От і виходить, що сьогодні одне, а завтра друге, ніколи не знаєш, чого імператор хоче або як він збирається вчинити, і не можна на його постанову покладатися. Отож владар повинен постійно звертатися за порадою, але тільки коли цього хоче він сам, а не інші. Ба більше, треба в кожного відбити охоту радити йому в будь-чому, якщо він сам про це не попросить. Сам же владар повинен не тільки постійно запитувати радників, а й терпляче слухати правду і виявляти невдоволення тими, хто спробує правду приховати. Якщо декому здається, що владар може жити не своїм розумом, а лише завдяки добрим порадам оточення, то це, безперечно, помилка. Річ у тім, що є таке загальне неспростовне правило: владар, не наділений природною кмітливістю, не може мати добрих радників, хіба що він цілком довіриться комусь одному, хто наставляв би його в усьому і був би мудрецем. А проте хоч це річ можлива, але ненадовго, бо такий міністр скоро відняв би в нього владу. Якщо ж владар, не наділений природною кмітливістю, звернеться за порадою не до одного міністра, а до кількох, він ніколи не дістане однакових думок і сам не зуміє узгодити ці різні думки. Кожен радник гнучиме туди, куди йому вигідніше, а владар, не помічаючи цього, не зможе виправити їх. І тут, як не добирай цих радників, а вдача людська завжди схильна до лихого, якщо тільки необхідність не приведе їх до добра. Отож звідси впливає, що саме добрі поради, хто б їх не давав, по-

роджуються мудрістю владаря, а не мудрість владаря породжується добрими порадами.

РОЗДІЛ XXIV

ЧОМУ ІТАЛІЙСЬКІ ДЕРЖАВЦІ ВТРАТИЛИ СВОЇ ВОЛОДІННЯ

При розумному додержанні згаданих засад новий правитель стає ніби спадковим і влада його зразу робиться міцнішою і надійнішою, ніж коли б він правив з давніх часів. Адже до вчинків нового владаря придивляються пильніше, ніж до вчинків владаря спадкового, і, якщо вони будуть на висоті, то він прихилить до себе людей дужче, ніж нащадок давньої крові. Адже людей більше цікавлять сучасні події, ніж справи минувшини, і коли вони в теперішньому бачать благо, то радіють і не шукають іншого. Навпаки, вони всіляко захищатимуть нового владаря, аби він тільки залишався вірним самому собі. Він буде славний подвійно за те, що заснував нове володіння, возвеличив його, зміцнив добрими законами, сильним військом і добрими прикладами. І так само вкриє себе подвійною ганьбою той, хто, народившись монархом, утратив трон через власний недоум. І якщо подивитися, чому король Неаполітанський, герцог Міланський та інші італійські правителі втратили в наші дні свої володіння, то побачимо, що біда у них одна — ненадійність війська, організованого так, як про це вже говорилося.

До того ж, як з'ясується, деякі з них не користувалися прихильністю народу, а деякі, хоч і користувалися народною прихильністю, не зуміли примиритися з панством. Аби не ці помилки, владарі не позбулися б своїх держав, досить сильних для того, щоб відбити збройно ворожий напад. Філіпп Македонський — не батько Олександра Великого, а той, хто був переможений Тітом Квінцієм, — мав володіння невеликі проти римлян і греків, що напали на нього, але це був добрий полководець, здатний надихнути народ і приборкати панство, і тому він провадив війну протягом багатьох років, і якщо втратив зрештою кілька міст, то все ж царство в нього залишилося. Отож хай наші монархи, які чимало літ сиділи на тронах, звинувачують у втраті скіпетра не долю, а своє невміння.

В мирні часи їм і в голову не спадало, що обставини можуть змінитися (це загальна вада всіх людей — в ясну погоду забувати про бурю), коли ж наступило лихоліття, вони замість захищатися кинулися рятуватися втечею, сподіваючись, що народи, обурені зухвалістю переможців, закличуть їх назад. З біди це теж якийсь вихід, але не можна забувати про інші засоби. Адже якщо ти впав, не доводиться чекати, поки хтось інший тебе підніме. Таке якщо й трапляється, то в цьому немає нічого похвального, бо твоя безпека не залежить від тебе самого. Безпека добра, надійна, міцна лише тоді, коли вона залежить від тебе самого і від твоєї доблесті.

РОЗДІЛ XXV

ЩО ВАЖИТЬ У ЛЮДСЬКИХ ДІЛАХ ДОЛЯ І ЯК МОЖНА БОРОТИСЯ З НЕДОЛЕЮ

Мені добре відомо, як багато людей дотримувалися і дотримуються думки, ніби все на цьому світі направляється долею і провидінням, а ми самі з нашим розумом не тільки негодні змінити нічого, а навіть геть-то безпорадні. Інакше кажучи, неварто надто надриватися на тій чи іншій роботі, а краще в усьому покластися на долю. Особливо ця думка укріпилася в нашу добу, коли, всупереч усякій людській передбачливості, щодня перед нашими очима робилися й робляться великі перевороти. Іноді, міркуючи про це, я теж починаю схилитися до думки цих людей. Одначе, щоб не відкидати зовсім такого поняття, як свобода волі, можна, по-моєму, визнати тут таку істину: доля розпоряджається половиною наших учинків, але керувати другою половиною дає нам самим. Доля подібна до однієї з тих бурхливих річок, що під час повені затоплюють долини, валять дерева й будинки, переносять землю з місця на місце. Кожен тікає від паводку, поступається його натискові, не в змозі чинити опір. І хоч усе це так, це ще не причина, щоб люди мирного часу не могли уживати запобіжних заходів, зводячи греблі й гаті, аби при новому розливі одводити воду в канал чи послабити напір невтримних і згубних валів. Так само проявляє себе й доля: вона показує свою силу там, де не зустрічає організованого опору, і повертає свої удари туди, де, як вона знає, не зведено гатей і загород,

щоб стримати її. Якщо ви поглянете на Італію, яка стала джерелом і ареною всіх цих нескінченних переворотів, то побачите, що це рівнина без жодного захисту чи перепони. Якби вона не пошкодувала для своєї оборони сил, як це робить Німеччина, Іспанія або Франція, то повені або зовсім не сталося б, або вона не принесла б такої катастрофи. Такі мої загальні міркування про те, як боротися з долею. Проте, зупиняючись на подробицях, я не можу не запитати себе, чому сьогодні той чи інший владар блаженствує, а завтра гине, дарма що за цей час не змінилися ні його вдача, ні поведження. Головна причина, як мені думається, все та сама: якщо владар цілком покладається на долю, то він гине, тільки-но доля змінюється. По-моєму, щасливий той, хто вміє пристосовуватися до обставин, так само як нещасливий той, хто не відчуває нових часів. Адже ми бачимо, що для досягнення мети, поставленої перед кожним, тобто слави й багатства, люди йдуть різними шляхами: один з оглядкою, інший з навальністю, один бере силою, інший хитрощами, один обережністю, інший нетерпінням; і кожен може добитися свого. Трапляється, з двох людей, які йдуть тою самою дорогою, один приходиться до мети, а другий — ні, так само як двоє, простуючи різними шляхами, однаково здобувають успіх, хоч один ішов дуже обережно, а другий напролом. Це залежить від того, наскільки їхнє поведження відповідає чи не відповідає духові часу. Через те й стається, що двоє людей, хоч і чинять різно, досягають однієї мети, а з двох інших людей, хоч вони діють однаково, один здобуває успіх, а другий — ні. Від цього ж залежить добро чи зло: адже якщо хто править м'яко й лагідно, як велить часи й події, то його правління добре і він блаженствує, але варто часові і подіям змінитися, як він пропадає, не можучи змінити свого поведження. Нема такої розсудливої людини, щоб вона зуміла завжди пристосуватися до нових часів, оскільки не в нашій волі переробити власну вдачу, і якщо людина завжди здобувала успіх, ідучи однією дорогою, то її годі переконати звернути з неї. Ось чому обережний, коли настане час іти напролом, не зуміє цього зробити і пропаде. Якби разом з часами й подіями могла мінятися людська вдача, то доля її залишалася б незмінною. Папа Юлій II у всьому діяв натиском, а оскільки часи й події так підходили до його манери діяти, то він завжди був на коні. Придивіться до його

першого походу на Болонью, ще за життя месера Джованні Бентівольйо. Венеційці були невдоволені, іспанський король теж, з Францією довелося почати переговори, а проте папа з властивою йому брутальністю й рішучістю сам особисто командував цією експедицією. Цей крок змусив Іспанію та венеційців збентежено зупинитися: Венецію зі страху, Іспанію з бажання повернути собі Неаполітанське королівство. До того ж папа переманив на свій бік французького короля. Бачачи такий стрімкий наступ і бажаючи примиритися з папою і досадити венеційцям, король не посмів відмовити йому допомогти своїми військами, щоб не завдати папі явної образи. Отож Юлій своїм навальним походом добився того, чого зроду не вдалося б зробити іншому папі, при всій можливій людській розсудливості; адже якби для свого виїзду з Рима він чекав укладення угод і залагодження всієї справи, як учинив би будь-який інший папа, він ніколи не здобув би такого успіху. У короля французького знайшлася б тисяча вимовок, а в інших сторін тисяча погроз. Не стану зупинятися на його інших ділах, подібних до згаданих і всіх до одного успішних. Коротке життя папи уберегло його від поразок, бо в ті часи, коли потрібна стала обачність, прийшла б і його загибель: ніколи б він не відступився від методів, яких вимагала його вдача. Отже, з усього сказаного напрошується такий висновок: оскільки доля мінлива, а люди на вдачу дуже постійні, то вони щасливі, поки доля у згоді з їхньою вдачею, і нещасливі, коли між ними настає розлад. Одначе, як на мене, краще бути сміливим, ніж обачним, бо доля — це жінка, і якщо хочеш володіти нею, її треба бити й штовхати. І, як бачимо, таким людям вона частіше дається в руки, ніж тим, хто діє холодно. І, нарешті, як жінка, доля ласкавіша до молодих, бо вони завятіші, рішучіші і сміливіше борються з нею.

РОЗДІЛ XXVI

ЗАКЛИК ВИЗВОЛИТИ ІТАЛІЮ ВІД ВАРВАРІВ

Підсумовуючи все сказане й прикидаючи в думці, чи в нинішні часи Італія здатна висунути нового владаря і чи дасть вона для мужньої людини змогу ввести нову форму правління, на славу вождеві і на благо всієї нації, я бачу, як багато речей

промовляє на користь цього почину, і мені здається, що не було ще слушнішої пори для його виконання. Якщо, повторюю, для виявлення могутності Мойсея народ ізраїльський мав попасти в полон до Єгипту, а для пізнання величі душі Кіра вимагалось, щоб перси опинились під кормогою мідян, і якщо судилося було афінянам жити порізніними, щоб розкрилася доблесть Тесея, то й нині, щоб пізнати силу італійського духу, Італії довелося впасти низько, як ніколи досі, зазнати ще більшої неволі, ніж гебреям, ще більшого гніту, ніж персам, ще більшої роз'єднаності, ніж афінянам, бути обезглавленою, відданою на поталу беззаконню, розбитою, сплюндрованою, спустошеною, розіпнутою й доведеною до великої руїни. Правда, бувало так, що нам ніби з'являвся промінь надії в особі того чи іншого мужа, вселяючи в нас віру, що Бог послав його для порятунку, але згодом завжди виявлялося, що доля зраджувала його в розпал боротьби. Отож і досі скута мертвим сном Італія жде не діждеться того, хто зцілить її рани, покладе край плундруванню Ломбардії, поборам у Неаполі й Тоскані, вилікує її давні болячки. Бачите, як благає вона Господа послати людину, що визволить її від гніту й зухвалості варварів. Бачите, вона готова стати під прапор, аби лише хтось підняв його в руці. Тепер уже всім видно — якщо Італія може мати на когось надію, то лише на Ваш славетний рід. Рід, такий щасний і доблесний, з поміччю Бога й Церкви, нині ним-таки очолюваної, міг би взяти на себе справу відродження. Це було б не так важко — досить згадати діяння й життя тих, про кого я вже розповідав. Хай такі люди рідкісні й незвичайні, та вони все ж були людьми, і обставини їм сприяли не більше, ніж нам. Їхній почин не був ні справедливішим, ні легшим, ніж Ваш, і Господь не був до них ласкавішим, ніж до Вас. Вас чекає праве велике діло: бо хіба може бути неправою війна, без якої не обійтись, і несвятою зброя, коли тільки в ній порятунок? Вирішальний час настав. Вам лишається надихнутися прикладом тих, кого я закликаю наслідувати. Тим більше, що вже являються незвичайні безприкладні знамення Божі: то розступиться морська хлянь, то хмара стане за дороговказ, то з каменя бризне вода, то спаде дощем манна небесна — все готове славити Вас. Черга тільки за Вами. Господь лише тому не хоче вчинити своєї волі, щоб не позбавляти нас свободи дії і законної частки

уготованої нам слави. Не дивно, що нікому з названих вище італійських вождів не було до снаги звершити те, чого можна сподіватися од нашого славетного роду, і що після стількох переворотів і війн в Італії почало здаватися, ніби підупала бойова доблесть італійців. Це пояснюється тим, що ніхто з них не міг замінити старі негодні порядки новими. Тим часом ніщо так не прославляє нового вождя, як створені ним нові закони й нові порядки. Якщо їх поставити на міцну основу й надати їм величі, то владаря всі шануватимуть і славитимуть. У цьому розумінні Італія становить багатий наочний матеріал, треба тільки надати йому форму. В неї дуже тіло, бракує лише міцної голови. Подивіться, скільки сили, спритності, винахідливості виявляють італійці в герцях і дрібних сучичках. Але варто їм виступити цілим військом, як вони стають невпізнан-ні. Все це від нездарності вождів. Тямушого не слухаються, кожен сам собі голова, оскільки нікому не вистачило доблесті й фортуни, щоб повести за собою інших. Ось так і виходило, що в усіх війнах, ведених за останні десять років, італійські війська завжди зазнавали поразок. Про це свідчить Таро, Олександрія, Капуя, Генуя, Вайла, Болонья, Местрі.

Якщо Ваш славетний рід готовий наслідувати приклад цих великих мужів, визволителів своїх земель, необхідно насамперед подбати про створення власної армії, без якої годі перемогти: нема вірніших, завзятіших, кращих солдатів, ніж свої. І якщо кожен солдат добрий по собі, то разом усі вони стануть ще кращими, коли побачать, що їх веде, утримує і нагороджує власний владар. Необхідно, нарешті, так підготувати армію, щоб вона могла з усім завзяттям, на яке тільки здатні італійці, захищатися від чужинців. І хоч які грізні швейцарська та іспанська піхоти, одначе й вони мають вразливі місця, отож-бо інша армія могла б не тільки чинити їм опір, ба навіть перемогти їх. Адже іспанці не витримують наскоків кінноти, а швейцарцям доведеться боятися піхоти, якщо вони зустрінуть когось, такого самого завзятого, як і самі. Отож на досвіді виявиться, що іспанці не зможуть устояти проти французької кінноти, а швейцарці будуть розбиті іспанською піхотою. І хоча остання ще не пройшла вирішального випробування, одначе дещо вже показала битва під Равенною, коли іспанська піхота зустрілася з німецькими загонами, які мали

той самий бойовий порядок, що й швейцарці. Іспанці завдяки своїй спритності і щитам кинулися крізь німецькі списи і безпечно для себе кололи німців, тож останні не могли захищатися і зазнали б поразки, якби іспанська кіннота не врятувала їх. Отже, знаючи вразливі місця тої і тої піхоти, можна організувати нову армію, яка встоїть перед кіннотою і не побоїться піхотинців. Це можна досягти зміною бойового порядку військ. Такий порядок, заведений вперше, принесе славу і велич новому владареві.

Отже, не можна марнувати цю нагоду, пора Італії після стількох років страждання побачити нарешті свого рятівника. Мені важко передати, з якою радістю зустріли б його в усіх провінціях, потерпілих від навали чужинців, з якою жагою помсти, з якою упертою вірою, з якою святобливістю, з якими сльозами! Які двері зачиняться перед ним? Який народ відмовиться його слухатися? Яка заздрість стане йому на заваді? Який італієць відмовить йому в пошані? Всім увірилося це варварське панування. Хай же Ваш славетний рід візьме на себе це завдання з усім завзяттям і надією, з якою беруться за праве діло, щоб наша батьківщина прославилася під Вашим прапором і збулися слова Петрарки:

*Підніме цнота зброю
Проти шаленства у короткім герці,
Бо мужність із снагою
Іще не вмерли в італійськім серці.*

ІМЕННИЙ І ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

- Авіньйон*. Переданий королевою Жанною Церкві, 45.
- Адімари (Антоніо)*. Учасник змови проти дука Афініського і за його розпорядженням арештований, потім через переполох визволяється сам і стає кавалером, 100–101.
- Айстульф*. Захоплює Равенну, 22, умирає, 23.
- Аквіла (місто)*. На яке важить дук Калабрійський, 381.
- Аквілея*. Узята штурмом і зруйнована Аттілою, 13, 14.
- Аларіх*, цар вестготів, 12.
- Алессандрія делла Палья*. Як і ким вона збудована, 31.
- Альберті (Бенедетто)*. Один із глав уряду, 134; потрапивши у підозру попланів, опиняється на засланні, 145; умирає на Родосі, і його кості, привезені у Флоренцію, удостоюються почесного похорону, 146; багато членів його родини заслано, 147; потім вони повертаються на батьківщину, 166.
- Альбіці* (впливовий рід у Флоренції, поставлений на чолі партії). Підозри в їхньому гібеллінізмі, 118–120.
- Альбіці (П'єро)*. Верховодить у Флоренції, 118; убитий через підозру у змові, 139.
- Альбіці (Рінальдо)*. Запалює флорентійців на боротьбу з домом Вісконті, 164; схвалює похід проти Лукки, і через це обраний комісаром, 173; обвинувачений у хабарях, 184; учасник змови проти Козімо деї Медічі, 192; береться до зброї проти нього, марнує нагоду перемогти і засуджений на вигнання, 195, 197; під'юджує дука Міланського проти флорентійців, 208; втрачає всякі надії на повернення на батьківщину, вирушає у Палестину, звідки вертається і, справляючи весілля однієї з своїх дочок, нагло вмирає, 243.
- Альбоін*. Король лонгобардів, прикликаний для того, щоб захопити Італію, убиває Гунимупда й одружується з Розамундою, 19; потім сам підступно убитий останньою, там само, 20.
- Алідозі (Лодовіко, синьйор Імоли)*. Захоплений у полон Філіппо Вісконті і привезений до Мілана, 161.
- Алідозі (Таддео)*. Усунутий Галеаццо, дуком Міланським, від влади у місті Імоли, 323.
- Алмахільд*, 19, 20.
- Альфонс Арагонський*. Прибуває в Сицилію, 205; ув'язнений

- домом Вісconti, а потім випущений, забирає у Рене Анжуйського королівство, відвоює у Сфорци Беневенто і стає можновладним володарем Неаполя, там само, 206, 221, 222; окупує флорентійські володіння, але незабаром відступає, 252, 254; укладає спілку з венетійцями проти Сфорци, 277; виступає проти генуезців, 290; умирає, 291.
- Альфонс* (дук Калабрійський). Його виступи проти флорентійців, 356, 361; знову прикликаний до Неаполя через страх перед турками, 367; вдирається з флорентійцями в Папську Державу, а потім вигнаний Роберто да Ріміні, 371, 372; вдирається в бергамські, брешійські і веронські землі, 374; його зрада, вчинена з метою захоплення Аквили, 381, 382.
- Амідеї* (впливове сімейство у Флоренції). Помщаються за фатальну кривду, заподіяну Буондольмонте, 60.
- Аммоніти*. Що означає це слово, 120.
- Анафема*. Як і коли втрачає силу, 38.
- Ангіарі* (*Бальдаччо ді*). Підступно вбитий зрадою Орландіні, 255.
- Анжу* (*Карл ді*), 35.
- Анжу* (*Людвік ді*), 46.
- Анжу* (*Рене ді*). (Див. Альфонс Арагонський). Закликаний до Італії флорентійцями, незабаром повертається до Франції і посилає до Італії свого сина Жана, 285, 286; прямує в Геную на виручку синові, але, вигнаний, повертається до Провансу, 294.
- Анжу* (*Жан ді*). Його виступи проти Фрегозі, 292; проти Ферранте, короля Неаполітанського, 293; зазнавши поразки, вертається до Франції, 294.
- Анналена* (вдова по Бальдіччо д'Ангіарі). Засновує монастир і вмирає у святості, 255.
- Аргіропуло*. Грецький учений, привезений до Флоренції Козімо деї Медічі, 304.
- Арецо*. Повстає проти Флоренції, 104; через кілька років знову повертається під зверхність флорентійців, там само.
- Арколано* (Вольтеррська). Передана Вольтеррою флорентійцям, 173, 174.
- Арнульф*. Перший німецький імператор, 24.
- Артилерія*. Коли і хто вперше її застосував, 46.
- Аталарих*. Його коротке царювання над готами, 17.
- Аттендоло* (*Мікелотто*). Розбиває наміри Піччініно і змушує його до втечі, 254.
- Аттіла*. Вдирається в Італію, 13; піддається на прохання римського первосвященика, відходить до Австрії, умирає, 14.
- Афінський* (дук). Див. Гвалтієрі.
- Аччаюолі* (Аньоло, архієпископ Флорентійський). Прихильник, потім ворог дуга Афінсь-

- кого, 100—101; заводій змови проти дука, там само — головний реформатор, 105; його обачне поведження після вигнання дука Афіпського, 105; легкість, з якою він переходить від одних до інших, обвищувачення Рідольфо Барді його у дворушництві, 106.
- Аччаюолі (Аньйолю)*. Зазнає неприемності за те, що допомагав партії Козімо деї Медічі, 193.
- Аччаюолі (Аньйолю)*. Флорентійський посол до короля Франції, 285; змовляється проти П'єро деї Медічі, 309; тікає у Неаполь, боячись помсти П'єро деї Медічі, знову бере участь у змові проти нього, але марно, 317—319.
- Аччаюолі (Донатю)*. Виступає проти насильства, чиненого флорентійським урядом, і засуджений на вигнання в Барлетту, 358.
- Балія* (форма правління у Флоренції). 124, 146, 154, 155, 191, 194, 198, 255, 300.
- Бандіні (Бернардо)*. Убиває Джульяно деї Медічі і Франческо Нері, 348; рятується втечею, 349; іде до Туреччини, але з наказу турецького султана його знову повертають до Флоренції, 388.
- Барбадору (Нікколо)*. Учасник змови проти Козімо деї Медічі, 186; запізваний до суду, 194; засуджений до баніції, 197.
- Барбаросса (Фрідріх)*. Його суперечки з папою і антипапою, його завоювання в Італії, 30; виганяє з Рима папу і сам з нього вигнаний чумою, 31; замиряється в Венеції з папою, 32; вмирає, там само.
- Барді* (шляхетський флорентійський рід). Учасник змови проти Якопо Габріеллі, 91; підтримує Понте-Векйо проти народу, 108; змушений поступитися, 109; його будинки сплюндровані й підпалені, там само.
- Барді (Андреа)*. Викриває змову, 91.
- Барончеллі (Франческо)*. Суперник Коли ді Ренцо, 45.
- Беатриче Тенда*. Зоставшись удовою по Фачіно Кане, вдруге одружується з Філіппо Марія Віскопті, приносячи в посаг свої володіння, а той на віддяку звинувачує її в перелюбстві і зживає зі світу, 50.
- Бенеvente*. Місто, відбите Альфонсом у Сфорци, 252.
- Бенедикт XIII* (антипапа проти Григорія XII). Засуджений, зрікається своїх претензій, 47, 49.
- Бентивольйо (Аннібале)*. Виганяє з Болоньї Піччініно, 253; потрапляє в засідку і гине від руки Батісти да Каннесто, 257.
- Бентивольйо (Санті)*. Приходить до влади у Болоньї, 259; безстрашно підтримує пічну вилазку вигнанців, 279.
- Бентивольйо (Джованні)*. Вирушає до Фаснці на виручку си-

- нові і потрапляє у полон, 386; виходить на волю, там само.
- Бергамо.** Узятий Іоанном Богемським, 41; підгорнений під руку Вісconti, 43.
- Беренгарії** (три королі Італії). Тиранять в Італії, і їх виганяє Отоп, 25.
- Бернабо.** Закликаний флорентійцями для боротьби з папою, 135.
- Білі** (пістойська партія). Прогована В'єрі деї Черкі, 73; зростає числом і впливом, 74; переслідувана, її оселі сплюндровані чорними, 77.
- Бокколино** (із Озімо). Бунтує проти папи, вирушає до Мілана і гине від руки Лодовіко Сфорци, 384.
- Болонья.** Переходить з-під влади Вісconti у посідання Церкви (42).
- Бона** (дукиня Міланська). Здобуває опіку над Джованні Галсаццо, 357; уміло правила, поки не втратила Генуї, 358; вернула на батьківщину Сфорцу, через що їй довелося передати Синьорію Лодовіко, а самій поїхати геть, 364.
- Боніфачій VIII.** Відлучає від церкви рід Колонна і потрапляє в Анабї у полон до Ш'ярри Колонни, 38; запроваджує звичай відзначати ювілей, там само; вмирає, там само.
- Боніфачій IX.** Святкує Ювілей, 48; укріплює Замок Святого Ангела, там само.
- Браччо** (да Монтоне). Втрачає Перуджу, захоплену папою, 50; гине від руки Фрагческо Сфорци, 51.
- Браччо** (Оддо ді). Убитий у Романьї, 50.
- Бретонці.** Дають назву Бретані, 13.
- Бреша.** Узята Іоанном, королем Богемським, 41; переходить під владу Вісconti, 43; відбита Карманьйоолою у дука Міланського, 158; взята в облогу Піччіпіно, 227; об'єкт марних спроб Сфорци, 234; визволена сімейством Вісconti від облоги, 240.
- Брунеллескі** (Філіппо ді), видатний зодчий. Пропонує затопити водою Лукку, але безуспішно, 181.
- Буондельмонті** (впливове сімейство, глава партії у Флоренції). Вигнане заходами Фрідріха II, 59, 60.
- Буондельмонті** (Буондельмонте). Відмовляється від однієї дівичі з дому Амідєї, нареченої, і бере за жінку дівчину з роду Донаті; Амідєї, помщаючись, убивають його: через це убивство вишикає нелад у всьому місті, 59, 60.
- Бургунди.** Дають назву Бургундії, 13.
- Валентиніян.** Переносить імперську столицю до Равенни, 14.
- Валуа** (Карл). Посланий папою для утихомирення Флоренції, 75; повертається до Франції з ганьбою, 77.
- Вандали.** Проти Римської імперії, 13 і наст.

- Вежа Санта Репарата у Флоренції*, збудована Джотто, 90.
- Велізарій*. Захоплює Італію, 18; відкликаний Юстиніаном, там само; знову посланий до Італії, відбудовує Рим, там само; ще раз покидає Італію, там само.
- Веллуті (Донатто)*. Гонфалоньєр, 193; засуджений до ув'язнення за розтрату скарбниці, 194.
- Венеція*. Як її було засновано, 14, 42; завойовує обширне володіння, 43; як було втрачено більшість із цих володінь, там само.
- Венеційці*. Проти Франческо да Каррари, 48; беруть на службу Карманьйола, 169; підозрюють його, 171; загрожують Ломбардії, 212; відмовляються від посередництва Козімо деї Медічі на користь Сфорци, 218; сваряться з Вісконті, 224; раді завоюванню Сфорци, 229; розбиті Піччініно, 230; віддяка, якої удостоївся від них Остазіо да Полента, 250; загрожують забрати владу у Вісконті, 267; розбиті й гані врозтіч під Караваджо зі Сфорцою, там само; зраджують його, 273; вступають у спілку з королем Ферранте, спрямовану проти Сфорци, 279; наймають на службу Сфорцу, 283; розбиті Сфорцою і королем Рене, 288; замирюються зі Сфорцою, там само; поступаються перед просьбами Строчці і виступають проти флорентійців, 322; вступають у спілку з флорентійцями і міланцями проти папи і короля Ферранте, 335; допомоги просять у них флорентійці, 357; відмовляють у цій допомозі, 358; зазіхають на Феррару, 372; ставлять своїм капітаном Роберто да Сансеверіно, там само; розбиті під Феррарою, 376; зазнають поразки від німців, 387.
- Венер (Леонардо)*. Венеційський посол, убитий міланцями, 276.
- Верона*. Покинута Піччініно і захоплена Сфорцою, 228; опис її, 230; узята завдяки раптовному нападу Піччініно, 231; відвойована Сфорцою, 232.
- Вечірня сицилійська*, 37.
- Вестготи*. Проти Римської імперії, 11.
- Вікомеркато (Гаспарре да)*. Пополанський глава міланців, 276; проголошує Сфорцу синьйором Мілана і їде від міланців послем до Сфорци для запрошення його в місто, 277.
- Вірту (граф ді)*. Див Вісконті Джан Галеаццо.
- Вісімка*. Флорентійський магістрат, 121.
- Вісконті*. Синьйори Мілана, 39; як вони здобули і втратили Синьйорію, там само; синьйори Бергамо і Бреші, 41; Парми, 42.
- Вісконті (Джан)*. Архієпископ Мілана, 40; стає всесильним, 45; утрачає Болонью, там само.

Вісконті (Джан Галеаццо). Синьйор разом з дядьком своїм Бернабо держави Мілан, 45; убиває свого дядька і залишається самовладним синьйором, 49; умирає, там саме.

Вісконті (Джан Галеаццо граф ді Вірту). Узурпує обманним шляхом герцогство Ломбардію, 158; його смерть, 159.

Вісконті (Джованмарія і Філіппо). Їхні діяння, 40.

Вісконті (Карло). Змовляється проти Галеаццо II, 338, 339; рапить його у церкві Сан Стефано, 340; гине від рук народу, там само.

Вісконті (Філіппо). Дук Міланський, одружується з Беатриче ді Тендою, а потім по-звірячому її вбиває, 50; домовляється з флорентійцями, 159; заволодіває Генуєю і Брешою, там само; бере Форлі, 161; втрачає Карманьйола і Брешу, 170; розбитий під Маклодію, 172; веде війну з папою Євгенієм, 202; змушений просити замирення, 203; по допомогу до нього звертаються неаполітанці, 206; бере у полон короля Арагонського Альфонса і випускає його на свободу, там само; zagrożений з боку венційців, 213; про виручку його просять луккійці, 215; йому радять напасти на Тоскану, 233; домовляється зі Сфорцою і дає йому за жінку свою дочку, 254; домовляється з папою Євгенієм виступити проти Сфорци, 255; намагається взя-

ти на службу до себе Чарпеллопе, але той гине від рук Сфорци, 260; проте замишляє забрати Кремону в останнього, 261; його хитрощі у взаєминах зі Сфорцою, там само; його смерть, 262.

Вителлі (Нікколо). Виступає проти Перуджі, 334; захоплює Чітта-ді-Кастелло і стає синьйором цього міста, уповноваженим флорентійцями, 341.

Вітіллескі (Джан, або кардинал Флорентійський). Генералісимус військ Церковної держави, 232; запідозрений у зраді, арештований, ув'язнений, умирає у римському замку, 234.

Владислав (король Неаполітанський). Ворогує дуже невдало з флорентійцями, 157; його нові війни і його смерть, там само.

Вольтерра (Антоніо да). Узяв на себе завдання убити Лоренцо деї Медічі, 347; легко ранить його, 348.

Вольтерріці. Скаржаться на запровадження кадастру і садять у тюрму його виконавців, 172; останні знову випущені на волю, 173; намагаються звільнитися від флорентійської Синьйорії, 174; воюють з флорентійцями за поклади галунів, знайдених у їхніх землях, 333.

Ворожнеча між нобілями і попланами, згубна для всіх держав, 110; порівняння між римськими і флорен-

тійськими чварами, там само.
Вортігерн. Король англів, 13.

Габріелі (Якопо да Губбіо). Капітан флорентійської варті, 91; змова проти нього, там само.

Галуни, знайдені в вольтеррських землях, причина війни між вольтеррцями і флорентійцями, 333.

Гамбакорті (Герардо). Зраджує флорентійців, 284; потому як каверзи розкрито, тікає, 285.

Гаттамелата. Полководець венеційців та флорентійців, 222.

Гваданьї (Бернардо). Гонфалоньєр, 189; під'юджуваний Рінальдо дельї Альбіцці проти Козімо деї Медічі, там само; погоджується і позиває Козімо в суд, 190; поступається перед грішми Козімо, 191.

Гваланді (Антоніо). Знешкоджує змову Гамбакорті, 284.

Гвельфи. Звідки вони пішли, 27; вбиваються в силу, 34, 35; історія їхніх діянь, 39, 40; переслідування з боку імператора, там само; флорентійські сімейства з їхньої партії, 60, 61; вигнані з Флоренції Фрідріхом II, повертаються зі смертю останнього, там само; впливовіші, ніж гібелліни, 62; вигнані заходами Манфреді, 63; знову згуртовані воедино на батьківщині, 66; з допомогою Коррадіно ще раз виганяють гібеллінів, там само; підтримувани папою, 67; перемагають Аретіні під Кампальдіно, 69;

забуті, відроджуються знову до життя, 115, 116; стають могутніми, 117; бояться Сальвестро деї Медічі, 122.

Гвініджі (Паоло). Синьйор Лукки, 173; втрачає владу у Луцці і разом із сином перевозиться бранцем до дука Міланського, 183.

Гвіччардіні (Луїджі). Флорентійський гонфалоньєр, 125; його промови, 126; його будинки, спалені змовниками, 132; стає кавалером, 133.

Гвіччардіні (Джованні). Комісар у Луцці, 182; його безталанний кінець, 184; боїться бушту на підтримку Козімо деї Медічі, 194.

Гензеріх. Захоплює Африку, 12; вирушає в Італію, 14.

Генріх (Люксембурзький, імператор). Вступає на чолі війська у Рим і вигнаний звідти родом Орсіні, 39, 40; умирає в Буонконвенто, 83.

Генріх III. Припиняє розкол Церкви, викликаний паявністю трьох пап водночас, 26.

Генріх IV. Проклятий папою, 27; його припущення і помста, там само. Ув'язнює папу і клір, 30.

Генріх (король Англії). Припущення, заподіяне йому папою, 31, 32.

Генуя. Зруйнована сарацинами, 25; захоплена Філіппо Вісконті, 160; її державний устрій, 205; потрапляє під зверхність Вісконті, 208; розгромлена Піччініно, 211; загроже-

- на з боку короля Альфонса, 292; врятована смертю останнього, 293; повстає проти французів, 293; передана королем Франції Людовіком Сфорці, 308; повстає проти Мілана, 358; як її було врятовано від дукині Бони, 359; у ній запроваджується банк Святого Юрія, 379 і наст.
- Гібелліни.** Звідки вони походять, 27; вбиваються в силу, 34, 35; історія їхніх діянь, 39, 40; закликають короля Богемського Іоанна у Брешу, 43; флорентійські доми з їхньої партії, 61; не такі впливові, як гвельфи, 62; неависні народів, там само; вигнані з Флоренції, 63; виганяють гвельфів, там само; знову згуртовані воедино на батьківщині, 66; ще раз вигнані гвельфами, там само; їхні маєтності конфісковані гвельфами, 67; повертаються до Флоренції, 68; майже забуті, воскресають на сцені через гопіппа Угуччоне деї Річчі, 115, 116.
- Голосування.** Спосіб обрання магістратів, 87.
- Гомілки Флоренції.** Як вони виникли, 80; розбиті змовниками роти дука Афілського, 104.
- Гонзага (Джан Франческо).** Полководець венеційців проти Вісконті, 223; переходить на службу до останнього, 229; переможений він і Піччініно Сфорцою, 252; вирушає з Піччініно до Верони, 231; тікає разом з ним, 232.
- Гонфалоньєр справедливості,** 69; переобраний, 107.
- Готи західні,** так звані вестготи, 11; **східні,** так звані остготи, 13; їхні діяння в Італії, 14, 15; розбиті візантійським отаманом Нарсесом, 18, 19.
- Готье (дук Афілський).** Біля стерна влади у Флоренції, 88; притісняє флорентійців, там само; обрайий їхнім капітаном, 94; його крута влада, там само; скликає збори народу на площі Сан Кроче, 95; промови, звернуті до нього, 96; його відповідь; робиться дожиттєвим синьйором Флоренції, 98; його тиранічне правління, 99; його великі страхи і велика пиха, 100; обложений у своєму палаці, 101; вигнаний з Флоренції, зрікається влади, 102; його лиха вдача і його осоружлиа постать, 103.
- Гранди Флоренції,** борються проти пополапів, 107 і наст.; змішуються з останніми, 110.
- Греція.** Завойована турецьким султаном, 288.
- Григорій III.** Закликає французів до Італії, 23; вирушає до Флоренції, там само.
- Григорій V.** Вигнаний з Рима і повернутий імператором Оттоном на трон 26; як він помстився римлянам, там само.
- Григорій X.** Прагне об'єднати партії гвельфів і гібеллінів у Флоренції, 66; відлучає від церкви флорентійців, там само.
- Григорій XI.** Папа, 120; один з його легатів спричиняє війну,

- там само; умирає і кладе край війні, 121; знову повертає папську столицю до Рима, там само.
- Григорій XII*. На яких умовах обрано папу, 48; зрікається трону, 49.
- Гульєльмо*. Обманутий при захопленні Сицилії, 72.
- Гульєльмо із Ассізі*. Гине разом із сином від руки народу, піднятого проти дука Афінського, 103.
- Гунни*. Дають назву Угорщини, 13; вдираються в Італію, 13; ще раз 25.
- Даванцаті (Джульяно)*. Посол у Венеції, 234.
- Данте*. Член флорентійської Синьйорії, 75; вигнаний з білими, 77, 82.
- Дезідерій*. Лонгобардський король, 24; облягає папу в Римі, там само; потрапляє в полон і його перевозять у Францію, там само.
- Десяти рада*. Магістрат у Флоренції, 160, 277.
- Джанні (Асторре)*. Комісар у Луцці, 178; його жорстоке поводження з серавезцями, там само.
- Джано делла Белла* (флорентійський шляхтич). Зміцнює народний уряд, 69; від'їжджає з Флоренції, 70.
- Джанозцо* (з Салерно). Проти королеви Жанни, 139.
- Джованна I*, королева Неаполітанська, 44; відступає Авіньйон Церкві, підтримує папу схизматика, 45; вигнання папою Урбаном VI, там само.
- Джованна II*, королева Неаполітанська, посварившись з верховним понтифіком, залишається кинутою напризволяще Сфорцою, 50; замиряється з обома, там само; вигнана з королівства стараннями Карло да Дураццо і послана до Угорщини, 144; її кончина, 180.
- Джотто* (художник і архітектор). Будує у Флоренції вежу Санта Репарата, 90.
- Джусто* (плебей з Вольтерри). Звільняє свою батьківщину від флорентійської Синьйорії, 173; зражений і вбитий мерсером Арколано, 174.
- Добрі люди*. Приходять на зміну старійшин у Флоренції, 84; знову переобрані, 85; розпущені, 106.
- Дож Генуї*, 207.
- Домінік* (святий). Його орден, коли він виник, 33.
- Донаті* (флорентійський рід магнатів). Ватажки партій, 60.
- Донаті (Корсо)*. Підтримує Чорних, 100; завдає поразки Білим, 102; вигнаний разом з численними своїми однопартійцями, там само; повертається до Флоренції, 103; викликаний до Рима, 105; повертається до Флоренції, 106; його печальний кінець, там само.
- Донаті (Манно і Корсо)*. Глави змови проти дука Афінського, 102.
- Донаті (Корсо і Амеріго)*. Сприяють розростанню смуту, 104.

Дураццо (Карло да). Проти королеви Джованни, 138; перемагає її і посилає її до Угорщини, 140; зазнаючи погроз Людовіка Анжуйського, просить допомоги у флорентійців, 144; зі смертю Лодовіко залишається синьйором Пульї, вирушає до Угорщини і там помирає, там само.

Екзархат Равенни, 19; його кінець, 23.

Ерколе (маркіз Феррарський). Капітан флорентійців, 357.

Еццеліно. Його походи, 34; влаштовує різанину в Падуї і вмирає, 35.

Євгеній (папа). У Флоренції після вигнання з Рима, 196; намагається примирити партії, там само; просить допомоги у венеційців і флорентійців, 200; освячує храм Санта Репарата у Флоренції, 210; зражений Піччініно, 253; за порадою Вісконті мириться з Піччініно і нападає разом з ним на Сфорцу, 253; іде на замирення зі Сфорцою, 258; його смерть, 261.

Євдокія. Мститься Максимові, запросивши Гензеріха до Італії, 14.

Закони, видані у Флоренції з метою присоромлювати розпусні звичаї, 332.

Змови. Перенесені або відкладені, 91; проти дука Афіньського, 100; злочинців проти Флорен-

ції, 130, 132; вигнанців проти Флоренції, завершена псевдало, 152; влаштована жменькою, недостатня, влаштована великою кількістю, викрита, 154; проти Паоло Гвініджі, 184; проти Козімо деї Медічі, 187; проти папи, 284; проти П'єро деї Медічі, 309, 311; проти Галеаццо Сфорци, 338; допомагає князям замість того, щоб шкодити, 343, 344; деї Пацці проти Лоренцо і Джульєно деї Медічі, 345, 346.

Імола. Як вона переходить з-під влади Алідозі до влади Вісконті, 160; передана дуком Міланським Галеаццо в посаг за своєю боковою дочкою Катериною, 323.

Імператор Західної Римської імперії підпорядкований папі, 23.

Імперія Римська. Від чого вона занепала, 11; поділ на східну і західну, 12; коли зруйновано східну, 22; західна переходить до французької династії, 23; потім до германської династії, 24.

Інокентій III. Відлучає від церкви Отона, 33; закладає Шпиталь Духа Святого і помирає, там само.

Інокентій V. Прощає флорентійців, проклятих папою Григорієм X, 66.

Інокентій VI. Повертає багато держав Церкві, 45.

Інокентій VII. Тікає з Рима і вмирає, 48.

Інокентій VIII. Утихомирює Рим, 376; бере на службу Роберто

- да Сан Северіно для Аквілійського походу, 380.
- Іоанн* (король Богемський). Закликаний гібеллінами Бреші, 41.
- Іоанн XXIII*. Обраний папою у Болоньї, вирушає до Рима і тікає ще раз у Болонью, 49; кинутий за ґрати, зрікається папства, 50.
- Італія*. Як вона змінюється від нашестя стількох племен, 16; історія її діянь, 40, 47; її становище в дану добу, 82 і наст.; керована легатами, поки верховні понтифіки перебувають в Авіньйоні, 121; з яких причин вона або процвітає, або нищиться, 200, 201; і з якої речі опиняється в руках варварів, там само.
- Кавальканті* (флорентійський нобільський рід). Підтримує дука Афіньського, 102, 103; зазнає у боротьбі проти народу, 108, 109.
- Кавальканті (Джаноццо)*. Звертається з промовою до народу на підтримку дука Афіньського, 102.
- Кавіччулі* (флорентійський нобільський рід). Ватажок партії, ворожої Медічі, зазнає поразки, 102.
- Кадастр*. Введений у Флоренції, 170; стає неависним, 172; знову набирає чинності, 301.
- Калікст III*. Оголошує хрестовий похід проти бусурманів, 288; умирає, 291.
- Кальканділа (Деметріо)*. Нагороджений Лоренцо деї Медічі, 387.
- Кампальдіно* (битва під), 68.
- Каннето (Баттіста)*. Спричинює смуту у Романьї, 202; тікає, 203; змовляється проти Бентивольйо, убиває його, а потім з ним розправляється розлючена людність, 259.
- Канцельєрі* (впливовий пістойський рід). Причетний до виникнення партій Білих і Чорних, 72, 73.
- Капітан Народу*. Його функції у Флоренції, 61.
- Капітани Партій*. Як вони вбиваються в силу, 115.
- Каппоні (Нері ді Джіно)*. Їде флорентійським послом до венеційців, 235; протидіє висуванню Піччініно, 237; бере в полон графа Поппі, 248; протидіє Козімо деї Медічі, 275.
- Караваджо*. Противник, потім захисник Сфорци, 256.
- Кардинал Флорентійський*. Див. Вітелліскі.
- Кардинали*. Коли вони почали називатися так, 24; вони обирають папу, 26.
- Карл Великий*. Визволяє від полону у лонгобардів папу, і потім папа проголошує його імператором, 23; відбудовує Флоренцію, 58.
- Карманьйола (Франческо)*. Повстає проти дука Міланського і стає капітаном Ліґи, укладеної між венеційцями і флорентійцями, 169; викликає підозри у венеційців, 171.
- Каррайя* (міст у Флоренції). Під час суперництва партій здобутий народом, 109.

- Каррара* (Франческо, синьйор Падуї). Забирає Верону в Гульєльмо делла Скали, якого за наказом Франческо отруєно, 48.
- Кастракані* (Каструччо, синьйор Луки). Стає гібелліньським володарем, 84; його виступ проти Прато провалюється, там само; захоплює Пістойю, 87; розбиває флорентійців, 88; бере Пізу і втрачає Пістойю, 89; знову бере Пістойю і вмирає у Луцці, 90.
- Клеф* (цар лонгобардів). Його походи і його жорстокість, 21.
- Климентій V*. Переносить папську столицю до Франції, 39.
- Климентій VI*. Скорочує ювілей від ста до п'ятдесяти років, 44.
- Климентій VII* (антипапа). Користувався ласкою королеви Джованни, 46.
- Коккі* (Донат, гонфалоньєр). Об'єкт насмішок Козімо деї Медічі, 299.
- Кокко* (Нікколо ді). Став гонфалоньєром, 193; наказав ув'язнити Донато Веллуті, 194.
- Кола ді Ренцо*. Став римським трибуном і запровадив устрій на античних засадах, 43; умирає, 44.
- Кола мантуєць*. Учасник змови проти Галеаццо, 338.
- Колісниця*. Яка вона була і як її застосовували в бою флорентійці, 61.
- Коллеоні* (Бартоломео). Капітан венційців у боротьбі проти флорентійців, 322; розбитий, відступає до Равенни, 323.
- Колонії*. Як їх заспівували, 56; вони спричиняються до розширення Флоренції, 57.
- Колонна* (римський княжий рід). Сіє збурення в Папській державі, 38; переслідуваний папою Боніфацієм VIII, там само; викликає чималу усобицю, 377; його оселі сплюндровані з виши Орсіні, 378.
- Константинополь*. Стає столицею Римської імперії, 11, 13; здобутий мусульманами, 288.
- Конрадин*. Вирушає на завоювання королівства Неаполітанського, 65.
- Кортон*. Віддана флорентійцям, 154.
- Костанцо* (синьйор Пезаро). Воєначальник флорентійського війська, 334.
- Креденца*. Вид магістрату у Флоренції, 66.
- Кремона*. Передає Віконті Сфорци у посаг доньки, 254.
- Лампоньяно* (Джованандреа). Бере участь у змові проти дук Галеаццо, 338; ранить його у церкві Сан Стефано, 340; убитий дучиним стремешним, 341.
- Ландіні* (Крістофано). Удостоєний почетом від Лоренцо деї Медічі, 390.
- Ландо* (Гоббіо). Його деспотична влада у Флоренції, 84; вигнаний, повертається в Гоббіо, 85.
- Ландо* (Мікеле ді). Чесальник вовни. Обраний хорунжим і до уряду Флоренції; його

- правосуддя, 136; стає ворогом черні, 137; бореться з нею і перемагає, і цим прославляється; засуджений до вигнання, 144.
- Легат папський*, підступно нападає на флорентійців, 121.
- Ліворно* під владою флорентійців, 155.
- Лонгін*, дає притулок Розамунді у Равенні, 20.
- Лонгобарди*. В Італії, 22; чому потім вони погубили її, 23; Карл Великий засуджує їх на вигнання, 24; у військах проти Церкви, 25.
- Лукка*. Куплена генуезцем Спінолі, 90; під Мастіно делла Скалою, 93; захоплена флорентійцями, потім пізанцями, 94; загрожена з боку Фортебраччо і флорентійців, 175.
- Луккійці*. Зводять панівець план затоплення, висунутий Філіппо ді Сер Брунуллеско, 182; розбивають своїх ворогів, 185; загрожені з боку флорентійців, 213; здобувають собі свободу від них, 219.
- Людовік Баварський*. Імператор, 89; признає в Римі антипапу, 90.
- Мак'явеллі (Джироламо)*. Вигнаний, його смерть, 301.
- Малатесті (Сіджісмондо)*. Синьйор Ріміні, 261; відбиває напад Якопо Піччініно, 292; домовляється з Ферранте, 295; його смерть, 325.
- Малатеста (Пандольфо)*. Капітан венеційців проти Сфорци, 277.
- Малавольті (Федеріго)*. Стереже в Альбергеттіно Козімо ді Медічі і підбадьорює його, 191, 192.
- Манчіні (Бардо)*. Гонфалоньєр справедливості і ворог Бенедетто Альберті, 161; Манфреді підтримує гібеллінів у Флоренції, 63; реформує Флоренцію і стає ворогом гібеллінів, там само; позбавлений королівства, гине від руки Карла Анжуйського, 64.
- Марраді*. Сильно укріплений замок, який Орландіні по-зрадницькому віддав Піччініно, 238.
- Марчано (Антоніо да)*. Облягає Сарцану, 378; умирає при облозі П'етрасанті, 381.
- Мартин V*. Наслідуює трьох одночасних пап, 49.
- Матильда, або Метильда*. Графиня, 27; умирає і залишає у спадок Церкві усю свою державу, 30.
- Мафреді (Галеотто)*. Синьйор Фаснці, гине від руки власної жінки, 388.
- Медічі* (флорентійський рід магнатів). Змовляється проти дукка Афіньського, 101; нападає на партію Кавіччулі і громить її, 108; багато хто дістає від нього попередження, 154; здобуває авторитет, 158; ворогує з Пацці, 344.
- Медічі (Сальвестро)*. Пострах для гвельфів, 123; обраний гонфалоньєром, 123; висвячений на рицаря, 133; благословенний Мікеле ді Лапгто,

137; позбавлений своїх привілеїв черню, 138; один з глав уряду, 140.

Медічі (Джован ді Біччі). Він з числа синьйорів Флоренції, 158; його добрі поради, 166; підтримує закони, продиктовані кадастром, 170; його виступ перед силами Козімо і Лоренцо, його смерть, 173; його вдача і його високі прикмети, там само.

Медічі (Джованні). Син Лоренцо, призначений кардиналом у неповні 14 років (став потім Левом X), 389.

Медічі (Джуліо). Побічний син Джульяно, згодом Климент VII, 46.

Медічі (Джульяно). Син П'єро, підтриманий Содеріні, 327; змова Пацці проти нього, 344; заколотий Бернардо Бандіні і Франческо Пацці у церкві, 350; його урочистий похорон, 356.

Медічі (Козімо). Син Джованні. Його ліберальне правління, 185; намагання його погубити, 186; потрапляє в пастку Ріпальдо дельї Альбіцці, 190; позваний Бернардо Гваданьо до суду, 191; ув'язнений в Альбергеттіно, там само; знаходить спільника в особі Федеріго Малавольто, призначеного вартувати його, там само; висланий у Падую, 192; знову закликаний у Флоренцію, 198; його вітають там як Батька Нації, там само; підтримуваний венеційцями,

206; вирушає до Венеції, щоб добитися ласки у Сфорци, але нічого не домагається, 218; боїться Нері ді Джіно Каппоні, 256; підтримує Санті Бенівольї, 260; спрямовує розвиток подій у тосканській Синьйорії, 298 і наст.; умирає, 303; його щедрість, пишшота, родичі, твори, меценат учених — названий Батьком Нації, 303-307.

Медічі (Лоренцо). Син П'єро, відзначається на одному турнірі, 310; одружений з Кларіче Орсіні, 324; підтримуваний Содеріні, 318; командує походом проти вольтеррців, 334; причини ворожнечі між ним і папою, 335; змова Пацці проти нього, 345; поранений Антоніо да Вольтеррою і священиком Стефано у церкві, зумів, однак, схватитися в ризниці, 350; повертається додому, де його одвідують і віддають йому належну шану флорентійського вельможі, 352, 353; його промова у зв'язку з війною, якою йому загрожують папа і король Ферранте, 355; його хвалять і заповідають у відданості й готовності допомогти, 357; радиться щодо скрутного становища, в якому опинилася держава, 364, 365; вирішує вступити в спілку з королем Ферранте, вирушає в напрямку Неаполю, прибуває туди і розмовляє з ним, 366; повертається до Флоренції, де його радо

- приймають і вітають за угоду, укладену з королем Ферранте, 367; флорентійці вихваляють його до небес за досягнуті успіхи, 371; вирушає узяти П'етрасанту, 382; вражений хворобою, 383; віддає одну дочку Франческо Чібо за дружину, 385; вирушає взяти Сарцану і захоплює її, 386; його смерть, родичі, високі прикмети, громадська і приватна діяльність, шанувальник учених і учений сам, 389, 392.
- Медічі (П'єро).** Син Козімо, який піддався на обман Діотисальві Нероні, 310; змова, вчинена проти нього, 311, 313; він розкриває її, 314; озброюється проти своїх супротивників, 316; його промова, 318; твердий у здійсненні влади, 319; його нездоров'я і свята, влаштовані ним при одруженні його сина Лоренцо, 324; його речі, звернуті до флорентійських принципалів, 325; проводить таємну параду з Аньйоло Аччаюолі, 326; його смерть і урочистий похорон, 327.
- Мелано (Б'яджо дель).** Командант замку Монтепетрозо: його геройські подвиги, 168.
- Мілан.** Зруйнований Барбаросою, 31; під владою Вісконті, Торріані і Сфорци, 40 і наст.
- Міланці.** Кинуті напризволяще зі смертю Філіппо Вісконті, живуть вільні або ненавидячи Сфорцу і короля Альфонса, 264; обирають Сфорцу своїм капітаном, там само; сумніваються в його чесних намірах, 267; він збільшує їхнє невдоволення, 270; вони відряджають до нього послів, 271; готуються до війни, 273; притиснуті військом Сфорци, обирають його своїм синьйором, 281 і наст.
- Миколай.** Див. понтифіки, 264; намагається примирити італійських князів, там само; розкриває змову, влаштовану проти нього, 284; домагається миру між італійськими можновладцями, 288; його смерть, 290.
- Мови,** від чого вони різняться, 17.
- Монтепульчано.** На службі у флорентійців, 387.
- Монтесекко (Джован Баттіста да).** Бере участь у змові Пацці, 346; вдає дружбу з Лоренцо деї Медічі, 347; відмовляється убити його, 348; обезглавлений, 353.
- Монторіо (граф).** Вельможний синьйор Аквіли, зраджений дуком Калабрійським, 383.
- Мороццо (Маттео).** Розкриває змову дукові Афіньському, який його убиває, 100.
- Мухаммед.** Заволодіває Східною імперією, 22; бере Константинополь і всю Грецію, 288; розбитий і поранений у бою з угорцями, 290, 291; облягає Родос, 368, 369; змушений припинити його облогу, вирушає в Отранто, захоплює, а всіх мешканців перебиває, там само; його смерть, 371.

- Нарді (Бернардо)*. Заволодіває шляхом хитрощів Прато; пробує збунтувати його проти флорентійців, але, розбитого, пораненого і взятого у полон, його привозять до Флоренції, 328 і наст.
- Народ Флоренції*. Бунтується після вигнання дука Афіньського і перемагає грандів, 105, 106; поділяється на маєтних, середнього достатку і немаєтних, 109.
- Нарсес*. В Італії, 19; знову підтримуваний Корсо Донаті, там само; зростає кількістю і впливом, 76; вигнаний за розпорядженням флорентійської Синьйорії, 82.
- Неаполь*. Вишикнення його королівства, 28; чому його король називається ще й королем Єрусалимським, 33.
- Неаполітаниці*. Шукають допомоги у Вісконті проти Альфонса, короля Арагонського, 204.
- Нері (ді Джіно)*. Див. Каппоні.
- Нероні (Діотісальві)*. Намагається з допомогою різних інтриг забрати владу у П'єро деї Медічі, 311 і наст.; пробує підбити венеційський сенат проти флорентійців, 321; ховається у Феррарі біля Борсо, 343.
- Неурожай у Флоренції*, 107, 121.
- Німці*. Воюють з венеційцями.
- Новелло*. Граф д'Андрія, 83.
- Нобілі Флоренції*. Ладять погано з народом, 68; їхні хитрощі, щоб верховодити ним, 69; б'ються з народом, 71.
- Норманни*. Захоплюють Францію, 28; дають назву Нормандії, там само.
- Нуто (сер)*. Повішений Мікеле ді Ландо і роздертий на шматки народом, 136.
- Оддо*. Див. Браччо.
- Одоакр*. В Італії, 14; убитий Теодорихом, 15.
- Олександр III (папа)*. Його суперечки з Барбаросою, 30.
- Олександр IV (папа)*. Відновлює владу Церкви, 30.
- Ольджато (Джироламо)*. Змовляється проти дука Галеаццо, 338; раниць його у церкві Сан Стефано, 340; тікає додому, звідки виходить у перевязі, але його впізнають, хапають, і він гине від руки різника, 341; його латинський вислів, виголошений перед стратою, там само.
- Оліціно*. Управитель Вісконті у Генуї, роздертий народом на клапті, 208, 209.
- Орації*, звернуті до дука Альфонського, 96; до членів флорентійської Синьйорії від партії гвельфів і гібеллінів, відновлених домами Альбіцці і Річчі, 117; Луїджі Гвіччардіні, 127; одного плебея перед іншими плебеями, 130; Рінальдо дель Альбіцці, 164; Джованні деї Медічі до своїх синів Козімо і Лоренцо, 172; Нікколо да Уцано проти луккійської кампанії, 177; серавецційців у Синьйорії проти Асторре Джанні, 179; Нікколо да

- Уцано на підтримку Козімо деї Медічі, 187; Рінальдо дельї Альбіцці до папи Євгенія, 198; його ж таки до Вісконті, 209; одного луккійського магістрата до народу, щоб запалити його на оборону від ворога, 213; Нері ді Джіно Каппоні перед венеційським сенатом, 226; міланських послів до Сфорци, 271; П'єро деї Медічі, 318; Джованні Франческо Строцці перед венеційським сенатом, 321; П'єро деї Медічі до флорентійських принципалів, 325; Лоренцо деї Медічі до близьких і рідних, 354.
- Орделаффі (Антоніо)*. Вигнаний папою Сікстом IV з Синьйорії Форлі, 325.
- Орландіні (Бартоломео)*. Позрадницькому віддав фортецю Марраді Піччініно, 239; обвинувачений у боягузтві Балдаччо, замислив помститися, підлаштував йому пастку і вбив його, 257.
- Орсіні (римський княжий рід)*. Виступають проти Церкви, 38; виганяють з Рима імператора, 39; зривають велику смуту, 378; плюндрують будинки Колонни, 379.
- Орсіні (Кларіче)*. Наречена Лоренцо деї Медічі, 312; дружина його, 324.
- Орсо (Франческо д')*. Могутній синьйор Форлі, побоюючись Джіроламо Ріаріо, він підступно його вбиває, 387.
- Остготи*. Проти Римської імперії, 14.
- Отранто*. Захоплена і сплюндрована турками, 369; повернута зі смертю Мухаммеда королю Ферранте, 373.
- Отон*. Закликаний до Італії папою, 25.
- Отон III*. Знову повертає папу у Рим, 25.
- Отон (імператор)*. Виступає проти папи, і той відлучає його від церкви, 33.
- Павія*. Столиця лонгобардів, 19; переходить під владу Сфорци під умовою, що вона не потрапить під зверхність Мілана, 267.
- Павло II*. Понтифік, 310; умирає, 325.
- Падуя*. Повстає проти Еццеліно, і як той ставиться до неї, 35.
- Падуїці та інші люди*. Дають початок Венеції, 43.
- Палац Подести у Флоренції*. Узятий штурмом народом, 134.
- Папська столиця*. Перенесена до Франції, 39; повернута у Рим, 46.
- Парма*. Під зверхністю Вісконті, 44.
- Партії*. Дивись: гвельфи — гібелліни; Буондольменті — Уберті; Білі — Чорні.
- Паці (флорентійський магнатський рід)*. Його ворожнеча з Медічі, 344.
- Паці (Гульєльмо)*. Посвоячений з Медічі, 344; вигнаний з батьківщини, 353.
- Паці (Франческо)*. Змовляється проти Лоренцо і Джульяно

- деї Медічі, 345; він разом з Бандіні убиває Джульяно, 350; поранений, ховається у своєму домі, 352; витягнутого голим з дому, його вішають разом з архієпископом Сальвіаті, там само.
- Пацці (Якопо)*. Глава роду, після марної спроби підняти народ проти Лоренцо тікає у Романью, 344; убитий разом з Рінато деї Пацці, 354; похований, витягнутий з могили, волочений з зашморгом на шиї і кинутий у річку Арно, там само.
- Пергола (Аньйола делла)*. Забирає багато земель у флорентійців, 168; карає Дзанобі дель Піно за боягузтво, 169.
- Перуджа*. Загрожена з боку Вітеллі, 333.
- Перуцці (Рідольфо)*. Притягнутий до суду, 194; його порада, спрямована проти Козімо деї Медічі, 195; засуджений до вигнання, 196.
- Петруччі (Чезаре)*. Подеста Прато, захоплений і ув'язнений Бернардо Нарді, уже з зашморгом на шиї, зумів урятуватися, 329 і наст.; хорунжий Флоренції, розгніваний тим, як повелися з Джульяно і Лоренцо деї Медічі, закликає Синьйорію і народ озброїтися і страчує багатьох змовників, 351.
- Піза*. Велика з падінням Генуї, 25; захоплена флорентійцями, 155; загрожена з боку Ліги, ворожої флорентійцям, 358.
- Пій II*. Вінчає на трон короля Неаполітанського Ферранте, 292; вирушає до Анкони, щоб проголосити Хрестовий похід проти турецького султана, і вмирає, 298.
- Піно (Дзаноба дель)*. Подеста Галлеати; його боягузтво і як воно було покарано, 168, 169.
- Пірін II*. Закликаний до Італії папою, 22; і вдруге, там само.
- Пірін* (син Карла Великого). Король Італії, 23.
- Пітті (Лука)*. Гонфалоньєр, його твердість при скликанні нової балії, 299; його успішні і славні діяння, там само; відмовляється від порад Нікколо Содеріні, 318; доведений до принизливого становища, 319.
- Піччініно (Нікколо)*. Воює з Браччо, 51; на службі у флорентійців, 163; відвезений бранцем до Фаенци, 169; переходить на службу до дука Ломбардського, там само; посланий проти Лукки, 183, 184; глава партії, 201; капітан у Вісконті, 202; захоплює Геную, 211; вирушає на Лукку, там само; розбитий Сфорцою, 212; ошукує і зраджує римського першосвященника, захоплюючи багато його земель, 223; об'єднується з Вісконті і бере Брешу в кільце, 224; залишає Верону Сфорці, 229; розбиває венеційців, 230; розбитий Сфорцою, рятується тим, що його проносить у мішку один німець, там само; відбиває Верону, скористав-

- шись раптовим нападом, 222; змушений віддати її Сфорці і тікати, 225; йде у напрямку Романї, 234; планує проти Флоренції, 236; захопивши деякі флорентійські володіння, подається в Перуджу, 232; його марні спроби під Кортаною, там само; спонуканий Вісконті повернутися в Ломбардію, 240; розбитий Аттендуло, тікає, 251; повертається у брешійські володіння, 252; бере в облогу Бергамо, 253; його вимоги до Вісконті, там само; об'єднується з верховним понтифіком проти Сфорци, 255; розгромлений останнім, тікає в Монтекїо, 257; тиснить Сфорцу, 258; відкликаний Вісконті, вирушає на Мілан, де, після розгрому його війська Сфорцою і полонення сина, вмирає з горя, там само; залишає по собі двох синів, Франческо і Якопо, там само.
- Піччініно (Франческо)*. Капітан Вісконті, розбитий Мікелетто, 261; стає другом Сфорци, 265; капітан міланців разом із своїм братом Якопо, 273.
- Піччініно (Якопо)*. Зі смертю Франческо капітан міланців, 275; звільнений від служби у венеційців, робиться ватажком розбійників і вдирається в сієнське контадо, 288; розбитий Вентімільею, знаходить притулок у короля Альфонса, там само; виступає за розпорядженням останнього проти Мала-тести, 290; покидає Феррапте і розбиває Жана, 294; намагається примиритися з дуком Сфорцою, 307; зраджений останнім, гине від руки Феррапте, там само, 310.
- Подеста*. Його функції у Флоренції, 60.
- Полента (Остазіо ді)*. Синьйор Равенни, віддається на ласку венеційців, а ті на віддачу посиляють його на смерть у Кандію разом із сином, 250.
- Пожежа*. Знищує велику частину Флоренції, 78, 79.
- Поліціяно (Аньоло) да Монтепульчано*. Удостоєний почесней Лоренцо деї Медічі, 387.
- Понтевеккіо у Флоренції*. Міст, за який б'ються партії, 109; захоплений народом, 110.
- Понтифіки римські*. Як вони добилися великого впливу, 21; причини навали варварів в Італію, 22; коли почали міняти імена, 24; чому так різниться їхній авторитет, 25; настроєні вороже до римського народу, 26; бояться більше дальніх, ніж ближніх, 32; причини нової війни, і як нові племена заволоділи Італією, 35, 36; захоплені імператорами, там само; коли почали возвеличуватися їхні родичі, там само; наслідки їхньої неприязні до імператорів, 41, 42; яку довіру могли покладати на них інші князі, 365.
- Поппі (Франческо, граф ді)*. Повстає проти флорентійців і об'єднується з Піччініно, 238;

- здається Нері ді Джіно і втрачає державу, 248.
- Поркарі (Стефано)*. Намагається вирвати Рим з-під влади верховних понтифіків, 284; засланий до Болоньї, 285; повертається до Рима; за розпорядженням глави Церкви схоплений і страчений разом з іншими, 284.
- Прато*. Захоплене завдяки раптовому нападу Бернардо Нарді, 328 і наст.
- Пріори*. Різновид магістратів у Флоренції, 68; названі потім синьйорами, 69.
- Принци*. Керуються радше силою і необхідністю, ніж обов'язками і приписами, 373.
- Пуччі (Пуччо)*. Підтримує наперекір іншим Козімо деї Медічі, 185; засуджений разом з Джованні на вигнання, 192.
- П'єро (фра)*. Нсбіж папи Сікста IV; його честолюбство, марнотратство і смерть, 335.
- П'єтрасанта*. Обложена флорентійцями, 378; захоплена останніми, 379.
- П'янкельдолі*. Фортеця, здобута флорентійцями, при штурмі якої гине Чекка, 388.
- Равенна*. Столиця римських імператорів, 13, 19; захоплена лонгобардами, 22; а потім хитрощами Піччініно, 238.
- Равенні*. Щоб не залишатися під владою Церкви, віддаються під руку венеційцям, 253.
- Репарата (Санта)*. Кафедральний собор у Флоренції, освячений папою Євгенієм, 229; вражний блискавкою при смерті Лоренцо деї Медічі, 392.
- Рим*. Врятований від навали Аттилі, 13; сплюндрований Гензєріхом, 14; зруйнований Тотілою, 18; відбитий у останнього і відбудований; узятий Нарсесом, там само, 19; врятований від наскоків сарацинів, 24, 25; сплюндрований Робертом, 27; зведений панівець тускуланами і пімцями, 31; оспорюваний династіями Колоши і Орсіні, 38; перестає бути папською столицею, 39; захоплений Колою ді Ренцо, 45; ворожнеча у ньому між нобілями й попланами у зіставленні з такою самою ворожнечею у Флоренції, 110.
- Римляни*. Обирають собі цезаря, 13.
- Рицарі (єрусалимські)*. Як вони виникли, 29.
- Ріаріо (Джироламо)*. Визнаний сином папи Сікста IV, одружується з Катериною Сфорца, 323; дістає від папи город Форлі, там само; ушанований великими почестями від венеційців, 372; посланий папою проти Читта-ді-Кастелло, 376; відкликаний знову до Рима, 377; по смерті папи усамітнюється зі своїми людьми в замку, 378; здає замок і подається в Імолу, там само; гине, підступно убитий Франческо д'Орсо, 386.
- Ріаріо (Петро)*. Визнаний сином папи Сікста IV, обраний кардиналом Сан Сісто, 323.

- Ріаріо (Раффаелло)*. Небіж Джіроламо, призначений Сікстом IV кардиналом, 346; втягнутий у змову Пацці, там само; після убивства Джульяно деї Медічі ховається у вівтарі, і його відводять додому, 348; переданий флорентійцями папі, 354.
- Річчі (Угучіоне)*. Відновив партію гібеллінів, 115, 116; намагається придушити дім Альбіцці, 120.
- Робер Гвіскар*. Спустошує Рим і закладає королівство Неаполітанське, 27.
- Роберт* (король Неаполітанський). Його хитрощі у взаєминах з флорентійцями, 82, 83.
- Роберто (да Сан Северін)*. Виступає проти Пізи, 359; припиняє похід на неї, 363; вступає в спілку зі Сфорцою, спрямовану проти Мілана, 372; капітан венеційців, 373; намагається підтримати, але безуспішно, Джованні Галеаццо у його боротьбі проти Лодовіко Сфорци, 376; найнятий папою для походу на Аквілу, 381; після невдачі там відступає у Равенну, 385; гине у бою з німцями, 386.
- Роберто (да Ріміні)*. Капітан флорентійців, 336; капітан папських військ, 371; розбиває в бою дука Калабрійського, 372; повертається з триумфом до Рима і, напившись забагато води, вмирає, там само.
- Родос*. Обложений Мухаммедом, але безуспішно для султана, 368, 369.
- Розамунда*. Див. Альмакільде.
- Романья*. Звідки походить назва, 23; підкорена завдяки військовим хитрощам Піччініно, 213.
- Рубаконте*. Один з флорентійських мостів, за який билися громадські партії, 102.
- Савона*, передана французьким королем Людовіком клану Сфорци, 308.
- Саладин*. Відбирає завоювання хрестоносців, 29, 30.
- Сальвіаті (Франческо)*. Призначений папою Сікстом IV архієпископом Пізи, оскільки він противник Медічі, 344; бере участь у змові Пацці, 346; повішений з наказу Чезаре Петруччі, 351.
- Сан Спіріто*. Храм у Флоренції, спалений на святі, урядженому дуком Галеаццо, 332.
- Сарацини*. В Італії, 23; вигнані з Сицилії, 28.
- Сарцана*, захоплена підступом Фрегозо, 369; віддав Банку Святого Юрія, 381; взята флорентійцями, 384.
- Свята у Флоренції*, 312; урочистості, влаштовані П'єро деї Медічі при одруженні сина Лоренцо, 324; інші урочистості для дука Галеаццо, під час яких горить святиня Сан Спіріто, 333.
- Святий Юрій у Генуї*. Як вишик цей Банк, 376 і наст.
- Серавезці*, зражені і сплюндровані Асторре Джанні, 178; знову звертаються по допо-

- могу у Флоренцію, там само; прихильно вислуханий, 180.
- Сицилія*. Окупована сарацинами, 28; а потім людьми Мелорха, там само; хто заснував Сицилійське королівство, 29.
- Синьйори Флоренції*. Див. пріори.
- Сігізмунд* (германський імператор). Рятує Церкву від трьох пап, які розколювали її, 50.
- Сікст IV* (верховний понтифік). Як він домагається, щоб рахувалися з папським авторитетом, 323; плюндрує Сполетто і облягає Чітта-ді-Кастелло, 335; причини ворожнечі між ним і Медічі, там само; вступає в спілку з королем Ферранте проти флорентійців, 336; підтримує Пацці у борні з Медічі, 347; піддає анафемі флорентійців, 355; скарги флорентійців на нього, 358; зі страху перед турецьким султаном стає м'якшим з флорентійцями, 367; приймає з помпою їхніх послів, 368; зазнає нападу короля Ферранте і флорентійців, 371; звільняє від служби Роберто да Ріміні, там само; допомагає Орсіні у змаганні з Колонною, 377; умирає і з якого саме приводу, 378.
- Сімонетта (Чекко)*. Підтримує дукиню Бону проти домагань Лодовіко, Оттавіано і Асканіо Сфорців на опіку малолітнього Джан Галеаццо, 358; його попередження дукині збувається, 366; смерть Лодовіко Сфорці, там само.
- Сієна*. Допомагає Флоренції у змаганні проти дука Афіньського, 103; зазнає нападу Якопо Піччініно, 287; Карла ді Браччо, 337; загрожена з боку Альфонса, дука Калабрійського, 367; звільнена від страху перед ним, 368.
- Скала (Гульєльмо делла)*. Бере Верону і вмирає, отруєний, 47, 48.
- Скала (Мастіно делла)*. Синьйор Верони і Лукки, 93.
- Скалі (Джорджо)*. Один із глав уряду, 140; його бундючність, 142; обвинувачений, 143; його промова, звернута до Бенедетто Альберті, 144; обезглавлений, там само.
- Словенці*. Див. слов'яни.
- Смерчі незвичайні у Тоскані*, 288.
- Собор вселенський* (Базельський). Перенесений у Венецію, потім у Флоренцію, 227.
- Собор вселенський* (Флорентійський). Проти папи Сікста IV, 256.
- Собор вселенський* (Пізанський). Проти двох пап, 58.
- Собор вселенський* (Мантуанський, перенесений потім у Констанцу). Проти трьох пап, 59.
- Содеріні* (Нікколо, гонфалоньєр). Здобуває свою посаду без усякого зусилля зі свого боку, 264; безуспішно виступає проти П'єро деї Медічі, 312; намагається підбурити венеційський сенат проти флорентійців, 321; умирає у Равенні, 324.

- Содеріні (Томаззо)*. Ошукує брата Нікколо, 315; його становище після смерті П'єро деї Медічі, 327; даремно закликає помиритися з вольтеррцями, 335; послом до венетійців, 357; а також до міланців, 359; Лоренцо деї Медічі доручає йому турботу про долю міста і держави, 365.
- Софія*. Причина руїни Італії, 19.
- Спінола (Франческо)*. Сприяє підкоренню Генуї Вісconti, 208; піднімає в ній повстання, 209.
- Спінолі (генуезець)*. Купує Лукку, 90.
- Сполето*. Сплундроване папою Сікстом IV, 335.
- Старійшини*. Їхній осідок у Флоренції, 60.
- Стефано* (священик). Той, хто дістав завдання заколоти Лоренцо деї Медічі, 347; з завданням не впорався, лише легко поранивши його, 350.
- Стиліхон*. Підривав імперію, 13.
- Строці (Андреа)*. Намагається збунтувати Флоренцію, 107.
- Строці (Джан Франческо)*. Просить допомоги у венетійців, 321.
- Строці (Палла)*. Опирається за думам Рінальдо дель Альбіцці, 107.
- Строці (Томаззо)*. Один з глав уряду, 139; його зухвалість, 140; змушений до втечі, 143.
- Сфорца*. Синьйори Мілана, 39; як вони прийшли в Синьйорію, 50.
- Сфорца (Алессандро)*. Допомагає флорентійцям, 284.
- Сфорца (да Котиньйола)*. Повстає на королеву Жанну, 50; примиряється з нею, там само; суперник Браччо, там само; гине, утоплений, там само.
- Сфорца (Франческо, син вищезгаданого)*. На службі у Церкві, 51; вирушає на Лукку від імені дука Міланського, 182; домовляється з флорентійцями, 199; глава партії, 202; виступає проти Церкви, там само; ворог Фортебраччо, 205; перемагає Піччініно, 213; оточений венетійцями і флорентійцями, 219; об'єднується з флорентійцями, 220; вступає в спілку з Вісconti, 229; визволяє Верону від Піччініно, там само; безуспішно силкується заволодіти Брешою, 230; розбиває Піччініно, там само; відвойовує Верону, узяту Піччініно, 232; громить військо Вісconti і прориває брешійську блокаду, 240; проти нього бунтує Чарпеллоне, 253; домовляється з Вісconti, 254; той стає йому зятем, там само; Альфонс забирає в нього Беневенто, 255; зраджений Вісconti, там само; звертається по допомогу до флорентійців та венетійців, там само; громить Піччініно, там само; сам зазнає поразки від останнього, там само; розбиває військо Піччініно, 256; укладає мир з римським первосвящеником, там само; убиває Чарпеллоне і нападає на Малатесті, 257, 259; знову об'єд-

пується з Вісconti, 260; стривожений і збентежений смертю останнього, там само; обраний полководцем міланців, 262; стає другом Франческо Піччініно, 261; захоплює Павію, там само; нападає на Караваджо, 262; розбиває і женє врозтіч венеційську армію, 263; його великодушність, ставлення до постачальника венеційця, який спробував шахраювати, там само; замиряється з венеційцями, 264; його відповідь міланським послам, 265; загрожує Мілану, 266; зраджений венеційцями і міланцями, 272; просить допомоги у Козімо деї Медічі і у флорентійців, 275; синьйор і дук Міланський, 277; вступає в спілку з флорентійцями, там само; зазнає нападу венеційців, 283; вирушає у Брешу і розбиває їх, там само; приймає короля Рене і громить венеційців, 285, 286; мириться з ними, 287; посилає підкріплення Ферранте, 293; заволодіває Савоною і Генуєю, 306; зраджує Якопо Піччініно, 309; умирає, 310.

Сфорца (Галеаццо). Дук Міланський, 310; виряджає послів до Флоренції, 312; вирушає з військом на виручку флорентійців, 322; повертається до Мілана, 323; віддає Імолу в посаг за своєю боковою дочкою Катаріною, 325; вирушає зі своїм почтом до Флоренції, 333; об'єднується з флорен-

тійцями і венеційцями проти папи і Ферранте, 335; його лихі звички і його жорстокість, через які замахуються на його життя, 338, 339; його вагання перед тим, як відправитися до церкви Сан Стефано і його невеселе прощання з синами, 340; заколотий у цій церкві, 341.

Сфорца (Джан Галеаццо). Наступник Галеаццо на троні герцогства Міланського, 357; повна протилежність своїм дядькам у правлінні, там само.

Сфорца (Катаріна). Бокова донька дуга Міланського Галеаццо і дружина графа Джіроламо Ріаріо, 323; її неймовірна підступність і жорстокість, виявлені при помсті за смерть мужа, 390.

Сфорца (Лодовіко, Оттавіано і Асканіо, дядьки Джан Галеаццо). Протистоять небожеві у Синьйорії, 357; після провалу емігрують у Луніджану, 358; Лодовіко і Асканіо нападають на Мілан, 365.

Сфорца (Лодовіко, так званий Мавр). Управитель дуга Міланського і причина падіння Італії, 364; обирає своїм капітаном Федеріго д'Урбіно, 372; відмовляється воювати з венеційцями, 375; чому потім він на це зважується, 376; убиває Бокколіно з Озімо, 384, 385; його честолюбство спричиняє руїну Італії, 392.

Схизма. Між трьома папами, 26; між двома, 28; між трьома, 48.

Тассіно (Антоніо). Радить дукині Боні вернути Сфорцу на батьківщину, 364; на віддачу його вигнано з Мілана, там само.

Твори Козімо деї Медічі, 304.

Темпліери, 30.

Тенда. Див. Беатриче.

Теодорих. В Італію, 15–17; перший, хто проголошує себе королем Італійським, там само; його славетні подвиги, 17.

Теодосій. Персмагає візготів, 12.

Толентіно (Нікколо да). Капітан венеційців і флорентійців, 203; розбитий Піччініно і посланий бранцем до Вісконті, умирає, там само.

Торріані. Сильйор Мілана, 39.

Тотіла. Вдирається в Рим, 18; ще раз, там само; убитий Нарсесом, там само; руйнує Флоренцію, 58.

Уберті (магнатський рід). Глави партій у Флоренції, 59; підтримувані Фрідріхом Другим, 60; партією гібеллінів, 61; вигнані з Флоренції з усіма своїми однопартійцями, 63; їхні оселі зруйновані, 72.

Угуччоне. Глава гібеллінів, 82; сильйор Пізи і Лукки, 83; втрачає обидва міста, 85.

Урбан II. Проголошує перший Хрестовий похід, 29.

Урбан VI. Виступає проти антипапи Климента VII, 47; виганяє королеву Жанну, там само; ув'язнює дев'ять кардиналів, там само; тікає у Геную і страчує цих кардиналів, 47.

Уцано (Нікколо да). Глава уряду, 156; ворог Джованні ді Біччі,

160; не схвалює похід на Лукку, 175; під'юджуваний Барбадори проти Козімо, але не згоджується, 187; умирає, 190.

Фаріната дельї Уберті. Громить гвельфів, 63; запобігає руйнації Флоренції на гібелліпській нараді в Емполі, 64.

Ф'езоле. Дає початок Флоренції, 57; зруйнований флорентійцями, 59.

Федеріо ді Монтефельтро, сильйор Урбіно, вступає в спілку з королем Ферранте, 293; капітан Ліги проти венеційців, 322; а також Ліги, укладеної між папою і Ферранте, 336; нападає на флорентійців, 356; вступає на службу Лодовіко Сфорци, 372; умирає в Болоньї, 373.

Федіні (Нікколо). Розкриває П'єро деї Медічі змову, вчиену проти нього, 314.

Ферранте (боковий син Альфонса Арагонського). Нападає на флорентійців, 283; заступає на королівському троні Альфонса, 291; його коронує папа Пій II, 292; йому загрожує Жоанн Анжуйський, 293; після поразки від останнього вигнаний у Неаполь, там само; залишившись всесильним королем королівства Неаполітанського, позбувається з допомогою обману своїх братів баронів і перебиває їх, 308, 309; убиває також Якопо Піччініно, 311; об'єднується з папою проти флорентійців, 336, 355; з флорентійцями проти

папи, 367, 372; розбиває папські війська у битві під Аквілою, 405.

Феррара. Предмет домагань венеційців, 365, і папи, 366.

Фіччіно (Марсіліо). Прихищений і протегований Козімо ді Медічі, 304.

Фрідріх II. Підтримує дім Уберті, 60.

Фрідріх III (Імператор). Прибуває до Флоренції і вирушає до Рима на коронацію, 282.

Флоренція. Як вона вишикає, 57; чому її так названо, 58; зруйнована Тотілою і відбудована Карлом Великим, там само; розділяється на партії, 59; між родом Буондельмонті і родом Уберті, 60; між гвельфами і гібеллінами, 62; як дві партії об'єднуються знову, там само; Манфреді розганяє її уряд, 63; від загрози її руїни рятує Ферріната, 64; її новий державний устрій, 65; інші форми правління, 66, 67; розростання людності і розмірів, 69; інтердикти папського легата, 74, 76, 78; горить, 79; реформує свій уряд, 90; прикрашається новими будівлями і захисними укріпленнями проти повені Арно, 91; попадає під тиранію дука Афіньського, 98; її нова форма правління; 101; допомога їй сієнців, 103; її важке становище після вигнання дука Афіньського, 105; нова форма правління, 106; розбрат через неї між побілями і пополанами, 107; останній зали-

шається суддею в державних справах, там само; спустошена недородом, там само; сутичка між грандами і пополанами по цей і по той бік Арно, 108; нова форма уряду, 110; спустошена моровою пошестю, описаною у Боккаччо, там само; наслідки ворожечі в ній між нобілями і пополанами, які можна порівняти з наслідками ворожечі у Римі, 111; новий розкол між гвельфами і гібеллінами, 117; перішуче і слабке правління нової Сипьїорії, 120; заколот, викликаний правлінням Сальвестро ді Медічі, 124; багато його будинків сплюндровано і спалено, 125; інші теж, 132; під владою Мікеле ді Ландо, 136; розкол на партії пополанів і плебеїв, 139; її новий уряд, 143; якийсь час живе тихо-мирно, 147; бунт вигнанців, 152; нові мирні часи, 157; вимушена зносити нові нестатки у війні з Віскопті, 161; її новий державний лад, 275; інші форми правління, 320.

Флорентійці. Захищають партію гвельфів і Церкву, 39; як було закладено їхню свободу, 62; прокляті папою Григорієм X, 67; прощені папою Інокентієм V, там само; переможені Угуччоне, 83; розбиті Каструччо, 88; під дуком Афіньським, 89; сваряться за те, що відмовилися від Лукки, потім купленою одним генуезцем, 90, 91; захоплюють і втрачають Лук-

ку, 93; повстають проти дука Афілського, 100; вирізають його прибічників, 103; їхне обачне ставлення щодо деяких міст, які збунтувалися після вигнання дука Афілського, 105; у війні з Вісконті, дуком Міланським, 109; підступно атаковані папським легатом, 120; як вони звільняються від нього і що стається потім, там само; утихомирені грішми Карло да Дураццо, 140; захищаються від нападу Вісконті, 147; воюють з Владиславом, 155; здобувають Пізу, Ліворно та інші міста, там само; укладають угоду з Філіппо Вісконті, 160; готуються вести з ним війну, 161; посилають озброєних людей у Форлі проти Вісконті, там само; розбиті під Дзагонарою, 162; шукають підтримки у венеційців, 169; підкоряються чинності кадастра, 170; відвойовують землі в Романи, 173; скаржаться на кадастр, там само; втрачають Вольтерру, 173; відвойовують її шляхом зради, 174; сваряться через Луккійську кампанію, 175; посилають війська для взяття Лукки, 178; їхні марні спроби, 181 і наст.; який вони мають вплив в Італії, 201; влаштовують похід на Лукку, 223; загрожені з боку Вісконті, 210; відмовляються від Лукки, 229; відряджають послом Нері ді Джіно Каппоні до венеційського сенату, 229; наля-

капі війною з Вісконті і римським першосвящеником, 232; знову заспокоюються, 234; відряджають послів до Венеції, там само; не втрачають присутності духу від наближення Піччініно, 236; визволені від Аттендуло, 254; купують у папи Борго Сан Сеполькро, 259; загрожені з боку короля Альфонса, 261; змушують його відступити в королівство Неаполітанське, 264; допомагають венеційцям, 269; звертання по допомогу до Сфорци, 274; зав'язують спілку зі Сфорцою, 277; зазнають нападу Ферранте Арагонського, 283; підтримані Алессандро Сфорцою, 284; зражені Гамбакорті, там само; закликають короля Рене в Італію, 285; відмовляються підтримати Галсаццо Сфорцу згідно з угодою, укладеною з його батьком, 313; зазнавши нападу венеційців, відбивають його, 322, 323; сваряться з вольтеррцями і міланцями проти папи і короля Ферранте, 335; беруть на службу Роберто да Ріміні замість Федеріго д'Урбіно, 336; відлучені від церкви папою Сікстом IV, 355; просять допомоги у дука Міланського і у венеційців, 356; ставлять на чолі своїх військ маркіза Феррарського Ерколе, 357; а потім замість нього маркіза Мапугійського, 359; тікають від сутички з дуком Калабрійським і зали-

- шають йому як здобич увесь табір, 361; відряджають послів до папи Сікста IV, з яким вони замиряються, 367; роблять свого капітана Констанцо синьйором Пезаро, 370; виступають з королем Ферранте проти папи, 371; беруть в облогу і здобувають П'єтрасанту, 381 і 382; громлять з королем Ферранте війська Церкви у бою під Аквілою, 385; захоплюють Сарцену, 385; захоплюють П'янкальдідоли, 388.
- Форлі**, похід Філіппо Вісконгі, 161; підкорення флорентійцям, 162; забране папою Сікстом IV в Орделаффі і здане Джіроламо Ріаріо, 323.
- Фртебраччо (Нікколо)**. На службі у флорентійців, 174; підбиває деякі володіння у луккійському краю, там само; посланий проти Лукки, 178; глава партії, 200; вирушає проти Рима, там само; зражений Сфорцою, 202; захоплює багато земель в окрузі Марка, 205; переможений Сфорцою, його полон і смерть, там само.
- Фортуна**, вона прихильніша до тих, що нападають, піж до тих, що захищаються, 162.
- Франки**. Захоплюють Галлію і дають назву Франції, 13.
- Францезі (Наполеоне)**. Берє участь у змові Пацці, 346; рятується від страти втечею, 354.
- Франциск (Святий)**. Його орден, коли він виник, 33.
- Французи**. Закликані в Італію папою, 22; ще раз, там само; по-звірячому перебиті в Романьї і в Сицилії, 37; ставши несправедливими генуезцям, були ними відкинуті, 294.
- Фрегосо (Агостіно)**. Віддає Сарцану Банку Святого Юрія.
- Фрегосо (Лодовіко)**. Захоплює Сарцану, скориставшись раптовістю нападу, 364.
- Фрегосо (П'єтріно)**. Виступає проти Жаана Анжуйського, який його розбиває і вбиває, 290, 291.
- Фрегосо (П'єтро, дож Генуї)**. Шукає допомоги у Карло VII проти короля Альфонса, 290.
- Фрескобальді** (флорентійський рід нобілів). Змовляється проти Джакомо Габрієлі, 90; фатальний його кінець, 92.
- Хрестові походи**. 29, 34, 35, 284, 297.
- Церква**. Зростає її авторитет, 23; успадковує державу від графині Матільди, 30; зазнає загрози з боку партій Сфорци і Браччі, 202.
- Цехи**. Які були вони у Флоренції і скільки їх було, 63; збільшуються числом, 133; шерстяники наймогутніші серед них, 130.
- Чекка**. Знаменитий зодчий, убитий при взятті П'янкальдоли, 387.
- Ченто (Лодовіко да)**. Його видатні діяння, 47.

- Черкі* (впливовий флорентійський рід). Ватажок партій, 60; переможений Корсо Допаті, 75.
- Черкі (Вері)*. Ватажок партії Білих, 73; тікає з Флоренції, 76.
- Черретьєрі Бісдоміні*. Рятується від різанини під час бунту проти дука Афіпського, 102.
- Чіро (Франческо)*. Одружений заходами папи Інокентія VIII з дочкою Лоренцо деї Медічі, 385.
- Чумна пошесть у Флоренції*, 109.
- Шість*. Поділ міста Флоренції на шість частин, 61.
- Шпиталь Святого Духа у Римі*, хто його спорудив, 33.
- Ювілей*. Відколи його запроваджено, 39; зменшено зі сторіччя до п'ятдесятиріччя, 44; знову перероблений, 47.
- Юстиніан*. Посилає Велізарія до Італії, 17, 18; зазнає нападу парфенян, 18; помирає, 19.
- Юрій (Святий)*. Див. Гспуя.

З М І С Т

Нікколо Мак'явеллі та його епоха. <i>Ада Бичко V</i>	
Флорентійські хроніки	1
Державець	393
Алфавітний покажчик	464

НІККОЛО МАК'ЯВЕЛЛІ

ФЛОРЕНТІЙСЬКІ ХРОНІКИ
ДЕРЖАВЕЦЬ

Переклав з італійської
Анатоль Перепадя

Редактор *Петро Соколовський*
Відповідальна за випуск *Тетяна Соломаха*
Технічний редактор *Ольга Грищенко*
Коректор *Валентина Барташ*
Комп'ютерний набір та верстка *Віталія Михайловського*

Формат 84×108/32. Папір офсетний.
Гарнітура Петербург. Зам. 149.

Видавництво "Основи".
252133, Київ, бульв. Лихачова, 5.

Надруковано на Білоцерківській книжковій фабриці
256400 м. Біла Церква, вул. Леся Курбаса, 4.

Мак'явеллі, Нікколо.

М 17 Флорентійські хроніки; Державець / Пер. з іт. А. Перепада.
— К.: Основи, 1998. — 492 с.

ISBN 966-500-101-9

Нікколо Мак'явеллі (1469-1527) — титан італійського Відродження, філософ і мислитель, історик і письменник.

"Флорентійські хроніки" (написані 1521-1527, видані 1532) викладають історію Флоренції, починаючи з доби Давнього Риму і закінчуючи встановленням синьйорії Медічі 1434 року. Їхня сила і значення в новому підході до історіографії, в теоретичному узагальненні, в обґрунтуванні нових завдань і нових ідей. Цільна історична концепція, чітка оцінка окремих подій, закономірний зв'язок внутрішньої і зовнішньої політики, дослідження джерел, перебігу і наслідків соціальних змагань — ось та скарбниця ідей, яка відкрила нову сторінку в розвитку історико-філософської думки.

У трактаті "Державець" (написаний 1518, виданий 1532), мета якого "привести народ до створення нової держави", автор, будучи реалістичним політиком республіканського напрямку, намагається пізнати загальні закони політичного життя, трактує роль, місце і значення державця, володаря, зверхника в Європі та Італії XVI ст. Причому мак'явеллізм, тобто приписувані Мак'явеллі погляди, далеко не відповідають смислу його вчення.

ББК 63.3 (4 ІТА)

«ОСНОВИ» ПРОПОНУЮТЬ

Фернан Бродель

**МАТЕРІАЛЬНА ЦИВІЛІЗАЦІЯ, ЕКОНОМІКА
І КАПІТАЛІЗМ. XV-XVIII ст. У 3-Х ТОМАХ.**

Переклад з французької

Фернан Бродель (1902-1986) — один із найвідоміших французьких істориків повоєнного часу. Метод його досліджень історії Західної Європи полягає в розгляді деталей матеріальної бази людського життя — оселі, харчів, одягу, техніки, грошей та інших факторів, які раніше ніколи не стояли в центрі відомих економічних історій. Авторowi вдається побачити помітні й малопомітні зміни в техніці, відносинах власності, символах культури, які, створивши критичну масу, привели світ до промислової революції. Розрахована на фахівців та широке коло читачів.

Ціцерон

ПРО ДЕРЖАВУ.

ПРО ЗАКОНИ.

ПРО ПРИРОДУ БОГІВ

Переклад з латини

Марк Тулій Ціцерон (106-43 рр. до н.е.) — визначний римський оратор, державний діяч, філософ, письменник. У цьому виданні подаються три його твори: “Про державу”, “Про закони”, “Про природу богів”, у яких автор розглядав пекучі для римського суспільства проблеми. Міркування Ціцерона про те, яким має бути найкращий державний лад та якими повинні бути закони, не втратили своєї актуальності і в наш

Святий Августин

СПОВІДЬ

Переклад з латини

Автобіографічний твір Святого Августина (354-430), християнського теолога й церковного діяча, родоначальника християнської філософії історії, видатного представника західної патристики. Християнський неоплатонізм Августина, пануючи майже десять століть, справив величезний вплив на розвиток західноєвропейської філософії та суспільно-політичне життя.

Для широкого кола читачів.

Томас Р. Малтус

ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАКОНУ НАРОДОНАСЕЛЕННЯ

Переклад з англійської

Книжка Т.Р.Малтуса належить до класики світової економічної й політичної думки. У ній автор прагнув розв'язати питання про те, які чинники впливають на зростання населення землі, чи загрожує людству перенаселення та як має поводитися суспільство, щоб уникати негативних наслідків зростання людності.

Книжка буде цікава як для фахівців (у ній подано чимало додаткових матеріалів, що дозволяють простежити, як розвивалися ідеї Т.Р.Малтуса в процесі його полеміки з опонентами), так і для найширшого кола читачів, котрі цікавляться історією розвитку політичної та економічної думки.

Дмитро Наливайко
**ОЧИМА ЗАХОДУ. РЕЦЕПЦІЯ УКРАЇНИ
В ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ XI-XVIII ст.**

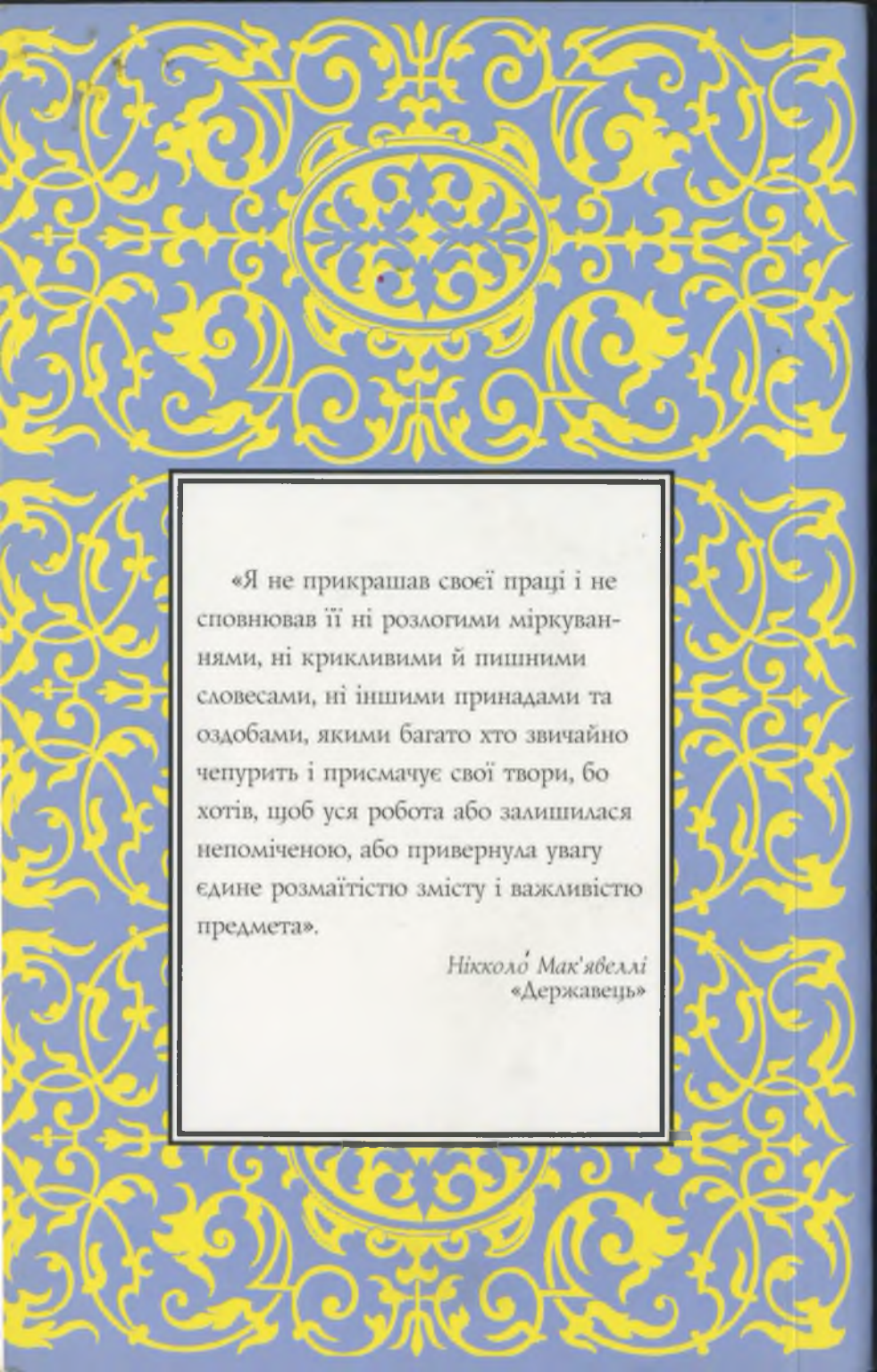
Ця книга є найповнішим систематизованим висвітленням рецепції України у Західній Європі XI-XVIII ст. Книга побудована на великому фактичному матеріалі, в значній частині вперше введеному її автором у науковий обіг. Для автора однаковою мірою важать як інформація в західноєвропейських джерелах Середньовіччя і раннього Нового часу про історію і життя українського народу, ступінь її повноти й ідентичності, так і саме сприйняття образу України з усіма його "домислами", "помилками" і т.п., що склався у рецептиві і мінявся протягом століть. В цьому аспекті книга належить до імагології, галузі сучасної компартивістики, що займається вивченням національних образів народів у інших народів або регіонів.

Видання адресується не лише науковцям, викладачам і студентам, а й широкому колу читачів, яких цікавить історія українсько-європейських взаємин.

Тетяна Яковлева
**ГЕТЬМАНЩИНА В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 50-Х РОКІВ
XVII СТОЛІТТЯ. ПРИЧИНИ І ПОЧАТОК РУЇНИ**

Монографія присвячена складному періоду розвитку Гетьманщини після Переяславської ради — останнім рокам гетьманства Богдана Хмельницького і гетьманства Івана Виговського (1655-1659 рр.). У праці використано широке коло джерел, глибоко проаналізовано внутрішні і зовнішні причини початку Руїни, водночас заперечуються деякі традиційні концепції і схеми.

Для широкого кола читачів.

«Я не прикрашав своєї праці і не сповнював її ні розлогими міркуваннями, ні крикливими й пишними словесами, ні іншими принадами та оздобами, якими багато хто звичайно чепурить і присмачує свої твори, бо хотів, щоб уся робота або залишилася непоміченою, або привернула увагу єдине розмаїтістю змісту і важливістю предмета».

Нікколо́ Мак'явеллі
«Державець»